

Başlangıç / Founded 2015

e-ISSN 2458-7672

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

TARİH VE GELECEK

Cilt 12, Yıl (HAZİRAN 2025), Sayı 2

International Peer-Reviewed Journal of History

HISTORY & FUTURE

Volume 11, Year (JUNE 2025), Issue 2

Kapak Resmi: Mersin Silifke Uzuncaburç
Diokaesareia Antik Kenti - Sütunlu Cadde
Kaynak: Arkeolojik Haber
<https://www.arkeolojikh Haber.com/>

Tarih ve Gelecek

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

History and Future

International Peer-Reviewed Journal of History Researches

VOLUME 11, ISSUE 2 – JUNE 2025

CİLT 11, SAYI 2 - HAZİRAN 2025

Sayı Editörü / Issue Editor

Doç. Dr. Celal ÖNEY

Muş Alparslan Üniversitesi / Muş

Yalın Dili / Publication Language

Türkçe / English

Yabancı Dil Editörü (İng)

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut AKAR

+904362491552

Email: tarihgelecek@gmail.com

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jhf>

Adres: Muş Alparslan Üniveristesi, Fen Edebiyat Fakültesi / Tarih Bölümü

Muş /Merkez

*Uyarı 1. Bu dergide yer alan makalelerdeki görüşler, bu görüşlerden doğabilecek hukuki ve cezai sorumluluklar, varsa yazım eksiklikleri ve hataları makale sahiplerine ait olup **TARİH VE GELECEK** dergisini bağlamaz.*

*Uyarı 2. Dergide yayımlanan eserlerin **te lif hakları** yazarlarına aittir. Bu nedenle **TARİH VE GELECEK DERGİSİ** eserini yayımladığı yazara ücret ödemez. Yazardan izin alınmadan eserin çoğaltılması, basılması veya ticari amaçlar için kullanılması yasaktır. Lütfen yazar ile iletişime geçmek için iletişim bilgilerinin yer aldığı eserin ilk sayfasına bakınız.*

DERGİ HAKKINDA

Tarih ve Gelecek Dergisi (Journal of History and Future), 2015 yılında yayın hayatına başlamış olup geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Metodolojisi ve Dinler Tarihi alanlarında özgün çalışmaların yayınlanmasına yardımcı olmak amacıyla kurulmuş bir dergidir. Tarih ve Gelecek Dergisi, uluslararası hakemli bir dergidir. Açık Erişim Politikası'nı benimseyen dergimiz, gönderilen eserlerin değerlendirmesinde Kör Hakemlik sistemini kullanmaktadır. Dergimiz yayımladığı eserlere doi numarası atama yetkisine sahiptir. 7. yılına giren Tarih ve Gelecek Dergisi her yıl 4 sayı (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) yayınlayarak yayın hayatını sürdürmektedir. Dergimizi tarayan indekslerin sayısı her geçen gün artmakla birlikte dergimiz her sayısında kalitesini bir adım öteye taşımaya çalışarak Impact Factor'ünü artırmayı hedeflemektedir. Dergimize gönderilen eserler Turnitin intihal programından geçirilerek olası intihallerin önüne geçilmesine önem verilmektedir. Alanında uzman hakemlere gönderilen eserlerin en az 2 hakemin "Olur"u ile yayınlayan dergimiz, alanına katkı yapabilecek özgün eserlerin tercih edilmesine özen göstermektedir. Tarih ve Gelecek Dergisi an itibariyle E- DERGİ şeklinde yayımlanmaktadır.

AMAÇ

Tarih ve Gelecek dergisinin amacı Tarih alanında özgün eserlerin akademik bir süzgeçten geçirildikten sonra yayınlanması için çaba sarf etmektir.

KAPSAM

Tarih ve Gelecek dergisi kapsam olarak geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Sosyolojisi, Tarih Felsefesi, Dinler Tarihi, Tarih Metodolojisi, Edebiyat Tarihi, Bilim Tarihi, Felsefe Tarihi, Eğitim Tarihi ve Uluslararası İlişkiler alanlarını kapsamaktadır.

YAYIN İLKELERİ

- Tarih ve Gelecek Dergisi, uluslararası düzeyde bilimsel niteliklere sahip çalışmaları yayımlayarak Tarih alanında bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.
- Dergiye gönderilen çalışma metninin tamamı, büyük bir bölümü daha önce başka bir yerde yayımlanmamış olmalıdır.
- Derginin yazım kuralları, atıf ve kaynak stiline göre düzenlenmemiş çalışmalar dikkate alınmaz.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, yılda dört kez (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) aylarında yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
- Derginin yayın dili Türkçe veya İngilizce'dir.
- Dergide yayımlanacak makaleler, öncelikle kendi alanlarına uygun araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanmış özgün ve akademik çalışmalar olmalıdır. Dergiye gönderilen çalışmalar başka bir yerde yayımlanmış ya da yayımlanmak üzere gönderilmiş olmamalıdır. Dergimize yapılan gönderiler Turnitin intihal tespit programı ile taranmaktadır. İntihal tespit edilen yazılar hakem sürecine dâhil edilmeden reddedilir.
- Gönderilen yazılar öncelikle şekil açısından incelenir. Yayın ve yazım ilkelerine uyulmadığı görülen yazılar, içerik incelemesine tabi tutulmadan gerekli düzeltmelerin yapılması için yazara iade edilir.
- Yayımlanmayan yazıların dergi arşivinde saklı tutulur.
- Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, ön incelemesi yapıldıktan sonra yayın kurulu tarafından belirlenen konunun uzmanı hakemlere gönderilir. En az iki olumlu hakem raporu ile yazının yayımlanmasına karar verilir. İki hakemin olumsuz görüş belirtmesi halinde ise yazı yayımlanmaz. Aynı makale için olumlu ve olumsuz hakem raporları mevcut olduğunda yazı ya editör tarafından ret edilir ya da bir hakeme raporuyla daha desteklenerek kabul veya ret kararı verilir.
- Sayı hakemlerinin isimleri derginin ilgili sayısında yer alır.
- Yayımlanan makaleler için yazara telif ücreti ödenmez.

- Burada Belirtilmeyen hususlarda karar yetkisi, Baş Editörlere aittir

MAKALE YAZIM KURALLARI

MAKALENİN TÜRKÇE VE İNGİLİZCE BAŞLIĞI

- Türkçe ve İngilizce Başlık yer almalı
- Kısa, anlaşılır ve özgün olmalı
- Türkçe ve İngilizce başlık anlamsal olarak birbiri ile uyumlu olmalı
- İngilizce başlıkta özellikle imla kurallarına dikkat edilmeli
- Başlık makalenin konusunu tam olarak yansıtabilmeli
- Başlık hazırlanırken makale çalışmasının sınırlaması başlığa yansıtılmalı, yani çalışmanın hangi dönemi, hangi yıllar arasını kapsadığı kesin bir şekilde belirtilmeli
- Bir inceleme, Bir Analiz, Bir Değerlendirme, Bir Bakış ve Bir Örnek gibi kelimeler ile biten başlıklar olmaz.
- Başlık bir soru kelimesi içermeli, makalenin sorunsalını tam yansıtmalı

MAKALENİN ÖZETİ VE ASTRACT

- Özet ve Abstract makale çalışmasından ayrı ve kendi içinde bir bütünlüğü olarak kaleme alınmalı
- Özet ve Abstract arasında anlamsal bir uyum olmalı
- En az 300 en fazla 400 kelimeden meydana gelmeli
- Abstract kaleme alınırken mutlaka İngilizce diline hâkim birisinden yardım alınmalı
- Her iki dil için de imla kuralları gözetilerek yazılmalı
- İki paragraftan oluşmalı
- Özet ve Abstract bir bütün olarak kaleme alınarak ilk paragrafta yazarın neyi, neden ve nasıl kaleme aldığı ikinci paragrafta ise yazarın ulaştığı sonuçlardan kapsayıcı bir sonuç cümlesi yazarak okuyucunun bu makaleyi neden okuması gerektiğini belirlenen kelime sınırlaması içinde kalarak tartışmasını yapması beklenir.
- Özet ve Abstract alanında dipnot kullanılmaz
- Özet ve Abstract, her iki dilde de temiz anlaşılır, genellikle tek yargılı cümleler kullanılarak kaleme alınmalı.

ANAHTAR KELİMELER / KEYWORDS

- Makale çalışmasını vurgulamalı
- Tek kelimeler tercih edilmeli
- İngilizce kelime yazarken kelime anlamları üzerinde durulmalı
- Eşit sayıda olmalı
- En az 3 kelime olmalı
- İngilizce kelimelerin hecelenmesine dikkat edilmeli
- Rakam kullanılmamalı

GİRİŞ

- Makale yazımında en son bölüm olarak kaleme alınmalı
- Giriş bölümü yazarın düşüncelerini içereceğinden bu bölümde dipnot kullanılmaz
- 3 sayfayı geçmemeli
- Numaralandırma burada uygulanmaz
- Giriş bölümünde yazar tartışmaya girmez

- Makalenin okunmasını ve atıf alma potansiyelini artırmak için giriş bölümü makale çalışmasının adeta reklamı içeren bölüm bu nedenle cümleler net ve yargılar tek olmalıdır.

- Yazar bu bölümde çalışmasının problematiğini net bir şekilde açıklamalı, seçtiği bu problemi ne tür varsayımlar kullanarak tutarlı bir problem olduğunu ortaya koymalı, bu problemi çözümlerken seçmiş olduğu araştırma yöntem ve teknikleri hakkında bilgiler vererek problematiğin dâhil olduğu literatürün ne tür kaynaklardan meydana geldiği, hangi kaynaklara ulaşabildiği ve hangi kaynaklara ulaşamadığını, arşiv kaynaklardan nasıl yararlandığı, kaynakları nasıl topladığı, nasıl bir fişleme yöntemi kullandığı ve kaynakları okurken nasıl bir yorumlama içerisinde olduğunu dile getirerek okuyucuya çalışmasının nasıl şekillendiğini açıklamalıdır. Makale konusunun ait olduğu literatüre olan hâkimiyetini okuyucuya göstermek açısından ilgili konunun birincil ve ikincil kaynaklarının neler olduğunu, kendisinin bu kaynakları analiz ederken ortaya konulan varsayımların hangi kaynaklar tarafından cevaplandığını ve hangilerinin cevaplanmadığının bir tartışmasını yaparak kalem aldığı bu çalışmanın, ilgili literatürün hangi eksikliğini doldurduğunu ve nasıl bir farklı bakış açısı kazandırdığını okuyucuya anlaşılır bir şekilde sunmalıdır.

- Tartışma bölümü hakkında fazla bilgi vermeden o bölüm içeriğine değinerek vardığı sonuçlar hakkında belirli ipuçları vererek okuyucuyu meraklandırmalı

- Giriş bölümü de özet bölümü gibi makale çalışmasından bağımsız bir şekilde düşünülerek kaleme alınmalı ve belli bir kurgusunun önceden hazırlanması gerekmektedir.

- Bu bölümde gereksiz tartışmalara girilmemeli okuyucu bu bölümde bilgilendirilerek hemen tartışma bölümüne sevk edilmelidir.

- Okuyucu giriş bölümünü okuduğunda, yazarın tutarlı olduğunu, konunun literatürüne hakim olduğunu, ortaya koyduğu varsayımların peşine düştüğünü, bu varsayımları doğrulamak veya yanlışlamak için birincil ve arşiv kaynaklarına ulaştığını veya ulaşmaya çalıştığının izlenimini edinmeli.

TARTIŞMA BÖLÜMÜ

- Bir makale çalışmasını en önemli bölümü bu bölümdür
- Yazarın iddiaları bu bölümde başladığı için atıf verme bu bölümle başlar ve bu bölümde biter
- Yazar atıf ve kaynakça stil ve kuralları hakkında bilgili olmalı ve çalışmayı göndereceği derginin stil isteklerini göz önünde bulundurmalı
- Yazar bu bölümde problematiğini ispatlamalı
- Gereksiz tartışmalardan uzak durularak okuyucuya bilinen ve kolay bir şekilde erişebileceği bilgi vermekten ve bilgi tekrarlarından uzak durmalı
- Girişte açıklanan sınırlamaya bu bölümde mutlaka uymalı
- Yazar bu bölümde ortaya koyacağı her pozitif ve negatif iddialarını kanıta dayandırmalı
- Bu bölümde bağımsız bir bölüm olduğundan dolayı kurgusu yapılmalı ve belli bir hiyerarşik sıralamaya dayandırılmalı
- Bu bölümde kullanılacak başlıklandırma kısa ve net olmalı ve ayrıca çok fazla alt başlık uygulamasına gidilmemeli
- Her başlık en az iki paragraf ile açıklanmalı
- Her paragraf bir soruya cevap arayacağı için paragraflar kendi içerisinde tutarlı olmalı, her paragrafın giriş gelişme ve sonuç bölümünden oluştuğu akılda tutulmalıdır
- Her başlık altında yer alan paragraflar belli bir kurgusalılığa göre sıralanmalı ve aralarında birbirlerini bağlayan cümleler özenle oluşturulmalıdır.
- Bu bölüm yazarın kalitesini, araştırma üslubunu, edinmiş olduğu yazma alışkanlığını, metodolojiye olan hakimiyetini, yazım ve dil bilgisine olan yetkinliğini, makale konusunu ele alırken yapmış olduğu felsefeyi ve bu felsefe çerçevesinde geliştirmiş olduğu sorular ve bu sorulara cevap ararken kullandığı kaynaklar hakkında okuyucuya izlenim vereceğinden oldukça önemlidir.
- Bu bölümde kullanılacak atıflar, metinde yer alacak tablolar, resimler ve şekiller uygun bir

sıralama içerisinde olmalı ve okuyucunun bilgi edinmesi kolaylaşması gerektiğinden yazarın bilgisayar kullanma beceresi ile doğru orantılı olacağından yazarın önceden antrenmanlı olması gerekmektedir.

- Bu bölümde kullanılacak tablo ve şekiller hem yorumlanmalı hem de okuyucuların bu materyallere kolay bir şekilde ulaşmasını sağlamak açısından künyeleri veya bulundukları adresler çok net bir şekilde hem atıfta hem de kaynakçada belirtilmelidir.

- Künyesi olmayan veya oluşturulamayan materyaller bu bölümde yer almamalı

- Yazarın kendisinin üretmiş olduğu resim, şekil veya ses kaydı gibi materyaller kullanılıyorsa yazar bunların künyelerini oluşturmalı ve İnternette okuyucuların erişebileceği sanal arşivlerde barındırarak okuyucuya kanıtlamak için atıf ve kaynakçada tam adreslerinin verilmesine dikkat edilmeli,

- Çok gerekmedikçe direkt atıftan kaçınılmalı ve makale çalışmasının tümü yazarın kendi cümleleriyle oluşturulan anlatım ile sağlanmalıdır.

- Blok ve tıpatıp alıntılama yapılmamalıdır.

- Mümkün olduğu kadar kendine atıftan kaçınılmalıdır.

- Arşiv belgeleri metindeki anlatımda yer alan iddiaları destekleyici veya çürütücü şekilde kullanılmalı belgelerin Latinize edilmiş versiyonunu veya transkripsiyonu metinde kullanılmamalıdır.

- Konu ile ilgili Türkçe kaynaklar araştırılmalı ve mutlaka bu kaynaklardan yararlanılmalıdır.

- Yabancı makalelerin yorumlanarak çevrilmesi ve bu çevirinin yazarın kendi eseriymiş gibi yeni bir makale çalışması olarak yansıtılması hem bir intihal çeşidi olduğu hem de bu tür çalışmaların her ne kadar intihal programlarında benzerlik üretmeye de literatürü bilen hakemlerin bu girişimi kolay bir şekilde tespit edip ortaya çıkaracağı unutulmamalıdır.

- Yazar atıf verirken kullanacağı kaynağın yazarının ismiyle başlamalı ve bu yazarın belirttiklerini anlamsal olarak bozmadan kendi kelimeleri ile kurgulayıp öyle vermeli. Aksi taktirde yazarın yorum nerede başlıyor ve nerede bitiyor ve ayrıca atıf verdiği yazarın iddiası nerede başlıyor nerede bitiyor bilinmez. Yani demek istenilen şu ki yazar genel geçer bilgilere atıf vermemeli sadece çalışmasına katkı yapan ve yazara yol gösteren kaynaklara atıf vermeli ve verirken de hemen belirtmeli.

- Bu bölüm yazarın atıf kullandığı bölüm olduğundan dolayı yazarın kaliteli bir literatür taraması yapıp yapmadığı ve fişleme konusundaki tecrübesinin ne derecede olduğu bu bölümde kendisini göstereceğinden yazarın çok dikkat etmesi gerekmektedir.

- Bu bölüm çok fazla uzun olmamalı genel olarak en az 5 en fazla 8 sayfa olmalı ve yine en az 2 ve en çok 3 ana bölümden oluşmalıdır. Bölümlemeyi Tez yazımındaki gibi bölümleme olarak görülmemeli gizli olarak makalede uygulanmalıdır. Aksi taktirde makalenin uzaması gereksiz bölümleme veya yetersiz bölümleme olması durumunda okuyucunun yaklaşımı negatif yönde olacaktır.

- Bu bölüm yazarın paragrafa ve kurguya olan yetkinliğinin etkisi altında olacağından antrenmanlar yapılmamdan kaleme alınmamalıdır.

- Gereksiz dipnot kalabalığından kaçınılmalı

- Bu bölümde çoklu atıflar verilirken kaynakçaya da yansımaları unutulmamalı ayrıca tekrar eden atıfların numaralandırılması iyi takip edilmeli

- Bir kaynağa bir den fazla atıf yapılırken verile sayfa numaraları tutarlı olmalı

SONUÇ

- Sadece yazarın analizinden meydana gelir

- Yazar kendi çıkarımlarını belirteceği için kimseye atıf vermez ve dolayısıyla bu bölümde atıf kullanılmaz

- En az iki paragraftan oluşmalı ve tutarlılık ön planda olmalıdır.

- Yazar öneri ve tavsiyelerde bulunacağı gibi yaptığı makale çalışmasının hangi alanlarda eksik kaldığını belirtebilir

- Gereksiz yerme ve tavsiye durumundan kaçınılmalı, makalenin çalışma konusunun dışına çıkılmamalıdır

- Bilimsellik ön planda olmalıdır
- Yazar isterse çıkarımlarını numaralandırarak da verebilir
- Bu bölüm, çalışmanın konusunu çalışmak isteyen araştırmacılara da bir yol gösterici özelliğe sahip olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Manuel olarak yazılacaksa çok dikkat edilmeli
- Tartışma bölümünde kullanılan dipnotların tümü kaynakçada gösterilmeli
- Zotero gibi kaynakça oluşturma programı kullanılması yazarın daha disipline olmasını sağlayıp konu ile ilgili bulunan literatürün düzgün bir şekilde fişlendiği taktirde atıf ve kaynakçada problem yaşanmasının önüne geçilecektir.
- Alfabetik sıralamaya dikkat edilmeli ve özellikle makale gibi süreli kaynakların yayınlandığı sayfa aralıkları dikkatli bir şekilde girilmeli
- Makale çalışmasında kullanılan resim, şekil ve grafiklerin künyeleri kaynakçada verilmeli
- Kullanılan gazetelerin de künyeleri oluşturulmalı ve kaynakçaya eklenmelidir.
- Makale çalışmasının verileceği dergi atıf stili mutlaka iyi incelenmeli makale yazımına bu inceleme yapıldıktan sonra başlanmalıdır.

EKLER

- Bu bölüm kaynakçadan sonra olmalı
- Makale metni içerisine yerleştirilmeyen resim, grafik, şekil ve haritalar bu bölümde belli bir sırtlandırma dâhilinde hazırlanır
- Her materyale künye oluşturulur ve bu künyeler derginin belirttiği kurallar çerçevesinde kaynakçaya eklenir,
- Genel bir başlıklandırılmadan kaçınılmalı
- Telif olan materyallere dikkat edilmeli kaynağı net olarak yazılmalıdır.
- Bu bölüme tablo eklenmemeli, tablolar metin içerisinde kullanılmalı ve yorumlanmalıdır.

Bu yazının her hakkı Tarih ve Gelecek Dergisi'ne aittir. Kopyalanamaz ve Çağaltılamaz.

MAKALELERİN YAYIMLANMASINI ENGELLEYEN ÖNEMLİ HUSUSLAR

- Editör Kurulunun uygun görmediği,
Yazar ORCID tahsis numarası olmayan,
Yazar üye ve künye bilgileri yeterli olmayan,
Dergi yazım kurallarına göre hazırlanmamış,
İki yazardan fazla yazarı olan,
Türkçe, İngilizce özetı olmayan veya düzgün hazırlanmayan,
Klasik sayfa altı dipnot sistemi kullanılmayan,
Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, yazarın yılda bir makale sayısını aşan,
Editör ön incelemesinde içerik, düzen, kaynak, değerlendirme, yöntem, dil vs. bakımından yetersiz görülen,
Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, 8 sayfadan az, 30 sayfadan fazla olan,
Derginin basım ve yayım sürecine girmesine kadar değerlendirme süreci tamamlanamayan,
Hakemlerin düzeltme isteklerini itinalı bir şekilde yerine getirmeyen
Editörün iletişim girişimlerini cevapsız bırakma veya zamanında geri bildirim yapmama
Derginin ilgili sayı kapasitesini aşan makaleler değerlendirmeye alınmaz/yayım lanmaz.
Yabancı makalelerin yorumlanarak çevrilmesi ve bu çevirinin yazarın kendi eseriymiş gibi yeni bir

makale çalışması olarak yansıtılması

- Dergimize gönderilen yazılar, geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Dinler Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Sosyolojisi, Tarih Felsefesi, Dinler Tarihi ve Tarih Metodolojisi alanlarını kapsamaktadır. Başvuruda bulunan eserler bilime katkısı olan özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır
- Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır
- Türkçe ve yabancı dildeki en az 150-200 kelimelik özetler; yazının amacını, kapsamını, ara başlıklarını ve sonuçlarını yansıtmalıdır.
- Türkçe makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; İngilizce makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; özet eklenmelidir. Türkçe ve yabancı dildeki özetlere beş kelimelik anahtar kelime eklenmelidir.
- Makaleler, dil ve ifade bakımından dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, makalede açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, ayrıca amaç ve kapsam dışına çıkan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir.
- Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmeli, makalede değinilmemiş gereksiz belgelere ve kaynaklara yer verilmemelidir.
- Makalede kullanılan tabloların üstünde; şekil, figür, resim, harita ve belgelerin altında kolayca anlaşılır biçimde yalın ve yeterli bir açıklama bulunmalıdır.
- Makalede kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, kullanılan her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.
- Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara sonuçta yer verilmemelidir.
- Yazarın adı hemen başlığın altında bulunmalı, “*” dipnotuyla unvanı ve çalıştığı kurum yazılmalıdır. Makaleyi gönderen kişi ayrıca iletişim için adresini, telefon numaralarını ve e-postasını açık olarak yazmalıdır.
- Yazılarda ve kısaltmalarda Türk Dil Kurumunun Yazım Kılavuzu’na uyulmalıdır.
- Çeviri (tercüme) gönderenler, orijinal metnin bir örneğini ve bibliyografik künyesini de dergiye iletmelidir.
- Gönderilen makaleler 35 sayfayı geçmemelidir (Önemine binaen daha uzun makaleler Yayın Kurulu kararı ile yayımlanır.).
- Kurallar dâhilinde dergimize yayınlanmak üzere gönderilen çalışmaların her türlü hukuki, cezai ve bilimsel sorumluluğu yazar/yazarlarına aittir. Dergi ile hiçbir şekilde bağlayıcılığı yoktur. Yazar, burada bulunan tüm ilkeleri peşinen kabul etmiş sayılır.
- **MAKALENİN SAYFA YAPISI**
- Makaleler sayfa yapısı, yazım ve kaynakça bakımından aşağıdaki biçimde düzenlenmiş olmalıdır:
- Türkçe Başlık
- Türkçe Öz (160 Sözcük)
- Türkçe anahtar kelimeler (5 adet)
- İngilizce başlık
- İngilizce ABSTRACT çok önemlidir, eserin Türkiye dışında taranması ve doğru bir şekilde bulunması için özetin Türkçe özetle tutarlık göstermesi ve anlaşılır olması gerekmektedir. (160 Sözcük)
- İngilizce anahtar kelimeler (5 adet)
- Yazar hakkında bilgi dipnotu (Ünvan, Çalıştığı Kurum, Email ve Orcid Numarası) mutlaka olmalı
- Giriş : Yazar giriş bölümünde eserin problemi, hedefleri, temel amacı, yöntemi ve ilgili alan yazın tartışmasını mutlaka yapmalıdır.
- Tartışma Bölümü

- En az iki başlık içermelidir
- Sonuç
- Ekler
- Çalışmada başlıklar;
- 1. -----
- 1.1. -----
- 1.1.1.----- biçiminde olmalıdır.
- Kısa alıntılar, tırnak (“) arasında, metin içinde ve istenirse italik olarak yazılır. Beş satırı aşan alıntı yazılar yine tırnak (“) içinde, italik, 9 punto, sağdan ve soldan 1 cm. içeride ayarlanarak yazılır.
- Dipnot sistemimiz klasik (Sayfa altı) dipnot sistemi CMS’dir (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note) Dipnot verirken ve kaynakça oluştururken Zotero Programını kullanmanızı tavsiye ediyoruz. Program ili ilgili eğitici videolar https://www.youtube.com/playlist?list=PLty-xcfaLVH5UQGSDyW_TaeEKfViNvVS7
- Dipnotların ve kaynakçanın hiçbir alanında bold özellik kullanılmaz.
- Tablo başlık noları, şekilde görüldüğü (Tablo 1.) gibi numaralanır, hepsi aynı puntoda olmak şartıyla 8 veya 9 punto, bold, öncesi ve sonrası 6 nk, satır aralığı En az 13 nk. ve 1 cm. içeriden Times New Roman karakteri ile yazılır. Tablo başlıkları, aynı puntoda, kelimelerin ilk harfleri büyük ve sağa yaslı olarak yazılır. Tablo içi yazılar başlıkla aynı punto ve öncesi ve sonrası sıfır (0) aralıklı olmalıdır. Bununla birlikte, metin içinde uygun düşmesi halinde, başlıkları ve iç yazıları, normal metin ile aynı puntoda olabilir.
- Şekil, figür, grafik, resim, harita vb.’de başlıklar altta, öncesi 6 nk, ve sonrası sıfır (0) nk., başlık noları 1 cm. içeride, bold, sıralı, hepsi aynı puntoda olmak şartıyla Times New Roman 8 veya 9 punto, “Şekil 1., Resim 1.” şeklinde, başlıkları ise aynı puntoda, normal ve kelimelerin ilk harfleri büyük olarak yazılır. Bunlar için kaynak gösterimi CMS’dir (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note)
- Kaynakça (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note) stiline göre hazırlanır.
- Kaynakçada sıra numarası verilmez
- Makale teslim edilirken;
- Yayımlanması istenen makaleler, yayın ve yazım ilkelerine göre hazırlanıp dergipark.gov.tr/jhf adresinden dergi sistemine yüklenerek gönderilecektir.
- Hakemlerden olumlu rapor alamayan ve dergimiz yazım kurallarına göre hazırlanmayan makaleler yayınlanmaz, yazarına iade edilmez; bu konuda idari ve adli bir sorumluluk kabul edilmez.

ETİK KURALLARI

TR Dizin Etik kurallar başlığı altında aşağıdaki hususlara uyulmalıdır.

Sosyal bilimler dahil olmak üzere tüm bilim dallarında yapılan araştırmalar için ve etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.

Bu başlık altında, hakem, yazar ve editör için ayrı başlıklar altında etik kurallarla ilgili bilgi verilmelidir.

Makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine uyulduğuna dair ifadeye yer verilmelidir.

Ulusal ve uluslararası standartlara atıf yaparak, dergide ve/veya web sayfasında etik ilkeler ayrı başlık altında belirtilmelidir. Örneğin; dergilere gönderilen bilimsel yazılarda, ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)’un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartları dikkate alınmalıdır.

Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgiler (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca makale ilk/son sayfasında yer verilmelidir. Olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalatıldığına dair bilgiye makalede yer verilmesi gereklidir.

Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine riayet edilmesi gerekmektedir.

YAZARLAR

Gönderilen makalenin akademik alanlara katkı sunacak nitelikte olması yazarın sorumluluğundadır.

Çalışmaların özgün olması ve araştırmaya dayalı olması gerekmektedir. Makalede ismi yazılacak olan diğer yazarların araştırmaya katkı sağladığından emin olunmalıdır. Akademik katkısı olmayan kişilerin ilave yazar olarak gösterilmesi veya katkı sırası gözetilmeksizin, unvan, yaş ve cinsiyet gibi bilim dışı ölçütlerle yazar sıralaması yapılması bilim

etiğine aykırıdır.

Her ne kadar intihal taraması dergi tarafından yapılacaktır da akademik onursuzluk olan intihalin sonuçları tamamen yazara yönelecektir.

Makale aynı anda farklı dergilere gönderilmemelidir ve daha önce başka bir dergiye gönderilmiş olmamalıdır.

Dergiye makale gönderen yazarların derginin yayım ve yazım ilkelerini okuduğu ve kabul ettiği varsayılır ve yazarlar bu ilkelerde kendinden beklenenleri taahhüt etmiş sayılmaktadır.

Atıflar ve kaynakça gösterimi eksiksiz olmalıdır.

HAKEMLER

Hakemler dergide yayımlanacak makalenin akademik kalitesinin en temel tespit edicisi olduklarının bilinciyle davranmalı ve akademik kaliteyi artırma sorumluluğuyla değerlendirme yapmalıdır.

Hakemler, yalnızca uygun bir değerlendirmeyi yapmak için gereken uzmanlığa sahip oldukları, kör hakemlik gizliliğine riayet edebilecekleri ve makaleye dair detayları her şekilde gizli tutabilecekleri makalelerin hakemliğini kabul etmelidirler.

Makale inceleme süreci sonrasında da incelenen makaleye dair herhangi bir bilgi hiçbir şekilde başkalarıyla paylaşılmamalıdır.

Hakemler, yalnızca makalelerin içeriğinin doğruluğunu ve akademik ölçütlere uygunluğunu değerlendirmelidir. Makalede ortaya konan düşüncelerin hakemin düşüncelerinden farklı olması değerlendirmeyi etkilememelidir.

Hakem raporları objektif ve ölçülü olmalıdır. Hakaret içeren, küçümseyici ve itham edici ifadelerden kesinlikle kaçınılmalıdır.

Hakemler, değerlendirme raporlarında yüzeysel ve muğlak ifadelerden kaçınılmalıdır. Sonucu olumsuz olan değerlendirmelerde sonucun dayandığı eksik ve kusurlu hususlar somut bir şekilde gösterilmelidir.

Hakemler, kendilerine tanınan süre içerisinde makaleleri değerlendirmelidir. Şayet değerlendirme yapmayacaklarsa, makul bir süre içerisinde dergiye bildirmelidirler.

EDİTÖRLER

Editörler, dergi politikasında belirtilen ilgili alanlara katkı sağlayacak makaleleri değerlendirme sürecine kabul etmelidir.

Editörler, kabul veya ret edilen makaleler ile herhangi bir çıkar çatışması/ilişkisi içinde olmamalıdır.

Editörler bir makaleyi kabul etmek ya da reddetmek için tüm sorumluluğa ve yetkiye sahiptir.

Hakemlerin ve yazarların isimlerinin karşılıklı olarak gizli tutulması editörlerin sorumluluğudur.

Yayımlanmak üzere gönderilen makalelerin intihal taraması ve böylece akademik onursuzluğun önüne geçilmesi için editörler gerekli çabayı göstermelidir.

Dergiye gönderilen makalelerin ön inceleme, hakemlik, düzenleme ve yayınlama süreçlerinin vaktinde ve sağlıklı bir şekilde tamamlanması editörlerin görevidir.

Editörler dergiye katkısı olmayan kişileri yayın kurulu üyesi veya yardımcı editör olarak göstermemelidir.

MAKALELERİN YAYIMLANMASINI ENGELLEYEN ÖNEMLİ HUSUSLAR

- Editör Kurulunun uygun görmediği,
- Yazar ORCID tahsis numarası olmayan,
- Yazar üye ve künye bilgileri yeterli olmayan,
- Dergi yazım kurallarına göre hazırlanmamış,
- İki yazardan fazla yazarı olan,
- Türkçe, İngilizce özeti olmayan veya düzgün hazırlanmayan,
- Klasik sayfa altı dipnot sistemi kullanılmayan,
- Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, yazarın yılda bir makale sayısını aşan,
- Editör ön incelemesinde içerik, düzen, kaynak, değerlendirme, yöntem, dil vs. bakımından yetersiz görülen,
- Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, 8 sayfadan az, 30 sayfadan fazla olan,
- Derginin basım ve yayım sürecine girmesine kadar değerlendirme süreci tamamlanamayan,
- Hakemlerin düzeltme isteklerini itinalı bir şekilde yerine getirmeyen
- Editörün iletişim girişimlerini cevapsız bırakma veya zamanında geri bildirim yapmama
- Derginin ilgili sayı kapasitesini aşan makaleler değerlendirmeye alınmaz/yayımlanmaz.

YAYIN SIKLIĞI

Tarih ve Gelecek Dergisi her yıl 4 sayı (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) yayınlarak yayın hayatını sürdürmektedir.

DEĞERLENDİRME SÜRECİ

Hakem Değerlendirme Süreci

Hakem değerlendirme sürecinin amacı, nitelikli ve özgün bilimsel çalışmaların yayınlanmasını sağlamaktır. Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanan bütün makaleler hakemli olup, yayımlanması amacıyla gönderilen her makale aşağıda ifade edilen hakem değerlendirme sürecinden geçmektedir.

Ön Değerlendirme

Dergiye gönderilen tüm yazılar önce Editör ve Yayın Komisyonu tarafından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Bu aşamada, hiçbir makale, olumlu hakem raporu olmadan editör tarafından yayına kabul edilemez.

Hakem Değerlendirmesi

Tarih ve Gelecek Dergisi, sürecin her aşamasında, hakemlerin ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift kör hakemlik sistemini kullanmaktadır.

Ön değerlendirme aşamasını geçen yazılar, editör ve/veya yazı kurulu tarafından belirlenen üç hakeme gönderilir. Hakemler, uzmanlık alanları göz önünde bulundurularak hakem havuzundan seçilmektedir.

Hakemler kendilerine gönderilen yazıları; orjinallik, metodoloji, literatüre katkı, bulguların sunumu ve sonuçların desteklenmesi ve daha önce yapılan çalışmalardan yararlanma açısından değerlendirirler. Hakemler makaleyi kabul edebilir, reddedebilir veya yazarlardan biçime ve/veya öze yönelik düzeltme yapmalarını isteyebilirler. Bir makalenin yayına kabul edilebilmesi için, en az iki hakemin olumlu görüş bildirmesi gerekmektedir.

Hakem veya hakemlerin düzeltme istemeleri durumunda, yazar(lar), hakemler tarafından yapılan eleştiri ve önerileri göz önünde bulundurarak istenen düzeltmeleri en geç 30 gün içerisinde tamamlayarak Yayın Komisyonu'na tekrar gönderirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Son Değerlendirme

Hakemler tarafından olumlu görüş bildirilerek yayımlanma aşamasına gelen tüm makaleler için son değerlendirme, Yayın Komisyonu tarafından yapılır. Yayın Komisyonu tarafından “yayıma uygundur” kararı verilen makaleler yayım sırasına alınır.

Hakem Değerlendirme Süresi

Tarih ve Gelecek Dergisi; ön değerlendirme aşaması 1 hafta, hakem değerlendirme aşaması 5 hafta ve son değerlendirme aşaması 1 hafta olmak üzere bir makalenin toplam hakem sürecini 6 hafta (40 gün) içerisinde tamamlamayı hedeflemektedir. Tarih ve Gelecek Dergisi'ne makale gönderen yazar(lar), Dergi'nin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.

- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne yayın kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, değerlendirilmek üzere o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Tarih ve Gelecek Dergisi, sürecin her aşamasında, hakem ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift-kör hakemlik sistemini kullanmaktadır. Hakem raporlar beş yıl süreyle saklanır. Makaleyi değerlendiren iki hakemden birisinin olumlu diğerinin olumsuz rapor vermesi durumunda makale üçüncü hakeme gönderilmekte veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı vermektedir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalarda yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Dergideki hakemlik sürecinde, akademik unvana sahip kişilerin yayınları için ancak eşit ya da üst derecede akademik unvana sahip kişiler hakem olabilir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nin hakem değerlendirme süreci, istenilmeyen nedenlerden dolayı bazen uzun sürebilmektedir. Normal koşullarda editör tarafından ön değerlendirme aşaması bir hafta; hakem değerlendirme süreci de 4 hafta olarak planlanmaktadır. Ancak hakemlerden zamanında dönüş olmaması nedeniyle yeniden hakem atama vb. nedenlerden dolayı hakem değerlendirme süreci uzayabilmektedir.

- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne makale gönderen yazar/yazarlar, Derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanmasına karar verilen (kabul edilen) çalışmaların telif hakkı, yazara aittir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan, tarih alanında özgün ve nitelikli çalışmaları, bilimsel bir yaklaşımla ele alarak tarih alanındaki çalışmaların niteliğinin yükselmesine, yöntem ve uygulamaların gelişmesine, kuram ve uygulama alanlarındaki çalışmalar arasında iletişimin güçlenmesine ve tarih alanındaki literatürün zenginleşmesine katkı sağlamak amacıyla yayımlanmaktadır.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde, geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Metodolojisi ve Dinler Tarihi alanlarında özgün ve nitelikli bilimsel çalışmaları destekleyerek bilim camiasında üretilen bilgileri akademisyenlerin ve kamuoyunun istifadesine sunmak amacıyla yeni ve özgün çalışmalara yer verilmektedir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilecek çalışma, alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir yazı olmalı ya da daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, konuya dair yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olmalıdır.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilecek yazılar makale, çeviri ve kitap tanıtımı türünde olmalıdır. Dergimize gönderilen çeviri yazılar için, makale sahibinin yayın izni ve orijinal metin gereklidir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir;
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalar daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ve hâlihazırda yayımlanmak üzere sunulmamış olmalıdır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, durum açıkça belirtilmek şartıyla dergiye gönderilebilir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, Aralık, Mart, Haziran ve Eylül, sayısı olmak üzere yılda dört defa düzenli olarak yayımlanmaktadır.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen yazılara telif hakkı ödenmez.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yer alan yazılardaki görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı olduğu kurumların görüşlerini yansıtmaz.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalar, TÜBİTAK ULAKBİM'in DergiPark Sistemi (UDS) üzerinden elektronik ortamda gönderilmektedir

ABOUT THE JOURNAL

Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published quarterly (December, March, June, September). The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations. Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the History field. Journal of History and Future's scope on a large scale is History and on a narrow scale Archaeology, History of art, Local History, Oral History, History of Sociology, History of Religions, History Methodology, History of Literature, History of Science, History of Philosophy, History of Education, International relations areas.

AIMS

Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published quarterly (December, March, June, September). The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations.

SCOPE

Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the History field. Journal of History and Future's scope on a large scale is History and on a narrow scale Archaeology, History of art, Local History, Oral History, History of Sociology, History of Religions, History Methodology, History of Literature, History of Science, History of Philosophy, History of Education, International relations areas.

A. FOCUS AND SCOPE

HISTORY AND FUTURE is a peer-reviewed international journal that publish original and qualified works with a scientific approach in the field of History.

B. CITATION STYLE

The Chicago Manual of Style 17 Edition

C. AUTHOR GUIDELINES

1. Articles must be original (not plagiarism) and has never been published in another journal. If ever presented in the form of seminars, workshops, etc., say the name of the activity.
2. Articles are written by a program Microsoft Word to the top, A4 size paper, page margins: top 4 cm, left 3 cm, bottom 3 cm, and right 3 cm, typed with 1,5 density spacing, font Times New Roman 11 (Title 12, footnote 9).
3. Please submit your manuscript file as a Microsoft Word extension Document (DOC) only.
4. Title and Abstract write in Turkish and English, content manuscript can be written in Turkish or English.
5. The article goes into the desk editors selected by the editor. Articles can be accepted without repair, refurbishment accepted, or rejected, and the article is rejected is not returned unless requested by the author.

Structure of Paper

- Title (in Turkish or English): written in a concise and informative, maximum 15 words (single-spaced, Bold, Center, Times News Roman14, UPPERCASE) should reflect the substance of the variables described in the article body.

- Author: Without titles, the author can be an individual or a team (Times News Roman12).
- Affiliation and E-mail :Name of the institution (Times News Roman12).E-mail Address, which is

located under the author's name (Times News Roman12)., italic).

- Abstract: (in Turkish and English): the length of 150-200 words, abstracts written in one paragraph includes: scientific review article consists of a discussion of the core issues and substantially while the results of the research article consist of goals, methods, and results. The abstract is single-spaced and Italic for English.

- Keyword: terms that reflect the essence of the concept within the scope of the problem may consist of several pieces of terms

The Body of Manuscript

1. Research Article consist of an A.INTRODUCTION, B.METHODS, C.RESULTS AND DISCUSSION and D.CONCLUSIONS.

2. Review Article consist of an A. INTRODUCTION (preliminary scientific study) that shows the problems and framework of analysis, sub-subtitle that contains the B.DISCUSSION and C.

CONCLUSIONS.

3. Reference / Bibliography: use CMS Citation rules, cultivated from a primary source, and if it comes from the most current cultivated journals (3-5 years) and just acknowledgment of the source designated in the article body. Instead, the name that is referenced in the body must exist in the bibliography. Second row to the right of the entrance 7 letter. Here are some examples of writing a bibliography of several types of sources. Recommended to use Citation Software Ex. Mandeley, Zoterotc.

D. PEER REVIEW PROCESS

The papers that are sent to HISTORY AND FUTURE are subjected to preliminary assessment by the Editorial Board to see whether the work complies with the principles of the journal. The papers that are out of the scope of the journal or do not comply with the format of a scientific text either in terms of content or style are either rejected or demanded to be corrected prior to peer-review process. Academic objectivity and scientific quality are the most important criteria for the assessment of the articles that are submitted to be published.

The articles that comply with the publication principles of HISTORY AND FUTURE are sent to two reviewers who are known for their studies in the relevant field. HISTORY AND FUTURE Journal employs double-blind review system in which the names of neither the reviewers nor the authors are disclosed in any of the phases of the process. Reviewer reports are saved for five years. If one of the reviewers gives positive feedback while the other gives negative feedback, the article is either sent to a third reviewer or Editorial Board examines the reviewer reports to make the final decision.

The authors submitting papers to HISTORY AND FUTURE take into account the criticisms and suggestions of the reviewers and the Editorial Board. The authors also have the right to object to the points with which they disagree. In the reviewing process, the publications of people with academic titles are only reviewed by academics of either an equal or a higher degree.

Assessment process of HISTORY AND FUTURE may sometimes take long periods of time due to undesired reasons. Normally, preliminary assessment by the editor takes a week while reviewer's assessment period takes 8 weeks. However, reviewer assessment process may get longer when reviewers do not respond on time or in cases of appointing a new reviewer and so on.

The author/authors submitting papers to HISTORY AND FUTURE is/are considered to have accepted the aforementioned reviewing conditions and process of the journal.

E. PUBLICATION FREQUENCY

HISTORY AND FUTURE is published quarterly. Regular issues come out in December, March, June, September . Additionally, a special issue is published annually, announcement for which shall be made on this website and relevant mailing groups.

F. PRIVACY STATEMENT

The names and e-mail addresses entered in this journal site will be used exclusively for this journal and will not be made available for any other purpose or any other party.

G. OPEN ACCESS POLICY

HISTORY AND FUTURE provides instant access to its content to promote scientific research and favors the growth of scientific knowledge.

PUBLICATION PRINCIPLES

- The Journal of History and Future aims to contribute to the accumulation of knowledge in the social sciences by publishing internationally recognized scientific studies.

- The Journal of History and Future is an international refereed journal published quarterly (December, March, June and September).

- The publication language of the journal is Turkish or English.

- The articles to be published in the journal should be original and academic studies prepared primarily by using appropriate research methods in their field. The works submitted to the journal should not be published or sent for publication elsewhere. Shipments to our journal are screened by Turnitin plagiarism detection program. Articles which was determined by plagiarism will be rejected without being included in the referee process.

- Manuscripts are first examined in terms of shape. The manuscripts which are not observed in the publication and writing principles shall be returned to the author in order to make necessary corrections without being subject to content review.

- Unpublished manuscripts are stored in the journal archive.

- The manuscripts sent to be published to the journal will be sent to the referees who are experts in the subject determined by the editorial board after the preliminary examination. It is decided to publish the manuscript with at least two positive reports. In case two referees give negative opinions, the manuscript will not be published. When positive and negative referee reports are available for the same article, the manuscript will be rejected by the editor or a decision of acceptance or rejection will be given through one more referee's supporting report.

- The names of the number referees are included in the relevant issue of the journal.

- No copyright fee is paid to the author for the published articles.

- The Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published three times a year in December, April and August. The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations.

- The Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the social sciences. At the same time, various articles such as history, literature, sociology, ethnicity, book, criticism and evaluation are also included. JHF applies at least two peer-review processes. The referees and editors in the submitted articles should have the corrections made within 20 days and the final version of the manuscript should be uploaded to the journal system. The content and format of the manuscripts submitted to the journal may be rejected by the editorial board unless deemed appropriate.

- The scientific and legal responsibility of the published work belongs to the author(s).

- All publication rights of articles accepted for publication belong to Journal of History and Future.

- The decision of the Chief Editor will not be taken into consideration for the matters not mentioned here.

ETHICAL PRINCIPLES

AUTHORS

- It is authors' responsibility to ensure that the submitted article is of a quality that contributes to the academic field.

- The works must be original and based on research. It should be made sure that other individuals shown as co-authors, have contributed to the research. It is contrary to the scientific ethics to add some, who are not academic contributors to the article, as co-authors or to put in order co-authors with non-academic criteria such as title, age, and gender regardless of the order of contribution

- Although the plagiarism scan will be carried out by AID, authors are responsible for academic consequences of plagiarism.

- The articles should not be sent to different journals at the same time. Also, the articles must be unsent to the other journals before.

- It is assumed that authors who submit articles to the journal read and accept the publishing and writing principles of the journal and the writers are deemed to have committed themselves to these principles.

- Citations and bibliography should be complete and realistic.

REFEREES

- Referees should act with the awareness that they are the most basic determinant of the academic quality of the article to be published in the journal and should evaluate it with a view increasing the academic quality.

- Referees should only accept the articles that they have the expertise necessary to make an appropriate appraisal. Also, they should only accept the articles that they can adhere to the double-blind peer-review secrecy and they should keep the details of the article in every way confidential.

- Any information about the article examined in the review process should not be shared with anyone in any way.

- Referees should only evaluate the correctness of the content of the articles and the appropriateness of the academic criteria. The opinions put forth in the article by authors may differ from those of the referees. The differences should not affect the evaluation.

- Referee reports should be objective and moderate. Defamatory, derogatory and accusatory statements must be avoided.

- Referees should avoid superficial and ambiguous expressions in evaluation reports. For the evaluations that resulted negative, the missing points and imperfections of the article must be shown clearly and concretely.

- Referees must evaluate the articles within the time-frame granted to them. If they will not evaluate the article, they must notify the journal within a reasonable time.

EDITORIAL BOARD

- Editors should accept the articles that may contribute to the relevant areas expressed in the scope of the Journal to the evaluation process.

- Editors should not be in any conflict of interest with the accepted or rejected articles nor take advantage from them.

- Editors have all the responsibility and authority to accept or reject a submission.

- It is the responsibility of editors to keep the names of referees and authors confidential.
- Editors should take the necessary effort to ensure that the articles submitted for publication will be scanned to prevent plagiarism that is an academic dishonesty.
- It is the responsibility of editors to complete the review, refereeing, editing and publishing processes of the submitted articles in a timely and healthy manner.
- Editors should give priority to academic concerns and criteria when accepting the articles to the journal.
- Editors should not list the names of those who do not contribute the journal, as a member of editorial board or assistant editor.

Kurullar / Boards

Editör

Doç. Dr. Celal ÖNEY

Yayın Kurulu Başkanı / Head of Publication Board

Prof. Dr. Sabit DUMAN

Muş Alparslan Üniversitesi

Yayın Kurulu / Publication Board

Prof. Dr. Hüseyin Üreten

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Nuri TÜRKMEN

Batman Üniversitesi / İslami İlimler

Doç. Dr. Danko LEOVAC

Sırbistan Belgrad Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Orlin SABEV

Bulgaristan Bilimler Akademisi

Prof. Dr. İbrahim GASHİ

University of Prishtina

Prof. Dr. Gazmend RİZAJ

University of Prishtina

Prof. Dr. Abdullah Mesud KÜÇÜKKALAY

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Prof. Dr. Halim BAJRAKTARİ

University of Prizren

Prof. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Prof. Dr. Gazmend RİZAJ

University of Prishtina

Doç. Dr. Hatip YILDIZ

Dicle Üniversitesi

Doç. Dr. Metin AKSOY

Giresun Üniversitesi

Doç. Dr. Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU

Gaziantep Üniversitesi

Doç. Dr. Saman HASHEMPOUR

İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Danyal TEKDAL

İnönü Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Efe DURMUŞ

Harran Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Faruk TAŞKIN

Artvin Çoruh Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Üftade MUŞKARA

Kocaeli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Fitim RİFATİ

Institute of History – Pristina

Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM

Batman Üniversitesi / Tarih Bölümü

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK

Fırat Üniversitesi / Tarih Bölümü

Prof. Dr. Tamella ALİYEVA

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Doç. Dr. Fahri YETİM

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ

Gaziantep Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Canser KARDAŞ

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Doç. Dr. Şarika GEDİKLİ BERBER

Gazi Üniversitesi / Tarih Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Gülbin FIRAT ONAT

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Selim ADALI

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Tarih Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi / Tarih Bölümü

Bilim Kurulu / Scinece Board

Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN

Trakya Üniversitesi / EDİRNE

Prof. Dr. Özer KÜPELİ

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi / İZMİR

Prof. Dr. Mustafa GÜLER

Afyon Kocatepe Üniversitesi / AFYON

Prof. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN

Ahi Evran Üniversitesi / KIRŞEHİR

Prof. Dr. Haşim Şahin

Sakarya Üniversitesi / SAKARYA

Prof. Dr. Numan ELİBOL

Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi / ESKİŞEHİR

Prof. Dr. İbrahim SEZGİN

Trakya Üniversitesi / EDİRNE

Prof. Dr. Abdullah KIRAN

Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ

Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN

Ege Üniversitesi / İZMİR

Doç. Dr. Güven DİNÇ
Akdeniz Üniversitesi /ANTALYA
Doç. Dr Yasin COŞKUN
Siirt Üniversitesi /SİİRT
Doç. Dr. Oktay BOZAN
Dicle Üniversitesi / DİYARBAKIR
Doç. Dr. Cafer ACAR
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi /ANKARA
Doç. Dr. Emine GÜMÜŞSOY
Eskişehir Osmangazi üniversitesi / ESKİŞEHİR
Doç. Dr. Fahri YETİM
Eskişehir Osmangazi üniversitesi / ESKİŞEHİR
Doç. Dr. Abdullah KAYA
Cumhuriyet Üniversitesi /SİVAS
Doç. Dr. Serkan YAZICI
Sakarya Üniversitesi /SAKARYA
Doç. Dr. Tufan TURAN
Sakarya Üniversitesi /SAKARYA
Doç. Dr. Vedat TURĞUT
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi / BİLECİK
Doç. Dr. Başak ERGÜDER
İstanbul Üniversitesi / İSTANBUL
Doç. Dr. Ercan ÇAĞLAYAN
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Doç. Dr. İrşad Sami YUCA
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Doç. Dr. Ferhat BERBER
Manisa Celal Bayar Üniversitesi / MANİSA
Doç. Dr. ALİ GÜVELOĞLU
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi / RİZE
Doç. Dr. Aziz TEKDEMİR
Trakya Üniversitesi / EDİRNE
Doç. Dr. Cavid Qasimov
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / VAN
Doç. Dr. Ahmet YÜKSEL
Cumhuriyet Üniversitesi / SİVAS
Doç. Dr. Erol AKCAN
Trakya Üniversitesi / EDİRNE
Dr. Öğr. Üyesi Zülfiye KOÇAK
Bitlis Eren Üniversitesi / BİTLİS
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZALPER
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Musa GÜMÜŞ
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi / AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi Şükran YAŞAR
Manisa Celal Bayar Üniversitesi / MANİSA
Dr. Fatma Çalik ORHUN
Trakya Üniversitesi / EDİRNE

Dr. Öğr. Üyesi Hayrettin İHSAN ERKOÇ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi /
ÇANAKKALE
Dr. Öğr. Üyesi Bülent ÇELİK
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi / AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi. Erol KARCI
Çankırı Karatekin Üniversitesi / ÇANKIRI
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali KARAMAN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi / BURDUR
Dr. Öğr. Üyesi Hatice DURGUN
Akdeniz Üniversitesi /ANTALYA
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ŞEHİTOĞLU
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM
Batman Üniversitesi /BATMAN
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TUNÇ
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi /
KAHRAMANMARAŞ
Dr. Yusuf YILDIZ
Abant İzzett Baysal Üniversitesi / BOLU
Dr. Öğr. Üyesi Esra ÇIPLAK
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi İskender DÖLEK
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Murat ALANOĞLU
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Kamil DOĞANCI
Uludağ Üniversitesi / BURSA
Dr. Öğr. Üyesi Fatih DEMİREL
Uludağ Üniversitesi / BURSA
Dr. Ahmet TUNÇ
İnönü Üniversitesi / Malatya
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜNERİGÖK
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN
Bitlis Eren Üniversitesi / BİTLİS
Dr. Öğr. Üyesi A.Vahap ULUÇ
Hacı Bayram Veli Üniversitesi / ANKARA

Tarih ve Gelecek

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

History and Future

International Peer-Reviewed Journal of History Researches

Hakemler - Referees

VOLUME 11, ISSUE 2 – JUNE 2025

CİLT 11, SAYI 2 - HAZİRAN 2025

(Sayı Hakem Kurulu/ Issue Referee Board)

Prof. Dr. Bayram Akça, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Cemal Sezer, Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Metin, Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Şayan Uluşan, Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Özgür Yıldız, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Hayrettin Pınar, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Nilgün Nurhan Kara, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Tevfik Orkun Develi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Gizem Ece Gönül, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğr Üyesi Zikrullah Aytaç, Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Öğr Üyesi Kenan Demirel, Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Öğr Üyesi Emre Özsoy, Milli Savunma Üniversitesi
Dr. Öğr Üyesi Gülbin Fırat Onat, Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Öğr Üyesi İbrahim Güneş, Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Öğr Üyesi Hüseyin Erkan Bedirhanoglu, Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Hakan Akküz, Milli Eğitim Bakanlığı
Dr. Hande Gündüz

e-ISSN 2458-7672

Tarih ve Gelecek
Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi
History and Future
International Peer-Reviewed Journal of History Researches

VOLUME 11, ISSUE 2 – JUNE 2025
CİLT 11, SAYI 2 - HAZİRAN 2025

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

1. Jesuit Mission Strategies and Their Impact: A Comparative Study of Japan and New France (16th - 18th Centuries).....164
Cizvit Misyon Stratejileri ve Etkileri: Japonya ve Yeni Fransa'nın Karşılaştırmalı Bir Çalışması (16. - 18. Yüzyıllar)
Yasemin GÜLTEKİN
2. 1989 Bulgaristan Zorunlu Göçü'nün Türkiye Üzerindeki Sosyo-Ekonomik Etkisi.....174
Socio-Economic Impact of the 1989 Bulgarian Forced Migration on Turkey
Şule TURGÜLER
3. 1950-1951 Yıllarında Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Zorunlu Göçü ve Muğla Örneği.....194
The Forced Migration of Bulgarian Turks to Turkey in 1950-1951 and the Case of Mugla
Bayram AKÇA
4. Kurumsallaşma, Kurum Tarihi ve Nafiâ Nezaretinin Kurumsallaşma Süreci.....207
Institutionalization, Institutional History, and the Process of Institutionalization of the Ministry of Public Works
Refik AYDEMİR
5. Osmanlı Veteriner Hekimlik Tarihine Bir Katkı: Nikolaki Mavridis'in Tabâbet-i Baytariye'de Aşı, Serum ve Toksinlerin Tatbikatı Adlı Risalesi ve Analizi.....230
A Contribution to the Ottoman Veterinary Medicine Literature: Nikolaki Mavridis's Treatise Titled Tabâbet-i Baytariye'de Aşı, Serum ve Toksinlerin Tatbikatı and Its Analysis
Emrah YILMAZ
6. Kırım'ın Bağımsızlık Hafızası: Emel Mecmuası'nın Millî Dayanışma Ve Kimlik İnşasındaki Rolü.....261
The Memory of Crimea's Independence: The Role of Emel Journal in National Solidarity and Identity Construction
Coşkun KUMRU; Gizem DOĞAN

7. İstanbul'un Fethinin 500. Yıl Dönümünü Anmak ve Anlamak: Basına Yansıyan Yazılar Üzerine Bir Analiz.....279
Commemorating and Understanding the 500th Anniversary of the Conquest of Istanbul: An Analysis of the Articles Reflected in the Press
Feyziye DURMAZ ; Metin MENEKŞE
8. Büyük Zaferi Anmak ve Anlamak: Malazgirt Zaferi'nin 900. Yıl Dönümünde Basında Çıkan Yazılar Üzerine Bir İnceleme.....326
Commemorating and Understanding the Great Victory: A Study on the Articles Published in the Press on the 900th Anniversary of the Victory of Malazgirt
İsmail Emir ÖZKAN; Metin MENEKŞE
9. Batılı Seyyahlar Gözünden Osmanlı'da Hamam Kültürü ve Kadın Hamamları: Temizlikten Sosyalleşmeye Dönüşen Bir Kültür.....364
Bath Culture and Women's Baths in the Ottoman Empire through the Eyes of Western Travelers: A Culture Transformed from Cleaning to Socializing
İrem Nur AYVERDİ; Metin MENEKŞE
10. Başbakan Adnan Menderes'in Lübnan Ziyareti'nin Türkiye-Lübnan İlişkilerindeki Önemi.....404
The Visit of Prime Minister Adnan Menderes To Lebanon Türkiye-Lebanon Relations Importance
Nilgün Nurhan KARA; Halit Burak BURUK
11. Geç Antikçağ'dan Erken Ortaçağ'a Merdailer: Bizans-Müslüman İlişkilerinde Bir Sınır Topluluğu.....424
The Merdais from Late Antiquity to the Early Middle Ages: A Border Community in Byzantine-Muslim Relations
Burcu KARAKUŞ

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Yüksek Lisans Öğrencisi

Yasemin GÜLTEKİN

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-2923-9300>

Adam Mickiewicz University in
Poznan

yaseminguLTEKIN253@gmail.com

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 14/06/2025 25/06/2025

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1719558>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Jesuit Mission Strategies and Their Impact: A Comparative Study of Japan and New France (16th - 18th Centuries)

Cizvit Misyon Stratejileri ve Etkileri: Japonya ve Yeni Fransa'nın Karşılaştırmalı Bir Çalışması (16. - 18. Yüzyıllar)

ATIF: GÜLTEKİN, Yasemin, "Cizvit Misyon Stratejileri ve Etkileri: Japonya ve Yeni Fransa'nın Karşılaştırmalı Bir Çalışması (16. - 18. Yüzyıllar)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 11/2 (Haziran 2025), s. (164-173)

CITE: GÜLTEKİN, Yasemin, "Jesuit Mission Strategies and Their Impact: A Comparative Study of Japan and New France (16th - 18th Centuries)", *Journal of History and Future*, 11/2 (June 2025), pp. (164-173)

Tarih ve Gelecek Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of History and Future ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Abstract

This study aims to examine the practices of Jesuit missionary activities in the geographies of Japan (16th–17th centuries) and New France (17th–18th centuries) from a comparative perspective. These two mission experiences, which took shape in different cultural, political and religious contexts, show significant differences and similarities in terms of the relations established by the Jesuits with the local societies, the cultural adaptation strategies they implemented and the methods in the Christianization processes. In this context, the main purpose of the study is to understand the effects of missionary activities on local societies by analyzing the tactical adaptation strategies developed by the Jesuit missionaries in line with the social structures and balances of power they encountered. The qualitative research method was adopted in the study; historical documents such as missionary letters, travel books, official reports and secondary literature were used as sources. With the comparative historical analysis method, the road maps followed by the Jesuits were analyzed both in the feudal structure and religious intolerance environment in Japan and in the relatively flexible colonial order in New France. The findings obtained reveal that the Jesuit missions undertook not only a religious but also a socio-political function. The study aims to make a critical contribution to missionary history in the context of intercultural relations.

Keywords:

Japan, Jesuits, Missionary Activities, New France, Social Structure.

Öz

Bu çalışma, Cizvit misyonerlik faaliyetlerinin Japonya (16.–17. yüzyıllar) ve Yeni Fransa (17.–18. yüzyıllar) coğrafyalarındaki uygulamalarını karşılaştırmalı bir perspektiften ele almayı amaçlamaktadır. Farklı kültürel, siyasal ve dini bağlamlarda şekillenen bu iki misyon deneyimi, Cizvitlerin yerli toplumlarla kurduğu ilişkiler, uyguladığı kültürel adaptasyon stratejileri ve Hristiyanlaştırma süreçlerindeki yöntemler bakımından önemli farklılıklar ve benzerlikler göstermektedir. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, Cizvit misyonerlerin karşılaştıkları sosyal yapılar ve güç dengeleri doğrultusunda geliştirdikleri taktiksel uyum stratejilerini analiz ederek, misyonerlik faaliyetlerinin yerel toplumlar üzerindeki etkilerini anlamaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş; misyoner mektupları, seyahatnameler, resmi raporlar ve ikincil literatür gibi tarihsel belgeler kaynak olarak kullanılmıştır. Karşılaştırmalı tarihsel analiz yöntemiyle, hem Japonya'daki feodal yapı ve dini hoşgörüsüzlük ortamında, hem de Yeni Fransa'daki görece esnek sömürge düzeninde Cizvitlerin izlediği yol haritaları çözümlenmiştir. Elde edilen bulgular, Cizvit misyonlarının yalnızca dini değil, aynı zamanda sosyo-politik bir işlev üstlendiğini ortaya koymaktadır. Çalışma, misyonerlik tarihine kültürlerarası ilişkiler bağlamında eleştirel bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler:

Japonya, Cizvitler, Misyonerlik Faaliyetleri, Yeni Fransa, Toplumsal Yapı.

1. Introduction

The 16th and 17th century Jesuit missions in Japan and New France are important examples of the global expansion of Western Christianity. The Jesuits not only spread their religious beliefs but also interacted with the local cultures they encountered and tried to adapt their religious teachings to these cultures. In both regions, the missionaries encountered the cultural, social and political structures of local societies and developed different strategies in this context. In Japan, the Jesuits, faced with a feudal social structure and a strong local administration, established relations with local *daimyô* (“feudal lords”) to ensure the success of their missionary activities and prioritised cultural integration over military conquest. This strategy aimed to adapt to the existing socio-political structure of Japan.

In New France, Jesuit missions faced a different challenge. Since the indigenous peoples were nomadic and non-hierarchical communities, interacting with their religious and cultural structures required a different method. While trying to convert the indigenous peoples to Christianity, the Jesuits had to consider their cultural characteristics and religious beliefs. In this context, Jesuit missionary work, beyond being a process that coincided with Europe's colonialist goals, points to a period in which relations with indigenous societies were dynamically shaped and mutual interactions were intense.

This study aims to examine the Jesuit missions in Japan and New France from a comparative perspective, exploring the social and cultural dimensions of the missionaries' relations with local communities and their efforts to integrate their religious teachings. It will focus on the missionaries' collaboration with local leaders, how missionary activities were adapted to local communities, and how they balanced the tensions between religious goals and colonialism. This will provide a more comprehensive understanding of how Jesuit missions in this period were intertwined with and influenced the processes of cultural transformation and colonization.

2. Japan

While Father Cabral described the Japanese as ‘low class’,¹ Father Xavier characterised them as ‘quarrelsome and greedy’.² However, the same Father Xavier did not hesitate to consider the Japanese as ‘the best’ among the other discovered nations.³ It is possible to find many writings similar to this laudatory approach of Xavier. In fact, Father Alessandro Valignano criticised Father Francisco Cabral, stating that he had made a serious mistake in relations by treating the Japanese brothers as servants.⁴ In the same year, Father Gaspar Vilela went even farther and claimed that the Japanese had a more attractive complexion than the Portuguese, while Father Luis Frois added that

-
- 1 Josef Franz Schütte and J. J. Coyne, *Valignano's Mission Principles for Japan*, 1st ed, Series II--Modern Scholarly Studies about the Jesuits, in English Translations (St. Louis: Institute of Jesuit Sources, 1980), 255–60.
 - 2 Georg Schurhammer, *Francis Xavier: His Life, His Times. Vol.IV, Japan and China, 1549-1552*, trans. Joseph Costelloe (Rome: Jesuit Historical Institute, 1982), 550.
 - 3 F. Xavier, *The Letters and Instructions of Francis Xavier*, trans. M.J. Costelloe, Institute of Jesuit Sources / 1 (St. Louis: Institute of Jesuit Sources, 1992), 297.
 - 4 Takao Abé, *The Jesuit Mission to New France: A New Interpretation in the Light of the Earlier Jesuit Experience in Japan*, vol. 151, Studies in the History of Christian Traditions (Leiden: Brill, 2010), 50, <https://brill.com/display/title/19569>.

the Japanese had fair skin and a well-proportioned body.⁵

Before the Jesuits began their activities in Japan, based on the experience of the Spanish colonies, military conquest of a nation was considered to be the sine qua non of the acculturation process. However, the Jesuits did not adopt this method in Japan and consciously avoided European-style military conquest. Moreover, they realised that for missionary activities to succeed, European settler colonies should not coexist with the local population.⁶ In this context, Japanese communities were initially composed entirely of non-European villages and were not dependent on the Iberian colonisers.

Nevertheless, it is not possible to say that they analysed everything accurately. The fact that Father Xavier, the pioneer of the Jesuit organisation in Japan, had planned a meeting with the Emperor when he landed in Japan, but this meeting did not take place,⁷ necessitated a rethinking of the organisation model. The Jesuit analyses attempted to correlate the political and social systems of Japan with those of Europe. Although there were marked differences, the feudal and theocratic order in Europe helped the Jesuits to understand Japanese society.⁸

The hierarchy analysis started by Father Torres was continued by Father Frois. Both priests categorised Japanese society into the spiritual leader, the Emperor and the nobility in Kyoto.⁹ However, Father Torres saw the Emperor more as a secular power, while Father Frois attributed to him a spiritual authority.¹⁰ Father Valignano, on the other hand, categorised society in more detail, treating the servant class, including *daimyōs*, priests, warriors, merchants and peasants, as a separate category.¹¹ Observing that the *daimyōs* had absolute power over the servants, the Jesuits shaped their organisation in Japan in accordance with this social structure.

This shows that good relations with local leaders were at the heart of the organisation. It was also understood that meeting with the emperor did not make much sense for the organisation, as the emperor was not as powerful a figure as expected. Father Xavier aimed to secure the Jesuit presence in Japan by developing close relations with the *daimyōs*. A similar approach was taken in India. In India, the Jesuits who developed good relations with the community chiefs were welcomed with tolerance in return.¹² The experience Father Xavier gained from his mission in India enabled him to adopt a similar strategy in Japan.

According to Ebisawa, the success of the Jesuits in the early period was based on the fact that they presented Japan with a new worldview through Christianity and also introduced rational reasoning. He asserted that the spiritual growth of Japan's national identity was expedited by Christianity.¹³ The transition between traditional religion and Christianity did not involve a hard

5 Abé, 151:50.

6 Abé, 151:135.

7 Xavier, *The Letters and Instructions of Francis Xavier*, 310, 332.

8 Abé, *The Jesuit Mission to New France: A New Interpretation in the Light of the Earlier Jesuit Experience in Japan*, 151:59–60.

9 Abé, 151:52.

10 Abé, 151:53.

11 Abé, 151:59.

12 Xavier, *The Letters and Instructions of Francis Xavier*, 116–20.

13 Xavier, 28.

break. Christianity was solely perceived by many Japanese as a rejection of the usefulness of traditional religions. This was due to the language barrier the Jesuits faced in transmitting their beliefs; the catechism books used a lot of Buddhist and Confucian terms.¹⁴ Thus, the transition between traditional understanding and Christianity as a new religion was smooth, not hard.

There are other advantages that make Christianity attractive. In the understanding of the period, solidarity was recognised as an important element and Christianity was effective in providing this. One of the most basic means of solidarity was medical assistance. Jesuits exchanged medical knowledge with Japanese physicians, learning how to make Chinese medicines and teaching surgical techniques to Japanese physicians.¹⁵ Medical care was used as a tool to convert patients to Christianity, blurring the differences between Christianity and Eastern spirituality. This suggests that the practice of seeking health and healing from the Christian church was linked to the widespread belief at the time that the suffering of the body was caused by the influence of a sick soul or an evil spirit. Within the framework of this belief, it is understood that families made it a traditional practice to seek healing by visiting temples and shrines, and that this practice was transformed over time.¹⁶ Social services included not only medical assistance, but also charity and education. In addition, the Jesuits offered a national and international network, providing an attractive opportunity for co-operation, especially for *daimyōs*.

On the other hand, the errors in the Jesuits' analyses of hierarchy are also striking. One of the main goals of the Jesuits was to replace Buddhist monks with Christian priests in Japan. They made many attempts to achieve this goal. For example, Father Gaspar Coelho persuaded the *daimyō* Ōmura Sumitada to destroy Buddhist temples and shrines on his land or to allocate them to churches.¹⁷ Such attempts, however, were based on a misunderstanding of the legitimising foundations of authority in Japan. According to Japanese mythology, the country's structure of islands and islets was based on a past derived from sacred creator figures, and this mythology was recognised as the source of the legitimacy of Japanese authority. Religious structures and the priesthood were an integral part of the Japanese hierarchy, and this hierarchy was a system that would hinder rather than facilitate the activities of the Jesuits. Therefore, this understanding, which opened space for Christianity, also prevented the development of Christianity.¹⁸

The Jesuits were not only missionaries but also actors operating as merchants. Merchantship was used as a tool to open closed doors, making them a kind of diplomat. For example, many overlords who opposed missionary activities in the territories they controlled had to accept and even welcome missionaries in order to allow Portuguese merchant ships to anchor in their harbours.¹⁹ However, these relations also led to many confrontations with the political power centres with whom they wanted to develop good relations, as well as the rise of secular concerns among Jesuit

14 Ikuo Higashibaba, *Christianity in Early Modern Japan: Kirishitan Belief and Practice*, ed. H. Bolitho and K. W. Radtke, vol. XVI, Brill's Japanese Studies Library (Leiden: Brill, 2001), 9.

15 Luís Fróis, *Historia de Japam / Vol. I, 1549-1564*, ed. José Wicki, vol. 1 (Lisboa: Biblioteca Nacional, 1976), chap. 19.

16 Fróis, vol. 1, chap. 4.

17 Higashibaba, *Christianity in Early Modern Japan*, XVI:92.

18 N. S. Fujita, "Conic" Christianity and "Donut" Japan', *Missiology* 22, no. 1 (1 January 1994): 43–53, <https://doi.org/10.1177/009182969402200104>.

19 Higashibaba, *Christianity in Early Modern Japan*, XVI:15, 137.

priests and the collapse of the organisation as a result of internal conflicts.

3. New France

As in the case of Japan, it is difficult to say that the Jesuit organisation in New France is based on a hierarchical order. At first glance, similarly to Japan, analyses in New France focus on authority due to the fact that Jesuits were minorities and foreigners. In this context, Jesuit writers analysed local tribal leaders in detail. For example, Father Biard analysed the Mi'kmaq chief Membertou, Father Le Jeune the Algonquin chief Makheabichtichiou,²⁰ and analysed the Aenons and Anenkhiondic chiefs.²¹ These analyses are based on the Jesuits' discovery of authoritative authority before the organisation was established.

Moreover, Father Le Jeune, in his analysis of the Huron tribes, drew attention to the decisive role of the elders, and also emphasised the importance of chiefs in charge of warfare and organisation. However, the influence of these chiefs was not limited to these, some chiefs had influence over the tribes through their wisdom, some through their popularity, others through their eloquence or generosity.²² These analyses are shaped by the Jesuits' need to discover the competent authorities before implementing their structures. As a result, the Jesuits realised that village governance was not based on a hierarchical order, as in Japan, but on a civil administration. The power of tribal leaders remained limited at the level of representation; they lacked hierarchical legitimacy and could not have the authority to coerce communities.

In this region, where there was no local authority, the main force on which the Jesuits relied was the colonialist French administration. The fertility of New France increased the desire for colonisation among the French, and this process also strengthened the missionary's evangelisation hopes. In this context, the idea that the Indians should be converted was increasingly expressed by official authorities. In 1629-1632, an all-out attack on the religious beliefs of the Indians was launched and this task was directly assigned to the Jesuits.²³

Missionaries in New France did not feel the need to portray the Japanese in a favorable light, despite their reliance on Japanese authorities. However, the way of life in New France is quite different both from their own and from what they had observed in Japan. For this reason, the Jesuits' analyses of the Indians were often harsh. Father Biard, for example, argued that the Indians

-
- 20 Reuben Gold Thwaites, ed., *The Jesuit Relations and Allied Documents : Travels and Explorations of the Jesuit Missionaries in New France, 1610-1791 : The Original French, Latin, and Italian Texts, with English Translations and Notes*, trans. J. C. Covert et al., vol. Vol. XIV Hurons and Quebec: 1637-1638 (Cleveland: Burrows, 1898), 131–35, 145, <https://www.canadiana.ca/view/oocihm.07548>.
 - 21 Reuben Gold Thwaites, ed., *The Jesuit Relations and Allied Documents : Travels and Explorations of the Jesuit Missionaries in New France, 1610-1791 : The Original French, Latin, and Italian Texts, with English Translations and Notes*, trans. J.C. Covert, et al., vol. Vol. I Acadia : 1610-1613 (Cleveland: Burrows, 1896), 155, 165, 177, <https://www.canadiana.ca/view/oocihm.07536>.
 - 22 Reuben Gold Thwaites, *The Jesuit Relations and Allied Documents : Travels and Explorations of the Jesuit Missionaries in New France, 1610-1791 : The Original French, Latin, and Italian Texts, with English Translations and Notes*, vol. V. Quebec : 1632-1633 (Cleveland: Burrows, 1897), 31–35; Reuben Gold Thwaites, *The Jesuit Relations and Allied Documents : Travels and Explorations of the Jesuit Missionaries in New France, 1610-1791 : The Original French, Latin, and Italian Texts, with English Translations and Notes*, vol. VI. Quebec : 1633-1634 (Cleveland: Burrows, 1897), 229–31, 239.
 - 23 Olive Patricia Dickason, *The Myth of the Savage: And the Beginnings of French Colonialism in the Americas* (Edmonton, Alta., Canada: University of Alberta Press, 1984), 251–278.

had not yet made a real connection with Christianity and described them as ignorant, lawless and rude, wandering in the jungle, vengeful, lazy, gluttonous, irreligious and treacherous.²⁴

In the light of such analyses, it was thought that the conversion process of the Indians would be easy; however, contrary to this expectation, the difficulty of the process soon became clear. Foremost among these difficulties was the nomadic lifestyle of the indigenous people. Nomadism was regarded as a violation of church laws, and for this reason, it was aimed for the indigenous people to settle down as farming communities. Accordingly, in 1615, Denis Jamet, a Récollet priest, designed villages in Quebec that transformed nomadic hunters into farmers.²⁵ The Jesuits hoped that the local population would voluntarily settle in such settlements. The first attempts were considered successful, albeit costly for the French, but war, disease and adherence to the traditional way of life soon led to the abandonment of these settlements.

Despite the difficulties, the idea of settlement continued to receive support. However, the Jesuits realised that the problems they faced in this process were linked to the fact that the areas designated for the Indians were too close to French colonialist communities. Indeed, far from encouraging Indians to become good Christians, this policy actually alienated them. It seems that such negativities were tried to be avoided in the light of lessons learnt from the experience in Japan. For example, in Japan, it was considered necessary to keep a distance between colonial communities and indigenous Christian communities, and in parallel, settlements were designed in New France to keep Indians separate from colonialists. Prairie de la Magdelaine and Sault St. Louis were built for this purpose.²⁶ However, the authorities thought that the Jesuits were not moving fast enough in this process and decided to limit their activities.

In fact, before the authorities changed their views, the Jesuits had already begun to change their ideas about sedentarisation. As a matter of fact, they made changes in rituals so that the Indians could adopt Christianity. The Jesuits recognised that the practices of the Indians, which might have been considered barbaric by the French, were in fact highly functional and part of a viable culture that was logical and viable in itself. Although this recognition led to much controversy, the Jesuits, without compromising their own principles, focussed on developing practices appropriate to the culture of the Indians. For example, instead of ringing bells, they decided that it was more functional to make announcements in accordance with the customs of the country. They also managed to create a wider space for themselves by participating in the exchange of gifts, which was important to the Indians but considered primitive by Europeans.

The Indians' rigorous dedication to their way of life was one of the challenges faced throughout the shift to settled life. Even when they settled down for a short time, they did not adopt the French way of life they had been taught. For this reason, the missionaries considered it a more reasonable approach to educate the children of the Indians. However, in Indian communities, young people had neither dignity nor a voice in councils. Another social stratum that lacked credibility was

24 Thwaites, *The Jesuit Relations and Allied Documents : Travels and Explorations of the Jesuit Missionaries in New France, 1610-1791 : The Original French, Latin, and Italian Texts, with English Translations and Notes*, 1896, Vol. I Acadia : 1610-1613:173.

25 Dickason, *The Myth of the Savage*, 264.

26 Dickason, 266.

slaves, whom the Jesuits were very successful in converting.²⁷ However, this success did not have a social impact since slaves had no dignity.

In the case of Japan, we have already observed that medical activities played an important role in the spread of Christianity. However, these activities in Japan came to an abrupt end in 1558 with the imposition of a ban on direct participation in medical treatment.²⁸ Following this ban, Jesuit missions began to focus on the salvation of souls, and this focus shaped the main purpose of the missionaries in New France.²⁹ However, medical activities were also practised in New France, but with different results. The reason for both the resumption of activities and the difference in results is that, unlike in Japan, the influence of Europeans in New France was such that epidemics in the region were effective to the point of destroying the indigenous population. The Hurons attributed the source of the disease to the Jesuits.³⁰ In addition, although the medical practices of the Indians were quite primitive compared to those of Europeans, they did not accept the medical support of Europeans because they were at least as effective as those of Europeans against epidemics. However, the disease was so effective that they eventually accepted the offer of nuns to look after the sick. With the acceptance of this offer, the Indians were freed from the obligation to kill or leave to die those who could not follow them on their wanderings, by fulfilling the wishes of the nuns. In return for this support, the Indians offered many treats to the nuns.³¹

It was the structure of their society, devoid of centralised authority, that enabled the Indians to accept Christianity to a certain extent. Like the Japanese, the Indians were open to interreligious interchange and identified the Christian god with the most powerful of their spiritual beings.³² For the Indians, however, Christianity's desire to completely change the structure of society posed a serious problem. For the Indians, who adopted a nomadic lifestyle, this required a much more radical change than for the Japanese.

From the French point of view, the Jesuit work was not a complete failure. Although the French administration considered them a failure, the French-Indian alliances forged during the colonial wars have become legendary. Most Indians showed deep loyalty to the French. This loyalty continued for a hundred years until the collapse of New France. Furthermore, the Jesuits had a great deal of success converting Indians to Christianity, as noted by James Axtell and Karen Anderson.³³

4. Conclusion

In this study, Jesuit missionary activities in Japan and New France are examined comparatively and the interactions of the missionaries in both regions with local communities, their cultural

27 Dickason, 262.

28 Abé, *The Jesuit Mission to New France: A New Interpretation in the Light of the Earlier Jesuit Experience in Japan*, 151:93.

29 Abé, 151:93.

30 Dickason, *The Myth of the Savage*, 269.

31 Dickason, 263.

32 M. Eliade, *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy*, trans. W. R. Trask (Princeton, Oxford: Princeton University Press, 1951), 127–69.

33 James Axtell, *The Invasion Within: The Contest of Cultures in Colonial North America*, Cultural Origins of North America (New York: Oxford University Press, 1985), 91–280; Karen L. Anderson, *Chain Her by One Foot: The Subjugation of Women in Seventeenth-Century New France* (London: Routledge, 1991), 224–29.

adaptation strategies and the diffusion processes of their religious teachings are analysed. As a result, although Jesuit missionaries had similar religious goals in both geographies, the socio-political structures, cultural dynamics and social organisation of the local populations they encountered created significant differences in their missionary strategies.

In Japan, the feudal structure and strong local administrations required Jesuit missionaries to adopt a more strategic and diplomatic approach to achieve their religious goals. Relationships with local *daimyō* allowed the missionaries to gain acceptance in local communities and integrate into Japanese culture. However, the negative attitude of the Japanese government towards Christianity and the restrictions on the activities of missionaries greatly complicated the missionary process.

In New France, the Jesuits encountered the more diverse social structures and traditional nomadic ways of life of the indigenous peoples. Here the missionaries had to understand the cultural values and lifestyles of the indigenous peoples, which required them to present religious teachings in harmony with local customs. However, the conversion of indigenous peoples to Christianity was often superficial and the missionaries' goals were not fully realised. Nevertheless, the Jesuits' processes of education and cultural interaction with indigenous communities left long-term effects on the religious and cultural structures of local people.

In conclusion, the contributions of the Jesuit missionaries to the process of cultural transformation in both regions and the obstacles they encountered in this process show that missionary activities go beyond the mere purpose of spreading religion and constitute a complex field of cultural, social and political interaction. The experiences in Japan and New France highlight how crucial it is for missionaries to engage with local societies through a process of mutual learning and adaptation. Moreover, Jesuit missionary work, as part of Eurocentred policies of colonialism and cultural interaction, led to significant transformations in both religious and cultural terms. In this context, Jesuit missionary activities played a critical role in shaping both religious and cultural interactions on a global scale.

REFERENCES

Abé, Takao. *The Jesuit Mission to New France: A New Interpretation in the Light of the Earlier Jesuit Experience in Japan*. Vol. 151. Studies in the History of Christian Traditions. Leiden: Brill, 2010. <https://brill.com/display/title/19569>.

Anderson, Karen L. *Chain Her by One Foot: The Subjugation of Women in Seventeenth-Century New France*. London: Routledge, 1991.

Axtell, James. *The Invasion Within: The Contest of Cultures in Colonial North America*. Cultural Origins of North America. New York: Oxford University Press, 1985.

Dickason, Olive Patricia. *The Myth of the Savage: And the Beginnings of French Colonialism in the Americas*. Edmonton, Alta., Canada: University of Alberta Press, 1984.

Eliade, M. *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy*. Translated by W. R. Trask. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 1951.

Fróis, Luís. *Historia de Japam / Vol. I, 1549-1564*. Edited by José Wicki. Vol. 1. 5 vols. Lisboa: Biblioteca Nacional, 1976.

Fujita, N. S. ““Conic” Christianity and “Donut” Japan’. *Missiology* 22, no. 1 (1 January 1994): 43–53. <https://doi.org/10.1177/009182969402200104>.

Higashibaba, Ikuo. *Christianity in Early Modern Japan: Kirishitan Belief and Practice*. Edited by H. Bolitho and K. W. Radtke. Vol. XVI. Brill’s Japanese Studies Library. Leiden: Brill, 2001.

Schurhammer, Georg. *Francis Xavier: His Life, His Times. Vol.IV, Japan and China, 1549-1552*. Translated by Joseph Costelloe. Rome: Jesuit Historical Institute, 1982.

Schütte, Josef Franz, and J. J. Coyne. *Valignano’s Mission Principles for Japan*. 1st ed. Series II--Modern Scholarly Studies about the Jesuits, in English Translations. St. Louis: Institute of Jesuit Sources, 1980.

Thwaites, Reuben Gold, ed. *The Jesuit Relations and Allied Documents : Travels and Explorations of the Jesuit Missionaries in New France, 1610-1791 : The Original French, Latin, and Italian Texts, with English Translations and Notes*. Translated by J.C. Covert, M.S. Pepper, W.F. Giese, and J. D. Wolcott. Vol. Vol. I Acadia : 1610-1613. 73 vols. Cleveland: Burrows, 1896. <https://www.canadiana.ca/view/oocihm.07536>.

———. *The Jesuit Relations and Allied Documents : Travels and Explorations of the Jesuit Missionaries in New France, 1610-1791 : The Original French, Latin, and Italian Texts, with English Translations and Notes*. Vol. V. Quebec : 1632-1633. 73 vols. Cleveland: Burrows, 1897.

———. *The Jesuit Relations and Allied Documents : Travels and Explorations of the Jesuit Missionaries in New France, 1610-1791 : The Original French, Latin, and Italian Texts, with English Translations and Notes*. Vol. VI. Quebec : 1633-1634. 73 vols. Cleveland: Burrows, 1897.

———, ed. *The Jesuit Relations and Allied Documents : Travels and Explorations of the Jesuit Missionaries in New France, 1610-1791 : The Original French, Latin, and Italian Texts, with English Translations and Notes*. Translated by J. C. Covert, M. S. Pepper, W. F. Giese, and J. D. Wolcott. Vol. Vol. XIV Hurons and Quebec: 1637-1638. 73 vols. Cleveland: Burrows, 1898. <https://www.canadiana.ca/view/oocihm.07548>.

Xavier, F. *The Letters and Instructions of Francis Xavier*. Translated by M.J. Costelloe. Institute of Jesuit Sources / 1. St. Louis: Institute of Jesuit Sources, 1992.

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Yüksek Lisans Öğrencisi

Şule TURGÜLER

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-0888-2670>

Bolu Abant İzzet Baysal
Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü. E-mail:
sule.turguler@gmail.com

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 31/03/2025 27/05/2025

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1668467>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

1989 Bulgaristan Zorunlu Göçü'nün Türkiye Üzerindeki Sosyo-Ekonomik Etkisi

***Socio-Economic Impact of the 1989 Bulgarian Forced Migration
on Turkey***

ATIF: TURGÜLER, Şule, "1989 Bulgaristan Zorunlu Göçü'nün Türkiye Üzerindeki Sosyo-Ekonomik Etkisi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 11/2 (Haziran 2025), s. (174-193)

CITE: TURGÜLER, Şule, "Socio-Economic Impact of the 1989 Bulgarian Forced Migration on Turkey", *Journal of History and Future*, 11/2 (June 2025), pp. (174-193)

Tarih ve Gelecek Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of History and Future ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Türkiye'nin sınır komşusu Bulgaristan, topraklarında yaşayan Türklere asimilasyon politikası uygulamış ve Türkleri göç etmek zorunda bırakmıştır. Cumhuriyet öncesi ve sonrası dönemde Bulgaristan'dan Türkiye'ye doğru gerçekleşen kitlesel hareketlerin sonuncusu ise 1989 göçüdür. Bu makalede; 1989'da yaşanan olayların gelişim süreci, göçmenlerin Türkiye'ye geçişleri sonrasında barınma ihtiyaçlarının nasıl giderildiği, iş bulma süreçleri, genel nüfuslarıyla ilgili bilgiler yer almaktadır. Türkiye, göçmenlerin temel ihtiyaçlarını karşılamak için tüm imkanlarını seferber etmiş ve Bulgaristan Türklerine destek çıkmıştır. Bulgaristan'ın baskıcı politikasından kaçarak Türkiye'ye gelen Naim Süleymanoğlu, bu haklı davanın en tanınan savunucularından birisidir. Onun Türkiye'ye gelmesiyle birlikte Bulgaristan Türklerinin sesi tüm dünya tarafından duyulur hale gelmiştir. Bu süreçte sınırdan Türkiye'ye vizeli ve vizesiz girişler yapılmış, durumu kontrol altına alabilmek için hükümet çalışmalar yapmıştır. Aile içerisinde bazıları vize alabilirken diğerleri vize alamamış ve bu durum bölünmüş aile sorununu meydana getirmiştir. Sorunun askıda kalması sebebiyle de tersine göç başlamıştır. Bulgaristan'a geri dönenlerin sayısı Todor Zhivkov'un görevden istifasıyla birlikte giderek artmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Bulgaristan, Türkiye, Göç, Sosyo-ekonomi, Asimilasyon.

Abstract

Bulgaria, Turkey's neighboring country, imposed an assimilation policy on the Turks living in its territory and forced them to migrate. The last of the mass movements from Bulgaria to Turkey in the pre- and post-Republican period was the 1989 migration. This article provides information on the development process of the events of 1989, how the accommodation needs of the migrants were met after their passage to Turkey, the process of finding a job, and their general population. Turkey mobilized all its means to meet the basic needs of the migrants and supported the Bulgarian Turks. Naim Süleymanoğlu, who fled Bulgaria's oppressive policies and came to Turkey, is one of the best-known defenders of this just cause. With his arrival in Turkey, the voice of Bulgarian Turks became heard all over the world. During this period, there were visa and visa-free entries to Turkey through the border, and the government worked to control this situation. Some in the family were able to obtain visas while others were not, creating the problem of the divided family. Reverse migration has begun as a result of the pendency of the problem. The number of returnees to Bulgaria has steadily increased since the resignation of Todor Zhivkov.

Keywords:

Bulgarian, Türkiye, Migration, Socio-economic, Assimilation.

Giriş

Toplumun temel taşı olan insan, doğduğu andan itibaren çeşitli bağlarla bulunduğu çevreye tutunmuştur. Bu ilk tutunuş aileyle başlayıp dünyaya geldiği sosyal ve fiziksel çevreyle devam eder. Çoğu birey doğduğu topraklarda doğup ölmek isterken sosyal, ekonomik, siyasi vb. sebeplerden dolayı bir kopuş yaşayıp doğduğu toprakları terk edebilir ya da gitmek zorunda bırakılır. İlk insanların varlığından günümüze süregelen göç; ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel gibi birçok sebeple gerçekleşirken, aynı zamanda bu göçler zorunlu olabilmektedir. Türk tarihine bakıldığında ise Türkiye'nin, coğrafi konumundan dolayı çok defa göç alıp verdiği gözlemlenmektedir. Bu göçler, ülkenin demografik olduğu kadar, toplum yapısını da büyük ölçekte etkilemiştir.¹

Bulgaristan'dan Türkiye'ye bir asırdan fazla devam eden sancılı olarak nitelendirebileceğimiz göç süreci yaşanmıştır. Türkiye'ye doğru yaşanan zorunlu göçün temelinde ise Osmanlı Devleti'nin Rumeli Bölgesinde fethettiği topraklara Türk ve Müslüman halkını iskan ettirmesi yatmaktadır. İlk aşamada göçebe boylar bölgeye yerleştirilirken sonrasında Osmanlı askerlerinin bir kısmı muhafız olarak bölgede bırakılmış, ardından kurmuş oldukları ibadethanelerle birlikte faaliyet alanlarını genişletmişlerdir. Müslüman nüfusunun giderek arttığı bu süreçte, iskan ettirilenlerin yaşadıkları bölgeye adaptasyon sağlayarak geleneklerini yaşatmaya devam ettikleri, bulundukları yerlere Türkçe isimler vererek kültürlerinin devamlılığını sağlamaya çalıştıkları gözlemlenmiştir. Kervansaray, köprü, çeşme, han, hamam, ibadethane, tekke, imaret, medrese vb. Türklere ait mimari eserlerin Bulgaristan topraklarında inşa edilmesi, Türklerin öz kimliklerini devam ettirmek için çabalamalarının bir sonucudur.²

“Doksanüç Muhacereti” olarak bilinen ilk büyük göç, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda gerçekleşmiştir. 1878'de Bulgar Prenslığı'nin kurulmasıyla birlikte Türk nüfusu azaltılmak istenilmiş ve sonucunda Türkler göç etmeye başlamışlardır.³ 1912-1913 yıllarında yaşanan Balkan Savaşları, durumu daha kötü hale getirmiş ve 1950'ye kadar devam edecek olan bir göç dalgası meydana gelmiştir. Balkan Savaşlarında Bulgaristan'ın karşısında yer alan Osmanlı Devleti, Türklere karşı olan antipatiyi daha fazla arttırmaktan öteye gidememiştir. Savaşın başlamasıyla birlikte Türklerin mallarına el konulmuş, dinleri değiştirilmeye çalışılmış, camiler tahrip edilmiş hatta yıkılmıştır. Karşı çıkanlar ise göçe zorlanmıştır. Bu dönemde göç ettirilenlerin sayısı ile ilgili net bir bilgi mevcut değildir.⁴ Türklere yapılan baskı yıllar içerisinde etkisi artarak devam etmiştir. Bulgar Hükümeti, tarlada işlerini ihmal ettikleri, kendi arzularıyla göç etmek istedikleri, Bulgaristan'ın yıllık üretimini düşürdükleri ve Bulgaristan Hükümeti'nin başarılarının önünde engel oldukları gerekçeleriyle Türkleri, Türkiye sınırına göç ettirmek için toplamışlardır. Bu şekilde 1950-1951 Göçü, Bulgaristan'dan Türkiye'ye doğru gerçekleşmiştir.

1 Süleyman Ekici ve Gökhan Tuncel, “Göç ve İnsan”, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 5, sy 1 (2016): 9-10.

2 Ayşegül İnginar Kemaloğlu, *Bulgaristan'dan Türk Göçü (1985-1989)*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2012), 21.

3 İnginar Kemaloğlu, *Bulgaristan'dan Türk Göçü (1985-1989)*, 26.

4 Gülay Özgür, “Balkan Savaşları ve Sonrasında Bulgaristan ve Osmanlı Devleti Arasında Nüfus Göçü”, (Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008), 55.

Yaşanan bu göçlerin çekirdeğindeki en büyük sorun (u) ise ailelerin birbirinden kopartılması olmuştur. Türkiye ve Bulgaristan arasındaki diplomasinin belli bir yumuşaklık kazanması sonucunda parçalanmış aileleri bir araya getirmek adına yeni göç başlatılmıştır. Yakın Akraba Göçü olarak da bilinen 1969-1978 Göçüyle takriben 130.000 kişi göç etmiştir.⁵ Türkiye-Bulgaristan arasında yapılan anlaşmaya göre 1952 yılına kadar Türkiye'ye akrabaları göç edenler bu durumdan faydalanabilecektir. Anlaşmadan sadece; karı-koca, ana, baba, büyükana, büyükbaba ve bunların ana babaları, *çocuklar, torunlar ve bunların eş ve çocukları*, işbu anlaşma yürürlüğe girinceye kadar evli olmayan kız ve erkek kardeşlerle ölü kız ve erkek kardeşlerin bekar reşit ve gayri reşit çocukları faydalanabilecekti.⁶

Todor Jivkov'un Asimilasyon Politikası

Bulgaristan Devlet Başkanı Todor Jivkov tarafından hayata geçirilen “Yeniden Doğuş” projesi, Bulgaristan’da yaşayan Türk azınlığın asimilasyonu üzerine kurgulanmıştır. Bahsi geçen fikrin ortaya çıkışı ilk defa 18 Ocak 1985 tarihinde Bulgar Komünist Partisi il komite sekreterlerinin toplantısında Bulgaristan Devlet Şura Kurulunun Bakan Yardımcısı Georgi Atanasov’un yaptığı konuşmada gerçekleşmiştir. “*Türk Düşmanlığı*” olarak adlandırılan bu tavır, Bulgaristan Türklerinin isimlerinin değiştirilmesi, Türkçe’nin yasaklanması, basın ve yayın sansüründen ziyade sadece dini özgürlüklerin dikkate alınması anlamına geliyordu.⁷ Zira camilerin yıktırılması, namaz, oruç ve sünnet gibi Müslümanların dini vecibelerinin yerine getirilmesinin engellenmesi bu politikanın bir sonucuydu. Dini unsurların yanı sıra Müslümanlar arasında yapılan evlilikler de engellenmeye çalışılmıştır. Öte yandan hayatta olan ve ölenler için uygulanan isim değiştirme siyaseti bağlamında mezar taşlarında yazan Türkçe isimler dahi değiştirilmiştir. Bulgarcanın kullanılan tek dil olması konusunda düzenlemeler yapılmıştır. Mevcut duruma karşı çıkanlar ise Belene Kampı’na sürgün edilmiş, baskılanmış hatta öldürülmüşlerdir.⁸

Dönemin Türkiye Dış İşleri Bakanı Vahit Halefoğlu, Bulgaristan’da yaşamakta olan Türklerin öldürüldüklerine dair ellerinde resmi bir bilgi olmadığını söylemekle birlikte “*Türk azınlığı Bulgar Hükümeti için bir sorun yaratıyorsa, Türkiye bu meselenin halli yolunda elinden gelecek yardımda bulunmaya hazırdır. Türk milleti soydaşlarına her zaman kollarını açmıştır.*” diyerek Bulgaristan’da yaşayan Türklere destek vereceklerini dile getirmiştir. Halefoğlu, Bulgaristan içişlerine karışmak istememekle birlikte “*ateş olmayan yerden duman çıkmaz*” söylemiyle de Bulgaristan Türklerine yapılanların farkında olduklarının sinyalini de vermiştir.⁹

Türk Hükümeti, Bulgaristan Türklerine yapılan baskıyı engelleyebilmek adına Bulgaristan’a üç kez nota vermiş fakat her seferinde olumsuz yanıt almıştır. 22 Şubat 1985’te gönderdikleri nota Mart 1985 tarihinde cevap bulmuş, Bulgaristan, göç anlaşması için masaya oturmak istemediklerini üstü kapalı bir şekilde belirtmiştir. Bu durum üzerine Türkiye yeni bir nota vererek daha açık

5 TBMM Tutanak Dergisi, D: XVIII, Y. Y.: 2, C.: 28, (7 Haziran 1989), 280.

6 Bilal N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2009), 345.

7 Taner Nizamoglu, “Bulgaristan Komünist Partisi Belgelerine Göre Zorla İsim Değiştirme Operasyonu ve 1989 Göçü”, (Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2022), 39.

8 İlker Alp, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi*, (Ankara: Trakya Üniversitesi Yayınları, 1990), 13.

9 “Bulgaristan İçin Gizli Oturum Kabul Edildi”, *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1985.

konuşmalarını talep etmiştir.¹⁰

Bulgar Hükümetinin baskısının giderek artması sonucunda Türkler lokal direnişlere başlamışlardır. Norveç Helsinki Komitesi'nin İcra Sekreteri Bjorn Cato Funnemark'ın Ocak 1987'de hazırladığı rapora göre; direniş gösteren Türkler, tutuklanarak hapishanelere gönderilmiş, yaralanmış ve öldürülmüşlerdir. Kayıtlara geçmemekle birlikte Türkler, hapishanelerde ve hastanelerde öldürülmeye devam edilmiştir. Hapsedilerek öldürülenler arasında aynı zamanda Türk aydınlar ve hocalar da yer almıştır. Ocak 1985'te eski siyasetçi Nizami Akuliç, yeğeni İmam Enbiya Ömer Mahmudov'un öldürüldüğünü dile getirmiştir. Delil toplamak için Bulgaristan'a gelen araştırmacılara ise sahte Ömer Mahmudov'u öne sürmüşlerdir. Bu şekilde küçük illüzyonlarla baskı yapmayan, katliamlarda bulunmayan, masum bir hükümet modeli çizilmeye çalışmıştır.¹¹

Bulgaristan Millet Meclisi Başkanı Stanko Todorov'un Bulgaristan'ın asimilasyon politikası yürüttüğünü açıkça dile getirmesinin ardından konu TBMM gündemine taşınmıştır. Hatay Milletvekili Mustafa Murat Sökmenoğlu, Başbakan Turgut Özal'a soru önergesi sunmuştur. Sökmenoğlu'nun soruları ise şu şekildedir:

1. Soydaşlarımıza Bulgaristan'da yapılan baskıyı alenen dünya kamuoyuna ilan etmiş bulunan Bulgar Meclis Başkanının tavrı karşısında ne gibi bir önlem alınmıştır?
2. Cumhuriyet Hükümetimizin, Bulgaristan'da eziyet edilen soydaşlarımızın göçlerine izin verilmeyerek, hatta Anavatana göç arzusu izhar edenleri de sürgüne göndereceklerini açıklaması karşısında, son tutumu nedir?
3. "Camilerin, dini inançların sosyalizme karşı kullanıldığında layık olduğu tedbir alınacaktır" diyen zihniyete karşı düşünülen tedbir nedir?

Üç sorunun cevabını Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu vermiş, Stanko Todorov'un Sliven Kasabası'nda yaptığı konuşmada Türklerin Türkiye'ye göç etmelerine izin verme niyetinde bulunmadıklarını beyan etmiştir. Onun bu kararına direnenler size kısa süre içerisinde Bulgaristan'ın uç noktalarına sürülmüşlerdir. Türkiye durumun düzeltilmesi adına Bulgaristan'la diplomasi yoluna girse de bu süreç sağlıklı bir şekilde ilerleme sağlayamamıştır. Bulgaristan Hükümeti, başladığı andan itibaren reddettikleri asimilasyon politikalarını artık kabul etseler de konuyu başka bir boyuta taşıyarak Türklerin gönüllük esasına dayalı olarak isim değiştirdiklerini öne sürmüştür. Bulgaristan'da yaşayan Türklerin haklarının savunulması ve göç anlaşmasının imzalanması konusu artık sadece Türkiye'nin değil dünyanın da gündemine oturan bir mesele haline gelmiştir.¹²

Bulgaristan Hükümeti'ne karşı tepkiler çıkış gibi büyümüş, Türklere uygulanan baskının durdurulması doğrultusunda çeşitli dernekler oluşturularak miting faaliyetleri yürütülmüştür. Bunlardan birisi olan Göçmenler Cemiyeti, konuya dikkat çekebilmek adına 12 maddelik bir bildiri hazırlayarak Ankara'ya göndermiş, partilere bu noktada sağduyu çağrısında bulunmuştur. Bulgaristan'da yaşanan olayların çözüme kavuşturulması bağlamında bu istekler önem arz etmekteydi. Bu 12 istek şu şekildedir:

1. Parti Merkez Komitesi Politbürosu'nun Türk soykırımına ilişkin 1969, hükümetin 1970 ve

10 "Sofya'dan Soğuk Yanıt", *Cumhuriyet*, 2 Mart 1985.

11 Bjorn Cato Funnemark, "Bulgaristan'daki Türk ve İslam Azınlığa Baskı", *Belleten*, c. 51, sy 201 (1987): 1461-1465.

12 TBMM Tutanak Dergisi, D: XVII, Y. Y.: 2, C.: 15, (16 Nisan 1985), 151-152.

1984 yıllarında onayladığı ve bundan sonra hemen uygulanmasına geçildiği gizli “*Bulgarlaştırma kararlarının*” *hükümsüz bırakılması*.

2. Silah gücüyle kimlikleri değiştirilen 500 bin soydaşımızın eski ad ve soyadlarının iade edilmesi.

3. Tutukevlerinde ve temerküz kamplarına sürülen, polis dairelerinin mahzen katlarında dayaktan geçirilen, aç ve susuz tutulan, verilere göre 12 bin 500 erkek ve kadın soydaşımıza uygulanan engisizyonlara son verilmesi söz konusu soydaşlarımızın serbest bırakılması.

4. BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin, Helsinki Nihai Belgesi ve Bulgaristan Anayasası’nın hak ve özgürlüklerle ilgili maddelerinin Bulgaristan’da da uygulanmasıyla 2 milyon soydaşımızın yaşamlarının garantiye bağlanması.

5. Ordu ve polis bölüklerinin denetiminde bulunan Rodoplar’ın, Trakya’nın, Deliorman ve Dobruca’nın, Gerlova ve Tozluk’un silahlı Türk düşmanlarından arındırılması.

6. Türk düğün ve bayramlarını, örf ve adetlerini, ölüm ve doğum törenlerini siyasal suç kapsamına alan yasağın kaldırılması.

7. Soydaşlarımızla her türlü muhaberatın polis denetiminden arındırılması.

8. Turist olarak Bulgaristan’ı ziyaret edenlerin, akrabalarını, oturdukları şehir ve köylerde ziyaret etmelerinin güvenceye bağlanması.

9. Kapatılan Türk okullarının yeniden açılarak Türk çocuklarının Türkçe eğitim-öğretim görmeleri.

10. Türklerin, eşit haklı vatandaş olarak en ağır sektörlerde çalışmalarına son verilmesi.

11. Soydaşlarımıza işkence, zulüm, insanlığa aykırı, onur kırıcı cezalar ya da işlemlerin kaldırılması.

12. Soydaşlarımızın düşünce, vicdan, din ve dil özgürlüklerinden yoksun bırakılmaması, kanunun eşit uygulanmasından yararlanmaları.¹³

Kendi anayasasının dışarısında kararlar alıp uygulayan Bulgaristan Hükümeti karşısında bu durum etkili olmaktan çok uzaktır. Bulgaristan Hükümeti aynı zamanda sınırların kapalı olduğu iddiasına yanıt olarak Türkiye-Bulgaristan sınırının açık olduğunu belirterek yapılan haberlerin gerçeği yansıtmadığını beyan etmiştir.

1989 Zorunlu Göçünün Başlaması

Bulgaristan Hükümeti’nin yaptığı baskılar neticesiz kalmış, Türkler asimile olmaya direnerek kendilerine dayatılanlara karşı çıkmaya devam etmiştir. 20-21 Mayıs 1989’da düzenlenen protesto yürüyüşünde, aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu sayıları 10.000’i geçen Türk göstericiler, “*Türklere özgürlük*”, “*Azınlık haklarımızı, Türkçe adlarımızı geri verin*”, “*Biz esir değiliz*” sloganlarıyla tepkilerini dile getirmişlerdir.¹⁴ Açlık grevleri ve direnişler sırasında Bulgaristan askerlerinin silahlı saldırıları sonucunda birçok Türk hayatını kaybetmiştir. Bağımsız

13 “Göçmen Heyeti, “Şikayet Dosyası””, *Cumhuriyet*, 25 Ocak 1985.

14 “Bulgar Askeri Türklere Ateş Açtı: 6 Ölü”, *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1989.; Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, 439.

İnsan Haklarını Koruma Derneği'nin kurulması ve Bulgaristan Türklerinin de bu derneğe üye olarak aktif katılımları, kendi içlerinde örgütlenmelerini kolaylaştırmıştır. Gelişmeler sonucunda Bulgaristan Hükümeti, Türkleri zorunlu pasaportlarla birlikte sınır dışı etmeye başlamıştır.¹⁵

Bulgaristan Devlet Başkanı Todor Jivkov, istediği homojen sosyalist ulusu yaratmakta başarılı olamamış, bu durumun yanı sıra Türkiye'den ve dünyadan gelen tepkilerin odağına yerleşmiştir. Türklerin direnişi karşısında daha fazla direnemeyen Jivkov, Bulgar televizyonunda yaptığı konuşmada “Türkiye’yi, Türkiye’ye gitmek isteyen ya da orada yaşamak isteyen tüm Bulgar Müslümanlarına sınırlarını açmaya çağırıyorum” sözlerini kullanmıştır.¹⁶ Bu konuşmasında “Türk” kelimesini kullanmaktan kaçınarak “Bulgar Müslüman” ifadesini kullanması oldukça dikkat çekicidir. Bulgaristan Türklerinin, Türk olduğunu reddederek baskı yaptığı insanların aslında Bulgar olduğunu vurgulamaya çalışmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan en büyük kitlesel göç olan 1989 Bulgaristan Zorunlu Göçü bu zemin üzerine oturtularak başlatılmıştır. Göç esnasında Türklerin sorunsuz bir şekilde ülkeden ayrılmalarına izin verilmemiş, aile üyelerinin bir kısmı gönderilirken bir kısmının gitmesine engel olunmuş, bu durumun yanı sıra mallarına ve paralarına da el konulmuştur. Mayıs 1990 yılına kadar, gruplar halinde vizeli ve vizesiz toplam 345.960 kişi Türkiye’ye giriş yapmıştır.¹⁷

2510 sayılı İskan Kanunu’nun 6. Maddesi gereğince Bulgaristan’dan gelen Türkler vatandaşlığa alınmıştır. 6. Madde’nin (A) fıkrasına göre; Muhacirler, sınırdan girdikleri yerin üst kademedeki mülkiye memuruna kendilerini ve aile üyelerini kaydettirerek “Muhacir Kağıdı” almaya ve vatandaşlığa girme beyannamesi imzalamaya mecburdurlar. Muhacir kağıdı, geçici doğum kağıdı yerine geçmekle birlikte bir yıl geçerliliğe sahiptir. 6. Madde’nin (B) fıkrasına göre; Muhacirler, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla hemen vatandaşlığa alınırlar. Reşit olmayan çocuklar, anne, baba veya yakın akrabaları üzerine kaydedilir. Kimsesiz gelen ve reşit olmayan çocuklar, yaş şartına bakılmaksızın vatandaşlığa alınırlar.¹⁸ Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Başbakan Turgut Özal’ın ve diğer bakanların imzalarının yer aldığı bakanlar kurulu kararıyla birlikte isimleri listelerde yazılı birçok Türk kayıt altına alınmıştır. Aynı prosedür Turgut Özal’ın Cumhurbaşkanlığı döneminde de devam etmiştir.¹⁹

Türkiye-Bulgaristan Arasındaki Vizeli ve Vizesiz Geçişler

Büyük göçün başlamasından önce iki önemli sporcu Türkiye’ye iltica talebinde bulunmuştur. Bulgar Hükümeti’nin isim değiştirme politikasını uyguladığı dönemde adı “Naum Shalamanov” olarak değiştirilen Naim Süleymanoğlu, yapılan baskılara daha fazla dayanamamış 8-15 Kasım 1986’da düzenlenen Dünya Halter Şampiyonası için gittiği Avusturalya’nın Melbourne kentinde izini kaybettirmiştir. Bu kaçışın sonucunda Bulgaristan Hükümeti’nin tepkisinden çekinen

15 “Bulgaristan’dan Sınırdışı”, *Cumhuriyet*, 25 Mayıs 1989.

16 “Jivkov: Türkiye Sınırlarını Açsın”, *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1989.; Erjada Progonati, “Balkanlar’da Bir İnsanlık Dramı: 1989 Zorunlu Göçü”, *Bulgaristan Türkleri Kültür ve Hizmet Derneği (BULTÜRK)*, 2. Uluslararası Bulgaristan Sempozyumu 19-22 Haziran 2014, *Bildiri Kitabı*, İstanbul, 53-54.

17 Bülent Yıldırım, *Bulgaristan’da Türk Varlığı ve Nüfusu*, (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2020), 68.; “Zorunlu Göç Haracı”, *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1989.

18 “BCA, 734.399.3.” (KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI (1928-), 1992)

19 “BCA, 634.882.9.” (KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI (1928-), 1989); “BCA, 650.42.3.”, (KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI (1928-), 1990)

Süleymanoğlu bir süre gizlenmiş, sonrasında Türkiye'ye sığınma talebinde bulunmuş ve talebi kabul edilmiştir.²⁰ 14 Aralık 1986'da alınan karar doğrultusunda Süleymanoğlu Türk vatandaşlığına kabul edilmiş²¹, karar 15 Aralık 1986'da Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.²² Bulgaristan'ın ağır yönetimine karşı çıkan bir diğer isim güreşçi İlyas Şükrüoğlu'dur. Kanada'nın Vancouver kentinde düzenlenen Dünya Gençler Güreş Şampiyonası'na katılan Şükrüoğlu, Bulgar gözetiminden kaçarak Türkiye'ye iltica talebinde bulunmuş ve tıpkı Naim Süleymanoğlu gibi onun talebi de kabul edilmiştir. İki sporcu da Türk sporu için önemli katkıda bulunmuştur.²³

Haziran 1989'da Türkiye'ye vizesiz göç süreci başlamıştır. 81 gün süren vizesiz geçiş süreciyle birlikte 320.000'e yakın göçmen sınırdan geçerek Türkiye'ye giriş yapmıştır. Bulgaristan'dan Türkiye'ye girişlerin beklenenden fazla olması ve kontrolsüz bir şekilde bu sayıların artması sonucunda Türkiye 20 Ağustos 1989 tarihinde göçmenlerin vizeli geçiş yapmalarına karar vermiştir. Bunun sonucunda konsolosluklarda yoğun bir hareketlilik başlamış, geçiş yapan göçmen sayısında azalma görülmüştür. Günde 1000 kişiye vize verilerek göçmen sayısı kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda göçmenleri taşıyan ve halk arasında “*Utanç Treni*” adıyla bilinen trenin de Türkiye'ye girmesi yasaklanmıştır.²⁴

Vize uygulamasının başlatılmasındaki temel amaç; muhacirlerin haklarını teminat altına almak ve Bulgaristan'la göç anlaşması imzalayarak atılacak olan yeni adımlara hukuksal bir zemin hazırlamaktır. Bu doğrultuda Mayıs 1989'dan 1990 Mayıs'ına kadar geçen bir yıllık süreçte 34.098 kişi vizeyle Türkiye'ye geçiş yapmıştır.

20 Tamer Taşpınar, *Naim Cep Herkülü*, (Ankara: Ted Matbaacılık, 2019), 11-17.

21 “BCA, 567.549.3.”, (KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI (1928-), 1986)

22 *Resmi Gazete*, 15 Aralık 1986, sy 19312.

23 “İlyas Türkiye’de”, *Cumhuriyet*, 23 Ağustos 1987.

24 Ömer Engin Lütem, “1984-89 Dönemi Türkiye’nin Bulgaristan Politikası ve 89 Göçü”, *89 Göçü*, ed. Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu ve Mehmet Hacısalıhoğlu, (İstanbul: Balkar ve Balmed, 2012), 164-165.

Tablo 1: Bulgaristan'dan Türkiye'ye geçen göçmenlerin sayısal verileri²⁵

Tarih	Giriş Yapanlar Vizeli	Vizesiz	Toplam (Kişi)	Genel Toplam (Kişi)
Mayıs/1989	--	1.630	1.630	1.630
Haziran/1989	22	87.599	87.621	89.251
Temmuz/1989	79	135.237	135.316	224.567
Ağustos/1989	512	87.396	87.908	312.475
Eylül/1989	1.859	--	1.859	314.334
Ekim/1989	3.619	--	3.619	317.953
Kasım/1989	4.531	--	4.531	322.484
Aralık/1989	4.843	--	4.843	327.327
Ocak/1990	2.779	--	2.779	330.106
Şubat/1990	3.645	--	3.645	333.751
Mart/1990	4.595	--	4.595	338.346
Nisan/1990	4.360	--	4.360	342.706
Mayıs/1990	3.254	--	3.254	345.960
Toplam	34.098	311.862	345.960	345.960

Göçün büyük çoğunluğu vizesiz bir şekilde gerçekleşmiştir. Özellikle bu oranın temmuz ayında arttığı gözlemlenmektedir. Vizeli geçişlerin başlamasıyla birlikte göç nüfusunda belirgin bir azalmanın yaşandığı tabloda gösterilmiştir.

Göçmenlerin İskan Ettirilmesi ve Bu Konu Üzerinde Yürütülen Çalışmalar

Bulgaristan'dan Türkiye'ye doğru başlayan bu kitlesel hareket neticesinde doğan en önemli sorunlardan birisi, göçmenlerin konaklama yerlerinin sağlanması olmuştur. Hukuki haklarının netleşmesi ve göçmen sürecinin sistematik bir zemine oturulması açısından, göçmenler 14 Haziran 1934 tarihli İskan Kanunu'na tabi tutulmuşlardır.²⁶ Gelen göçmenler için ilk olarak sınırlarda kamp kurulmuş, güvenlik gerekçesiyle Kapıkule ve Dereköy sınırlarında göçmenlerin bir süre bekletilmesi kararlaştırılmış ve ardından yurdun iç kesimlerine geçmeleri sağlanmıştır.²⁷ Göçmenler için geldikleri andan itibaren erzak yardımı, evlere yerleşenler için aylık 100.000-300.000 lira aralığında kira desteği, ücretsiz sağlık hizmetleri gibi yardımlar yapılmıştır. Yardımlar genel itibarıyla belirli yardım kuruluşları ve Fakir Fukara Fonu tarafından karşılanmıştır.²⁸

25 R. Ercüment Konukman, *Tarihi Belgeler Işığında Göç ve Anavatan (Nedenleri, Boyutları, Sonuçları)*, (Ankara, 1990), 61.

26 İsmail Yılmaz Aslan, "1989'da Gelen Bulgaristan Göçmenlerinin Hukuki Durumu", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 10, sy 1-2 (1989): 63.

27 "Bulgar Sınırına Göçmen Kampı", *Cumhuriyet*, 8 Haziran 1989.

28 Aslan, "1989'da Gelen Bulgaristan Göçmenlerinin Hukuki Durumu", 66.; Nazif Kuyucuklu, "Bulgaristan'dan 1989 Göçünün Nedenleri, Oluşumu ve Olası Sonuçları", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, sy. 3-4-5 (2012): 283.; Batuhan Alişoğlu ve Mehmet Kayıran, "Eskişehir Basınında 1989 Bulgaristan Göçü", *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, c. 4, sy 7 (2021): 31.

Mevsimin yaz oluşu, kısa vadeli konaklama çözümlerini kolaylaştırmış, barınma sorunu çözümlene kadar göçmenler, yurtlarda, bazı kamu kuruluşlarında ve Kızılay'ın temin çadırlarda kalmıştır. Göçmenlerin bir kısmı ise daha önceden Türkiye'ye göç eden akrabalarının yanına yerleşmişlerdir.²⁹ Göçmenlerin büyük bir çoğunluğu İstanbul ve Bursa'ya yerleştirilirken, İzmir, Tekirdağ ve Kırklareli gibi göçmenlerin daha uyum sağlayabilecekleri illerin de sıkça tercih edildiği gözlemlenmiştir.³⁰

Yaklaşan kış şartlarıyla birlikte alınacak olan tedbirler hız kazanmış, çadırlar içinde soba kurulacak şekilde mevsim koşullarına uygun hale getirilmiştir. Eğitim-öğretim yılının da başlayacak olması nedeniyle yurtlar boşaltılmış, göçmenler için yeni yerleşim yeri arayışı başlamıştır.³¹

Göçmenler için askeri tesisler kullanıma açılmış, kullanılmayan binalar göçmenler için düzenlenerek yaşanılabilir bir hale getirilmiştir. Bunlardan birisi de Ankara Batıkent'te nakdi yetersizlikten dolayı inşası tamamlanamamış olan binaların kullanıma hazır hale getirilerek göçmenlere kiralanması şeklinde gerçekleşmiştir.³² Ne kadar geçici çözümlerle devlet günü kurtarmış olsa da göçmenlerin iskan ettirilmesi için kalıcı çözümler gerekliydi. Bu sebepten dolayı devlet göçmen konutlarının inşası için harekete geçmiş ve gerekli olan parayı Avrupa İskan Fonu'ndan 250 milyon dolar kredi temin ederek yapım çalışmalarına başlamıştır.³³ Bursa ve İzmir'de geçici konaklama yerleri kısa sürede kapasitesinin üstüne çıkmış, vaziyet Edirne Valiliği'ne bildirerek çözüm arayışına girilmiştir. Bu durumdan yola çıkılarak İzmir Gaziemir'de yeni bir sosyal tesis inşasına başlanılmış, gerekli olan para İslam Kalkınma Bankası'ndan 5.000.000 dolar hibe ve 10.000.000 dolar kredi şeklinde temin edilmiştir.³⁴

Göçmen Konutları'nın yapılması için öncelik göçmenlerin en yoğun olduğu İstanbul, Bursa, İzmir, Aydın illerine verilmiştir. Konutların yapımına hız kazandırmak için "devletin desteğinde kendi evini kendin yap" kampanyası başlatılmıştır. Tekirdağ Çorlu'da hayata geçirilen bu proje kapsamında evlerini inşa eden göçmenlere para ve malzeme yardımı yapılmıştır.³⁵

-
- 29 Hasan Pekdemir, "Bulgaristan'dan Gelen Göçmenlerin Türkiye'nin Sosyal Yapısına Etkileri (Eğitim, İstihdam, İskan)", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992), 34.
- 30 Gonca Eren, "Bulgaristan Göçmenlerinin Yaşadıkları Sorunlar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 12, sy 65 (2019): 623.
- 31 İnginar Kemaloğlu, *Bulgaristan'dan Türk Göçü (1985-1989)*, 222-223.
- 32 "Batıkent'te Göçmenlere Konut Arayışı", *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1989.
- 33 Cemile Bayraklı, "Dış Göçün Sosyo-Ekonomik Etkileri: Görece Göçmen Konutlarında (İzmir) Yaşayan Bulgaristan Göçmenleri Örneği", (Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2007), 88.
- 34 "BCA, 648.32.10." (KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI (1928-), 1990)
- 35 Pekdemir, "Bulgaristan'dan Gelen Göçmenlerin Türkiye'nin Sosyal Yapısına Etkileri (Eğitim, İstihdam, İskan)", 37.

Tablo 2: Devlet tarafından yaptırılan konutlar³⁶

İLLER	KONUT SAYISI
Manisa	100
Tekirdağ (Çorlu)	100
Kırklareli	300
Ankara (Kalecik)	50
Eskişehir	120
Bilecik	120
İstanbul	638
Sivas (Gemerek)	10
Kütahya	50
İzmir	100
Adana	50
Çanakkale (Biga)	30
Çankırı	25
TOPLAM	1693

Tabloya göre göçmenler yoğun olarak Marmara Bölgesi ve çevresindeki illere yerleştirilmişlerdir. Yerleşimin İstanbul, İzmir, Kırklareli, Bilecik, Eskişehir gibi illerde daha fazla olmasının sebebi ise genel itibariyle daha önceden göç etmiş olan akrabalarının yanında olmak, iş imkanının fazla olması, mevsim koşulları ve diğer göçmenlerle aynı ortamda bulunmak istemelerinden kaynaklanmaktadır.

Göçmenlerin İstihdam Edilmesi

Bütün mal varlıklarını geride bırakarak sıfırdan bir hayata başlayacak olan göçmen aileler için barınmadan sonraki en önemli ihtiyaç çalışabilecekleri bir iş olmuştur. Göçmenlerin çoğunun tarım ve sanayi işçisi olması ise istihdam edilmelerini kolaylaştırmıştır. Öyle ki Bulgaristan'da işçi sınıfının çoğunluğunu karşılayan Türklerin bir anda gitmeleri mali krize neden olmuştur. Türkiye'de kadınların çalışma hayatına yeni dahil olduğu bir dönemde göçmen kadınların da iş araması Türk vatandaşlar için şaşırtıcı olsa da kendilerine uygun iş kollarında yer bulabilmişlerdir.³⁷

36 Konukman, *Tarihi Belgeler Işığında Göç ve Anavatan (Nedenleri, Boyutları, Sonuçları)*, 88.

37 N. Aslı Şirin, "1989 Göçü ve Sonrası ile İlgili Türkiye'de Yapılan Sosyolojik Araştırmalarla İlgili Bir Değerlendirme", 89 *Göçü*, ed. Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu ve Mehmet Hacısalıhoğlu, (İstanbul: Balkar ve Balmed, 2012), 164-165.; Mustafa Demir, "Bulgaristan'dan Gerçekleşen Dışa Göçün Sosyo-Ekonomik Etkileri", *İnsan ve Toplum Bilimlerinin Akademik İncelemesi*, c. 2, sy 3 (2019): 289.

Tablo 3: İstihdam Edilen Göçmenlerin Meslekleri³⁸

STATÜ	SAYI	YÜZDE
Tarım İşçisi	20.762	30.6
Sanayi İşçisi	17.907	26.6
Yardımcı Hizmetler	9.542	14.2
Serbest	6.293	9.3
Teknik Eleman	4.970	7.4
Öğretmen	3.722	5.5
Ev Hizmetleri	1.494	2.2
Sağlık Hizmetleri	1.239	1.8
Memur (Çeşitli Kadrolarda)	824	1.2
Emekli	499	0.7
Engelli	40	0.5
TOPLAM	67.292	100.0

1989 Göçü, daha önceki yıllarda gerçekleşen diğer göçlerle karşılaştırıldığında eğitim seviyesinin daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Göçmenlerin çoğunun genç olması ve bu sayede kolay iş bulabilmesi, o dönemde iş bulamayan Türk halkının göçmen vatandaşlara karşı tutum sergilemesine sebebiyet vermiştir. Özellikle batı bölgesinde işçi sayısının artması, iş gücünün ucuzlamasına neden olmuştur. Uzun yıllar hizmet vermiş işçiler işten çıkartılarak yerlerine Bulgaristan'dan gelen göçmenler yerleştirilmiştir. Az maaşla çok iş yaptırma düşüncesinin giderek arttığı fabrika sektörü, göçmen haklarını yok saymıştır. Devlet bu uygulamada bulunan iş yerlerine cezai yaptırımlarda bulunarak yaşanan haksızlıkları kontrol altına almaya çalışmıştır.³⁹ Göçmenlerin bir kısmı ise Bulgaristan'dan aldıkları maaşla Türkiye'de kendilerine verilen maaş arasındaki farktan dolayı çalışmak istememişler, bu durum da haliyle ülkeye uyum sürecini zorlaştırmıştır.

Yüksek öğrenim diplomasına sahip 6.942 göçmenin Yüksek Öğretim Kurulu tarafından denklik işlemleri tamamlanmış, bu sayede kendilerine uygun pozisyonlarda işe başlamışlardır. Öğretmen, doktor, hemşire, sağlık memuru ve mühendislik diplomalarının ağırlıkta olduğu bu grubun istihdam edilmesi, Türkiye için olumlu bir gelişmedir.⁴⁰ Milli Eğitim Bakanlığı tarafından zorunlu göçle birlikte Türkiye'ye gelen öğretmenlere formasyon eğitimi verilerek, göçmenlerin yoğun olduğu illerdeki okullara yerleştirilmişlerdir. Eğitimli göçmenlerin sayısı eğitimsiz göçmenlerin sayısına oranla daha azdır. 20.069 kadın ve 13.316 erkek göçmenin herhangi bir diplomaya sahip olamamasının sebebi ise Bulgaristan Hükümeti'nin Türk okullarını kapatarak eğitimlerine engel olmasından kaynaklanmaktadır.⁴¹

Sonuç

Dış göçün hem göç veren hem de göç alan ülkeyi ekonomik ve sosyal olarak etkilediği göz ardı edilemeyecek bir gerçektir. Bulgaristan'ın 1989 Göçünün ardından mali kriz yaşaması ise bu savı destekler niteliktedir. Türkiye açısından düşünülecek olursa; göçün olumsuz etkilerini en aza

38 Konukman, *Tarihi Belgeler Işığında Göç ve Anavatan (Nedenleri, Boyutları, Sonuçları)*, 92.

39 “İşten Çıkarmalar Yoğunlaşıyor”, *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1989.

40 Konukman, *Tarihi Belgeler Işığında Göç ve Anavatan (Nedenleri, Boyutları, Sonuçları)*, 92.

41 “Göçmenlere Öncelikli İş”, *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1989.; Pekdemir, “Bulgaristan'dan Gelen Göçmenlerin Türkiye'nin Sosyal Yapısına Etkileri (Eğitim, İstihdam, İskan)”, 57.

indirmek, göçü nitelikli hale getirmek için iyi plan ve sorunsuz bir işleyiş gerekliydi. Türkiye'nin uyguladığı kriz yönetimi sayesinde göçmenler ülkeye kolay uyum sağlamış, olası karmaşanın önüne geçilebilmiştir.

Bir bilinmeze doğru gelen göçmenlerin sıfırdan hayatlarını kurmaları ne kadar zor olsa da kendilerine sunulan imkanları büyük bir özveriyle değerlendirebilmişlerdir. Lise ve üniversite mezunlarına denklik verilerek istihdam edilmeleri, emekçilerin ise kendilerine uygun pozisyonlarda iş bularak ülke yararına faaliyet göstermeleri Türkiye açısından olumlu bir gelişmedir.

Bir anda binlerce insanın barınma ihtiyacının giderilmesi ise belki de Türkiye'nin en çok zorlandığı konu olmuştur. Fakat iyi bir organizasyon sayesinde hem hiçbir aile mağdur edilmemiş hem de zaman kazanılarak gerekli inşaa faaliyetlerine başlanılmıştır. Göçmenler ve yerli halk arasında etkileşimin artması, olumlu olduğu kadar olumsuz sonuçlar da vermiştir. Özellikle göçmenlerin iş sahibi olması ve yerli halkın işsiz kalmalarına sebep olarak bu durumu göstermesi karşılıklı çatışmalara sebep olmuştur.

Bulgaristan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin 29 Aralık 1989 tarihli kararıyla birlikte, Todor Jivkov'un uyguladığı politika haksız bulunmuş ve Türklere haklarının iade edilmesine karar verilmiştir. Bu karar doğrultusunda Todor Jivkov yargılanmış ve 1989 Göçü devlet suçu ilan edilmiştir. Bulgaristan'da yaşanan bu gelişmeler sonucunda göçmenlerin büyük bir kısmı geri dönüş yaparken, yeni kurdukları düzenden memnun olanlar ise Türkiye'de kalmaya devam etmiştir.

Kaynakça

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). Kararlar Daire Başkanlığı (1928-). 567/549/3 (14.12.1986)

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). Kararlar Daire Başkanlığı (1928-). 634/882/9 (25.09.1989)

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). Kararlar Daire Başkanlığı (1928-). 650/42/3 (30.04.1990)

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). Kararlar Daire Başkanlığı (1928-). 648/32/10 (18.03.1990)

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). Kararlar Daire Başkanlığı (1928-). 734/399/3 (11.12.1992)

“Bulgaristan İçin Gizli Oturum Kabul Edildi”, Cumhuriyet, 14 Şubat 1985.

“Sofya'dan Soğuk Yanıt”, Cumhuriyet, 2 Mart 1985.

“Göçmen Heyeti, “Şikayet Dosyası””, Cumhuriyet, 25 Ocak 1985.

“Bulgar Askeri Türklere Ateş Açtı: 6 Ölü”, Cumhuriyet, 23 Mayıs 1989.

“Bulgaristan'dan Sınırdışı”, Cumhuriyet, 25 Mayıs 1989.

“Jivkov: “Zorunlu Göç Haracı”, Cumhuriyet, 6 Haziran 1989

“Türkiye Sınırlarını Açsın”, Cumhuriyet, 30 Mayıs 1989.

“İlyas Türkiye’de”, Cumhuriyet, 23 Ağustos 1987.

“Bulgar Sınırına Göçmen Kampı”, Cumhuriyet, 8 Haziran 1989.

“Batıkent’te Göçmenlere Konut Arayışı”, Cumhuriyet, 25 Ağustos 1989.

“İşten Çıkarmalar Yoğunlaşıyor”, Cumhuriyet, 5 Temmuz 1989.

“Göçmenlere Öncelikli İş”, Cumhuriyet, 21 Haziran 1989.

Resmi Gazete, Aralık 1986.

TBMM Tutanak Dergisi (16 Nisan 1985), Dönem: 17, Yasama Yılı: 2, Cilt: 15.

TBMM Tutanak Dergisi (7 Haziran 1989), Dönem: 18, Yasama Yılı: 2, Cilt: 28.

Alişoğlu, Batuhan ve Kayıran, Mehmet. “Eskişehir Basınında 1989 Bulgaristan Göçü”, *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 4/7 (2021): 17-40.

Alp, İlker. *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi*, Ankara: 1990.

Aslan, İsmail Yılmaz. “1989’da Gelen Bulgaristan Göçmenlerinin Hukuki Durumu”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10/1-2. (1989): 63-68.

Bayraklı, Cemile. “Dış Göçün Sosyo-Ekonomik Etkileri: Görece Göçmen Konutlarında (İzmir) Yaşayan Bulgaristan Göçmenleri Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, 2007: 28-89.

Demir, Mustafa. “Bulgaristan’dan Gerçekleşen Dışa Göçün Sosyo-Ekonomik Etkileri”, *İnsan ve Toplum Bilimlerinin Akademik İncelemesi*, 2/3. (2019): 279-296.

Ekici, Süleyman, Gökhan Tuncel. “Göç ve İnsan”, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/1 (2016): 9-20.

Eren, Gonca. “Bulgaristan Göçmenlerinin Yaşadıkları Sorunlar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/65 (2019): 611-625.

Funnemark, Bjorn Cato. “Bulgaristan’daki Türk ve İslam Azınlığa Baskı”, *Belleten*, 51/201 (1987): 1461-1465.

İnginar Kemaloğlu, Ayşegül, *Bulgaristan’dan Türk Göçü (1985-1989)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi 2012.

Konukman, R. Ercüment. *Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan (Nedenleri, Boyutları, Sonuçları)*, Ankara: 1990.

Kuyucuklu, Nazif. “Bulgaristan’dan 1989 Göçünün Nedenleri, Oluşumu ve Olası Sonuçları”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 3-4-5 (2012): 269-294

Lütem, Ömer Engin. “1984-89 Dönemi Türkiye’nin Bulgaristan Politikası ve 89 Göçü”, ed. Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu ve Mehmet Hacısalıhoğlu, İstanbul: *Balkar ve Balmed* (2012): 137-170.

Nizamoğlu, Taner. “Bulgaristan Komünist Partisi Belgelerine Göre Zorla İsim Değiştirme Operasyonu ve 1989 Göçü”, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2022: 32-50.

Özgür, Gülay. “Balkan Savaşları ve Sonrasında Bulgaristan ve Osmanlı Devleti Arasında

Nüfus Göçü”, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi 2008: 48-69.

Pekdemir, Hasan. “Bulgaristan’dan Gelen Göçmenlerin Türkiye’nin Sosyal Yapısına Etkileri (Eğitim, İstihdam, İskan)”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi 1992: 33-59.

Progonati, Erjada. “Balkanlar’da Bir İnsanlık Dramı: 1989 Zorunlu Göçü”, *Bulgaristan Türkleri Kültür ve Hizmet Derneği (BULTÜRK)*, 2. Uluslararası Bulgaristan Sempozyumu 19-22 Haziran 2014, *Bildiri Kitabı*, İstanbul (2020): 51-59.

Şimşir, Bilal N. *Bulgaristan Türkleri*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2009.

Şirin, N. Aslı. “1989 Göçü ve Sonrası ile İlgili Türkiye’de Yapılan Sosyolojik Araştırmalarla İlgili Bir Değerlendirme”, ed. Neriman Ersoy-Hacısalihoglu ve Mehmet Hacısalihoglu, İstanbul: *Balkar ve Balmed* (2012): 397-420.

Taşpınar, Tamer. *Naim Cep Herkülü*, Ankara: 2019.

Yıldırım, Bülent. *Bulgaristan’da Türk Varlığı ve Nüfusu*, İstanbul: İlgı Kültür Sanat Yayınları, 2020.

Ek-1: Naim Süleymanoğlu'nun Türk vatandaşlığına kabulünü gösteren belge.⁴²

T.C.
İÇİŞLERİ BAKANLIĞI
Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü

A N K A R A
14/12/1986

Sayı : 632-236/1918(1986)
Konu : Naim SÜLEYMANOĞLU'nun
Vatandaşlığa kabulü

BAŞBAKANLIĞA

Vatandaşlığımıza alınma talebinde bulunan Bulgar Mülteci Naim SÜLEYMANOĞLU'nun hakkında Emniyet Makamlarınca yapılan incelemede Vatandaşlığımıza alınmasına mani halinin bulunmadığı ve durumunun 403 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununun 7/c Maddesine uygun bulunduğu anlaşıldığından, vatandaşlığımıza kabulü için Bakanlar Kurulundan gerekli kararın alınmasını arz ve teklif ederim.

EKİ:Liste(5)

Yıldırım AKBULUT
İçişleri Bakanı

42 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). Kararlar Daire Başkanlığı (1928-). 567/549/3 (14.12.1986)

Ek-2: Naim Süleymanoğlu'nun Türk vatandaşlığına kabulünü gösteren belge.⁴³

Liste No. : -1-

Türk Vatandaşlığına Alınma Listesi

Kanun ve Madde No. 403/7

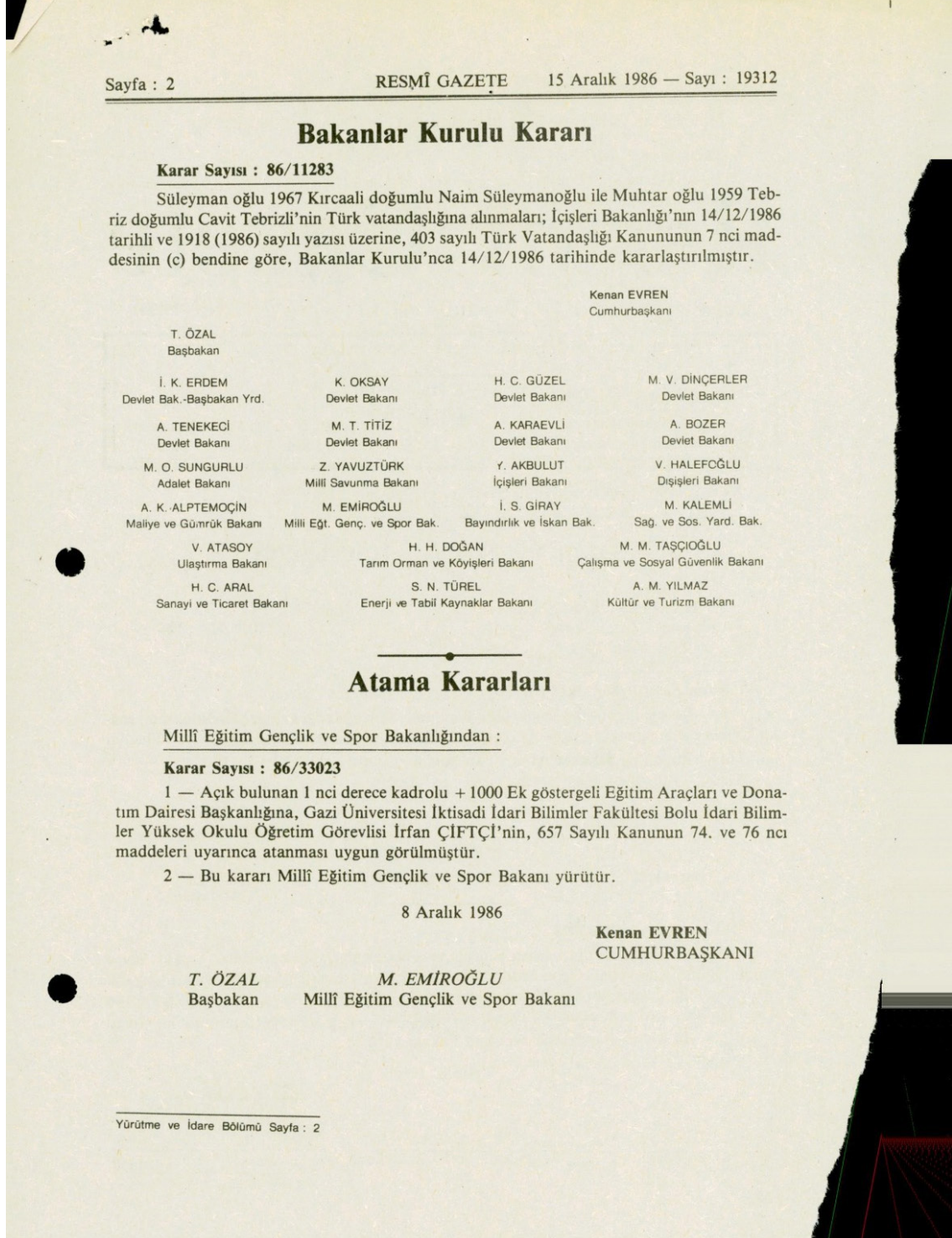
/ / 19 gün ve sayılı
kararnamenin ekidir.

Sıra No.	Dosya No.	Soyadı ve Adı	Baba Adı	Doğum yeri ve tarihi	Medeni hali	Uyruklığı ve Soy
1-	236-1918(86)	SÜLEYMANOĞLU Naim	Süleyman	Kırcaali 1967	Bekar	Bulgar-Türk
Yukarıdaki ismi yazılı adı geçeninin durumu dosyasına uygundur.						
		Kadriye BAYRAK Memur			Ganimet YUSUF Şef	
		Hilmi KAYAS Vat.İgl.Dai.Bşk.				
		Nihat UÇKILDIZ Genel Müdür				

Form : 51

43 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). Kararlar Daire Başkanlığı (1928-). 567/549/3 (14.12.1986)

Ek-3: Naim Süleymanoğlu'nun Türk vatandaşlığına kabulünün Resmi Gazete'de yayınlanması.⁴⁴

Ek-4: 23 Ağustos 1987 Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınlanan "İlyas Türkiye" de haberi.

CUMHURİYET/12

HABER

Erenköy'de yaralama

İstanbul Haber Servisi — Erenköy'de meydana gelen olayda bir kişi tabanca ile ağır yaralandı. Feritbey sokaktaki Bahçe apartmanında geceyarısı emekli deniz astsubayı olduğu bildirilen Mehmet Fevzi Develioğlu (75) ile Erdem Yılmaz arasında tartışma çıktı. Olay sırasında Develioğlu, Erdem Yılmaz'ı belyük tabancası ile yaraladı. Ağır yaralanan Erdem Yılmaz ameliyata alındı.

Demokrasi paneli

İstanbul Haber Servisi — Demokrasi ve referandum paneli dün yapıldı. Panelde Aziz Nesin, Şükran Ketenci, Ali Taygun ve Çağatay Anadol birer konuşma yaptı. Panelde insan haklarına duyulan saygı nedeniyle referandumda evet denilmesi istendi.

Kezban'da AIDS çıkmadı

KAYSERİ (Cumhuriyet) — Ankara Hacettepe Üniversitesi'nde kendisine AIDS'li kan verildiği öne sürülen Kezban Altıngöz'ün ilk testinde AIDS virüsüne rastlanmadığı açıklandı. Kayseri Devlet Hastanesi Başhekimi Ahmet Atalay ile Uzman Dr. Ayşe Demirçelik ise, yaptıkları incelemenin ilk test olduğunu ve kesinlik kazanmadığını belirterek AIDS virüsünün ileride ortaya çıkıp çıkmayacağı konusunda bir tahmin yürütülemeyeceğini söylediler.

İliç Belediye Başkanı görevden alındı

ERZURUM (Cumhuriyet Bürosu) — Erzurum'un İliç ilçesi Belediye Başkanı Zikri Akın, yolsuzluk yaptığı gerekçesiyle bakanlıkça görevinden alındı. Akın'ın görevden alınmasından sonra yerine ANAP'lı belediye encümen üyesi Selim Yavuz atandı. 25 Mart 1984 yerel seçimlerinde bağımsız olarak belediye başkanı seçilen, daha sonra MÇP'ye, arkasından da DYP'ye geçen Zikri Akın hakkında, çeşitli kişi ve kuruluşlarca 20'ye yakın yolsuzluk davaları açılmıştı.

İlyas Türkiye'de

Kanada'da yapılan Dünya Güreş Şampiyonası sırasında Bulgar kampından kaçarak Türkiye'ye iltica eden İlyas Şükrüoğlu dün geldi. Şükrüoğlu, beraberinde daha önce Türkiye'ye iltica eden Naim Süleymanoğlu olduğu halde Başbakan Özal tarafından kabul edildi.

İstanbul Haber Servisi — Kanada'da yapılan Dünya Gençler Güreş Şampiyonası sırasında Bulgar kampından kaçan ve Türkiye'ye iltica isteminde bulunan İlyas Şükrüoğlu (21), dün İsviçre Hava Yolları'na ait bir uçakla İstanbul'a geldi. Şükrüoğlu'na Atatürk Havalimanı'nda görkemli bir karşılama töreni yapıldı.

Kanada'nın Ottawa kentinden ayrılarak Montreal üzerinden İsviçre'nin Zürih kentine gelen Şükrüoğlu, daha sonra Türk yet-

kili makamlarınca İsviçre Hava Yolları'na ait bir uçağa bindirilerek öğleden sonra saat 15.45 sıralarında Türkiye'ye getirildi.

İlyas Şükrüoğlu'nu Atatürk Havalimanı Protokol Salonu'nda, Balkan Göçmenleri Derneği Genel Başkanı Mümin Gençoğlu, Balkan Türkleri Derneği Başkanı Ahmet Çavuş, Güreş Federasyonu Genel Sekreteri Orhan Kadıgil, İstanbul Beden Terbiyesi İl Müdürü Sabri Sadıklar, Halter Federasyonu Başkanı Arif Nurettin Say, Halter Federasyonu

Asbaşkanı Halil Kılıçoğlu, Bulgaristan'dan kaçan halterci Naim Süleymanoğlu, Romanya'dan Türkiye'ye gelip iltica eden güreşçiler Rahmi Harunoğlu ve Nazif Karadeniz ile çok sayıda gazeteci karşıladı.

Yaklaşık yarım saat süren bir basın toplantısı düzenleyen İlyas Şükrüoğlu, Türkiye'ye geldiği için çok mutlu olduğunu belirterek, "Kardeşlerimi gördüğüm için çok sevindim. Çok istiyorum, Türk bayrağını kaldırmak yukarıya ve marşımızı söylemek... Kurtulduğuma seviniyorum Bulgaristan'dan... İstiyorum annem, babam ve kardeşlerim hepsi gelsinler Türkiye'ye" dedi. Şükrüoğlu, ailesinin Bulgaristan'ın Burgaz bölgesinde oturduğunu söyledi ve şunları ekledi: "Beş kardeşiz. Üç erkek, iki kız. Bulgaristan'da gençlerde iki kez şampiyon oldum. Büyüklükte ikincilik aldım. Yurtdışına ilk kez çıkınca hemen kaçtım Türkiye'ye. Kanada'da yaşarlar bittikten sonra Bulgar Konsolosluğu çok sıkı tutuyordu bizi, kaçmayalım diye... Bulgar bir güreşçi arkadaşla resimlere bakacağız diye çıktık dışarıya.. Ben fark ettirmeden kaçtım ve konsolosluğa sığındım."

Özal kabul etti

İlyas Şükrüoğlu daha sonra İstanbul'dan Ankara'ya geçti ve Başbakan Turgut Özal tarafından kabul edildi. Özal kabulde, Türk azınlığa yapılan zulmün büyüklüğünün İlyas'ın durumunun gösterdiğini söyledi ve "Naim'e arkadaş geldi" dedi.

İlyas Şükrüoğlu'ndan kaçışı hakkında bilgi alan Başbakan Özal, özetle şunları söyledi: "Biz, başta Bulgarlarla iyi niyet ilişkileri içinde bir görüşme diyalogu başlatmak istedik. Ancak onlar yanaşmadı. Böyle dünyaca ünlü şampiyonların kaçması Bulgaristan'da yaşayan Türklerin durumları konusunda dünya kamuoyuna bilgi vermektedir. Biz, Bulgaristan'da yaşayan tüm soydaşlarımızı geri getirmek istedik, ama kabul etmediler. Bulgarların dünyadaki prestij ve itibarları zaten azdı, ancak tamamen sıfırına indi."

Başbakan Özal, İlyas Şükrüoğlu'nun da Naim Süleymanoğlu gibi manevi evladı olduğunu söyledi. "Naim'e verilen imkânlar, İlyas'a da verilecek" dedi.

İKİ MANEVİ EVLAT — Başbakan Özal, Bulgaristan'dan Türkiye'ye iltica eden güreşçi İlyas Şükrüoğlu'nu kabul etti. Türkiye'ye daha önce iltica eden halterci Naim Süleyman'ın da hazır bulunduğu kabulde Başbakan, Şükrüoğlu'nun da manevi oğlu olduğunu söyledi.

Ek-5: İzmir Gaziemir’de inşa edilecek olan sosyal tesis ve altyapı çalışmaları için kullanılmak üzere İslam Kalkınma Bankası’ndan sağlanan 15 milyon dolarlık anlaşmanın yürürlüğe girmesi.⁴⁵

T.C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR ve KARARLAR
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

BAKANLAR KURULU KARARI

90/ 300

Bulgaristan’dan göçe zorlanan soydaşlarımızın iskan edileceği İzmir-Gaziemir yerleşim bölgesinde gerçekleştirilecek olan sosyal tesisler ve altyapı inşaatının finansmanında kullanılmak üzere İslam Kalkınma Bankası’ndan sağlanan 5.000.000.- ABD Doları tutarındaki hibe ve 10.000.000.- ABD Doları tutarındaki krediyle ilgili olarak 30 Ocak 1990 tarihinde Ankara’da imzalanan ekli İkrar ve Bağış Anlaşması’nın, imza tarihinden geçerli olmak üzere yürürlüğe girmesi; Devlet Bakanlığı’nın 13/3/1990 tarihli ve 1380 sayılı yazısı üzerine, 3595 sayılı 1990 Mali Yılı Bütçe Kanunu’nun 40 ıncı maddesine göre, Bakanlar Kurulu’nca 18/ 3/1990 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Eki

Y. AKBULUT
BAŞBAKAN

TURSUN ÖZAL
CUMHURBAŞKANI

Devlet Bak. ve Başbakan Yrd.	M. KECECİ Devlet Bakanı	K. İNAN Devlet Bakanı	H. DOĞAN Devlet Bakanı
M. TANIR Devlet Bakanı	C. CİCER Devlet Bakanı	I. LALUBİ Devlet Bakanı	M. CERLER Devlet Bakanı
M. YAZAR Devlet Bakanı	I. ÖZARSLAN Devlet Bakanı	E. KENLİKMAN Devlet Bakanı	I. ÖZDEMİR Devlet Bakanı
M. TAŞAR Devlet Bakanı	K. AKKAYA Devlet Bakanı	H. ÖRME Devlet Bakanı	M. S. SUNGUR Adalet Bakanı
I. S. GİRAY Millî Savunma Bakanı	A. AKSU İçişleri Bakanı	A. BOZER Dışişleri Bakanı	E. PAKDEMİRLİ Maliye ve Gümrük Bakanı
A. AKYOL Millî Eğitim Bakanı	C. ALTINAY Bayındırlık ve İmar Bakanı	H. SIVGIN Sağlık Bakanı	C. TUNÇER Ulaştırma Bakanı
K. AKAR Tehm. Orman ve Köylere Bakanı	E. AKUT Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı	S. YÜBİR Sanayi ve Ticaret Bakanı	F. KURT Enerji ve Tab. Kay. Bak.
N. K. ZEYBEK Kültür Bakanı	I. AKÖZÜM Turizm Bakanı		

Dosya No.
112-80
331

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Prof. Dr.

Bayram AKÇA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7396-3498>

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Tarih Bölümü,
abayram@mu.edu.tr,

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 25/04/2025 27/05/2025

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1683934>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

1950-1951 Yıllarında Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Zorunlu Göçü ve Muğla Örneği

The Forced Migration of Bulgarian Turks to Turkey in 1950-1951 and the Case of Mugla

ATIF: AKÇA, Bayram, "1950-1951 Yıllarında Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Zorunlu Göçü ve Muğla Örneği", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 11/2 (Haziran 2025), s. (194-206)

CITE: AKÇA, Bayram, "The Forced Migration of Bulgarian Turks to Turkey in 1950-1951 and the Case of Mugla", *Journal of History and Future*, 11/2 (June 2025), pp. (194-206)

Tarih ve Gelecek Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of History and Future ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

1393 yılında Osmanlı Devleti topraklarına katılan Bulgaristan 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması sonrası bağımsızlığını kazanmıştır. İşte bu tarihten itibaren 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra, 1912-1913 Balkan Savaşları sonrası, 1914 -1918 I. Dünya Savaşı sırasında ve 1923-1949 Cumhuriyetin ilk yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye yüzbinlerce kişi değişik nedenlerle göç etmek zorunda kalmıştır.

1944 yılında Bulgaristan'da Komünist rejim işbaşına gelmiş ve hemen Türklere karşı Bulgarlaştırma politikası başlamıştır. Bu durum üzerine 1950-1951 yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye yeniden Türk göçleri başlamıştır. Bu dönemde yaklaşık 154.000 kişi göç etmiştir. Bu gelenlerden 1048 kişi de Muğla İline iskân edilmiştir. İşte bu gelen kişiler hem ülke genelinde hem de Muğla İlinde taşınma, barınma, sağlık, gıda, iskân gibi birçok sorunla karşı karşıya kalmışlardır.

Biz bu çalışmamızda, 1950-1951 yıllarında Muğla İline gelen göçmenlerin ulaşım, barınma, iskân gibi sorunlarının çözülerek üretici durumuna getirilmesi için Muğla Valiliğinin, Muğla yerel yönetimlerinin ve Muğla Sivil Toplum Kuruluşlarının hangi çalışmaları yaptığını kitap, makale ve özellikle de dönemin Muğla yerel basını kullanarak ortaya koymaya çalıştık. Bu bağlamda göçmenlerin kısa sürede üretici durumuna getirilerek kendi kendilerine yetebilmeleri için Muğla-Merkez İlçede, Fethiye İlçesinde, Köyceğiz İlçesinde, Yatağan İlçesinde, Milas İlçesinde ve Ula İlçesinde kendilerine göçmen evlerinin yapıldığını ve tarım ve hayvancılık için de tarla, bağ, bahçe, mera, tohum ve traktör gibi gerekli malzemenin verildiğini tespit ettik.

Anahtar Kelimeler

Göç, Bulgaristan, Türkiye, Muğla

Abstract

Bulgaria, which joined the territory of the Ottoman Empire in 1393, gained its independence after the Treaty of Berlin signed in 1878. Since then, after the Ottoman-Russian War of 1877-1878, after the Balkan Wars of 1912-1913, after the World War I of 1914-1918 and in the first years of the Republic of 1923-1949, thousands of people from Bulgaria had to migrate to Turkey for various reasons.

In 1944, the Communist regime came to power in Bulgaria and immediately started a policy of Bulgarianisation against Turks. Upon this situation, Turkish migration from Bulgaria to Turkey started again in 1950-1951. Approximately 154.000 people migrated during this period. Among these migrants, 1048 people were settled in Muğla Province. These people faced many problems such as transport, accommodation, health, food and housing both in the country and in Muğla Province.

In this study, we have tried to reveal the activities carried out by the Governorship of Muğla, Muğla local administrations and Muğla Non-Governmental Organizations in order to solve the problems such as transportation, housing and settlement of the immigrants who came to Muğla Province in 1950-1951 and to make them producers by using books, articles and especially the local press of Muğla of the period. In this context, we have determined that immigrant houses were built in Muğla-Central District, Fethiye District, Köyceğiz District, Yatağan District, Milas District and Ula District and necessary materials such as fields, vineyards, gardens, pastures, seeds and tractors were provided for agriculture and animal husbandry.

Keywords

Migration, Bulgaria, Turkey, Muğla

1. Giriş

1393 yılında Yıldırım Bayezid döneminde Bulgar toprakları Osmanlı Devleti'ne bir eyalet olarak katılmıştır. Bu tarihten 1867 yılına kadar Bulgarlar Osmanlı Devleti tebaası olarak huzur ve sükûn içinde yaşamışlardır.¹⁹YY ikinci yarısında diğer Balkan Milletleri gibi Bulgarlar da milliyetçilik akımı, Panslavizm gibi nedenlerle Osmanlı Devleti'ne karşı isyan edip bağımsızlık hareketine kalkışmıştır. Bu bağlamda 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşması ile bir Bulgar Prensliği kurulmuştur. Bu prenslik 1908 yılında ilan edilen II: Meşrutiyet'in belirsizlik ortamından istifade ederek bağımsızlığını ilan etmiştir.¹

1877-1878 Osmanlı –Rus Savaşı sonrası yani Bulgar Prensliğinin kurulduğu dönemde Bulgaristan'dan Anadolu'ya ilk Türk göçü yaşanmıştır. Bu dönemde yani 1886-1902 yılları arasında Bulgaristan'dan Anadolu'ya 145.356 kişi göç etmek zorunda kalmıştır.²

1912-1913 yıllarında gerçekleşen Balkan Savaşları sonrası Bulgaristan'dan Anadolu'ya ikinci Büyük göç dalgası gerçekleşmiştir. Balkan savaşları sırasında ve sonrasında Bulgar komiteleri Bulgaristan'da Türklere karşı katliamlara başlamıştır. Bu katliamlardan kaçan Bulgaristan Türkleri yeniden Anadolu yollarına düşmüştür. Bu dönemde Bulgar işgaline uğrayan topraklardan Anadolu'ya 200.000 kişi göç etmiştir.³

II. Balkan Savaşı sonrası 29 Eylül 1913 tarihinde Osmanlı Hükümeti ile Bulgar Hükümeti arasında bir “Dostluk ve Komşuluk Antlaşması” imzalanmıştır. Bu antlaşma ile iki devlet sınırlarını karşılıklı olarak onaylamış ve dostluklarının karşılıklı olarak devam etmesini istemiştir. Ancak bu antlaşmaya rağmen 1914-1924 yılları arasında her yıl Bulgaristan'dan Türkiye'ye ortalama 10.000 kişi göç etmiştir.⁴

2. 1923-1950 Yılları Arası Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Zorunlu Göçü

Millî Mücadele döneminde Ankara Hükümeti, Yunanlılarla savaş halinde olduğu için Bulgaristan ile iyi geçinme politikası gütmüştür. Lozan Konferansı sırasında ise Bulgaristan sadece kendisini ilgilendiren konularda görüşmelere dâhil olmuştur.⁵

29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin İlanından sonra 18 Ekim 1925 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgar Hükümeti arasında “Türk-Bulgar Dostluk Antlaşması ve Oturma Sözleşmesi” imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Türkiye, Türkiye'de yaşayan Bulgar azınlığın haklarının korunacağı, Bulgaristan da Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığın haklarının korunacağı garantisini vermiştir. Bu dönemde Türkiye'de 2-3 bin kadar Bulgar yaşarken Bulgaristan'da 500 binden fazla Türk yaşamaktaydı. Bu antlaşma Bulgaristan'da yaşayan yarım milyon Türk için bir güvence olmuştur.⁶

1 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt. VII, TTK, Ankara, 2000, s. 83-101.

2 Bilal Şimşir, “Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu”, *Bulgaristan'da Türk Varlığı*, Ankara, 1985, s. 50-51

3 Tevfik Bıyıkoglu, *Trakya'da Millî Mücadele*, Cilt. I, Ankara, 1955, s. 92-93.

4 Ahmet Özgiray, “Türk-Bulgar Siyasi İlişkileri (1920-1938)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. X, İzmir, 1995, s. 55.

5 Sabahattin Selek, *Anadolu, İhtilali*, İstanbul, 1976.

6 Özgiray, “Türk-Bulgar Siyasi İlişkileri (1920-1938)”, s. 55-57.

Ancak 1925 yılında imzalanan “Türk-Bulgar Dostluk Antlaşması ve Oturma Sözleşmesi” ne rağmen 1925-1934 yılları arasında Bulgaristan’dan Türkiye’ye yine yıllık ortalama 20.000 kişi göçe devam etmiştir. Cumhuriyetin İlanından 1939 yılına yani II. Dünya Savaşı’na kadar ki gelen göçmen sayısı ise 300.225 kişi olmuştur. Yani Bulgaristan’dan Türkiye’ye göçler hiç durmamıştır.⁷

İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasındaki yıllarda Bulgaristan’dan Türkiye’ye göçler yavaşlamıştır. Bu bağlamda 1940 ile 1949 yılları arasında Bulgaristan’dan Türkiye’ye 21.353 kişi göç etmiştir. Bunun başlıca nedeni Bulgar Hükümeti’nin büyük bir iş gücüne ihtiyaç duyması nedeniyle yurt dışına çıkışları yasaklaması olmuştur.⁸

3. 1950-1951 Yıllarında Bulgaristan Türklerinin Türkiye’ye Zorunlu Göçü ve Muğla Örneği

II. Dünya Savaşı’ndan sonra Balkanlarda yeni bir dönem başlamıştır. Bu bağlamda Bulgaristan’daki rejim değişikliği göçleri durdurmuştur. Bu yıllarda bir anlamda Türkiye-Bulgaristan sınırı göçe kapatılmıştır. Bu nedenle bu on yıllık dönemde ortalama 200 bin kişinin Türkiye’ye gelmesi gerekirken bu gerçekleşmeyince yaklaşık 200 bin kişilik göçmen potansiyeli sınırın arka tarafında kalmıştır. 1950 yılına gelindiğinde bu göçmenler çeşitli nedenlerle sınırı zorlamaya başlamıştır.

3.1. Göçü Hazırlayan Nedenler

1942 yılında Bulgaristan’da Komünist Parti Vatan Cephesi kurularak tüm antifaşist güçleri bir araya toplamıştır. Bu rejimin Türk azınlıkla ilgili en önemli politikası Bulgar Sosyalist Devleti ile bütünleşmiş “tek bir ulusun yaratılması” idi. Bu hareketin temel amacı ise Bulgaristan’daki en büyük azınlığı oluşturan bir milyon Türkü asimile etmektir.⁹

1944 yılında Bulgaristan’daki komünist rejim işbaşına gelmiştir. Bu rejim Bulgaristan Türklerine pasaport vermeyerek onların Türkiye’ye göçünü engellemiştir. Ama aynı zamanda Bulgaristan Türklerinin ileri gelenlerini ve aydınlarını çeşitli bahanelerle tutuklayarak, tarlalarını kooperatifleşme gerekçesiyle ellerinden alarak, okullarını ve vakıflarını devletleştirip eğitim haklarını engelleyerek yani kısacası Türk azınlığa karşı asimile politikası güderek ve onların gelecek kaygılarını artırarak Türkiye’ye göç isteklerini kamçılammıştır. 1950 yılına gelindiğinde Bulgaristan Türkleri bir taraftan Bulgar Hükümeti’nden Türkiye’ye göç konusunda pasaport talep ederken diğer yandan da Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’ye kendilerinin Türkiye’ye kabulleri konusunda talepte bulunarak her iki hükümeti de zorlamaya başlamışlardır.¹⁰

1950 yılına gelindiğinde Türkiye’de bir iktidar değişikliği yaşanarak Demokrat Parti Hükümeti işbaşına gelmiştir. Bu durum karşısında bir yandan Bulgar Hükümeti’nin Türk ekonomisini ağır bir yük altına sokarak yeni hükümeti zor durumda bırakmak ve kendi bünyesinde asimile edemediği Türklerden kurtulmak diğer yandan da Rusya’nın 1947 Truman Doktrini çerçevesinde Marshall

7 Hikmet Öksüz, “Atatürk Döneminde Balkan Türklerinin Durumu”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 107, Nisan 1997, s. 99.

8 Filiz Çolak, “Bulgaristan Türklerinin Türkiye’ye Göç Hareketi (1950-1951)”, *Tarih Okulu*, İlkbahar-Yaz 2013, S. XIV, s. 118.

9 Oral Sander, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1946)*, Ankara, 1969, s. 182.

10 Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, İstanbul, 1986, s. 212-216, Seher Akça, “Muğla Basınında 1989 Zorunlu Göçü”, *Türklerin Balkanları*, Ed. Şayan Ulusan, Nilgün Nurhan Kara, Berikan Yayınları, Ankara, 2024, s. 17-18.

yardıma dâhil edilen Türkiye’yi Bulgaristan üzerinden baskılamak için Türk göçlerini teşvik etmiştir.¹¹

3.2. Göçmenlerin Miktarı

Demokrat Parti Hükümeti’nin ilk aylarında yani 10 Ağustos 1950 tarihinde Bulgar Hükümeti Türkiye’ye uzun bir nota vererek Türkiye’ye göç etmek isteyen 250.000 Bulgar Türkünün Türkiye’ye kabul edilmesini istemiştir. Bulgar Hükümeti notanın yazıldığı 10 Ağustos 1950 tarihinden 10 Kasım 1950 tarihine kadarki üç ay içinde 250.000 göçmenin Türkiye’ye kabul edilmesini ve daha sonra bu işin kapatılmasını talep etmiştir. Bulgar Hükümeti notayı verdikten sonra Türk sınırına göçmenleri yığmış ve Bulgaristan Türk Konsolosluğu vize vermekte yetişememiştir. 10 Ağustos 1950 tarihli Bulgar notası Türk-Bulgar ilişkilerini ciddi bir krize sokmuştur. Bunun üzerine 28 Ağustos 1950 tarihinde Türk Hükümeti 10 Ağustos 1950 tarihli Bulgar notasına cevap vererek “1925 tarihli ikamet sözleşmesi çerçevesinde müzakere masasına oturmak istediğini belirtmiştir.”¹²

Bu durum üzerine 22 Eylül 1950 tarihinde Bulgar Hükümeti Türkiye’ye ikinci bir nota vererek Bulgaristan Türklerinin Türkiye’ye kayıtsız şartsız kabul edilmelerini istemiştir. Bulgaristan’ın bu notasına Türkiye 16 Ekim 1950 tarihinde tekrar sert bir cevap vermiştir. İki ülke arasında karşılıklı nota alış-verişi devam ederken Bulgar Hükümeti’nin Türkiye’ye bazı vizesiz çingeneleri soktuğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine Türkiye 7 Ekim 1950 tarihinde Türk-Bulgar sınırını kapatmıştır. Bulgar Hükümeti sınırın tekrar açılmasını istemiştir. Ancak Türkiye vizesiz gelen çingenelerin geri alınması şartıyla sınırları tekrar açabileceğini belirtmiştir. Bu durum üzerine yapılan görüşmeler sonucu Bulgaristan Türkiye’nin şartlarını kabul etmiş ve 2 Aralık 1950 tarihinde Türk-Bulgar sınırı tekrar açılmıştır. 1950 yılında sınırdan Türkiye’ye 12.233 aile ve bunların oluşturduğu 52.185 kişi göç etmiştir. Bu gelenler aralarında Muğla’nın da bulunduğu Türkiye’nin çeşitli illerine iskân edilmiştir.¹³

1950 yılında Bulgaristan’dan Muğla Vilayetine gelen göçmenlerin durumunu Muğla yerel basını yakından izlemiştir. Nitekim 25 Ekim 1950 tarihli Muğla’da Halk Gazetesi’nde yer alan “İlimize Gelecek Göçmenler” başlıklı yazısında:

“Bakanlar Kurulu kararıyla Bulgaristan’dan gelecek göçmenler Türkiye’nin çeşitli yerlerine yerleştirileceklerdir. Vilayetimize de mahalli yardımlarla ne kadar göçmen kabul edilebileceği sorulmuş ve Muğla Toprak ve İskân Müdürlüğü miktarını ilgili bakanlığa bildirmiştir. Gelecek göçmenler kısa bir zamanda ilimizin çeşitli yerlerine dağıtılacaktır” denilmiştir.¹⁴

Muğla Toprak ve İskân Müdürlüğü ilgili bakanlığa Muğla’ya ne kadar göçmen kabul edilebileceği konusunda gerekli bilgiyi verdikten sonra 9 Aralık 1950 tarihli Muğla’da Halk Gazetesi “Göçmenlerin Önümüzdeki Günlerde Gelmesi Muhtemel” başlığı ile yayınlanmış ve haberin devamında: “İlimizin muhtelif yerlerine gelecek göçmenlerin miktarları tespit edilmiş ve bu tertibe göre sevkleri için Toprak ve İskân Genel Müdürlüğü’ne malumat verilmiştir. *Bu vaziyete nazaran göçmenlerin önümüzdeki günlerde tertip mahallerine sevk edilmeleri kuvvetle*

11 Çolak, “Bulgaristan Türklerinin Türkiye’ye Göç Hareketi (1950-1951)”, s. 120.

12 Şimşir, “Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu”, s. 58-59, Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 344.

13 Şimşir, “Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu”, s. 60.

14 *Muğla’da Halk Gazetesi*, S. 2256, 22 Kasım 1950.

muhtemeldir” diye belirtilmiştir.¹⁵

30 Aralık 1950 tarihli Muğla’da Halk Gazetesi: “İlk Göçmen Kafilesi” başlığı ile yayınlanmış ve haberin devamında “*Son aldığımız habere göre ilimize gönderilecek göçmenlerden 73 kişilik ilk kafiye yoldadır, Pazar günü şehrimize ulaşmaları tahmin edilmektedir. Göçmenlerin iskânı için tüm hazırlıklar tamamıyla ikmal edilmiştir*” diye yazılmıştır.¹⁶

1951 yılında da Bulgaristan’dan Türkiye’ye göçler devam etmiştir. Ancak bu kez Bulgaristan’ın Türk göçmenlerle birlikte Türkiye’ye vizeli “çingeneleri” de gönderdiği anlaşılmıştır. Bu durum üzerine 8 Kasım 1951 tarihinde Türkiye sınırı ikinci kez kapatarak göçü durdurmuştur. 1951 yılında Bulgaristan’dan Türkiye’ye 25.118 ailenin oluşturduğu 102.208 kişi göç etmiştir. Bu göçmenler Bursa, İstanbul, Edirne, Tekirdağ, Muğla gibi çeşitli illere yerleştirilmiştir.¹⁷

6 Ocak 1951 tarihli Muğla’da Halk Gazetesi “*İlimize 116 Göçmen daha Geldi*” manşeti ile yayınlanmış ve haberin devamında:

“İlimiz emrine gönderilecek göçmenlerden 116 kişilik kafiye dün otobüslerle şehrimize gelmiş ve yerleştirilmişlerdir. Eşyaları gasp edilen, paraları alınan kardeşlerimiz canlarını kurtarıp Anavatana kavuşmanın sevinci içindedirler. Bundan önce gelen 34 göçmeni Emin Moralı, Turgut Topaloğlu ve Mehmet Ucuzcu yanlarına almışlardır. Bu hamiyetli hemşerilerimize memleket namına teşekkür ederiz” denilmiştir.¹⁸

10 Ocak 1951 tarihli Muğla’da Halk Gazetesi Muğla’ya göçmen gelişlerinin devam ettiğini ifade ederek “İlimize 368 Göçmen daha Geldi” başlığı ile yayınlanmış ve haberin devamında “İlimize gönderilmesi kararlaştırılan göçmenlerden 368 kişilik üçüncü kafiye iki gün evvel gelmiş ve bunlardan 100’ü Yatağan’da kalmış ve 100’ü de Ula’ya gönderilmiştir” denilmiştir.¹⁹

10 Şubat 1951 tarihi itibarıyla Fethiye İlçesi’ne 77 göçmen daha gelmiştir. Böylece Muğla İline gelen toplam göçmen sayısı 1022 kişi olmuştur.²⁰

31 Mart 1951 tarihli Muğla’da Halk Gazetesi “İlimize 103 göçmen Daha Geliyor” adlı bir haber daha yayınlamıştır. Bu haberin devamında ise, “*93’ü Köyceğiz’e ve 10’u Milas’a olmak üzere toplam 103 göçmen daha gelmektedir. Böylece şimdiye kadar gelen göçmen sayısı 1500’ü bulmuştur*” diye yazılmıştır.²¹

1950 yılında Bulgaristan’dan Muğla İline 16 aile ve bunların oluşturduğu 159 kişi gelmiştir. 1951 yılında ise Muğla İline 215 aile ve bunların oluşturduğu 889 kişi göç etmiştir. Toplamda ise 231 aile ve bunların oluşturduğu 1048 kişi Muğla İline iskân edilmiştir.²²

Türk-Bulgar sınırı bir yıl kadar kapalı kaldıktan sonra yapılan müzakereler sonucu Bulgaristan Türkiye’ye gönderdiği çingeneleri geri almaya kabul etmiştir. Bu durum üzerine 26 Şubat 1953

15 Muğla’da Halk Gazetesi, S. 2261, 9 Aralık 1950.

16 Muğla’da Halk Gazetesi, S. 2267, 30 Aralık 1950.

17 Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, s. 227.

18 Muğla’da Halk Gazetesi, S. 2269, 6 Ocak 1951.

19 Muğla’da Halk Gazetesi, S. 2270, 10 Ocak 1951.

20 Muğla’da Halk Gazetesi, S. 2277, 10 Şubat 1951.

21 Muğla’da Halk Gazetesi, S. 2291, 31 Mart 1951.

22 Bayram Akça, *Cumhuriyet Dönemi Muğla’da Göç (1923-1990)*, Muğla Valiliği Yayınları, Muğla, 2013, s. 58.

tarihinde Türkiye sınırı tekrar açmıştır. Ancak bu defa da Bulgar Hükümeti Türkiye'ye göç izni vermeyeceğini açıklamıştır. Bu durum “1968 Yakın Akraba Göçü” antlaşmasına kadar devam etmiştir.²³

3.3. Göçmenlerin Yaşadıkları Sorunlar

1950-1951 yıllarında gerçekleşen Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye zorunlu göçü kış aylarında başladığı için bu insanlar bir taraftan açlık, susuzluk vb. sıkıntıdan diğer taraftan da dayak, sürgün vb. kötü muameleden dolayı çok sıkıntı çekmiştir. Bu konuyla ilgili olarak 1950-1951 yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen 154 bin göçmen üzerinde yapılan bir ankette ilginç sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre 9446 aile reisinin anket sorularını verdiği cevaplara göre, göçmenlerin %11 kendi rızalarıyla, %86 Bulgaristan'da asimilasyon nedeniyle yaşamın imkânsız olmasından ve %3 de göçe zorlandıkları için göç ettiklerini ifade etmiştir. Yine göçmenlerin %24 Bulgarlardan kötü muamele görmediklerini ifade ederken geriye kalan %76 dayak, sürgün, hapis gibi kötü muamele gördüklerini için göç ettiklerini söylemiştir. Ayrıca göçmenlerin % 2.6 mallarını değerinde sattıklarını, %63,4 mallarını değerinin çok altında sattıklarını, %27,3 mallarını hiç satamadıklarını ve %6,7 bilinmeyen olarak belirtmiştir. Bu anket sonuçlarından, Bulgaristan'da gelen göçmenlerin büyük kısmının zorunlu olarak göç ettiği, Bulgaristan'da kötü muamele gördüğü ve mallarını değerinin çok altında sattığı anlaşılmaktadır.²⁴

Nitekim bu durum karşısında Türk Hükümeti göçmenlerin sınır ötesindeki durumları ile de yakından ilgilenmeye çalışmış ve bu konuda hem Kızıl Haç hem de Kızıl Cemiyetlerine başvurmuştur. Ancak bu konuda Türk Hükümeti'ne hiç dönüş dahi olmamıştır.²⁵

3.4. Göçmenlerin İskânı ve Barınması

Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen göçmenler için Türkiye Cumhuriyeti'nin göçmenler için uyguladığı mevcut 2510 sayılı İskân Kanunu uygulanmıştır. Buna göre, Türkiye'ye giren her göçmenler sınırdan ilk girdiği yerde bir tabiiyet beyannamesi doldurarak hükümete vermiş ve bir yıl içinde hüviyetini ispata yarar bir göçmen vesikası almıştır. Bu müddet zarfında göçmenlerin beyannameleri Bakanlar Kurulu tarafından incelenmiş ve vatandaşlığa geçme kararı verildikten sonra ilgili nüfus müdürlüklerine giderek hüviyet belgelerini almaları sağlanmıştır. Yine aynı kanuna göre göçmenlerin getirdikleri bütün ayni ve nakdi malları bir defaya mahsus olmak üzere ve Türkiye'de kendilerine verilen mallar için ise 5 yıl olmak üzere vergiden muaf tutulmuştur.²⁶

Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin iskânı iki safhada yapılmıştır. Bunlar muvakkat barınma ve kat'i iskân safhalarıdır. Muvakkat barınma, göçmenlerin sınırdan girdikten sonra kat'i iskân yapıncaya kadar geçen zaman zarfındaki misafirhaneye yerleştirme, sağlık kontrolünden geçirme, soruşturmasını yaptırma, kat'i iskân yerlerine nakillerini sağlama gibi işlemlerdir. Kat'i iskân safhası ise göçmenlerin muvakkat kaydı ile iskân mahallerine gönderilip geldikleri yerlerin iklim ve toprak şartı ile meslekleri göz önüne alınarak yerleştirilmesidir.” Bu nedenle Bulgaristan'dan gelen göçmenler önce Bursa, İzmir, Manisa, Aydın, Muğla gibi Batı Anadolu illerine dağıtılıp muvakkaten yerleştirilmiş daha sonra da kat'i iskânları için yukarıda bahsedilen il Valiliklerine

23 Şimşir, “Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu”, s. 61.

24 Çolak, “Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Hareketi (1950-1951)”, s. 121-122.

25 Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, s. 224

26 Çolak, “Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Hareketi (1950-1951)”, s. 132-133.

birer telgraf çekilerek alabilecekleri göçmen miktarlarını tespit ederek acilen Toprak ve İskân Genel Müdürlüğü'ne bildirmeleri istenmiştir. Bu bağlamda Valiliklerden gelen cevap sonucu 40 İl'e 32446 göçmen ailesinin yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Kat'i iskân sahasında ilk olarak göçmenlerin ev ve işyeri sorunu ele alınmıştır. Bu amaçla projeler hazırlanmış ve projeye göre çiftçi göçmenler için köylerde ve sanatkâr göçmenler için de kasaba ve şehirlerde olmak üzere iki tip ev yapılmıştır.²⁷

Bulgaristan'dan Türkiye'ye ve dolayısıyla Muğla İline de gelen göçmelerin iskânı ve barınması sorunu Muğla yerel basınında kendine yer bulmuştur. Nitekim 29 Kasım 1950 tarihli Muğla'da Halk Gazetesi "İlimize Gelecek Göçmenler İçin Bir Komisyon Kuruldu" manşeti ile çıkmış ve haberin devamında:

"İlimize gönderilecek göçmenlerin mahalli yardımlarla iâşe ve ibate edilmesi için bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir. Cuma günü toplanacak olan bu komisyon takip edilecek yol hakkında bir karara varacak ve bu kararı ilçelerimize tamim edecektir. İlçelerimiz de bu tamim esasına göre birer yardım komiteleri kurup faaliyete geçecektir. Göçmenlerin ilimizde iskânını temin için askeri kışlalardan istifade edilmesi cihetine gidilmiş ve bu maksatla kışlaların tamiri için keşif yaptırılmıştır. Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğünden ödenek gelir gelmez tamirata başlanacak ve göçmenler gelinceye kadar muntazam oturulabilir bir hale getirilecektir" denilmiştir.²⁸

9 Aralık 1950 tarihli Muğla'da Halk Gazetesi "Göçmenlerin Önümüzdeki Günlerde Gelmesi Muhtemel" başlığı ile yayınlanmış ve haberin devamında: "Merkez İlçeye gelecek göçmenler için askeri kışlalardan istifade cihetine gidileceğini yazmıştık. Bu kere kışlaların tamiratının bitirildiği öğrenilmiştir. Diğerlerinin tamiratının ikmalî için de çalışılmaktadır. Merkezdeki ofis deposu da göçmen barınağı olmak üzere il emrine tahsis edilmiştir" diye yazılmıştır.²⁹

23 Aralık 1950 tarihli Muğla'da Halk Gazetesi "Göçmenler İçin Yapılan Teberru 7000 Lirayı Aştı" manşeti ile çıkmış ve haberin altında "Göçmenlerin mesken yeri olarak tahsis edilen kışlaların bir kısmının tamiri bitmiş, az bir yeri kalmıştır. Mezkûr mahalde su ve elektrik işinin ikmalî için Belediye faaliyete geçmiştir. Göçmenler gelinceye kadar gerekli hazırlıkları ikmal etmek üzere Toprak ve İskân Müdürlüğü önümüzdeki hafta kışlalara taşınacaktır" denilmiştir.³⁰

26 Ocak 1956 tarihli Muğla Gazetesi "Göçmen Kardeşlerimiz Özledikleri Refaha Kavuşuyorlar" manşetiyle çıkmış ve haberin devamında: "Fethiye İlçesine inşa edilmesi kararlaştırılan 100 göçmen evinin hepsi tamamlanmıştır. Bu evlerin 98 ne göçmen kardeşlerimiz yerleştirilmiştir. 2 ev ise hala boş durmaktadır. Fethiye Kabağağaç Köyüne yerleştirilen 19 hanelik göçmen mahallesine içme suyu getirilmesi için 2500 metre büz boru verilmiş ve bunlar döşenmeye başlanmıştır" diye yazılmıştır.³¹

3.5. Göçmenlere Yardım Faaliyetleri

1950 ve 1951 yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye çok zor şartlar altında gelen göçmenlere yurt içinden ve yurt dışından birçok yardımlar yapılmıştır. Bu konuda en büyük yardım Amerika

27 Çolak, "Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Hareketi (1950-1951)", s. 133-134.

28 Muğla'da Halk Gazetesi, S. 2258, 29 Kasım 1950.

29 Muğla'da Halk Gazetesi, S. 2261, 9 Aralık 1950.

30 Muğla'da Halk Gazetesi, S. 2265, 23 Aralık, 1950.

31 Muğla Gazetesi, S. 215, 26 Ocak 1953.

Birleşik Devletleri'nden gelmiştir. Amerika Marshall yardımları çerçevesinde göçmenlere harcanmak üzere 30 milyon TL göndermiştir. Bu durum ülkede Amerikan sempatisini artırmıştır. Bunun yanında diğer dost ülkeler de göçmenlere harcanmak üzere 250.000 TL göndermiştir.³²

Bulgaristan Türklerine en çok yardımı doğal olarak hükümet yapmıştır. Gelen göçmenlerin bir süre kaldıkları misafirhanelerdeki yeme, içme, giyinme, sağlık ve nakilleri gibi tüm ihtiyaçlarını hükümet karşılamıştır. 1954 yılına kadar hükümet tarafından göçmenler için 6 milyon lira harcamıştır.³³

Diğer yandan göçmenler tüm mal varlıklarını kaybederek Türkiye'ye geldikleri için halkta kendilerine karşı büyük bir acıma ve sempati duygusu gelişmiştir. İşte bu nedenle yurt genelinde yardım komiteleri kurularak göçmenler için nakdi ve ayni yardımlar toplanmaya başlanmıştır. Bir müddet dağınık bir şekilde çalışan bu yardım komiteleri Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın girişimi sonucu "Göçmen ve Mülteciler Türkiye Yardım Birliği" adı altında toplanarak düzenli bir hale getirilmiştir. Bu birliğin amacı Türkiye'ye gelen göçmen ve mültecilere ait hizmetlerde hükümete yardımcı olmaktır. Nitekim bu dönemde "Göçmen ve Mülteciler Türkiye Yardım Birliği" vasıtasıyla göçmenlere halktan toplanan ayni ve nakdi yardımların miktarı 15 milyon lirayı bulmuştur. Birlik toplanan bu yardımları mahalli yardım komiteleri aracılığı ile doğrudan doğruya göçmenlere ulaştırmıştır. Diğer yandan komite sınırda kabul istasyonlarının kurulması, göçmen misafirhanelerinin hazırlanması ve göçmenlerin yerlerine yerleştirilmesi işi ile de ilgilenmiştir.³⁴

Göçmenlere yardım meselesi Muğla yerel basınına da yansımıştır. Nitekim 25 Ekim 1950 tarihli Muğla'da Halk Gazetesi'nde yer alan "İlimize Gelecek Göçmenler" başlıklı yazısında, "Bakanlar Kurulu kararıyla Bulgaristan'dan gelecek göçmenler Türkiye'nin çeşitli yerlerine yerleştirileceklerdir. Vilayetimize de mahalli yardımlarla ne kadar göçmen kabul edilebileceği sorulmuş ve Muğla Toprak ve İskân Müdürlüğü miktarını ilgili bakanlığa bildirmiştir" denilmiştir. İşte bu bağlamda Muğla-Merkez'de Vali Dilaver Argun ve İlçelerde de Kaymakamların başkanlığında hemen göçmenlere yardım komiteleri kurulmuştur. Bu yardım komitelerinin yaptığı çalışmalarda zaman zaman Muğla yerel basın aracılığı vasıtasıyla kamuoyu ile paylaşılmıştır.³⁵

Nitekim 16 Aralık 1950 tarihli Muğla'da Halk Gazetesi "Göçmenlere Yardım" başlığı ile bir haber yayınlarak devamında:

"İlçelerimizde ve merkezde göçmenler için kurulan komiteler faaliyetlerine fasilasız devam etmektedirler. Merkez ilçedeki bu hayırlı çalışma köylere de yayılmış Pisi (Yeşilyurt) ve Kafaca'dan başka Bayır, Yenice, Düğerek, Akçaova ve Kozagaç'ta da komiteler kurulmuş ve faaliyete geçmiştir. Muğla'da göçmenlere yardım komisyonu çalışmalarına hız vermiştir. Şimdiye kadar toplanan yardım miktarı 1625 TL olmuştur" diye yazmıştır.³⁶

20 Aralık 1950 tarihli yine Muğla'da Halk Gazetesi Muğla'da göçmenlere yardım kampanyasının devam ettiğini ifade ederek "Göçmenler İçin" başlığı ile çıkmış ve haberin devamında "Göçmenlere yardım için ilimizde kurulan Kadınlar Komitesine ait ekipler cumartesiden

32 Çolak, "Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Hareketi (1950-1951)", s. 129-130

33 Çolak, "Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Hareketi (1950-1951)", s. 132

34 Çolak, "Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Hareketi (1950-1951)", s. 130-131.

35 Muğla'da Halk Gazetesi, S. 2256, 22 Kasım 1950.

36 Muğla'da Halk Gazetesi, S. 2263, 16 Aralık 1950.

beri ev ev dolaşarak aynı ve para yardımlarını toplamaktadırlar. Vazifeli kadınlarımızın fedakârca çalışmaları ve halkımızın yardım konusunda göçmenlere gösterdiğim ilgi memnunluk uyandırmıştır. Muğla yardımında ileri gelen vilayetler arasındadır”, denilmiştir.³⁷

23 Aralık 1950 tarihli Muğla’da Halk Gazetesi “Göçmenler İçin Yapılan Teberru 7000 Lirayı Aştı” manşeti ile çıkmış ve haberin altında:

“Göçmenlere yardım Komitesi çalışmalarına devam etmektedir. Şimdiye kadar Muğla şehri halkından 7000 lira toplanmış ayrıca kadınlardan müteşekkil komite de çalışmalarına hız vermiş bulunmaktadır. Bayanlara verilen aynı yardımlar arasındaki yatak, yastık, yorgan, battaniye ve yün elbise gibi eşyalar oldukça yekûn tutmaktadır. Civar köyler, merkez ilçede Belediyenin açtığı depoya odun getirmekte adeta birbirleriyle yarış etmektedirler. Şimdiye kadar getirilen odun miktarı 350-400 metreküp yüküne balığ olmuştur” diye belirtilmiştir.³⁸

28 Mart 1951 tarihli Muğla’da Halk Gazetesi “İlimizde Göçmenlere Yardım” başlığı ile bir haber yayınlamış ve yazının devamında “Vali Dilaver Argun Başkanlığındaki göçmenlere yardım komitesi şimdiye kadar 47552 lira nakdi yardım, 61 ton hububat, 12 ton yiyecek maddesi, 1868 parça giyecek eşyası, aynı yardım toplanmıştır, diye yazılmıştır.³⁹

3.6. Göçmenleri Üretici Durumuna Getirme Çalışmaları

Bulgaristan’da Türkiye’ye gelen göçmenler iskân edildikten sonra bir taraftan evleri yapılırken diğer yandan da onları üretici durumuna geçirmek için çalışmalar başlatılmıştır. Bu bağlamda İş ve İşçi Bulma Kurumu müfettişleri göçmenlerin iş ve zanaat durumunu tespit için görevlendirilmiştir. Göçmenlerin büyük kısmı çiftçi olmaları nedeniyle Topraklandırma Kanunu çerçevesinde iskân edildikleri yerlerde kendilerine toprak dağıtılmıştır. Örneğin iki nüfuslu bir göçmen ailesine 40-50 dönüm arazi verilmiştir. Ailede nüfus sayısı arttıkça bu miktar da artmıştır. Göçmen aileleri hemen üretici durumuna geçirilmek için toprakla beraber kendilerine tarım aletleri ve tohum da dağıtılmıştır. Zanaatkâr ailelere ise hükümet tarafından 14 bin lira döner sermaye sağlanmıştır.⁴⁰

Bu bağlamda 1950 ve 1951 yıllarında Muğla İline gelen 231 göçmen aileye, kısa sürede üretici durumuna getirilmek için Muğla Valiliği tarafından köylere yerleştirilenlere toprak ve şehirlere yerleştirilenlere de sermaye dağıtmıştır. Örneğin Muğla-Merkez İlçeye 2 aile yerleştirilip kendilerine sermaye verilirken, 1 aile de Pisi (Yeşilyurt) Köyü’ne yerleştirilip kendilerine toprak verilmiştir. Fethiye İlçesi’nde 17 aile merkeze, 2 aile Çaykenarı, 1 aile Çobanlar, 1 aile Demirler, 11 aile Girdev, 4 aile Kabağaç, 10 aile Karadere, 3 aile Karaköy, 1 aile Kıncılar, 1 aile Eşen ve 3 aile de Ortaköy köylerine iskân edilerek kendilerine toprak verilmiştir. Köyceğiz İlçesi’nde 14 aile Dalyan, 62 aile Karaçalı (Dalaman), 20 aile Ortaca ve 5 aile Toparlar köylerine iskân edilerek kendilerine toprak dağıtılmıştır. Milas İlçesi’nde 36 aile merkeze, 12 aile Akyol, 5 aile Bafa, 2 aile Çandır, 3 aile Danişment, 1 aile Derince, 2 aile Mersinet, 5 aile İçme ve 7 aile de Varvil köylerine yerleştirilerek kendilerine toprak verilmiştir. Yatağan İlçesi’nde 12 aile Bozüyük, 2 aile Bahçeyaka, 4 aile Eskihişar ve 1 aile Şahinler köylerine iskân edilerek kendilerine toprak tevzi edilmiştir. Muğla-Merkez Ula Nahiyesinde ise 2 aile merkeze ve 1 aile de Kızılağaç köyüne

37 Muğla’da Halk Gazetesi, S. 2264, 20 Aralık 1950.

38 Muğla’da Halk Gazetesi, S. 2265, 23 Aralık 1950.

39 Muğla’da Halk Gazetesi, S. 2290, 28 Mart 1951.

40 Çolak, “Bulgaristan Türklerinin Türkiye’ye Göç Hareketi (1950-1951)”, s. 136-137.

yerleştirilerek kendilerine toprak verilmiştir.⁴¹

Bulgaristan'dan Muğla İline gelen göçmenlerin kısa zamanda üretici durumuna geçirilmesi konusu Muğla basınına da yansımıştır. Örneğin, 26 Ocak 1956 tarihli Muğla Gazetesi:

“Göçmen Kardeşlerimiz Özledikleri Refaha Kavuşuyorlar” başlığı ile yayınlanmış ve haberin devamında, “Fethiye İlçesine yerleştirilen 98 göçmen ailesine 3715 dönüm toprak ve 101,300 lira kredi verilerek hepsi üretici durumuna getirilmiştir. Kumluova ve Kara Köylerinde iskân edilen 20 hanelik göçmenlere hayvan merası olarak verilen 1000 dönümlük sahanın 200 dönümü bu yıl Yoncalık haline getirilmiştir. Karadere Köyüne yerleştirilen 13 aileye ve Zorlar Köyüne yerleşen 3 haneye birer traktör alınmış ve göçmenler bu yıl için ekimlerini bu modern araçlarla yapmıştır. Böylece göçmenlerin hemen hepsi çift aleti ve hayvanları ile tam bir üretici durumuna geçmişlerdir” denilmiştir.⁴²

Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmek zorunda bırakılan göçmenlerin meslek olarak önemli bir kısmı çiftçi idi. Bu nedenle göçmenlerin, Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun uygulanmakta olduğu bölgelerde topraklandırılmaları gayreti içerisinde bulunduğu görülmektedir.⁴³

Güney ve Batı illerine İçişleri Bakanı'nın yapmış olduğu gezinin sonrasında edinilen intibalara dair açıklamalarda Bulgaristan'dan bölgeye gelen göçmenlerin mevcut durumlarından memnun oldukları ve aynı zamanda halkın göstermiş oldukları hüsnü kabul nedeniyle memnuniyetleri belirtmekle birlikte halkın daha iyi şartlar için beklentilerinin devam ettiğine dikkat çekildiği görülmektedir.⁴⁴

Türkiye Cumhuriyeti'nin, milleti ile beraber gelen göçmenlerin ihtiyaçlarını sağlayabilmek amacıyla milleti ile birlikte gayretle çalıştığı görülebilmektedir. Sınırlı bir zamanda ve yoğun şekilde gerçekleşen bu dönemdeki göçle birlikte göçmenlerin ihtiyaçlarının giderilmesinin kolay olamayacağı açıktır. Ayrıca bu dönem göçmenlerin çoğunlukla serbest göçmen şeklinde kaydedilmiş olsa da hem Türkiye'de yaşayan yakınları hem de yürütülen yardım çalışmaları ile destek olunmaya çaba gösterilmiştir.⁴⁵

Sonuç

Türkiye'nin batı komşusu olan Bulgaristan uzun yıllar Türk hâkimiyetinde kaldıktan sonra 1878 Berlin Antlaşması ile bağımsızlığını kazanmıştır. Bulgaristan bağımsızlığını kazandıktan hemen sonra orada yaşayan Türklere karşı bir önyargı ile bakmaya başlamış ve bunun sonucu olarak daha Osmanlı Devleti döneminde Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler başlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra bu göç meselesi dönemin idarecileri tarafından idrak edilmiş ve sorunun çözümü için 18 Ekim 1925 tarihinde Bulgaristan ile bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma sonucu Bulgaristan'daki Türklerin göçü bir düzene bağlanmıştır.

II. Dünya savaşı sonrası yani 1944 yılında Bulgaristan'da Komünist rejimin işbaşına gelmesi

41 Bayram Akça, “1923-1952 Arası Türk-Bulgar İlişkileri ve 1950-1951'de Muğla'ya Gelen Bulgar Muhacirleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 52, Mart 2002, s. 249-263.

42 *Muğla Gazetesi*, S. 215, 26 Ocak 1953.

43 Nilgün Nurhan Kara, “1950 Yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göç ve İzmir Basını”, *Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, Cilt: I, Kış 2015, Sayı:2, s.89.

44 Nilgün Nurhan Kara, “Bulgaristan'dan Türkiye'ye Yapılan Göçün 1951 Yılı İzmir Basınına Yansımaları”, *Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, Cilt:2, Yaz 2016, Sayı: 3, s. 94.

45 Nilgün Nurhan Kara, *a.g.m.*, Sayı:2, s.98.

ile Bulgaristan Türklerine karşı yeni bir asimile politikası başlatılmıştır. 1944 yılından 1950 yılına kadar bu politikaya dayanan Bulgaristan Türkleri bu tarihten sonra Türkiye'ye göç için hem Bulgaristan'ı hem de Türkiye'yi zorlamaya başlamıştır. İşte 1950 yılında Türkiye'nin sınırlarını açması sonucu 1950 ve 1951 yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye 154.393 kişi göç etmiştir.

Bu göç eden 154.393 kişiden 231 ailenin oluşturduğu 1048 kişi Muğla İline gelmiştir. Bu gelen kişilerden 3 ailenin oluşturduğu 7 kişi Muğla-Merkez İlçeye, 54 ailenin oluşturduğu 192 kişi Fethiye İlçesine, 101 ailenin oluşturduğu 411 kişi Köyceğiz İlçesine, 73 ailenin oluşturduğu 329 kişi Milas İlçesine, 3 ailenin oluşturduğu 14 kişi Ula İlçesine ve 19 ailenin oluşturduğu 85 kişi de Yatağan İlçesine iskân edilmiştir.

Bulgaristan'dan Türkiye'ye ve dolayısıyla Muğla İline yerleştirilen bu kişiler taşınma, barınma, sağlık ve iş kurma konusu gibi birçok sorunla karşı karşıya kalmışlardır. İşte bu sorunları aşmak ve gelen kişilerin kısa süre içinde üretici durumuna geçmesi için Muğla İlinde başta dönemin Valisi olmak üzere Belediyeler, Sivil Toplum Kuruluşları ve varlıklı aileler adeta seferber olmuşlardır. Bu çalışmalar sonucu göçmen ailelere devlet tarafından göçmen evleri yaptırılmış, kendilerine tarla, mera ve tohum ve traktör dağıtımı yapılmıştır. Böylece devlet bir taraftan göçmenlerin kısa zamanda üretici durumuna geçmesini sağlamış diğer taraftan da kendi üzerindeki yükü hafifletmiştir.

Kaynakça

1. Süreli Yayınlar

Gazeteler

Muğla'da Halk Gazetesi, S. 2256, 22 Kasım 1950.

Muğla'da Halk Gazetesi, S. 2258, 29 Kasım 1950.

Muğla'da Halk Gazetesi, S. 2261, 9 Aralık 1950.

Muğla'da Halk Gazetesi, S. 2263, 16 Aralık 1950.

Muğla'da Halk Gazetesi, S. 2264, 20 Aralık 1950.

Muğla'da Halk Gazetesi, S. 2265, 23 Aralık 1950.

Muğla'da Halk Gazetesi, S. 2267, 30 Aralık 1950.

Muğla'da Halk Gazetesi, S. 2269, 6 Ocak 1951.

Muğla'da Halk Gazetesi, S. 2270, 10 Ocak 1951.

Muğla'da Halk Gazetesi, S. 2277, 10 Şubat 1951.

Muğla'da Halk Gazetesi, S. 2290, 28 Mart 1951.

Muğla'da Halk Gazetesi, S. 2291, 31 Mart 1951.

Muğla Gazetesi, S. 215, 26 Ocak 1953.

2. Kitap ve Makaleler

Akça, Bayram, "1923-1952 Arası Türk-Bulgar İlişkileri ve 1950-1951'de Muğla'ya Gelen Bulgar Muhacirleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 52, Mart 2002, ss. 249-263.

Akça, Bayram, *Cumhuriyet Dönemi Muğla'da Göç (1923-1990)*, Muğla Valiliği Yayınları, Muğla, 2013.

Akça, Seher, “Muğla Basınında 1989 Zorunlu Göçü”, *Türklerin Balkanları*, Ed. Şayan Uluhan, Nilgün Nurhan Kara, Berikan Yayınları, Ankara, 2024, ss. 17-43.

Bıyıkoglu, Tevfik, *Trakya'da Millî Mücadele*, Cilt. I, Ankara, 1955.

Çolak, Filiz, “Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Hareketi (1950-1951)”, *Tarih Okulu Dergisi*, İlkbahar-Yaz 2013, S. XIV, ss. 113-145.

Kara, Nilgün Nurhan, “Bulgaristan'dan Türkiye'ye Yapılan Göçün 1951 Yılı İzmir Basınına Yansımaları”, *Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, Cilt:2, Yaz 2016, S. 3, ss.87-116.

Kara, Nilgün Nurhan, “1950 Yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göç ve İzmir Basını”, *Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, Cilt: I, Kış 2015, S. 2, ss.69-100.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Cilt. VII, TTK, Ankara, 2000.

Öksüz, Hikmet, “Atatürk Döneminde Balkan Türklerinin Durumu”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 107, Nisan 1997, ss. 90-119.

Özgiray, Ahmet, “Türk-Bulgar Siyasi İlişkileri (1920-1938)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. X, İzmir, 1995, ss. 55-70.

Sander, Oral, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1946)*, Ankara, 1969.

Selek, Sabahattin, *Anadolu, İhtilali*, İstanbul, 1976.

Şimşir, Bilal, “Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu”, *Bulgaristan'da Türk Varlığı*, Ankara, 1985, ss. 47-67.

Şimşir, Bilal, *Bulgaristan Türkleri*, İstanbul, 1986.

Zürcher, Eric Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Doktora Öğrencisi

Refik AYDEMİR

rfkaydmr75@gmail.com

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8561-886X

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 02/04/2025 23/06/2025

Araştırma Makalesi

DOI: http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1669264

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Kurumsallaşma, Kurum Tarihi ve Nafiâ Nezaretinin Kurumsallaşma Süreci

*Institutionalization, Institutional History, and the Process of
Institutionalization of the Ministry of Public Works*

ATIF: AYDEMİR, Refik, "Kurumsallaşma, Kurum Tarihi ve Nafiâ Nezaretinin Kurumsallaşma Süreci", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 11/2 (Haziran 2025), s. (207-239)

CITE: AYDEMİR, Refik, "Institutionalization, Institutional History, and the Process of Institutionalization of the Ministry of Public Works", *Journal of History and Future*, 11/2 (June 2025), pp. (207-239)

Tarih ve Gelecek Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of History and Future ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Kurumsallaşma, modern devlet yapılarının sürdürülebilirliğini sağlamak ve bürokratik işleyişi etkin hale getirmek için kritik bir süreçtir. Kurumların belirli normlar, kurallar ve yapılar çerçevesinde uzun vadeli bir istikrar kazanması, sadece idari düzenin sağlanmasını değil, aynı zamanda toplumsal ve ekonomik gelişimin de sürdürülebilir olmasını mümkün kılar. Kurum tarihi çalışmaları ise, sürecin tarihsel bağlamda nasıl geliştiğini anlamak açısından önem arz eder. Bir kurumun geçmişi, dönüşüm süreçleri üzerine yapılan araştırmalar, modernleşme amacıyla yapılan reformların etkilerini ortaya koyar. Bu çalışmada, kurumsallaşma kavramının teorik çerçevesi ele alınarak kurum tarihi çalışmalarının önemi vurgulanmış, ardından Osmanlı Devleti'nde altyapı ve bayındırlık faaliyetlerinden sorumlu olan Nafiâ Nezareti'nin kurumsallaşma süreci incelenmiştir.

Abstract

Institutionalization is a critical process for ensuring the sustainability of modern state structures and making bureaucratic operations more effective. Achieving long-term stability for institutions within a framework of specific norms, rules, and structures not only ensures administrative order but also facilitates the sustainable development of both social and economic aspects. Studies on institutional history are important for understanding how this process has evolved within its historical context. The history of an institution and research on its transformation processes shed light on the effects of reforms aimed at modernization. This study examines the theoretical framework of the concept of institutionalization, highlights the importance of institutional history studies, and subsequently investigates the process of institutionalization of the Ministry of Public Works in the Ottoman Empire, which was responsible for infrastructure and public works activities.

Anahtar Kelimeler:

Kurumsallaşma, Kurum, Nafiâ Nezareti, Kurumsal Süreklilik

Keywords:

Institutionalization, Institution, Ministry of Public Works, Institutional Continuity

Giriş

Kurumsallaşma kavramı bir değişim ve yeni bir oluşum süreci olarak nitelendirilebilir. Bu bakımdan teşkilatını ve kurumsallaşma sürecini sağlam bir temelle atmış olan örgüt veya kurumun devamlılığı, o kurumun kurumsal olarak başarılı ve güvenilir bir yapıya sahip olması ile bağlantılıdır. Yani planlı ve programlı örgütsel bir yapının oluşturulması kurumsal başarının ve sürekliliğin devamlılığı konusunda önem arz eder.

Kurumsallaşma kavramını tek bir disiplin özelinde değerlendirmek mümkün değildir. Dolayısıyla disiplinler arası kavram olarak ele almak daha doğru bir tabirdir. Yani kurumsallaşma kavramını yalnızca sosyal bilimler disiplini özelinde ele almak yerine politik bilimler, ekonomik bilimler ve sosyoloji ile ilişkilendirmek mümkündür¹. Yüksek düzeyde kurumsallaşmış kurumlarda, örgüt yapısı güçlü, düzenli ve iyi organize edilmiş bir temel üzerine oturarak kurumsal istikrarı ve sürdürülebilirliği

1 Patrica H. Thornton, William Ocasio ve Michael Lounsbury, *The Institutional Logics Perspective*, United Kingdom Oxford University Press, 2013, s. 5-6.

sağlar. Örgütler, kurumsallaşma sürecini başarıyla tamamladıklarında, örgütsel yapıdaki değişikliklere uyum sağlama ve bu değişimleri içselleştirme konusunda daha fazla esneklik gösterirler.

Kurumsallaşma Kavramı ve Önemi

Kurumsallaşma kavramının tanımını ele almadan önce kurum ve kurumsal kavramlarını açıklayarak kurumsallaşma kavramının detayını yorumlamak daha faydalı olacaktır. Kurum, toplumsal bir yapıyı temsil eder ve bu yapı, belirli düşünce ve davranış kalıplarının, bireyler arası ilişkilerin ve karşılıklı sorumlulukların derinlemesine kök saldığı bir düzeni kapsar. Bu düzen, genellikle toplumun tarihsel ve kültürel arka planına dayanan ve belirli bir amaca hizmet eden bir yapılanma olarak da görülür². Kurum; kültür, toplum ve eğitim gibi terimler arasında kendine yer bulmaktadır. Bu kavramlar, belirli bir aşamada, görünüşte nesnel ve sistematik bir şeyi tanımlayan genel ve soyut bir kavrama dönüşmüştür. Kurum terimi, 14. yüzyıldan beri İngilizce’de kullanılmaktadır ve Fransızca “institution” kelimesinden türetilmiştir. Latince’deki “statuere” kelimesinden gelir ve “kurmak, oluşturmak, atamak” anlamını taşımaktadır. Kavramın en erken kullanımlarında, belirli bir zamanda başlatılan bir eylemi ifade eden güçlü bir köken anlamı ortaya çıkmaktadır. Ancak 16. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, genel anlamı ifade edilmiştir. Buna göre, modern anlamda tek dilde yasalar, adetler, kurallar, yönetim sanatı, toplumsal örgütlenme gibi terimleri bünyesinde bulunduran oluşum olarak tanımlanmaktadır. Fakat kelimenin tam olarak soyut anlamının ortaya çıkışını tarihlemek mümkün değildir. 18. yüzyılın ortalarında soyut anlam oldukça belirginleşmiştir. Aynı zamanda, 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra, “institution” (kurum) ve ardından “institute” (enstitü), 16. yüzyıldan beri “institution” ile aynı genel anlamı taşıırken, belirli organizasyonların veya organizasyon türlerinin adlarında kullanılmaya başlandığı görülür. Mesela “Charitable Institutions” (Hayır Kurumları), “Mechanics Institutes” (Mekanik Enstitüler) bunlara örnek olarak gösterilebilir. Görüldüğü üzere o zamandan beri “institute” terimi, profesyonel, eğitim ve araştırma organizasyonları için geniş çapta ele alınırken “institution” kelimesi hayır kurumları için kullanılmıştır. Ayrıca, kurum veya soyut bir toplumsal örgütlenme biçiminin genel anlamı, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren “institutional” (kurumsallaşma) beraberinde “institutionalize” (kurumsallaştırma) terimlerinin ortaya çıkmasıyla teyit edilmiştir. 20. yüzyılda “institution” toplumun herhangi bir organize unsurunu tanımlamak için yaygın bir terim haline gelmiştir³. Kurumsallık terimi de bir kurumun bünyesinde barındırdığı belirli nitelikleri ve özellikleri ifade eder. Bu nitelikler genellikle kurumun istikrarı, güvenilirliği, etkinliği ve profesyonelliği gibi unsurları kapsar. Kurumsallaşma ise, bir kurumun bu nitelikleri kazanma ve koruma sürecini ifade eder. Örgütsel sürekliliği sağlayarak, kurumun uzun vadeli varlığını ve başarısını güvence altına alır. Bu süreç, kurumun misyonunu, vizyonunu ve değerlerini benimseyerek, uygun yapı ve süreçler oluşturarak ve çalışanların niteliklerini geliştirerek gerçekleştirilir.

Sosyal bilim disiplinlerinde, son yıllarda kurumsal ve kurumsallaşma terimleri olağan derecede yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Lakin, bu kavramların ortaya atılmasından itibaren,

-
- 2 Şafak Başa, *Kurumsallaşma Bağlamında Dâhiliye Nezareti’nden Dâhiliye Vekâleti’ne Geçiş (1920-1923)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Kamu Yönetimi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2012, s. 45-46.
 - 3 Raymond Williams, *Keywords a Vocabulary of Culture and Society*, Oxford University Press, New York 2015, s. 120-121.

kurumsallaşma yanlıları ile karşıtları arasında bir tartışma ortamı oluşmuştur. Kurumsallaşma kavramıyla ilgili genel kanı genellikle olumlu yöndedir, ancak bu tartışmanın varlığı, konunun karmaşıklığını ve önemini vurgulamaktadır. Kurumsallaşma kavramına olumlu bakanlar, bu fikri geleneksel bir bakış açısıyla değerlendirirler. Onlara göre, kurumsallaşma mantıksal kurallar çerçevesinde oldukça mantıklı bir tercih olarak görünmektedir. İşlerin daha verimli yapılması, daha yararlı sonuçlar elde edilmesi, en fazla faydanın sağlanması, daha esnek çözüm yeteneği ve doğal bir gelişim olarak görülmektedir. Kurumsallaşma, kurumlar, örgütler, işletmeler ve kurumsal yapılar için en iyi yol, yapı ve çözüm olarak kabul edilmektedir. Yine de hem kurum hem de kurumsallaşma kavramı üzerine yapılmış olan tanımlardan net bir görüş birliğine varmak mümkün değildir. Birçok kuramcı bu iki kavramı ifade ederken farklı görüş açıları ile kavramları değerlendirmişlerdir⁴. Örneğin Selznick'in teorisi, örgütleri ve kurumları, içlerinde barındırdıkları doğal özelliklere dayanarak ayırır. Ona göre, bazı örgütler sadece akılcı araçlar olarak işlev görürler. Bunlar, belirli amaçlara ulaşmak için kurulan ve mekanik bir yapıya sahip olan yapılardır. Ancak, bazı örgütler zamanla kendilerine özgü bir kimlik kazanırlar ve bu özellikleriyle diğerlerinden ayrılarak bir kurum haline gelirler. Bu kurumlar, belirli bir yetkinliğe ve hatta bazen pasif bir varlığa ulaşarak toplum içinde ve kültürel açıdan belirgin bir yer edinirler. Kurumsallaşma terimi, açıklamaya göre düzensiz ve istikrarsız bir yapıdan, düzenli, istikrarlı ve toplumsal açıdan bütünleşik yapılara doğru olan süreci ifade eder. Kurumsallaşma süreci, örgütsel yapıların veya faaliyetlerin teknik gereksinimlerin ötesinde değer kazanmasıyla ilgilidir. Süreç, bir örgütün veya faaliyetin vazgeçilmez hale gelme derecesiyle ölçülür; yani ne kadar zor terk edilebilir hale gelirse, o kadar kurumsallaşmıştır. Selznick'in yaklaşımı, örgütlerin sadece işlevsel yapılar olmadığını, aynı zamanda sosyal ve kültürel bağlamda da değer kazanan yapılar olduğunu vurgulamaktadır. Bu da örgütlerin sadece belirli hedeflere ulaşmak için değil, aynı zamanda toplumsal uyum ve istikrar açısından da önemli olduklarını gösterir⁵.

Zucker'a göre, kurumsallaşma kavramı, sosyal bağlamda tanımlanmış gerçekliğin bireysel aktörler arasında aktarılma sürecini temsil etmektedir. Bu süreç, herhangi bir aşamada, sosyal gerçekliğin ne kadar yaygın veya alışılmış olduğunu belirleyen bir nitelik olarak kabul edilir. Ona göre kurumsallaşma, bir süreç olarak ele alındığı gibi, aynı zamanda toplumsal gerçekliğin özünde taşıdığı bir özelliktir. Bu bağlamda, bir eylemin kurumsallaşma derecesi, farklı aktörler tarafından anlamı değiştirilmeden tekrarlanabilir olup olmadığına ve toplumsal gerçekliğin bir parçası olarak genel kabul görmüş olmasına dayanmaktadır. Böylece kurumsallaşmanın nesnellik ve dışsallık arasında pozitif bir ilişkisi olduğu görülür. Yani bir eylem ne derece nesnelleşmiş ve dışsallaşmışsa, o kadar kurumsallaşmış kabul edilir. Bu durum, bir eylemin toplum içinde genel bir kabul görmesi ve yaygın bir şekilde benimsenmesiyle ilişkilidir; çünkü toplumun belirli bir normu veya değeri benimsemesi, o normun veya değerın kurumsallaşması anlamına gelir. Dolayısıyla, kurumsallaşma sadece bir süreç değil, aynı zamanda toplumun sosyal yapıları içindeki yerini belirleyen önemli bir kavramdır. Bu kavram, toplumsal normların ve değerlerin oluşumunda ve yayılmasında da etkili bir rol oynamaktadır⁶.

4 Şafak Başa, *Kurumsallaşma Bağlamında Dâhiliye Nezareti'nden Dâhiliye Vekâleti'ne Geçiş (1920-1923)*, s. 47.

5 W. Richard Scott, *Organizations Rational, Natural, and Open Systems*, Prentice/Hall International, New Jersey 2003, s. 69-71.

6 Şafak Başa, *Kurumsallaşma Bağlamında Dâhiliye Nezareti'nden Dâhiliye Vekâleti'ne Geçiş (1920-1923)*, s. 47.

Tavşancı'ya göre, kurumsallaşma bir işletmenin üst düzey yöneticilerinin değerleri, şirket kültürü ve politikaları ile kurumsal etkenlerin birleşimi sonucunda oluşan veya şekillendirilen kuralların, inançların ve değerlerin tüm paydaşlar, yöneticiler ve çalışanlar tarafından aynı doğrultuda benimsenmesi ve uygulanması süreci olarak kabul edilmektedir. Ona göre süreç, işletmenin içsel ve dışsal etkileşimleri sonucunda ortaya çıkar ve şirketin uzun vadede varlığını sürdürebilmesi için önemli bir yapısal dönüşümü temsil eder. Kurumsallaşma aynı zamanda işletmenin özgün kimliğini oluşturan ve dışarıya yansıtan bir unsur olarak da öne çıkar. Bu süreçte, şirketin kültürü ve değerleri sadece belirli bir grubun değil, tüm paydaşların benimseyebileceği ve paylaşabileceği bir niteliğe dönüşür. Bu sayede, işletme çalışanları arasında ortak bir dil ve anlayış oluşturulurken, dış dünyaya da tutarlı bir mesaj iletilir. Kurumsallaşma aynı zamanda işletmenin sadece bugünkü yöneticileri ve çalışanlarıyla sınırlı kalmaz, geçmişten gelen değerlerin ve deneyimlerin gelecek nesillere aktarılmasını da içerir. Bu şekilde, kurumsallaşma işletmenin sadece bir ticari varlık olmaktan öte, toplumsal ve kültürel bir aktör haline gelmesini katkıda bulunur⁷.

Kurum ve kurumsallaşma kavramları üzerine tanım ve açıklama getiren kuramcılar arasında Meyer ve Rowan da bulunmaktadır. Onlara göre kurum, farklı aktörlerin sürekli olarak tekrarladıkları eylemlerin, karşılıklı etkileşimler sonucunda dışsal ve somut bir gerçekliğe dönüşmesiyle ortaya çıkar. Kurumsallaşma ise, sosyal süreçler, yükümlülükler ya da gerçekliklerin, toplumsal düşünce ve davranışlar içerisinde kural benzeri bir statü kazanma aşamasıdır. Bu aşama, toplumun belirli değerler ve normlar etrafında yoğunlaşmasına ve normların sosyal yapıların içine işlenmesine olanak tanır. Kurumsallaşma, toplumsal değerlerin ve normların belirli faaliyetler ve roller etrafında yoğunlaşmasına ve faaliyetlerin meşrulaştırılmasına katkı sağlar. Bu, örgütlerin toplumsal meşruiyet kazanmasına, kabul görmesine ve belirli kurallar çerçevesinde işlemelerine olanak tanır. Böylelikle, kurumsallaşmış kurallar, örgütlerin içsel koordinasyon ve kontrol mekanizmalarını şekillendirir ve bu durum örgütlerin daha geniş toplumsal sistemlerle uyumlu hale gelmesini sağlar⁸.

Kurumsallaşmanın tanımını farklı şekillerde ele almış olan Stinchcombe, Parsons, Jeppersons Scott gibi birçok kuramcı vardır. Fakat tüm bunlara değinmek çalışmanın amacı dışına çıkmasına neden olacaktır. Yukarıda kuramcılar tarafından açıklanmış olan kurumsallaşma kavramı kişiden kişiye farklı boyutlarıyla anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Her ne kadar farklı tanımlara yer verilse de Selami Sargut'un bilişsel kuramı ile birlikte kurumsallaşma kavramı daha sağlam bir temele oturtulmuştur. Ona göre bilişsel kuram, psikoloji ve toplum bilimleri alanlarında devrim niteliğinde bir değişime yol açmıştır. Bu kuram, insan zihninin nasıl çalıştığını anlamak ve insanların nasıl bilgi işlediğini açıklamak için önemli bir çerçeve sunar. Geleneksel bakış açılarına meydan okuyarak, bilişsel kuram, insanların bilgiyi işleme süreçlerini inceleyerek, zihinsel süreçlerin anlaşılmasında derinlemesine bir anlayış sağlar. Bilişsel kurama göre, insanlar önceden belirlenmiş şemalar ve referans çerçeveleri doğrultusunda bilgiyi işlerler. Şemalar, bireylerin dünya hakkındaki algılarını ve deneyimlerini düzenler ve şekillendirir. Bilgi işleme sürecinde, bireyin dikkati ve algısı, önceden belirlenmiş şemalara ve referans çerçevelerine göre yönlendirilir. Bu da bilginin değerlendirilmesinde ve yorumlanmasında önemli bir rol oynar. Ancak, bilişsel kuram aynı zamanda insanların

7 Savaş Tavşancı, "Halka Açıklık Oranının Kurumsallaşma Düzeyine Etkisi", *19. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale 26-28 Mayıs 2011, s. 203-205.

8 John W. Meyer and Brian Rowan, "Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony", *The American Journal of Sociology*, Vol. 83 (2), s. 340-341.

karşılaştığı bazı sınırlamaları da kabul eder. Bireylerin algılamaları ve düşünceleri, önceden belirlenmiş şemaların ve referans çerçevelerinin etkisi altında olduğundan, gerçeklikten farklı algılar oluşabilir. Bu nedenle, bilişsel sınırlamalar, insanların düşünme ve karar verme süreçlerinde bazı zorluklarla karşılaşabileceği anlamına gelir. Tartışmalar ışığında, bireylerin çevrelerine belirli bir bakış açısıyla baktıkları ve çevrelerini belirli şemalar veya referans çerçeveleriyle algıladıkları gözlemlenir. Bu şemalar ve referans çerçeveleri, bireylerin çevrelerindeki olayları ve durumları yorumlamalarına ve anlamlandırmalarına yardımcı olur. Ancak, çevrelerinde büyük değişiklikler olmadıkça, bireyler eski davranış ve düşünce kalıplarını sürdürmeye meyillidirler. Aktörlerin çevrelerini algılama sürecinde, bulundukları örgütlerin semboller ve anlamları büyük önem taşır. Örgütlerin kültürü ve değerleri, çalışanların davranışlarını ve kararlarını etkiler. Bu nedenle, kurumsallaşma süreci, örgütlerin çevrelerinden gelen bilgiyi işleyerek ve anlamlandırarak, örgüt kültürünü ve çalışanların davranışlarını şekillendirir. Süreç, örgütlerin uyum sağlamasına ve evrim geçirmesine yardımcı olur⁹. Böylece kuramın kurmuş olduğu bağlantı ile kurum kavramı da kendi önemini ortaya koymaktadır. Kurumlar, belirli bir toplum veya grubun içinde oluşturulmuş ve belirli bir amaç veya işlevi yerine getirmek üzere yapılandırılmış yapısal ve işlevsel birimlerdir. Birimler, sosyal normlar, değerler, kurallar ve roller tarafından belirlenen bir çerçeve içinde faaliyet gösterirler. Kurumlar, toplumun devamlılığını sağlar, bireyler arası etkileşimi düzenler ve sosyal yaşamın düzenlenmesine katkıda bulunurlar. Yine bilişsel kuram bağlamında kurumsallaşmanın tanımı da yapılacak olursa; kurumsallaşma, belirli bir dizi faaliyetin, işleyişin normatif yani kuralcı olarak muhafaza edilmesi, hukuki olarak genel bir kabul görme süreci şeklinde yorumlanabilir. Bu süreçte, bir organizasyon veya toplum içindeki belirli bir uygulama, norm veya prosedür, kurumsal düzenle uyumlu hale getirilir ve belirlenmiş standartlara uygun hale gelir. Yasal olarak kabul edilme durumu, doğrudan yasalarda yazılı olabileceği gibi, o konuda yerleşmiş gelenek veya bilgi biçiminde de ortaya çıkabilir. Kurumsallaşma süreci, bir organizasyonun veya toplumun işleyişini düzenler ve sürekli bir yapı oluşturarak devamlılığını sağlar. Bu süreç, kuralların oluşturulması, normların yaygınlaştırılması ve kurumsal değerlerin ve geleneklerin korunması yoluyla gerçekleşir. Kurumsallaşma, bir organizasyonun veya toplumun sağlam bir temel üzerine inşa edilmesini ve uzun vadeli başarı için gerekli olan kurumsal kapasitenin oluşturulmasını sağlar¹⁰.

Kurum ve kurumsallaşma kavramlarının tanımının yanında hedef ve ilkelerinin önemi de göz ardı edilmemelidir. Kurum ve örgütlerin belirlediği hedef ve amaçların güçlü, ulaşılabilir ve stratejik bir nitelik taşımasının yanı sıra, benimsedikleri ilke ve değerlerin de sağlam, sürdürülebilir ve vazgeçilmez bir temele dayandırılması, başarı ve sürdürülebilirlik için zorunlu bir koşuldur. Böylece, kurum çalışanlarının ve yöneticilerin ilke ve değerlerden taviz vermesini imkânsız hale getirir. Bu nedenle, örgüt içerisindeki herkesin prensiplere sıkı sıkıya bağlı kalması sağlanır. Dolayısıyla, örgütün hem iç bütünlüğü korunur hem de sürdürülebilir başarıya ulaşma şansı önemli ölçüde artar¹¹. Aynı zamanda kurumsal bir başarıyı elde etmek ve kurumun güven duyulabilir hale getirilmesi için de insan kaynağına güven duyulması da önem arz eder. Çünkü kurumsallaşma sürecinde, yalnızca belirlenen kuralların değil, aynı zamanda ortak bir amaç

9 Selami Sargut, *Kültürler Arası Farklılaşma ve Yönetim*, İmge Kitabevi, Ankara 2010, s. 126-127.

10 Selami Sargut, *Kültürler Arası Farklılaşma ve Yönetim*, s. 128.

11 İrfan Yazıcıoğlu, Hakan Koç, "Aile İşletmelerinin Kurumsallaşma Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Karşılaştırmalı Bir Araştırma", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 21, (Şubat 2009), s. 497-499.

etrafında birleşen bireylerin de büyük bir önemi vardır. Bir kurumun uzun vadeli başarısını ve sürdürülebilirliğini sağlayan faktör, güçlü bir kurumsal yapıya sahip olmanın yanı sıra, yapıyı sürdürebilen nitelikli insan kaynağının varlığıdır. Kurumsallaşma, özellikle örgütler, kurumlar, askeri yapılar, özerk yapılar ve bürokratik sistemler için temel bir yapı unsuru olarak kabul edilir. Örgütsel yapının oluşturulması ve devamlılığının sağlanmasında, kurumsal yapı, kritik bir araç olarak değerlendirilmektedir. Süreç hem içsel düzenin korunmasını hem de uzun vadeli başarıyı güvence altına alır¹². Kurumsallaşmanın temel olarak odaklandığı unsurlar, örgütsel yapı ve örgüt içindeki davranışlardır. Çoğu örgütsel yapı, zamanla ortaya çıkan değişimlere direnç gösterir. Bir yapının esnek veya katı olması, değişimlere uyum sağlama kapasitesini ve değişiklikleri kabul edip etmeme durumunu büyük ölçüde etkiler. Örgütlerin başarılı bir şekilde kurumsallaşabilmesi için hem yapıların hem de davranışların değişime açık ve uyumlu olması gereklidir. Bu esneklik, uzun vadede örgütün ayakta kalabilmesi ve gelişebilmesi için hayati öneme sahiptir¹³.

Kurumsallaşma Aşamaları

Kurumsallaşma kavramını hem bir süreç hem de toplumsal gerçekliğin belirli ölçülerde elde etmiş olduğu bir yapı olarak kabul etmek mümkündür. Kurumsallaşma kavramı bir süreç olarak ele alındığında, sürecin hangi aşamalardan oluştuğunun ayrıntılı bir şekilde ortaya konulması gerekmektedir. Her aşama, kurumların yapısal ve işlevsel olarak nasıl olgunlaştığını ve geliştiğini anlamamız açısından kritik öneme sahiptir. Kurumsallaşma bir nitelik olarak incelediğinde ise, bir kurumun kurumsallaşmış sayılabilmesi için hangi kriterleri karşılaması gerektiğinin açıkça tanımlanması zorunludur. Bu kriterler, kurumsallaşmış bir kurumun sahip olması gereken özellikleri belirler ve özelliklerin neler olduğunu anlamak, kurumların başarılarını değerlendirme sürecinde önemli bir rol oynar. Bir kurumun kurumsallaşma yolunda hangi aşamalardan geçtiğini ve kurumsallaşmış bir yapıya kavuştuğunda hangi nitelikleri taşıdığını anlamak hem akademik hem de pratik açıdan büyük bir önem arz etmektedir. Bu nedenle, kurumsallaşmanın aşamalarını ve niteliklerini belirlemek, kurumların sürdürülebilirliklerini ve verimliliklerini artırma çabalarında kritik bir faktördür. Ancak, örgüt teorisi yazımlarında kurum ve kurumsallaşma konuları üzerine pek çok tanım ve açıklama yapılmış olmasına rağmen, kurumsallaşma sürecinin aşamalarını tam olarak ve kesin bir biçimde ortaya koymanın zor olduğunu belirtmek gerekir¹⁴. Farklı yazarlar ve araştırmacılar, bu süreci farklı şekillerde tanımlamış ve aşamaları farklı kriterlere göre belirlemişlerdir. Çeşitlilik, kurumsallaşma sürecinin karmaşıklığını ve dinamik yapısını yansıtmakta olup, ortak bir tanım üzerinde uzlaşmayı zorlaştırmaktadır. Bu durum, kurumsallaşma sürecini anlamayı ve analiz etmeyi daha da önemli hale getirmektedir, çünkü her kurumun kendine özgü yapısal ve kültürel dinamikleri bulunmaktadır.

Tolbert ve Zucker, 1996 tarihli ele almış oldukları makalelerinde kurumsal kuramın kurumsallaşma sürecini anlamak için yetersiz kaldığına dikkat çekmişlerdir. Bu eksiklikten yola çıkarak, kurumsallaşma sürecini daha sağlam bir şekilde kavramak ve açıklamak amacıyla yeni

12 Andre Lecours, *New Institutionalism: Theory And Practice*, University Of Toronto Press Incorporated, Londra 2005, s. 5-6.

13 Royston Greenwood ve Diğerleri, *The SAGE Handbook of Organizational Institutionalism*, 2. Baskı, Sage Reference, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC, Melbourne 2017, s. 300-302.

14 Şafak Başa, *Kurumsallaşma Bağlamında Dâhiliye Nezareti'nden Dâhiliye Vekâleti'ne Geçiş (1920-1923)*, s. 56.

bir model önermişlerdir. Önerdikleri model, kurumsal değişim ve dönüşümlerin karmaşıklığını anlamada önemli bir adımdır. Tolbert ve Zucker'ın önerdiği model, kurumsallaşma sürecini üç aşamada ele almaktadır. İlk aşama, kurumsal değişimin ortaya çıkışı ve kabul edilmesiyle ilgilidir. Bu aşamada, yeni bir kurumsal düzenin ortaya çıkması ve mevcut düzeni etkileme potansiyeline sahip olması önemlidir. İkinci aşama, kurumsal değişimin kurumsal yapılar ve pratikler üzerinde etkili hale gelmesi ve daha geniş bir kabul görmesiyle ilgilidir. İkinci aşamada, kurumsal değişimin kurumlar arasında yayılması ve daha geniş bir etki alanı elde etmesi söz konusudur. Son aşama ise, kurumsal değişimin tam olarak yerleşik hale gelmesi ve toplumsal kabul görmesiyle ilgilidir. Son aşamada, kurumsal değişim artık sorgulanmayacak kadar kökleşmiş ve kabul görmüş bir hal alır. Model, kurumsallaşma sürecini anlamak ve analiz etmek için kullanılabilecek önemli bir araçtır. Dolayısıyla bu aşamalar daha detaylı bir şekilde ele almak gerekirse, Tolbert ve Zucker'ın çalışması, kurumsal değişimin karmaşıklığını ve derinliğini anlama çabalarına önemli bir katkı sunmaktadır. Tolbert ve Zucker'ın ele aldığı kurumsallaşmanın üç aşamalı süreci belirli davranış biçimlerinin nasıl gelişebileceğini açıkça ortaya koymaktadır. İlk aşama, “Alışma” olarak adlandırılan bir süreçtir. Bu aşamada, bireyler belirli bir problemle karşılaştıklarında otomatik olarak belirli bir davranış modeline yönelirler. Örneğin, bir kurum yöneticisi, bir işçinin performansını artırmak için belirli bir prosedürü uygulamayı otomatik olarak tercih edebilir. Alışma süreci, belirli bir davranışın alışkanlık haline gelmesini sağlar ve davranış biçimi ön-kurumsallaşma aşamasında yer alır. İkinci aşama olan “Nesnelleşme”, alışkanlıkların genelleşmesi ve paylaşılan anlamlarla donatılması sürecidir. Özellikle, belirli bir davranış biçimi toplumun genelinde kabul gören ve doğal olarak yapılan bir eylem haline gelir. Örneğin, kurumda belirli bir problemle karşılaşıldığında, belirli bir çözüm yöntemi nesnelleşmiş olabilir ve yöntem genellikle benimsenir hale gelmiştir. Nesnelleşme süreci, belirli bir davranış biçiminin yarı-kurumsallaşma aşamasına ilerlemesini sağlar. Üçüncü ve son aşama olan “Çökme” ise, belirli davranış biçimlerinin dışsallık kazanarak gerçekliğin bir parçası haline gelme sürecidir. Çökme aşamasında da belirli bir davranış biçimi toplumun kabul ettiği ve sorgulamadan uyguladığı bir norm haline gelmiştir. Örneğin, belirli bir kurum uygulaması veya prosedürü, kurum kültürünün bir parçası haline gelir ve sorgulanmadan uygulanır. Çökme süreci, belirli bir davranış biçiminin tam kurumsallaşma aşamasına ulaştığını işaret eder¹⁵. Oluşan üç aşamalı süreç, davranış biçimlerinin kurumsallaşma düzeyine göre nasıl farklılaşabileceğini gösterir. Bu, belirli bir davranışın nasıl toplumsal bir norm haline geldiğini ve kabul edildiğini anlamamıza yardımcı olur.

Kurumsallaşma Kriterleri

Tolbert ve Zucker'ın kurumsallaşma aşamaları bir kılavuz niteliğinde olsa da kurumsallaşmayı ağırlıklı olarak davranışsal açıdan ele aldıkları görülmektedir. Dolayısıyla kurumsallaşmaya giden süreçte kurumsallaşmanın aşamalarının yanı sıra kurumsallaşma kriterlerine de değinmek gerekmektedir. Kurumsallaşma sürecinde, bir örgütün hukuki ve fiili olarak bir kurumsal girişimci tarafından kurulması ve kesintisiz biçimde faaliyetlerini sürdürmesi temel bir gerekliliktir. Her örgütün bir kurucusu, yani kurumsal girişimcisi olması zorunludur. Ancak kurumsal girişimci, her zaman örgütün lideri konumunda olmayabilir. Bununla birlikte, kişinin adı, kurumun tarihinde önemli ve kalıcı katkılar sağlamış biri olarak anılmalıdır. Kurumsal girişimcinin varlığı, örgütün

15 Pamela S. Tolbert, Lynn G. Zucker, “The Institutionalization of Institutional Theory”, *Handbook of Organization Studies*, Stewart L. Clegg, Caynthia Hardy ve Walter R. Nord (Ed.), Sage, London 1996, s. 185-186.

meşruiyet kazanması ve sürekliliğinin sağlanması açısından kritik bir öneme sahiptir. Örgütün kurumsal çevrede varlık gösterebilmesi için hukukten tanınması ve ilk yönetici kadrosunun işe başlamasıyla fiilen faaliyetlerine başlaması gerekmektedir. Bu süreçte kesintisiz faaliyetlerin sürdürülebilmesi, örgütün kronolojik ve kuşaksal yaşını korumak açısından kritik öneme sahiptir¹⁶.

Örgütün işleyişi, yetki dağılımı ve görev tanımlarına dair temel hukuki düzenlemelerin yapılması, kurumsallaşmanın kritik bir bileşenidir. Özellikle, örgütün hedefleri ve görevlerinin belirgin bir şekilde tanımlanması, hedeflere uygun bir örgütsel yapının oluşturulmasını zorunlu kılar. Örgütün yapısının net bir şekilde tanımlanmış olması, yapılan düzenlemelerin etkin ve anlaşılır olabilmesi için büyük önem taşımaktadır¹⁷. İçyapısına dair normların kodlanması, çalışanlar ve paydaşlar tarafından kolayca anlaşılabilir bir metin halinde sunulmalıdır. Kurumsal çevrede meşrulaşmayı sağlayacak kurumsal liderliğin ve profesyonel yönetim kadrosunun varlığı örgüt için bir diğer kritik unsurdur. Kurumsal lider, örgütün meşruiyetini sağlamakla yükümlüdür. Ancak, liderin yetkinliği ne kadar yüksek olursa olsun, kurum kurma sürecini tek başına başarıyla gerçekleştirmesi mümkün değildir; dolayısıyla, örgütte kurumsal lideri destekleyecek profesyonel yöneticilere de ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle kamu sektöründeki örgütlerde, bu tür yöneticiler, kurumsal sürekliliğin sağlanması açısından kritik bir rol oynamaktadır. Örgütün, toplum tarafından kurumsallığın bir göstergesi olarak kabul edilen binalara ve işlevsel faaliyetlerini sürdürebilmesi için gerekli olan uygun fiziki altyapıya sahip olması, kurumsallaşma sürecinde önemli bir faktördür. Hizmet binalarının toplum gözünde sanıldığından daha büyük bir önemi vardır; sürekli değişen veya fiziki altyapısı yetersiz olan bir örgüt kurumsallaşma sürecinde ciddi aksaklıklar yaşayabilir. Personel bölümünün oluşturulması ve insan kaynaklarının temini ile örgütlenmesi de kurumsallaşmanın bir başka önemli yönüdür. İşe alım ve terfi süreçlerinin belirli ilke ve yöntemlere dayandırılması, çalışanların kurumsal bağlılıklarını güçlendirir. Söz konusu uygulamalar hem örgütün genel performansı hem de çalışanların kuruma karşı sergiledikleri olumlu tutumlar açısından büyük bir öneme sahiptir. Kurumsal çevresinde vazgeçilmez olarak görülmesi, kurumsallaşmanın hayati bir göstergesidir. Örgütün fazla verimli çalışmaya bile, toplum yararına iyi niyetli işler yaptığı varsayılarak sosyal meşruiyet kazanması, kurumsallaşma açısından kritiktir. Çalışanlarından bağımsız, kendine özgü bir yaşam ve kimlik geliştirmesi de kurumsallaşmanın bir başka önemli göstergesidir. Örgütteki bireylerden ziyade, örgütün kendisinin ön plana çıkarılması, kurumsallaşmanın bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, örgütün iç işleyişine dair genel kabul görmüş uygulamaların, yazılı ve sözlü kurallar ile geleneklerin oluşturulması, kuralların nesiller arası aktarımı ve büyük değişimlere karşı direnç gösterilmesi, kurumsallaşmanın sürdürülebilirliğini temin eder. Sürekli radikal değişimlere maruz kalan bir örgütün çözülme sürecine girme olasılığı yüksektir¹⁸. Kriterleri yerine getiren bir örgüt, büyük ölçüde kurumsallaşmış kabul edilir ve kültürel devamlılığını sağlamış hem teknik hem de kurumsal çevrede meşruiyetini kazanmış olur. Böyle bir örgüt, Tolbert ve Zucker'ın kurumsallaşma sürecine dair üç aşamalı modelinde yer alan alışma ve nesnelleşme aşamalarını başarıyla tamamlayarak,

16 Şafak Başa, *Kurumsallaşma Bağlamında Dâhiliye Nezareti'nden Dâhiliye Vekâleti'ne Geçiş (1920-1923)*, s. 59.

17 Serkan Aylan, Hakan Koç, "İşletmelerin Kurumsallaşma Kriterlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Ölçek Geliştirme Çalışması", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 19, S.2, (Eylül 2017), s. 569.

18 Şafak Başa, *Kurumsallaşma Bağlamında Dâhiliye Nezareti'nden Dâhiliye Vekâleti'ne Geçiş (1920-1923)*, s. 60.

tam kurumsallaşma sürecine, yani çökme aşamasına doğru önemli bir ilerleme kaydeder.

Kurumsallaşma ve Kurum Tarihi

Kurumsallaşma sürecine ilişkin yapılan araştırmaların önemli bir sonucu, bir kurumun ortaya çıkışı ve kurumsallaşma sürecinin incelenmesinin, o kurumun kurum tarihini anlamakla eş anlamlı olduğudur. Bu nedenle, kurumsallaşmanın kurum tarihi¹⁹ çalışmalarıyla sıkı bir şekilde ilişkili olduğu kabul edilmektedir. Kurumsallaşma sürecinin incelenmesi, bir kurumun geçmişini, kökenlerini ve gelişimini anlama çabalarını içerir. Bu bağlamda, kurumsallaşma ve kurum tarihi araştırmaları birbirinin tamamlayıcısıdır. Kurumsallaşma süreçlerinin detaylı bir şekilde incelenmesi, bir kurumun nasıl kurulduğunu, hangi faktörlerin gelişimini etkilediğini ve zaman içerisinde meydana gelen değişimleri anlamak açısından büyük bir öneme sahiptir. Aynı şekilde, kurum tarihi çalışmaları da bir kurumun geçmişini aydınlatarak mevcut durumunu anlama ve geleceğe yönelik stratejiler geliştirme konusunda önemli bir kaynak sağlamaktadır. Kurumsallık üzerine yapılan araştırmalar, örgütlerin yönetsel tarihine odaklanmanın önemini vurgulamaktadır. Araştırmalar, kurumların nasıl yönetildiğini, liderlik yapılarının nasıl evrildiğini ve karar alma süreçlerinin nasıl şekillendiğini anlamak için tarihsel bir bakış açısı sunar. Bu nedenle, kurumsal kuramla ilgilenen araştırmacılar genellikle örgütlerin geçmişine dönük bir perspektifle kurum tarihi çalışmalarına ilgi göstermektedirler²⁰.

Tarihsel süreçler incelendiğinde, genellikle imparatorluklar, devletler, liderler, ordular ve toplum içindeki sınıflar gibi büyük ölçekli yapılar ve figürler dikkat çeker. Ancak, kurum tarihi araştırmacılara bu manzarayı daha detaylı bir şekilde gözden geçirme ve anlama fırsatı sunmaktadır. Kurumlar, toplumun karmaşık dokusunda etkileşim halinde olan, belirli bir büyüklüğe ulaşmış ve toplumun kolektif bilincinde önemli bir yer edinmiş yapılar olarak karşılaşılmakta olduğu için, kurum tarihi alanında önemli bir ayırım yapılır ve böylece kurumların toplum içindeki özgün konumları vurgulanır. Bir kurumun başındaki yöneticiler ve çalışan ne kadar tanınırsa tanınsın, asıl önemli olan kurumun toplumun geniş kesimleri tarafından bilinmesi ve kabul görmesi durumudur. Bu durum, kurumların güçlü bir temel üzerine inşa edilmesini ve toplumun dinamiklerine uyum sağlamasını kanıtlar niteliktedir²¹.

Kurumlar, sadece kurucularının veya sahiplerinin değil, aynı zamanda toplumun ortak bilincinin bir ürünü olarak da değerlendirilebilir. Bir kurumun toplum içindeki yeri ve itibarı, kurucularından bağımsız olarak sağlamlaşır ve kabul görür ve kurumların zaman içinde nasıl evrildiğini ve toplumla birlikte nasıl geliştiğini gösterir. Kurum tarihi, gelişim sürecini ve kurumların toplumsal köklerini anlamak için son derece önemli bir araç olmaktadır²². Ayrıca, kurumların nasıl

19 Türkiye'deki yazın literatüründe "kurum tarihi" olarak adlandırılan çalışmalar, uluslararası yazında dört farklı kavram altında ele alınmaktadır. Bunlar kurum tarihi, işletmecilik tarihi, şirket tarihi ve organizasyon tarihi olarak bilinmektedir. Dört çalışma alanının her biri ayrı tanımlar, yöntemler ve metodolojilere sahiptir. Çalışmalara uluslararası alanda "corporate history", "business history", "organizational history" ve "institutional history" isimleri verilmiştir. Bkz. Arzu Güldöşüren, "Türkiye'de Kurum Tarihçiliği Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 19, Sayı 37, (Haziran 2021), s. 399.

20 Şafak Başa, *Kurumsallaşma Bağlamında Dâhiliye Nezareti'nden Dâhiliye Vekâleti'ne Geçiş (1920-1923)*, s. 61.

21 İlhan Tekeli, *Birlikte Yazılan ve Öğrenilen Bir Tarihe Doğru*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s. 198.

22 Gürkan Tekin, "Kurum Tarihi Yazımıyla İlgili Sorunlar", *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 42, (Kasım 2008), s. 332.

değişime uğradığını ve toplumun taleplerine nasıl cevap verdiğini anlamak da kurum tarihinin önemli bir odak noktasıdır. Bu bakış açısıyla, kurum tarihi bize sadece geçmişin bir dökümünü sunmakla kalmaz, aynı zamanda bugünkü kurumlar ve toplumlar üzerindeki etkilerini anlamamıza da yardımcı olmaktadır.

Kurum tarihi, bir kurumu analiz etme ve anlamlandırma yöntemidir; bu sayede bugünkü durumu kavrayabilir ve gelecekte nelerin mümkün olabileceğini öngörebiliriz. Bu nedenle, kurumun ve hatta toplumsal hayatın gelişmesi için birçok fırsat sunar. Yöneticiler, kurumsal geçmişin önemini fark ettiklerinde, sorunları belirleme, politikaları yeniden gözden geçirme, performansı değerlendirme ve doğrudan değişim becerilerini geliştirme yönünde adımlar atabilirler²³.

Türkiye’de tarih yazımı alanındaki kurum tarihi yazımının gelişimi, 1980’lere dayandırılmaktadır. Aslında, bu türdeki eserler doğrudan kurum tarihi yazma amacıyla kaleme alınmamış olsalar da kategoriye dâhil edilebilecek pek çok çalışma mevcuttur. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerine kadar uzanan ilk örnekler, 1912 tarihli Süleyman Nutki tarafından kaleme alınan “Bahriye-i Ticaret Salmesi” ve 1914 tarihinde Şirket-i Hayriye’nin yayınlamış olduğu “Boğaziçi, Şirket-i Hayriye, Tarihçe, Salname” gibi çalışmalardır. Bahsedilen eserler, bir sektörü ve bir kurumu ele alarak önemli bir başlangıç noktası oluşturmuştur. Cumhuriyet dönemine ait örnekler arasında ise, 1926 yılında Abdulahad Nuri’nin Türkiye’de denizcilik işletmelerinin tarihini ele aldığı “Türkiye Seyr-i Sefain İdaresi Tarihçesi” dikkat çekmektedir. Dönemi takip eden yıllarda, özellikle Cumhuriyet’in onuncu, ellinci ve yetmiş beşinci yıldönümlerinde, kamu kurumlarının tarihçeleri ve faaliyetlerini anlatan kitaplar, sempozyumlar ve broşürler yayınlanmıştır. Eserler, kurum tarihi yazımının Türkiye’deki gelişimine katkı sağlamış ve alanın zenginleşmesine olanak tanımıştır. Kurum tarihi çalışmalarının artışı, özellikle 1980’lerde hız kazanmıştır. Çalışmalardaki artış, 24 Ocak 1980 tarihinde alınan ekonomi politikalarının etkisiyle ilişkilendirilmektedir. Serbest piyasa politikaları Türkiye ekonomisinde belirleyici hale gelmesi ve özel sektörün ekonomideki rolünün artması, kurum tarihi çalışmalarının çoğalmasına neden olmuştur. 1990’lı yıllarda, kurumsal tarihçilik alanında önemli bir gelişim yaşanmıştır. Tarih Vakfı’nın düzenlediği sempozyumlar ve atölye çalışmaları, alanın ilerlemesine katkı sağlamıştır. 8 Eylül 1992 tarihinde gerçekleşen “Türkiye’de Kurum Tarihçiliği Sempozyumu” ve 7 Kasım 1998’de düzenlenen “Kurum Tarihçiliği: Deneyimler ve Perspektifler Atölye Çalışması”, katılımcılara kurum tarihçiliğinin farklı yönlerini keşfetme fırsatı sunmuş, akademik çalışmalar için yön belirlemiştir. Aynı yıllarda, Tarih Vakfı’nın öncülüğünde, Egebank, Ericsson, Milli Piyango İdaresi, Demirbank ve Türkiye İş Bankası gibi önemli finansal ve ticari kurumlarla iş birliği yapılmış, kurumsal tarih üzerine geniş kapsamlı projeler geliştirilmiştir. Gerçekleştirilen projeler, her kurumun tarihsel gelişim sürecini anlamak için derinlemesine incelemeler yaparak, Türkiye’nin ekonomik ve sosyal yapısının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca, gerçekleştirilen çalışmalar, kurumsal geçmişin daha geniş bir perspektiften ele alınmasına ve modern kurumlar için değerli bir referans kaynağı olmasına olanak tanımıştır²⁴. Daha sonraki süreçlerde de kurum tarihi çalışmalarının artarak devam ettiğini görmek mümkündür.

Kurumsallaşma, bir kurumun sürdürülebilirliğini ve uzun vadeli başarısını sağlamak için kritik bir adımdır. Kurumun yapısal ve kültürel gelişimini düzenlerken, geçmiş deneyimlerin korunması

23 Arzu Güldöşüren, “Türkiye’de Kurum Tarihçiliği Literatürü”, s. 403.

24 Arzu Güldöşüren, “Türkiye’de Kurum Tarihçiliği Literatürü”, s. 404.

ve geleceğe aktarılması gerektiğini de göz önünde bulundurmaktadır. Kurum tarihi çalışmaları, kurumsallaşmada önemli bir yer tutar. Geçmişteki deneyimlerin kayda alınması, kurumsal hafızanın korunması ve kurum kültürünün nesilden nesile aktarılması açısından büyük önem taşır. Dolayısıyla kurum tarihi, sadece geçmişin izlerini saklamakla kalmaz, aynı zamanda geçmişteki kararlar, stratejiler ve uygulamaların, kurumun günümüzdeki yapısını nasıl şekillendirdiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Yapılan çalışmalar, kurumların geçmişteki başarılarından ve hatalarından ders çıkarmalarını sağlarken, geçmişle bugünü birleştirirler ve böylece kurumların karar alma süreçlerinde daha sağlam temellere dayalı hareket etmelerine katkıda bulunmuş olurlar. Ayrıca, kurum tarihi, kurumsal kimlik ve değerlerin korunmasına yardımcı olarak, gelecekteki nesillere güçlü bir kurum kültürü bırakılmasına olanak tanır. Dolayısıyla, kurumsallaşmada kurum tarihi çalışmalarının önemi, geçmişi anlamaya ek olarak, sürdürülebilir bir kurum yapısının inşa edilmesi için hayati bir rol oynamaktadır²⁵.

Nafiâ İşleri Tanımı ve Süreci

“Nafiâ” kelimesi, “yararlı işler” veya “faydalı işler” anlamına gelmektedir. Kavram, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yıllarında önemli bir yere sahip olmuştur. Nafiâ Nezareti (Vekâleti, Bayındırlık Bakanlığı), toplumun ve kent hayatının ihtiyaç duyduğu altyapı işlerini ve kamu binalarının inşasını gerçekleştirmek amacıyla kurulmuştur. Nafiâ’nın başlıca görevleri, toplumun günlük yaşamını kolaylaştırmak ve ekonomik gelişimi desteklemek için çeşitli altyapı projelerini hayata geçirmek ve topluma doğrudan hizmet sunan çeşitli kamu binalarının inşasını sağlamaktır. Altyapı projeleri arasında yollar ve köprüler, su ve kanalizasyon sistemleri, demiryolları gibi önemli çalışmalar yer alır²⁶.

İmar faaliyetleri, insanlık tarihi boyunca var olan temel bir ihtiyaç olarak her toplumun gereksinimleri arasında yer almaktadır. Osmanlı Devleti de gereksinimini karşılamak amacıyla çeşitli kurumlar kurmuştur. Osmanlı’nın sınırları genişledikçe hem merkezi hem de yerel düzeyde işleri yürütecek kurumlar oluşturma gerekliliği ortaya çıkmıştır. XIX. yüzyılda Batı’da yaşanan hızlı kalkınma, imar çalışmalarında da kendini göstermiştir. Buharlı makinelerin üretim süreçlerinde ve kara ile deniz taşımacılığında kullanımı, insanların daha uzak mesafelere daha kısa sürede ulaşmalarını mümkün kılmıştır. Bunun yanı sıra, karayollarının inşasında uygulanan yenilikçi teknikler, daha dayanıklı ve işlevsel yolların yapılmasını sağlamıştır. Ulaşım alanındaki gelişmeler, ülkelerin ekonomik büyümesi ve halkın yaşam standartlarının yükselmesi ile paralel bir şekilde ilerlemiştir. Osmanlı Devleti de Batı’daki teknolojik ilerlemeleri takip ederek yenilikleri benimsemeye başlamıştır. Yenilikçi adımlar, ülkenin her yönüyle dönüşüm geçirdiği Tanzimat Dönemi’ne rastlamaktadır. Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra, Osmanlı yönetici sınıfı, ülkenin kalkınması için gerekli olan altyapıların oluşturulmasının önemini kavramıştır. Ardından ilk icraat olarak Meclis-i Umur-ı Nafiâ, daha sonra Nafiâ Nezareti’nin kurulması kararı alınmıştır. Nezaret, zaman zaman devletin mali durumu ve yöneticilerin görüşlerine bağlı olarak diğer nezaretlerle birleştirilmiştir. Tanzimat Dönemi, Osmanlı Devleti’nin modernleşme çabalarının yoğunlaştığı bir dönemdir. Batı’da gerçekleşen teknolojik ve idari yeniliklerin Osmanlı’ya uyarlanması, imar faaliyetlerinde de büyük değişikliklere yol açmıştır. Meclis-i Umur-ı Nafiâ, ülkenin altyapısını

25 George David Smith ve Laurence E. Steadman, “The Value of Corporate History”, *Journal Of Forest History*, Vol. 26/1 (Jan., 1982), s. 38-40.

26 T. C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, *Yüksek Fen Kurulu Kararlar ve Görüşler (2005-2013)*, Ankara 2013, s. 7.

geliştirmek, yollar ve köprüler inşa etmek, su ve kanalizasyon sistemlerini modernize etmek gibi projelerle ilgilenmiştir. Aynı zamanda, demiryolu ağlarının genişletilmesi ve limanların modernizasyonu gibi ulaşım projeleri de kurumun görevleri arasında yer almıştır²⁷.

Nafiâ Nezareti, projelerin daha kapsamlı ve etkin bir şekilde yürütülmesini sağlamıştır. Nafiâ Nezareti'nin kurulması, Osmanlı Devleti'nin imar faaliyetlerini daha sistematik bir hale getirmiş ve kalkınma çabalarını daha organize bir şekilde yürütmesine olanak tanımıştır. Bu dönemde, özellikle Batı Avrupa'dan gelen mühendisler ve uzmanlar, Osmanlı projelerinde aktif rol alarak bilgi ve deneyimlerini paylaşmışlardır. Sonuç olarak, imar faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin modernleşme ve kalkınma çabalarının ayrılmaz bir parçası olmuştur. XIX. yüzyılda Batı'da yaşanan gelişmelerin etkisiyle Osmanlı Devleti de önemli adımlar atmış ve çeşitli kurumlar kurarak ülkenin altyapısını modernize etmeye çalışmıştır. Çabalar, ülkenin ekonomik kalkınmasını desteklemiş ve halkın yaşam kalitesini artırmıştır. Tanzimat Dönemi'nin reformları çerçevesinde kurulan Meclis-i Umur-ı Nafiâ ve Nafiâ Nezareti, süreç içinde önemli rol oynamış ve Osmanlı Devleti'nin imar faaliyetlerinde köklü değişiklikler gerçekleştirilmesine öncülük etmiştir²⁸.

Osmanlı Devleti'nin 1848'den 1920'ye kadar olan zaman diliminde yürütülen yol inşası ve altyapı geliştirme çalışmaları, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemindeki kalkınma politikalarını belirleyen önemli bir referans noktası olmuştur. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinde gerçekleştirilen yol projeleri, modern ulaşım altyapısının temellerini atmış ve toplumsal, ekonomik ve askeri anlamda büyük bir etki yaratmıştır. Yol inşası ve altyapı geliştirme faaliyetleri, Türkiye'nin ulusal kimliğinin oluşmasına ve kalkınma yol haritasının çizilmesine önemli bir katkı sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin farklı dönemlerinde, bayındırlık faaliyetleri için çeşitli kurumlar ve yöntemler kullanılmıştır²⁹. Yol yapımı ve bakımı, genellikle merkezi otoritenin denetimindeydi, ancak yerel yönetimler de kendi bölgelerinde sorumluluk alıyordu. Özellikle XIX. yüzyılın ortalarından itibaren, Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabaları, yol yapımı ve bakımının önemini artırmıştır. Yeni teknolojilerin kullanımıyla birlikte, yolların kalitesi ve etkinliği önemli ölçüde gelişme göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin yol yapımı ve bakımıyla ilgili deneyimi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra da yol haritasını şekillendirmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, Osmanlı'nın yol yapımı politikaları ve altyapı çalışmaları temel alınarak Ankara'nın başkent ilan edilmesiyle birlikte, yeni hükümetin bu alandaki ilk adımları atılmıştır. 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kurulmasıyla, Nafiâ Vekâleti'nin oluşturulması önemli bir dönüm noktası olmuştur. Vekâlet, Osmanlı dönemindeki bayındırlık faaliyetlerini devralarak, modern Türkiye'nin altyapı ihtiyaçlarını karşılamak için önemli bir rol üstlenmiştir. İlk yıllarda, Cumhuriyet yönetimi, ülkenin genel durumunu değerlendirerek, yol yapımı ve bakımıyla ilgili acil ihtiyaçları belirlemiştir. Öncelikli olarak askeri ve stratejik öneme sahip yolların yeniden inşası ve bakımının yapılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca, ekonomik kalkınma ve sosyal uyumu desteklemek amacıyla, ticaret yollarının ve tarım bölgelerinin ulaşım altyapısı da geliştirilmiştir. Yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları da sürece aktif olarak katılarak, altyapı projelerinin planlanması ve uygulanmasında önemli bir rol oynamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, yol yapımı ve bakımıyla ilgili çıkarılan kanunlar ve teknik yapılar, Osmanlı'nın bayındırlık mirasını

27 Şenay Atam, *Osmanlı Devleti'nde Nafia Nezareti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. XI.

28 Şenay Atam, *Osmanlı Devleti'nde Nafia Nezareti*, s. XII.

29 Şenay Atam, "Nafia Vekâleti" *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/nafia-vekaleti-bayindirlik-bakanligi/> (E.T. 05.01.2025)

devam ettirmiştir. Özellikle, Nafiâ Vekâleti'nin kurulmasıyla birlikte, modern Türkiye'nin altyapı ihtiyaçlarına yönelik kapsamlı bir strateji oluşturulmuştur. Özellikle demiryolu ağının genişletilmesi ve karayolu ağının modernize edilmesi gibi büyük projelere odaklanılmıştır³⁰. Ayrıca, köprülerin ve tünellerin inşası gibi altyapı projeleri de hızla yapılmaya başlanmıştır. Çalışmalar, ülkenin ekonomik büyümesini desteklemiş ve ulusal bir kimlik oluşturulmasına katkı sağlamıştır. Kurtuluş Savaşı yıllarında, öncelik ülkenin işgalden kurtarılması olduğundan, bayındırlık faaliyetlerine yeterli düzeyde kaynak ayrılmıştır. Ancak, savaşın etkileri nedeniyle, altyapı çalışmaları sınırlı kalmış ve genellikle askeri ihtiyaçlara odaklanmıştır. Mevcut yolların ve köprülerin bakımı ve onarımı önemli bir öncelik haline gelmiştir. Ayrıca, demiryolları ve karayolları inşaatı durmuş ve askeri ihtiyaçlara yönelik bazı geçici yollar yapılmıştır³¹. Nafiâ Vekâleti'nin görevi, cepheye asker ve malzeme sevkiyatını sağlamak ve tarımsal ile ticari hayatı sürdürmektir. Altyapı çalışmaları genellikle savaş koşulları ve acil ihtiyaçlar doğrultusunda planlanmış ve uygulanmıştır.

Nafiâ Nezareti'nin Kurumsallaşma Süreci

Osmanlı'nın düzeni, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren bozulma belirtileri göstermeye başlamış ve bu durum XVIII. yüzyılda Batılılaşma çabalarının doğmasına zemin hazırlamıştır. Osmanlı Devleti, ardı ardına kaybedilen savaşlarla yalnızca gelir kaybına uğramamış, aynı zamanda büyük mali yükümlülüklerle de karşı karşıya kalmıştır. Düzenin bozulması, devlet adamlarını köklü değişikliklerin gerekliliği konusunda ikna etmiş ve değişikliklerin yapılmaması halinde sorunların çözilemeyeceği anlaşılmıştır. XVII. yüzyıl, reform düşüncelerinin yavaş yavaş zihinlerde yer etmeye başladığı ve ihtiyacın ciddi şekilde hissedildiği bir dönem olarak öne çıkmıştır. Ancak, reform çabaları temeldeki sorunları çözmekte yetersiz kalmış ve genellikle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Osmanlı Devleti, sosyal ve ekonomik krizlerin derinleşmesiyle karşı karşıya kalmıştır. Geleneksel yapının sürdürülemezliği daha da belirgin hale gelmiş, devlet adamları ve reformcular Batı'daki gelişmeleri takip ederek benzer yenilikleri Osmanlı topraklarında uygulamaya çalışmışlardır. Ancak, reform girişimleri genellikle yüzeysel kalmış, köklü dönüşümler yerine kısa vadeli ve geçici çözümlerle sınırlı kalmıştır³². Batılılaşma ve modernleşme çabalarının istenilen başarıyı sağlayamaması, mevcut problemlerin daha da büyümesine ve devletin zayıflamasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti'nin yaşadığı zorluklar, Batı'nın teknolojik ve bilimsel ilerlemelerinin gerisinde kalmasıyla da ilişkilidir. Askeri alanda yapılan yenilikler, genellikle yeterli olmamış ve savaşlardaki başarısızlıklar devam etmiştir. Ekonomik alanda ise, eski düzenin devam ettirilmesi ve yeni gelir kaynaklarının bulunamaması, mali sıkıntıların artmasına neden olmuştur. Gelişmeler, Osmanlı Devleti'nde reform ihtiyacını daha da acil hale getirmiş, ancak ihtiyacın karşılanmasında yaşanan gecikmeler, devletin çöküş sürecini hızlandırmıştır³³.

III. Selim dönemi, Osmanlı Devleti'nin köklü yeniliklere olan ihtiyacını gösteren bir dönem olarak bilinmektedir. Dolayısıyla III. Selim, modernleşme ve güçlü bir devlet yapısı oluşturma

30 Filiz Çolak, "Atatürk Dönemi'nde Türkiye Cumhuriyeti'nin Ulaşım Politikasına Genel Bir Bakış", *Journal Of Turkish Studies*, Vol. VIII/2, (Winter 2013), s. 347.

31 Şenay Atam, "Nafia Vekâleti" *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/nafia-vekâleti-bayindirlik-bakanligi/> (E.T. 05.01.2025)

32 Seyfettin Aslan, Abdullah Yılmaz, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı ve Düşüncesinin

Değişimi", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 2, S.1, 2001, s. 287-288.

33 Şenay Atam, *Osmanlı Devleti'nde Nafia Nezareti*, s. 10.

hedefleri doğrultusunda çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Ancak yenilik çabaları daha çok askeri ve mali alanda yoğunlaşmış, güçlü bir ordu ve sağlam bir hazine oluşturma'nın önemine inanmış ve bu doğrultuda reformlar gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte, zamanla anlaşılmıştır ki sadece askeri ve mali alandaki güçlendirme çabaları, Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya olduğu derin sorunları çözmekte yetersiz kalmıştır³⁴.

II. Mahmud dönemi ise, Osmanlı Devleti'nin idari alanda köklü yeniliklere ihtiyaç duyduğu fikrini güçlendirmiştir. 1808-1839 yılları arasında Osmanlı tahtında bulunan II. Mahmud, Osmanlı Devleti'nin yönetim yapısında ve idari uygulamalarında önemli değişiklikler yapma gerekliliğini hissetmiştir. Saltanatı boyunca, idari reformlarla birlikte modernleşme çabalarını desteklemiştir³⁵. Geleneksel Divan-ı Hümayun'un yerini yeni oluşturulan nezaretler almıştır³⁶. 24 Mayıs 1839 tarihinde tarım, bayındırlık ve ticaret işlerine bakmak, Osmanlı Devleti'nin ekonomik faaliyetlerini düzenlemek ve geliştirmek amacıyla Ticaret Nezareti kurulmuştur³⁷. Ticaret Nezareti'nin kurulması, Osmanlı ekonomisinin modernleştirilmesi ve ekonomik büyümenin desteklenmesi açısından önemli bir adım olmuştur.

Tanzimat dönemine girmeden hemen önce 1838 yılında Babıâli'de tarım, ticaret ve sanayi alanlarının geliştirilmesi ve ülkenin imar faaliyetlerinin ayrıntılı bir şekilde ele alınması amacıyla bir meclisin kurulması kararlaştırılmıştır. Meclis-i Ziraat ve Sanayi adını alan meclis, Hariciye Nezareti bünyesinde yer alarak, Hariciye Müsteşarı Nuri Efendi'nin başkanlığında faaliyet göstermiştir. Meclis toplam beş üyeye sahipti ve üyeler, hazırladıkları raporları Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa'ya sunmakla görevlendirilmişlerdir. Meclisin asıl kuruluş amacı, ziraat ve ticaretin geliştirilmesi için gerekli çalışmaları yapmak ve bu konularda gerekli önerilerde bulunmaktır. Hem yurtiçinden hem de yurtdışından uzman kişiler meclise dâhil edilmiştir. Uzmanlar arasında bir müftü, bir tercüman ve yazışmaları yürütmek üzere bir kâtip de yer almıştır. Zamanla, Meclis-i Ziraat ve Sanayi adı, meclisin üstlendiği görevleri tam olarak yansıtmadığı gerekçesiyle değiştirilme gereği duyulmuştur. Bu nedenle, meclisin adı Meclis-i Umur-ı Nafiâ olarak yeniden belirlenmiştir³⁸. Süreç içinde Mustafa Reşit Paşa'nın sefir olarak Londra'ya gönderilmesi hasebiyle Hariciye Müsteşarı Nuri Efendi'nin vekâlet görevi sırasında Meclis-i Umur-ı Nafiâ'nın yeterli zamanı ayıramaması, yeni bir başkan atamasını zorunlu kılmıştır. Meclis-i Umur-ı Nafiâ'nın başkanlığı için geçici olarak Dâhiliye Müsteşarı Sarım Efendi'nin meclis başkanlığına vekâlet etmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca, mecliste bir âlim üye ve birkaç bilgili memurun bulunması talep edildi. Müderris Kasım Paşa'nın yardımcısı Mehmet Arif Hilmi Efendi, akli ve ilmi yetkinlikleri ile iç işlere olan hâkimiyeti sebebiyle Meclis-i Nafiâ Müftülüğü'ne atanmıştır. Paris büyükelçiliğinden dönen Talat Efendi ve Beyşehir'in eski mütesellimi Edhem Efendi de Nafiâ Meclisi üyeliklerine

-
- 34 Yusuf Akçura, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII ve XIX. Asırlarda)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 41-43.
- 35 Ejder Okumuş, "II. Mahmud Dönemi Yenileşme Çabaları", *Türkler*, C. 14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1157-1159.
- 36 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 5. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2011, s. 136-138.
- 37 Ahmet Kısa, *Osmanlı Devleti'nde Bayındırlık Faaliyetleri (1908-1918) Kapitülasyonlar, İmtiyazlar, Anonim Şirketler*, (Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Antalya 2019, s. 8.
- 38 Emrah Çetin, "Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı İmparatorluğunu Kalkındırma Düşüncesinin Bir Ürünü Olarak Meclis-i Umur-ı Nafia", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, C. 8/1, (Yaz 2021), s. 4.

getirilmişlerdir³⁹. İlk zamanlar henüz kurumsal olarak tam bir gelişim gösteremediği için, meclisin memur sayısı çok azdır. Fakat 1839 yılına gelindiğinde hem meclisin memur sayısı artırılmış hem de maaşlarına büyük oranda zam yapılmıştır. Aylık memurlara verilen maaş miktarı 62 000 kuruş olarak belirlenmiştir⁴⁰.

Osmanlı Devleti'nde 1839 yılında Ticaret Nezareti'nin kurulmasıyla, ülkenin ekonomik yönetiminde önemli bir değişiklik gerçekleşmiştir. Meclis-i Nafiâ, ticaret ile ilgili konuları ele aldığı için, Ticaret Nezareti'ne bağlanmıştır. 1841 tarihinde ise Ticaret Nezareti'nin İstanbul Gümrük Eminliği'ne devredilmesi kararı alınmıştır. Karar, gümrük işlemleri ve ticaret politikalarının merkezileştirilmesini sağlamıştır. Nafiâ Meclisi'nin işlevlerinin artık yeni gümrük düzenlemeleriyle ilgili kuruma danışılması gerektiği kararı alınmış ve Nafiâ Meclisi lağvedilmiştir⁴¹.

Ülkenin bayındırlık alanında kalkınması, vergi düzenlemeleri ve İmar Meclislerinin oluşturulması için Meclis-i Vâlâ kapsamlı bir mazbata hazırlamıştır. Mazbata, kalkınma stratejilerinin hayata geçirilmesi, vergilerin yeniden yapılandırılması ve uygun bölgelerde İmar Meclislerinin kurulmasına yönelik adımların atılmasını içermektedir⁴². Mazbatanın Meclis-i Vâlâ'da yürürlüğe girmesiyle birlikte geçici meclis niteliğindeki İmar Meclisleri de çalışmaya başlamışlardır. Meclisler Meclis-i Vâlâ'ya bağlı olarak çalışmıştır. İmar Meclislerinin üstlenmiş oldukları görevlerle ilgili olarak, Osmanlı Devleti'nde Anadolu ve Rumeli'nin on farklı görev bölgesine ayrıldığı ve her bölgeye üç kişiden oluşan İmar Meclisleri gönderildiği bilinmektedir. Meclislerde, her bölgenin vücut ve kocabaşı olarak adlandırılan iki temsilcisi de çalışmalara katılarak destek sağlıyordu. Meclisler, bir başkan, iki üye ve bir kâtipten oluşuyordu. Başkanlar genellikle mirliya rütbesine sahip askeri yetkililer arasından seçilirken, üyeler özellikle mali konularda deneyimli bir sivil memur ve ilmiye sınıfından bir görevli olarak belirleniyordu. Yapılanma sayesinde, meclisler gittikleri bölgelerde hem askeri, idari ve mali işlerle ilgili inceleme ve denetleme yapabiliyor hem de şer'i konuları ele alabiliyorlardı. Meclislerin yazışmaları ise görevlendirilen kâtipler tarafından yürütülüyordu. Ayrıca, meclis başkanlarına, üyelere ve kâtiplere maaş bağlanarak, gittikleri bölgelerde bulunan reayaya yük olmadan kendi ihtiyaçlarını karşılamaları sağlanmıştır⁴³.

3.1. Ticaret ve Ziraat Nezareti Dönemi

Umur-ı Nafiâ Meclisi, birden fazla alanda faaliyet yürütmesinden dolayı başarılı olamamıştır. Bu sebeple, Nafiâ Meclisi'nde konuyla ilgili müzakereler yapılmış ve istişareler sonucunda bir lâyiha hazırlanmıştır. Lâyiha'da Avrupa devletlerinin ticaret düzeni örnek alınarak gelir artışı ve ticaretin gelişmesi için bağımsız bir ticaret nezaretinin gerekliliği vurgulanmıştır. Ayrıca, ticaretin tek bir yönetim altında olmamasından kaynaklanan sorunlar ve ticari kurumsallaşmanın yetersizliği eleştirilmiştir. Olumsuz koşulları iyileştirmek ve ticareti geliştirmek amacıyla bir Ticaret Nezareti kurulması önerilmiştir. Kararın ardından 1839 yılında kurulan Ticaret Nezareti'nin görevi, ülkedeki ticaret, sanayi ve tarımın daha modern bir yapıya kavuşturulması için gerekli düzenlemeleri yapmak

39 Ahmet Kısa, *Osmanlı Devleti'nde Bayındırlık Faaliyetleri (1908-1918) Kapitulasyonlar, İmtiyazlar, Anonim Şirketler*, s. 11.

40 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Fon Kodu: C. NF, Tarih: H. 25.09.1255, Yer No: 6-284.

41 Şenay Atam, *Osmanlı Devleti'nde Nafia Nezareti*, s. 86.

42 Tahir Bilirli, *Tanzimat Dönemi İmar Meclisleri (1845-1846)*, (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2016, s. 32.

43 Mehmet, Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi İmar Meclisleri", *OTAM*, C. 3/3, s. 328. Ss323-332.

olarak belirlenmiştir⁴⁴. O dönemde Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve ticari yapılanmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Ancak, sadece iki yıl sonra, 1841 yılında kaldırılmıştır. Dönem içindeki politik ve ekonomik koşulların etkisiyle Ticaret Nezareti'nin kapatılması dikkat çekmiştir. Ancak, devletin ihtiyaçları ve ekonomik gereksinimler doğrultusunda, 1845 yılında görevi üstlenecek olan nezaret yeniden kurulmuş ve ticaretin düzenlenmesi, sanayi ve tarımın desteklenmesi gibi alanlarda yenilikçi politikalar geliştirmiştir⁴⁵.

Maliye nezareti mahiyetinde kurulmuş olan Ziraat Meclisi, Ticaret Nezareti ile aynı amaca hizmet eden faaliyet sürdürdükleri için meclisin ticaret nezaretine bağlanması kararı alınmıştır⁴⁶. Süreç içinde mali ve ticari açıdan devam eden sorunların daha çabuk bir şekilde çözülmesi ve nezaret üzerinde olan iş yükünün hafifletilmesi amacıyla 16 Ocak 1846 tarihinde Ziraat Nezareti'nin kurulmasına karar verilmiştir. Ziraat Nezareti'nin etki alanını genişletmek amacıyla Ticaret Nezareti'nin yetkisi altında bulunan Ziraat Meclisi de Ziraat Nezareti'ne bağlanmış ve böylece faaliyet yürütmesi kararlaştırılmıştır⁴⁷.

Ticaret Nezareti ile görev alanları örtüştüğü için, Ziraat Nezareti kurulduğu yıl iki kurum birleştirilerek Ticaret ve Ziraat Nezareti adını almıştır. Yeni nezaret; ticaret, tarım, sanayi ve bayındırlık işlerinden sorumlu olmuştur. Köprü ve yol onarımı, madenlerin korunması, mühendis ve memur maaşları, fen eğitimi veren okulların yönetimi, inşaat malzemelerinin temini, limanların düzenlenmesi ve kamu binalarının yapımına ilişkin yasaların uygulanması da görevleri arasındaydı⁴⁸. Nafiâ Nezareti kurulmadan önce bayındırlık faaliyetleri tamamen Ticaret ve Ziraat Nezareti kapsamına alınmış ve nezaret 1849 yılına kadar faaliyet göstermeye devam etmiştir.

3.2. Nafiâ Nezareti Dönemi

Tanzimat döneminde ortaya çıkan merkezileşme hareketi, bayındırlık faaliyetlerinin merkezi yönetim tarafından üstlenilmesini gerekli kılmıştır. Her ne kadar her bölge, kendi gelirlerinden ayırdığı pay ile imar çalışmalarını gerçekleştirse de bu durum o bölgenin mali kaynaklarının sınırlılığına bağlıydı. Yüksek gelire sahip bölgeler bayındırlık ihtiyaçlarını rahatça karşılayabilirken, düşük gelirli bölgeler ise kaynak yetersizliğinden dolayı bayındırlık faaliyetlerini gerçekleştirme hususunda yetersiz kalıyordu. Sorunu çözmek amacıyla, Tanzimat ile birlikte bayındırlık işlerinin merkezi bir otorite tarafından yönetilmesi kararlaştırılmıştır. Devletin bina, yol, köprü ve altyapı gibi imar faaliyetlerini yürütebilmesi için öncelikle bir bütçe oluşturulması gerekliydi. Dolayısıyla Meclis-i Vâlâ'ya bağlı olarak Nafiâ Hazinesi kurulmuş ve hazinedeki paranın harcanma usullerini belirleyen bir yönetmelik hazırlanmıştır. Yol ve köprü yapımı ile onarımı, tarım, ticaret ve sanayiye yönelik bayındırlık hizmetlerinin tümü hazineden finanse edilmeye başlanmıştır⁴⁹. Osmanlı Devleti, bayındırlık işlerini birçok farklı kuruma dağıttıktan sonra, işleri Nafiâ Nezareti bünyesinde birleştirmeye çalışmıştır. Sanayi, ticaret ve tarımın ilerlemesini sağlamak ve bayındırlık

44 Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, s. 129.

45 Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, s. 134-135.

46 BOA, C. İKTS, H. 12.11.1261. 33/1627.

47 T. C. Tarım ve Orman Bakanlığı, *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, Devlet Basımevi, Ankara 1938, s. 90.

48 Şenay Atam, *Osmanlı Devleti'nde Nafia Nezareti*, s. 16.

49 Sevim Erdem, *Sultan II. Abdülhamit Devri (1876-1908) Osmanlı Devleti'nde bayındırlık faaliyetleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elâzığ 2010, s. 45-46.

çalışmalarını hızlandırmak amacıyla etkili bir bürokratik yapı oluşturulması amaçlanmıştır⁵⁰. Devamında 1848 yılında Nafiâ Nezareti kurulmuş, bayındırlık işleri, tamamen bu nezaret altında yürütölmeye çalışılmıştır. Nafiâ Nezareti'nin ilk nazırı İsmail Paşa olmuştur⁵¹. Meclis-i Vâlâ, nezaretin kurulduğı süreçte 10 maddelik nizamname hazırlayarak üstleneceğı sorumluluklar belirtmiştir. Nezaretin ilk ve daimî görevi, Osmanlı'da tarım sanayi, ticaret ve ulaşımın geliştirilmesi için ilk elden katkı ve üretim, kalite ve dışa bağımlılığı azaltmak için gerekli çalışmaları yapılması olarak kararlaştırılmıştır⁵².

Nafiâ Nezareti'nin nizamnamesi kapsamlı bir şekilde hazırlanmasına rağmen bir türlü uygulanma fırsatı oluşmamıştır. Zaten daha sonra yaşanacak gelişmeler nedeniyle nizamname hazırlıklarının tamamlanmasından kısa bir süre sonra, Osmanlı Devleti'nde yönetimde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Ticaret Nazırı Süleyman Paşa'nın Kaptan-ı Derya olarak atanmasıyla birlikte Ticaret Nazırlığı boş kalmıştır. Nafiâ Nezareti'nin bünyesine Ticaret Nezareti de eklenerek iki nazırlık birleştirilmiştir. Bu tarihten sonra Ticaret Nezareti adı altında faaliyetler devam etmiştir⁵³. Bayındırlık işleri ve ticari faaliyetler uzun bir dönem birlikte idare edilmişlerdir.

Nafiâ Nezareti ilk kurulduğı zamanlar nezarete çeşitli birimler bağlanarak faaliyet alanları belirlenmiş ve nizamnameyle birlikte teşkilatlanması kolaylaştırılmaya çalışılmıştır. Ticaret Nezareti bünyesinde faaliyet gösteren Ziraat Meclisi⁵⁴, Nafiâ Nezareti'ne nakledilmiştir. Nezaretin kurulmasıyla hazırlanan nizamnamede de belirtildiğı gibi Nafiâ Nezareti'ne dâhil edilen meclisin adı, Nafiâ Meclisi olarak değiştirilmiştir⁵⁵.

XIX. yüzyıla kadar bina inşaatları, Hassa Mimarlar Ocağı ve Şehremini tarafından yürütölmekteydi. II. Mahmut döneminde, inşaat faaliyetlerini düzenlemek amacıyla Şehreminilik ve Mimarbaşılık görevleri birleştirilerek Ebniye Müdürlüğü kurulmuştur. Müdürlük, binaların tamir ve imar işlemlerini daha sistematik bir şekilde yürötmeyi hedeflemiştir. Ancak, denetim eksiklikleri ve takipsizlik nedeniyle inşaa faaliyetleri aksamıştır⁵⁶. Sonraki süreçte binaların keşif, inşaa ve tamir işleri, Nafiâ Nezareti ve Nafiâ Meclisi'nin sorumluluğına verilmiş, Ebniye Müdürlüğü, Ebniye Muavinliği'ne dönüştürölerek Nafiâ Nezareti'ne bağlanmıştır. Ebniye Müdürlüğü'ne bağılı olan Ebniye Meclisi de aynı şekilde bu nezarete bağlanmıştır⁵⁷.

50 Şenay Atam, *Osmanlı Devleti'nde Nafia Nezareti*, s. 20.

51 Sinan Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkânı ve Ricali (1839-1922)*, İsis Yayınları, İstanbul 2003, s. 84-85.

52 Nezaretin görev ve sorumluluklarına dair hazırlanan nizamnamedeki 10 maddenin ayrıntılı hali için bkz. Aziz Tekdemir, "Tanzimat Dönemi Nafia Nezareti" *Trakya Üniversitesi Edebiyat Faköltesi Dergisi*, C. 1, S. 1, (Ocak 2011), s. 129-131.

53 Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, s. 143.

54 Ziraat Meclisi, başlangıçta Hariciye Nezareti'ne bağılı bir birim olarak kurulmuştu. Daha sonra adı değiştirilerek Nafia Meclisi olarak anılmaya başlandı ve Ticaret Nezareti bünyesinde faaliyetlerine devam etti. Ancak, Ticaret Nezareti'nin lağvedilmesiyle birlikte bu meclis de kaldırılmıştır. Sonraki süreçte tekrar kurularak Maliye Nezareti bünyesinde faaliyet göstermiştir. Sürekli nezaretler arası geçiş yaparak 1848 yılından sonra Nafia Nezareti bünyesinde yer almıştır. Bkz. Şenay Atam, *Osmanlı Devleti'nde Nafia Nezareti*, s. 24.

55 N. Yücel Mutlu, "Osmanlı Devleti Nafia Nezaret İlk Nizamnamesi", *Belgeler*, C. XXXIII, S. 37, (Ankara 2012), s. 120.

56 Şenay Atam, *Osmanlı Devleti'nde Nafia Nezareti*, s. 25.

57 BOA, MVL. H. 16.06.1265. 66/23.

Osmanlı Devleti'nde su temini, nafiâ işlerinin önemli bir bileşeni olarak öne çıkmıştır. Nafiâ Nezareti'nin kurulmasından önce, yerleşim yerlerinin su ihtiyacı farklı yöntemlerle karşılanıyordu. Su, hayati bir gereksinim olduğundan Osmanlı yönetimi konuya büyük bir titizlikle yaklaşmıştır. Su mühendisliği alanında çalışanlar, "Su Yolcu" olarak bilinmiş ve su tedarikinin düzenlenmesinde önemli rol oynamışlardır. Osmanlı'nın su yönetimi politikaları, şehir planlaması ve altyapı gelişimi açısından büyük önem taşımış, su temini konusunda ileri teknik çözümler üretilmiştir⁵⁸. Artan imar işleriyle birlikte suya olan ihtiyacın da arttığı görülmüştür. Yapılacak olan işlerin daha düzenli ve sistemli bir şekilde yürütülmesini sağlamak amacıyla 1566 yılında Su nezareti kurulmuştur⁵⁹. Kısa bir zaman sonra su faaliyetlerinin daha düzenli bir şekilde yürütülmesi kapsamında Su Nezareti Nafiâ Nezareti'nin yetkisine verilmiştir⁶⁰.

3.3. Nafiâ Nezareti'nin 1863 Sonrası Süreci

Osmanlı Devleti'nin geniş coğrafyasında, Ticaret ve Nafiâ Nezaretlerinin ayrı olarak yönetilmesi gerektiği düşünülmüşse de birleştirilmiştir. Ancak birleşik idare zorluklar yaşamıştır. Bu nedenle, 1863 tarihinde banka, nafiâ ve maarif işleri Ticaret Nezareti'nden alınarak İbrahim Edhem Paşa'nın idaresine verilmiş, Nafiâ Nezareti adını alan kurum, nafiâ, maarif ve banka işlerini yönetmiştir. Ticaret ve tarım işleri ise Ticaret Nezareti'ne devredilmiştir. Ayrıca, 1863 tarihinde Maden ve Meabir meclisleri Ebniye İdaresi'yle beraber Nafiâ Nezareti bünyesine alınmıştır⁶¹.

İbrahim Edhem Paşa'nın yönetiminde olan Nafiâ Nazırlığı, 1865 yılı ortalarına kadar devam etmiştir. 1865 yılında Ticaret Nazırı Safvet Paşa'nın Paris Elçiliği'ne atanmasıyla birlikte, iki nezaret yeniden birleştirilmiştir. Fakat iki nezaretin birlikte yürütülmesi bir yıla yakın sürmüş, faaliyetlerin gerçekleşmesinde zorluklar yaşanmıştır. Halil Paşa'nın maden ve nafiâ işlerindeki bilgisinin gerekçe gösterilmesiyle, 1866 tarihinde Nafiâ Nezareti ayrılarak Halil Paşa'ya devredilmiştir. Nafiâ, ebniye işleri, maden ve meabir Nafiâ Nezareti bünyesinde yönetilmeye devam edilmiştir. Ancak düzenleme uzun süre sürmemiş, sadece 3 gün sonra Ticaret Nezareti yine Nafiâ Nezareti ile birleştirilmiş ve Halil Paşa'ya devredilmiştir. Nezaretlerin birleşip ayrılma süreci 1872 yılına kadar devam etmiş ve Nafiâ Nezareti dört kez Ticaret Nezareti ile birleştirilip ayrılmıştır⁶².

Nafiâ işlerinin artmasının yanında Ticaret Nezareti ile birlikte yönetilmesi sorunları beraberinde getirdiğinden, 1872 tarihinde nezaretlerin ayrılması kararı alınmıştır. 1872 yılından 1886 yılına kadar geçen sürede, Nafiâ Nezareti'nin başına 17 farklı kişi nazır olarak göreve getirilmiştir⁶³. Bu süre zarfında, Osmanlı Devleti'nin bayındırlık işleri büyük bir değişim ve gelişim göstermiştir. Yeni yolların inşası, demiryolu projelerinin başlatılması ve mevcut altyapının iyileştirilmesi gibi önemli projeler bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Nafiâ Nezareti, işlerin koordinasyonunu sağlamak ve teknik uzmanlık gerektiren alanlarda düzenlemeler yapmak için önemli bir kurum haline gelmiştir. Her iki nezaretin de süre zarfında sık sık yönetim değişikliklerine gitmesi, Osmanlı yönetim yapısının dinamik ve zaman zaman istikrarsız doğasını yansıtmaktadır.

58 Selda Kılıç, "Su Yolları ve Su-Yolcu Esnafına Dair Bazı Tespitler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 23, S. 36, (Ekim 2004), s. 176-177.

59 Abdullah Martal, "XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolculuk", *Belleten*, C. 52, S. 205 (Aralık 1988), s. 1621.

60 Şenay Atam, *Osmanlı Devleti'nde Nafia Nezareti*, s. 28.

61 BOA, İ. MMS. H. 05.01.1280. 27/1172.

62 Şenay Atam, *Osmanlı Devleti'nde Nafia Nezareti*, s. 31.

63 Şenay Atam, *Osmanlı Devleti'nde Nafia Nezareti*, s. 33.

Ancak değişiklikler, genellikle nezaretlerin iş yükünü hafifletmek ve uzmanlaşmış yönetim sağlamak amacıyla yapılmıştır.

Nafiâ Nezareti 1886 yılında Ticaret Nezareti ile tekrar birleşerek faaliyetlerini yürütmeye devam etmiştir. 1908 yılına gelindiğinde Nafiâ Nezareti'nin idari yapısında yaşanan değişiklikler nedeniyle Ticaret Nezareti ile Nafiâ Nezareti tekrar ayrılarak Nafiâ Nazırlığı'na Naum Paşa atanmıştır⁶⁴. İki vekâletin birbirinden tamamen ayrılması 1911 yılına denk gelmektedir. Bu tarihten sonra 1914 yılında Nafiâ Nezareti dördüncü nizamnamesini yayınlarak faaliyetlerini yürütmeye devam etmiştir⁶⁵.

23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla birlikte, bayındırlık faaliyetleri Nafiâ Vekâleti nezdinde yürütülmeye başlamıştır. Yaşanan gelişme, İstanbul'dan bağımsız, Ankara'da yeni bir yönetim yapısı oluşturulmasına yol açmış ve Osmanlı Devleti sınırları içinde iki ayrı Nafiâ Nezareti'nin varlığını gündeme getirmiştir⁶⁶. Düalist yönetim yapısı, 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatın kaldırılmasına kadar devam etmiştir.

Sonuç

Kurumsallaşma, kurumların işleyişini belirli ilke, norm ve değerler çerçevesinde sürdürülebilir hale getirme süreci olup, modern devlet yönetiminin temel taşlarından biridir. Ayrıca kurumsal hafızanın inşasına katkıda bulunur ve karar alma mekanizmalarını güçlendirir. Kurumsallaşmanın güçlü olduğu kurumlar, sadece mevcut ihtiyaçları karşılamakla kalmaz, aynı zamanda uzun vadede toplumsal refahı artıracak politikalar üretir. Kurumsallaşma süreci, kamu yönetimi ve bürokratik yapılanmalar açısından süreklilik, etkinlik ve hesap verebilirlik ilkeleri çerçevesinde ele alınması gereken temel bir olgudur. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti'nde idari ve bürokratik dönüşüm süreçlerinin anlaşılması, kurumsallaşma dinamiklerinin çözülmesini ve modern devlet yapılarının kökenlerinin değerlendirilmesini gerektirmektedir. Nafiâ Nezareti'nin kurumsallaşması, dönüşüm sürecinin bir örneğini teşkil etmektedir. Nezaretin idari yapısındaki değişimler, merkeziyetçi yönetim anlayışıyla şekillenmiş ve kamu hizmetlerinin daha düzenli ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşmasını sağlamıştır. Her ne kadar Nafiâ Nezareti zaman zaman Ticaret Nezareti gibi diğer kurumlarla birleşip ayrılmış olsa bile, Osmanlı bürokratik yapısında kurumsallaşma sürecini tamamlayıp, Türkiye Cumhuriyeti'ne aktarılan kurumsal bir miras olmuştur.

Kurum tarihi, kurumsallaşma süreçlerinin yalnızca idari yapıların gelişimi ile sınırlı olmadığını, aynı zamanda zihniyet dönüşümü ve kurumsal kimliğin inşası gibi unsurları da içerdiğini ortaya koymaktadır. Nafiâ Nezareti'nin gelişim süreci incelendiğinde, bayındırlık faaliyetlerinin sistematik ve merkeziyetçi bir anlayışla yürütülmesi için gerekli idari ve mali düzenlemelerin kademeli olarak zaman zaman ihtiyaca göre gerçekleştirildiği görülmektedir. Modernleşen bayındırlık faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin merkeziyetçi yönetim anlayışıyla uyumlu bir biçimde kamu yararını önceleyen bir yapıya dönüşmüş; yol, köprü, su sistemleri ve diğer altyapı faaliyetlerinin daha verimli bir şekilde hayata geçirilmesine zemin hazırlamıştır. Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinin bir parçası olarak değerlendirilebilecek yapılanma, kamu hizmetlerinin daha etkin sunulmasını hedeflemiş ve altyapı projelerinin planlanmasını ve yürütülmesini disipline etmiştir.

64 BOA, İ. DUİT. H. 04.07.1326. 7/54.

65 BOA, İ. MMS. H. 24.11.1332. 189/28.

66 Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 135.

Kurum tarihi çalışmaları, geçmişin kurumsal hafızasını korumanın yanı sıra, günümüz kamu yönetimi anlayışlarına da katkı sağlamaktadır. Nafiâ Nezareti'nin arşivleme, raporlama ve denetim mekanizmaları, yalnızca o dönemin ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamış, aynı zamanda gelecekteki yönetim modellerine ışık tutmuştur. Nezaretin tarihsel gelişimi incelendiğinde, Osmanlı Devleti'nde kurumsallaşmanın yalnızca yapısal reformlarla değil, aynı zamanda yönetim kültürü ve kamu hizmeti anlayışıyla da desteklendiği anlaşılmaktadır. Bu da Osmanlı Devleti'nde kurumsallaşma süreçlerinin, klasik bürokratik dönüşüm modellerinin ötesinde, yerel ihtiyaçlar ve tarihsel dinamikler çerçevesinde şekillendiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, Nafiâ Nezareti'nin kurumsallaşması, Osmanlı modernleşme sürecinin bir örneğini teşkil etmekte ve kamu yönetimi literatüründe özel bir yere sahip olmaktadır. Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nde kurumun geçmiş dönemde nasıl şekillendiğini ve kurumsallaşma süreçlerinin hangi dinamikler etrafında geliştiğini anlamak açısından bir katkı sunmaktadır. Kurum tarihine yönelik araştırmalar, yalnızca akademik bir alan olarak değil, aynı zamanda gelecekteki kamu yönetimi modellerinin geliştirilmesi ve kurumların işleyişlerinin daha sürdürülebilir hale getirilmesi için stratejik bir araç olarak değerlendirilmelidir. Kurum tarihi çalışmaları hem geçmişin anlaşılması hem de geleceğin inşası için kritik bir araç işlevi görmektedir.

Kaynakça

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Fon Kodu: C. NF, H. 25.09.1255, Yer No: 6-284.

BOA, C. NF, H. 25.09.1255, Yer No: 6-284.

BOA, C. İKTS, H. 12.11.1261. 33/1627.

BOA, İ. DUİT. H. 04.07.1326. 7/54.

BOA, İ. MMS. H. 05.01.1280. 27/1172.

BOA, İ. MMS. H. 24.11.1332. 189/28.

Akın, Rıdvan, *TBMM Devleti (1920-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

Akyıldız, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

Akçura, Yusuf, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII ve XIX. Asırlarda)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988

Atam, Şenay, "Nafiâ Vekâleti" *Atatürk Ansiklopedisi*, [https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/nafiâ-vekaleti-bayindirlik-bakanligi/\(E.T.05.03.2025\).](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/nafiâ-vekaleti-bayindirlik-bakanligi/(E.T.05.03.2025).)

Atam, Şenay, *Osmanlı Devleti'nde Nafiâ Nezareti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

Aslan, Seyfettin, Yılmaz, Abdullah, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı ve Düşüncesinin Değişimi", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C. 2, S.1, 2001, (287- 297).

Başa, Şafak, *Kurumsallaşma Bağlamında Dâhiliye Nezareti'nden Dâhiliye Vekâleti'ne Geçiş (1920-1923)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2012.

Bilirli, Tahir, *Tanzimat Dönemi İmar Meclisleri (1845-1846)*, (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2016.

Çetin, Emrah, “Tanzimat Dönemi’nde Osmanlı İmparatorluğunu Kalkındırma Düşüncesinin Bir Ürünü Olarak Meclis-i Umur-ı Nafiâ”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, C. 8/1, (Yaz 2021), (2-13).

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, *Yüksek Fen Kurulu Kararlar ve Görüşler (2005-2013)*, Ankara 2013.

Çolak, Filiz, “Atatürk Dönemi’nde Türkiye Cumhuriyeti’nin Ulaşım Politikasına Genel Bir Bakış”, *Journal Of Turkish Studies*, Vol. VIII/2, (Winter 2013), (345-364).

Erdem, Sevim, *Sultan II. Abdülhamit Devri (1876-1908) Osmanlı Devleti’nde bayındırlık faaliyetleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elâzığ 2010.

Greenwood, Royston ve Diğerleri, *The SAGE Handbook of Organizational Institutionalism*, 2. Baskı, Sage Reference, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC, Melbourne 2017.

Güldöşüren, Arzu, “Türkiye’de Kurum Tarihçiliği Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 19, Sayı 37, (Haziran 2021), (395-466).

Kılıç, Selda, “Su Yolları ve Su-Yolcu Esnafına Dair Bazı Tespitler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 23, S. 36, (Ekim 2004), (175-188).

Kısa, Ahmet, *Osmanlı Devleti’nde Bayındırlık Faaliyetleri (1908-1918) Kapitülasyonlar, İmtiyazlar, Anonim Şirketler*, (Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Antalya 2019.

Kuneralp, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkânı ve Ricali (1839-1922)*, İsis Yayınları, İstanbul 2003.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, 5. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2011.

Lecours, Andre, *New Institutionalism: Theory And Practice*, University Of Toronto Press Incorporated, Londra 2005

Martal, Abdullah, “XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolculuk”, *Belleten*, C. 52, S. 205 (Aralık 1988), (1585-1654).

Meyer, John W., Rowan, Brian, “Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony”, *The American Journal of Sociology*, Vol. 83 (2), (340-363).

Mutlu, N. Yücel, “Osmanlı Devleti Nafiâ Nezaret İlk Nizamnamesi”, *Belgeler*, C. XXXIII, S. 37, (Ankara 2012), (117-129).

Okumuş, Ejder, “II. Mahmud Dönemi Yenileşme Çabaları”, *Türkler*, C. 14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002 Ss 1157-1175.

Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara 2010.

Sargut, Selami, *Kültürler Arası Farklılaşma ve Yönetim*, İmge Kitabevi, Ankara 2010.

Scott, W. Richard, *Organizations Rational, Natural, and Open Systems*, Prentice/Hall International, New Jersey 2003.

Smith, George David ve Steadman, Laurence E., “The Value of Corporate History”, *Journal Of Forest History*, Vol. 26/1 (Jan., 1982), (34-41).

T. C. Tarım ve Orman Bakanlığı, *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, Devlet Basımevi, Ankara 1938.

Tavşancı, Savaş, “Halka Açıklık Oranının Kurumsallaşma Düzeyine Etkisi”, *19. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale 26- 28 Mayıs 2011*, (203-206).

Tekdemir, Aziz, “Tanzimat Dönemi Nafiâ Nezareti” *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1, (Ocak 2011), (121-144).

Tekeli, İlhan, *Birlikte Yazılan ve Öğrenilen Bir Tarihe Doğru*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007.

Tekin, Gürkan, “Kurum Tarihi Yazımıyla İlgili Sorunlar”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 11, Sayı 42, (Kasım 2008), (331-340).

Tolbert, Pamela S., Zucker, Lynn G., “The Institutionalization of Institutional Theory”, *Handbook of Organization Studies*, Stewart L. Clegg, Caynthia Hardy ve Walter R. Nord (Ed.), Sage, London 1996, s. 185-186. (175-190).

Thornton, Patricia H., Ocasio, William ve Lounsbury, Michael, *The Institutional Logics Perspective*, United Kingdom Oxford University Press, 2013.

Yılmaz, Abdullah, Aslan, Seyfettin, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı ve Düşüncesinin Değişimi”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 2, S.1, 2001, (287- 297).

Yazıcıoğlu, İrfan, Koç, Hakan, “Aile İşletmelerinin Kurumsallaşma Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Karşılaştırmalı Bir Araştırma”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 21, (Şubat 2009), (497-507).

Yücel, N. Mutlu, “Osmanlı Devleti Nafiâ Nezaret İlk Nizamnamesi”, *Belgeler*, C. XXXIII, S. 37, (Ankara 2012), (117-129).

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Dr. Öğr. Üyesi

Emrah YILMAZ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5955-8277>

Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü. Email:
emrah.yilmaz@siirt.edu.tr

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 15/06/2025 24/06/2025

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1720163>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Osmanlı Veteriner Hekimlik Tarihine Bir Katkı: Nikolaki Mavridis'in Tabâbet-i Baytariye'de Aşı, Serum ve Toksinlerin Tatbikatı Adlı Risalesi ve Analizi

*A Contribution to the Ottoman Veterinary Medicine Literature:
Nikolaki Mavridis's Treatise Titled Tabâbet-i Baytariye'de Aşı,
Serum ve Toksinlerin Tatbikatı and Its Analysis*

ATIF: YILMAZ, Emrah, "Osmanlı Veteriner Hekimlik Tarihine Bir Katkı: Nikolaki Mavridis'in Tabâbet-i Baytariye'de Aşı, Serum ve Toksinlerin Tatbikatı Adlı Risalesi ve Analizi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 11/2 (Haziran 2025), s. (230-260)

CITE: YILMAZ, Emrah, "A Contribution to the Ottoman Veterinary Medicine Literature: Nikolaki Mavridis's Treatise Titled Tabâbet-i Baytariye'de Aşı, Serum ve Toksinlerin Tatbikatı and Its Analysis", *Journal of History and Future*, 11/2 (June 2025), pp. (230-260)

Öz

Osmanlı Devleti'nin son yılları siyasi, ekonomik ve toplumsal birçok tarihi olaya tanık olmakla beraber bu dönem aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin hem insan hem de hayvan kaynaklı birçok hastalıkla mücadele ettiği tarihsel bir süreçti. 1880'li yıllar, Osmanlı coğrafyasında hayvan hastalıklarının ivme kazandığı bir zamana tekabül ederken bununla birlikte bu tür hastalıklara karşı dönemin teknolojik ve bilimsel bilgi birikimi kullanılarak bilimsel çalışmalar da yapılmaya başlanmıştır. Bu tür çalışmaların bir kısmı devlet tarafından bizzat yapılırken bir kısmı da dönemin bilim insanları tarafından yayımlanmıştır. Araştırmamızın konusunu oluşturan Tabâbet-i Baytariye'de Aşı, Serum ve Toksinlerin Tatbikatı isimli risale de yine bu kapsamda değerlendirilmelidir. Mülkiye Baytar Mektebi bakteriyoloji ve emraz-ı sâriye muallimi Nikolaki Mavridis [Mavroğlu] tarafından kaleme alınan bu risalede şarbon aşısından vebâ-yı bakarî ve barbon serumuna; koyun çiçeği aşısından mallein ve tetanos serumuna kadar birçok hastalıkla ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Rumi 1330 tarihinde İstanbul'da Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı tarafından basılan bu risale, Osmanlı'nın son yıllarındaki veteriner hekimlikle ilgili bilimsel gelişmelerini yakından takip etme fırsatı da vermektedir. Daha önce risale hakkında herhangi bir çalışmanın yapılmamış olması araştırmaya özgün bir nitelik kazandırırken risalede II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki veterinerliğe dair bilimsel verilerin yorumlanıp incelenmesi de araştırmanın önemini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler

Aşı, Emraz-ı Sâriye, Hayvan Hastalıkları, Risale, Serum

Abstract

The last years of the Ottoman Empire not only witnessed numerous political, economic, and social historical events, but also represented a historical period during which the Ottoman Empire struggled with many diseases of both human and animal origin. The 1880s correspond to a time when animal diseases gained momentum across Ottoman geography. Alongside this, scientific studies began to be conducted against such diseases by utilizing the technological and scientific knowledge accumulation of the period. While some of these studies were carried out directly by the state, others were published by the scientists of the time. The treatise titled Application of Vaccines, Serums, and Toxins in Veterinary Medicine, which constitutes the subject of our research, should also be evaluated within this context. This treatise, authored by Nikolaki Mavridis [Mavroğlu], the professor of bacteriology and infectious diseases at the Civil Veterinary School [Mülkiye Baytar Mektebi] contains important information on numerous diseases ranging from anthrax vaccine to bovine plague [vebâ-yı bakarî] and barbone serum, from sheep pox vaccine to mallein and tetanus serum. Published in the year 1330 of the Rumi calendar in Istanbul by Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı, this treatise also offers the opportunity to closely follow the scientific developments in veterinary medicine during the last years of the Ottoman Empire. The fact that no prior studies have been conducted on the treatise lends originality to the research, while the analysis and interpretation of the scientific data on veterinary medicine during the Second Constitutional Era underline the significance of this study.

Keywords

Vaccine, Infectious Diseases, Animal Diseases, Treatise, Serum

1. Giriş

Osmanlı Devleti, siyasi hayatının özellikle son 30 - 40 yılında ortaya çıkan hayvan hastalıkları ile mücadele etmek için önemli yasal düzenlemeler yapmıştır. Bu yasal düzenlemelerden biri 5 Ocak 1893 tarihinde yürürlüğe giren Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi'dir. Bu önemli talimatname devletin özellikle 1890'lardan sonra hayvan hastalıklarıyla mücadelesinde önemli bir rol oynamış ve hastalıkların takip, kontrol ve denetimi yine bu talimatnamenin hükümleri ile yerine getirilebilmiştir.¹ Devletin hayvan hastalıklarına ayrı bir önem vermesinin en önemli sebeplerinden biri başta başkent İstanbul olmak üzere 1880'lerden sonra Anadolu'nun birçok bölgesinde görülen hayvan hastalıklarının yoğunluğu ve ekonomik etkileriydi. Bu dönemde görülen hayvan hastalıkları, yalnızca hayvancılığı değil dolaylı olarak tarım ve ticareti de sekteye uğratmıştır.² Devletin ekonomisi üzerinde olumsuz etki bırakan hastalıkların başında Anadolu coğrafyasında 1880 - 1890 sonrası epidemisi haline gelen sığır vebası veya diğer bir ifadeyle vebâ-yı bakarî gelmekteydi. Bu hastalık başkent İstanbul'dan başlayarak Anadolu coğrafyasını uzun yıllar etkilemiştir. Yine bu tür hastalıklar Anadolu'nun batısından doğusuna birçok mahalde ciddi ekonomik kayıplara sebep olmuştur.³ Sığır vebası gibi hayvan hastalıkları, 1890 sonrası dönemde Aydın ve Yozgat gibi kimi bölgelerde epidemisi haline almış ve bu yıllarda hastalık ciddi bir hayvan kaybına sebep olmuştur. 1890'ların başında sadece Yozgat ve civarında bu hastalıktan kaynaklı 30.000'den fazla hayvan ölmüştür. Yine aynı yıllarda Aydın ve civarında tarihe Aydın epidemisi olarak geçen hastalıktan dolayı 1895 - 1898 yılları arasındaki üç yılda 60.000'e yakın büyükbaş hayvan telef olmuştur.⁴

Hayvan hastalıklarının 1890'lar sonrası dönemdeki etkilerinin daha sık görülmesi ve birçok hayvan hastalığının epidemisi haline gelmesi devleti bu tür hastalıklar karşısında çeşitli çözüm reçeteleri üretmek zorunda bırakmıştır. Bu çözüm önerilerinin en önemlisi şüphesiz hayvan hastalıklarına karşı dönemin bilimsel ve teknik imkânlarının etkin bir şekilde kullanılmasıydı. Osmanlı Devleti'nin bu bilimsel ve teknik/teknolojik imkânları kullanması 1893 Ağustos'unda başlayıp aralıklarla 1895 yazına kadar devam eden kolera salgını nedeniyle olmuştur.⁵ Bu dönemde kolera ve etkilerine karşın İstanbul'da bir bakteriyoloji tahlilhânesi açılırken hastalığın diğer bölgelere sirayet edip Tekirdağ gibi İstanbul'a yakın kimi yerlerde ortaya çıkması üzerine Paris'te bulunan Pasteur Enstitüsü'nden bu hastalığa karşı görüş istenmiştir.⁶ Bu yıllarda Pasteur Enstitüsü'nde görev yapan Dr. André Chantemesse hastalıkla ilgili tecrit işlemlerinin yapılmasını ve dezenfeksiyon işlemleri ile hastalığın

1 *Düstur, Birinci Tertip*, Cilt 6 (Devlet Matbaası, 1939), 1306 - 1310.

2 Tevfik Güran, *19. Yüzyılda Osmanlı Tarımı* (Eren Yayıncılık, 1998), 108 - 109.

3 Hastalığın etkilerini İstanbul üzerinden değerlendiren ve son yıllarda yapılan bir çalışma için bkz. Seda Tan, "İstanbul ve Çevresinde Veba-yı Bakarî (1886 - 1891)," *Belleten* 87 S. 310 (2023): 1021 -1057.

4 Nihal Erk ve Naki Cevat Akkerman, *Türkiye'de Sığır Vebası Salgınları ve Eradikasyonu Tarihi* (Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yayınları, 1969), 12 - 13.

5 Emrah Yılmaz, "Son Dönem Osmanlı Devleti'nde Sığır Vebası ve Bu Hastalığa Yönelik Serum/Aşı Çalışmaları," içinde *Yakın Çağ Tarihi Alanında Uluslararası Araştırmalar - II*, ed. M. Kılıç (Eğitim Yayınevi, 2025), 66 - 67; Nuran Yıldırım, "1893 İstanbul Kolera Salgını İstatistikleri," *Tarih ve Toplum* 150 (1996): 52 vd.

6 Yılmaz, "Son Dönem Osmanlı Devleti'nde," 67.

yayılmasını engellemek adına birtakım tedbirlerin alınmasını telgrafla bildirmiştir.⁷

Bu dönemde hastalıkların teşhis ve kontrolü için bir bakteriyoloji laboratuvarının kurulması gündeme gelmiş ve yukarıda adı geçen Dr. Chantemesse'nin tavsiye ve teşvikleriyle Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'nin olduğu binanın bahçesinde bir bakteriyoloji laboratuvarının inşa edilme emri bizzat dönemin padişahı II. Abdülhamit tarafından verilmiştir.⁸ II. Abdülhamit tarafından verilen emir üzerine Bakteriyolojihâne-i Şahane tesis edilmiş ve 1893 yılının sonlarına doğru da başına Fransız Dr. Maurice Nicolle getirilmiştir. Nicolle'ün burada hem kolera hem de diğer salgınlar hakkında araştırmalar yaptığı bilinmektedir.⁹

Dr. Nicolle, Osmanlı coğrafyasında baş gösteren hayvan hastalıklarına karşı da birtakım aşilar geliştirmiştir. Bu anlamda özellikle Nicolle'ün zatürre ile zatü'l cenb olarak bilinen akciğer iltihabı veya plörezi hastalığına karşı aşı hazırlayıp bunu uyguladığı bilinmektedir. Zatürre ve zatü'l cenb/ plörezi hastalığına karşı geliştirilen aşı İstanbul Şehremaneti baytar müfettişi Haydar ve Yüzbaşı Refik Bey tarafından uygulanmıştır. Uygulanan aşının daha sonra Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye ile Bakteriyolojihâne-i Şahane'den oluşturulacak bir bilim komisyonunun huzurunda uygulanıp test edilmesi istenmiştir.¹⁰ Dr. Nicolle, bu tür bilimsel çalışmaları yaparken aynı zamanda Bakteriyolojihâne-i Şahane'nin başına da geçmiştir. Ancak Nicolle'ün 1901 Eylül'ünde bakteriyolojihâne müdürlüğünden istifası ve aynı zamanda İstanbul'e terk etmesi üzerine Osmanlı coğrafyasındaki hayvan hastalıklarıyla ilgili tıbbi ve bilimsel çalışmalar ile aşı ve serum gibi uygulamalar 1901 yılında tesis edilen Bakteriyolojihâne-i Baytari'ye bırakılmıştır. 1901 yılında tesis edilen bu kurum, İstanbul Sultanahmet'te bulunan Mülkiye Baytar Mektebi içinde faaliyete geçmiştir.¹¹ 1901 yılında faaliyete geçen bu kurumun başına dönemin önemli veteriner hekimlerinden Adil Efendi atanırken araştırma konumuz olan risaleyi kaleme alan Nikolaki Bey de bu kurumun başına müdür yardımcısı olarak geçmiştir. Yine veteriner Refik Bey de bu kuruma yardımcı eleman/asistan olarak alınmıştır. Nikolaki Bey'in müdür yardımcılığı yaptığı bu kurum başta sığır vebası serumu olmak üzere hayvan hastalıklarına karşı önemli araştırmaların ve çalışmaların yapıldığı bir merkez haline gelmiştir.¹² Nikolaki Bey'in hem araştırma konumuzu oluşturan risalenin yazarı olması hem de son dönem Osmanlı Devleti'nde veteriner hekimlik alanında tanınan bir bilim insanı olması nedeniyle bundan sonraki başlıkta onun hayatı ve eserleri üzerinde durulacaktır.

2. Son Dönem Osmanlı Veteriner Hekimlerinden Nikolaki Mavridis [Mavroğlu]'in Hayatı ve Eserleri

Osmanlı kaynaklarında Nikolaki Mavridis diye geçen Nikolaki Bey'in ismi Cumhuriyet Dönemi'ndeki - 1940'lı yıllar - belgelerde Nikolai Mavroğlu olarak geçmektedir.¹³ Nikolaki Bey

7 Emre Karacaoğlu, "Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Bakteriyolojihâne-i Şahâne" (Doktora tezi., Ankara Üniversitesi, 2018), 13.

8 Ekrem K. Unat, "Osmanlı İmparatorluğunda Mikrobiyoloji Tarihçesi Üzerine Bir Deneme," *Mikrobiyoloji Bülteni* 4, S. 3 (1970): 166 - 167.

9 BOA.,A}MKT. MHM., 562/26.

10 BOA., İ. OM., 4/37.

11 Yılmaz, "Son Dönem Osmanlı Devleti'nde," 78 - 79.

12 Ekrem K. Unat, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji* (İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 1970), 56; Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları," içinde *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi V* (İletişim Yayınları, 1985), 1336 - 1337.

13 Nikolai Mavroğlu, *Veteriner Tarihi Hakkında Notlar* (1946). Erişim, 25 Mayıs 2025, <https://vetkontrol.>

ile ilgili resmi bilgilere devlet memurluğu yaptığı için Sicill-i Ahvâl Defterleri’nde rastlanmaktadır. Nikolaki Bey’in sicil-i umumisinde tebaa-i Devlet-i Aliyye’nin Rum milletinden terzi Dimitri Mavridis’in oğlu olduğu ve hicri 1289 mali 1288 [M. 1872 - 73] yılında İstanbul’da dünyaya geldiği belirtilmiştir. Hayatına dair verilen bilgiler onaylı nüfus tezkiresinden de teyit edilebilmektedir. Temel eğitime iptidai mektebinde başlayan Nikolaki Bey, askeri rüşdiyeyi bitirmiş ve daha sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne’nin sınıf-ı baytariyyesinde bir süre eğitim aldıktan sonra Mülkiye Baytar Mektebi’nde eğitimini tamamlayarak 4 Ekim 1896 tarihinde veteriner hekimlik diploması veya dönemin ifadesiyle icazetname almıştır. Ekim 1896 tarihinde veteriner hekim olan Nikolaki Efendi’nin bu alandaki bilgi birikiminin artırılması ve daha iyi eğitim alması için Osmanlı Devleti tarafından 500 frank harcırah ve aylık 250 frank maaşla Paris’te bulunan Alfort Veteriner Okulu’na gönderildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır. Alfort Veteriner Okulu’na yaklaşık 10 ay devam eden Nikolaki Bey, bu okuldan aldığı eğitim sonucunda tasdikname almıştır.¹⁴ Nikolaki Bey’in Alfort’ta eğitim almasında bu okulun Fransa’nın en iyi veterinerlik eğitimi veren ve uygulamalı bilimler açısından önemli bir merkez olması önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca bu okulda hayvan hastalıkları için bir ameliyathanenin bulunması da bu okula haklı bir şöhret kazandırmıştır.¹⁵ Nikolaki Bey’in Paris’te iken ayrıca Pasteur Enstitüsü’nde görev yapan Prof. Nocard [Nokar]’ın yanında da ilmi tecrübesini geliştirdiği bizzat kendisi tarafından verilen notlarda belirtilmiştir.¹⁶

Nikolaki Bey, Mülkiye Baytar Mektebi’nden mezun olduktan kısa bir süre sonra 12 Kasım 1896 tarihinde 750 kuruş maaşla Mülkiye Baytar Mektebi Alisi’nde emraz-ı sâriye yani bulaşıcı hastalıklar muallimliği ile alât - edevat ve kütüphane muhafazlığına tayin olunmuştur. Aynı zamanda 20 Ocak 1897 tarihinde Mülkiye Baytar Mektebi heyet-i idare azalığı da uhdesine verilmiştir.¹⁷ Nikolaki Bey, Mülkiye Baytar Mektebi’nde bulaşıcı hastalıklar muallimi olarak eğitim verirken aynı zamanda dördüncü dereceden bir rütbeye sahip olmuş ve aynı zamanda sanayi madalyası ile de taltif edilmiştir.¹⁸ Nikolaki Efendi, Mülkiye Baytar Mektebi’nde bulaşıcı hastalıklar hakkında dersler verirken aynı zamanda 31 Ekim 1898 tarihinde Yozgat Sancağı’nda sığır vebasına maruz kalan büyükbaş hayvanların serum ile aşılması için Sivas’a giden heyetin içinde yer almıştır. Bu heyetin bir üyesi olarak görev yapan Nikolaki Efendi, 1.200 kuruş harcırah ve maaşının yarısını alırken aynı zamanda 1.375 kuruş fazla maaş da almıştır. İlgili görevlendirmeden üç ay sonra Nikolaki Bey’in Dersaadet’e geri döndüğü ve 15 Haziran 1901 tarihinde başkentte ruam

tarimorman.gov.tr/pendik/Sayfalar/Detay.aspx?SayfaId=32. Nikolaki Mavroğlu tarafından 8 Mayıs 1946 tarihinde İstanbul Pendik Veteriner Kontrol Enstitüsü’ne verilen “Veteriner Tarihi Hakkında Notlar” Osmanlı’nın son dönem veteriner hekimlik tarihi hakkında önemli bilgiler içerirken aynı zamanda Nikolaki Bey’in yaşamını da daha yakından tanıma fırsatı vermektedir.

- 14 BOA., DH. SAİDd., 105/207; Nihal Erk ve Ferruh Dinçer, *Türkiye’de Veteriner Hekimlik Öğretimi ve Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Tarihi* (Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yayınları, 1970), 286 - 287.
- 15 İkdâm, 15 Rebiyülahir 1313/22 Eylül 1311, S. 429, 1.
- 16 Mavroğlu, *Veteriner Tarihi Hakkında Notlar*.
- 17 BOA., DH. SAİDd., 105/207.
- 18 *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye 1317* (Matbaa-i Amire, 1317), 839 - 840. Nikolaki Efendi’nin Mülkiye Baytar Mektebi’nde işe başlama tarihi hakkında kaynaklarda farklılık bulunmaktadır. Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye 1317, s. 840’ta Nikolaki Efendi’nin işe başlama tarihi olarak 26 Nisan 1895 verilmiştir. Ancak yukarıdaki sicil-i umumisinde ise işe başlama tarihi 12 Kasım 1896 olarak kaydedilmiştir. Bu tür benzer sorunlar, Nikolaki Bey’in bitirdiği okulların mezun olma tarihleri için de söz konusudur. Bu anlamda verilen tarihlere ihtiyatla yaklaşılması gerekmektedir.

hastalığından şüpheli bulunan at ve beygir gibi tek tırnaklı hayvanlara mallein aşılması için görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Nikolaki Bey, ilmi birikiminin iyi olması ve bilimsel çalışmalara önem vermesinden dolayı fenn-i mikrobinin yani mikrobiyolojinin eğitimi için de ayrıca görevlendirilmiştir. Nikolaki Bey'e ait bilgiler ve Rüşdiye şahadetnamesi, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne sınıf-ı baytariyyesine ait iki kıta tasdikname ile baytar icazetnamesi gibi evraklar kayıt altına alınmıştır. Ayrıca Nikolaki Bey'in yaptığı memuriyetler ve istihdam süresi 15 Ekim 1902 tarihli bir kayıttan anlaşıldığı kadarıyla Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti'nin sicil şubesinde muhafaza edilmiştir.¹⁹

Osmanlı Devleti'nin son döneminde önemli görevler üstlenen Nikolaki Bey, ayrıca yukarıda adı geçen Bakteriyojohâneyi Baytarî'de de görevler üstlenmiştir. 1901 yılında faaliyete geçen bu kurumda Nikolaki Bey, müdür yardımcısı olarak görev yapmıştır.²⁰

Nikolaki Bey, Bakteriyojohâneyi Baytarî'de hayvan ırklarının ıslahı ve çoğaltılması amacıyla ilgili çalışmalar yaparken aynı zamanda hayvan hastalıklarıyla ilgili bilgileri derleyip çözüm önerileri sunmak amacıyla Osmanlı Cemiyet-i İlmiye-i Baytariyye adında Osmanlı'daki ilk veteriner hekimlik derneğini de faaliyete geçiren kişilerden biri olmuştur. 26 Ağustos 1908'de kurulan bu cemiyetin merkezi İstanbul'da bulunurken sivil veteriner hekimlerle askeri veteriner hekimler bu derneğe üye olabilmışlerdir. Bu derneğin yayın organı olmak ve meslekle ilgili gelişmeleri yakından takip etmek amacıyla Mecmua-i Fünûn-i Baytariyye adında 15 günde bir neşredilen bir meslek dergisi de cemiyet tarafından yayımlanmaya başlanmıştır. Osmanlı Cemiyet-i İlmiye-i Baytariyye'nin başkanlığına Mülkiye Baytar Mektebi müdürü Mehmet Ali Bey seçilirken başkan yardımcılığına Mehmet Akif [Ersoy], genel kâtipliğine Ali Rıza [Uğur] ve saymanlığına ise Nikolaki Mavridis getirilmiştir. Cemiyetin 26 Ağustos 1908'de yapılan ilk toplantısında Ali Rıza Bey, Nikolaki Mavridis ile Agop ve Simon Beyler tarafından dernek talimatnamesi hazırlanmış ve dernek talimatnamesinin Orman ve Maaadin ve Ziraat Nezareti'ne sunulması kararlaştırılmıştır.²¹

Nikolaki Bey, Osmanlı Cemiyet-i İlmiye-i Baytariyye içerisinde yer alıp Mecmua-i Fünûn-i Baytariyye'nin neşredilmesinde rol oynarken aynı zamanda Bakteriyojohâne-i Baytarî'nin müdürü Dr. M. Refik Bey'in Paşabahçe'de bir kayık kazasında ölmesi üzerine bu kurumun başına geçmiştir. Nikolaki Bey, 1910 yılında Paris'teki Pasteur Enstitüsü'ne gönderilerek Borrel'in yanında öğrendiği koyun çiçeği aşısını da "borrel" usulüyle hazırlamıştır. Bu anlamda koyun çiçeği aşısının Osmanlı'da hazırlanıp uygulanmasında Nikolaki Bey'in önemli bir etkisi bulunmaktaydı.²² Nikolaki Bey, aynı zamanda hem Mütareke Dönemi hem de Cumhuriyet Dönemi'nde önemli görevler üstlenmiştir. Bu anlamda 1914 yılında Pendik'teki binasına taşınan Bakteriyojohâne-i Baytarî'de 1917'den itibaren müdür vekâletinde bulunmuş daha sonra 1922 - 1924 yılları arasında bu kurumun müdürlüğünü yapmıştır. Nikolaki Bey, 1924'ten sonra aynı kurumda müdür yardımcılığı ile laboratuvar şefi olarak çalışmış ve 1940 yılına kadar da bu görevleri sürdürmüştür. 1940 yılında 68/69 yaşında iken yaş haddinden emekliye ayrılan Nikolaki Bey, ücretli olarak aynı kurumda çalışmaya da devam etmiştir. Nikolaki Mavridis [Mavroğlu] İstanbul'da Aralık 1954'te

19 BOA., DH. SAİDd., 105/207.

20 Unat, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyojoloji*, 56.

21 Mavroğlu, *Veteriner Tarihi Hakkında Notlar*; Berfin Melikoğlu Gölcü ve Şule Osmanağaoğlu Sanal, "Mecmua-i Fünûn-i Baytariyye: İnceleme ve Özetli Bibliyografya," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 14, S. 1 (2012): 45 - 46.

22 Unat, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyojoloji*, 59 - 60, 80 - 81.

hayata gözlerini yummuştur.²³

Son Dönem Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemleri'nin önemli bir siması olan Nikolaki Bey'in hayvan hastalıkları, veteriner hekimlik ve veterinerlik tarihi hakkında kaleme aldığı önemli eserleri de bulunmaktadır. Bunlardan biri araştırmamızın konusunu oluşturan "Tabâbet-i Baytariye'de Aşı, Serum ve Toksinlerin Tatbikâtı" adlı risaledir. Bu risale ve önemi üzerine araştırmamızın daha sonraki başlığında ayrıntılı bilgi verilecektir. Nikolaki Bey'in ikinci eseri "Emraz-ı Mikrobiye-i Hayvanat-ı Ehliye Birinci Cüz Umûmiyet Kısmı" ismini taşımaktadır. 64 sayfalık bilimsel bir risale olan bu eser 1332 tarihinde Dersaadet'te Hürriyet Matbaası'nda basılmıştır. "Muhterem meslekdaşlara" başlığıyla başlayan risalede Nikolaki Bey, şimdiye kadar ehil hayvanların mikrobik hastalıklarına dair bir kitap yazmamasının nedenini bu tür hastalıklarla ilgili bilgilerin her yıl değişmesinden ileri geldiğini ileri sürmüştür. Aynı zamanda bu risaleyi yazmasında meslektaşlarının samimi teşviklerinin etkili olduğunu belirtip ilgili kitabı cüz halinde neşretme kararı aldığını ifade etmiştir. Yazar ayrıca, bu risaleyi kaleme alırken yararlandığı eserleri "mehazlarım" başlığı altında aynı sayfada vermiştir. İlgili risalenin yararlandığı kaynaklar şu şekilde belirtilmiştir: 1- Carnot, Maladies Microbiennes en Général, 1911. 2- Grasset, Physiopathologique Clinique, 1911. 3- E. Metchnikoff, Microbes et Toxines, 1911. 4 – Besson, Microbiologie, 1912. 5 – I. Minet, Les Applications Pratiques, 6 – T. Leclercq, De l' Anaphylaxie, 1913. 7 – W. Koll, Bacteriologie Expérimentale, 1911. İlgili eserin son kapağında risalenin 5 kuruşa satıldığı da kaydedilmiştir.²⁴

Nikolaki Bey, ayrıca 8 Mayıs 1946 tarihinde Pendik Veteriner Kontrol Enstitüsü'ne "Veteriner Tarihi Hakkında Notlar" ismini taşıyan kendi gözlem ve tecrübelerine dayanarak hazırladığı notları da takdim etmiştir. Bilimsel içerikli bu kişisel notlar daha sonra yapılan çeşitli bilimsel araştırmalarda kullanılmıştır.²⁵ Nikolaki Bey'in ayrıca tespit edebildiğimiz kadarıyla müstakil veya ortak 14 adet bilimsel makalesi bulunmaktadır. Bu makaleler, II. Meşrutiyet Dönemi'nde genellikle Mecmua-i Fünûn-i Baytariyye isimli dergide yayımlanırken Cumhuriyet Dönemi'ndeki bilimsel araştırmalar daha çok Türk Veteriner Hekimler Derneği Dergisi gibi süreli yayınlarda yayımlanmıştır. Nikolaki Bey'in geç dönem Osmanlı Devleti'nde yayımlanan araştırma makalelerine bakıldığında vebâ- yı bakarî serumu, koyun çiçeği, büyükbaş hayvanlarda malarya, ruam, zatürre ve kuduz gibi hastalıklar hakkında önemli çalışmalar yaptığı görülmektedir.²⁶ Nikolaki Bey'in önemli çalışmalarından biri de araştırmamızın konusunu oluşturan Tabâbet-i Baytariye'de Aşı, Serum ve Toksinlerin Tatbikâtı isimli eseridir.

3. Tabâbet-i Baytariyede Aşı, Serum ve Toksinlerin Tatbikâtı İsimli Risale ve Analizi

Nikolaki Mavridis tarafından kaleme alınan Tabâbet-i Baytariyede Aşı, Serum ve Toksinlerin Tatbikâtı isimli bilimsel içerikli risale hakkında bugüne kadar müstakil bir çalışma yapılmamış risale

-
- 23 Erk ve Dinçer, *Türkiye'de Veteriner Hekimlik Öğretimi*, 286-287; Unat, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakterioloji*, 82.
- 24 Nikolaki Mavridis, *Emrâz-ı Mikrobiye-i Hayvanat-ı Ehliye Birinci Cüz, Umûmiyet Kısmı* (Hürriyet Matbaası, 1332), 1 - 4.
- 25 Mavroğlu, *Veteriner Tarihi Hakkında Notlar*.
- 26 Erk ve Dinçer, *Türkiye'de Veteriner Hekimlik Öğretimi*, 78. Nikolaki Bey'in hazırladığı bilimsel makalelerin künyeleri ile ilgili ayrıntılı bilgi *Türkiye'de Veteriner Hekimlik Öğretimi* adlı eserin 78. sayfasında bulunmaktadır. Burada makalelerin ayrıntılarına girmeden sadece genel nitelikleri üzerinde durulmuştur.

sadece özet bir bildiri olarak sunulmuştur.²⁷ İlgili risale, R. 1330 tarihinde İstanbul'da Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı tarafından basılan 38 sayfalık bir eserdir. Risalenin kapak ve giriş sayfasında müellifin Mülkiye Baytar Mektebi bakteriyoloji ve emraz-ı sâriye muallimi olduğu belirtilmiştir. Risalenin 2. sayfasında “muhterem meslekdaş” hitabıyla başlayan girizgâhta Nikolaki Bey, bakteriyoloji bilim uzmanlarının insan ve hayvan hayatını etkileyen sebepler üzerinde durduklarını ve buna nüfuz etmeye çalıştıklarını belirtmiştir. Gelişmiş ülkelerin laboratuvarlarında mikrobik ve bulaşıcı hastalıklar üzerinde yapılan çalışmaların hayret uyandıran bir seviyeye geldiği ve her gün yeni bir hakikatin keşfedildiği belirtilmiştir. Yazar, dönemin bilimsel gelişmelerinde veteriner hekimlikte kullanılan birçok aşı, serum ve toksinlerin önemli bir yer tuttuğunu ve gelişen bu durumu meslektaşlarına bildirmeyi bir görev bildiğini ifade ederek risaleyi kaleme aldığını vurgulamıştır. Nikolaki Bey, kaleme alınan bu risalenin meslektaşları tarafından naçizâne bir hediye olarak kabul edilmesini rica etmiştir.²⁸

Risalenin 3. sayfasından itibaren yazar, araştırma konusunu ele almaya başlamıştır. Bu anlamda ele aldığı ilk konu, *kabiliyet-i tesir – muâfiyet – anafilaksi* ismini taşımaktadır. Yazar ilk başlıkta hayvanların bulaşıcı hastalıklara karşı koyma yani mukavemet etme konusunda iki özelliğe sahip olduklarını belirtmiş ve bunlardan birini kabiliyet-i tesir diğerini ise muafiyet olarak açıklamıştır. Ayrıca serum, aşı ve toksinlerin verilmesi ile hayvanların üçüncü bir özellik daha kazandıklarını ve buna da anafilaksi denildiğini belirtmiştir. Yazar bundan sonra kabiliyet-i tesirin ne olduğu üzerinde durmuş ve bu kavramı bir kişinin bir hastalığa karşı derece-i istidâd yani hastalığa karşı koyma yeteneği olarak tanımlamıştır. Örneklerle kabiliyet-i tesiri zenginleştiren yazar, büyükbaş hayvanların vebâ-yı bakarî yani sığır vebasası, atların ruam yani sakağı ve insanların ise tifo ve veba gibi hastalıklardan müteessir olmalarını göstermiştir. Yazar daha sonra muafiyetin yani bağışıklığın ne olduğu üzerinde durmuştur. Buna göre muafiyet herhangi bir canlı hücreye mikrobik bir virüs girdiği zaman hücrenin o virüs ve toksine karşı kendini müdafaa edip müteessir olmama yeteneği olarak belirtilmiştir. Nikolaki Bey, muafiyeti tanımladıktan sonra iki çeşit muafiyet olduğunu ve bunlardan birincisinin muafiyet-i tabiyye yani doğal bağışıklık olduğunu ifade etmiştir. Buna göre doğal muafiyet ya da bağışıklık söz konusu olduğunda hücre ne kadar virüsle temas etse de bundan etkilenilmeyeceği belirtilmiştir. Örnek olarak beygirlerin ve insanların sığır vebasından ve hayvanların ise cüzzamdan etkilenmemeleri verilmiştir. Ayrıca muafiyet-i tabiyyenin tüm hastalıklara aynı suretle karşı koyamadığı ve bundan dolayı bunun da ikiye ayrıldığı belirtilmiştir.²⁹

İkiye ayrılan muafiyetten biri muafiyet-i mutlaka olarak tanımlanırken kişilerin her ne suretle olursa olsun muaf bulundukları mikroptan etkilenmeyecekleri ifade edilmiştir. Buna örnek olarak insan ve beygirlerin sığır vebasından etkilenmemeleri gösterilmiştir. Diğer ise gayr-ı tam muafiyet-i tabiyye olarak ifade edilmiş ve bunda kişi bazı durumlara maruz kaldığında hastalığa karşı dirençlerinin azalacağı belirtilmiş olmakla beraber aynı zamanda hastalığa karşı bağışıklıklarının artacağı kaydedilmiştir. Buna örnek olarak tavuğun şarbon hastalığına karşı durumu ifade edilmiş

27 İlgili çalışma, Savaş Volkan Genç ve Seda Tan tarafından VI. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu'nda özet bildiri sunulmuş ancak tam metni yayımlanmamıştır. Bkz. Savaş Volkan Genç ve Seda Tan, “Nikolaki Mavridis'in Tababet-i Baytariyede Aşı, Serum ve Toksinlerin Tatbikatı Adlı Eseri,” *VI. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildiri Özetleri*, Elazığ, 4 – 6 Ekim 2018, 43 - 45.

28 Nikolaki Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı, Serum ve Toksinlerin Tatbikâtı* (Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, 1330), 1 -2.

29 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 3 - 4.

ve tavuğun bu hastalığa yakalanması durumunda bir süre soğuk suda beklettirilip vücut sıcaklığı düşürülürse şarbon virüsünün aşılamaadan etkileneceği belirtilmiştir. Bir diğer muafiyet türü ise muafiyet-i kesbiye yani sonradan kazanılan bağışıklık olarak tanımlanmıştır. Buna göre hayvanlar yaşamlarının herhangi bir devrinde gerek bir hastalığa yakalanıp kurtulmakla gerekse suni aşılama ile bu muafiyet türünü kazanabiliyorlardı. Yazar, hastalıktan kurtulup bağışıklık kazanan kişinin hastalığın tabiatına göre tam yani katî veya gayr-ı tam muafiyet kazandığını kaydetmiştir. Örnek olarak kişi bazı hastalıklara yakalanıp kurtulduktan sonra hayatının sonuna kadar o hastalığa karşı muafiyet yani bağışıklık kazanıyordu. Hâlbuki diğer muafiyet türünde kişiler hastalıktan kurtulduktan sonra bağışıklıklarının geçici olduğu ve bir müddet sonra tekrar hastalıktan etkilendikleri ifade edilmiştir. Buna örnek olarak, humma-i kulaî yani şap hastalığı verilmiştir. Yazar, dönemin bazı bilim insanlarının hayvanların hastalıktan kurtulup muafiyet kazandıklarını fark edince hastalık virüsünü özel birtakım mahallerde uygulayarak hayvanları hafifçe hastalandırdıklarını ve daha sonra da bağışıklık kazanmalarının mümkün olup olmadığını düşündüklerini belirtmiştir. Yapılan çalışmalarda bazı hastalıklarda bu konuda başarı da gösterildiği belirtilmiştir. Büyükbaş hayvanlarda zatürre virüsü hayvanların kuyruğuna veya cemre-i arazi yani yanıkara³⁰ virüsü boğa ve öküzlerin toplardamarlarına [verid] aşılandığı zaman hayvanların bu hastalıklara karşı sağlam bir bağışıklık kazandıkları ifade edilmiştir.³¹

Yazar, sunî yani dışarıdan aşı veya bağışıklık kazandıracak serum gibi maddelerle de muafiyet kazandırıldığını ve buna muvakkat yani geçici muafiyet denildiğini ifade etmiştir. Bu muafiyetin belirli süre içinde az veya çok devamının olacağı kaydedilmiştir. Yazar canlı bir hücreye bağışıklık kazanması için verilen serum, aşı vb. maddelerin hücreye girdikten sonra hücredeki unsurlar ile mücadele ettiğini belirtmiştir. Buna örnek olarak çiçek aşısının insanlara verilmesi gösterilmiş ve aşının yapılmasıyla bir sivilce meydana geldiği ve aşının hücreye etki ederek aşılamaadan beş gün sonra hücreleri gerçek çiçek hastalığından korumaya başladığı belirtilmiştir. Ayrıca şarbon aşısının her iki aşılamaasında hücrenin karşı koyma derecesinin arttığı vurgulanmıştır. Yazar burada aşılamanın ayrıntılarına girerek hücreler ile mikroplar arasında bir mücadelenin var olduğunu ve bunun neticesinde hücrenin galip gelip muafiyet kazandığı ve ikinci aşılamaadan 12 -15 gün sonra da bağışıklığın başladığı kaydedilmiştir. Bu tür muafiyetlerin medid yani uzun süreli olduğu vurgulanmıştır. Buna örnek olarak yazar, insanlarda aşının ortalama 5 yıl hayvanlarda ise şarbon aşısının 1 yıl muafiyet sağladığını belirtmiştir.³²

Yazar ayrıca risalede hayvanlara sunî olarak ikinci bir muafiyet/bağışıklık daha sağlandığını, aşılama maddenin aşılamanın hemen sonrasında hücreyi hastalıktan koruduğunu belirtmiş ancak bu bağışıklığın çok uzun sürmediği kaydedilmiştir. Zira aşılama maddesi ile hücrenin esas yapıları arasındaki mücadele neticesinde hücrenin herhangi bir muafiyet/bağışıklık kazanmadığı ifade edilmiştir. Muafiyeti sağlayan bu özelliğin serumlarda bulunduğu vurgulanmıştır. Burada yazar ayrıca serumun ne olduğu üzerinde durmuş ve “ (...) serum bir maraz-ı intaniyye karşı muâf kılınmış ve o marazın mikrobunun ziyâde mekâdirinin zerkiyle fart-ı muafiyet verilmiş bir hayvanın kanındaki masli” olarak tanımlamıştır. Ayrıca muafiyet sağlayan serumların hücreyi

30 Son dönem Osmanlı Devleti'ndeki hayvan hastalıkları, hastalıkların isimlendirilmesi ve etkileri açısından şu kaynak esere bakılabilir. *Sığır Vebâsi ve Hakkında ittihazı Lazım Gelen Tedâbir* (Ahmed İhsan ve Şürekâsı, R. 1331), 19 - 20.

31 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 4 - 5.

32 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 5.

koruyan korunma maddeleri içerdiği belirtilmiştir.³³ Serumdan bahsedilirken ayrıca nitelikleri her ne olursa olsun yani mikrop giderici veya dönemin diliyle muzadd-ı mikrob veya toksin giderici yani muzadd-ı toksin gibi özelliklerin serum yapıldığında bedene dâhil olduğu ve bu özelliklerin geçici olduğu üzerinde durulmuştur. Buna göre serumların içinde bulunan ve mevadd-ı muafiye olarak tanımlanan elektrolit ve proteinlerin aşılama birkaç dakika sonra vücudun her tarafına yayıldığı ve etkilerini gösterdikleri belirtilmiştir. Bundan dolayı belirli serumu almış bir canlı, aşılama birkaç saat sonra dışarıdan gelecek veya gelmiş de henüz etkisini göstermemiş belirli bir düşmanın etkisini tevkif edebildiği yani alıkoyduğu kaydedilmiştir. Ancak serum ile vücuda verilen mevadd-ı muafiyenin nihai olmadığı ve zaman geçtikçe niteliğini kaybettiği ve 15 - 20 gün sonra bunların muafiyet özelliklerinin vücuttan büsbütün kaybolduğu ve mikroba karşı muhafaza halinin de ortadan kalktığı belirtilmiştir. Serum konusuna ayrı bir önem veren Nikolaki Bey, bu bölümde serumun nasıl etkide bulunduğunu da belirtmiştir. Buna göre, serumla beraber hastalığın virüsü de vücuda verildiğinde virüsün hastalığı tam olarak ortaya çıkaracağı bir zamanda vücuttaki serumun hücreye bir yardımcı gibi hastalık virüsüne karşılık verme kuvvetini artırdığı ve bundan dolayı bu mücadele neticesinde hücrenin yakalanmış bulunduğu teamülden dolayı muafiyet teşkil edildiği ve bu muafiyetin de devamlı olduğu kaydedilmiştir.³⁴

Yazar, serum ile beraber bir miktar hastalık virüsünün vücuda birlikte verildiğinde yani zerk edildiğinde etkilerini de incelemiştir. Bu anlamda örnek olarak vebâ-yı bakarî serumu yalnız verildiğinde hayvanlarda 15 - 20 günlük bir muafiyet sağlandığı ancak serum ile beraber bir miktar hastalık virüsü enjekte edildiğinde canlıda 4 - 5 gün sonra vücut sıcaklığının arttığı ve bazen hastalık belirtilerinden 1 - 2'sinin de görüldüğü ve hayvanın artık hastalıktan kurtulduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda muafiyetin de buna göre arttığı vurgulanmıştır.³⁵

Yazarın serumlardan sonra üzerinde durduğu bir diğer konu ise anafilaksi olmuştur. Anafilaksi terimi, Yunancada ana ve pylaxis kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. Anafilaksi, ilk defa 1902 yılında Charles Richet ve Paul Portier isimli bilim insanları tarafından köpeklerde yapılan aşılama sırasında kullanılmış ve immuniteye karşı oluşan semptomların bir kümesi olarak isimlendirilmiştir.³⁶ Nikolaki Bey'in anafilaksi üzerinde ciddi bir bilgi birikimi olduğu görülmekle beraber anafilaksi tanımı, semptomları ve dünyadaki gelişimi üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmuştur. Buna göre bulaşıcı hastalıklara karşı canlılar/hücrelerde anafilaksi denilen bir özelliğin bulunduğu kaydedilmiştir. Bir canlı dokuya karbon, hidrojen, oksijen ve azottan ibaret karmaşık proteinler veya toksin ile hücreler enjekte edildiğinde bir müddet sonra enjekte edilen maddenin pek aşağısında bir miktar enjekte edilse hayvanın o maddenin etkilerine alışacağı yerde aksine bundan müteessir olduğu ve bazı durumlarda ise öldüğü ve buna anafilaksi denildiği belirtilmiştir. Örnek olarak difteriye tutulmuş bir çocuğa beygirlerden istihzar edilen toksin giderici serum enjekte edildiğinde bu aşılama müteakip çocukların %15'inde aşılama 5 - 15 gün sonra kurdaşen³⁷ ve şişme - kabarma gibi belirtiler ortaya çıktığı belirtilmiştir. Yazar, serumun daha sonraki zaman diliminde nasıl etkide bulunduğunu ise şu sözlerle açıklamıştır: "(...) imdi bu serumun hiçbir eseri

33 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 6.

34 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 6.

35 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 6 - 7.

36 Mahmut Doğru ve İlknur Bostancı, "Anafilaksi ve Anafilaksideki Gelişmeler," *Çocuk Dergisi* 11, S. 2 (2011): 43 - 53.

37 Döküntülü ve kaşıntılı bir cilt hastalığı.

kalmadığı birçok sene sonra hastalıktan dolayı tekrar bu serum zerk edilse ol zaman ahvâlin yüzde 86'sında ve daha çabuk yani nihayet bir saatde daha şiddetli yukarı ki araz ile bir teamül husule gelir. Burada zerk edilen maddenin uzviyetde terakümiyle bir tesemmüm husûle geldiğine asla ihtimal vermemelidir. Zira birinci ve ikinci defa zerk edilen mekadirin mecmu' birden zerk edilse hayvana bir şey olmaz. Bu hassayı en evvel Richet³⁸ bulmuştur."³⁹

Yazar risalede anafilaksinin nasıl geliştiği üzerinde de durmuştur. Buna göre, Richet, köpeklerle zehirli olmayan miktarda konserseteyn⁴⁰ verdiğiinden bir süre sonra aynı maddeyi tekrar enjekte etmiş ve köpeklerin zehirlenme belirtileriyle öldüğünü ve buna anafilaksi adını verdiğini belirtmiştir.⁴¹ Risalede üzerinde durulan bir diğer konu ise şarbon [antraks] aşısıdır. Buna göre şarbon aşısı, çeşitli hayvanlarda zuhur eden dalak hastalığına karşı muafiyet kazanmak için farklı virüslerden müteşekkil ve iki defada enjekte edilen bir aşı olarak tanımlanmıştır. Birinci aşı [primer doz] gayet hafifken ikincisinin [booster doz] daha kuvvetli olduğu kaydedilmiştir. İkinci aşı enjekte edildiğinde 15 gün sonra aşının hayvanı dalak hastalığından koruduğu ve hastalığa karşı koyma süresinin bir yıl devam ettiği belirtilmiştir. Risale yazarı, şarbon aşısının hazırlanma sürecinden ziyade şarbon aşısının içinde bulunan basilin yani şarbon flamanları içerdiğini ve aşı tatbik edilirken gerekli olan ihtiyata uymak gerektiği üzerinde durmuştur. Nikolaki Bey, şarbon aşısının daha önce Paris'teki Pasteur Enstitüsü'nden tedarik edildiğini iki yıldan beri Pasteur Enstitüsü'nün Macaristan'da da bir şube açtığı ve şark hükümetlerine aşının buradan gönderildiği ifade edilmiştir. Macaristan'daki şubenin adresi, Mr. Eugène Fou Cault VI Andrassy – cet 105, Budapest şeklinde verilirken ayrıca İstanbul'da bulunan A. Viraps 20 Rue Alléon Pera, Constantinople adresinden de aşının temin edilebileceği belirtilmiştir.⁴²

Risalede oldukça uzun ve ayrıntılı bir şekilde şarbon aşısı üzerinde durulmuş ve risalenin 8 – 11. sayfaları bu amaçla şarbon aşısı, uygulamaları ve önemine ayrılmıştır. Buna göre aşı her nereden talep edilirse edilsin hangi hayvanda kullanılacaksa hayvan cinslerinin belirtilmesi gerektiği ve koyun, büyükbaş hayvan ile beygirler için ayrı kuvvetlerde aşılar olduğu belirtilmiştir. Ayrıca aşının temin edilir edilmez tatbik edilmesi de istenmiştir. Aşılar geldikten birkaç gün sonra uygulanacaksa serin bir yerde muhafaza edilmesi ve bir aydan fazla aşılarda kullanılmaması gerektiği ifade edilmiştir. Aşılama için Pasteur Enstitüsü'nden gönderilen 1 cm'lik kilit şırıngalardan başka tip şırınganın kullanılmaması talep edilmiştir. Aşılamada kullanılan şırınga/iğnelerin eski modellerinin pistonlu olup her kullanımda sterilize edilmeleri ve pistonlarının da değiştirilmesi gerektiği ve Pasteur Enstitüsü'nün bunu dikkate alarak yeni şırıngalar ürettiği, yeni modellerin ise lastik ve revendl pistonlu olarak imal edildikleri kaydedilmiştir. Aşı enbubini yani tüpünü açmadan önce güzelce karıştırılması gerektiği çünkü şarbon mikroplarının tüpün dibine çökmüş halde bulunduklarından bir müddet şırıngaya mikropsuz su çekileceği ve aşılama bittikten sonra şırıngayı kaynatmadan ertesi gün asla kullanılmaması gerektiği vurgulanmıştır. Bunun sebebi,

38 Ünlü Fransız fizyolog ve bilim insanıdır. 1913 yılında anafilaksi üzerine yapmış olduğu çalışmalardan dolayı Nobel Ödülü kazanmıştır. Anafilaksi ilk defa 1902 yılında Portier ile köpekler üzerinde yapılan aşılama sırasında kullanılmış ve tanımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zeynep Mısırlıgil, "Alerji Tarihçesi," içinde *Cumhuriyetin 100. Yılında Tıp Dalları Tarihçesi*, ed. C. Yakıncı ve L. H. Tanrıverdi (Nobel Tıp Kitabevleri, 2023), 37 – 49.

39 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 7.

40 Charles Richet'in anafilaksi deneylerinde kullandığı toksik maddenin adıdır.

41 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 8.

42 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 8 – 9.

şırınga kaynatılmazsa ve bir gece kendi haline bırakıldığı zaman az olan mikropların bir gece içinde çoğalacakları ve ertesi gün aşılama yapıldığında bunların şarbon flamanları yani proteinlerinin tesirlerini alıkoyarak hayvanı hiç aşılammamış bir halde bırakacağı belirtilmiştir.⁴³

Risale yazarı Nikolaki Bey, şarbon aşısının nasıl kullanılması gerektiği üzerinde de durmuştur. Buna göre artan aşının ertesi gün kullanılmaması ve şarbon aşısının ikinci aşılamanın ortalama 10 -12 gün sonra yapılması gerektiği belirtilmiş çünkü anafilaksi sebebiyle ölümlerin meydana gelebileceği hatta bazı bilim insanlarının 10 günün geçirilmemesi hakkında tavsiyede bulundukları kaydedilmiştir. Şarbon aşısının uygulanmasında ayrıca hastalığın devam ettiği günlerde aşının tatbik edilmemesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu durum şu sözlerle risalede açıklanmıştır:

“Şarbon aşısının tatbikinde dikkat edilecek gayet mühim bir nokta daha hastalığın devam ettiği günlerde aşının tatbik edilmemesi keyfiyeti *olub telkihi telefât vukuatı tevakkuf etdikten sonra ve daha doğrusu ilk ve son bahara talik etmek icâb eder. Zira hastalık vukuat-ı esnasında yirmi hayvan şarbon asırlarının mide ve emâsına idhal etmişler ise bunların on re’si şarbon dan müteessiren telef olur. Diğer on re’si şerait-i sirayetin nakıs olmasından dolayı asırlar yavaş yavaş emâsından azalarak hastalığın pençesinden kurtulur.*”⁴⁴

Risalede ayrıca şarbon aşısının dünyadaki kullanımı üzerinde de durulmuş ve Almanya ve Romanya’da Alman bilim insanı Bernard Sobernheim’in serumunun kullanıldığı ifade edilmiştir. Nikolaki Bey, Sobernheim usulünden bahsederken “bu usul şarbon mikrobları ile fevk-i muafiyetin kabz eddirilmiş bir hayvanın serumunun tatbikinden başka bir şey değildir.” demiştir.⁴⁵ Bu serumun hastalık esnasında uygulandığı ve Almanya ile Romanya’da hazırlandığı belirtilmiştir. Sobernheim usulünün hazırlanması için şarbon dan muaf olmuş bir hayvanın cilt altına öncelikle az miktarda şarbon enjekte edildiği birkaç gün sonra daha fazla miktarda şarbon kültürünün verildiği ve bu durum birkaç defa tekrar ettikten sonra sonunda aşılamanın toplardamara yapıldığı ifade edilmiştir. Toplardamarlarına aşılama yapılan hayvanın serumu az miktarda başka bir hayvana enjekte edildiğinde vaki ve şafi surette bu aşılamanın etkisinin görüldüğü kaydedilmiştir. Romanya’da hazırlanan serumun karma olduğu, çok güçlü bir bağışıklık [fart-ı muafiyet] verilmiş koyun, öküz ve beygirlerden alınan serum karıştırılarak kullanıldığı belirtilmiştir. Bunu uygulamak için bir taraftan koyuna 4, öküzlere 5 cm³ serum ve diğer taraftan hafifletilmiş şarbon kültürünün enjekte edildiği kaydedilmiştir. Bu önemli serumun Osmanlı coğrafyasında da Bakteriyolojihâne-i Şahâne’de hazırlanmaya başladığı vurgulanmıştır. Bu serumun birçok yerde kullanıldığı belirtilirken ayrıca büyükbaş hayvanlarda toplardamarlara enjekte edilen serum ile çok güçlü bir bağışıklık verildiği ve bundan üretilen serumun 2 - 4 cm³ hacmindeki virüsün aşılmasına karşılık hayvanları kurtardığı belirtilmiştir.⁴⁶

Risalede üzerinde durulan bir diğer husus ise cemre-i araz(iyye) yani yanıkara aşısı olmuştur. Yanıkara aşısı risalenin 12 -14. sayfaları arasında yer almıştır. Buna göre bu aşı yanıkara hastalığının bulunduğu yerlerde büyükbaş hayvanlara bağışıklık vermek için uygulanmaktaydı. Hâlihazırda Arloign – Cornevin usulünde hafifletilmiş paket içinde toz aşılarda kullanıldığı belirtilmiştir. Yanıkara aşısının temin edileceği yer de risalede verilmiştir. Buna göre, Lua Soupe 20 Rue Lebrun,

43 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 9 - 10.

44 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 10.

45 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 10 - 11.

46 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 11.

Paris adresi aşının temin edileceği yer olarak verilmiştir. Bu aşı, iki türde olup birinci türü daha hafif ve ikincisinin daha kuvvetli olduğu ve ikinci aşılardan 10 gün sonra hayvanların bağışıklık kazandıkları ve bu bağışıklığın bir yıl sürdüğü belirtilmiştir.⁴⁷

Risale, yanıkara aşının nasıl uygulandığı ve aşının nasıl enjekte edilmesi gerektiği üzerinde de uzun uzadıya durmuştur. Buna göre, paketlerdeki tozu eritmek için öncelikle yapılması gereken teknik detaylar üzerinde durulmuş ve paket içinde bulunan aşının kaç hayvana uygulanabileceğinin paket üzerinde yazılı olduğu ve her hayvana 1 cm sıvı hesap edilerek verilmesi gerektiği kaydedilmiştir. Ayrıca paketin tozu kaç hayvan için hazırlanmışsa o kadar cm³ su ilave edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Aşının hayvana uygulanması da ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Buna göre aşı yapılacak hayvanın kuyruğu tutulup içi dış tarafa doğru çevrilip hayvanın püskülünden bir karış yukarıdaki kabiller makas ile kesildikten sonra o bölgenin kaynamış su ile yıkandığı ve sonrasında kilitli şırınga ile cilt ve kemik arasında aşılama yapıldığı belirtilmiştir. 18 aylık ve daha büyük hayvanlara 1 cm³, 18 aydan aşağı ve 6 aylık olan hayvanlara ise 0,5 cm³ enjekte edildiği ifade edilmiştir. Altı aylıktan küçük hayvanlara aşı yapılmaması gerektiği belirtilirken ikinci aşılamanın daha kuvvetli dozlarla yapıldığı ve ikinci aşılamanın 8 - 10 gün sonra aynı şekilde uygulandığına işaret edilmiştir. Aşılamanın yapılması için en uygun zamanın ilkbahar olduğu ve dalak hastalığında olduğu gibi bu hastalığın da hüküm sürdüğü ahırlarda bu aşının uygulanmaması gerektiği çünkü cemre hastalığında olduğu gibi bazı hayvanların telef olmasının mümkün olduğu belirtilmiştir.⁴⁸

Yanıkara veya dönemin diliyle cemre-i araz(iyye) hastalığı serumunun nasıl elde edildiği de risalede ele alınmıştır. Bu anlamda yanıkara serumu, yanıkara basillerinin⁴⁹ boynundaki zehirli zerrelere hayvanın toplardamarlarına enjekte edilmesi ve bu suretle hayvanın güçlü bir bağışıklık kazanması sonucu elde edilen serum olarak tanımlanmıştır. İlgili risalede bu serumu bulan kişinin Vallée ve Lechainche⁵⁰ olduğu belirtilmiştir. Bu serumun nasıl kullanılacağı da detaylı olarak ele alınmıştır. Buna göre hastalığın ortaya çıktığı ahırlarda yalnız bu serum uygulandığında hastalığın önü hemen alınabilmekteydi. Serumun kullanımı hakkında ise şunlar ifade edilmiştir: “ (...) Hâlbuki bu serumun tatbîki ile hem hastalık durdurulur ve hem de tehlikeli olmaz, hayvanların kâmetlerine ve yaşlarına göre 10 -20 santimetro mûkaabi serum cild tahtına zerk olunur ve andan sonra gerek safi aşı ile (hafif bir hale konmuş mikrob zeri) gerekse yukarıki aşılar ile arızasızca telkih olunabilir.”⁵¹

Yanıkara serumu ile ilgili risalede üzerinde en son durulan konu serum ile beraber aşı ile birlikte aşılamanın yapılması ve bunların ne miktar yapılacağı üzerinedir. Buna göre hayvanlara

47 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 11 - 12.

48 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 12 - 13.

49 Çomak şeklindeki uzun ince bakterilere verilen isim. Burada yanıkara basillerinden kasıt hastalığa neden olan bakterilerdir.

50 Risalenin 13. sayfasında yanıkara serumunu bulan kişi Vallée Lechainche şeklinde tek bir isim olarak verilmiştir. Ancak ilgili serum Vallée ve Lechainche adında iki Fransız veteriner hekim tarafından keşfedilmiştir. 1913 yılında yanıkara hastalığının etkeni olan *Clostridium Chauvoei* bakterisinin saf kültürlerini yüksek sıcaklıklarda (42–43 °C) yetiştirmeyi bu iki hekim başarmıştır. Bu yöntem hayvanlarda bağışıklık sağlayan bir aşı üretilmesine de olanak tanımıştır. Bkz. “Blackleg Vaccines: Their Production and Use,” *Kansas Agricultural Experiment Station Technical Bulletin 10*, (June 1923): 6.

51 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 13.

serum yapıldıktan sonra safi virüsten 1 - 0,5 cm³ bir aşılama yapılacak olursa hastalıktan muafiyetlerinin en azından 1 yıla uzayacağı belirtilmiştir. Yanıkara serumunun 10-20-30-60 cm³ şişeler içinde gönderildiği ve aynı zamanda beraber gönderilen aşılardan sıvı ve en az 5 doz olarak kapalı tüplerde muhafaza edildiği belirtilmiştir. Aşıların hayvanların hastalıklarına göre değiştiği göz önünde bulundurulması istenirken aşı ve serumlarla beraber bir tarife gönderildiği ve bu tarifede oldukça ayrıntılı bilgi bulunduğu kaydedilmiştir. Aşı ve serumun temin edileceği adres şu şekilde verilmiştir: Institut de Sérotherapie 22, Rue Ingres Toulouse.⁵²

Risalenin yanıkara serum ve aşısından sonra üzerinde ayrıntılı bir şekilde durduğu bir diğer serum ise vebâ-yı bakarî [sığır vebasası] serumu olmuştur. Risalenin 14 - 19. sayfaları bu konuya ayrılmıştır. Risale, sığır vebasası serumunu bu hastalığa yakalanan hayvanların kan plazmasının bu hastalıktan muaf olmuş yani bağışıklık kazanmış öküzlere enjekte edilmesi ve bunlara güçlü bir bağışıklık kazandırılmasından sonra bunlardan elde edilen serum olarak nitelemiştir. Sığır vebasası serumunun serin ve karanlık bir yerde bulundurulması halinde 6 aya kadar kendisini muhafaza edebileceği ancak bu kadar bekleyen bir serum enjekte edildiğinde belirli miktarın üzerinde yapılması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca serum şişesi açıldığında koklanarak serumun bozulup bozulmadığının kontrol edilmesi istenmiştir. Bunun sebebi ise bozulmuş serum kullanılması halinde hem hayvan vücudunun şişeceği - çünkü içinde mikrop ve toksin taşımaktaydı - hem de serum ile karma usul birlikte enjekte edildiğinde serumun tesirsiz kalacağı ve yalnız virüs ile aşılanmış hayvanların hastalanıp telef olabilecekleri belirtilmiştir.⁵³

Sığır vebasası serumunun biri basit diğeri karma olmak üzere iki usulde uygulandığı ve basit usulde sadece serum enjekte edildiği ve muafiyet süresinin 15 - 20 gün olduğu kaydedilmiştir. Bu süre kısa olduğu için hastalık olan bölgede tüm hayvanlar aşılanmaz ve bölge temizlenmezse aşılanmamış hayvanlar arasında birer ikişer hayvanların hastalanacağı ve o zamana kadar aşılanmış hayvanların da bağışıklıkları azalacağından bu hayvanların tekrar hastalığa yakalanmalarının söz konusu olabileceği vurgulanmıştır. Hayvanlarda bağışıklığın daha uzun sürmesi adına karma usulün uygulanmasının tercih edildiği ve basit usulün de uygulandığı mahaller olduğu belirtilmiştir. Buna göre bir veya birkaç köyde sığır vebasasının hükmetmesi durumunda etraftaki sağlıklı köylerin hayvanlarını hastalığın yayılmasından korumak adına basit usulü uygulayabilecekleri ifade edilmiştir. Bu usul uygulandığı zaman hastalıklı bölge ile sağlam bölge arasında bir set çekilmekte ve hastalığın aşılanan köylere geçmediği gibi uzak bölgelere de sirayet edemeyeceği kaydedilmiştir. Yalnız basit surette aşılanan köy hayvanlarına hastalıklı bölgede hastalık ortadan kaldırıncaya kadar hiç olmazsa 20 günde bir serum yapılması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca hasta mahalde bulunan hayvanlar Kırım veya Halep⁵⁴ gibi hassas ırklara mensupsa o zaman yine basit usulün uygulanabileceği vurgulanmıştır. Bu türlerin basit usulle aşılanmalarının sebebi ise bunların oldukça hassas olmaları ve karma usulle aşılanmaları halinde hastalık belirtileri gösterebilecekleri ve hatta telef olabilmeleri ihtimalleriydi. Ayrıca bu cins hayvanlara önceden piroplozmoz⁵⁵ parazitleri

52 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 13 - 14.

53 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 14.

54 Kırım ve Halep cinsi büyükbaş hayvanlar, sığır vebasından doğrudan etkilenen ve yüksek ölüm oranlarına sahip cinsler arasında yer almaktadır. Kırım cinsi büyükbaş hayvanlarda ölüm oranları, son dönem Osmanlı Devleti'nin yayımladığı resmi kaynaklarda %80 olarak verilmiştir. Bu oranlar, bu cinslerin hastalığa karşı ne kadar hassas olduklarını göstermektedir. Bkz. *Sığır Vebâsı ve Hakkında ittihazı Lazım Gelen Tedâbir*, 6 -7, 14 -15.

55 Piroplozmoz hastalığı hem büyükbaş hem de küçükbaş hayvanlarda görülebilen yüksek ateş, iştahsızlık

bulaşmışsa tehlikenin bir kat daha arttığı ve bundan dolayı bunlara basit usulde aşılama yapılması ve takip edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca ikinci kez serum verilmesi ve hayvanlardan birisinin vücut sıcaklığı artarsa tekrar aşılama gerektiği üzerinde de durulmuştur.⁵⁶

Risalede karma usulün faydaları ve etkileri üzerinde de durulmuştur. Bu anlamda karma usulde serum ile beraber virüs [virüsü kan] de verildiği ve bu usulün yalnızca hastalıklı köylerde uygulandığı ve bunun faydasının muafiyet yani bağışıklık süresinin uzun sürmesi gösterilmiştir. Bu karma usul uygulanırken dikkat edilmesi gereken esaslar üzerinde durulmuş ve aşılama hayvanlarda aşılama zamanı yaklaşık 4 - 5 gün sonra hayvanların vücut sıcaklığının arttığı ve bunun göz önünde bulundurulması istenmiştir. Karma usulde serum miktarının fazla gelmesi, hayvanın hastalığa karşı koyma kabiliyetinin olması veya bağışıklık kazanmasından dolayı teamül [reaksiyon] yani vücut sıcaklığının artmayacağı ifade edilmiştir. Ayrıca karma usul uygulanırken reaksiyon ne kadar şiddetli olursa ve hatta göz akması vb. bazı hastalık belirtileri ortaya çıkarsa bağışıklığın da o derece uzun olacağı belirtilmiştir. Karma usul uygulanırken ayrıca birkaç noktaya daha dikkat edilmesi gerektiği kaydedilmiştir. Buna göre, aşılama virüsün temiz olması ve ilgili mahallerde piroplazmozun bulunup bulunmadığının araştırılması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca hayvan sahibi köylülere yılın bazı mevsimlerinde ve özellikle de yaz mevsiminde hayvanların kan işeyip işemediklerinin sorulması istenmiştir. Kanlı işeme her ne kadar birtakım bazı hastalıklarda da görülebilirse de serum uygulandığında bu belirtilerin genellikle piroplazmozdan meydana geldiğinin unutulmaması gerektiği de tembihlenmiştir. Ayrıca aşılamanın yapıldığı yerdeki hayvanlar çokça kan işeme hali gösteriyorlarsa ve bu hayvanlar hassas cinsler arasında yer alıyorsa basit aşılama usulü ile aşılama yapılması ve zabıta-i sıhhiyenin uygulanması belirtilmiştir. Basit usulün uygulanmasının nedeni hayvanların birçoğunda kronik piroplazmoz bulunmasından dolayıdır. Karma usul ile aşılama sırasında görülecek reaksiyon ile kronik halde bulunan piroplazmozun hâdd-ı halini yani normal sınırlarını geçeceği ve böylece hayvanlarda aşılama zamanı 15 gün sonra %15 - 20 oranında telefata verebileceğinin üzerinde durulmuştur.⁵⁷

Risalede üzerinde durulan bir diğer konu ise hastalık olan bölgeye dışarıdan hassas ırklar getirilmiş ise onlara serumun hiçbir zaman yapılmaması gerektiğiydi. Bu cinslere basit usulün ve lüzumlu hallerde ise karma usulün nasıl uygulanması gerektiği şu sözlerle açıklanmıştır: “*Anın için böyle hayvanlara ya basit usûl üzere serum tatbîk ederek tâkib etmeli veyahud muhtelit usûl üzere serum (v)urulmak icâb ederse virüs ağızlarına sürülerek bulaştırılmalıdır.*”⁵⁸

Risalede sığır vebası serumu hakkında ayrıca usul-ı ameli olarak ifade edilen bir uygulamadan da bahsedilmiştir. Buna göre bu usulde bir köye gidildiği ve hastalığın sığır vebası olduğu tespit edildikten sonra öncelikle bir cetvelin tanzim edilip ilgili mahallin muhtarına verilmesi ve doldurulması gerektiği ifade edilmiştir. Cetvelin bir örneği risalede verildiğinden aşağıda örnek

gibi belirtileri olan bir kan hastalığıdır. Bu hastalıkta hayvanların vücut sıcaklıkları 40 - 42 °C kadar yükselirken hastalık tedavi edilmemesi halinde yüksek ölüm oranlarına da sahiptir. Ayrıca son zamanlarda yayımlanan bir araştırmada Türkiye’de koyunların keçilere oranla daha fazla piroplazmoz hastalığına yakalandıkları belirtilmiştir. Bkz. S. Ozubek and M. Aktas, “Molecular and Parasitological Survey of Ovine Piroplasmiasis, Including the First Report of Theileria Annulara (Apicomplexa: Theileridae) in Sheep and Goats from Turkey,” *Journal of Medical Entomology* 54, S.1 (2017): 212 - 220.

56 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 15 - 16.

57 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 16 - 17.

58 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 17.

olması açısından cetvel verilmiştir.

Hayvan sahibinin ismi	Hastalıktan evvel mevcut hayvanâtı	Hastalık esnasında telef olanlar	Bâkî kalan hayvanât
ح	20	5	15
ب	15	0	15
ف	14	8	6
د	12	7	5
ل	10	4	6

Yukarıda verilen cetvel o dönem hastalığın şiddeti ve verdiği telefâtı % olarak tespit etmek gibi bir amaca da hizmet ederken aynı zamanda aşılacak hayvanların miktarını da tayin etmede kullanılıyordu. Risalede ayrıca aşılama yapmadan önce enjektörü temizlemek gerektiği ve bunun nasıl ve ne şekilde icra edileceği ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Hijyen konusundan sonra hasta hayvanlar arasından birinin seçilerek boynunun etrafına bir ip geçirildiği ve boynunun sıkılarak toplardamarlarının şişmesinin sağlandığı ve şişmiş toplardamarlara enjeksiyon yapıldığı belirtilmiştir. Bu şekilde hayvanın kaba kanının alındığı ve kaynamış çatal veya maşa ile o bölgenin güzel bir şekilde temizlendiği ifade edilmiştir. Risalede enjeksiyon işleminin nasıl yapılması gerektiği ve hijyen konusundan sonra aşılacak hayvanların büyük bir meydanda toplattırılıp termometre ile muayene edildiği ve hasta hayvanların katran ile işaret edilerek serum vurulmadığı kaydedilmiştir. Vücut sıcaklığı normal olanlara bir taraftan belirli miktarda serum diğer taraftan 0,5 cm³ virüs enjekte edildiği ve hayvan sahiplerine 6 güne kadar hayvanlarında iştahsızlık hali görülürse tekrar aşılama yapmalarına tembih edilmiştir. Aşılama sonrası iştahsızlık gibi hastalık belirtileri görülürse bu hayvanlara tekrar ilk yapılan aşılamanın 5 - 6 katından fazla serumun hayvanın omuz arkasına yapılacağı ve serum yapılırken omuz arkasındaki kılların kesilmesi ve ilgili bölgenin koku giderici maddeler ile yıkanmasının ihmal edilmemesi gerektiği belirtilmiştir.⁵⁹

Risalede sığır vebası serumu ile ilgili üzerinde durulan son husus ise aşılama yapılacak serum miktarları ile ilgilidir. Buna göre aşılama için kullanılacak serum miktarları Bakteriyolojihâne-i Baytarî müdüriyeti tarafından verilen tarife gereğince yapılmaktaydı. Risalede hangi cins hayvanlara ne kadar sığır vebası serumu zerk edileceği de bildirilmiştir. Bu minvalde Anadolu karasıgırı gibi daha az hassas cinslere 20 - 40, orta derecede hassas olan büyükbaşlara - ki bunlara Rumeli boz sığır ve mandaları dâhildir - 30 - 60, Kırım, Halep ve Mısır gibi daha hassas olan hayvan cinslerine ise 40 - 80 cm³ aşı yapılacağı belirtilmiştir. Ayrıca serumun toplardamarlara yapılması sonucunda belirtilen miktarların pek azının etki ettiği Bakteriyolojihâne-i Şahâne’de yapılan tecrübelerle sabit olduğu vurgulanmıştır.⁶⁰

Risalenin sığır vebası serumundan sonra üzerinde durduğu bir diğer konu ise barbon serumu⁶¹ olmuş ve risalede yaklaşık 1 sayfalık metin bu konuya ayrılmıştır. Öncelikle barbon serumunun

59 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 18.

60 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 19.

61 Barbon hastalığı özellikle mandalarda görülen bir hastalıktır. Bu hastalığa karşı 1913 yılında Bakteriyolojihâne-i Baytarî’de serum geliştirilmiştir. Serumun nasıl geliştirildiği araştırmamızda kullandığımız risalede de ayrıntılı bir şekilde kaleme alınmıştır. Bkz. Sencer Mustafa Karagül, “Pendik Veteriner Kontrol Enstitüsü ve 115 Yıllık Tarihi,” *Veteriner Hekimler Derneği Bülteni*, S. 14 (2017): 39 - 46.

niçin kullanıldığı üzerinde durulmuştur. Buna göre öncelikle hafif daha sonra gittikçe artan miktarda virüs enjekte edilen ve bunun sonucunda güçlü bir bağışıklık kazanan büyükbaş hayvanlardan hazırlanan bir serum olduğu ve mandalar ile büyükbaş hayvanlarda hastalık belirtileri olan hırlama ve bazı yerlerde hıyarcık - lenf bezlerinin iltihaplanması sonucu vücutta özellikle kasıkta beliren şişlik - denilen barbon hastalığına karşı bağışıklık kazanmak için kullanıldığı ifade edilmiştir. Barbon serumunun 1902 yılında Blin ve Carougeou tarafından üretildiği ve yakın zamanlarda [1913] Bakteriyolojihâne-i Baytarî'de üretilmeye başlandığı ve yapılan bilimsel denemeler sonucunda 20 - 80 cm³ hacminde aşılama yapılırsa serumun en kuvvetli mikrop hücrelerine karşı bağışıklık sağlayan hücreleri harekete geçirdiği belirtilmiştir. Barbon serumunun verdiği bağışıklık az bir süreyi kapsadığından hastalıklı mahallerde bir defa aşılamanın yetmediği serum ile virüsün bir arada verilmesi için Bakteriyolojihâne-i Baytarî'de birçok yöntemin denendiği belirtilmiştir. Yapılan bilimsel çalışmalar sonucunda hafifletilmiş mikroba serum karıştırılıp aşılamanın bu şekilde yapılmasının en uygun yöntem olduğu ifade edilmiştir.⁶²

Risalenin barbon serumundan sonra üzerinde ayrıntılı bir şekilde durduğu bir diğer konu koyun çiçeği aşısı olmuş ve risalenin 20 - 23. sayfaları bu konuya ayrılmıştır. Öncelikle koyun çiçeği aşısının ne olduğu üzerinde durulmuş ve aşının koyunlardaki çiçek hastalığının uzun süre devam eden seyrini ve hastalığın sebep olduğu telefati azaltmak amacıyla uygulanan bir aşılama olduğu belirtilmiştir. Risalede çiçek hastalığının sürüde ortaya çıktığı zaman öncelikle sürünün bir kısmının bu hastalığa yakalanıp iyileştiği zaman yani kabuk bağlama [devr-i takaşşur] döneminde kabuklardan toz halinde fazla miktarda dirençli virüsün dışarıya döküleceği, dökülebildiği ifade edilmiştir. Bu durumda sürünün diğer kısmının teneffüs esnasında virüs tozlarını akciğerlerine çekeceği ve bundan dolayı da hastalanacağı ve bu sürecin bu şekilde sürüde devam edip hastalığın birkaç ay sürüp gideceği belirtilmiştir. Risale aşının önemini burada yattığını - ki aşının da virüsten başka bir şey olmadığı belirtilmiş - ve aşı ile hayvanlara hem nispeten hastalığın sağlam bir şeklinin [virüs] verildiği hem de bütün hayvanlar birden hastalığa yakalandırılıp bir ay zarfında mümkün olan her ne ise onun olduğu/olacağı belirtilmiştir. Bu şekilde hayvan sahiplerinin de serbest bir şekilde ticaretlerine devam edebilecekleri ifade edilmiştir.⁶³

Risale koyun çiçeği aşının ne şekilde elde edileceği, edildiği üzerinde de durmuştur. Buna göre virüs elde etmek için hasta sürü içinde hastalık belirtileri gösteren yalnız ve hastalık belirtilerini dışı vuran [devr-i ifraz] birkaç koyunun seçilip bunların derilerinin bir alet yardımı ile yarıp tazyikle beraber çıkan bir iki damla beyaz kanın [lenf] kaynatılmış ve soğutulmuş bir kap içinde toplandığı belirtilmiştir. Bu şekilde bir miktar virüs elde edildikten sonra 2 - 3 kat kaynatılmış ve soğutulmuş su ile bu virüsün karıştırıldığı ve bununla aşılama yapıldığı vurgulanmıştır. Çiçek aşısı ile ilgili ayrıca hastalığın bulaşıcılığı yüksekse o zaman bütün sürüyü aşılamayıp içlerinden 10 kadar sağlam koyunun seçilerek bunların aşılanacağı ve 10 gün sonra bunlardan meydana gelecek lezyon [beşere] ile sürünün diğer hayvanlarının aşılanabileceği belirtilmiştir. Bu şekilde bu uygulamayla adi aşılama müteakip meydana gelmesi düşünülen fazla telefatin da önünün alınacağı kaydedilmiştir.⁶⁴

62 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 19 - 20.

63 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 20.

64 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 20 - 21.

Çiçek aşısıyla ilgili risalede üzerinde durulan bir diğer husus ise aşının uygulanması için ilgili mahallere giden veteriner hekimlerin virüs bulamadıklarından aşığı yapamamalarıdır. Bu durum virüsün laboratuvar ortamında istihzarını yani hazırlanmasını gündeme getirmiş ve aşının laboratuvarda üretilmesi mümkün olmuştur. Bu aşı, borrel⁶⁵ usulünde safi virüs veya soulie⁶⁶ usulünde asit – bor çözeltisiyle karıştırılmış bir aşı olarak geliştirilmiştir. Borrel usulünde 4 - 5 cm safi virüsün şırınga ile kuzunun cildine enjekte edildiği ve aşılama 4 - 5 gün sonra aşı yapılan yerde şişkinlik meydana geldiği ve o şişkinlik içinde masl-ı leben olarak ifade edilen birtakım yağların biriktiği ve bunun bir virüs olduğu ve bunun bir damlasının bile hayvana enjekte edilmesinin hayvanın ölümüne sebep olacağı kaydedilmiştir. Ayrıca aşılama kullanılan bu virüsün ne kadar eskirse virüsün kuvvetini o derece kaybedeceği ve bundan dolayı aşılama yapılacak koyunların hassasiyetlerini dikkate alarak her bir ırk için ne kadar eski virüs kullanılacağına bilinmesi gerektiği ifade edilmiştir. Osmanlı coğrafyasında yetiştirilen kıvırcık ve dağlıc koyun cinsleri için bu miktarın bilindiği belirtilmiştir. Borrel usulünden sonra üzerinde durulan bir diğer konu ise soulie usulünün nasıl uygulandığıdır. Soulie usulünde safi virüsün şırınga ile koyunun cilt altına ayrı ayrı noktalara birer damla enjekte edildiği ve lezyonlar belli bir olgunluğa gelince her bir lezyonun içindekilerin toplanıp 3÷100 oranında asit bor çözeltisi ile karıştırıldıktan sonra enbubinlere çekildiği ve sonrasında koruma altına alındığı belirtilmiştir.⁶⁷

Koyun çiçeği aşısının borrel ve soulie usulleri ile uygulanmasından sonra risalede bu aşının Osmanlı'daki gelişimi üzerinde de durulmuştur. Buna göre soulie usulünü Romanya'da ve borrel usulünü de Paris'teki Pasteur Enstitüsü'nde Nikolaki Bey bizzat kendisi görmüş ve bunlar üzerine eğitim almış ve soulie usulünde hazırlanan aşının tatbik-i muvaffak olduğunu ve Osmanlı'da da üretilmeye başlandığı üzerinde durulmuştur. Osmanlı'da hazırlanan aşının nasıl uygulandığı üzerinde de durulmuş ve aşı içeriğinin kaynatılmış bir fincana döküldüğü ve aşının hayvanın kuyruk veya kulağına yapılabileceği ifade edilmiştir. Ayrıca mevsimlere ve hava koşullarına göre de koyun çiçeği aşısının yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Soğuk mevsimlerde aşılamanın kuyrukta yapılmasında bir sakıncanın olmadığı belirtilmişse de sıcak mevsimlerde ve bölgelerde aşılama takip eden birçok aksamalar/bozulmalar meydana geldiği ve bundan dolayı da mevsim ve mahal ne olursa olsun daima aşılamanın hayvanın kulağına yapılmasının tercih edilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Aşılamanın lanset adı verilen bir ölçüm iğnesi veya temiz herhangi bir alet ile yapılabileceği ancak laboratuvarından gönderilen aşının şırınga ile yapılmasının tercih edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Aşılamanın yapıldığı şırıngaların/enjektörlerin özel oldukları ve sapının başı çevrildikçe ucundan bir damlanın aktığı ve böylece yapılan aşının miktarının da belli olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca bir noktada aşılamanın gerekli bağışıklığı sağlayacağı bundan dolayı birden fazla noktaya aşılama yapılmaması gerektiği kaydedilmiştir. Bununla birlikte 4 aylıktan küçük olan kuzular ile doğurması yakın gebe hayvanlara bu aşının uygulanmasının caiz olmadığı ifade edilmiştir. Bunun sebebi ise gebe hayvanların iskât-ı cenin yani aşılama ile yavrularını düşürme tehlikesiydi. Koyun çiçeği aşısı hususunda üzerinde durulan bir diğer konu ise aşının uygulanmasıydı. Bu minvalde birinci aşılama zamanından 10 gün sonra hayvanların muayene oldukları ve aşısı tutmayanların ikinci defa aşı yapıldıkları ve ikinci aşısı tutmayan hayvanların ise muaf oldukları belirtilmiştir. Koyun çiçeği hastalığına karşı risalede hayvanları korumak adına

65 Borrel usulünde koyun çiçeği aşısı 1910 yılında Bakteriyojîhâne-i Baytarî'de bu risalenin yazarı Nikolaki Bey tarafından hazırlanmıştır. Bkz. Unat, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyojî*, 60, 132.

66 Bu usul, Fransız veteriner hekim Henri Soulie'den ismini almaktadır. Borrel usulü ile birlikte bu usul de koyun çiçeği hastalığına karşı kullanılmıştır.

67 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 21 - 22.

serumun olduğu da belirtilmiştir.⁶⁸

Risale, koyun çiçeği serumunun ne şekilde elde edildiği ve ayrıntıları üzerinde de durmuştur. Buna göre fazla miktarda lenfin yani beyaz kanın tedrici olarak bağışıklık kazanmış bir koyuna aşılama yapılmasıyla koyunun daha güçlü bir bağışıklık kazandığı ve bu hayvandan serum elde edildiği belirtilmiştir. Serum verilirken bir taraftan 5 - 10 cm³ bahsi geçen serum diğer taraftan virüsü lenfa yani beyaz kan verilerek aşılama yapılırsa hayvanların bu hastalıktan daha sağlam bir şekilde kurtulacakları ifade edilmiş ve bu durumun hastalığın yayılmasını engelleyeceği kaydedilmiştir. Serumun daha sınırlı bölgelerde yani mahdud mevakide uygulanması mümkün ise de hastalığın yayılım gösterdiği yerlerde sadece aşının uygulanmasının icap ettiği belirtilmiştir. Risalede son olarak çiçek aşısıyla ilgili son zamanlarda – ki burada kastedilen 1910’lu yıllardır – aşılamada lezyon oluşmaması için -ki lezyonlarda virüsün yayılmasına sebep olmaktadır– bulaşıcı hastalıklar ile meşgul olanların serumun içinde bölünmüş virüsü hayvanlara aşılamak istedikleri belirtilmiştir. Bunu hazırlamak için borrel usulünde olduğu gibi virüsün karıştırıldığı ve sonra dişi bir kuzunun karın bölgesine vurulduğu belirtilmiştir. Bu aşılama yapılırken aşılanmanın yapıldığı yerde bir iltihabın oluştuğu ve yine bir şişkinlik meydana geldiği ve bu şişkinliğin oldukça fazla olduğu ifade edilmiştir.⁶⁹

Koyun çiçeği aşısı ile ilgili üzerinde en son durulan konu ise elde edilen virüsün birtakım teknik aşamalardan ve santrifüjden⁷⁰ geçirildikten sonra çökeltisinin çiçek hastalığına karşı bağışıklık kazanmış bir koyunun serumuyla karıştırılmasıdır. Serumla karıştırıldıktan sonra virüs tekrar santrifüjden geçirilip alınan çökelti, tortu sıvı haline getirilip çiçek aşısı olarak kullanılmaktaydı. Bu aşı 0,25 cm³ miktarında enjektörle cilt altına enjekte edildiğinde iltihapsız bir şişkinliğin oluşacağı belirtilmiştir. Bu aşığı kullananların elde ettikleri sonuçların ümit verdiği de vurgulanmıştır.⁷¹

Risalenin koyun çiçeği aşısından sonra üzerinde durduğu bir diğer konu tüberkülin olmuştur. Buna göre öncelikle tüberkülinin ne olduğu açıklanmış ve “tüberkülin tederrün mikroplarının gliserinli bûyûnlardaki zer’elerinin bir hûlasası” olarak açıklanmıştır. Kısaca tüberkülin, verem mikroplarının gliserinli kültürlerdeki zerrelerin bir özü olarak tanımlanmıştır. Tüberkülinin ham ve memdud [seyreltilmiş, hazır] olmak üzere iki şekilde kullanılabileceği ve merkez laboratuvarlarından [Bakteriyolojihâne-i Şahâne] talep edildiği zaman ham veya hazır olmak üzere talep edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ham tüberkülinin şurup kıvamında olup güzel bir kokuya sahip olduğu da kaydedilmiştir. Risalede, ham ve hazır tüberkülinin kullanım süreleri ele alınmıştır. Bu anlamda, ham tüberkülinin 1 yıldan fazla hazır tüberkülinin ise 4 ay kadar özelliklerini koruduğu belirtilmiştir. Burada ayrıca tüberkülinin insanlar için kullanımına da değinilmiş ve tüberkülinin az çok sağlıklı insanların da etkilendikleri gibi veremli [mütedderrin] insanların bu maddeyi hâlihazırda enjekte edilmek suretiyle asla kullanmadıkları yalnız cildin dış tarafında bir yere sürüldüğü kaydedilmiştir.

68 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 22 - 23.

69 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 23.

70 Santrifüj, ağırlıkları kayda değer bir şekilde farklı olan maddelerin yer çekim kuvvetine bağlı olarak ayrıştırılmasıdır. Santrifüj işlemiyle sıvı içindeki partiküllerin ve yoğunlukları farklı olan iki sıvının birbirinden ayrılması sağlanmaktadır. Bkz. “Santrifüj Cihazı Nedir? Ne işe yarar?,” Erişim, 5 Haziran 2025, https://www.labcihazlari.com/blog/icerik/santrifuj- cihazi-nedir-ne-ise-yarar-santrifuj- cihazi_fiyatlari?srsltid=AfmBOooKvJUIEAU-DxVrbiSI-OTYH72SsTaaJpBH0Qb7DHaRDacdNAh5&utm_source=chatgpt.com.

71 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 23.

İnsanlardaki etkisinden başka hayvanlardaki kullanımı üzerinde durulmuş ve son zamanlarda hayvanlara tüberkülinin uygulanmasıyla önemli sonuçlar alındığı ve sağlam bir hayvana 8 - 10 cm³ hazır tüberkülin enjekte edildiğinde hayvanda hiçbir anormal durum görülmediği kaydedilmiştir.⁷²

Tüberkülinin hayvanlara uygulanmasında herhangi bir sorun olmadığı ifade edilirken aynı zamanda aşı uygulamasından sonra ortaya çıkan yan etkiler ve belirtiler üzerinde de durulmuştur. Bu anlamda, veremli bir hayvana belli miktarda hazır tüberkülin enjekte edildiğinde 8 - 12 ve bazen de 18. saate doğru 1,5 derece veya daha fazla bir vücut sıcaklığı artışı olduğu belirtilmiştir. Bu vücut sıcaklığı artışı ile daha başka belirtilerin anafilaksi etkisi olduğu kaydedilmiştir. Risale bu durumu veremli insan ve hayvanatın vücudunda mikrobik etki neticesinde lizin gibi birtakım antikorlar bulunmasına bağlamış ve bu tür hayvanlara tüberkülin enjekte edildiğinde vücuttaki antikorların tüberküline karşı birtakım etkileri olduğu ve bunun sonucunda anafilaksi belirtileri geliştiği ifade edilmiştir.⁷³

Risale tüberkülinin cilt altına enjekte edilmesinin verem hastalığını teşhis etmek adına gayet güzel bir araç yani vasıta-i teşhisiye olduğunu kaydetmiştir. Bundan dolayı da gerek sınırlardan geçen hayvanlara gerekse süthanelere dışarıdan getirilen veya ahır içindeki hayvanlara tatbik edilmesiyle hangi hayvanların veremli olduğunu tespit etmek açısından kolaylık sağladığı vurgulanmıştır. Risalede hasta hayvanları tespit etmek amacıyla usul-i umûmi denilen bir usulden bahsedilmiştir. Bu usule göre öncelikle hayvan 2 gün bir ahıra kapatılıp herhangi bir hizmet görmemekte ve bu 2 gün boyunca sabah – akşam vücut sıcaklığı kontrol edilmektedir. Vücut sıcaklığı 39,5 ve daha yukarı olan hayvanlara tüberkülin vurulmamaktaydı. Kontrol edilen vücut sıcaklığı ortalaması 38,5 veya 39 derece olduğu görüldükten sonra gece saat 00.00’da yani alaturka saat ile 12’de aşağıdaki cetvelde gösterildiği üzere gerekli miktardaki tüberkülinin hayvanlara enjekte edileceği belirtilmiştir.

5	cm ³	Büyük kâmetdeki öküz, boğa, mandalara
4 - 3,50	“	Büyük kâmetdeki ineklere
3	“	İki yaştan büyük genç hayvanlar ve vasat kâmetde ineklere
2	“	Altı aylıktan iki yaşına kadar düğe ve tosuna
1	“	Ufak danalara
1 - 0,50	“	Kelblere

Yukarıdaki cetvelde de görüldüğü üzere hayvanların boyutlarına göre tüberkülin zerk edilmekteydi. Risalede bu cetveldeki miktarlar hayvanlara enjekte edildikten sonra 12 - 15 - 18 saat sonra hayvanların vücut sıcaklığının kontrol edildiği belirtilmiştir. Vücut sıcaklığındaki farkın tüberkülinin enjekte edilmesinden önce normal vücut sıcaklığı ortalaması ile tüberkülinin enjekte edilmesinden sonra en yüksek olan derece ile mukayese edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu ölçümler sonucunda eğer vücut sıcaklığı farkı 0,9 dizyem kadersa hayvan sağlam ancak fark 1, 1,4

72 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 23 - 24.

73 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 24 - 25.

kadarsa hayvanın şüpheli addedilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Vücut sıcaklığı farkı 1,5 ve ondan daha yukarı ise hayvanın mütederrin yani veremli olduğu belirtilmiştir.⁷⁴

Risalede ayrıca tüberkülinin enjekte edilmesinden önce hangi termometre kullanılmış ise enjekte edildikten sonra da aynı termometrenin kullanılması gerektiği ve hayvanların dereceleri ölçülmeden önce su içtirilmemesi ve koşturulmaması gerektiği kaydedilmiştir. Bunlardan birincisinin vücut sıcaklığını düşüreceği ikincisinin de yükselteceği vurgulanmıştır. Tüberkülinin gebe ve doğurması yakın ineklere de tatbik edilebileceği ayrıca tüberkülin enjekte edilirken belirti göstermeyen hayvanların sütünün dahi tehlikesiz bir şekilde içilebileceği kaydedilmiştir. Bununla beraber tüberkülin enjekte edilip de hastalık belirtisi gösteren bir hayvanın birkaç gün sonra tekrar tüberkülin enjekte edildiğinde hastalık belirtisi göstermeyeceği veya hiç göstermeyeceği vurgulanmıştır.⁷⁵ Bu durumun iskelelerde bulunan muayene memurlarını aldatabileceği de belirtilmiştir. Çünkü ülkeye ithal edilen ineklere tüberkülin enjekte edildiğinde yukarıdaki durumun görüleceği yani hayvanların hastalık belirtileri göstermeyecekleri ve hayvan sahiplerinin de bundan faydalanıp hayvanları muayene yerine götürmeden birkaç gün önce tüberkülin vererek görevli baytarı aldatmaya teşebbüs edebilecekleri ifade edilmiştir. Ancak her ne kadar aldatmaya yönelik teşebbüsler olsa da risale ilmi tetkiklerin bunun önüne de geçtiğini ve bunun da hayvana muzâaf yani iki kat doz tüberkülin enjekte edilerek çözüldüğünü belirtmiştir. Bu uygulama için hayvanın sabahları vücut sıcaklığının ölçüldüğü ve normal olduğu görüldükten sonra büyük boyuttaki hayvanlara 10 ve daha küçüklere 4 - 5 cm³ tüberkülin enjekte edildiği ve ondan sonra her iki saatte bir vücut sıcaklıklarının kontrol edildiği ve buna 16 - 20 inci saate kadar devam edildiği kaydedilmiştir. Hayvanın tüberkülin enjekte edildikten sonra en yüksek sıcaklığa 4 - 8 saat sonra ulaştığı ve buradan yola çıkarak normal vücut sıcaklığı ile tüberkülin verilmesinden sonra en yüksek vücut sıcaklığı arasındaki farktan yola çıkarak hayvanın hasta yani mütederrin olup olmadığının meydana çıkarılacağına işaret edilmiştir.⁷⁶

Risalede kesin teşhis konulan hayvanın cilt altına tüberkülin enjekte edileceği zaman hayvanın 3 gün kadar ahıra kapatılıp baytarın orada 3 gün beklemesi ve tüberkülin verilecek hayvanların hummâ yani sıtma gibi birtakım hastalıklarının bulunmaması gerektiği belirtilmiş ve usul-i umumiden başka muhtelif usullerin de varlığına işaret edilmiştir. Bu anlamda bu usullerin en pratik ve az çok iyi neticeler veren başlıcalarının ifade edileceği kaydedilmiştir. Bu usullerden biri teamül-ü aynî olarak bilinen usuldü. Risale, teamül-i aynîyi ayrı bir başlıkta ele almış ve incelemiştir.⁷⁷

Risale, teamül-ü aynînin nasıl uygulandığı üzerinde durmuş ve bu anlamda tüberkülin ile hayvanda teamül-ü aynî yapmak için ham tüberkülin damlalığa alındıktan sonra hayvanın bir gözünün içine bir damla damlatıldığı ve hayvan sağlam ise hiçbir şey olmadığı belirtilmiştir. Ancak hayvan hasta yani mütederrin ise 6 - 12 saat zarfında kızarıklar meydana geldiği, gözyaşlarının akmaya başladığı ifade edilmiştir. Teamül-ü aynînin verdiği sonuçların genellikle kesin olduğu kaydedilmiştir. Yalnız bazı durumlarda tüberkülin damlatılır damlatılmaz gözün fazla hassasiyetinden dolayı gözyaşının fazla miktarda aktığı ve oradaki tüberkülini de sürüklediği

74 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 25 - 26.

75 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 26.

76 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 26 - 27.

77 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 27.

belirtilmiş veya daha nadir yaşanmakla beraber gözün fevkalade hassasiyetinden dolayı tüberkülinin hayvana adeta hastaymış gibi tesir ettiği belirtilmiştir. Risalede tüberkülinin etkisi üzerinde durulduktan sonra şu tespitlerde bulunulmuştur: “(...) İşte tatbikatında ender olarak verdiği bu gibi na-muvaffak netayiç müstesna olduğu halde gayet iyi bir vasıta-i teşhisiye ise de pratikte henüz tüberkülinin daha kati olan zerk tahtü’l cildiye tercih edilemez.”⁷⁸

Risalede ele alınan bir diğer konu teamül-i cildi olarak ifade edilen usuldü. Buna göre tüberkülin bir de cilde enjekte edilerek verilmekteydi. Bu usulü uygulamak adına bir kişinin hayvanın başını tutarken bir diğerinin hayvanın kuyruğunu kaldırdığı belirtilmiştir. Hayvanın kuyruğunu kaldırınca anüsün her iki tarafında birer iltiva yani kıvrılma meydana geldiği ve bu kıvrımlardan örnek olması için sağ kıvrılmadaki derinin içine tüberkülin enjekte edildiği ifade edilmiştir. Bunun için 1 cm³ bir enjeksiyon hazır tüberkülin ile doldurulduktan sonra kuyruktaki sağ kıvrılma soldaki ilk iki parmakla tutulup enjeksiyonun cilt içine birkaç mm. dahil olduğu ve büyük hacimdeki hayvanlardan öküzlere 1÷8 ve ineklere 1÷10 oranında tüberkülinin enjekte edildiği ifade edilmiştir. Hayvan sağlam ise enjeksiyonun yapıldığı yerde hiçbir şey görülmeyeceği ancak hayvan hasta ise 24 - 36 - 48 saat sonra o noktada fındık bazen ceviz veya daha büyük bir şişkinliğin meydana geldiği ve bundan hayvanın hasta olduğunun anlaşıldığı belirtilmiştir. Bazen tüberkülin vurulmasını müteakip bir şişkinliğin meydana gelmesi durumunda bunu kesinlikle teşhis için bir araç olarak kabul etmemek gerektiği ve 24 - 48 saatte meydana gelen, gelecek şişkinliklerin dikkate alınması gerektiği kaydedilmiştir. Tüberkülinin bu uygulamasında hayvanı bir yere kapatıp derece almak, vücut sıcaklığı derecesini mukayese ederek farkını aramak, hayvanları hizmetten alıkoymak ve baytarın orada beklemek gibi mahzurları olmadığından tüberkülinin bu usulde verilmesinin daha kolay olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca hayvanın vücut sıcaklığı hiç ölçülmeden tüberkülin verildiği ve 36 saat sonra hayvan tekrar muayene edilerek şişen bir yerin olup olmadığının araştırıldığı ifade edilmiştir.⁷⁹

Risalede tüberkülinin insanlarda kullanımı ve etkileri üzerinde de durulmuştur. Bu minvalde insanlarda tüberkülinin cilt altına vurulmasında görülen hastalık belirtilerinin genellikle hastanın ölümüne sebebiyet verdiğinden tüberkülinin başka şekilde uygulanmasından istifa edildiği ve şimdiye kadar bulunan usullerden tüberkülinin teamül-ü cildiye şeklinde uygulanmasının tercih edildiği kaydedilmiştir. Bunu uygulamak adına veremli hastanın kolunda birbirlerinden uzakta yüzeysel iki çizik [şak] yapıldığı ve bunlardan biri kontrol amacıyla bırakılırken diğerine %25 oranında seyreltilmiş tüberkülinden birkaç damlanın damlatıldığı belirtilmiştir. Bu damlatma sonucunda eğer kişi veremli ise tüberkülin dökülen çizik etrafında bir ihmizar yani kızarıklığın meydana gelmeye başladığı ancak tüberkülin konulmayan çizik de hiçbir şeyin meydana gelmediğine işaret edilmiştir. Tüberkülin uygulamasında pozitif sonuçlar verem hastalığına işaret ederken negatif sonuçların ise veremin yokluğunu kesin olarak göstermediği çünkü çoğu zaman veremin ilerlediği ve içte yerleşmişse bir belirti, reaksiyon göstermediği belirtilmiştir. Ayrıca hastalık çok sınırlı bir alanda etkili olduğunda bile hastalık belirtisi veya duyarlılığının görülemeyebileceği ve onun için iğneyle tekrar bir aşılama yapmak gerektiği yani ikinci bir tüberkülin uygulanmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur.⁸⁰

78 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 28.

79 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 28 - 29.

80 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 29 - 30.

Risalede ayrıca 1/15 oranında seyreltilmiş tüberkülin göze damlatıldığında görülen teamül-ü aynî ile veremin insanlardaki durumunun teşhis edilmeye çalışıldığı ancak bu usulde de hastalık ilerlemiş ve derinde yer alıyorsa kesin sonuçlar alınamayacağı kaydedilmiştir. Ayrıca bu usulün bazen haftalarca devam eden bir göz iltihabına sebep olduğu ifade edilmiştir.⁸¹

Risalede ele alınan önemli ve ayrıntılı bir konu da mallein⁸² idi. Mallein ile ilgili kısım risalede 30 - 36. sayfalar arasında yer almıştır. Buna göre öncelikle malleinin ne olduğu üzerinde durulmuş ve şu şekilde açıklanmıştır: “Bu madde tüberkülin gibi telef olmuş ruam mikroplarını havi gliserinli buyunların bir hülasesi olup ham ve memdud olarak iki kısımdır. Hamı nahoş bir râyihaya malikdir ve memdudu tüberkülinin yapıldığı tertibde yapılır.”⁸³ Risale malleinin ne olduğunu açıkladıktan sonra hazır, yani seyreltilmiş mallein üzerinde durmuştur. Buna göre sağlam bir hayvanın cilt altına hazır mallein enjekte edilse ve bu miktar belirlenen miktardan fazla olsa dahi hayvana bir şey ol(a)mayacağı belirtilmiştir. Sadece ilgili yerde küçük bir veremin teşekkül edeceği ve hayvanın vücut sıcaklığının çok az yükselerek asla bir dereceyi geçmeyeceği ifade edilmiştir. Mallein eğer hasta yani ruamlı bir hayvana enjekte edilirse başlıca üç belirti veya reaksiyonun görüleceği belirtilmiştir. Bunlar; teamül-ü mevzi’, ikincisi teamül-ü uzvî veya umûmi sonuncusu ise derece-i hararetin tereffu’ olarak açıklanmıştır. Teamül-i mevzide mallein zerkinden birkaç saat sonra vurulan bölgede avuç içinden büyük ve ağırlı bir şişkinliğin meydana geldiği ifade edilmiştir. Bu şişkinliğin etrafındaki lenflerin hassas oldukları için şiştikleri belirtilmiştir.⁸⁴

Risale oluşan bu şişkinliğin 3 - 5 gün devam edip daha sonra yavaş yavaş ortadan kalkmaya başladığını belirtmiştir. Teamül-ü umumide birtakım genel hastalık belirtilerinin zuhur ettiği ve bunların başlıcalarının iştahsızlık, kuduret yani durgunluk ve bazı hayvanlarda hafif ateş şeklinde olduğu ifade edilmiştir. Bu belirtilerin en çok enjeksiyondan sonraki 12 - 18 saat içinde görüldüğü ve daha hafif şekilde 48. saate kadar devam ettiği ve daha sonra yavaş yavaş ortadan kalkmaya başladığı kaydedilmiştir. Risalenin üzerinde durduğu diğer konu ise ruamlı hayvanda görülen derece-i hararetin tereffu yani vücut sıcaklığının yükselmesidir. Enjeksiyondan 8 saat sonra hayvanın vücut sıcaklığının yükselmeye başladığı ve bu yükselmenin 12 - 15 saat bazen de 18. saate doğru en yüksek seviyesine ulaştığı belirtilmiştir. Bu sıcaklık artışının 1,5 derece veya ondan daha yukarı olduğu da vurgulanmıştır. Buraya kadar verilen belirtiler, reaksiyonların ayırt edici özelliği bunların etkilerinin devamlı olmasıydı. Tüberküloz/verem hastalığında bu belirtilerin birçok gün kalıcı olabileceği gibi iki gün sonra hayvanın vücut sıcaklığı yükselmiş ve genel hastalık belirtilerinin az çok mevcut olabileceğine de işaret edilmiştir.⁸⁵

81 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 30.

82 Mallein, Burkholderia mallei adlı bakteriden sağlanan proteinli bir ekstretdir. Mallein ruam ya da sakağı denilen hastalığın teşhisinde kullanılmaktadır. Ruam hastalığının eradikasyon yani ortadan kaldırılmasında malleinin kolay uygulanabilirliği, düşük hata oranı ve kısa zamanda sonuç alınabilmesi gibi özellikleri nedeniyle tercih edildiği belirtilmiştir. Yapılan çeşitli bilimsel araştırmalar, ruam eradikasyon çalışmalarında mallein üzerinde durarak bazı yöntemler geliştirmiştir. Bu yöntemlerden bazıları, intrakutan (deri içi), kutan (deri), oftalmik (göz içi) ve intrapalpebral (göz kapağı içi)’dir. Bkz. Şule Osmanağaoğlu ve Berfin Melikoğlu, “Türkiye’de Ruam Hastalığı Eradikasyon Çalışmalarına Tarihsel Bir Bakış Açısı,” *Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 15, S. 3 (2009): 331 – 337.

83 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 30.

84 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 30 - 31.

85 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 31.

Hastalık belirtilerinden sonra risalede malleinin hayvanlara enjekte edilmesi için neler yapılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Buna göre bir hayvana mallein uygulamak için önce hayvanın yaklaşık iki gün kapalı bir ahıra konulduğu ve sabah – akşam vücut sıcaklığının ölçüldüğü belirtilmiştir. Hayvanın vücut sıcaklığının normal olduğu – ki en fazla 38,5 °C olması bekleniyordu – görüldükten sonra alaturka saate göre akşam 12’de 2,5 cm³ kadar seyreltilmiş, hazır malleinin verildiği ve bu zerkten 12 - 15 - 18 saat sonra hayvanın tekrar muayene edildiği kaydedilmiştir. Risalede ayrıca hangi hayvanların sağlam kabul edileceği de açıklanmıştır. Bu anlamda 1- eğer mallein uygulanan hayvanda ufak bir verem bölgesi ve genel hastalık belirtileri yoksa ve vücut sıcaklığı birkaç dizyem oranında bir artış gösteriyorsa bu hayvanın salim addedilmesi gerektiği kaydedilmiştir. 2- Eğer ruam hastalığının belirti ve bulgularından herhangi birisiyle beraber burun akıntısı, lenf bezlerinde iltihap, yara, lokal belirtiler vb. ile vücut sıcaklığında 1,5 derece ve ondan daha yukarı artış görülürse ve bu durum ertesi günün akşamına kadar devam ederse ilgili hayvanın kesinlikle ruamlı olduğuna hükmedilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁸⁶

Risale, malleinin hayvanlar üzerinde nasıl bir etki yaptığına ve hayvanların hangi kriterlere göre hasta kabul edilip edilmeyeceğinin üzerinde de durmuştur. Bu anlamda eğer hayvanda lokal bir belirti, reaksiyon meydana gelmişse – ki bunu anlamak için malleinin enjekte edildiği bölgeye elle bastırılıp hayvanın acı duyup duymadığı kontrol edilmekteydi – Nikolaki Bey’in kendi pratik deneyimlerinde sıkça gördüğü üzere parmaklar boyundan göğse geçiş yapan omuzun ön tarafındaki çukura konulup oraya basınç uygulandığında eğer gerçek anlamda malleine bir tepki/reaksiyon meydana gelmişse o bölgedeki lenf düğümü iltihaplanmış olduğundan hayvanın belirgin bir şekilde acı hissettiği belirtilmiştir. Bununla beraber genel hastalık belirtileri olan iştahsızlık, durgunluk ve vücut sıcaklığında 1,5 dereceye veya daha fazla bir artış söz konusuysa hayvanın ruamlı olduğuna erken safhada hükmedilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁸⁷

Risale ayrıca hastalık belirtisi göstermeyen hayvanların itlaf edilmeyip kontrollü bir şekilde kullanılmalarına da değinmiştir. Verilen bilgilere göre her ne kadar bazı devletler yukarıda verilen belirtilere dayanarak hayvanları itlaf etme yoluna başvurmuşsa da hastalığa yakalanan bazı hayvanların hastalığı hafif geçirmelerinden dolayı hastalık belirtisi göstermedikleri belirtilmiştir. Bu tür hayvanların bazen doğanın da yardımıyla iyileştikleri ve daha başlangıç aşamasında olan hastalığın bir bağ dokusuyla çevrilerek sınırlandırıldığı ve bu şekilde hayvanın hastalığın etkilerinden kurtulduğuna değinilmiştir. Açıklanan bu durum bazı devletler tarafından dikkate alınarak halk arasında bulunan bu tür hayvanların itlaf edilmediği belirtilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti’nde zabıta-i sıhhiye talimatına göre bu tür hayvanlar itlaf edilmeyip sadece sağlamlarından ayrıldıktan sonra yem torbaları ile su kapları ayrı olacak şekilde çalıştırılmalarına izin verildiği ifade edilmiştir. Bu tür hayvanların baytar, veteriner hekimin gözetimi altında tutulup ayda bir kez mallein testi ile kontrol edildiği belirtilmiştir.⁸⁸

Risalede yukarıda belirtilen durumlar bilindiği halde bir ahırda üç hastalık belirtisi birden veya sadece bir ya da ikisi bulunsun hayvana mallein uygulandıktan sonra kesin olarak ruamlı olduğu anlaşılırsa bu hayvanın diğer hayvanlardan ayrıldığı ve hakkında gerekli işlemlerin yapıldığı belirtilmiştir. Ayrıca gerekli işlemlerden sonra ahırda bulunmuş ve diğer hayvanlarla temas

86 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 31 - 32.

87 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 32.

88 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 32.

etmiş ya da etmemiş olsun aynı yalaktan su içmiş ve herhangi bir hastalık belirtisi göstermeyen hayvanlara mallein uygulanacağı kaydedilmiştir. Mallein uygulanan bu hayvanlardan 15 - 20 gün arayla yapılan iki teste tepki vermeyenlerin sağlıklı kabul edileceği kaydedilmiştir. Risalede, tüberkülin uygulaması ile mallein uygulaması arasındaki farka da değinilmiştir. Bu anlamda, tüberkülinde olduğu gibi mallein uygulanmış hayvanlarda herhangi bir alışma özelliğinin olmadığı yani birinci uygulamadan kısa bir süre sonra tekrar mallein uygulandığında aynı tepkiyi verecekleri belirtilmiştir. Birinci uygulamada tepki veren yük hayvanları yani beygirlerin şüpheli addedilecekleri ve bunlara her 15 - 20 günde bir tekrar malleinin uygulanacağı kaydedilmiştir. Dört kez uygulanan malleine tepki gösteren hayvanlara ruam hastalığına yakalanmış hayvanlara uygulanan işlemlerin uygulanacağı kaydedilmiştir. Üzerinde durulan bir diğer konu ise dışarıdan satın alınan hayvanlara dairdi. Buna göre satın alınıp temiz bir ahıra konulacak bir yük hayvanının – beygir – yaklaşık 20 gün kadar ayrı bir yerde tutulması ve bu süre zarfında hayvana iki kez mallein uygulanması gerektiği kaydedilmiştir. Eğer her iki uygulamada da hayvan hiçbir belirti, tepki göstermezse hayvanın sağlıklı kabul edilip diğer hayvanlarla bir araya konulabileceği kaydedilmiştir. Risalede ayrıca bunun dışında uygulamada kullanılan bir yöntemden daha bahsedilmiştir ki o da teamül-i aynîdir.⁸⁹

Risalede ele alınan bu yöntem teamül-ü aynî olarak ifade edilmiştir. Buna göre ruamlı hayvanların gözüne ham mallein damlatıldığında göz zarında iltihap, göz kapaklarının şişmesi ve irinli bir akıntı ortaya çıktığı belirtilmiştir. Bu belirti, teamüllerin ruam hastalığının teşhisinde oldukça faydalı olduğu vurgulanmıştır. Bu uygulamayı yapmak için sabah saatlerinde hayvanın bir gözüne damlalıklı bir damla ham mallein damlatıldığı ancak bu uygulamadan önce gözün içinde hemen fark edilecek şekilde herhangi bir yabancı cismin bulunmamasına ya da gözde zaten mevcut olan bir iltihap ve göz zarı çevresinde sürekli veya geçici bir hastalığın olmadığına dikkat edilmesi gerektiği kaydedilmiştir.⁹⁰

Risale yukarıda ifade edilen teamül-ü aynî üzerinde durmuş ve hayvanın istirahate bırakıldığını, 4 - 6 saat sonra gözün iç zarının yani konjoktivanın şişip kızardığını belirtmiş yani bir anlamda ilgili hayvanlarda konjoktivit⁹¹ geliştiğini ifade etmiştir. Ayrıca yine cerahat yani irin oluştuğu ve bunun gözün iç köşesinden dışarı doğru akmaya başladığı ve bu durumun 24 - 36 saat aralığında bazen daha da uzun sürdüğü kaydedilmiştir. Risale yukarıda verilen bu belirtileri, tepkilerin şiddetli bir şekilde ortaya çıkması ve özellikle bol miktarda irinin oluşarak yüzün ön kısmına doğru akmaya başlamasının hayvanın ruam hastalığına yakalandığının işareti olarak yorumlamıştır. Ayrıca eğer gözdeki belirti, tepkiler hafif ve irin sadece çapak şeklinde gözün iç köşesinde birikmişse ilk aşamada ilgili hayvanın ruamlı olduğu hakkında hükmün verilemeyeceği belirtilmiştir. Bu durumda gözün iç zarını yeniden uyarmak gerektiği yani ertesi gün göze bir damla daha mallein damlatılması ve eğer bu sefer tepki çok belirgin bir şekilde ortaya çıkarsa hayvanın ruamlı kabul edileceği açıklanmıştır. Bununla birlikte hayvan hiçbir belirti göstermez veya sadece hafif bir kızarıklık oluşursa hayvanın sağlıklı kabul edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

89 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 33.

90 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 33 - 34.

91 Konjoktivit, gözün iç zarı [konjoktiva] tabakasının enflamasyonu şeklinde değerlendirilen bakteriyel, viral, klamidyal, yenidoğan ve alerjik gibi çeşitleri bulunan bir hastalıktır. Bu hastalık insan ve hayvanlarda görülebilir ve hastalığın değerlendirilmesinde hasta yaşı, aile öyküsü, çevresel faktörler ve ortam gibi çeşitli faktörlerin önemli rol oynadığı tespit edilmiştir. Bkz. A. Akal ve H. Oğuz, “Konjoktivitler,” *Turkish Journal of Ophthalmology* 42, S. 1 (2012): 48 - 51.

Bu konuda ayrıca gözde belirgin bir tepkime söz konusuysa bunun ruamın varlığına işaret ettiği belirtilmiştir. Buna karşılık belirsiz veya meşkur yani şüpheli bir tepki söz konusu ise ruamın kesin olarak var olduğunu göstermeyeceği çünkü nadiren de olsa bazı ruamlı hayvanların hiç tepki göstermeyebildikleri ifade edilmiştir.⁹²

Risale, teamül-i aynî üzerinde durmaya devam etmiş ve bu uygulamada dikkat edilmesi gereken bir nokta olduğu ve eğer mallein göze damlatılmadan önce cilt altına enjekte edilmişse gözde oluşacak tepkinin yeterince belirgin olmayabileceği vurgulanmıştır. Bundan dolayı cilt altı enjeksiyonunun göz uygulaması yapıldıktan sonra yapılması gerektiği kaydedilmiştir. Ayrıca göze uygulanan mallein testinin çok sayıda hayvan bulunan hara, çiftlik, şirket ve kışla gibi yerlerde oldukça başarılı bir şekilde uygulandığı ve sadece göze mallein damlatılarak bir gün içinde tepki gösteren tüm hayvanların sağlıklı olanlardan ayrıldığı belirtilmiştir. Ayrılan bu hayvanlar üzerinde ruamın derin ve kalıcı izlerinin araştırılacağı da ifade edilmiştir.⁹³ Verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere mallein kullanımında önceliğin göz uygulanmasında olması gerektiği ve daha sonra cilt altına uygulanabileceği vurgulanmıştır. Bu şekilde daha kesin sonuçlar alınabileceği metinden anlaşılmaktadır.

Risalede ayrıntılı bir şekilde ruamın teşhisi ve 1910'lu yıllara kadar geliştirilen teşhis yöntemleri üzerinde de durulmuştur. Bu hususta son yıllarda – 1910'lu yıllar – ruamın teşhisi için uygulanmaya başlanan birkaç usulün keşfedildiği belirtilmiştir. Bunların başlıcaları ruamlı hayvanların serumlarında çökme [tersib] ve telâsuk yani aglütinasyon özelliklerini araştırmaya dayandığı ifade edilmiştir. Bu usullerin ancak laboratuvar ortamında yapılacak türden uygulamalar olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca ruamlı hayvanın kanında hastalığın seyri sırasında ruam mikrobunun etkisiyle birtakım antikorlar oluştuğu açıklanmıştır. Bu antikorların ruam mikrobi ve toksinleriyle hayvanın bağışıklık hücreleri yani fagositler ile kan plazması [mevadd-ı mâyi'a] arasında gerçekleşen çeşitli tepkimeler sonucu oluştuğu kaydedilmiştir. Risalede ayrıca bahsedilen usullerin laboratuvar ortamında hasta hayvanın kanıyla yapılabildiği için sadece kan örneklerinin laboratuvara gönderilmesinin yeterli olacağına işaret edilmiştir. Bunun için şüpheli bir beygirin boyun toplardamarından usulüne uygun olarak kaynatılıp soğutulmuş 50 gramlık bir şişeye bir miktar kan alındığı ve şişenin ağzının aynı şekilde kaynatılıp sterilize edilen bir tıpayla kapatılması gerektiği ifade edilmiştir.⁹⁴ Bahsedilen şişenin birkaç saat serin bir yerde bekletildikten sonra merkez laboratuvara gönderileceği belirtilmiştir. Laboratuvara gönderilen bu kandan elde edilen serum ile jelöz ve fizyolojik serum içinde seyreltilmiş ruam mikrobunun belirli bir oranla birleştirilip işleme alındığı ve bu karışımdaki oranlara göre serumun mikropu birbirine yapıştırıp yapıştırmadığı yani aglütinasyonun tespit edileceği belirtilmiştir. Ayrıca bu aglütinasyon özelliği yani dönemin ifadesiyle hassa-i telasukiye'nin sağlam hayvanların serumlarında da bulunabileceği belirtilmiştir. Bu yüzden 1/400 oranında yani 1 birim serum ile 400 birim sıvı içinde seyreltilmiş ruam mikropu birleştiğinde aglütinasyon meydana gelirse bu sonucun teşhis açısından hiçbir değerinin olmadığı açıklanmıştır. Ancak 1/800 oranında ya da daha yüksek bir oranda bu aglütinasyon özelliği gözlemlenirse o zaman hayvanın ruamlı olduğunun kabul edilmesi gerektiği ve serumun mikropu

92 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 34.

93 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 34.

94 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 35.

birbirine yapıştırma kabiliyetine “agglutination” denildiği ifade edilmiştir.⁹⁵

Risalede ayrıca kan alınırken nelere dikkat edilmesi gerektiği üzerinde de durulmuştur. Bu minvalde kanın hayvandan alınırken dikkat edilmesi gereken önemli bir noktanın olduğu belirtilmiş ve serumu incelenecek beygirlerden malleinin cilt altına enjekte edilmesinden önce kanın alınması gerektiği çünkü malleinin enjekte edilmiş hayvanlarda birkaç gün boyunca bu aglütinasyon özelliğinin yanıltıcı sonuçlar verebileceği belirtilmiştir. Bunun dışında ruamlı hayvanın serumuna süzölmüş ruam mikropları veya seyreltilmiş mallein ile muamele edildiğinde çökme yani tersib özelliği gösterdiği kaydedilmiştir. Adı geçen bu uygulamayı yapmak için bir tüpe şüpheli hayvanın serumu ile seyreltilmiş mallein çözeltisinin dikkatlice ve birbirine karıştırmadan yavaşça üst üste gelecek şekilde dökülmesi gerektiği ifade edilmiştir. İki dakika sonra bu iki sıvının birleşim yerinde kirli kahverengi bir halka oluşursa – ki bu çökeltiden [rüşub] ibarettir – bunun hayvanın ruamlı olduğuna delalet ettiğine işaret edilmiştir.⁹⁶

Risale, uygulanan yöntemlerden hiçbirinin tamamen kusursuz olmadığına işaret ederek kesin bir teşhis koymak için pratikte mutlaka malleinin cilt altına enjeksiyonunun tercih edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca malleinin deri altına uygulanmasıyla elde edilen sonuçlarda %4 - 5 oranında bir hata payı olabileceği vurgulanmış ve bunun özellikle yaşlı hayvanlarda veya hastalığın vücudunda çok ilerlediği ve derinleştiği hayvanlarda görülebileceği kaydedilmiştir. Ancak bu %4 - 5 oranındaki hata oranlarının diğer teşhis yöntemlerine göre oldukça düşük olduğu ve Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanun-ı Muvakkati’ne⁹⁷ göre de ruam teşhisinde bu yöntemin resmi olarak kabul edildiği açıklanmıştır.⁹⁸

Risale mallein üzerinde bu kadar ayrıntılı durup mallein ile ilgili dönemin bilimsel gelişmelerini açıklarken Nikolaki Bey’in risalede en son üzerinde durduğu konu küzâz yani tetanos serumu olmuştur. Risalenin son iki sayfasında ele alınan bu konu hakkında da metinde önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu anlamda risale tetanos [küzâz] hastalığının gerek dışarıdan gelen yaralar – ki çarpma, nasır, eyer ve koşum takımlarının sürtünmesinden oluşan tahrişler, irin akması, irin birikmesi ve şişlikler vb – gerekse ameliyatla yapılmış yaralar – hadım etme, kuyruk kesme vb – aracılığıyla toprakta mevcut olan tetanos mikrobunun sporlarının diğer çürükçül yani saprofit mikroplarla birlikte bu yaralara nüfuz etmeleriyle ya da girdikleri yerlerde vücudun direnci azalmış insanlara denk gelerek uygun şartlar bulmaları neticesinde meydana geldiklerini belirtmiştir. Risale ayrıca hastalığın belirtileri üzerinde de durmuştur. Bu belirtilere bakıldığında kasılmaların özellikle şiddetli ve simetrik kas spazmları şeklinde kendini gösterdiği belirtilirken tetanos hastalığının belirtilerinin doğrudan doğruya tetanos mikrobunun vücutta bulunmasıyla değil bu mikrobun salgıladığı ve dolaşım yoluyla sinir merkezlerine ulaştırdığı zehirli maddeler yani sinir toksinleri aracılığıyla ortaya çıktıkları kaydedilmiştir. Risalede tetanos mikrobunun özelliklerine de değinilmiştir. Bu minvalde tetanos mikroplarının yalnızca yara içinde az miktarda bulunduğu ve

95 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 35 - 36.

96 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 36.

97 Osmanlı Devleti, II. Meşrutiyet döneminde Anadolu coğrafyasında epidemi haline gelen hayvan hastalıklarına karşı 17 Aralık 1913 tarihinde Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanun-ı Muvakkati’ni yürürlüğe koymuştur. I. Dünya Savaşı öncesi yayımlanan bu geçici kanun kapsamlı bir kanuni metin olup 7 fasıl, 45 maddeden oluşmaktaydı. Metinde zabıta-i sıhhiye olarak geçen bu geçici kanundur. Bkz. *Düstur, Tertib-i Sani*, Cilt 6 (Matbaa-i Amire, H. 1334), 116 - 126.

98 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 36.

vücut içine yayılamadıkları belirtilmiştir. Kan dolaşımına karışmış ama henüz sinir merkezlerine yerleşmemiş olan toksinlerin zararlı etkilerinden vücudu korumak adına bu toksinlerin etkisini durduracak karşıt bir serumun yani antitoksin serumun kullanıldığı ifade edilmiştir. Bu serumu hazırlamak için az miktarda tetanos toksini ile eşit/müsavi miktarda sıvı halinde bir karışımın bir beygirin cilt altına enjekte edildiği kaydedilmiştir.⁹⁹

Bu enjeksiyon işleminin aralıklı olarak birkaç kez tekrarlandıktan sonra sonunda saf yani arındırılmış tetanos toksininin enjekte edildiği ve verilen miktarın giderek artırıldığı açıklanmıştır. Bu şekilde işlem görmüş deney hayvanının – beygir – serumunda tetanos toksinine karşı etkili karşıt özellikte yani nötralize edici bir özelliğin – ki bu da antikordur - geliştiği belirtilmiş ve bu şekilde tetanos toksininin etkilerine karşı her nerede olursa olsun direnç sağlamanın mümkün hale geldiği belirtilmiştir. Bununla beraber bu serumun sinir hücrelerine yerleşmiş ve etkisini göstermeye başlamış tetanos toksinlerine karşı etkisiz kaldığı da vurgulanmıştır. Bundan dolayı her ne kadar kullanıldığında bazen olumlu sonuçlar sağlasa da tamamen iyileştirici etkisinin şüpheli olduğu belirtilmiştir. Serumun bu anlamda sadece kanda dolaşan ve henüz sinir hücrelerine ulaşmamış toksinleri yok edebildiği ifade edilmiştir. Bu hususta elde edilen serumun yani antitoksin serumunun sınırlı bir etkisinin olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁰

Bu sınırlı etkisinden dolayı tetanos serumunun hastalığın henüz başlangıç aşamasında enjekte edilmesiyle hiç olmazsa dolaşımda olan toksinlerin yok edilmesine ve bazen de şifaya hizmet etmesinin mümkün olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca serumun pratikte kullanımının son derece güvenli ve olumlu sonuçlar verdiğine de işaret edilmiştir. Toprakla kirlenmiş bir yaranın tedavisini üstlenen ya da bir hayvana enfeksiyon bulaşma ihtimali olan bir ameliyatı gerçekleştiren bir veteriner hekimin tetanosun meydana gelme ihtimalini kesinlikle göz önünde bulundurması ve bu durumda mutlaka tetanos serumunu kullanması gerektiği belirtilmiştir. Bu tetanos serumunun Paris'teki Pasteur Enstitüsü'nde üretildiği ve gerektiğinde oradan temin edilebileceği de vurgulanmıştır. Ayrıca serumun karanlık ve serin bir yerde uzun süre etkisini koruduğu, 10 ile 20 gramlık şişelerde satıldığı ve beygir ile öküz için pratikte 10 cm³ kullanıldığı ve pravas[z] tipi şırınga ile cilt altına enjekte edildiği kaydedilmiştir. Serumun beygirler için kalçaya yakın bölgeye öküzler için ise omuz arkasına zerk edildiği, tehlikeli ve iyileşmesi uzun süren yaralar için beygirlere 8 - 10 gün arayla 2 defa 10'ar gramlık enjeksiyon yapıldığı ifade edilmiştir. Serumun tedavi amacıyla kullanıldığında ise ilk uygulamada 50 gram ardından birkaç gün boyunca 20'şer gramlık enjeksiyonlar ile yapıldığı belirtilmiştir.¹⁰¹ Tetanos serumu ile verilen bu bilgilerle risale son bulmaktadır. Buraya kadar tetanos veya küzaz serumu ile ilgili verilen bilgiler 1910'lu yıllarda bu alanda önemli bilimsel bilgilere ulaşıldığını ve aynı zamanda bunların pratik olarak da uygulandığını göstermektedir. Bununla beraber bu tıbbi ve teknik gelişmelerin Osmanlı Devleti'nde hem bilindiği hem de uygulandığı söylenebilir.

4. Sonuç

Osmanlı Devleti, 19. yy.ın son çeyreğinden itibaren Anadolu coğrafyası başta olmak üzere önemli hayvan hastalıklarıyla mücadele etmek durumunda kalmış ve bu hastalıklar devleti çeşitli tıbbi, bilimsel ve teknolojik önlemler almaya yöneltmiştir. Bu anlamda devlet Bakteriyolojihâne-i

99 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 37.

100 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 37 - 38.

101 Mavridis, *Tabâbet-i Baytariyede Aşı*, 38.

Şahâne'yi tesis ederek salgın hastalıklar karşısında tıbbi önlemler almaya ve insan ile hayvan sağlığıyla ilgili aşı ve serumlar geliştirmeye gayret etmiştir. Bu çabalar, daha sonra 1901 yılında Bakteriyolojihâne-i Baytarî'nin teşkil edilmesiyle yeni bir aşamaya geçmiş ve bu tarihten itibaren hayvan sağlığına yönelik serum ve aşı çalışmaları bu kurumda yürütülmüştür. 1901 yılında faaliyete geçen bu kurumun başına dönemin önemli veteriner hekimlerinden Adil Bey atanırken araştırmamızın konusunu oluşturan risalenin yazarı Nikolaki Mavridis de bu kurumun başına müdür yardımcısı olarak atanmıştır. Nikolaki Bey'in de çalıştığı bu müessese sığır vebası başta olmak üzere hayvan hastalıklarına dair önemli serum ve aşılardan geliştirildiği bir kurum olmuştur. Rum kökenli bir ailenin oğlu olarak 1872 - 73 [H. 1289] yılında İstanbul'da dünyaya gelen Nikolaki Mavridis veya daha sonraki soy ismiyle Mavroğlu temel eğitimden sonra askeri rüştiyeye girmiş ve daha sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'nin baytar sınıfına devam etmiştir. Burada bir süre eğitime devam eden Nikolaki Bey, Mülkiye Baytar Mektebi'ne girerek eğitimini tamamlamıştır.

Bilimsel bilgiye meraklı olduğu anlaşılan Nikolaki Bey, Osmanlı Devleti tarafından Paris'te bulunan Alfort Veteriner Okulu'na gönderilmiştir. Burada eğitim alan Nikolaki Bey, özellikle veteriner hekimlik tarihi için önemli bilimsel içerikli eserler kaleme almıştır. Bu önemli eserlerden biri araştırmamızın konusunu oluşturan “Tabâbet-i Baytariye'de Aşı, Serum ve Toksinlerin Tatbikatı” isimli bilimsel risaledir. Bu risale incelendiğinde Nikolaki Bey'in uzun yıllar eğitim aldığı ve daha sonra da eğitim verdiği veterinerlik hakkında çok kıymetli bilgilere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Risalede Nikolaki Bey, özellikle kendi bilgi birikiminden yola çıkarak tıp ve veterinerlik tarihiyle ilgili bilimsel içerikli birçok konu üzerinde durmuştur. Ayrıntıları metinde uzun uzadıya belirtilen bu içeriklere bakıldığında I. Dünya Savaşı sırasında ve öncesinde Osmanlı Anadolu'sunda ciddi bir veterinerlik bilgisinin var olduğu ve bunun zamanı geldiğinde de uygulandığı anlaşılmaktadır. Aşı, serum ve toksinler gibi hastalıkları önleyici yani koruyucu tedbirlerin alınmasında başta Bakteriyolojihâne-i Baytarî gibi kurumların önemli rol oynadıkları ve koyun çiçeği örneğinde olduğu gibi bu tür serum ve aşılardan ülkede üretilmediği anlaşılmaktadır. Buradan yola çıkarak bu risale özelinde Osmanlı'nın tıbbi, bilimsel ve teknolojik gelişmeleri yakından takip edebildiği söylenebilir. Ayrıca yine Osmanlı Devleti'nin Nikolaki Bey gibi bilim insanlarının yetiştirilmesine öncülük ettiği ve Paris başta olmak üzere dönemin önemli bilim merkezlerine öğrencilerin gönderilip bilimsel ve teknik bilginin yakından takip edilmeye çalışıldığı da ifade edilmelidir. Risaleye yakından bakıldığında sığır vebası serumundan, koyun çiçeğine, malleinden tetanos serumuna kadar birçok hastalıkla ilgili bilimsel önlem ve tedbirlere değinildiği görülmektedir, bu husus Nikolaki Bey'in derin bir bilgiye sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Risalenin Osmanlı Devleti'nin son döneminde çeşitli kurumlarda çalışan ünlü bir bilim insanı tarafından kaleme alınması da risaledeki bilgileri ayrıca değerli kılmakta ve tarihten veteriner hekimliğe, tıp tarihinden mikrobiyolojiye kadar geniş bir yelpazedeki bilim alanları için bir kaynak oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA**Arşiv Kaynakları**

BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı [A}MKT. MHM]. Dosya: 562, Gömlek: 26.

BOA, Dâhiliye Defterler [DH. SAİDd]. No: 105, Gömlek: 207.

BOA, İrade Orman ve Maadin [İ. OM]. Dosya: 4, Gömlek: 37.

Sürelî Yayınlar

Düstur, Tertib-i Sani, Cilt 6. İstanbul: Matbaa-i Amire, H. 1334.

Düstur, Birinci Tertip, Cilt 6. Ankara: Devlet Matbaası, 1939.

İkdam, 15 Rebiyülahir 1313/22 Eylül 1311, S. 429.

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye 1317, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1317.

Telif ve Tetkik Eserler

Akal, A. ve H. Oğuz. “Konjonktivitler.” *Turkish Journal of Ophthalmology* 42, S. 1 (2012): 48 - 51.

“Blackleg Vaccines: Their Production and Use,” *Kansas Agricultural Experiment Station Technical Bulletin* 10, (June 1923): 1 - 23.

Doğru, Mahmut ve İlknur Bostancı, “Anafilaksi ve Anafilaksidedeki Gelişmeler.” *Çocuk Dergisi* 11, S. 2 (2011): 43 - 53.

Erk, Nihal ve Naki Cevat Akkerman. *Türkiye’de Sığır Vebası Salgınları ve Eradikasyonu Tarihi*. Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yayınları, 1969.

Erk, Nihal ve Ferruh Dinçer. *Türkiye’de Veteriner Hekimlik Öğretimi ve Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Tarihi*. Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yayınları, 1970.

Genç, Savaş Volkan ve Seda Tan, “Nikolaki Mavridis’in Tababet-i Baytariyede Aşı, Serum ve Toksinlerin Tatbikatı Adlı Eseri.” *VI. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildiri Özetleri*, Elazığ, 4 – 6 Ekim 2018, 43 - 45.

Güran, Tevfik. *19. Yüzyılda Osmanlı Tarımı*. Eren Yayıncılık, 1998.

Karagül, Sencer M. “Pendik Veteriner Kontrol Enstitüsü ve 115 Yıllık Tarihi.” *Veteriner Hekimler Derneği Bülteni*, S. 14 (2017): 39 - 46.

Mavridis, Nikolaki. *Tabâbet-i Baytariyede Aşı, Serum ve Toksinlerin Tatbikatı*. Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, 1330.

Mavridis, Nikolaki. *Emrâz-ı Mikrobiye-i Hayvanat-ı Ehliye Birinci Cüz, Umûmiyet Kısmı*. Hürriyet Matbaası, 1332.

Mavroğlu, Nikolai. *Veteriner Tarihi Hakkında Notlar*. 1946. Erişim, 25 Mayıs 2025, <https://vetkontrol.tarimorman.gov.tr/pendik/Sayfalar/Detay.aspx?SayfaId=32>.

Melikoğlu Gölcü, Berfin ve Şule Osmanağaoğlu Sanal, “Mecmua-i Fünûn-i Baytariye:

İnceleme ve Özetli Bibliyografya.” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 14, S. 1 (2012): 45 - 88.

Mısırlıgil, Zeynep. “Alerji Tarihçesi,” içinde *Cumhuriyetin 100. Yılında Tıp Dalları Tarihçesi*, ed. C. Yakıncı ve L. H. Tanrıverdi. Nobel Tıp Kitabevleri, 2023.

Osmanağaoğlu, Şule ve Berfin Melikoğlu. “Türkiye’de Ruam Hastalığı Eradikasyon Çalışmalarına Tarihsel Bir Bakış Açısı.” *Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 15, S. 3 (2009): 331 – 337.

Ozubek S. and M. Aktas, “Molecular and Parasitological Survey of Ovine Piroplasmiasis, Including the First Report of Theileria Annulara (Apicomplexa: Theileridae) in Sheep and Goats from Turkey.” *Journal of Medical Entomology* 54, No.1 (2017): 212 - 220.

Sığır Vebası ve Hakkında ittihazi Lazım Gelen Tedâbir. Ahmed İhsan ve Şürekâsı, R. 1331.

Tan, Seda. “İstanbul ve Çevresinde Veba-yı Bakarî (1886 – 1891).” *Belleten* 87, S. 310 (2023): 1021 -1057.

Unat, Ekrem K. *Osmanlı İmparatorluğunda Bakterioloji ve Viroloji*. İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 1970.

Unat, Ekrem K. “Osmanlı İmparatorluğunda Mikrobiyoloji Tarihçesi Üzerine Bir Deneme,” *Mikrobiyoloji Bülteni* 4, S. 3 (1970): 159 - 175.

Yıldırım, Nuran. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları,” içinde *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, 1985.

Yıldırım, Nuran. “1893 İstanbul Kolera Salgını İstatistikleri.” *Tarih ve Toplum* S. 150, (1996): 51 - 54.

Yılmaz, Emrah. “Son Dönem Osmanlı Devleti’nde Sığır Vebası ve Bu Hastalığa Yönelik Serum/Aşı Çalışmaları.” içinde *Yakın Çağ Tarihi Alanında Uluslararası Araştırmalar – II*, ed. M. Kılıç. Eğitim Yayınevi, 2025.

Tezler

Karacaoğlu, Emre. “Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Bakteriolojihâne-i Şâhâne.” Doktora tezi., Ankara Üniversitesi, 2018.

İnternet Kaynakları

“Santrifüj Cihazı Nedir? Ne işe yarar?” Erişim, 5 Haziran 2025, https://www.labcihazlari.com/blog/icerik/santrifuj-cihazı-nedir-ne-ise-yarar-santrifuj-cihazıfiyatları?srsltid=AfmBOooKvJUIEAU-DxVrbiSI OTYH72SsTaaJpBH0Qb7DHaRDacdNAh5&utm_source=chatgpt.com

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Dr. Öğr. Üyesi
Coşkun KUMRU

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5852-6855>

Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve
Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih
Bölümü,
ckumru@pau.edu.tr

Yüksek Lisans Öğrencisi
Gizem DOĞAN

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-0730-0962>

Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk
İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
Gizemm__96@hotmail.com

Başvuruda bulundu.

Applied

Eser Geçmişi / Article Past: 16 Mayıs / May 2025

Kabul edildi.

Accepted

27 Mayıs / May 2025

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1700464>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Kırım'ın Bağımsızlık Hafızası: Emel Mecmuası'nın Millî Dayanışma Ve Kimlik İnşasındaki Rolü

*The Memory of Crimea's Independence: The Role of Emel
Journal in National Solidarity and Identity Construction*

ATIF: KUMRU Coşkun, DOĞAN Gizem, "Kırım'ın Bağımsızlık Hafızası: Emel Mecmuası'nın Millî Dayanışma Ve Kimlik İnşasındaki Rolü, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 11/2, (Haziran 2025), s. (261.278)

CITE: KUMRU Coşkun, DOĞAN Gizem, "The Memory of Crimea's Independence: The Role of Emel Journal in National Solidarity and Identity Construction", *Journal of History and Future*, 11/2 (June 2025), pp. (261.278)

Öz

1930 yılında yayın hayatına başlayan Emel Mecmuası, Kırım millî bağımsızlık mücadelesinin yanı sıra muhaceretteki Kırım Tatarlarının sesi ve temsilcisi olmuştur. Emel Mecmuası, zaman içerisinde Kırım Tatar millî kimliğinin muhafazası noktasındaki çabaları ve diasporadaki etkisi itibarıyla müstesna bir konuma sahip olmuştur. Mecmua, sadece bir yayın organı olmakla kalmamış, aynı zamanda Kırım Tatarlarının bağımsızlık ülküsünü ve kimlik mücadelesini yaşatan bir işlev görmüştür. Kırım Tatarlarının millî bağımsızlık davası ve kimlik inşası sürecinde, Kırım Kurultayı'nın toplandığı 1917 yılı önemli bir dönüm noktası olmuştur. Mecmuada aktarılan bağımsızlık gününe dair kutlamalar, halkın tarihsel birliğini pekiştirmenin yanı sıra Kırım Tatar kimliğinin korunması yolunda önemli bir adım olmuştur. Mecmuada yer verilen konferans ve anma yazılarında, Kırım'ın kadim zamanlarına dair kesitler sunularak halkın millî duygularını güçlendirme amacı güdülmüştür. Bu çalışma Kırım Tatarlarının 20. yüzyılın başlarındaki millî bağımsızlık mücadelelerini, Tatar kimliğini koruma noktasındaki çabalarını ve Kırım'ın kurtuluşunun hatırlanmasını Emel Mecmuası üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmamız, Kırım'ın kurtuluşunu ve bu bağlamda gerçekleştirilen anma etkinliklerini yalnızca tarihsel bir anlatı olarak ele almakla kalmayıp, aynı zamanda Kırım Tatarlarının millî kimlik ve kültür inşasındaki önemli rolünü de ortaya koymaktadır. Makalede, Emel Mecmuası'nın sunduğu içerik üzerinden Kırım Tatar halkının millî hafızasının nasıl diri tutulduğu, Kırım'ın kurtuluşunun anılması çerçevesinde millî bilincin tesisi çabaları tartışılacaktır. Çalışmamız sonucunda, Emel Mecmuası'nın yalnızca tarihsel bir anlatı sunmadığı, aynı zamanda Kırım Tatarlarının kolektif kimlik bilincinin ve millî hafızasının inşasında kalıcı bir rol üstlendiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte mecmuanın, diasporada yaşayan Kırım Tatarlarını ortak bir istiklal ülküsü etrafında birleştirdiği ve kimlik aktarımına katkı sunduğu ortaya konmuştur.

Abstract

Founded in 1930, Emel Journal became not only the voice and representative of the Crimean Tatars in exile but also a vital platform for the Crimean national independence movement. Over time, Emel Journal attained a distinguished status for its efforts to preserve the Crimean Tatar national identity and its influence within the diaspora. It served not merely as a publication but also as a means to sustain the ideals of independence and the identity struggle of the Crimean Tatars. In the process of the Crimean Tatars' national independence struggle and identity construction, the year 1917, when the Crimean Kurultay convened, marked a significant turning point. Emel Journal not only commemorated the day of independence but also transformed it into a symbol of the people's national solidarity. The conference presentations and commemorative articles featured in the journal aimed to strengthen national sentiments by presenting glimpses into the earlier history of Crimea. This study aims to examine the Crimean Tatars' national independence struggles in the early 20th century, their efforts to preserve Tatar identity, and the remembrance of Crimea's liberation through the lens of Emel Journal. This study not only approaches the liberation of Crimea and the related commemorative events as a historical narrative, but also highlights their significant role in the construction of national identity and culture among the Crimean Tatars. In the article, how the national memory of the Crimean Tatar people is kept alive through the content presented by Emel Journal and the efforts to establish national consciousness within the framework of commemorating the liberation of Crimea will be discussed. The study concludes that Emel Journal does not merely offer a historical account, but plays a significant and enduring role in shaping the collective identity and national memory of the Crimean Tatars. Furthermore, it has been revealed that the journal united Crimean Tatars living in the diaspora around a common ideal of independence and contributed to the transmission of their identity.

Anahtar Kelimeler

Emel Mecmuası, Kırım, Kırım Tatarları, Kırım Kurultayı, Milli Bağımsızlık.

Keywords

Emel Journal, Crimea, Crimean Tatars, Crimean Kurultay, National Independence.

Giriş

Kırım Tatarları tarihsel süreçte millî menfaatlerini muhafaza etme ve geliştirme çabalarını, büyük oranda Rus yönetimiyle uyumlu bir ilişki içinde yürütmüşlerdir. Kırımlılar Devlet Dumalarına katılmış ve çeşitli Müslüman kongreleri düzenlemişlerdir. Ancak Birinci Dünya Savaşı bu durumu değiştirmiştir. Tatarlar bazı kültürel kazanımlarını koruyabilmek ve daha fazla hak elde edebilmek için Rusya ile uyum içinde hareket etmeyi çıkarlarına uygun görmüşlerdir. Ancak Ruslar, Tatarların Müslüman olmaları nedeniyle Türklere destek vereceğinden endişe etmiştir. Osmanlı Devleti'yle yapılan savaş, Rusların bu şüphelerini artırmıştır. Rus yetkililer, Kırım Tatarlarının Osmanlı ile bağlantı kurabileceği yönündeki endişeleri doğrultusunda, onların kültürel ve millî hayatını baskı altına almaya yönelmişlerdir.

1914 yılına gelindiğinde Kırım'daki koşullar, Kırım Tatarlarının kendi imparatorluk geçmişlerinden ve birçok millî simgeden mahrum kalmasına sebebiyet vermiştir. Halkın artık özdeşleşebileceği tek unsur, İsmail Bey Gaspıralı tarafından yayımlanan Tercüman Gazetesi olmuştur.¹ Bu durum, sonraki nesil eğitimcilerin ve millî liderlerin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. 20. yüzyılın başları, Kırım Tatar aydınları arasında milliyetçi fikirlerin daha güçlü bir şekilde benimsendiği çalkantılı bir dönem olmuştur.² Şubat 1917'de Rus Devrimi'nin patlak vermesi ve Kırım'daki Rus polis sıkıyönetiminin sona ermesiyle, yeraltı Kırım Tatar milliyetçi hücreleri ortaya çıkmıştır. Bu sırada Kırım'ın, Kırım Tatarlarının mukaddes vatanı olduğu fikri, halk arasında geniş çapta ve açıkça yayılmaya başlamıştır. Bu dönemde Kırım Tatar halkının çoğunluğu Kırım Yarımadası'nı henüz milliyetçi terimlerle kavramsallaştırmamıştı. Yani güçlü bir millî kimlik ve aidiyet bilinci temelinde bir düşünce tarzı geliştirmemişlerdi. Birçok Müslüman köylü için Kırım, sadece Rus İmparatorluğu'nun Tavrida Eyaleti'ydi. Bu durum, milliyetçi grupların ilerleyen süreçte Kırım'daki merkezi otoritenin kademeli olarak çökmesinden faydalanarak Tatar köylüleri arasında nüfuz kazanmalarıyla değişmeye başlayacaktı.

Kırım'ın Kurtuluş Mücadelesi ve 1917 Kurultayı

1917 Şubat Devrimi'nin ardından birçok Tatar milliyetçi lider sürgünden döndü ve 1917 baharında Kırım Tatarlarının faaliyetleri ilk meyvesini verdi. Kırım'daki Tatar köylerinden seçilmiş delegeler, halklarının kaderini belirlemek için Akmescit'te (Simferopol) "*Bütün Kırım Müslümanları Kongresi*" topladı. Bu toplantıda bir *Kırım Müslümanları Geçici İcra Komitesi*

1 Seyit Ahmet Kırımca, "Symbols: The National Anthem and Patriotic Songs by Three Poets", *The Tatars of Crimea: Return to the Homeland*, ed. Edward A. Allworth, Duke University Press, Durham & London, 1998, s. 71.

2 Alan Fisher, *Kırım Tatarları*, Selenge Yay., İstanbul, 2009, s. 118.

seçildi ve komite derhal Numan Çelebi Cihan'ı Kırım Müftüsü, Cafer Seydahmet'i ise vakıf işlerinden sorumlu bir komisyonun başkanı olarak seçti. Çelebi Cihan, Gaspıralı'nın 1914'teki ölümünden önce kurduğu yeni usul okullardan birinde eğitim almış ve Kırım'ın 1783'te Rusya tarafından resmen ilhak edilmesinden sonra seçilen ilk müftüsü olmuştu. Geçici İcra Komitesi, Geçici Hükümet tarafından bütün Kırım Tatar halkını temsil eden yegâne meşru organ olarak kabul edildi. Kırım'a döndüklerinde bu dinamik liderler Kırım Tatarları için *Kurultay* adı verilen daha kalıcı bir yönetim organının teşkil edilmesine yönelik planlar yaptılar.³ Komite, Tatarlar için kültürel özerklik talebinde bulundu. 1917 yılı Temmuz ayında *Kırım Tatar Millî Partisi (Millî Fırka)*, Rus İmparatorluğu'nun federal bir temelde yeniden yapılandırılması amacıyla kuruldu. Partinin kurucuları Türkiye veya Batı Avrupa okullarında yetişmiş genç münevverler idi. Osman Akçokraklı, Ahmet Özenbaşı, Hasan Sabri Ayvaz ön sıralarda yer aldılar.⁴ Bu süreç, aynı dönemde Kiev'de toplanan Ukrayna Merkez Radası'nın çalışmalarına benzer bir şekilde ilerledi. Kırım Tatarları, hedeflerini yavaş yavaş özerklikten tam bağımsızlığa doğru genişlettiler.⁵ “*Kırım Kırımlılar İçin*” sloganı doğrultusunda, Kurultay ve Millî Fırka, Rusya içerisinde özerk bir yönetim birimi olarak çok etnisiteli bir Kırım önerisinde bulundu.⁶

1917'deki ilk yeni Kurultay, tarihî sürekliliği ve siyasi iddiaları önemli ölçüde simgeleyen bir ortam olan Bahçesaray'daki Han Sarayı'nda gerçekleşmiştir. Kasım 1917'de üç yeni kültürel kurumun açılış töreninde -Ulusal Müze, İsmail Gasprinskiy Pedagoji Enstitüsü ve Ulusal Sanat Okulu- o zamanlar Kırım Tatar Hükümetinin başkanı olan Çelebi Cihan önemli bir konuşma yapmıştır.⁷ Kurultay'ın açılış amacını “*Kırım Müslümanlarının kendi kanunlarını kendilerinin oluşturması gerektiği*” sözleriyle açıklayan Numan Çelebi Cihan, bu kurumun Türk tarihinde köklü bir geçmişe sahip olduğunu ve adaletin sağlanmasında önemli bir rol oynadığını vurgulamıştır. Kurultay'ı, Kırım'daki farklı milletleri bir araya getirip uyumlu bir bütün oluşturmayı amaçlayan bir girişim olarak tanımlamış, bu milletleri de iş birliğine davet etmiştir. Kurultay ile Kırım'da adaletin sağlanacağını belirten Çelebi Cihan, millî kültürün şiir, sanat ve ticaretle birlikte Kurultay ruhuyla yaşatılacağını ifade etmiştir. Gök Bayrağın her yerde özgürce dalgalanacağına duyduğu inancı dile getirmiştir.⁸ Ona göre milletlerin medeniyetlerini ilerletmek için dört temel unsura ihtiyacı vardı. Bunlar edebiyat, bilim, ticaret ve diplomasi idi. Çelebi Cihan'ın düşüncesine göre

3 Brian Glyn Williams, *The Crimean Tatars: The Diaspora Experience and the Forging of a Nation*, Brill, Leiden & Boston & Köln, 2001, s. 338-339.

4 Alexandre Bennigsen, Chantal Lemerrier-Quelquejay, *Step'de Ezan Sesleri*, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 111.

5 Paul Robert Magocsi, *A History of Ukraine*, University of Toronto Press, Toronto & Buffalo & London, 1996, s. 510.

6 Gwendolyn Sasse, *The Crimea Question: Identity, Transition, and Conflict*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 2007, s. 44.

7 Sasse, a.g.e., s. 77.

8 Çelebi Cihan, “Kurultay”, *Emel*, sayı 3 (Mart-Nisan 1961), s. 3-5.

Kırım Tatarları son 150 yıldır bunlardan mahrum bırakılmıştı.⁹

Çelebi Cihan, Kurultay'ın açılışını ve amacını vurgularken, Kırım Tatarlarının hem kendi iç nizamını sağlama hem de farklı milletlerle ortaklaşa çalışarak adaletin ve birliğin sağlanmasına yönelik güçlü bir mesaj vermiştir. Konuşmasında, Kurultay'ın Türk milletinin kadim tarihindeki önemli rolünü ve tüm milletler için adalet sağlama misyonunu nasıl üstlendiğini şu sözlerle dile getirmiştir:

*“Kırım Türk’ü Kırım’ı daha mükemmel daha muntazam bir surette korumak; kendi kanununu, öz nizamını, özü dizmek için kurultay’ını açmaya karar verdi. Çünkü kurultay, o mukaddes kanun heyetidir ki, Türk ırkına asırlarca intizam ve adalet temin etmiştir. Yalnız Türklere değil, onlarla beraber bütün milletlere, hatta bütün cihana böyle saf ve temiz adalet ışıkları serpmiştir. Milletimiz bunu, yalnız kendisi hüküm sürmek için açmıyor. Belki Kırım’da yaşayan bütün milletlerle beraber el ele, baş başa çalışmak için onu açıyor. Milletimiz adaletlidir. O, yalnız kendisini düşünenlerden, yalnız kendi saadetini teminine çalışanlardan değildir. Milletimiz, başka milletleri de kendi omuzuna almaya karar verdi. Milletimiz, siyasi müessese kurbanı değildir. O, içtimai kuvvet askeridir. Milletimiz, bütün eserlerini kurultay ile yapagelmıştır.”*¹⁰

Kırım’daki millî girişimler sadece yerel düzeyde değil, aynı zamanda Rusya’daki siyasal gelişmelerin de bir parçası haline geldi. 1917 yılı boyunca Rusya genelinde artan siyasal karmaşa ve Ekim Devrimi’nin yaklaşması, Kırım Tatar liderlerini de yeni bir yön tayin etmeye zorladı. 1917 Devrimi’ne gelindiğinde, uzun süre biriken düşmanlıklar sonucunda Tatarlar artık Çarlık rejimini devirmeye ve Rus kurumlarını Kırım’dan kaldırmaya hazır hale gelmişlerdi. 1917 Ekim ayında Sovyetler Kongresi, her milletin kendi mukadderatına sahip olması esasını kabul etti. 12 Aralık 1917’de Halk Komiserleri Hükümeti, Lenin’in ve o devrede Milletler Komiseri olan Stalin’in imzalarıyla neşredilen kararnamede *“Rusya’da yaşayan bütün milletlerin müsavat ve istiklallerini; bu milletlerin, Rusya’dan ayrılarak, müstakil hükümetler kurmak hakları da dâhil olmak üzere, kendi mukadderatlarını tayindeki serbestliklerini; millî, dinî bütün imtiyazları, tahditlerin ortadan kaldırılmasını; Rusya’da yaşayan ve azınlıkta kalan halkların muhtariyetlerini”* tanıdığını ilân etti.¹¹ Bununla birlikte Sovyet liderlerinin ulusların kendi kaderini tayin hakkına dair verdiği taahhütlerin fiilen nasıl uygulanacağı belirsizliğini koruyordu. Kırım Tatarları, bu süreci kendileri açısından avantaja çevirebilmek adına siyasi ve askeri teşkilatlanmalarını hızlandırırken, bölgedeki güç dengeleri hızla değişmeye başladı.

9 Kırımca, a.g.e., s. 76-77.

10 Kırım’ın Kurtuluşu Anılması, Emel Mecmuası Matbaası, Emel, sayı 4, t.y., s. 12.

11 Cafer Seydahmet Kırimer, *Rus Tarihinin İnkılâba Bolşevizme ve Cihan İnkılâbına Sürüklenmesi*, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1948, s. 70.

1905 Şubat Devrimi ile başlayan siyasi gelişmelerin sonucunda Kırım Tatarları 1917-1918 yıllarında kararlı adımlar atmak suretiyle bir millî mücadele başlatmışlardır. Yeni dönemin başlangıcını teşkil eden ilk aşama, hızla ortaya çıkan millî organizasyonun sonucu olarak Kurultay Hükümeti'nin teşkil edilmesidir. Devrim yıllarının koşullarında, Kırım'da millî bir yönetim iradesinin ortaya çıkmasını, altyapısını geçmişten gelen köklü devlet geleneğine dayandıran, siyasi bilince sahip millî kadroların varlığı sağlamıştı.¹²

26 Aralık 1917 tarihinde Kurultay'da kabul edilen anayasa ile *Kırım Cumhuriyeti* tüm dünyaya ilân edilmiştir. Cumhuriyetin ilânı, Kırım Tatar halkının istiklal mücadelesi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Cumhuriyetin kabul ettiği anayasa Rus Devrimi'nden ziyade büyük ölçüde Fransız Devrimi'nin etkisi altında kalmıştı ve aynı zamanda Türk dünyasına özgü devlet anlayışını yansıtıyordu.¹³ Ekim Devrimi'yle birlikte Çarlık Rusyası'nın tarihe karışması, Kırım Tatar münevverlerinin siyasi alandaki faaliyetlerini hızlandırmaları açısından uygun bir zemin oluşturmuştur. Numan Çelebi Cihan ilân edilen cumhuriyetin ilk devlet başkanı ve Cafer Seydahmet Kırimer de Harbiye Bakanı olarak seçilmiştir.¹⁴ Kırimer'in ifadesiyle, "*Millî Hükümet Reisi ve Adliye Vekili Çelebi Cihan'ın liderliğinde kurulan hükümetin en önemli ve kutsal vazifesi Kırım Halk Cumhuriyeti'ni yaşatmaktır.*"¹⁵

Kurultay, kendisini parlamento olarak ilân etmişti. Bu sıfatla Kurultay tarafından alınan en mühim önlemlerden biri de Kırım kültürel özerkliği çağrısında bulunma kararıydı. Ayrıca Çelebi Cihan, Rus hükümeti tarafından 1885'te bu toprakları kontrol etmek için kurulan Vakıf Komisyonu'nun bu geniş mülk üzerindeki kontrolünü kendi otoritesine devretmesini talep etti. Kırım topraklarının kontrolünü yeniden ele geçirme çabası, Çelebi Cihan'ın "*Bu mülkün vergilendirilmesinden elde edilen tüm vakıf mülkleri ve sermaye, Kırım Tatarlarına ait ulusal mülk olarak kabul edilir*" beyanıyla sonuçlandı. Milliyetçiler, Kırım Tatar halkının tamamını, kökleri hanlık döneminin geçmişine dayanan bu eşsiz tarihî mirasın tek mirasçıları olarak görüyorlardı.

Kırım Tatar hükümeti, eski Çarlık ordusundaki Tatar birliklerinin desteğiyle askeri gücünü oluşturdu. Bolşevikler dışındaki Rus gruplarının askeri gücünün zayıf olması, hükümetin işini kolaylaştırdı. Cumhuriyet hükümeti, Kırım topraklarının büyük bölümünü hakimiyeti altına almayı başarmış olsa da Sivastopol'da konuşlanan Bolşeviklerin etkisindeki Karadeniz filosu Kırım'ın farklı bölgelerine asker çıkararak saldırıya geçti. İki taraf arasında yer yer başlayan çatışmalar, 23 Ocak 1918'de Bolşeviklerin Bahçesaray'a ilerlemesiyle savaşa dönüştü. Bu duruma karşı Cafer Seydahmet Kırimer komutasındaki birlikler direniş gösterirken, Çelebi Cihan yönetim işlerini yürütüyordu. Akmesic'te Çelebi Cihan'ın riyasetindeki Kurultay (parlamento) toplantı halinde iken zorla dağıtıldı. Milletvekillerinin pek çoğu öldürüldü. Bolşevikler, barış görüşmeleri bahanesiyle Çelebi Cihan'ı davet ederek tutukladılar. Çelebi Cihan süngüler arasında Akyar'a

12 Kamelya Tekne, *V. Yelagin'e Göre İnkılâp Yıllarında Kırım Tatarlarının Millî Hayâlleri*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2021, s. 25.

13 Edige Kırimal, *Kırım Türklerinin Millî Mücadelesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2023, s. 125.

14 Kırimsar, "Cafer Seyidahmed Kırimer", *Emel*, sayı 65 (Temmuz-Ağustos 1971), s. 34-40.

15 Cafer Seydahmet Kırimer, "Kurultay ve Kırım İstiklâl Davası", *Emel*, sayı 16 (Ağustos 1930), s. 165.

(Sivastopol) götürülerek hapse atıldı.¹⁶ 23 Şubat 1918’de Bolşeviklerce şehit edildi.¹⁷ Sayıca ve silahça üstün olan Bolşevikler, 26 Ocak’ta Bahçesaray’ı, ertesi gün ise Akmescit’i alarak Kırım Tatar hükümetini devirdi ve ilk Bolşevik yönetimini kurdu.¹⁸

1918’de Kırım Cumhuriyeti’nin Bolşevikler tarafından yıkılmasıyla, Kırım Türkleri yeniden esaret altına girdi. Bu dönemin ilk trajik olayı, Millî Hükümet Başkanı Numan Çelebi Cihan’ın vahşice katledilmesiyle başladı ve kısa sürede milliyetçi Türk aydınlarının sistematik olarak yok edilmesiyle sonuçlandı.¹⁹ Bolşevik hakimiyetini kuvvetlendirmeye yönelik olarak yaklaşık 30.000 denizci, piyade ve milisin katıldığı kitle teröründe çok sayıda direnişçi Türk asker ve sivil şehit düşmüş, esir alınan pek çok kişi ise işkenceyle öldürülmüştü.²⁰ Bu süreç Kırım’ı Sovyet yönetimi altına almak için devlet destekli bir vahşeti de içeren uzun bir dönemi kapsamaktaydı.²¹

Kırım Tatarları açısından Kasım 1917’den 1918 Ocak’a kadar süren kısa dönem, 1783’ten beri millî arzularının gerçekleştiği yegâne dönemdir. Kırım’daki ilk Bolşevik idaresi, 27 Ocak’tan Alman İşgal kuvvetlerinin hükümetlerini yıktığı 25 Nisan 1918’e kadar sürmüştür.²² Kırım’ı işgal eden Alman ordusunun idaresi altında Kırım Tatar Millî Kurultayı geçici olarak tekrar toplanma imkanını bulmuş olsa da ittifak devletlerinin yenilgisiyle bu ümitler de ortadan kaldırılmıştır. Nihayet Kasım 1920’de Kırım yarımadasını ele geçiren Kızıl Ordu, Kırım’da kesin olarak Sovyet idaresini tesis etmiştir.²³

Bolşevik yönetimini Kırım’da pekiştirmek için yapılan diğer bir girişimde, Sovyet rejimi tarafından burjuvazi ve anarşistleri ortadan kaldırmak için Çeka’nın^{24*} başkanı Béla Kun görevlendirildi. Kun, Kırım Çeka’sının özel bir bölümünü yöneten Nikolai Bystrykh ile çalışarak Sovyet iktidarına karşı olan muhalefeti yok etmek için faaliyet gösterdi. Kırım Tatarlarının direnişleri o kadar etkili oldu ki, Sovyet rejimi, bir Volga Tatarı olan Komünist lider Sultan Galiyev’i soruşturma yapmak üzere görevlendirdi. Galiyev’in Moskova’daki önerileri, Kırım’ı özerk bir Sovyet cumhuriyetine dönüştürmek ve Kırım Tatarlarını parti ve liderlik pozisyonlarına dahil etmek yönündeydi. Tatar ve Tatar olmayan toplulukların temsilcilerinin katıldığı bir meclisin ardından

16 “Romanya Darü’l-fünunu Türk Talebe Cemiyeti’nin Bir İhtifali”, *Emel*, sayı 6 (Mart 1930), s. 50.

17 Mustafa S. Kaçalın, “Nûman Çelebi Cihan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXIII, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), s. 235.

18 Hakan Kırımlı, “Kırım (Rus İdaresi Dönemi)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXV, (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), s. 459.

19 Necip Hablemitoğlu, *Yüzbinlerin Sürgünü: Kırım’da Türk Soykırımı*, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul, 2004, s. 38.

20 Şengül Hablemitoğlu - Necip Hablemitoğlu, *Şefika Gaspıralı ve Rusya’da Türk Kadın Hareketi (1893-1920)*, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul, 2004, s. 260.

21 Detaylı bilgi için bkz. İsmail Otar, “Rus Emperyalizminin Kırım Türklerini İmhası”, *Emel*, sayı 47 (Temmuz-Ağustos 1968), s. 14-15.

22 Fisher, a.g.e., s. 173.

23 Hakan Kırımlı, *Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1916)*, TTK Yay., Ankara, 2010, s. 251.

24 * Sovyet Gizli Polisi

Sovnarkom^{25*}, 18 Ekim 1921’de Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin kurulduğunu ilân etti.²⁶ Bu cumhuriyette Kırım Tatarcası da Rusça da resmî dil olmuştu.²⁷

Emel Mecmuası: Kırım Tatarlarının Sesi

Kırım Tatarlarının istiklal mücadelesi, kısa süreli bir başarıya ulaşmışsa da Bolşeviklerin müdahalesiyle son bulmuş, Kırım yeniden Rus esareti altına girmiştir. Ancak söz konusu mücadelenin sadece sahada değil, düşünce ve kültür alanında da yansımaları olmuştur. Bu dönemde Kırım Tatarlarının millî kimliğini ve hafızasını muhafaza etme çabaları doğrultusunda, Emel Mecmuası önemli bir rol üstlenmiş ve onların kültürel miraslarını yaşatmak adına etkili bir platform olarak yapılanmıştır.

1918’de yeniden Romanya’ya ilhak edilen Güney Dobruca’nın eski şehri Hacıoğlu Pazarcık (Dobriç), Kırım Tatar kültürel hayatının canlı bir merkezi olarak dikkat çekmekteydi. O sıralarda Pazarcık’taki Kırım Tatar nüfusu 20.000 idi.²⁸ Bu dönemde, Pazarcık’taki Kırım Tatar nüfusunun yoğunluğu, pek çok genç aydının bölgedeki milliyetçi hareketleri destekleme çabalarını da etkilemişti. Bu aydın gençlerden biri olan Müstecip Hacı Fazıl (Ülküsal), Bükreş Üniversitesi’nden mezun olduktan sonra 1926’da avukat olarak Pazarcık’ta çalışmaya başladı. Burada yayımlanan çeşitli Türkçe dergilere katkıda bulunmuş, konferanslar vermiş ve Turancılık ile Kırım’daki milliyetçi harekete ilişkin fikirlerini yaymak amacıyla Türk derneklerinin yürütme komitelerinde görev almıştı. Kasım 1929’da Müstecip Ülküsal ve on arkadaşı bir araya gelerek Kırım Tatarlarının millî davasını duyurmak amacıyla bir dergi çıkarmaya karar verdiler. Bu amaçla 1930 yılının ilk günü Emel Mecmuası yayınlandı. Görünüşe göre, Ülküsal’ın Promete Hareketinden Kazan Tatar göçmen lideri Ayaz İshaki ile teması, onu bir dergi çıkarmaya teşvik etmişti. Bu örgüt, Polonya Mareşali Pilsudski tarafından desteklenen ve Sovyetler Birliği’nin esir milletlerinin göçmen liderlerinden oluşan bir oluşumdur. Zira Pilsudski, Sovyetler Birliği’ni Polonya için en büyük tehdit olarak görmekteydi. Bu göçmenlerin çoğunun faaliyetlerinde Turancılık ana çerçeveyi oluştururken, Ülküsal bu örgütle bağlantı kurmak istemiş ve Emel Mecmuasının yayımlanması bu doğrultuda atılan ilk adım olmuştur.²⁹

Emel Mecmuası, 1 Ocak 1930 tarihinde Romanya’da Güney Dobruca’nın Hacıoğlu Pazarcık şehrinde Müstecip Ülküsal ve arkadaşları tarafından yayınlanan bir kültür dergisiydi.³⁰ Emel,

25 * Sovet Narodnykh Komissarov: Halk Komiserleri Konseyi

26 Greta Lynn Uehling, *Beyond Memory: The Crimean Tatars’ Deportation and Return*, Palgrave Macmillan, New York, 2004, s. 35-36.

27 Nadir Devlet, *Millet ile Sovyet Arasında: 1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi*, Başlık Yayın Grubu, İstanbul, 2011, s. 185.

28 Dobrucalı, “Dobruca’daki Kırım Türkleri II”, *Emel*, sayı 18 (Eylül-Ekim 1963), s. 17.

29 Filiz Tutku Aydın, *Émigré, Exile, Diaspora, and Transnational Movements of the Crimean Tatars: Preserving the Eternal Flame of Crimea*, Palgrave Macmillan, Cham, 2021, s. 143.

30 Müstecip Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, Emel Basımevi, Köstence, 1940, s. 218.

“Edebiyat, bilim, toplum, ekonomi ve siyaset gibi alanlarda içerik sunan; Kırım Millî Kurtuluş Hareketi’nin sesi ve Kırım halkının bağımsızlık haklarının savunucusu olan aylık bir dergi” olarak yayın hayatına başlamıştı.³¹

Emel Mecmuası, Türkçülük ve milliyetçilik ideallerini benimsemiş, bu değerlerin yayılmasını ve güçlendirilmesini amaçlayan faaliyetler yürütmüştür. Türkiye ve diğer Türk ülkelerindeki kayda değer olayları okuyucularına aktarmış, Türk ve Müslüman dünyasında ortaya çıkan hareketleri tanıtmayı hedeflemiştir. İdil-Ural, Azerbaycan, Türkistan gibi farklı bölgelerin davalarıyla ilgili yayınlarla iş birliği yapmış ve bu yayınları yakinen takip etmiştir. 15 Temmuz 1930 tarihli sayısında özellikle Kırım’ın istiklal mücadelesine destek vereceğini duyurmuş ve Kırım Türklerinin hak ve hukuklarını savunmak için faaliyetlerine devam etmiştir. Mecmua; Türkiye, Polonya ve Bulgaristan gibi ülkelerde yaşayan münevverlerle iş birliği yaparak Kırım Türkleri arasında millî bilinci güçlendirmiştir. Bu çerçevede Kırım Türklerinin tarihine, edebiyatına ve siyasi hedeflerine dair çeşitli yazılar yayımlayarak Kırım halkının esaretten kurtuluşuna dair büyük bir kültürel çaba ortaya koymuştur.³²

1930 yılında yayınlanan 1. sayısında mecmuanın neşredilmesinin nedeni olarak şu satırlara yer verilmiştir:

“Romanya’nın bilhassa Dobruca parçasında yaşayan ve sayısı yüz seksen bine çıkan Türklerin fikir, ilim ve iktisat yolunda, birlikte yaşadıkları vatandaşlarından çok geri kaldıklarını düşünerek bir “mecmua” çıkarmağa niyet ve teşebbüs ettik. Bugün çıkmakta olan Türkçe gazetelerimizin hacim itibarıyla küçük ve mündericat itibarıyla daha ziyade havadisten mürekkep olduklarını gördüğümüzden ilmî, edebî, tarihî ve iktisadî yazı ve münakaşalara müsait ve zemin olabilecek bu “mecmua”nın bir an evvel çıkması lüzumuna nail olduk.”³³

Cafer Seydahmet’e göre Türk-Tatar tarihinin en büyük noksanı fikir hayatına, harsa, layık olduğu değerin verilmemesiydi. Onun ifadesiyle “Tarihimizin askeri kuvvet ve kudreti yanında harsımız ve medeniyetimiz nisbet kabul etmeyecek derecede sönüktü.”³⁴ Bu değerlendirme, Emel Mecmuası’nın yayınlanmasının ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Emel Mecmuasının 1930 tarihli diğer bir sayısında ise şu ifadeler yer almıştır: “Bu mecmua ile yurdumuzun kopmağa yüztutmuş milli matbuat zincirine parlak ve sağlam bir halka ilave edildi.”³⁵

31 Alexandre Petroviç, “Emel Mecmuası Hakkında”, *Emel*, sayı 95 (Temmuz-Ağustos 1976), s. 13-15.; Jacob M. Landau, *Pan-Turkism: From Irredentism to Cooperation*, Hurst & Co. Publishers, London, 1995, s. 82.

32 Müstecip Ülküsal, *Kırım Yolunda Bir Ömür*, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yay., Ankara, 1999, s. 152.

33 “İlk Söz”, *Emel*, sayı 1 (Ocak 1930), s. 1.

34 Cafer Seyyid Ahmed, “Emel Mecmuasına”, *Emel*, sayı 5 (Mart 1930), s. 33-34.

35 “Emel Mecmuasına”, *Emel*, sayı 3 (Şubat 1930), s. 18.

Mecmuanın yayın politikası ve amaçları, ilerleyen yıllarda daha da belirginleşmiş ve 1960 yılında yayımlanan bir sayıda şu şekilde özetlenmiştir:

“Millet, şahsî dedikodulardan, istikametsiz ve hedefsiz yaşamaktan bıkmış, kendisine gaye ve fikir yolunda yürümek için bir ışık aramak ve bulmak ihtiyacını duymuştur... Yüce Türk Milletinin yalnız lehçe itibariyle türlü kabile adları altında yaşayan grupları arasında tam bir fikir ve emel birliği doğurarak bütün Türkçülük yapmaya çalışmak; dünyanın muhtelif memleketlerine yayılarak yüksek dağların arkasında, uzun ve geniş suların kıyılarında, çelik süngü sınırların ortasında sarılı kalan milletdaşlarımızın kalpleri ve ruhları ile kalplerimiz ve ruhlarımız arasında sıkı bir bağlantı kurulmasına uğraşmaktır...”³⁶

Mecmua, yayın politikası doğrultusunda yalnızca Türkçülük fikrini geliştirmekle kalmamış, aynı zamanda Kırım Tatar millî kimliğinin inşasında da önemli bir rol oynamıştır. Bu bağlamda, Emel’in yazarları Dobruca’daki Kırım Tatarlarını daha geniş bir Kırım Tatar ulusunun ayrılmaz bir parçası olarak görmüş ve onları bağımsız bir Kırım ülküsü etrafında birleştirmeyi amaçlamıştır. Bu çerçevede, Müstecip Ülküsal’ın şu sözlerinde açıkça görülmektedir:

“Kırım Türkleri nerede olurlarsa olsunlar bir yaşam ya da ölüm mücadelesi içindedirler. Bu, bir bakıma manevi varlıklarını koruma mücadelesinin ötesindedir; bu, fiziksel varlıklarını sürdürme mücadelesidir. Kırım Türkleri bir bütünden koparılan ve dağıtılan parçalardır. Hepsi aynı köke, kültüre ve inanca bağlıdır. Aynı yıkıcı, bölücü gücün zulmü ve sıkıntısını yaşamışlardır. Bu nedenle, hepsi aynı ülkü etrafında birleşmeli ve kutsal kurtuluş ve özgürlük hedefi doğrultusunda birlikte yürümelidir”³⁷

Emel öncesinde Kırım Tatarları, Hristiyan bir Rus Çarı tarafından yönetilen Kırım’a geri dönmeyi hayal bile edemiyorlardı. Aynı zamanda, Romanya toplumuna entegrasyonu da reddetmişlerdi; bu durum, Rumen kurumlarından ve toplumundan tamamen izole olmalarıyla kendini gösteriyordu. Ancak, Gaspıralı’nın izinden giden bir avuç aydın, Kırım Tatarlarının maruz kaldığı felaketlere karşı farklı bir tutum benimsenebileceğini savunuyordu. Bu süreçte Emel, Romanya’dan Türkiye’ye göçü durdurmaya çalıştı. Eğer göç edilecek bir yer varsa, bunun ana vatan Kırım olması gerektiğini savunuyordu. Ancak bu, geri dönüş mümkün olana kadar Romanya makamlarından azınlık haklarının iyileştirilmesini talep etmedikleri anlamına gelmiyordu. Onlara göre en temel sorun, Kırım Tatar nüfusunun modern eğitimden yoksun olmasıydı. Emel’in yazarları, Gaspıralı’nın benzerini yaptığı gibi Rumen dilini öğrenmeyi ve Rumen kurumlarında eğitim almayı teşvik etmişlerdi. Romanya Müslümanlarını entegre etmeyi umarak, büyük eğitim kurumlarında Müslüman öğrencilere burs sağlamışlardı. Müstecip Ülküsal, Kırım Tatarlarının

36 “Yeniden Çıkarken”, *Emel*, sayı 1 (Kasım 1960), s. 1-4.

37 Aydın, a.g.e., s. 146.

bu fırsatları değerlendirmesi gerektiğine inanan biriydi. Bu şekilde, bağımsızlık günü geldiğinde Kırım’da hizmet verebilecek kadrolar hazır olacaktı. Emel çevresindeki entelektüeller, Romanya, Rusya ve Türkiye’deki diğer Türk-Müslüman topluluklarla ve daha geniş İslam dünyasıyla kültürel iş birliği ve siyasi dayanışmayı savunuyorlar ve uluslararası ilişkilerde güçlü bir birliktelik oluşturmayı hedefliyorlardı. Emel ayrıca, birçok makalede Sovyetler Birliği’ne karşı bir alternatif çerçeve sunuyordu. Bu doğrultuda, Emel Mecmuası sadece entelektüel ve siyasi bir rehber değil, aynı zamanda Kırım Tatar toplumunun geleceğini şekillendirmeyi amaçlayan bir hareket olarak öne çıkıyordu. Tıpkı Gaspıralı’da olduğu gibi, Emel hareketine karşı çıkanların da ana kaynağı, eski nesil muhafazakâr imamlardı. Bu gruptan birtakım kişiler, hareketi zayıflatmak için bazı Rumen yerel liderlerle iş birliği yapmışlardı.³⁸

Emel Mecmuası, Kırım Tatarlarının millî kimlik ve varoluş mücadelesindeki öncü rolünü, devrin zorlu şartlarına rağmen sürdürmeyi başarmıştır. 1930’da yayın hayatına başlayan Emel Mecmuasının ilk dönemi 1940’ta Dobruca’nın Nazi Almanyası tarafından işgaline kadar devam etmiştir. Bu süre zarfında mecmuanın 154 sayısı neşredilmiştir.³⁹

Kırım’ın Kurtuluşunun Anılması: Millî Hafızanın İnşası

Kırım Tatarları’nın millî hafızalarını yeniden inşa edebilmeleri, millî kimliklerini koruma ve dayanışma anlayışları açısından büyük bir öneme sahipti. Bu doğrultuda Emel Mecmuasında tarihî, kültürel ve akademik makaleler ile şiirlerin teşvik edilmesi amaçlanıyordu. Vatan, millî kahramanlar, marş ve bayrak gibi tarihsel ve kültürel semboller, yayınlarda sistematik olarak kullanıldı. Bunlara ek olarak, “samizdat” denilen yeraltı Sovyet muhalif yayınlarının çevirilerine de yer verildi ve diaspora topluluğunun sürgündeki kardeşlerinin durumu hakkında bilgilendirilmesi sağlandı. Muhalif halk gösterilerinin haberleri dolaşıma sokuldu ve vatana dönüş için dilekçeler imzalandı. Diğer taraftan dinî törenler ve halka açık konferanslar bu faaliyetlerin bir başka boyutunu oluşturuyordu. Esir Türkler, 1944 sürgününün anısı, Sovyet Rusya’nın zulmü gibi konular tekrar tekrar ele alınan meseleler arasındaydı.⁴⁰

Hafıza anlatıları, dönemsel kutlamalar, şenlikli canlandırmalar, müzik, yemek, dua içerikli toplantılar ve ziyafetler gibi unsurların yanı sıra kamuya açık anma törenleri de kolektif hafızayı güçlendiren girişimlerdi. Kırım Tatarları için anmalar, çoğunlukla 23 Şubat’ta Numan Çelebi

38 Aydın, a.g.e., s. 147.

39 Emel Dergisi’nin yayın tarihçesi üç döneme ayrılabilir: (1) 1930-1940, Romanya’nın Dobruca bölgesinde yayımlanan dergi, Türk-Tatar aydınlarının öncülüğünde Kırım Millî Davası’nın sesi olmuştur ve 154 sayı yayınlanmıştır. Dobruca’nın Almanlarca işgaliyle yayını sona ermiştir. (2) 1960-1998, Türkiye’ye göç eden Müstecib Ülküsal tarafından Ankara’da yeniden yayımlanmaya başlanmış, 1983’te yönetimi genç nesillere devredilmiş, 38 yılda 227 sayı çıkarılmıştır. (3) 2009-günümüz, Zafer Karatay ve Saim Osman Karahan’ın liderliğinde yeniden yayımlanmıştır ve yılda dört sayı çıkarılmaktadır.

40 Feyza Toprak, *Perception of Homeland among Crimean Tatar Diaspora Living in Turkey as Reflected on the Diaspora Journal Emel*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013), s. 8.

Cihan'ın ölüm yıldönümü, 21 Şubat'ta Pyotr Grigorenko'nun ölüm yıldönümü gibi hüznü olayları içermektedir. Özellikle 18 Mayıs 1944'teki sürgün günü olan *Kara Gün (Black Day)* bu anımlar arasında önemli bir yere sahiptir.⁴¹

Şüphesiz ki bir ulusun tarihindeki belirli olayların anılması, kimliğin ortaya çıkışı ve devamı için güçlü temeller ve semboller sağlamaktaydı. Gaspıralı'nın reform odaklı Cedit programı ve bu programın doğrudan bir sonucu olarak ortaya çıkan Kırım Tatar liderlerinin yakın tarihteki başarıları, toplum için hayati semboller ve millî gurur kaynakları sunuyordu. Kısa ömürlü Kırım Tatar hükümetinin kurulması ve başkanı Numan Çelebi Cihan'ın şehit edilmesi, modern bir devletin güçlü sembollerini sağlamış ve Kırım Tatarlarının kolektif hafızasında kıvanç duygusunu pekiştirmişti. Anavatanda ve sürgündeki Tatar entelektüelleri, bu kolektif hafızayı modern bir Kırım Tatarı/Türk kimliği inşa etmekte kullanmışlardı.⁴²

Kırım Kurultayı, Kırım Tatarlarının millî tasavvurunda önemli bir yer tutmuş ve bağımsızlık mücadelesinin adeta simgesi haline gelmiştir. Cafer Seydahmet Kırimer, "*Kurultay*" başlıklı yazısında, 1917'de toplanan Kurultay'ın tarihsel ve siyasal önemini vurgulayarak, bu kurultayın halkın iradesini tam anlamıyla yansıtan demokratik bir yapı olduğunu belirtmiştir:

*"1917'de Kırım'da açılan Kurultay, kurultay kelimesinin manasını onun tarihimizdeki rolünü daha geniş bir şekilde tecelli ettirmişti. Eski kurultay, milletin mahdud bir kısmının millet mukadderatına aid meselede reylerini söyleyebilmeleri imkânını veriyordu. Kırım gençlerinin açtıkları kurultay bütün milletin kadın, erkek serbest müsavi gizli reyleriyle seçtikleri vekillerinden toplanıyordu. Eski kurultayda yalnız reyler bildiriliyordu. Son sözü ise hakanlar söylüyordu. Kırım kurultayında ise asrımızın siyasî ve medenî inkişafının tesirleriyle demokrasi, inkılâpçılık ve halkçılık imanı ile millî hükümet düsturu canlandırılıyor ve milletin reyinin kararının üstünde hiçbir hüküm tanınmayacağı yalnız kendimize karşı değil ecnebi kuvvet ve kudretine karşı da ilân ediliyordu."*⁴³

Görüldüğü üzere Kurultay, millî iradenin tecellisi olarak Kırım Tatarlarının bağımsızlık mücadelesinde bir dönüm noktası olmuş ve millî kimlik ve hafızanın inşasında güçlü bir referans noktası haline gelmiştir. Bu tarihsel olayların anılması ve bu birikimin gelecek nesillere aktarılması noktasında ise Emel Mecmuası önemli bir platform haline gelmiştir.

Dobruca, Varşova ve Viyana gibi diaspora topluluklarında farklı zamanlarda düzenlenen etkinlikler, Kırım Tatarlarının kendi dilini, kültürünü ve tarihini muhafaza etme çabalarının bir göstergesi olmuştur. Şiirler, müzikler ve kültürel etkinlikler aracılığıyla millî kimlik bilinci

41 Alter Kahraman, *The Crimean Tatar National Movement in the Publications of Inner and Outer Diaspora: Lenin Bayrağı, Emel and Dergi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014), s. 53-54.

42 Nermin Eren, "Crimean Tatar Communities Abroad", *The Tatars of Crimea: Return to the Homeland*, ed. Edward A. Allworth, Duke University Press, Durham & London, 1998, s. 340.

43 Cafer Seydahmet Kırimer, "Kurultay", *Emel*, sayı 11 (Teşrin-i sâni 1937), s. 4-11.

nesilden nesile aktarılıyor ve bu sayede Rusların kültürel asimilasyon girişimlerine karşı direnç gösteriliyordu. Aynı zamanda bu anma etkinlikleri, Kırım Tatarlarının sadece bir halk değil, bağımsız bir millet olduklarını da dünyaya hatırlatan girişimler olarak dikkat çekmekteydi.

1933 yılında Emel Mecmuasının girişimiyle kurulmuş olan *Dobruca Türk Hars Cemiyeti* teşkilatı, bölge Türklerine gerçekten büyük hizmetlerde bulunmuştur.⁴⁴ Teşkilatın tüzüğünde de belirtildiği üzere kuruluş amacı, halkın dinî inancını, şuurunu geliştirmek, toplumun birlik ve beraberliğini sağlamak ve onları siyasi partilerin oyunlarına alet etmemektir.⁴⁵ Bu birliğin her köyde şubeleri açılmıştır. 24 Kasım 1934 tarihinde Kırım Kurultayı'nın ilk açılışını anmak ve bu kutlu günü tekrar kazanma arzusunu ifade etmek maksadıyla Dobruca'nın birçok köyünde toplantılar yapılmış, bu münasebetle konferanslar verilmiş ve müsamereler tertip edilmiştir.⁴⁶ Bu etkinlikler, millî hafızanın inşasında önemli bir rol oynayarak Kırım Türklerinin millî kimliğini ve kurtuluş ülküsünü canlı tutmayı amaçlamıştır.

Kırım'ın kurtuluşunun anılması noktasında önemli bir toplantı da Pazarcık'ta yapılmıştır. 25 Kasım 1934 Pazar günü sabah saat 10'dan 1'e kadar devam eden bu toplantı ve anma merasimine Kırım Tatarlarından başka Roman, Bulgar vesair Hristiyan kimseler de iştirak etmişlerdir. Konferans, oyun ve türküler dinleyenler tarafından büyük beğeniyle karşılanmış ve yoğun alkış almıştır. "Emel Mecmuası" müdürü ve "Dobruca Türk Hars Birliği" icra heyeti reisi Müstecip Ülküsal'ın verdiği bu mühim konferans neşredilmiştir. Söz konusu kitapçığın sonuna Polonya'da yaşayan Kırım Türklerinin çeşitli şehirlerde aynı günde yaptıkları toplantılar da kısaltılarak eklenmiştir.⁴⁷

Konferansın açılışında Ülküsal, tarihsel olayların ve milletin direncinin önemine vurgu yaparak, Kırım Tatarlarının mücadelesini şu sözlerle dile getirmiştir:

*"Milletlerinin yurtları alınıyor, istiklalleri yıkılıyor, kendileri de her türlü sıkıntılara uğratılıyorlar. Lakin bunlardan tarihini, benliğini ve harsı unutulmayan ve yüreğinde sarsılmaz bir iman besleyenlerin bir gün tekrar kurtulmalarına mâni olunamıyor. Bizim milletimiz de bu kabiliyeti göstermiş, bu hakkı kazanmış şerefli ve mesut milletlerden biridir. Bu kabiliyetini, bu hakkını 24 teşrinî sâni 1917'de, bundan tam 17 sene evvel, kanı ve canıyla ispat etti. İşte bunun için, biz mukaddes yurdumuzun pek yakında tekrar kurtulacağına ve milletimizin onun sıcak kucağına tekrar kavuşacağına bütün imanımızla inanıyoruz. İşte bunun için, biz, savaş tarihimizin muazzez bir sembolü olan 24 teşrinî sâni'yi heyecan ve aşkla anıyoruz..."*⁴⁸

Hacı Halil Fehim Efendi, 1 Nisan 1935 tarihli Emel Mecmuası'nda, 1917 yılının sonbaharında

44 Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, s. 169.

45 Ali Aksu, "Romanya'da Müslüman Olmak: Romanya Müslümanlarının Dinî, Kültürel ve Eğitim Durumları", *Balkanlarda İslâm: Miadı Dolmayan Umut*, ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı, TİKA Yayınları, V, Ankara, 2016, s. 198.

46 *Kırım'ın Kurtuluşu Anılması*, s. 1.

47 *Kırım'ın Kurtuluşu Anılması*, s. 1-34.

48 *Kırım'ın Kurtuluşu Anılması*, s. 3-4.

Bahçesaray'daki Han Sarayı'nda toplanan Kurultay'ın açılışını ve **şanlı bayrağın** dalgalanmasını büyük bir coşku ve heyecanla anlatmıştır. O gün, Kırım halkı hem yerli hem de yabancı, bayrağın göklere yükselmesiyle büyük bir manevi birliktelik yaşamış, minarelerden duyulan "Allahu Ekber" nidalarıyla bu tarihî anı kutlamışlardır. Bayraklarla süslenen Kurultay salonunda, mebuslar ve dinleyiciler yerlerini almıştı. Bu an, Kırım halkının kendi hükümetine ve bağımsızlık mücadelesine duyduğu güçlü inancı ve bağlılığı yansıtıyordu.⁴⁹

"*Şark Gençler Birliği Kırım Şubesi*"nin tertip ettiği 24 Kasım 1917 Kırım Kurultayı'nın açılma günü Polonya'da Varşova şehrindeki Şark Enstitüsü salonlarında çok canlı bir şekilde kutlandı. Büyük salonu Kırım millî bayrakları süslüyordu. Ortada Türkçülüğün büyük yolbaşçılarından Gaspıralı Bey'in; iki yan duvarından birinde Kırımın büyük şehidi Çelebi Cihan'ın, diğerinde ise Cafer Seydahmet Bey'in resimleri asılmıştı. Salonu; Polonyalı münevverler, Gürcü ve Ukraynalılar, Azerbaycanlı, İdil-Uralı, Kuzey Kafkasyalı katılımcılar doldurmuşlardı. Etkinlikte, Kırım'ın millî marşı olan "Ant Etkenmen" çalınmış ve katılımcılar, Kırım'ın geleceği için umutlarını dile getirerek, Kırım Tatarlarının bağımsızlık mücadelesinin tarihsel ve manevi önemine vurgu yapmışlardı. Ayrıca Kırım'ın kahramanları Çelebi Cihan ve Cafer Seydahmet Bey'in hariçteki bağımsızlık hazırlıklarına ve 1917'deki "Kırım İstiklal Komitesi"nin çalışmalarına da değinilmişti. Viyana'daki kutlamalarda da benzer bir atmosfer yaşanmış, Kırım Tatarları ve Lehistan Türk-Tatar gençleri, Kırım'ın bağımsızlığına yönelik birlik mesajları vermiştir. Viyana'daki Kırım Tatar gençleri, Çarlık Rusyası ve Bolşeviklerin zulmü altında yaşayan halklarının özgürlüğü için umutlarını dile getirmiş, bağımsızlık için gereken mücadeleyi sonuna kadar sürdürecekleri noktasında gayretlerini kararlılıkla ifade etmişlerdir. Bu kutlamalar, Kırım Tatarlarının tarih boyunca yaşadıkları zorlukları ve bağımsızlık mücadelesinin adeta simgesel bir hatırlatması olmuştur. Bütün bu kutlamalar, Kırım'ın özgürlüğü için umut dolu bir geleceğin temsili olarak halkların birliğini ve kararlılığını pekiştirmiştir.⁵⁰

Sonuç

Kırım Tatar halkının kurtuluş mücadelesi, sadece bir bağımsızlık arzusu olmakla kalmamış, aynı zamanda kendi kimliklerini koruma ve geleceğe aktarma kararlılığının bir göstergesi olmuştur. Bu mücadele süreci hem tarihi bir direniş sembolü hem de kolektif hafızanın inşası noktasında kilit bir rol oynamıştır. Çalışmamız, bu sürecin temel taşı olan 1917 Kırım Kurultayı'nın, Kırım Tatar halkının millî iradesini somutlaştırmak ve onların kültürel varlığını güçlendirmek adına taşıdığı önemi ortaya koymaktadır.

Rusya'da Ekim ihtilali sonrası Sovyetler Birliği'nin Türk halklarına yönelik yıkıcı politikaları, Türklerin bağımsızlık ve millî kimliklerine ilişkin umutlarını boşa çıkarmıştır. Bu durum Türk münevverlerini harekete geçirerek Rusya Türkleri arasında bir millî bilinç oluşturma

49 Kırım'ın Kurtuluşu Anılması, s. 15.

50 Kırım'ın Kurtuluşu Anılması, s. 28-34.

ve ortak bir millî hedef etrafında birleşme çabalarını beraberinde getirmiştir. 1930 yılında yayın hayatına başlayan Emel mecmuası işte bu arayışın somut bir ifadesi olarak, farklı şive ve lehçelerle birbirinden uzaklaştırılmaya çalışılan Türk toplulukları arasında bir fikir ve gönül birlikteliği oluşturmayı amaçlamıştır. Emel Mecmuası bir yayın organı olmasının ötesinde, millî uyanışın ve dayanışmanın sembolü haline gelmiştir.

Mecmua, Kırım Tatarlarının tarihî mücadelesinin sadece yazılı bir arşivi olmakla kalmamış, aynı zamanda millî hafızayı ve dayanışma ruhunu canlandıran bir misyon üstlenmiştir. Emel Mecmuası, yapmış olduğu yayınlarla Numan Çelebi Cihan ve Cafer Seydahmet Kırimer gibi Kırım istiklal mücadelesinin önde gelen liderlerini, toplumsal gelişmeleri ve Kırım Kurultayı gibi tarihî dönüm noktalarını kayda geçirerek millî bilinci canlı tutmayı başarmıştır.

Mecmuanın en önemli amacı Kırım Tatar halkı için belirli bir vizyon ortaya koymaktır. Mecmua, Kırım Tatarlarını yalnızca bir halk olarak değil, tarihî, kültürel ve siyasi bütünlüğü olan bir millet olarak tanımlamıştır. Aynı zamanda Kırım Tatarlarının hak ettiği istiklale kavuşması fikrini de yayınlarında güçlü bir şekilde işlemiştir. Kırım vatani, Kırım Tatar kimliğinin merkezinde yer alması itibarıyla sadece bir coğrafi bölge olarak görülmemiş, aynı zamanda millî hafızanın ve aidiyet duygusunun kaynağı olmuştur. Emel Mecmuası Kırım'ı, Kırım Tatarlarının gerçek vatani olarak kabul etmiş ve ata toprağı olarak nitelendirdiği bu coğrafya ile sürgün ve baskılara rağmen bu bağı koparlamayacağını savunmuştur.

Emel Mecmuası'nın yayın hayatında elde ettiği başarının altında sadece geçmişin anılarını canlandırmak değil, aynı zamanda bu anıları geleceğe yönelik bir perspektif ile harmanlama çabası da bulunmaktadır. Bilhassa diaspora topluluklarında düzenlenen birtakım anma etkinlikleri, yazılar, konferanslar ve çeşitli toplantılar, Kırım Tatarlarının millî kimliklerini koruma çabalarını ve meşru haklarını uluslararası bir platforma taşıyan bir rol oynamıştır. Mayıs 1944'teki sürgün günü olarak ifade edilen "Kara Gün" ve "Numan Çelebi Cihan'ın ölüm yıldönümü" gibi önemli hususların anılması Kırım Tatarlarının millî hafızalarının canlı tutulmasına büyük katkı sağlamıştır. Emel Mecmuası, halkı kültürel ve siyasi bir bilinç etrafında örgütlemeyi hedeflerken onların kendi haklarını duyurup savunabilecekleri bir platform da sunmuştur. Diğer taraftan mecmuada yer alan yazılar, bu mücadeleyi evrensel bir insan hakları meselesi olarak ele almıştır.

Kırım Tatarlarının istiklal tarihi; eşitlik, adalet, hürriyet ve kimlik kavramlarının ne kadar güçlü birer motivasyon kaynağı olabileceğini net bir şekilde göstermiştir. Emel Mecmuası, Kırım Tatarlarının millî iradesini ve istiklal yolundaki ideallerini çağının ötesine taşıyan bir köprü vazifesi üstlenmiş, bu mirası gelecek nesillere aktarmadaki başarısıyla yalnızca Kırım Tatarları için değil, şüphesiz zulme uğrayan tüm halklar için bir umut kaynağı haline gelmiştir.

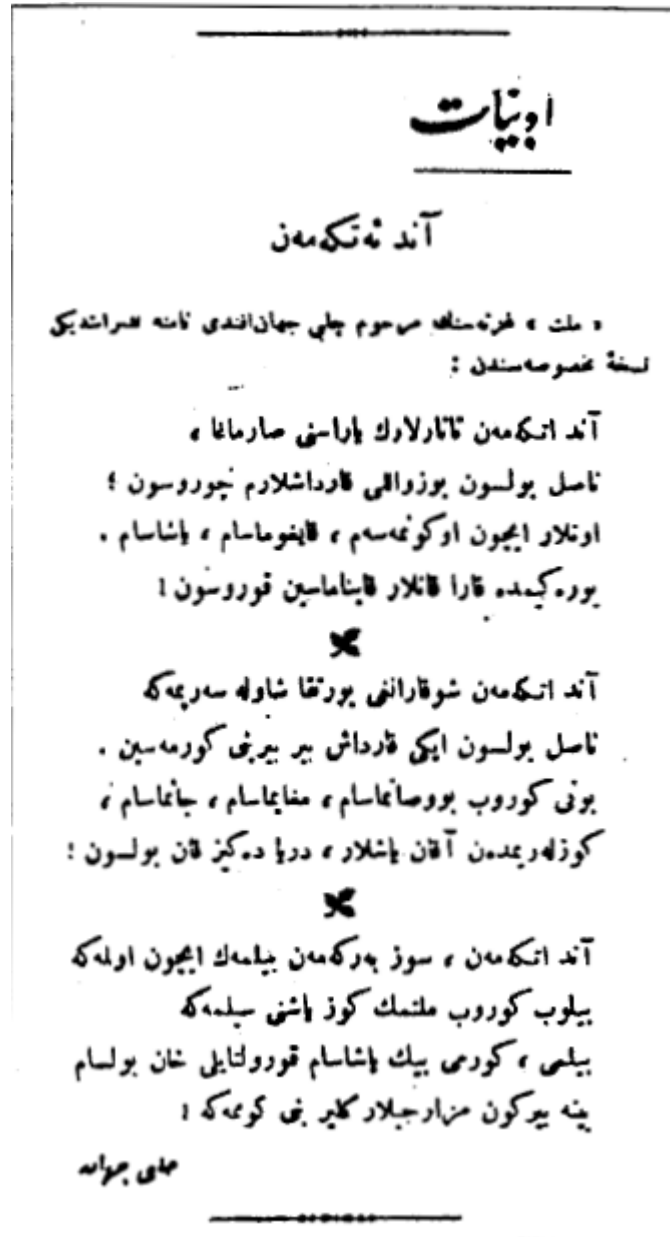
Kaynakça/References

- “Emel Mecmuasına”, *Emel*, sayı 3 (Şubat 1930), s. 18.
- “İlk Söz”, *Emel*, sayı 1 (Ocak 1930), s. 1.
- “Romanya Darü’l-fünunu Türk Talebe Cemiyeti’nin Bir İhtifali”, *Emel*, sayı 6 (Mart 1930), s. 50.
- “Yeniden Çıkarken”, *Emel*, sayı 1 (Kasım 1960), s. 1-4.
- Aksu, Ali, “Romanya’da Müslüman Olmak: Romanya Müslümanlarının Dinî, Kültürel ve Eğitim Durumları”, *Balkanlarda İslâm: Miadı Dolmayan Umut*, ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı, V, Tika Yayınları, Ankara, 2016, s. 163-221.
- Aydın, Filiz Tutku, *Émigré, Exile, Diaspora, and Transnational Movements of the Crimean Tatars: Preserving the Eternal Flame of Crimea*, Palgrave Macmillan, Cham, 2021.
- Bennigsen, Alexandre - Lemercier-Quelquejay, Chantal, *Step’de Ezan Sesleri*, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1994.
- Kırimer, Cafer Seydahmet, “Kurultay”, *Emel*, sayı 11 (Teşrîn-i sâni 1937), s. 4-11.
- Kırimer, Cafer Seydahmet, “Emel Mecmuasına”, *Emel*, sayı 5 (Mart 1930), s. 33-34.
- Çelebi Cihan, “Kurultay”, *Emel*, sayı 3 (Mart-Nisan 1961), s. 3-5.
- Devlet, Nadir, *Millet ile Sovyet Arasında: 1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi*, Başlık Yayın Grubu, İstanbul, 2011.
- Dobruçalı, “Dobruca’daki Kırım Türkleri II”, *Emel*, sayı 18 (Eylül-Ekim 1963), s. 17.
- Eren, Nermin, “Crimean Tatar Communities Abroad”, *The Tatars of Crimea: Return to the Homeland*, ed. Edward A. Allworth, Duke University Press, Durham & London, 1998, s. 323-351.
- Fisher, Alan, *Kırım Tatarları*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009.
- Hablemitoğlu, Necip, *Yüzbinlerin Sürgünü: Kırım’da Türk Soykırımı*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004.
- Hablemitoğlu, Şengül - Hablemitoğlu, Necip, *Şefika Gaspıralı ve Rusya’da Türk Kadın Hareketi (1893-1920)*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004.
- Kaçalin, Mustafa S. “Nûman Çelebi Cihan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt XXXIII. TDV Yayınları, İstanbul, 2007.
- Kahraman, Alter, *The Crimean Tatar National Movement in the Publications of inner and outer diaspora: Lenin Bayrağı, Emel and Dergi*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Çalışmaları Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014.
- Kırım’ın Kurtuluşu Anılması*, Emel Mecmuası Matbaası, *Emel*, sayı 4, t.y.
- Kırimal, Edige, *Kırım Türklerinin Millî Mücadelesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2023.

- Kırımca, Seyit Ahmet, “Symbols: The National Anthem and Patriotic Songs by Three Poets”, *The Tatars of Crimea: Return to the Homeland*, ed. Edward A. Allworth, Duke University Press, Durham & London, 1998, s. 71-83.
- Kırimer, Cafer Seydahmet, “Kurultay ve Kırım İstiklâl Davası”, *Emel*, sayı 16 (Ağustos 1930), s. 165.
- Kırimer, Cafer Seydahmet, *Rus Tarihinin İnkılâba Bolşevizme ve Cihan İnkılâbına Sürüklenmesi*, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1948.
- Kırımlı, Hakan, *Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1916)*, TTK. Yayınları, Ankara, 2010.
- Kırımlı, Hakan, “Kırım (Rus İdaresi Dönemi)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt. XXV. TDV Yayınları, İstanbul, 2002.
- Kırımsar, “Cafer Seyidahmed Kırimer”, *Emel*, sayı 65 (Temmuz-Ağustos 1971), s. 34-40.
- Landau, Jacob M., *Pan-Turkism: From Irredentism to Cooperation*, Hurst & Co. Publishers, London, 1995.
- Magocsi, Paul Robert, *A History of Ukraine*, University of Toronto Press, Toronto & Buffalo & London, 1996.
- Otar, İsmail, “Rus Emperyalizminin Kırım Türklerini İmhası”, *Emel*, sayı 47 (Temmuz-Ağustos 1968), s. 14-15.
- Petroviç, Alexandre, “Emel Mecmuası Hakkında”, *Emel*, sayı 95 (Temmuz-Ağustos 1976), s. 13-15.
- Sasse, Gwendolyn, *The Crimea Question: Identity, Transition, and Conflict*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 2007.
- Tekne, Kamelya, *V. Yelagin’e Göre İnkılâp Yıllarında Kırım Tatarlarının Millî Hayâlleri*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2021.
- Toprak, Feyza, *Perception of homeland among Crimean Tatar diaspora living in Turkey as reflected on the diaspora journal Emel*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Çalışmaları Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013.
- Uehling, Greta Lynn, *Beyond Memory: The Crimean Tatars’ Deportation and Return*, Palgrave Macmillan, New York, 2004.
- Ülküsal, Müstecip, *Dobruca ve Türkler*, Emel Basımevi, Köstence, 1940.
- Ülküsal, Müstecip, *Kırım Yolunda Bir Ömür*, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.
- Williams, Brian Glyn, *The Crimean Tatars: The Diaspora Experience and the Forging of a Nation*, Brill, Leiden & Boston & Köln, 2001.

Ekler

Ek 1: Kırım Tatar Millî Marşı “Ant Etkenmen”’in Numan Çelebi Cihan tarafından imzalanan ilk baskısı. Orijinal versiyonu Arap harfli olarak 1917 yılında “Millet” gazetesinde yayınlanmış, 1918 yılında Kırım Mecmuası’nın 8. sayısında 147. sayfada yeniden basılmıştır.⁵¹

51 Seyit Ahmet Kırımca, “Symbols: The National Anthem and Patriotic Songs by Three Poets”, *The Tatars of Crimea: Return to the Homeland*, Ed. Edward A. Allworth, Duke University Press, Durham & London, 1998, s. 76.

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Feyziye DURMAZ

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9448-3721>

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
fezyiye.durmaz367@gmail.com

Doç. Dr.

Metin MENEKŞE

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1192-3161>

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
m.menekse@mu.edu.tr

Eser Geçmişi / Article Past: Başvuruda bulundu.
Applied 02/06/2025

Kabul edildi.
Accepted 19/06/2025

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1712234>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

İstanbul'un Fethinin 500. Yıl Dönümünü Anmak ve Anlamak: Basına Yansıyan Yazılar Üzerine Bir Analiz

Commemorating and Understanding the 500th Anniversary of the Conquest of Istanbul: An Analysis of the Articles Reflected in the Press

ATIF: DURMAZ Feyziye, MENEKŞE Metin, "İstanbul'un Fethinin 500. Yıl Dönümünü Anmak ve Anlamak: Basına Yansıyan Yazılar Üzerine Bir Analiz, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 11/2, (Haziran 2025), s. (279.325)

CITE: DURMAZ Feyziye, MENEKŞE Metin, "Commemorating and Understanding the 500th Anniversary of the Conquest of Istanbul: An Analysis of the Articles Reflected in the Press", *Journal of History and Future*, 11/2 (June 2025), pp. (279.325)

*İlgili makale, TÜBİTAK 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Programı desteğiyle hazırlanan "1453'ten 1953'e Büyük Fethi Anmak: İstanbul'un Fethi'nin 500. Yıl Dönümünün Basına Yansımaları" başlıklı projeden üretilmiştir.

Öz

İstanbul'un Fethi, dünya tarihinin seyrini değiştiren önemli askeri başarılarından biridir. Bu büyük hadise, Türk tarih yazımı ve kolektif hafıza bakımından her dönemde yeniden adlandırılmıştır. Türk milleti açısından millî kimliğin ve tarihsel bilinç inşasının temel taşlarından biri olarak kabul edilen bu zafer, farklı dönemlerde çeşitli toplumsal ve siyasal bağlamlarda yeniden anılmış ve anlamlandırılmıştır. Bu tarihsel mirasın en dikkat çekici biçimde yeniden yorumlandığı dönemlerden biri, 1953 yılında gerçekleştirilen 500. Yıl Dönümü kutlamaları olmuştur. Bu anlamlı günde, ülke genelinde pek çok etkinlik düzenlenmiştir; törenler, defileler, balolar, spor müsabakaları ve yarışmalar organize edilmiştir. İstanbul'un Fethinin 500. Yıl Dönümü ve Müteakip Fetih Yıllarını Kutlama Derneği gibi cemiyetler kurulmuş, Fatih Sultan Mehmet'in portresini çoğaltarak, bu önemli olayı ölümsüzleştirmek için özel hatıra altınları ve posta pulları bastırmıştır. Böylece, fethin 500. Yıl Dönümü, somut ürünlerle gelecek kuşaklara taşınmıştır. Türkiye'nin dört bir yanında yapılan kutlamalar dönemin basınına da yansımıştır. Kamuoyunu ve devlet erkanı tarafından büyük coşkuyla karşılanan kutlamalar dönemin aydınları tarafından kaleme alınan eserlere de konu olmuştur. Yayınlanan yazılarda, fetih anlatısı etrafında şekillenen bir millî gurur, tarihî süreklilik vurgusu ve geçmişle kurulan ideolojik bağ dikkat çekmektedir.

Bu çalışmada İstanbul'un Fethinin 500. Yıl Dönümünün Türk basınına nasıl yansıdığı incelenmiştir. Türk tarihinin önemli zaferlerinden olan İstanbul'un Fethinin 500. Yıl Dönümünün, basında nasıl yer aldığı ve nasıl anıldığı üzerinden kolektif hafıza ile millî kimlik inşasına nasıl katkı sağlandığı incelenmiştir. Çalışma kapsamında yerel ve ulusal gazetelerde yer alan haber, köşe yazısı ve analiz türündeki metinler nitel içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Metinlerin dil kullanımı, öne çıkardıkları tarihî ve ideolojik temalar mercek altına alınmıştır. Elde edilen veriler, İstanbul'un Fethinin 500. Yıl Dönümünün dönemin basınında kimi zaman milliyetçi duygularla, kimi zaman da toplumsal dayanışma ve tarihî miras vurgusuyla ele alındığını göstermektedir. Bu bağlamda çalışma, yakın dönem basınının tarihî olayları nasıl güncel anlamlarla donattığını ve bu süreçte tarih anlatısının nasıl şekillendiğini anlamak açısından kayda değer bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul'un Fethi, Fatih Sultan Mehmed, 500. Yıl Dönümü Kutlamaları, Basın

Abstract

The Conquest of Istanbul is not only a military victory that changed the course of world history, but also a symbol of the transition between civilizations. This great event has been reinterpreted in every period in terms of Turkish historiography and collective memory. This victory, regarded as one of the cornerstones of national identity and historical consciousness for the Turkish nation, has been reinterpreted and redefined in various social and political contexts across different eras. One of the periods in which this historical legacy was reinterpreted in the most striking way was the 500th anniversary celebrations held in 1953. On this meaningful day, many events were organized throughout the country, including ceremonies, parades, balls, sports competitions, and contests. Societies such as the Association for the Celebration of the 500th Anniversary of the Conquest of Istanbul and Subsequent Years of Conquest were established, and special commemorative gold coins and postage stamps were minted with the portrait of Fatih Sultan Mehmet to immortalize this important event. Thus, the 500th anniversary of the conquest was passed on to future generations through tangible products. The celebrations held across Turkey were also reflected in the press of the time. The celebrations, which were greeted with great enthusiasm by the public and state officials, also became the subject of works written by the intellectuals of the period. In the published articles, a national pride shaped around the narrative of the conquest, an emphasis on historical continuity, and

an ideological connection with the past are noteworthy.

This study examines how the 500th anniversary of the conquest of Istanbul was reflected in the Turkish press. It examines how the 500th anniversary of the conquest of Istanbul, one of the most important victories in Turkish history, was covered and commemorated in the press, and how it contributed to the construction of collective memory and national identity. Within the scope of the study, news articles, opinion pieces, and analyses published in local and national newspapers were analyzed using qualitative content analysis methods. The language used in the texts and the historical and ideological themes they highlight were examined. The data obtained show that the 500th anniversary of the conquest of Istanbul was sometimes addressed in the press of the period with nationalist sentiments and sometimes with an emphasis on social solidarity and historical heritage. In this context, the study offers a valuable contribution to understanding how the press of the recent period imbued historical events with contemporary meanings and how the narrative of history was shaped in this process.

Keywords: Conquest of Istanbul, Sultan Mehmed the Conqueror, 500th Anniversary Celebrations, Press

GİRİŞ

Küçük Byzantion şehrinin yerinde I. Konstantinos tarafından “*ilk Hristiyan imparatorluğun başkenti*” olarak kurulan Konstantinopolis veyahut halkın deyimiyle Polis (İstinpolis/İstanbul), özellikle İslam dünyasında tarih boyunca manevi açıdan son derece önemli, kutsal bir hedef olmuştur. İslami kaynaklarda “Konstantiniye” olarak geçen bu şehrin fethi, mukaddes bir amaç olarak mutlaka gerçekleştirilmesi gereken bir dinî vazife gibi algılanmıştır.¹

İstanbul’un Fethi, Osmanlı İmparatorluğu açısından hem dinî hem de stratejik bakımdan büyük önem arz eden bir hedef olmuştur. Şehir, Doğu ve Batı’nın kesişim noktasında yer almakla birlikte, Karadeniz ile Akdeniz arasındaki deniz ticaret yollarının kontrolünü sağlayan Boğazlar üzerinde stratejik bir konuma sahiptir. Bu jeopolitik avantaj hem ekonomik hem de askeri bakımdan kentin ele geçirilmesini zorunlu kılmıştır. Ayrıca, İstanbul, Avrupa ve Asya kıtalarını birleştiren doğal bir geçiş noktası olarak Osmanlı hâkimiyetinin genişlemesi ve güçlenmesi için kilit bir üs niteliği taşımıştır.²

Fetih, yalnızca Osmanlı topraklarının genişletilmesi değil, aynı zamanda imparatorluğun bölgesel ve küresel ölçekteki üstünlüğünün pekiştirilmesi açısından da bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir. Öte yandan, Müslümanlar için dinî ve ideolojik bir ideal olan fetih ülküsü, asırlardır Konstantiniye’nin fethine yönelik güçlü bir motivasyon kaynağı olmuştur. Bu ideal, Osmanlı sultanlarının siyasi vizyonu ile birleşerek, fethi bir rüya olmaktan çıkarıp tarihe kazınmış bir zafer hâline dönüştürmüştür.

1 Feridun M. Emecen, “Konstantinopolis’in Son Kuşatması ve Düşüşü,” *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, cilt 2, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2015, s.347.

2 Halil İnalcık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1954, s. 47.

II. Mehmed, 1451 yılında tahta geçtikten sonra İstanbul'u fethetmeyi hedeflemiştir. Mehmed'i dış nedenler kadar iç nedenler de Kostantiniye'yi bir an önce fethetmeye zorlamıştır. Bu amaçla Anadolu Hisarı'nın karşısına Rumeli Hisarı'nı inşa ettirmiş ve böylece Boğaz'dan Bizans'a gelebilecek yardımları engellemiştir.³ İstanbul kuşatmasında Osmanlı ordusu, büyük toplar ve donanma ile kuşatma hazırlığını tamamlamış ve şehri ablukaya almıştır.

Kuşatma, 6 Nisan 1453'te Osmanlı ordusunun İstanbul önlerine gelmesiyle başlamıştır. II. Mehmed, yaklaşık 80.000 askerden oluşan bir ordu ve büyük toplarla şehri kuşatmıştır. Bu dönemde kullanılan büyük toplar, Bizans surlarında ciddi hasar yaratmıştır.⁴ İstanbul'un denizden de kuşatılması amacıyla Osmanlı donanması, Bizans'a Karadeniz ve Marmara üzerinden gelen yardımları engellemeye çalışmıştır. Ancak Haliç'e Bizans tarafından bir zincir çekilmiştir. Bu engeli aşmak için Osmanlı gemileri karadan yürütülerek Haliç'e indirilmiş ve Bizans donanması baskı altına alınmıştır.⁵

Kuşatma boyunca Osmanlı kuvvetleri sürekli olarak surlara saldırmıştır. 18 Mayıs 1453'te düzenlenen büyük hücum Bizans kuvvetleri tarafından geri püskürtülse de Osmanlı ordusu kuşatma boyunca sürekli baskıyı sürdürmüştür. Son olarak 28 Mayıs'ı 29 Mayıs'a bağlayan gece, Osmanlı ordusu yoğun bir saldırı düzenlemiş ve bu saldırı sonucunda surlar aşılmıştır. Sabah saatlerinde Osmanlı askerleri şehre girmiştir. II. Mehmed, şehre girerek Ayasofya'ya yönelmiş ve İstanbul'un Osmanlı topraklarına katıldığını ilan etmiştir.⁶

İstanbul'un Fethi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları genişlemiş, Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) sona ermiştir. Bu olay, Osmanlı'nın bir dünya gücü haline gelmesini sağlayan ve Avrupa'da büyük etki yaratan önemli bir dönüm noktası olmuştur. İstanbul'un Fethi, genç Sultan için aynı zamanda saltanatın fethi sayılmıştır.⁷

Fâtiḥ Sultan Mehmed, İstanbul'u fethetmekle kalmamış, Türk Hakan ve İslâmî Sultan unvanlarından sonra Kayser-i Rum (burada Rum, Roma anlamında) sıfatıyla Tuna ile Fırat arasında, İstanbul ve Boğazlar ekseninde mutlak bir otorite ihya etmiştir.⁸

1453 yılında Fâtiḥ Sultan Mehmed tarafından gerçekleştirilen İstanbul'un Fethi gerek Türk gerekse dünya tarihinde kendine önemli yer edinmiş bir gelişmedir.⁹ Tarihimizde yer alan önemli zaferlerin anılması, yaşatılması, önemli simaların genç kuşaklara tanıtılması anlamında yapılacak bilimsel çalışmalar önem arz etmektedir. Gelecek nesile yazılı olarak bırakılabilecek bazı çalışmaların önemli olduğu düşünülmektedir.

İstanbul'un Fethi gibi büyük olaylar, kültürel ve toplumsal bellekte bir "ulusun doğuşu" olarak yer alır. Özellikle Türk kimliği açısından İstanbul'un fethedilmesi hem Osmanlı İmparatorluğu'nun bir dönüm noktası hem de modern Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojik temellerinin güçlendiği bir

3 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019, s. 30.

4 Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, çev. Necdet Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992, s.223.

5 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*. Cilt 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.45.

6 Franz Babinger, *a.g.e.*, s.226.

7 Halil İnalcık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s.131.

8 Halil İnalcık, *Fatih Sultan Mehmed Han*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 214.

9 Çağla Derya Tağmat, "Fetih Derneği ve İstanbul'un Fethi'nin 500. Yılı", *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Karabük, 2014, s. 46-60.

olaydır. Genç nesillere bu zaferlerin aktarılması, onlara sadece tarihsel bir bilgi sunmakla kalmaz, aynı zamanda ulusal değerler ve semboller üzerinden bir “ortak geçmiş” oluşturur. Bu süreç, kolektif hafızanın inşasında merkezi bir rol oynar ve tarih, sadece geçmişin bir yansıması değil, aynı zamanda geleceğin şekillendirilmesinde bir araç haline gelir. Bu etkinlikler, toplumsal yapıyı homojenleştirme ve devletin ideolojik söylemini nesillere aktarma işlevi görür. Böylelikle, tarihsel zaferler sadece nostaljik birer hatıra olarak kalmaz; genç kuşakların millî aidiyet duygularını pekiştiren, kimliklerinin temel taşlarını oluşturan birer “kimlik inşa” aracına dönüşür.

Sadece tarihi bir olayın anılması değil, aynı zamanda kutlamalar aracılığıyla, genç nesillere tarihin önemi aktarılmakta, fethin ruhu ve Fâti Sultan Mehmed’in liderliği örnek alınmaktadır. Ayrıca geçmişle günümüz arasında köprü kurarak, Türk milletinin tarihine olan bağlılığını ve ulusal kimliğini güçlendirmektedir. Gelecek kuşaklara miras bırakılacak bu tür eserler büyük bir kıymet taşımaktadır. Bu bağlamda, söz konusu çalışmada ulusal bir zaferin hatırlanması amacıyla yapılan faaliyetler incelenmiş ve bu sürecin yazılı bir belge olarak gelecek nesillere aktarılması hedeflenmiştir.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE MATERYAL

Bu çalışmada, tarihin önemli bir dönüm noktasını teşkil eden İstanbul’un Fethi’nin 500. Yıl Dönümünü anma törenleri ve Fetih üzerine yazılan yazılar üzerinde durulmuştur. Nitekim 500. Yıl Dönümüne denk gelen 1953 yılında devlet eliyle birçok hazırlık yapılırken, aynı zamanda yerelde de önemli faaliyetler yürütülmüştür. Yapılan törelerin yanı sıra çeşitli aktiviteler, görsel şölenler, tiyatro gösterileri, yarışmalar, şiirler, hatıra ürünleri (para, pul, zarf) düzenlenmiş ve halkın coşkuyla katılımı sağlanmıştır. Böylesine büyük bir organizasyonun ulusal ve yerel anlamda akislerini takip etmek ise gazeteler üzerinden mümkün olabilmektedir. Zira gazeteler, kamuoyunun nabzını tutan, pek çok şeyi ortaya koyan önemli kaynak türüdür. Yurdun dört bir yanında önemli kutlamaların, etkinliklerin yapıldığı göz önüne alındığında bu yerlere ait gazeteler de bizim için önemli bir müracaat kaynağı olmaktadır.

Araştırmada, kapsamlı bir basın taraması yapılmış, ulusal ve yerel gazetelerde bahsi geçen fetih kutlamaları incelenmiş, gerçekleştirilen törenler, etkinlikler ve bu olayın toplumsal etkileriyle ortaya çıkmış eserler ele alınmıştır. Yurdun dört bir yanında yapılmış olan bu kutlamalar da çoğu ulusal ve yerel gazeteyle yansımıştır. Farklı şehirlerde yayımlanan gazete örneklerinden hareketle konunun işlenmesi ve ortaya çıkan verilerin değerlendirilmesi çalışmanın esasını teşkil etmektedir. İstanbul, İzmir, Eskişehir, Konya, Bitlis, Gaziantep, Mersin, Bursa, Muğla, Aydın gibi şehirlerdeki gazetelerden örnekler alınarak bu zaferin nasıl anıldığı takip edilmiştir.

İstanbul’un Fethi, tarih yazımının önemli dönemeçlerinden biri olarak ele alınmış ve her yıl dönümü görkemli törenlerle anılmıştır. Özellikle 29 Mayıs 1953 tarihinde gerçekleştirilen 500. Yıl Dönümü kutlamaları, büyük bir coşku ve gururla icra edilmiştir. Gerek İstanbul halkı gerek Anadolu halkı ve gerekse de yurtdışında yaşayan Türkler tarafından yoğun ilgi ile karşılanmıştır.¹⁰ Bu anlamlı günde, ülke genelinde pek çok etkinlik düzenlenmiştir; törenler, defileler, balolar, spor müsabakaları ve yarışmalar organize edilmiştir. İstanbul’un Fethinin 500. Yılı ve Müteakip Fetih Yıllarını Kutlama Derneği gibi cemiyetler kurulmuş, Fâti Sultan Mehmed’in portresini çoğaltılarak, bu önemli olayı ölümsüzleştirmek için özel hatıra altınları ve posta pulları bastırılmıştır.

10 Bayram Akça, “İstanbul’un Fethi’nin 500. Yıldönümü Kutlamaları ve Muğla Basınına Yansıması”, *Tarih ve Gelecek Dergisi* 10, Nisan 2024, s. 60-70.

Böylece, Fethin 500. Yıl Dönümü, somut ürünlerle gelecek kuşaklara aktarılmaya çalışılmıştır. Bu kutlamalar, yalnızca geçmişe bir saygı duruşu niteliği taşımakla kalmamış, aynı zamanda tarih bilincini ve ulusal gururu pekiştiren anlamlı bir etkinlik olarak hafızalara kazınmıştır. Özellikle yurdun farklı noktalarında çıkan gazeteler anma etkinliklerine nasıl tezahür ettiğini ne şekilde gelişmeler yaşandığını ortaya koymak hedeflenmektedir. Böylece büyük zaferin devlet ve halk nezdinde anılması, yaşatılması ve hazırlanan bazı somut ürünlerle (heykel, para, zarf) gelecek kuşaklara aktarılması yönünde neler yapıldığının incelenmesi ve değerlendirilmesine çalışılmıştır.

Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden, belgelerin içeriğini titizlikle ve sistematik olarak analiz etmek için kullanılan *Doküman analizi* yöntemine¹¹ müracaat edilmiştir. Bu yöntem ile belirli bir konuda yayınlanmış araştırma sonuçları ve kuramsal yazınların sistemli bir şekilde taranması ve yorumlanması olarak tanımlanan *Literatür taraması* yöntemine de başvurulmuştur.¹² Doküman analizi, basılı ve elektronik materyallerle birlikte tüm belgelerin incelenmesi ve değerlendirilmesinde kullanılan sistemli bir yöntemdir. Belge kaynakları birincil ve ikincil kaynaklar olmaz üzere ikiye ayrılırlar. Birincil dokümanlar kişinin kendisi tarafından yazılırken ikinci dokümanlar başkası tarafından yazılanlardır.¹³ Veri toplama, analiz ve değerlendirme süreçlerini kapsayan bu çalışmada, yazılı kaynakların yanı sıra görsel kaynaklar da önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle önce konu ile ilişkili olduğu düşünülen yazılı ve görsel kaynaklar toplanmış, akabinde literatürü bütünleyen veriler üzerinden araştırma metodu geliştirilmeye çalışılmıştır. Ana kaynak olarak da yerel ve ulusal basının önemli gazeteleri taranmıştır.

BULGULAR

1. Fetih Kutlama Geleneğinin Oluşumu

Gelenek, geçmişle bir bağ kurarak belirli değer ve normların tekrarlayan ritüel ve pratikler aracılığıyla topluma aktarılması sürecidir. Hobsbawm'a göre gelenek icadı, geçmişle kendiliğinden bir süreklilik izlenimi yaratır ve bu değerlerin yerleşik hale gelmesi için toplumsal ritüellerle desteklenmesi gerekir.¹⁴ İstanbul'un Fethi bağlamında bu süreç, Türk ulusunun kimliğini ve II. Mehmed'in Türklük vasfını vurgulayan bir tarih anlatısı üzerinden inşa edilmiştir. Fetih, kadim bir medeniyete dayandırılan süreklilik algısıyla ilişkilendirilmiş ve Türklüğün kahramanlık, devlet kurma gibi değerlerini yansıtan bir gelenek olarak görülmüştür. Bu yönüyle Fetih kutlamaları, bir tarihsel zaferin ulusal kimlik inşasında ideolojik bir araç haline geldiğini göstermektedir.¹⁵

Bu büyük zaferin yıl dönümleri, II. Meşrutiyet dönemine kadar herhangi bir kutlamaya vesile teşkil etmemiştir. Esas itibarıyla, II. Meşrutiyet öncesinde, bu tür kutlama alışkanlıkları veya benzer bir gelenek de yoktur. Sultan II. Abdülhamid döneminde, İstanbul'un Rumlardan alınmasından

-
- 11 Elise Wach, "Learning About Qualitative Document Analysis", *IDS Practice Paper in Brief*, 13 (August 2013), s. 1-11.
 - 12 Harris M. Cooper, *Research Synthesis and Meta- Analyses: A Step By Step Aproach*, Sage Publications, London 2017, s. 61 ve s. 110.
 - 13 Ali Balcı, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*, Pegem Akademi, Ankara 2006, s. 75-90.
 - 14 Eric Hobsbawm, *The Invention of Tradition*, ed. Eric Hobsbawm ve Terence Ranger, Cambridge University Press, Cambridge 1983, s. 1.
 - 15 Murat Bölükbaşı, "Bir Gelenek İcadı' Olarak İstanbul'un Fethi" *Sosyoloji Dergisi*, 2013, s.67-88.

dolayı fetih günü “*matem tutmak isterler*” diyerek fethin kutlanması talebini, Rumların “*bu hissiyat noktasını nazara alarak buna müsaade*” etmediğinin altını çizerek, “*bunlar hikmeti hükümettir. Çünkü hükümet tebaasının hepsinin hissiyatını da rencide etmemeğe çalışmalıdır. Her nedense biz kendi kendimize mesele çıkarıyoruz*”, tespitini yapmıştır. Bir Osmanlı hükümdarı olarak böylesine askerî bir başarının kutlanması talebini, Osmanlı vatandaşı Rumları rahatsız edeceği hassasiyetiyle kabul etmemiştir.¹⁶

1908 yılından sonra iktidara gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu tür anlamlı günleri kutlamayı bir gelenek haline getirmek istemiştir. Bu alanda ilk somut uygulama, Meşrutiyet’in ilân tarihi olan 10 Temmuz’un, Meclis-i Mebusân tarafından 8 Temmuz 1909 tarihli oturumda her yıl kutlanmak üzere ulusal bayram kabul edilmesidir.¹⁷

Balkan Savaşı’nın ortaya çıkardığı yıkımı aşmak, toplumda başta İstanbul olmak üzere devlete sahip çıkma bilinci oluşturmak amacıyla kutlanmaya başlanmış olan bu törenlerin ihdas gerekçesi İttihat ve Terakki’ye yakın gazetelerden birisi olan Tanin’de yayınlanan “*İhtifâl-i Milli*” başlıklı imzasız bir yazıda dile getirilmiştir. Yayınlanan yazıda ideolojik bir altyapı oluşturmaya yönelik metinlere yer verilmiştir. Maarif Nezareti Dördüncü Şube Müdürü Mehmed Ziya Bey’in (İhtifalci) koordinasyonunda bulunan bir komite tarafından organize edilen “ihtifalin” başkanlığını ise İttihat ve Terakki’nin ileri gelenlerinden Bahriye Nazırı Cemal Paşa yapmıştır.¹⁸

Yapılan kutlamaların en büyüğü I. Dünya Savaşı öncesinde 1914 yılının haziran ayında yapılmıştır. Kutlama günü Ayasofya ve Fatih Türbesi arasında kalan bütün caddelerde dükkanlar kapanmış, her yer bayraklarla donatılmıştır. Şiddetli sağanak yağmura rağmen yine de halk törenlere büyük ilgi göstermiş, Fatih meydanında büyük bir kalabalık toplanmıştır.¹⁹ Ayrıca II. Meşrutiyet dönemindeki kutlamalarda, Osmanlı ordusunun şehre girdiği tarih olan 29 Mayıs yerine, Fatih Sultan Mehmet’in Fetih’ten hemen sonra Ayasofya’yı camiye çevirmesi ve ilk Cuma namazını kılması dikkate alınmış ve bu olay “sene-i devriye” olarak kabul edilmiştir. 29 Mayıs tarihli gazetelerde Fatih’in şehre girişi ile ilgili haberler yer alsa da anma ve kutlama törenleri 29 Mayıs’tan sonraki “ilk cuma” günü yapılmıştır.²⁰ Osmanlı dönemindeki Fetih kutlamaları 1916 yılından sonra yapılmamıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra da 1953 yılına kadar İstanbul’un Fetih Yıl Dönümlerinin kutlandığına dair bir kayda rastlanmamıştır.

2. İstanbul’un Fethi’nin 500.Yıl Dönümünde Gerçekleştirilen Anma Törenleri

29 Mayıs 1953 tarihinde yayımlanan Akşam gazetesine göre İstanbul halkı sabahın erken saatlerinde Topkapı’ya akın etmiş ve surlar önünde heyecanlı bir tören yapılmıştır. Sur içi sokaklarında büyük bir kalabalık toplanmış, yeniçeri ordusunu temsil eden askeri birlikler ve Mehter takımının daha gerilerde hazırlıklarını yapmakta oldukları görülmüştür. Saat 10.00’da otağ meydanında, Ulubatlı Hasan’ın İstanbul surlarına ilk bayrağı diktiği burcun karşısında top

16 Necmettin Alkan, *Sultan II. Abdülhamid: Arafta Bir Hükümdar*, Kronik Yayınları, İstanbul 2023, s. 77.

17 Vahdettin Engin, “İstanbul’da Müstesna Bir Gün”, *Popüler Tarih*, İstanbul 2003, s. 64.

18 Ali Şükrü Çoruk, “Bir Gelenek İcadı Olarak II. Meşrutiyet Döneminde Gerçekleştirilen İstanbul’un Fethi Törenleri”, *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Haziran 2016, s.79-98.

19 Vahdettin Engin, “İstanbul’da Müstesna Bir Gün”, *Popüler Tarih*, İstanbul 2003, s. 64.

20 İkdâm Gazetesi, Nr. 6216, 29 Mayıs 1 330/11 Haziran 1914.

atışlarıyla törene başlanmış, aziz fetih şehitlerinin hâtıraları selamlanmıştır.²¹

Vali ve Belediye Başkanı Gökay'ın hitabesinden ve diğer konuşmalardan sonra askeri ve sivil alaylar yürüyüşe başlamıştır. Halk da arkadan alayı takip etmiş, Kafiye saat 13.00'de Fatih Camii meydanına dahil olup burada büyük bir resmi geçit yapılmıştır. Okullarda saat 10.30'a kadar ders yapılmamış ve Fetih Yıl Dönümü kutlanmıştır. Öğleden sonra sergiler açılmış, 29 Mayıs günü saat 16.00'te Üniversitede yapılan törende Rektör ve profesörler konferanslar vermiş, Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulunda da parlak bir tören hazırlanmıştır.²²

Resim 1: Fetih Yıl Dönümü Kutlama Törenini İştirak Eden Mehter Takımı²³

İstanbul'un Fethi'nin 500. Yıl Dönümü münasebetiyle Riyaset-i Cumhur Filarmonik Orkestrası da Ankara'dan İstanbul'a gitmiştir. Orkestra, Devlet Tiyatrosu Opera bölümünün vereceği temsillere iştirak edeceği gibi ayrıca Taksim Belediye Gazinosu'nda halk için muhtelif konserler de verilmiştir.

Mecliste İhtiram Duruşu

Meclisin 28 Mayıs 1953 günü toplantı gündemine geçilmeden önce, Reşad Şemseddin Sirer söz almış ve İstanbul'un Fethinin 500. Yıl Dönümü kutlandığı günde Fetih şehitlerinin aziz hatıralarına tazim göstermek üzere Meclisin ihtiram duruşunda bulunmasını teklif etmiş ve teklif ittifakla kabul edilmiştir. Bundan sonra Burhaneddin Onat kürsüye gelmiş, günün manasını belirten bir konuşma yapmış ve şiddetle alkışlanmıştır.²⁴

21 Akşam, 29 Mayıs 1953, s. 1.

22 Akşam, 29 Mayıs 1953, s. 1.

23 Akşam, 30 Mayıs 1953, s. 6.

24 Akşam, 29 Mayıs 1953, s. 1.

Resim 2: Devlet Tiyatrosundan Bir Kesit²⁵**Fatih Medresesindeki Fatih Büstü Açılışı**

Fatih Medresesi Talebe Yurdu Yüksek Tahsil Derneği tarafından yaptırılan Fatih'in büstü 29 Mayıs saat 15.15'te yapılan bir töreni müteakip açılmıştır. Törende Vali Prof. Gökay, Vali muavini, Fatih Kaymakamı, Patrik vekili, davetliler ve öğrenciler hazır bulunmuştur. Hep bir ağızdan söylenen İstiklal Marşını müteakip Talebe Yurdu adına yapılan konuşmada öğrencilerin Fatih'e karşı olan minnettarlıkları belirtilmiştir. Vali kısa bir hitabede bulunarak, Fatih'in bahtiyar olduğunu, 500 yıl sonra onun manevi huzurunda yalnız Türklerin değil bütün dünya medeniyetinin hürmetle eğildiğine işaret ederek büstü açmıştır.²⁶

Resim 3: Fatih Talebe Yurdu Büst Açılışı²⁷

25 Yeni İstanbul, 31 Mayıs 1953, s. 5.

26 Akşam, 29 Mayıs 1953, s. 1.

27 Akşam, 29 Mayıs 1953, s. 1.

Resim 4: Fatih'in Büstü²⁸

Topkapı dışında Fatih'in otağı kurulmuş, yeniçeri kıyafetli görevliler yer almış, Vali ve Belediye Başkanı merasimi bir hitabe ile açmıştır. Vali hitabesinde;

"Türkiye Büyük Millet Meclisinin sayın temsilcileri, sayın Milli Eğitim Vekili, Yerli ve ecnebi kıymetli misafirlerimiz, aziz yurttaşlarım!

Gözlerimizi tarihin 500 yıl evveline çeviriyoruz. 500 yıl evvel 29 Mayıs sabahı surları aydınlatan güneş, dünyaya yeni bir çağın açıldığını bildiriyordu. İki aya yakın süren ve insan iradesinin, insan enerjisinin bütün güzel tecellilerini gösteren bir hamasetten sonra 29 Mayıs sabahı, biraz sonra önünde hürmetle eğileceğimiz burçta Türk Bayrağı, Türk sancağı, Türkün kahraman erinin eliyle dalgalanıyordu. Bu askeri bir zafer değil, bir çağ değiştirmesiydi. Ve bu çağ değiştirmesi yeni dünyaya, Türkün vicdan ve din hürriyetine, fikir hürriyetine, insanların birbirlerine karşı saygı ve sevgi hisleriyle yekdiğerini kucaklamasını ilan ediyordu. 500 yıl evvel bugün dünyanın hâlen Birleşmiş Milletler safi altında yapmış olduğu topluluğu Türk Milleti kati ve canlı misali ile dünyanın önüne koyuyordu. Kahraman orduların başında kaleden içeri giren büyük hükümdara Bizanslı kadınlar ve çocuklar bir buket uzatıyorlardı. Fakat bu buketi onun yanında bulunan ak sakallı veziri ve hocası Ak Şemseddin'e vermişlerdi. Ak Şemseddin gülererek dedi ki: Hükümdarımız şu beyaz atın üzerinde bulunan yiğittir. Buketlerinizi ona veriniz Hükümdar tebessümle kadınlara hitap etti: Çiçeklerinizi gene o ak sakallı ihtiyara götürünüz. Evet ben hükümdarım. Fakat benim hocamdır. Çiçeklere asıl lâyük olan odur. İşte İstanbul'u fetheden Fatih, ilmin ve sanatın büyük kurucusu, aynı zamanda kendisine intikal etmiş olan büyük bir medeniyeti aynen muhafaza etmiş olan büyük Fatih...

*Bundan dolayıdır ki, onun fethi dünya tarihinde ilme hürmetin, sanata hürmetin ve medeniyete hürmetin bir eseri olarak Orta Çağı kapamış, yeni çağı açmıştır. Biz bugün o büyük hükümdarın nesilleri olmakla bahtiyarız. 500. Fetih kutlama yılında İstanbul sevinç içindedir. Biz onun torunları, ona lâyük olmanın en büyük eserini bugün Kore'de Türk askeri kanı ile dünya sulhuna hizmet ederek gösteriyoruz. Bu dakikada Fatihle başlayarak yurt için ölen ve bugün Kore'de Birleşmiş Milletler safında, dünya sulhu için canlarını veren aziz şehitlerimizin önünde hürmetle eğiliyoruz. Ruhları şad olsun."*²⁹

Vali, Kore Türk Silahlı Kuvvetleri Komutanından aldığı bir telgrafı da okuyarak sözlerini şöyle bitirmiştir:

"Mesuduz, bahtiyarız. Türk Milleti 500. Yıl Dönümünde Fatih devrinin şeameti içinde

28 Son Telgraf, 29 Mayıs 1953, s. 4.

29 Akşam, 30 Mayıs 1953, s. 1-2.

dünyanın karşısında en güvenilir dimdik bir millet olarak durmaktadır. Büyük Fatih kabrinde mesuttur. Onun çocukları Onu, 500 yıl sonra her vaki olduğu gibi bugün bütün gönülleri ile, heyecanları ile, bir tek nefes, bir tek soluk olarak Onun manevi huzurunda minnetle hürmetle, tazimle minnetle eğiliyor. Var olsun büyük milletimiz."³⁰

29 Mayıs 1953 tarihinde kendi tesisinin 500. Yıl Dönümünü idrak eden İstanbul Üniversitesi'nde de bu münasebetle bir tören yapılmıştır. İstanbul Teknik Üniversitesi'nin iştirakiyle saat 15.00'te yapılan bu törende Milli Eğitim Vekili Rıfık Salim Burçak, İstanbul, Ankara ve Teknik Üniversitesi rektörleri, dekanlar, profesörler, generaller, yabancı devlet konsolos ve temsilcileri, cemaatler temsilcileri, yerli ve yabancı basın temsilcileri ile kalabalık bir öğrenci kütlesi ve halk hazır bulunmuştur.

29 Mayıs 1953 tarihinde yayımlanan Dünya Gazetesi haberine göre, İstanbul'un Fethinin 500. Yıl Dönümü merasiminde bulunmak üzere 13 kişilik Büyük Millet Meclisi heyeti bir gün önce saat 17.00'te Ankara'dan İstanbul'a hareket etmiştir. Heyet, Haydarpaşa Garı'nda Vali Muavini Fuat Alper tarafından karşılanmıştır. Rum Patriği Athenagoras da Fetih törenine iştirak etmiştir, Fethin 500. Yıl Dönümünü anma töreninde bulunmak üzere Vali Gökay ve Üniversite rektörü Kazım İsmail Gürkan tarafından yapılan davete icabet ederek törende hazır bulunmuştur.³¹

Resim 5: Milli Eğitim Bakanı Rıfık Salim Burçak³²

Resim 6: Patrik Athenagoras ve Ermeni Patriği³³

30 Akşam, 30 Mayıs 1953, s. 2.

31 Dünya, 29 Mayıs 1953, s. 3.

32 Akşam, 30 Mayıs 1953, s. 1.

33 Akşam, 30 Mayıs 1953, s. 1.

29 Mayıs 1953 tarihinde yayımlanan Dünya gazetesinin haberinde, Yugoslav Federal Cumhuriyeti ikinci Başkanı Moshe Pijade'nin Türk milletine mesajına yer verilmiştir. İstanbul'un Fethinin 500. Yıl Dönümü münasebetiyle Yugoslavya Federal Cumhuriyeti İkinci Başkanı Moshe Pijade, Ankara Ajansı vasıtasıyla Türk milletine ve İstanbul hemşerilerine aşağıdaki mesajı yollamıştır:

“500 sene evvel İstanbul'un Türkler tarafından alınması, dünya tarihinde yeni bir çığır açarken Türklük için de yeni bir gelişme imkanını hazırlamış oluyordu. O günden itibaren başlayan ve bilhassa Atatürk'ün liderliği altında yeni ve pek feyizli bir inkişaf gösteren bu azametli varlığın bugün erişmiş olduğu merteye bütün Türk dostları tarafından sevgi ve saygı ile anılmaktadır.

Türkiye, bugün büyük devletler arasında yer almış bulunuyor. Bu vesileyle Türk milletine ve İstanbul hemşerilerine en iyi temennilerde bulunur. İstanbul'un her vakit kahraman Türk milletinin elinde kalmamasını dilerim.”³⁴

İstanbul'un Fethinin 500. Yıl Dönümü münasebetiyle İran Başkonsolosu Mahmut Bahadori, İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Ord. Dr. Fahrettin Kerim Gökay'a aşağıdaki mesajı yollamıştır:

“Kahraman Türk milletinin ve gayyur İstanbul halkının iki cihanın mültekasındaki bu muazzam şehrin 500. Fetih Yıl Dönümünü neşe ve heyecanla kutladığı, gurur ve iftihara tarihi bir bayram yaptığı şu sırada, ben kendi namıma ve Başkonsolosluk memurlarıyla İstanbul'da oturan bütün İranlılara içten gelen en samimi ve derin tebriklerimi takdim eder ve kardeş İran milletinin en temiz duygularını aziz Türk ve sevgili İstanbul halkına lütfen tezelden tebliğ buyurmanızı rica ederim”³⁵

İstanbul'un Fethinin 500. Yıl Dönümünün yurt dışındaki akislerine de yer verilmiştir. Yunanistan'da yapılan dinî törenlere dikkat çekilmiştir. Dünya gazetesi, Atina'nın bir gazetesinden alıntı yaparak oradaki atmosferi vermiştir. Zira, Atina, 28 (T. H. A.) Yunan gazeteleri, “Constantinople'in işgali” diye adlandırdıkları hadise hakkında verdikleri haberlerde, bazı kiliselerde 29 Mayıs günü dualar okunacağını bildirmiştir. Bir Yunan gazetesi Constantinople'in işgalinin 500. Yıl Dönümü diye yazdığı yazısında, millî musiki cemiyetinin bir toplantı tertiplemiş olduğunu ve üniversite profesörlerinin de işgal hadiselerini anlatacaklarını kaydetmiştir.³⁶

Pazar sabahı Daphni Kraliyet Manastırı'nda, İstanbul'un işgali için dinî toplantılar yapılacağı bildirilmiştir. Yunan gazeteleri, bütün dinî toplantıların kalabalık bir halk kitlesi tarafından takip edilmesinin lazım geldiğini kaydetmiştir. Constantinople'in işgali esnasında ölen Yunanlıların anılması için dua yapılacağı bildirilmiştir.³⁷

İstanbul'un fethinin 500. Yıl Dönümü münasebetiyle Atina'da yapılan törenler, 29 Mayıs 1953 tarihinde yayımlanan Akşam gazetesinde “Fetih ve Atina” manşetiyle yer almıştır. Bizans İmparatoru Konstantin için büyük bir ayin yapıldığı, Bir Yunan gazetesinin, Türk hükümetinin basiret gösterdiği şeklindeki ifadeleri kullanmıştır. İstanbul'un Türkler tarafından fethinin 500. Yıl Dönümü münasebetiyle bugün Atina Katedralinde Şehirlerin Kraliçesinin son müdafî, Helenlerin sadık Kral ve İmparatorları Konstantin'in hatırasına ithaf edilen dini bir ayin yapılmıştır. Bu ayin, Yunanistan Başpiskoposu Spirido tarafından idare edilmiş ve kendisine Yunanistan Sensinotunun

34 Dünya, 29 Mayıs 1953, s. 3.

35 Dünya, 29 Mayıs 1953, s. 3.

36 Dünya, 30 Mayıs 1953, s. 7.

37 Dünya, 30 Mayıs 1953, s. 7.

azaları olan 12 piskopos yardım etmiştir. Törende Kralın bir temsilcisi, Eğitim Bakanı Konstantin Kallias, Atina Belediye Reisi ve ileri gelen resmi şahsiyetler hazır bulunmuştur. Törenin devamı müddetince Atina’da binden fazla mağaza ve dükkân kapatılmış, kilise çanları çalınmıştır. Atina’nın nüfuzlu gazetelerinden Kathimerini bu sabahki baş yazısında şunları kaydetmiştir:

*“Türk hükümetinin, İstanbul’da bugün yapılan şenliklere resmen iştirak etmemek hususundaki kararı büyük bir basiret eseridir. İstanbul’un Fethi şimdiki Türk- Yunan münasebetlerini hiçbir surette haleldar edemez.”*³⁸

29 Mayıs 1953 tarihinde yayımlanan Muğla Demokrat Yayla gazetesi İstanbul’da yapılacak olan fethin 500. yılı kutlamaları hakkında *“Türk İstanbul’un Fethi’nin 500. Yılı Aziz Milletimize Kutlu Olsun”* manşeti ile çıkmıştır. Bu manşetin altında ise *“İstanbul’un fethinin 500. yıldönümü bugün İstanbul’daki Fatih Türbesi önünde yapılacak büyük bir merasimle kutlanacak”* yazısı yer almıştır. Daha sonra haberde; *“Birkaç yıldan beri devam etmekte olan hazırlıklar için sarf olunan emekler bugün kendisini gösterecek ve bayraklarla süslenmiş bulunan güzel ve Türk İstanbul müstesna günlerinden birini daha yaşayacaktır. Bu münasebetle İstanbul Radyosundan yayınlanacak fetih gününün önemini ve merasimi belirten yayın halkımızın takip edebilmesi için Belediyemiz Elektrik Fabrikasını çalıştıracak ve bu suretle büyük merasimi tam manasıyla takip etmek mümkün olacaktır”* şeklinde devam etmiştir.³⁹

30 Mayıs 1953 tarihinde yayımlanan Dünya gazetesi haberine göre Ankara’da Kız Lisesi öğrencileri tarafından 500. Yıl Dönümü münasebetiyle bir kutlama töreni yapılmıştır. Bu törende bilhassa, canlı olarak vücuda getirilen Fatih tablosunda genç kızlarımızın Fatihe çiçek vermeleri alkış toplamıştır.

Resim 7: Ankara Kız Lisesi Gösterisi⁴⁰

30 Mayıs 1953 tarihinde yayımlanan Milliyet gazetesi, *“Başvekil şehrimize geliyor”* manşetiyle Adnan Menderes’in Londra’ya gitmek üzere Ankara’ya hareket ettiği, ertesi gün İstanbul’a ulaşacağı vurgulanmıştır. Başvekilin, İngiltere Kraliçesi Elizabeth’in taç giyme

38 Akşam, 30 Mayıs 1953, s. 1.

39 Bayram Akça, *a.g.m.*, s. 65.

40 Dünya, 30 Mayıs 1953, s. 5.

merasiminde bulunmak üzere İstanbul'dan Londra'ya hareket etmesi tahakkuk etmiştir.⁴¹

Resim 8: Adnan Menderes Yeşilköy hava alanında⁴²

Adnan Menderes ve Dışişleri Vekili Fuat Köprülü'nün kutlamalara katılmayıp Londra'ya gitmesi birçok kişi tarafından eleştirilmiştir. Reisicumhur Celal Bayar ise İstanbul'un Fethinin 500. Yıl Dönümü münasebetiyle Vali Fahrettin Kerim Gökay'a aşağıdaki mesajı göndermiştir:

*“İstanbul'un dünya çapında tarihi bir hadise olan fethinin 500. Yıl Dönümü münasebetiyle sayın hemşerilerimin duydukları asil heyecana iştirak ederim. Fetih bugün dahi mukaddes mefhumlar hürriyetinin uğrunda mücadele edilen vicdan hürriyetinin tatbik alanında yer buluşunun başlangıcı olmuştur. Bu büyük günün vatandaşlarım için saadet vesilesi olmasını tebriklerimle dilerim.”*⁴³

29 Mayıs 1953 tarihinde yayımlanan Ulus gazetesindeki habere göre, İstanbul'un Fethinin 500. Yıl Dönümü münasebetiyle Ankara'da Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde toplantı tertiplenmiş ve İnönü ile Kasım Gülek, öğrenci derneklerinin tertiplediği toplantıda hazır bulunmuştur. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dekanlığı 29 Mayıs günü saat 10:00'da Fakültenin konferans salonunda hazırlık yapmış ve Törende Büyük Millet Meclisi Başkanı, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Kasım Gülek, Ankara Valisi ve profesörler hazır bulunmuştur.⁴⁴

41 Milliyet, 30 Mayıs 1953, s. 1.

42 Milliyet, 30 Mayıs 1953, s. 1.

43 Milliyet, 30 Mayıs 1953, s. 1.

44 Ulus, 29 Mayıs 1953, s. 1.

Resim 9: Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesinde Yapılan Tören⁴⁵

Resim 10: Dil ve Coğrafya Fakültesinde Yapılan Fatih sergisi⁴⁶

29 Mayıs 1953 tarihinde yayımlanan Cumhuriyet gazetesi haberinde, Fethin 500. Yıl Dönümünün tören ve şenliklerle kutlanmaya başlandığına dair manşet atılmıştır. Topkapı surları dışında Fatih'in karargâh kurduğu yerde büyük törenler yapıldığına, Fatih'in türbesine ziyaretlerde bulunulduğuna ve çelenkler konulduğuna, sabahın erken saatlerinde kadınlı erkekli büyük kabilelerin sokaklara döküldüğüne değinilmiştir.⁴⁷

Merasim, saat 10:00'da İstiklal Marşı'nın okunmasıyla başlamıştır. Bu esnada hava birliklerimize mensup uçaklar, törenin başladığı saha üstünde gösteri uçuşları yapmıştır. İstiklal Marşı çalındıktan sonra Vali ve Belediye Başkanı Profesör Fahreddin Kerim Gökay, hazırlanan kürsüye çıkarak günün mana ve hususiyetini belirten heyecanlı bir konuşma gerçekleştirip kutlama törenini açmıştır. Profesör Gökay, kutlama törenine iştirak eden Büyük Millet Meclisi temsilcilerine, diğer milletvekillerine ve davetlilere şehir adına teşekkür ettikten sonra şu ifadeleri kullanmıştır:

“Gözlerimizi tarihin 500 yıl evveline çeviriyor. 500 yıl evvel 29 Mayıs sabahı surları aydınlatan güneş, dünyaya yeni bir çağın açıldığını bildiriyordu. İki aya yakın süren ve

45 Ulus, 30 Mayıs 1953, s. 1.

46 Zafer, 30 Mayıs, 1953.

47 Cumhuriyet, 29 Mayıs 1953, s. 1.

insan iradesinin, insan enerjisinin bütün güzel tecellilerini gösteren bir hamasetten sonra 29 Mayıs sabahı, biraz sonra önünde hürmetle eğileceğimiz burçta Türk bayrağı, Türk sancağı, Türkün kahraman erinin eliyle dalgalanıyordu. Bu askeri bir zafer değil, bir çağ değiştirmesiydi. Ve bu çağ değiştirmesi yeni dünyaya, Türkün vicdan ve din hürriyetine, fikir hürriyetine, İnsanların birbirlerine karşı saygı ve sevgi hisleri ile yekdiğerini kucaklamasını ilan ediyordu. 500 yıl evvel bugün dünyanın halen Birleşmiş Milletler safi altın da yapmış olduğu topluluğu Türk milleti kat'ı ve canlı misali ile dünyanın önüne koyuyordu. Kahraman orduların başında kaleden içeri giren büyük hükümdara Bizanslı kadınlar ve çocuklar bir buket uzatıyorlardı”⁴⁸

Vali ve Belediye Başkanı bundan sonra günün en büyük manasını ifadelendiren bir telgrafi okuyacağını söyleyerek Kore Türk Silahlı Kuvvetleri Komutanı Tuğgeneral Sırrı Acardan aldığı şu telgrafi okumuştur: “Güzel yurdumuzun şirin şehri İstanbul fethinin 500. Yıl Dönümünü Kore Türk Silahlı Kuvvetleri mensupları adına kutlar saygılarımı sunarım.”⁴⁹

Topkapı surları önünde başlayan törenler, Ulubathı Hasan’ın mezarını ziyareti ve çelenk bırakma seremonisiyle devam etmiştir. Yeniçeri birlikleri, bandolar eşliğinde şehirde yürüyüş yapmış, halk coşkuyla karşılamıştır. Fatih Camii avlusunda düzenlenen ikinci tören, tekbir sesleri ve hafızların nağmeleriyle başlamıştır. Tribünlerde generaller, diplomatlar ve davetliler yer almıştır. Geniş bir halk katılımı gözlemlenmiş, kutlamalar anlamlı ve vakur bir şekilde tamamlanmıştır. Bu sırada Vilayet, D.P İl İdare Kurulu ve Fetih Derneği adına gönderilen çelenkler Fatihin sandukasına konulmuştur. Bu arada Edirne’den ve Kars’tan getirilen sınır topakları Fatihin türbesine tevdi olunmuştur.⁵⁰

Resim 11: Fatihin türbesinde sanduka önünde Vali ve hükümet erkânı ihtiram vakfesinde⁵¹

48 Cumhuriyet, 30 Mayıs 1953, s. 4.

49 Cumhuriyet, 30 Mayıs 1953, s. 4.

50 Cumhuriyet, 30 Mayıs 1953, s. 4.

51 Cumhuriyet, 30 Mayıs 1953, s. 1.

Resim 12: Fatih Türbesindeki Tören⁵²**Resim 13: Yapılan Geçit Töreninde Yeniçeriler⁵³** **Resim 14: Tören Sırasında Fatih Camii Önü⁵⁴**

28 Mayıs 1953 tarihinde yayımlanan Vakit gazetesi haberine göre İstanbul'un Fethinin 500. Yıl Dönümü münasebetiyle hazırlanan kutlama programı son şeklini almıştır. Programa göre İstanbul'da on gün devam edecek kutlama programının birinci günü, Fatih'in İstanbul Fethi için karargahını kurduğu Maltepe civarında Topkapı'nın karşındaki meydanda temsili bir otağ kurulmuştur.⁵⁵

Merasim Vali ve Belediye Başkanının konuşmasıyla açılmış ve ilgili mahalde atılan topraklarla merasimin başladığı ilan edilmiştir. Bundan sonra hareket eden askeri birlik Ulubatlı Hasan'ın şehit düştüğü yerde fetih şehitleri için bir ihtiram vakfesi yapmıştır. Topkapı'dan hareket edilerek Aksaray Atatürk Bulvarı yolu ile Fatih meydanına gidilmiştir. Merasime donanma da iştirak etmiştir. Meydanda askeri birlikler, okullar ve halk Fatih türbesini selamlayarak ilerlemiştir. Diğer taraftan kendi tesisinin 500. Yıl Dönümünü idrak eden İstanbul Üniversitesi'ndeki merasim, Teknik Üniversite'nin de iştirakiyle saat 16:00'te Fen Fakültesi konferans salonunda başlamış ve bu münasebetle hazırlanan seminer ve sergiler açılmıştır. Ayrıca Topkapı Müzesi tarafından da Çinili Köşk'te hazırlanan Fatih Müzesi'nin de açılış merasimi yapılmıştır.⁵⁶

52 Anadolu, 29 Mayıs 1953.

53 Cumhuriyet, 30 Mayıs 1953, s. 6.

54 Demokrat İzmir, 29 Mayıs 1953.

55 Vakit, 28 Mayıs 1953, s. 1-2.

56 Vakit, 28 Mayıs 1953, s. 2.

İstanbul Kız Sanat Olgunlaşma Enstitüsü'nün Fetih yılı için hususi surette hazırlamış olduğu defile de gece 21:00'da Taksim Belediye Gazinosu'nda yapılmıştır. Yine aynı gece Dolmabahçe önünden başlayıp Beylerbeyi Üsküdar, Kadıköy'ünü takiben Sarayburnu'nda nihayete erecek bir deniz fener alayı tertip edilmiştir. Bu fener alayına Donanma, Denizbank, deniz kulüpleri, denizcilik ve balıkçılık cemiyetleri ve halk iştirak edeceğini bildirmiştir.⁵⁷

29 Mayıs 1953 tarihinde yayımlanan Demokrat Erzincan gazetesi haberlerine göre bütün Türkiye'de olduğu gibi Erzincan'da da İstanbul'un Fethinin 500. Yıl Dönümü münasebetiyle kutlama hazırlıkları yapılmıştır. Şehrin bütün okullarında yapılacak olan toplantılardan ayrı olarak Orduevi sinemasında bütün şehrin davetli olduğu büyük bir gösteri tertip edilmiştir. Gösteri 29 Mayıs günü Erzincan okullarına, öğleden sonra saat 14.30'da ise talebe velilerine, 20:00'de şehrin ileri gelenlerine tekrar edilmiştir. Davetiyeler büyük bir intizam içinde ilgililere dağıtılmıştır. Bu gösterinin programında Fatih'in ve İstanbul'un Fethinin muhtelif cephelerden açıklanması yapılmış, okul korusu ve askeri bando tarafından milli marşlar ve türküler söylenmiştir. Aynı zamanda Erzincan Lisesi'nin 12 yıllık ilk mezunlarının veda töreni de bu münasebetle yapılmıştır.⁵⁸

Öğretmenler Derneği lokalinde lise öğrencileri tarafından bir resim iş sergisi 29 Mayıs'tan 31 Mayıs akşamına kadar açılmıştır. Erzincan Lisesi'nin Fetih gününe gösterdiği bu geniş alaka bütün Erzincan'da hayranlık hisleri uyandırmıştır.⁵⁹

Resim 15: Okul Törenlerinden ⁶⁰

29 Mayıs 1953 tarihinde yayımlanan Demokrat İzmir gazetesi haberlerine göre, İstanbul'un Fethinin 500. Yıl Dönümü kutlanması için okullarda büyük bir faaliyet başlamıştır. Yüksek Ticaret Okulu'nda uzun zamandan beri hazırlıkları yapılan bu törene, bütün İzmirli davet edilmiştir. Uzun zamandan beri okul idaresiyle teşrik-i mesai edilerek hazırlanmakta olan İstanbul'un Fethinin 500. Yıl Dönümü hazırlıkları sona ermiştir. Talebe Derneği ve Okul idaresinin komisyon halindeki çalışmasıyla o günü yansıtacak, Fatih'e ve İstanbul'a ait tablolar hazırlanmıştır.⁶¹

⁵⁷ Vakıf, 28 Mayıs 1953, s. 2.

⁵⁸ Demokrat Erzincan, 29 Mayıs 1953, s. 1.

⁵⁹ Demokrat Erzincan, 29 Mayıs 1953, s. 3.

⁶⁰ Demokrat İzmir, 28 Mayıs 1953, s. 1.

⁶¹ Demokrat İzmir, 28 Mayıs 1953, s. 2.

Tören cuma günü saat 17.00'te tertip komisyonu başkanı okul müdürü Saffet İrtenk tarafından açılmış, onu takiben Fatih'i, Fethi anlatan konuşmalar yapılarak şiirler okunmuştur. Türkiye Millî Talebe Federasyonu Y.E.T.O. Talebe Derneği bütün İzmirliileri bu Milli törene daveti vazife bilir, şeklinde ifadelerle yer verilmiştir.⁶²

Resim 16: Yüksek Ticaret Okulu'ndaki Törende Bulunanlar ve Konuşan Bir Hatip⁶³

29 Mayıs 1953 tarihinde yayımlanan Afyon Demokrat gazetesi haberine göre İstanbul'un Fethinin 500. Yıl Dönümü kutlanırken Ak Şemseddin hulefasından olup İstanbul Fethinde şeyhin maiyeti erkânından olarak bizzat bulunan ve zamanının değerli tasavvuf alimi ve ahlak şairi Abdurrahim Karahisari'nin adına yapılan camii ile yine Fatih'in kıymetli vezir-i azamı Gedik Ahmet Paşa Camii'nde bugün Cuma namazına müteakip Fetih şehitleri için Mevlid-i Nebevi okunacağı öğrenilmiştir.⁶⁴

29 Mayıs 1953 tarihinde yayımlanan Kastamonu Doğrusöz gazetesi haberine göre Sanat Enstitüsü'nde Fetih töreni yapılmış, İstanbul Fethinin 500. Yıl Dönümü münasebetiyle Erkek Sanat Enstitüsü'nde de bir tören düzenlenmiştir. Törene öğrencilerin ve öğretmenlerin hep bir ağızdan söyledikleri İstiklal Marşı'yla başlanmış, müteakiben okul müdürü birkaç kelime ile günün manasını belirtmiş ve sözü öğretmenlere bırakmıştır. Tarih öğretmeni Muhittin Aktuna, Fetih olayını güzel ve canlı bir lisan ile canlandırmış, bundan sonra öğretmen Cevdet Bezirci İstanbul'un Fethinin tarihteki önemini ortaya koymuş ve son olarak da öğretmen Ahmet Erol, Fatih'in manevi tarafını *betiğ* bir lisanla belirtmiştir. Öğrenciler de Fetih şiirleri okuyarak törene son verilmiştir.⁶⁵

29 Mayıs 1953 tarihinde yayımlanan Gaziantep Demokrat gazetesinde de yine kutlamalara yer verilmiş, İstanbul'un Fethinin 500. Yıl Dönümü şehirde gayet coşkun ve parlak bir şekilde kutlanmıştır. Bu münasebetle şehrin Erkek Sanat Enstitüsü'nde bir tören yapılmıştır. Törende başta Vali Arif Dünder Ataker olmak üzere Belediye başkanı Abdülkadir Batur, Garnizon Komutanı Demokrat Parti Başkanı Mustafa Büyükebeşe, H P. başkanı Enver Koçak, M. P. Başkanı Abdülkadir Yetkin, Ordu mensupları, daire amir ve bilumum memurları, basın mensubu, öğrenci velileri ve kalabalık bir halk kitlesi hazır bulunmuştur.⁶⁶

62 Demokrat İzmir, 30 Mayıs 1953, s. 5.

63 Demokrat İzmir, 30 Mayıs, 1953, s. 1.

64 Afyon Demokrat, 29 Mayıs 1953, s. 1.

65 Doğrusöz, 30 Mayıs 1953, s. 1.

66 Gaziantep Demokrat, 29 Mayıs 1953, s. 1.

Saat 16.00'te İstiklâl Marşı ile törene başlanmış, müteakiben Erkek Sanat Enstitüsü Türkçe öğretmeni Kâzım Özyedekçi tarafından bugünün önemini belirten veciz bir konuşma yapılmıştır. Konuşmayı müteakip Erkek Sanat Enstitüsü Okul Aile Birliği tarafından kıymetli sanatkâr Cevdet Sevil'e yaptırılan ve okul bahçesine konulan büstün açılış töreni yapılmıştır.⁶⁷ Okul müdürünün konuşmasından sonra Vali A. Dünder Ataker büstü açmış ve şu hitabede bulunmuş;

“Aziz vatandaşlarım,

Büyük Fatih'in dünya çapında muhteşem ve şahane Fethi ve yüce Fatihlik hüviyeti önünde tazim ve minnetle eğilmek her Türk için en şerefli bir vazifedir. İstanbul Fethinin 500. Yıl Dönümünü kutladığımız şu anda eminim ki hepimiz 30 yıl içinde iki imparatorluk 12 devlet fetheden ve yendiği düşmanlara en laik bir zihniyetle müsaade ve imtiyazlar bağışlayan böyle kahraman bir cihangirle aynı soydan gelmiş olmanın sonsuz gururunu taşıyoruz. Hayırlı, her memleket işinde daima önde gelmek şansını muhafaza eden Erkek Sanat Enstitümüzün mezkûr teşebbüs ve himmetiyle vücuda gelen Fatih Mehmet Han büstünü mesut ve heyecanlı duygu için de açıyorum”⁶⁸

29 Mayıs 1953 tarihinde yayımlanan İstanbul Haber gazetesi haberlerinde, Fatih'in muvaffak bir atlı heykeli yapıldığı bildirilmiştir. At üzerinde simgelenen Fatih'in bu heykelinin, İstanbul'un Fethinin 500. Yıl Dönümünün en ciddi hatırası olacağına vurgu yapılmıştır.

Resim 17: Fatih'in Atlı Heykeli⁶⁹

3. İstanbul'un Fethinin 500. Yıl Dönümüne Dair Basında Yer Alan Yazılar

1453'te gerçekleşen İstanbul'un Fethi, yalnızca bir askerî zafer olmanın ötesinde, tarihsel hafızada derin izler bırakmış ve özellikle Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde farklı dönemlerde çeşitli anlamlarla yeniden inşa edilmiştir. Bu inşalardan biri de Fethin 500. Yıl Dönümü vesilesiyle 1953 yılında gerçekleştirilen kapsamlı kutlamalar çerçevesinde şekillenmiştir. Söz konusu yıl dönümü, yalnızca resmî törenlerle sınırlı kalmamış ayrıca yazılı basın yoluyla da toplumsal belleğin yeniden şekillenmesine zemin hazırlamıştır.

67 Gaziantep Demokrat, 30 Mayıs 1953, s. 1.

68 Gaziantep Demokrat, 31 Mayıs 1953, s. 2.

69 Haber, 28 Mayıs 1953, s. 1.

1953 yılında Dünya, Yeni Asır, Yeni Sabah, Aydın Gazetesi, Köylü Gazetesi, Demokrat, Ülkü, Akşam, Milliyet, Hürriyet, Ulus, Cumhuriyet, Yeni Konya ve Uluova gibi farklı yerel ve ulusal gazetelerde yayımlanan yazılar incelenmiş, bu yazıların İstanbul'un Fethine ilişkin tarihsel anlatıyı nasıl biçimlendirdiği ve anlatılar aracılığıyla nasıl bir millî kimlik ve tarih bilinci inşa edildiği analiz edilmiştir.

İncelenen metinler yalnızca haber ve yorum yazıları ile sınırlı değildir; aynı zamanda dönemin entelektüel camiasının önde gelen isimleri olan Hasan Âli Yücel, Yahya Kemal Beyatlı, Reşat Ekrem Koçu, Hüseyin Cahit Yalçın, Süheyl Ünver ve Semih Nafiz Tansu gibi yazarların kaleme aldığı deneme, makale ve eleştiri türündeki yazılar da analiz kapsamına alınmıştır. Böylece basılı medya üzerinden şekillenen tarihî söylemin hem kültürel hem de ideolojik bağlamı bütünlüklü biçimde değerlendirilmiştir.

29 Mayıs 1953 tarihinde yayımlanan Dünya gazetesi haberinde Falih Rıfkı Atay'ın dönemin tarihi sürecini ve önemine vurgu yaptığı yazısı yer almaktadır. Cumhuriyet dönemi Türk gazetecilik ve edebiyatının önde gelen isimlerinden biri olan Falih Rıfkı Atay I. Dünya Savaşı sırasında Cemal Paşa'nın özel kâtipliğini üstlenmiş ve savaş anılarını "Ateş ve Güneş" adlı eserinde toplamıştır. Millî Mücadele'yi destekleyen yazıları nedeniyle tutuklanmış, ancak serbest kaldıktan sonra Anadolu'ya geçerek Kurtuluş Savaşı'na katkıda bulunmuştur. Cumhuriyet'in ilanından sonra 27 yıl boyunca milletvekilliği yapmış, Atatürk'ün yakın dostlarından biri olmuş ve bu döneme dair anılarını "Çankaya" adlı eserinde toplamıştır. Ayrıca, gazetecilik kariyerinde Hakimiyet-i Milliye, Ulus ve Milliyet gazetelerinde başyazarlık yapmış, Türk Dil Kurumu'nun kuruluşunda görev almıştır.

Falih Rıfkı Atay'ın Fethin anlam dünyasına dair güçlü yorumu, aşağıda tam metniyle sunulan yazıda yer almaktadır:

"Fatih 1453 Mayıs 29 unda İstanbul'a girdi. 29 Mayıs, dağıla çöke bu şehrin sınırları içine sıkışan on buçuk asırlık bir imparatorluğun da son günü olmuştur. İkinci Muradın oğlundan önce ve sonra Osmanlı padişahları nice devlet merkezlerini ve medeniyet başkentlerini aldılar. Fakat tarih, "Fatih" lakabını yalnız İstanbul'u almış olana vermiştir. Nasıl ki, Osmanlı devleti için de bir lakap aransa, "payitahtı İstanbul olan saltanat" sözünden daha iyisi bulunabilir mi? Fatih'in padişahlığı kumandanlığının gölgesindedir. Garp tarihçilerine göre kumandanlığı dahi yapıcılığının ve kuruculuğunun gölgesindedir. Fâtih şiir söyleyen bir sanatkârdı, Şark ve Garp dilleri bilen bir kültür adamı idi.

Bir Müslüman devletin başında iken, Orta Çağın sonların da Ortodoks kilisesine ve Hristiyanlara İstanbul'da kalmak ve yaşamak hakkı tanıdı, İspanya'nın Katolik Kralı 1492 de, kendi adına, hıyanet ederek Müslümanları ya dinlerinden ya topraklarından vazgeçmekte seçmeli bırakmıştır. Aynı asrın Müslüman olan Türk hükümdarı ile, İspanya'nın Hristiyan olan. Kralı arasındaki bu insanlık farkı, bizim başlıca milli şereflerimizden biridir. On altıncı asırda İspanya'dan kovulan Yahudiler de Fâtih oğullarının İstanbul'una sığınmışlardı. İstanbul'dan doğuya, batıya, kuzey ve güneye ordular yolladık. Nice seferlere çıktık. Nice ülkeler aldık. Destanlar ve kahramanlar devri, yenişlerde yenilişlerde, zaferlerde bozgunlarda, batışlarda çıkışlarda, yirminci asrın Sakarya ve Dumlupınar savaşlarına kadar sürdü. Cevheri bu kadar yıpranmaz, bozulmaz ve tükenmez bir milletin, koskoca bir imparatorluktan bugünkü vatanını güç kurtarabilmesi acı bir şey, bu ders üzerinde hâlâ gereği gibi düşünmemek ve ondan ibret almamak daha acı bir şeydir. Osmanlı devleti on dördüncü asrın sonlarında kurulmuştur. İstanbul'u on beşinci asrın ortalarında aldık. On dördüncü

ve on beşinci asırlar, bugünkü Garp dünyasının hazırlanış çağıdır. Kilise taassubuna karşı vicdan ve tefekkür hürriyeti savaşları çağıdır bu! Ölen ve unutilan eski akıl ve müsbet ilimler medeniyetinin yeniden ilk çiçeklerini verdiği çağdır bu! Nice asırlar önce Adalar Denizi kıyılarında olan en büyük insanlık mucizesinin, insan aklına arayışlarında, düşünüşlerinde, yaratış ve buluşlarında tam hürriyetini veren asıl laisizm mucizesinin kilise medresesi yerine müsbet ilimler üniversitesini kurmağa koyulduğu çağdır bu! Basılı kitapla, ilim ışığını halk kalabalığı karanlığı içine götüren matbaa on beşinci asırda icat edilmiştir.

Kristof Kolomb İstanbul'un Fethinden iki yıl önce doğmuştur. Yeni dünyalar o asırda keşfedilmiştir. Orta çağ zindanı içinden kurtulup gözlerini bugünkü medeniyet aydınlığına doğru açan garp, bir müddet daha biz Türklere boyun eğecektir. Garbın uyanışı ve emekleyişi ile kalkınışı arasındaki zaruri mühletten faydalanmakta devam edeceğiz. Sonra durmaksızın düşeceğiz, Özünden ve cevherinden hiçbir şey eksilmeyen, bozulmayan, iradesinin hiçbir köşesi çürümeyen Türk, üniversite ile medrese arasındaki savaşta mukadder olan zaferin kurbanı olmuştur. Hakikatler başımıza vura vura bizi uyandırıcaya kadar bu bir suç değil, bir kader idi. Bir buçuk asırdan beri bir kader olmaktan çıkmış, bir suç olmuştur Hâlâ, yirminci asrın ortasında, Garp dünyasının on beşinci asrın ortasındaki kavgaları ile vakit kaybediyoruz. Hayat ve tefekkür hürriyetine karşı, Garplilerin daha o çağda kurtulmağa başladıkları taassup baskısını üstümüzden atamıyoruz. Az kaldı mürteciler; İstanbul'un beş yüzüncü Fetih Yıl Dönümü törenlerine bile Garp medeniyetçiliği düşmanlığı mahiyeti vereceklerdi. ⁷⁰

Yazar, İstanbul'un Fethini yalnızca askerî bir zafer değil, aynı zamanda tarihsel ve medeniyet ölçeğinde büyük bir kırılma noktası olarak ele almaktadır. Fatih Sultan Mehmet'in şahsiyetinde, askerî deha ile entelektüel derinliği birleştirerek onu çağının ötesinde bir hükümdar olarak sunar. İstanbul'un Fethiyle Bizans İmparatorluğu tarihe karışırken, Osmanlı Devleti hem siyasî hem de kültürel bakımdan yeni bir evreye geçmiştir. Fatih'in farklı din ve inançlara tanıdığı yaşama ve ibadet özgürlüğü, Batı'da aynı dönemde hüküm süren dinsel baskılarla karşılaştırılarak Osmanlı'nın hoşgörüye dayalı yönetim anlayışı yüceltilmektedir. Bu bağlamda, özellikle İspanya'da Engizisyon baskısıyla kovulan Yahudilere Osmanlı'nın kucak açması, dönemin Müslüman ve Hristiyan hükümdarları arasındaki medeniyet farkını ortaya koyan önemli bir örnek olarak sunulur. Aynı zamanda Batı'nın Rönesans ve Reform hareketleriyle yaşadığı düşünsel sıçramayı, Osmanlı'nın takip edemediğine vurgu yapar.

Kristof Kolomb'un Fetih'ten yalnızca iki yıl sonra doğması ve Yeni Dünya'nın keşfi, Batı'nın ilerleyişinin simgesel bir başlangıcı olarak görülür. Osmanlı'nın bu süreçte kısa bir süre daha üstünlüğünü koruduğu, ancak bilimsel düşünceyle dogmatik eğitim anlayışı arasında tercih yapamamasının, uzun vadede çöküşe neden olduğu savunulmaktadır. Bu durum başlangıçta tarihî koşulların bir neticesi, bir kader olarak yorumlansa da sonraki yüzyıllarda süregelen taassup ve zihnî durağanlık, yazar tarafından artık bir ihmalkârlık ve millî suç olarak tanımlanır. Bugün hâlâ, Batı'nın on beşinci yüzyılda aştığı zihinsel prangalarla mücadele ediyor oluşumuz, yazarın tarihsel perspektiften çıkardığı en çarpıcı ve eleştirel tespittir.

29 Mayıs 1953 tarihinde yayımlanan Yeni Asır gazetesi haberinde ise Orhan Seyfi Orhon'un yazmış olduğu şiir yer almaktadır. Türk edebiyatının önemli şairlerinden biri olup, özellikle halk edebiyatı geleneğinden beslenerek bireysel duygular ve tarihî olayları işlediği şiirleriyle tanınır. Orhon, İstanbul'un alınmasını Türk milletinin kahramanlık destanı olarak yüceltir ve Fetih olayını

bir medeniyetin zaferi, Türk milletinin gücünün simgesi olarak işlemiştir.

Şiir, sadece İstanbul'un Fethini değil, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselme dönemiyle milletin zafer ve özgürlük mücadelesini de yansıtır. Türk milletinin tarihî kimliğini ve kudretini dile getirir. Bahsi geçen şiir şu şekildedir.

İSTANBULUN FETHİ⁷¹

Gün batmada İstanbul'un üstünde Haliçten,
Bin rengen bürünmüş yanyor Marmara içten,
Durgunlaşıp engin, silinirken kırıksıklar;
Oklar gibi fişkirmada her yandan ışıklar...
Bir pembe bulut bağı delinmiş kanamakta;
Yorgun uyuyan tekneler altındır uzakta!
Altındır ufuk çizgisi, altındır akisler;
Altın tozu halinde iner her yana sisler...
Durgun sular üstünde kesik vakvaklarla
Uçmakta gümüş martılar altın gagalarla.
Gök şimdi yeşil, şimdi kızıl, şimdi turuncu
Camilerin andırmada mermerleri tuncu.
Kandır dağılan şimdi, günün battığı yerden;
Kandır sızan etrafa alev pencerelerden.
Kandır görünen Fatihin altın aleminde;
Fethin yine İstanbul o en kanlı deminde.
Mevsim Mayısın sonları... Yaz başlamış artık;
Gittikçe açılmakta, dağılmakta karanlık.
Her şey hareketsiz, ağaran tanyeri sessiz;
Kalmış gibi şehrin sarılan bağı nefessiz
Bir korkulu rüyayı yataklarda sayıklar,
Dalgın uyuyanlarla beraber uyanıklar
Bir Saltanatın son gününün korkusudur bu!
Türkler hareketsiz duruyor, bir pusudur bu!
Konstantin ümitsiz, saray erkânı telâşa
Surlarda Bizans askeri Jüstinyan'ı başta!
Çarpmakta bugün bir yeni korkuyla yürekler...
Zağanos Paşa bir yanda hücum esirini bekler.
Turhan Bey uzaklarda yakıp yıkmada hâlâ!
Bir yanda o Beylerbeyi, korkunç Karaca'yla
Türk ordusu İstanbul'u sarmış çepeçevre!
Dünya girecektir bu sabah bir yeni devre!
Birdenbire gök kubbe dolar velvellerle,
Atlar koşar ön safta kabarmış yelelerle.
Tozlarla, dumanlarla karışmakta ateş, kan.
Yer yer tutuşur toprağın altındaki volkan.
Mızraklar uçar, oklar uçar, taşlar uçarken;
Burçlar yıkılırken, kesilen başlar uçarken;

*Etrafa dağılmakta cehennemden alevler,
Tunç topların ağzıyla homurdanmada devler...
Her hamleyi bir hamle kucaklar yeni baştan,
Jüstinyani bir sedyede kaçmakta savaştan.
Bir burca zafer sancağı dikmiş Ulubatlı;
İlk hızla girer Topkapı'dan yirmi bin atlı.
Türkler geliyor! çılgılığı aksetmede dağ dağ...
Bir çağ kapanır böylece, başlar yeni bir çağ:
Rum Kayserinin kellesi bir mızrak ucunda,
Şarkın eşi yok incisi Türkün avucunda!
EY KAYSER, öğünsen yeridir kanlı başınla
Tarihe adın geçti o erkek savaşınla!
Ey Fatih, iraden gibi kuvvetli bir elde,
Dünyanın asırlar boyu göz koyduğu belde!
Ey ünlü kumandan paşalar; tuğlu vezirler!
Ey tolgalı erler, ağalar, beyler, esirler...
Haşmetli zafer mevkiiniz geçti şafaktan;
Gördüm, düşünürken sizi beş yüz yıl uzaktan!
Ey mutlu ılık beldesi, nurunla yıkansın,
Her türlü cinayet dolu tarihi Bizans'ın!
Artık savaşın hüsnüne hayranlık içindir;
Artık zaferin şiir için, insanlık içindir!
Sihrinle, füsununla, gururunla, nazınla,
Altın Halicin, Marmara'n, âşık Boğazınla;
Endamını sarmakta ipek tüllü karanlık;
Türkün güzel İstanbul'u, mesut uyu artık!⁷²*

İstanbul'un Fethinin 500. Yıl Dönümü için kaleme alınan bu şiirde, Fetih gününün hem tarihsel önemi hem de görkemli atmosferi etkileyici imgelerle yansıtılmıştır. Şair, gün batımından başlayarak şehrin üzerinde kurulan sessizlik ve bekleyiş duygusunu, ardından gelen hücumun coşkusunu ve zaferin ihtişamını betimleyerek okuyucuyu o güne götürmüştür. Özellikle “*Bir çağ kapanır böylece, başlar yeni bir çağ*” dizesiyle fethin sadece askerî bir başarı değil, dünya tarihini değiştiren bir dönüm noktası olduğu vurgulanmıştır. Ulubatlı Hasan'ın sancağı dikmesi, Fatih'in kararlılığı ve ordunun kararlılığı, millî kahramanlık duygusunu güçlendirir. Şiirin son bölümlerinde ise İstanbul, artık bir savaş ganimeti değil, barışın, insanlığın ve şiirin şehri olarak yüceltilir. Bu şiir, geçmişe duyulan saygı ile geleceğe taşınan bir övünç arasında köprü kurarak, okuyucuda hem gurur hem de derin bir duygulanma yaratır.

29 Mayıs 1953 tarihinde yayımlanan Aydın gazetesi haberlerinde ise Türk edebiyatının önemli yazar ve araştırmacılarından biri olan Ünsal Özmen'in yazmış olduğu “*Yıl 1453*” şiiri yer almaktadır.⁷³ Özmen İstanbul'un Fethini sadece bir zafer değil, dünya tarihinde bir dönüm noktası olarak ele alır. Şair, Fetih ile Rönesans'ın ve Batı'daki kültürel uyanışın başladığını vurgular, İstanbul'un alınışının yeni bir çağın kapılarını araladığını ifade eder.

“Yıl 1453”

72 Yeni Asır, 29 Mayıs 1953, s. 1.

73 Aydın, 29 Mayıs 1953, s. 2.

Mayıs yirmi dokuz, günlerden Salı
 Bu Fethe şahit olan Güneş
 Yedi mızrak boyu
 Çıkarak yukarı
 Fetihle birlikte yeni çağı anmakta,
 Haydi artık bütün dünya;
 Yeniliğe, esenliğe, hürriyete
 Koşabilirsin kuşlarcasına Yeni çağda.
 Başlayabilirsin Rönesans,
 Luther'in anası, doğabilirsin artık
 Sen, Kristof Kolomb
 Daha emniyetle bakabilirsin batıya,
 Doy doya,
 Keşifler hülyasıyla...
 Ünsal Özmen⁷⁴

29 Mayıs 1953 tarihinde yayımlanan Yeni Sabah gazetesi haberinde ise 20. yüzyılın Türk edebiyatının en önemli şairlerinden biri olan Yahya Kemal Beyatlı'nın “İstanbul Fethinde Yeniçeri Ortalarına Gazel” başlıklı eserine yer vermiştir. Beyatlı Türk şair, mütefekkir, yazar, siyasetçi ve diplomattır. Cumhuriyet dönemi Türk şiirinin en büyük temsilcilerinden biridir. Şiirleri Divan edebiyatı ile modern şiir arasında köprülük görevi üstlenmiştir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde milletvekilliği ve bürokratik gibi siyasi ve idari görevler üstlenmiştir. Bu önemli şahsiyetin eseri gazetede şu şekilde yer edinmiştir:

“Vur pençe-i Ali'deki şemşir aşkına
 Gulbank-ı asumanı tutan pir aşkına
 Ey lesker-i müfeth -ül ebvab vur bugün
 Feth-i mübini zâmin o tebşir aşkına
 Vur; deyr-i küfrün üstüne rekz-i hilâl için
 Gelmiş bu şehsüvar-ı cihangir aşkına,
 Düşsün çelengi Rumun, eğülsün ser-i Frenk
 Vur Türk'ü gönderen yed-i takdir aşkına
 Son savletinle vur ki açulsun bu surlar
 Fecr-i nücum içindeki tekbir aşkına”⁷⁵

Yahya Kemal Beyatlı'nın İstanbul Fethi gazelinde, İstanbul'un Fethi yalnızca bir askeri zafer değil, Türk milletinin kahramanlık, inanç ve kültürel üstünlüğünün simgesi olarak tasvir edilir. “Pençe-i Ali'deki şemşir” ifadesi, Osmanlı askerinin cesaretini yüceltirken, “feth-i mübin” ve “rekz-i hilâl” gibi terimler Fetih olayının dini ve kültürel boyutunu anlatır. “Eğülsün ser-i Frenk” ise Batı'nın, özellikle İstanbul'daki Hristiyan dünyasının yenilgisini ve Türklerin zaferini simgeler. Beyatlı, Fetih sürecini yalnızca askeri değil, medeniyetler arası bir üstünlük mücadelesi olarak ele alır, İstanbul'un Fethini yeni bir çağın başlangıcı olarak kutlar.

29 Mayıs 1953 tarihinde yayımlanan Demokrat Ülkü gazetesi haberinde ise Fatih'in şairliği üzerine kaleme alınmış yazıya yer verilmiştir. Bu yazı Erkek Sanat Enstitüsü öğrencisi Mehmet

74 Aydın, 29 Mayıs 1953, s. 2.

75 Yeni Sabah, 29 Mayıs 1953, s. 3.

Baz tarafından kaleme alınmıştır. İlgili metin aşağıda verilmiştir:

“Fatih, Kılıcı olduğu kadar kalemi de ustalıkla kullanmasını bilen bir şairdir. Kılıç kullanırken kükreyen, heybet ve aslan kesilen, önünde durulamaz bir şiddet, hiddet ve azamet olan büyük kumandan, eline kalemi aldığı zaman bir tel ipek kesilmiştir. Kılıç elde iken şahlanan, köpüren ve en amansız bir ceberrut olan sanki o değildir. O taş gibi katı zannedilen, aman nedir bilmeyecek kadar duygusuz sayılan yürek, kalemi ele alıp da yazmaya başladığı zaman birden ılık yaz güneşi altında uyuklayan deniz kadar munisleşmiş ve yumuşamıştır. Dalgalandan, kükrediği zaman önüne gelirse devirip atan, silip süpüren, heybetinden korkulan kumandan, sanki bir sihirli değnekle birden değişmiş, tanınmaz olmuştur. Fatih’in ruhunda, o uçsuz bucaksız enginlik ve derinlik, her an kopmaya hazır fırtınaları, saf bir çocuk kalbinin rikkatli tezadı için de bulunmuş, çalkalanmalar, kabarmalar, gürlemeler, sakinlik ve titremelerle kucak kucağa yaşamıştır.

Bu tezatları ruhunda, büyüklüğünden gelen bir, şahsına münhasır haletle yaşatan Fatih, mizacını, yazdığı şiirlerinde katıyen göstermemiş. Bilakis ince duygulu, hassas ve içli bir şair olarak karşımıza çıkmıştır. Biz bu şairi, divan edebiyatı (Avni) mahlası ile görüyoruz.”⁷⁶

Yayınlanan eserde Fatih Sultan Mehmet’in hem savaşçı hem de sanatçı yönüne vurgu yapılmaktadır. Kılıcıyla korku salan, güçlü ve sert bir komutan olan Fatih’in, kalemi eline aldığı son derece duygulu, hassas ve zarif bir şair kimliğine büründüğü anlatılmaktadır. Onun ruhunda hem fırtınalar koparan bir kudret hem de sakin bir deniz gibi huzur barınmaktadır. Bu zıtlık, onun büyüklüğünün ve derinliğinin bir yansımasıdır. Şiirlerinde ise bu sert mizacını değil, ince ve içli duygularını dile getirmiştir. Fatih, “Avni” mahlasıyla divan edebiyatında eserler verdiğine değinilmiştir.

29 Mayıs 1953 tarihinde yayımlanan Köylü gazetesi haberinde ise Ramazan Manilerine yer verilmiştir. Fetih atmosferi ve fatihin liderliği üzerine güzelleme yapılan eser aşağıda olduğu gibidir:

*“Edirne’den Çıktı Yola
Heybet Saçtı Sağa Sola
Kur’an Yazdı, Tanrı Dedi
İstanbulda İslam Dola
Dan Dan Da Dan Dan*

*Peygamberin Bir Adaşı
Ali Hamza Arkadaşı
Fatih Sultan Mehmet Adı
Otuz Yoktu Ancak Yaşı
Dan Dan Da Dan Dan*

*Sofra Kurdum Gelin Gibi
Ne Hoş Olur Kazan Dibi
Her Çeşitten Tatlı Dizdim
Vallahi Hepsi Cici Bici
Dan Dan Da. Dan Dan
Fetih Günü İstanbulun*

*Erkeklerin, Kızın. Dulun
Bayramıdır Bugün Türkün
Tanrım Sen De Hazır Bulun
Dan Dan Da Dan Dan”⁷⁷*

29 Mayıs 1953 tarihinde yayımlanan Akşam gazetesi haberinde “Fatih Şanıdadır” başlığıyla dönemin önemli Tarihçilerinden olan Reşad Ekrem KOÇU tarafından kaleme alınmış esere yer verilmiştir. Reşad Ekrem Koçu, Türk tarih yazıcılığında hem popüler hem de akademik yaklaşımları birleştiren önemli bir tarihçidir. Fatih Sultan Mehmet ve İstanbul’un Fethi üzerine yazdığı metin, dönemin ruhunu ve olayların tarihi önemini derinlikli bir şekilde ele alır. Koçu’nun tarihçiliği, yalnızca olayları aktarmakla kalmaz; aynı zamanda dönemin toplumsal yapısını, karakterlerin insani ve kültürel özelliklerini de incelikle işler. Fatih Sultan Mehmet’in askeri dehasını, kültürel birikimini ve vizyonunu tasvir ederken, okuyucuyu tarihin bir tanığı gibi hissettiren zengin bir anlatım sunar. Koçu’nun, belge ve olgulara dayalı detaylı aktarımı, onun tarih yazıcılığında gerçekçiliği ve edebi bir üslupla birleştiren bir portre oluşturduğunu gösterir. Bu yönüyle, Reşad Ekrem Koçu, tarihi geniş kitlelere sevdiren ve derinlemesine kavratılan bir tarihçi olarak anılır. “Bu durumu açık biçimde yansıtan eseri, aşağıdaki gibi aktarılmıştır.

“Af eyle bu kusurun sen ol günahkarın...

İstanbul’a aldığı zaman henüz 23 yaşındaydı doğum hicri 835 yılı Recep’in 26, 27 miladi 1429 yılı martının 29, 30 gece ve bir pazar günü Seher vaktindedir. Babası Sultan II Murat ki muhasırları Gazi Hünkâr diye anarlar bu doğumu ravza-i muradda bir Gülli Muhammed’i açtı sözüyle karşılamıştı. Onun için Fatih’i 1453’te taze yüzünü yeni bırakılmış hafif bir sakal ve bir karanfil bıyıklı tahayyül etmek gerekir. Muasırları sonraları ona öylece tahsil ederler orta boylu iri kemikli koca boyunlu idi teni beyaz gözleri kara ağzı büyük ve dudakları etlice kırmızıydı Doğan burunlu idi derler.

Gazi Hünkâr oğlana hazırladığı tahtı sarmış olan tehlikeleri parçalayıp dağıtmak için o kadar yorulmuştu ki 1444’te 12 yaşında bulunan şehzade Mehmed’i sağlığında oğlumun padişahlığını göreyim diye Osmanlı tahtına oturmuş ve kendisi Manisa’ya çekilmişti bu çocuğun yakın bir istikbalde İstanbul fatihi olacağını ve bir Türk İmparatorluğu’nun temelini atarak Cihan tarihinin seyrini değiştireceğini 1444’te kimse tahmin edemezdi öyle ki güzel yüzünün cazibesine ve yaşından umulmayan vakalara rağmen askerin bile gözünü durduramamıştı. Muhasırlarının samimi dili ile yazalım aklı fikri zevki sefada ve şaydu şikardaymış hocası Molla Gürani sabır ile gücüyle okuturmuş dediler. Usta sözü dinlemezmiş dediler uslu sözü dinlemezmiş dediler. Ve yine dediler ki onlar küçükken de geçti Arapça Farisi ve dahi Frenkçe tekellüm eyler ve gece ile gündüz ilme meşgul olur dediler.

1451’de Gazi Hünkâr’ın ölümüyle devlet ve memleket Sultan Mehmet Hanın oldu ve genç padişahın ilk işi İstanbul muhasarası ve cengine hazırlanmak oldu cihanı kavrayan ve uzağı gören cevval bir zekaya sahipti; zamanına göre eski ve yeni ilimlere tam vukufu onu harikuladeliğe doğru götürdü. İhmal nedir bilmez maksatlarına dosdoğru koşardı. Hükümdar olduğunun tezine huzuruna çıkan bir Bizans elçisine “kudretin başarmaya yettiği şeyler sizin muhayyelinizin hudutları dışındadır” diyen Sultan Mehmed’in donanması meşhur topları ve talimi askerleri bugün artık ansiklopedi kim Ulubat arasındadır burada şöylece durmak lazımdır. Türklerin İstanbul’u Fethi asrının en mükemmel silahlarına sahip genç ve zinde bir kuvvetin çökmek üzere bulunan 10 asırlık bir imparatorluğunun payitahtına el atması ve onu

alması demek değildir. Miladın 14. asrının başında Orta Çağ'ın derebeylik rejimini yıkararak Anadolu'da yeryüzünün ilk merkezi mutlakiyetini kuran ve yepyeni bir devlet sisteminin ilk örneğini veren Osmanogulları hemen Rumeli'ye atlamaya ve Karadeniz, Akdeniz boğazlarının hakim yeri olan İstanbul'u almaya yalnız olmak da değil idame mevcudiyet için burasının Müslüman Türk medeniyetinin bir fikir ve sanat merkezi yapma mecbur edildiler ve öyle oldu 53 gün süren bir muhasaradan ve çok kanlı bir yürüyüşten sonra Türkler İstanbul'a kılıçla girdiler ve Fatih Sultan Mehmet kılıçla girilen bu şehirde ilk askerinin Konstantiniye surları içeriye attığı ilk adımdan 3 saat sonra şehirde Türk zabıtasını mal ve Can emniyetini kurma muvaffak oldu. Sadece bu muvaffakiyet de yeni bir Medeniyet hamlenin pek canlı şahididir. İşte biz bugün bu yepyeni medeniyet hamlesinin 500. Yıl Dönümünü kutluyoruz benim anladığım mana budur...

Fatih Sultan Mehmet şehre resmen 30 Mayıs Çarşamba günü girmişti pek debdebeli ve haşmetli bir giriş... beyit muhasıru Dursun beyindir:

Önce İkbâl ve ardınca

Saadet

Sağında Nusret ve sonunda

Savlet

Yine o gün genç padişah Ayasofya'nın kubbesi üzerine çıkmış ve orada aldığı şehre temas etmiştir... Manzara o kadar hazin idi ki dudaklarından gayri ihtiyari şu Farsça beyit dökülmüştü:

Perdedari mikûned der kasri kayser ankebüt bum növbet mizened ber tarunu Efrasiyap!

Kayseri sarayında örümcek perdedarlık ediyor efkasiyabin kubbesinde de baykuş nöbet borusu öttürüyor halbuki şehrin buraları harp görmemişti Türklerin büyük topları taş güllerini buralara atmamıştı.!!!

Şehrin imar işini derhal ele alan Türkler harabeyi tamir etmeyeceklerdi harikulade bir tabiat güzelliğinin ortasında o güzellikle ahenkle yepyeni bir şehir kuracaklardı ve bu şehir yeni ve sağlam bir sosyal nizamın merkezi olacaktı.

Fatih Sultan Mehmet'in hükümdarlığı 1481 yılına kadar sürdü bu yıllar Bir imparatorluğun kuruluşu harpleriyle dolu olarak geçti fakat büyük Serdar aynı zamanda büyük ilim ve sanat hamsi de oldu samimi bir dindardı.

Venedikli Bellini 'ye portresini yaptıracak kadar vicdan hürriyetine sahipti.

Fatih'in kılıcıyla büyüklü küçüklü 17 devlet ilhak edilmiş ve 200'den fazla şehir alınmıştır.

İlhak edilen devletler şunlardır:

1- 1453: Bizans imparatorluğu;

2-1456: Enezdeki Ceneviz dükalığı

3 -1458: Atina'daki İtalyan dükalığı;

4-1459: Sırbistan Kral

5-1460: Mora Rum prensliği;

6- 1461: Sinop'ta Candaroğulları beyliği;

7-1461: Trabzon Rum imparatorluğu;

8 -1462: Eflâk prensliği;

9-1462: Midillide Ceneviz dükalığı;

10-1466: Konya'da Karaman beyliği;

11-1468: Bosna Krallığı;

12-1471: Alaiye beyliği;

13 -1475: Kırım hanlığı;

14-1478: Arnavutluk;

15-1479: Tuğrul beyliği;

16- 1479: Zanta dukalığı

17- 1480: Hersek dukalığı.

Ölümü sırasında Gedik Ahmet Paşa donanma ile Cenubi İtalya'ya gitmiş, karaya asker çıkararak Utranto şehrini zapt etmiş bulunuyordu.

Burada Hamid'in belâgatine sığınıyorum:

Ecridimi vasfın kaydında

Gönlüm ey Şeh!..⁷⁸

Bu eserde ise Fatih Sultan Mehmed'in kişiliği, eğitimi ve siyasi vizyonu üzerinden yapılan değerlendirmede, onun yalnızca bir komutan değil, aynı zamanda bir medeniyet kurucusu olduğu vurgulanmaktadır. Genç yaşta tahta çıkışı ve kısa sürede İstanbul'un Fethine yönelmesi, ileri görüşlülüğü ve kararlılığıyla açıklanmaktadır. Özellikle İstanbul'un Fethi, salt askeri bir başarıdan öte, yeni bir sosyal düzenin ve kültürel kimliğin inşası olarak ele alınmaktadır. Bu süreçte Fatih'in ilme ve sanata verdiği önem, onun çok yönlü liderliğini destekleyen unsurlar arasında gösterilmektedir. Ayrıca, Ayasofya'nın kubbesi üzerinde dile getirdiği beyitle sembolleşen Fetih anı, geçmişin ihtişamı ile kurulan yeni düzen arasındaki geçişi temsil eden güçlü bir simge olarak sunulmaktadır. Bu bağlamda, siyasi ve askeri dehasının yanı sıra, Fatih'in entelektüel yönü ve devlet anlayışı ön plana çıkarılmakta, imparatorluğun temellerini atan bir figür olarak konumlandırılmaktadır.

29 Mayıs 1953 tarihinde yayımlanan Milliyet gazetesi haberinde ise Samih Nafiz TANSU tarafından kaleme alınan "*İstanbul Fethinin Dünyadaki Tesirleri*" yazısına yer verilmiştir.⁷⁹ Samih Nafiz Tansu, 20. yüzyılın ilk yarısının önemli Türk gazetecilerinden ve tarih yazarıdır. 1900 yılında İstanbul'da doğmuş ve 1964 yılında vefat etmiştir. Kariyerine gazetecilikle başlamış, özellikle yakın tarih ve Osmanlı dönemi üzerine yazdığı eserlerle tanınmıştır. Tansu, dönemin önemli şahsiyetlerinin anılarını derleyerek hem Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemini hem de Cumhuriyet'in ilk yıllarını aydınlatan eserler ortaya koymuştur. Aşağıda ise yazarın İstanbul'un Fethi kutlamalarına ilişkin değerlendirmelerine yer verilen yazısı yer almaktadır.

"Türkler, Bizans'ın merkezi İstanbul'u zapt etmekle, yalnız Osmanlı devletinin vahdetini değil, fakat Orta Doğunun Asya ve Avrupa arasındaki önemli rolünü takviye etmişler, cihanda barışa ve istikrara sağlam bir temel atmışlardır.

Fatih Sultan Mehmet'in 1453 miladi yılının 29 Mayıs sabahı zapt ettiği bu şehir gerek milli bünyemizde gerek dünya muvacehesinden fevkalade ehemmiyetli tesirler ve neticeler yazılmıştır. O zamana kadar Anadolu'da Fırat kaynaklarına, Rumence Tuna boylarına kadar uzanmış olan Osmanlı devleti, ortasında tarihi Bizans İmparatorluğu ile ikiye bölünmüş sayılabilir.

Vaziyeti icabı sık sık ordularını Anadolu'dan Rumeli'ye ve Rumeli'den Anadolu'ya geçirmek zorunda olan Osmanlı padişahları, her defasında Rum gemicilerine baş vurmak, fahiş fiyat mukabil askerlerini bir kıyıda diğer sahile taşımak mecburiyetinde kalmışlardı. Bu suretle her iki toprak parçasında da Türkler için tam bir hakimiyet sağlanamamakta idi. İşte İstanbul'un zaptı, bin seneden fazla bir maziye dayanan Bizans imparatorluğunun tarihe karışması demekti. Her şeyden evvel Türklerle bu hadise, kendi öz yurtlarında bir birlik

78 Akşam, 29 Mayıs 1953, s. 5-11.

79 Milliyet, 29 Mayıs 1953, s. 5.

imkânını vermiş oluyordu. O halde, memleketin ilk vahdetini temin eden şahsın, büyük bir hükümdar olan Fatih Sultan Mehmet olduğunu söylemek lazım gelecektir. Bunlardan başka Karadeniz ve Akdeniz yollarına hâkim bulursa İstanbul ve Çanakkale boğazlarına sahip bulunmaktı.

İki denizin emniyetini kontrol etmek fırsatını Türklere bahşediyordu. Daha sonraki asırlarda Karadeniz'e inen Ruslarla, Akdeniz'de sahil tutan İngiliz ve Fransızların birinin diğeri üzerine üstün bir mevki elde etmekten doğacak afakını dünya sulhunun ve Avrupa muvazenesinin bozulmasına mâni olmak bahsinde Türklerin ifa ettiği hizmetlerle ölçmek çok yerinde olur. Bu suretle Türkler, hâkimi bulundukları bir vatan bölgesinin vahdetini bozacak olan bu su yollarına asırlarca malik bulunmakla, bölünmez ve parçalanmaz bir vatan manzarası ile karşımıza çıkmaktadırlar.

Diğer taraftan İstanbul'un zaptı, dünya üzerinde de derin akisler bırakmış ve birçok sahalarında pek ehemmiyetli neticeler yaratmıştır. Bunlardan birincisi, fethin coğrafi keşiflere yol açmasıdır. O zamana kadar aylarca devam eden Asya kervan yollarının kuzeyden getirdiği ipekli kumaşlarla deriden manevi eşyanın ve iyi su vermiş Türk kılıçlarının ulaştığı Karadeniz limanları ve onların Cenevizli mutavaatları, yine cenuptan gelen ve Hindicinin baharatını, Hindia şallarını, Arabistan'ın kokulu nebatlarını Akdeniz sahillerine taşıyan kabilelerin vardığı Akdeniz limanları ve onların Venedikli mutavassıtları, Türklerin bu yollara hakim olması ve boğazlara sahip bulunması üzerine, ticaretin kendileri için artık faydalı olmadığını görerek bu mesleklerini terke mecbur kalmışlar, bu ihtiyacı şiddetle duyan Avrupa'nın tatmin edilmesi için ise, Iberik yarım adasının İspanyol ve Portekizli sakinlerini yeni yollar, yeni sahiller bulmaya zorlamışlardır.

Bu sayede kaptan Bartelmi Diyaz, Vaşkodogama cenup yolunu açmışlar, yine bu sayede Kristof Kolomb, Amerika Vespuçi'de batıya giderek, yeni bir dünyanın mevcudiyetini kâinata duyurmuşlar. Yine Türklerin İstanbul'u zaptı ile, Roma'ya kaçırılmış binlerce eser ve bunları götüren yüzlerce din adamı, Hristiyanlığın bu geri merkezinde skolastik ilimleri ve eski bilgileri ortaya atarak Unam'e bir cereyan hazırlamışlar, Greko-Romen medeniyetinden İtalya'ya haberdar ederek, tekrar eskiye dönmekte olan Rönesansın doğmasına sebep olmuşlardır. Bu sanat da hürriyet terakkisi daha sonraki asırlar, Avrupa'da gittikçe kuvvetlenen bir vicdan hürriyetine yol açmış ve Reform dediğimiz dini ve içtimal hareket, gittikçe büyüyen ve kıymeti artan yepyeni bir dünyayı karşımıza çıkarmıştır. Bu sarsıntının neticeleri ise bizi iki asır sonra Fransa ihtilaline, dolayısıyla yepyeni bir devrin zuhuruna götürmüştür.

İstanbul'un Fethi, Türklerin Balkanlarda yerleşmelerini, Avrupa ortalarına kadar uzanmaları mümkün kılmış, daima bir Türk tehlikesinin Avrupa'yı tehdit eylemesi, orta çağda pek uyuşuk bir halde yaşayan bu kıtayı süratle kalkınmaya, tehlike karşısında toparlanmaya mecbur etmiştir. Bu da Avrupa'nın en kısa yollardan inkişafına, terakki ve tekâmülüne yaramıştır.

Bu suretle Türkler, İstanbul'u ele geçirmekle, uyumakta olduğu derin uykusundan bütün bu Garp âlemini uyandırmış oluyor, demektir. Görülüyor ki denizciliğin inkişafında, müstenikeciliğin başlamasında, sanat hareketinin yepyeni bir yoldan yeni ufuklara doğru yürütmesinde, vicdan hürriyetinin inatçı ve şekilci kilise mevcudiyetini sarsmasında, tam mânisiyle Türklerin Bizans imparatorluğunu yıkmak suretiyle meydana getirdikleri yepyeni bir devrin büyük hissesi mevcuttur.

Bundan başka istiklal ve mevcudiyetini kaybetmiş, benliğini inkâr eylemiş, manevi zenginliğini feda etmiş olan Bizans'ın meşhur Ortodoks mezhebi, bir ara tamamen Katolik kilisesine katılmayı bu suretle intiharı göze almışken, Fatihin tam zamanında müdahalesi,

şehri ele geçirmesiyle yeniden dirilmiş ve büyük padişahın mucize yaratan eliyle tekrar kaybettiği tahtını ve tacını elde etmiştir. Ortodoksluğun bu yeniden kuruluşunda Fatih Sultan Mehmed'in, nihaysiz bir feragat ve olgun bir anlayışının rolü ne kadar büyüktür. Şayet İstanbul Türkler tarafından alınmamış olsaydı, Ortodoksluk diye bir mezhep şimdi yer yüzünde bulunmayacak, patrikhane bugün ki mevkinin muhafaza eyleyemeyecek ve Rumlar bugünkü siyasi, dini ve içtimai varlıklarını asla muhafaza edemeyeceklerdi. Ancak dünya tarihinde nadir gelen bir şahsiyet sayılan Fatih Sultan Mehmed'in o yalnız şahsına münhasır kalan fedakârlığının neticesidir ki, bugün ayak üzerinde duran muazzam bir mezhep, şimdi bütün ayinleri, mabetleri ve bunun mensuplarıyla ayak üzerinde durmaktadır.

O halde İstanbul'un zaptı, vakıa ömrü bin seneyi geçmiş bir medeniyeti tarihe gömmüştür. Fakat buna mukabil büyük bir mezhebi ve onun mensuplarını başka bir dine ve başka bir hüviyete kalp olarak, varlıklarını inkârdan alıkoymuştur.

İşte bütün bu tesir ve neticelerinden dolayı, İstanbul'un zaptı, tarihte yeni zamanların başlangıcı sayılmakta devam edecek, Türkler, dünya tarihçinin çehresini değiştiren bir millet olunmakta haklı bir şöhretin mümessilin bulunacaklardır.”⁸⁰

Bu yazısında İstanbul'un Fethinin hem milli bir şuurla hem de evrensel bir perspektifle ele alarak, Türk milletinin tarih sahnesindeki yerini ve dünya üzerindeki etkisini derinlemesine incelemiştir. Tansu, güçlü tarih bilgisi ve akıcı üslubu sayesinde, sadece bir tarihçi değil, aynı zamanda bir fikir insanı olarak da kalıcı bir çalışma bırakmıştır. İstanbul'un Fethi, sadece Osmanlı'nın değil, dünya tarihinin de seyrini değiştiren büyük bir dönüm noktasıdır. Bu olay, Türklerin siyasi birliği sağlamasının yanı sıra, Avrupa'ya da derinden etkilemiş; coğrafi keşiflerin başlamasına, Rönesans ve Reform gibi büyük hareketlerin doğmasına zemin hazırlamıştır. Fatih Sultan Mehmet ise sadece bir fatih değil, farklı inançlara gösterdiği hoşgörüyle Ortodoksluğun varlığını sürdürebilmesini sağlayan bir lider olarak öne çıkar. Böylece İstanbul'un Fethi, bir çağın kapanışı ve yeni bir çağın başlangıcı olarak hem Doğu'yu hem Batı'yı etkileyen küresel bir olay haline gelmiştir.

29 Mayıs 1953 tarihinde yayımlanan Hürriyet gazetesi haberinde ise “*İstanbul Fethi İçin Mısralar*” başlığıyla Nihad Sami BANARLI tarafından kaleme alınmış bir şiire yer verilmiştir.⁸¹

Nihad Sami Banarlı, Türk edebiyatının önemli isimlerinden biri olup, Türk edebiyatının hem öğreticisi hem anlatıcısı olarak öne çıkan önemli bir edebiyat tarihçisidir. 1907 yılında İstanbul'da doğan Banarlı, özellikle dil bilinci, edebiyat sevgisi ve kültürel mirasa olan bağlılığıyla tanınmıştır. Eserlerinde sade ve etkileyici bir üslupla Türkçenin güzelliğini ortaya koymuş hem eğitici kimliği hem de eserleriyle Türk edebiyatının gelişiminde kalıcı izler bırakmıştır. Bu özellikleri aşağıda yer alan şiirinde de yer almaktadır.

“İstanbul Fethi İçin Mısralar”

*Coşkunsu gönül, çekilmiyor set
Ruhum, yine dalga dalga hasret:
Gelseydin eğer Fetih gününde,
Vursaydı kulaklarımda nevbet;
Fâtih, yine ordunun önünde,
Çıkmış gibi bir kılıç, kınından,*

80 Milliyet, 29 Mayıs 1953, s. 5.

81 Hürriyet, 29 Mayıs 1953, s. 1.

Uçsaydı beyaz küheylanıyla.
Son haddine yaklaşınca savlet,
Şahin gibi şahlanıp da Sultan,
Fethin sesi yükselince bir gün,
At sürdüğü hür denizde, bir an,
Geçseydi bir ürperiş sulardan.
Top sesleri gürleseydi, yer yer;
Yer yer donanıp şehit kanıyla,
Olsaydı benim, bu şanlı belde.
Gülbangini dinletip yakından,
Dolsaydı sada sada o erler,
Gök kubbeli şehre bir seherde.
Ruhum bu tahayyülün yanından
Geçmekle de bahtiyar olurdu.
Tanrım! ki değer verip, ezelde,
Seçtin beni Fatih'in kanımdan;
Kıldın vatan en şerefli yurdu,
Ettin bana bir cihani kısmet
Göster, göreyim, şu göklerinde,
Bir ak bulut ortasında resmet, Göster.
Nasıl anlı şanlı girdi,
İstanbul'a ah İkinci Mehmed!
Lakin ben o kavmin oğluyum ki
Şahane gazâ devirlerinde,
Fâtih ile çağdaş olmasam da,
Tarihimî dolduran mehabet,
İstanbul'u zapt eden o cetler,
Bir gün uyanır kabirlerinde:
Toplar, yine anı şanlı gürler,
Fâtih, heyecanlanır derinde;
Geçmiş güne duyduğum bu hasret,
Bir vuslata yol bulur, müebbet,
Başlar yolun ortasında rüya.
Gök kubbede her sedadan üstün
Mimar Sinan'ım minaresinde,
İtrinin uğuldayan sesinde,
Namık Kemal'in nesirlerinde,
Yahya Kemal'in şiirlerinde⁸²

Nihad Sami Banarlı'nın "İstanbul Fethi İçin Mısralar" adlı bu şiiri, tarihî bir olayın ruhunu ve coşkusunu estetik bir dille aktararak, okuyucuyu adeta Fetih gününe götürmektedir. Banarlı, şiirinde hem geçmişe duyduğu hayranlığı hem de Türk milletinin tarihî kudretine olan inancını güçlü bir şekilde dile getirir. Fâtih Sultan Mehmed ve İstanbul'un Fethi etrafında şekillenen bu eser, tarihî olayları edebi bir hassasiyetle işleyerek, milletin ruhuna dokunan bir tarih ve sanat birleşimini temsil

eder. Fâtih Sultan Mehmed'e ve onunla özdeşleşen tarihe aidiyet duygusu, “*Fatih’in kanından gelmek*” gibi ifadelerle yüceltilir. Şiirin sonunda ise Fetihle yükselen medeniyetin Mimar Sinan’ın eserlerinde, İtrî’nin musikisinde ve Yahya Kemal’in şiirlerinde yaşadığı vurgulanır. Banarlı, bu şiiriyle Fetih ruhunun sadece bir zafer değil, aynı zamanda kalıcı bir kültürel miras olduğunu anlatmaktadır.

29 Mayıs 1953 tarihinde yayımlanan Yeni Sabah Gazetesinin Fetih ilavesinde ise “500. Yılda” başlığıyla İstanbul Vali ve Belediye Reisi “Ord. Prof. Fahrettin Kerim Gökay”ın yazmış olduğu metnine yer vermiştir. Ord. Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay, nöroloji ve psikiyatri alanındaki katkılarıyla tanınan önemli bir akademisyen ve kamu yöneticisidir. İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı olarak görev yaptığı dönemde, şehrin modernleşmesine katkı sağlamış, eğitim ve sağlık alanında önemli adımlar atmıştır. Onlarca okul yaptırmış ve sosyal yardımlar başlatarak halkın takdirini kazanmıştır. Hem akademik hem de kamu hizmetindeki dürüst yönetimiyle Türk toplumunda kalıcı bir iz bırakmıştır. Yazmış olduğu metin şu şekildedir:

“Beş yüz yıl evvel bugün insanlık alemi yeni bir çağın güneşiyle sabaha kavuşuyor, Orta Çağın karanlık perdesi kalkıyor, yeni bir alemin fikir ve vicdanları aydınlatan nuru insanlık ufuklarını aydınlatıyor. İnsan hakları, fikir ve vicdan hürriyeti geniş bir saygı görüyor. İlim sever Türk hükümdarı Fatih beyaz atı üstünde surlardan içeri girerken Bizans medeniyetini, medeniyetin eserlerini koruma emri dokunulmamasını haşmetle irade ediyor. Bugün beş yüz yıl sonra şanlı ecdadımızın azametli mefahirile öğünüyoruz.

İstanbul’da Bizans’ın, Türkün eserleri yan yana ihtişamla kültür dünyasını zenginleştiriyor. Milli tarihimizin abideleşmiş şaheserlerini, Sinanların ölmezlerini, milli hazinemizin erişilmez servetlerini taşıyan İstanbul beş yüzüncü yılını memleketin parlak yarınına inanla imanla bakarak idrak ediyor. Fatih’in eserlerini onarma ile işe başladık. Bir zamanlar ihmale uğramış Fatih külliyesi tamir ediliyor, Fatih civarı baştan başa ele almıştır. Onun büyük ruhunu, en büyük saygımız eserlerini onarma, onun adına ilmi eserler neşretmek suretiyle sadetmek yolundayız. Ulu Tanrı bizleri hiçbir sahada mahcup etmesin, büyük milletimize ebede kadar şanlı melahir nasip etsin.”⁸³

Vali, bu konuşmasında İstanbul’un Fethinin 500. Yıl Dönümünde Fatih Sultan Mehmed’e duyulan derin saygıyı aktarmak istemektedir. Fetih, Orta Çağ’ın karanlığından çıkarak yeni bir çağın, özgürlük ve insan hakları gibi evrensel değerlerin başlangıcını simgelemektedir. Fatih’in Bizans’a zarar vermek yerine onu koruma kararlılığına dikkat çekilirken, İstanbul’daki Bizans ve Türk medeniyetlerinin bir arada varlığına da övgü yapılmaktadır. Ayrıca, Fatih’in eserlerinin onarılması ve mirasının yaşatılması gerektiği, Türk milletinin geçmişine saygı göstererek geleceğe umutla bakması gerektiği mesajı verilmektedir.

Yine 29 Mayıs 1953 tarihinde yayımlanan Yeni Sabah gazetesi haberlerinde ise Prof. Dr. Süheyl Ünver’in “Fatih Âlimlerle Beraber İstanbul’un Fethinde” yazısına yer vermiştir. Prof. Dr. Süheyl Ünver, tıp tarihi, Osmanlı tıbbı ve geleneksel Türk sanatları alanlarında yaptığı çalışmalarla Türkiye’nin kültürel mirasına büyük katkılar sunmuş önemli bir akademisyen ve sanatçıdır. İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü’nü kurarak tıp tarihi araştırmalarını sistematik hale getirmiş, Osmanlı ve İslam tıbbına dair el yazmalarını inceleyerek önemli eserler vermiştir. Aynı zamanda minyatür, tezhip ve hat sanatlarında da büyük ustalık göstermiş, İstanbul’un tarihi dokusunu resmetmiştir. Hem bilim hem de sanat alanında yaptığı çalışmalarla çok yönlü bir ilim

insanı olarak öne çıkmaktadır. Ünver'in söz konusu eseri aşağıda olduğu gibidir:

“Fatih, Alimlerle Beraber İstanbul’un Fethinde”

Fatih’in genç yaşındaki muhik ve yerinde teşebbüsüyle İstanbul’un alınması çok feyizli şu neticeleri vermiştir.

1 Eski devri kapatmış, yeni bir devri açmıştır.

2 İstanbul’u alınca hemen tedrisata başlatmıştır.

3 Şehrimizi Garpta bile o tarihte emsali olmayan müstakil bir Üniversiteye kavuşturmuştur.

4 İstanbul şehrinde derhal bir Müslüman Türk şehri yapmıştır.

5 İstanbul’un Türkleşmesinde ve imarında herkes Fetih mücahitleri gibi çalışmıştır.

6 İstanbul, alim ve mütefekkirlerin ve bütün sanat adamlarının yuvası olmuştur.

Fatih Sultan Mehmet, alimleri, devlet otoritesine geçenlerin fevkinde sayıyordu. O kadar ki sadrazamı bile yanında oturamaz ve ancak ayakta durabilirken başına sarığını saran ve cübbesini giyen bir alim, huzurunda oturabilirdi. Alimlere itimadı pek fazla idi. Onları çok sever, sayar ve hatta her hususta reylerini doğru izhar etmelerine imkân verirdi. Bu cibetle onlar bu fikir serbestliği içinde çok müreffeh bir hayat sürdürdüler.

Fatihin alimlere o kadar itimadı vardı ki her vakitli gibi İstanbul Fethinde de en güzide âlimler, yanında bulunmuş ve harp meclislerinde onların fikirlerin den istifade etmiştir. Bu Fatihin o tarihlerde bulunduğu 22 yaşlarında bile olgunluğunu göstermiş ve herkesin olduğu gibi bilhassa alimlerin harp ve safhaları hakkında fikirlerinden faydalanmağı asla ihmal etmemiştir.

Alimleri onun zamanında muhakkak ki siyasete karışmazdı, fakat devlet idaresi hakkında fikirleri sorulurdu. Bu hususta en çok reyini izhar edenlerden hocası Molla Gürani’i vezir yapmak ister, lakin o itizar eder ve der;

Senin kapında gözüne girmek ve vezir olmak için çalışan gençler var, onlara takaddüm ederek terfilerine mâni olmak ve yerlerini almak istemem.

Zannederim ki Fatih bu kadar feragatle düşünen ve hiçbir mevki ve para hırsı gütmeyen âlimleri bu cihetle çok sever ve daima mütalaalarından istifade ederek onları memleketimizin doğru söyleyen çok yüksek ve liyakatli güzideler sınıfını teşkil etmelerini ister ve her türlü tenkitlerine bile sonsuz bir tahammül gösterirdi. Garpte Fatih düşmanlığı ananevi bir hal almıştır. Etrafını bu kadar dürüst ve fazıl bir zümrenin almış bulunması, Fatihin asla uygunsuz hareketler yapmadığının da güzel bir tezahürüdür.

İstanbul Fethinin Ni’mel- Emiri Fatih’tir. Nimel- Ceyl payesini alanların ise baddü hesabı yoktur. Bu sırada İstanbul semtlerine ve mahallelerine eserleriyle isimleri verilen Molla Hüseyin, Molla Gürani, Molla Zeyrek, Ak Şemsettin, Molla Ali Tûsi (müderres) hem Ni’mel Ceyşden hem muhasara esnasında Fatihin harp meclisi azasından ve hem de fethi müteakip hayır eserleri ve tedrisatıyla hizmet eden en güzide insanlardandır.⁸⁴

Resim 19: Fatih Sultan Mehmed'in Bir Minyatürü (Dr. Süheyl Ünver Koleksiyonundan)⁸⁵

Yazar, bu metinde Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'un Fethindeki önemli rolüne ve âlimlerle olan ilişkisine değinmiştir. Fatih, genç yaşına rağmen İstanbul'un Fethinden sonra eski devri kapatarak yeni bir devri açmış, şehri hızla Türk ve Müslüman kimliğine büründürmüştür. Ayrıca, İstanbul'da eğitim sistemini başlatmış ve bir üniversite kurmuştur. Fatih'in âlimlere olan büyük güveni ve saygısı vurgulanarak onların fikirlerini her alanda dikkate aldığı ifade edilmiştir. Âlimlerle birlikte savaş meclislerinde de yer alarak, onların akıl ve deneyimlerinden faydalanmıştır. Örneğin, hocası Molla Gürani, Fatih'in onu vezir yapma teklifini geri çevirerek yüksek ahlaki değerlerle örnek olmuştur. Metin, Fatih'in yönetimindeki âlimlerin devletin doğru yönetilmesindeki rolüne ve Fatih'in onları nasıl yüksek bir sınıf olarak görmek istediğine dikkat çekmiştir. Ayrıca, İstanbul'un Fethine katkıda bulunan âlimlerin adları verilerek bu dönemin kültürel mirası da aktarılmıştır.

29 Mayıs 1953 tarihinde yayımlanan Uluova gazetesi haberinde ise Ahmet Kızıltan tarafından kaleme alınmış "500. Fatih Yılı Marşı" yer verilmiştir. Milli duygu ve düşünce temelli yazılan şiir şu şekildedir:

"500 Üncü Fatih yılı Marşı"

*Yine şahlandı Türkün tarihi baştan başa;
Berdi, cihan önüne bir emsalsiz temaşa.
Bu öyle coşup taştan, bayraklaşan bir gün ki;
İstanbul'un ufkunda haşmet azamet çünkü...
Garbın zulmüne karşı beslendi, nefretle kin;
Madeniyet uğruna şimşekleşen Fatihin.
Maltepe'de topları Haliç'te gemileri
Bir mahşer dehşetiyle sarsıyor göğü, yeri...
Şarktan garbe çığ gibi, surların tepesinden;
Gazilerin kükreyen Allah Allah sesinden
Fatih Sultan Mehmed'im, dolu dizgin atıldı;
Dünyayı alt üst eden bir devrin yaratıldı...
Yirmi milyonun kalbi, bir kalp olarak bugün*

*Çarpıyor nabzımızda bize en büyük düğün,
Beş yüziüncü yılıdır İstanbul'un hilali;
Vermemiş, vermeyecek bu millet istiklali...
Hâk ve hürriyet için savaşıarak bu yeri
Mukaddes varlık yaptı, Türkün eşsiz zaferi.
Nice taşlar devirip garbi getirdi dize,
Bir güneş gibi vatan doğurdu, Fatih bize...
Peşinden yürüyoruz, gururla aynı izde.
Bu vatan sevgisiyle tutuşan kalbimizde,
Sönmeyen meşaledir Fatihin şanlı adı;
Onun yarattığını, kimse yaratamadı...
İstanbul-Harbiye Ahmet KIZILTAN⁸⁶*

Şiir, Fatih Sultan Mehmed'i yalnızca bir askerî lider olarak değil, Doğu'nun siyasi ve kültürel iddiasını temsil eden bir figür olarak konumlandırır. 1453'teki Fetih, burada yalnızca bir şehir kuşatması olarak değil, Batı'nın baskıcı düzenine karşı doğudan yükselen bir alternatif medeniyet projesi şeklinde yorumlanır. "Medeniyet uğruna şimşekleşen Fatihin" ifadesi bu anlamda, Osmanlı'nın Roma'nın mirasını devralarak yeni bir dünya düzeni kurduğu iddiasını vurgular. Şiirde kullanılan tarihsel göndermeler örneğin "Maltepe'de topların, Haliç'te gemilerin geçişi", dönemin olağanüstü askerî stratejilerini hatırlatırken, bu teknik başarılar marşta neredeyse metafizik bir boyuta taşınır. Ayrıca şiirin dili, sadece geçmişi anmak için değil, güncel bir ulusal bilinci yeniden üretmek için de seferber edilmiştir. 1950'ler Türkiye'sinin modernleşme ve kimlik arayışları bağlamında düşünüldüğünde, bu marş hem Osmanlı mirasıyla barışmanın hem de millî bir tarihi anlatının inşasının şiirsel bir örneğidir. Böylece metin, fethi zamansal bir olay olmaktan çıkarır; onu tarihsel süreklilik içinde bir ideolojik ve kültürel miras olarak yeniden inşa eder.

29 Mayıs 1953 tarihinde yayımlanan Uluova gazetesi haberinde şiir bölümünde Ali Fuat AZGUR tarafından kaleme alınmış "Fethin Sabahından" şiirine yer verilmiştir. Ali Fuat Azgur hem hukukçu hem de edebiyatçı kimliğiyle, Türk kültürüne ve düşünce dünyasına katkılar sunan çok yönlü bir şahsiyettir. Bu yönüyle kaleme aldığı şiiri şu şekildedir:

"Fethin Sabahında"

*Gökler eğilip dağlara "kimdir?" diye sordu
Kimdir bu gelen gözleri şimşekleniyordu?
Bir kır atın üstünde ufuklar gibi mağrur
İstanbul'a kartalca bakan gözleri kordu.
Birdenbire enginlere şahlandı küheylân,
Birdenbire göğ kubbesi deryalara vurdu,
Yol vermek için Marmara deprendi yerinden
Yol vermek için Fatihe rüzgâr bile durdu.
Tekbir sesi aksetmede heybetle semada,
Bir yepyeni çağ açmada bir dev gibi durdu.
Kaç yüz senelik köhne Bizans can veriyordu,
Tanrım bu ne kudret bu ne heybet bu ne zordu*

Ali Fuat AZGUR⁸⁷

Ali Fuat Azgur 'un "*Fethin Sabahında*" adlı şiirinde, İstanbul'un Fethi büyük bir manevi ve tarihî olay olarak yüceltilir. Şair, "*Bir kır atın üstünde ufuklar gibi mağrur / İstanbul'a kartalca bakan gözleri kordu*" dizeleriyle Fatih Sultan Mehmed'i gururlu, kararlı ve lider bir figür olarak betimler. Doğa bile bu kudret karşısında sarsılır; "*Yol vermek için Marmara dependi yerinden / Yol vermek için Fatihe rüzgâr bile durdu*" sözleriyle fethin yalnızca insani değil, evrensel bir boyutta olduğu ima edilir. "*Tekbir sesi aksetmede heybetle semada*" dizesiyle ise, fethin aynı zamanda kutsal bir anlam taşıdığı, dinî bir coşku ve inançla gerçekleştiği vurgulanır. Şairin asıl anlatmak istediği, fethin yalnızca bir askerî başarı değil, "*bir dev gibi durdu*" ifadesiyle belirtildiği gibi, tarihin akışını değiştiren, çağ açan büyük bir dönüm noktası olmasıdır.

29 Mayıs 1953 tarihinde yayımlanan Milliyet gazetesi haberinde yayınlanan General Hüseyin Hüsnü Emir ERKİLET tarafından kaleme alınmış "*Sultan Mehmed'in Başarısındaki Sır*" başlıklı yazısına rastlanmaktadır. General H. E. ERKİLET Osmanlı ve Türk subayı, yazar ve siyasetçidir. Osmanlı ordusunda çeşitli görevlerde bulunduktan sonra Türk Silahlı Kuvvetleri'nde de önemli roller üstlenmiştir. I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda görev yapmış, özellikle askeri strateji ve tarih konularında çalışmalar yapmış hem askeri tecrübesi hem de saha görevleri sayesinde yazılarına teknik bir derinlik kazandırmıştır. II. Dünya Savaşı sırasında Almanya'ya yaptığı ziyaretle de tanınır. Savaş sonrası dönemde bazı siyasi tartışmaların içinde yer almıştır. Askeri ve tarihsel konularda yazılar yazmış, özellikle Osmanlı ve Türk askeri tarihi üzerine değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu tarihî perspektifini, Sultan Mehmed'in başarısının arka planını irdelediği metninde de açıkça ortaya koymuştur:

"Sultan Mehmed'in başarısındaki sır"

İstanbul'un sadece top kuvvetiyle, asker ve vasıta bolluğuyla zapt olunduğuna hükmetmek yanlış olur. Fatih Sultan II. Mehmed'den evvelki Osmanlı hükümdarları İstanbul'u altı defa zapta teşebbüs ettiler. Fakat her muhasarada şans Bizans'a yardım etti ve bir takım iç ve dış sebepler ve gaileler yüzünden teşebbüse yarıda bırakılarak muhasaralar kaldırıldı. Yalnız II. Mehmed'in muhasarası fethi kadar devam etmiş ve muvaffak olmuştur. İstanbul'un Türkler tarafında zapt edilmesiyle 1123 yıllık Şarkı Roma İmparatorluğuna son verilmesi hadisesi, böylece tam beş yüz sene evvel bugün vuku bulup Orta Çağı kapatmış ve bütün dünya için yeni bir medeniyet asrı açmıştır.

İstanbul'un II. Mehmed tarafından fethini mümkün kılan sebep ve tedbirler tetkik olununca ehemmiyet ve tesiri dünya çapında muazzam olan fethin tesadüflerin yardımıyla vuku bulmadığı veya sadece kuru bir kalabalığın nasıl aldığı kolaylıkla anlaşılır.

II. Mehmed'in, Türk toprakları ortasında yabancı bir cihanı veya ecnebi bir ada halinde kalarak bütün etrafı çoktan zaptedilmiş bulunan Şark Roma İmparatorluğunun ülkesiz payitahtı İstanbul'un gayri tabi durumuna bir nihayet vermek için bu şehri zapt etmek ve bu suretle peygamberimizin büyük tebşirlerine mazhar olmak hususunda büyük ve teskin kabul olmaz bir azim ve heves beslediği, tarihi kaynakların şahitlik ifadeleriyle sabittir. Babası II. Muradın ölmesi üzerine, 1451'de ikinci defa ve kat'i olarak tahta oturduktan itibaren başlıca bedel ve düşüncesi İstanbul'a zapt etmek olmuş ve bu emelini gerçekleştirmek için gece ve gündüz hazırlıklarda bulunmuştur. O zaman henüz 19-20 yaşlarında bir delikanlı idi

ve buna rağmen bütün hazırlıkların sonuna kadar, meramını saklamayı bilmiştir. İstanbul'un Fethinde muvaffakiyet merkezi, hatta birincisi budur, yani emelini sonuna kadar gizlemektir.

Bununla beraber İstanbul muhasarası bir baskın şeklinde olmamıştır ve olamazdı. Çünkü bu kadar muazzam bir teşebbüs ancak bir dereceye kadar gizlenebilirdi. Fakat, Fatih tuttuğu siyaset tarzıyla Bizans'a devamlı bir şüphe ve tereddüt içinde bırakabildiği gibi muazzam hazırlıklarını o kadar bir süratle yapabilmişti ki Avrupa Hristiyan Alemi Bizans'ın imdadına gelebilmek için vakit bulamadı.⁸⁸

II. Mehmed'in ne kadar çabuk iş gördüğünü anlamak şu tarihlere dikkat etmek kifayet eder: Cülusu 18 Şubat 1451 de olmuştu.

Karaman isyanı tenkili ve Menteşe Beyliğinin istirdadı gibi ehemmiyetli işlerden sonra 50.000 kişilik bir ordu ile Rumelihisarı'nın bulunduğu yere gelerek Boğazkesen kalesini inşa ettirmeğe başlaması 26 Mart 1452 de olmuştur. Yani cülusta hisarın inşasına başlaması arasından ancak 13 ay kadar bir zaman geçmiştir ki, İstanbul'a zaptı için gereken büyük birer Anadolu ve Rumeli ordularının hazırlanmaları da bu zamana dahildir. Anadoluhisarı'nın tam karşısına boğazın en dar (700) metrelik yerinde Rumelihisarı gibi muazzam bir müstahkem mevkiin inşasıyla beraber Anadoluhisarı'n da tamiri ve onlara konacak büyük topların döktürülerek yerleştirilmesi ve birçok işler için yalnızca üç buçuk ay gibi çok kısa bir müddet kâfi gelmiştir. İşte İstanbul'un fethini mümkün kılan sebeplerden biri de işte bu muazzam sürattir.

Rumelihisarı inşasından sonra Fatih, Bizans'a harp ilanında artık bir mahzur görmemiştir. Zaten bunun sebebini ona bizzat Bizanslılar tedarik edip vermişlerdi. Ondan sonra da II.Mehmed'in Galata Ceneviz kolonisiyle bir tarafsızlık imzalaması, 50.000 kişiyle Rumelihisarı'ndan 25 Ağustosta hareket ederek İstanbul surları karşısında ordu kurması, burada 3 gün süren tetkiklerden sonra Edirne'ye gitmesi, burada da bir çok hazırlıklarla beraber dünyanın ilk en büyük topuna döktürmesi ve sonra bu ve diğer ağır topları şubat ayı başında Edirne'den hareket ettirerek kendisinin de ordu ile 13 Martta İstanbul'a yürüyerek 3 Nisanda Bizans sınırlarının karşısına gelerek ertesi gün muhasaraya başlaması baş döndürecek işlerdendir.

Bundan sonra da 12 Nisan da çok ağır, ağır ve orta çapta topla İstanbul müdafaa duvar ve kulelerini bombardımana başlayan Fatih'in, yine baş döndüren bir süratle, onları fethettiğini, 70 kadar harp gemisini karadan yürüterek. 22 Nisan sabahı ansızın Haliç'e indirttiğini, yeniden döktürttüğü ve Beyoğlu sırtlarına yerleştirttiği havan toplarıyla Galata üzerinden aşırı atışla Haliç'in içindeki Bizans gemilerini batırttığını ve 23 Nisan'da Haliçte fevkalade fenni ve topla müsella müstahkem bir köprü kurdurarak İstanbul ve Beyoğlu cihetlerini birbirine bağladığını görürüz.

Fatih, İstanbul'u zapt etmek için yalnız her maddi vasıta ve tedbire müracaatla kalmayarak aynı zamanda Türk ordusunun maneviyatını yükseltmek ve bilakis Bizanslıları maneviyatını kırmak için her çareye, hatta İstanbul'un içine bozguncular sokmağa teşebbüs etmiş hasılı hiçbir tedbiri harap elememiştir. İşte İstanbul, Fatihle maiyetinin böylece hummalı ve pek yerinde çalışmaları ve hiçbir şeyi tesadüfe bırakmamaları sayesinde zapt ve feth olunabilmiştir. İstanbul'un sadece top kuvvetliyle ve asker ve vasıta kalabalığıyla zapt olunduğuna hükmetmek yanlış olur. İstanbul'un fethinde göze çarpan esaslı bir noktada

ocağın sonunda Türklerin yalnız istihkam inşa etmek, intizam top ve havan icat etmek, fenni bir köprü kurmak değil, fakat aynı zamanda muharebe esnasında müteharrik büyük kuleler icat ve inşa etmek harikalar yaratmak ve bütün bunları maksat uğrunda müttehit ve mütekasif bir surette muvaffakiyetle kullanmak kabiliyetini gösterebilmiş olmalarıdır.⁸⁹

Yazıda, İstanbul'un Fethinin sadece askeri güçle değil, stratejik zekâ, teknik yenilikler ve moral üstünlüğü ile gerçekleştiği ifade edilmektedir. Bu köşe yazısında, İstanbul'un Fethinin yalnızca askerî güç ve top teknolojisiyle değil, Fatih Sultan Mehmed'in ileri görüşlülüğü, stratejik zekâsı ve olağanüstü planlama kabiliyetiyle gerçekleştiği anlatılmaktadır. Yazar, daha önceki Osmanlı hükümdarlarının İstanbul'u altı kez kuşattığını ancak başarısız olduklarını vurgulayarak, II. Mehmed'in başarısının "emelini gizlemesi", "muazzam bir süratle hazırlık yapması" ve "hiçbir tedbiri ihmal etmemesi" sayesinde gerçekleştiğini örneklerle açıklar. Örneğin, Rumelihisarı'nın 3,5 ayda tamamlanması, dev topların dökülmesi ve gemilerin karadan yürütülmesi gibi olaylar Fatih'in kararlı ve yenilikçi ruhunu yansıtır. Ayrıca, ordunun maneviyatını yükseltme çabası ve Bizans'ın içine casuslar sokması gibi psikolojik hamleler de anlatılır.

Yazarın asker kökenli olması, olaylara bir komutan gözüyle ve sistematik bir bakış açısıyla yaklaşmasını sağlamıştır. Fethi sadece bir zafer değil, planlama, organizasyon ve uygulama başarısı olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle yazı, askeri disiplinle şekillenmiş bir analiz örneğidir ve Fatih'i bir savaşçıdan çok stratejik bir lider olarak ön plana çıkarır.

29 Mayıs 1953 tarihinde yayımlanan Ulus gazetesi haberinde ise Hüseyin Cahit YALÇIN tarafından kaleme alınmış dönemin değerlendirilmesini yaptığı bir yazısına yer verilmiştir. Hüseyin Cahit Yalçın, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde hem edebi hem de siyasi kimliğiyle önemli bir figür olmuştur. Servet-i Fünun edebiyatının etkili isimlerinden biri olarak realizm ve natüralizmi benimsemiş, özellikle eleştiri yazılarıyla dikkat çekmiştir. Gazeteci olarak, Tanin gazetesinde İttihat ve Terakki'yi desteklemiş, Cumhuriyet döneminde de basın dünyasında aktif olmuştur. Düşünceleri nedeniyle sürgün ve baskılarla karşılaşsa da Batılılaşma ve özgür düşünce savunusundan ödün vermemiştir. Hem gazeteciliği hem de edebiyatı ile Türk fikir hayatında derin izler bırakmıştır. Dönemin toplumsal ve tarihî atmosferine dair yorumlarını yansıttığı yazısı şöyledir:

"İstanbul'un tarafımızdan zapt edilmesi beşeriyet tarihinde yeni bir devrenin açılmasını müjdelemişti. Bugün bu tarihi olayın beşyüzüncü senesi için bayram yaptığımız günlerde bize tarihi yeni bir devrin başlamak üzere olduğunu haber veriyorlar. Ortadaki çapraşık, çetin ve ıstıraplı vakıalar yeni devrin doğum sancılarından başka bir şey değildir.

Milletlerarası Basın Enstitüsünün Londra'daki son toplantısında bir Hintli mütefekkir ve gazeteci ile tanıştım. Kendisine Hintlilerin takip ettikleri politikayı anlayamadığımı söyleyerek nasıl olup da Bolşevikliğe karşı Garbin mücadelesine katılmadıklarını, bilakis tarafsızlık iddiası altında az çok Moskova'ya destekler gibi bir tavır takıntılarını sordum.

Verdiği cevap sade oldu. Büyük Avrupa devletleri bütün Uzakdoğu'yu ve Güney Asya'yı istismar ediyorlar dedi ve Asya milletlerinin birer müstemleke olmaya artık tahammülleri kalmadığını, bunun için de Batılılarla mücadele haline geçtiklerini anlattı. Bu cevap beni tatmin edemedi. Fakat, dedim, bu mücadelenin yalnız Moskofların işine yarayacağını düşünmüyor musunuz? Onlar bizleri tefrika ve mücadele halinde bulurlarsa kolaylıkla hepimizin hakkından gelirler. Herhalde, Bolşevik pençesi altında yaşamak Avrupalı bir

devletin müstemlekesi olmaya nispetle çok daha müthiş bir realitedir. Burasını hesaba katmıyor musunuz? Bolşevik tehlikesi geçinceye kadar, Moskofların hesabı tasfiye edilinceye kadar Batı ile iş birliği yapınız: ondan sonra, hürriyet ve istiklal isteyiniz. Beşer tarihinde emperyalizm faslının kapanmak üzere olduğunu fark etmiyor musunuz?

Hindistan bunun en hayret edilecek tek örneği değil mi dir? Avrupalılar artık Asya'yı müstemleke halinde istismar edemezler.

Hakkımız var, diye cevap verdi. Fakat Avrupalılar Asyalılara böyle birşey vaad etmiyorlar ki. Moskofov davası halledildikten sonra artık birer müstemleke olmaktan kurtulacaksınız desinler, bütün Asya kendileriyle beraber olur!

Ben buna verecek bir cevap bulamadım ve sustum. Emperyalist devletler hesabına bir vaade bulunmak ve teminat vermek cesaret ve hakkı bende yoktu. Esasen Bolşevik tehdidi ortadan kalktıktan sonra. Avrupalıların müstemlekecipleri kendi mukadderatlarına terk edeceklerine kendim de inanmıyorum ki. Fakat Asya kavimleriyle iş birliği yapmak, Asya'nın komünistler eline geçmesine mâni olmak, Hintli mütefekkirin dediği gibi, onlara istiklal vaadine bağlı ise bu vaad ile mesele halledilecek ise bunu yapmamak Avrupa için hakikaten bir intihar olacaktır. Çünkü vadetseler de etmeseler de Asya artık onların ellerinden çıkacaktır.⁹⁰

Şu var ki Asyalı kavimleri memnun edip kendileriyle beraber yürümeğe razı ederlerse, Moskoflar oraları zaptedemeyecekler ve dünyayı tehdit edemez hale geleceklerdir. Bundan da en büyük istifadeyi gene Batı devletleri elde edecektir. Çünkü hiç olmazsa anavatanlarında emin yadsıyacaklardır. Halbuki Bolşevikler Asya'yı ele geçirdikten sonra ne Avrupa kalacaktır ne Asya. Bunun için. Artık müstemlekecilikten yani geri milletleri bir sağma inek gibi kullanmak hürsından vazgeçmek Batılı devletler için bir zarurettir.

Mr. Churchill, bundan evvel İktidara geldiği zaman, ben haşmetpenahın İmparatorluğunu tasfiyeye gelmedim demişti. Fakat herşeye rağmen bu imparatorluğa tasfiyecilerin kazması darbelerini indirdi. Mısır'da son tutanak noktaları olan Süveyş 'de ne kadar zorlukla kaldıkları göz önündedir. Dünyanın haline bakılacak olursa, artık emperyalizmin son nefeslerini almak üzere bulunduğu tasdik edilebilir. Belki elli sene sonra, belki daha evvel, Asya, Asyalıların olacaktır. Belçika gibi, Hollanda gibi, Portekiz gibi birer avuç sayılabilecek milletler milyonlarca insanı istismar edebilecekleri gibi İngiltere ve Fransa gibi büyük kuvvetli devletler de milli hudutları içinde yaşamak zorunda kalacaklardır. Bu içtinabı imkânsız bir tarih realitesidir. Artık büyük devlet Küçük devlet farkı beşer tarihinden kalkacak. Birleşmiş Milletler devri, insan cemiyeti safhası başlayacaktır. Bundan içtinabetmeğe buna mâni olmaya, bugün ne kadar muazzam olursa olsun, hiçbir devletin kudreti yetişmeyecektir. Zamanımızın yüksek siyasi ricali için bu hakikati anlayarak suyun akıntısına gitmek ve tarihin gelişmesine uymak memleketlerine insanlığa yapabilecekleri en büyük bir hizmet olur."⁹¹

Hüseyin Cahit Yalçın bu yazısında, İstanbul'un Fethini insanlık tarihinde yeni bir çağın başlangıcı olarak değerlendirirken, kendi dönemindeki siyasal çalkantıları da benzer bir değişimin işaretleri olarak yorumlar. Londra'da bir Hintli mütefekkirle yaptığı konuşmadan yola çıkarak, Asya milletlerinin artık Batı sömürgeciliğine karşı ayaklandığını ve bu direnişin bir nevi "doğum sancısı" olduğunu ifade eder. Hintlinin, "Avrupalılar bizlere bağımsızlık vaat etmiyorlar" sözleriyle aktardığı umutsuzluk, yazar üzerinde derin bir etki bırakır. Yalçın, bu noktada Batı'nın sömürgeci

90 Ulus, 29 Mayıs 1953, s. 1-3.

91 Ulus, 29 Mayıs 1953, s. 1-3.

politikalarını sürdürmekte ısrar etmesinin, Asya'nın Moskova'ya yönelmesine yol açabileceğini, bunun da Batı için büyük bir tehdit doğuracağını vurgular. Ona göre, “*Asya artık onların ellerinden çıkacaktır*” cümlesinde olduğu gibi, tarih geri döndürülemez bir şekilde ilerlemektedir. Yalçın'ın bakış açısı, dönemin siyasi panoramasını geniş bir tarihsel perspektifle ele alan aydın bir yazarın tavrını yansıtır. Emperyalizmin çöküşünü, kaçınılmaz bir tarihsel gerçeklik olarak görür ve Batı'nın bu değişime karşı direnmemesi gerektiğini savunur. Üslubu hem uyarıcı hem de çözüm odaklıdır; “*suyun akıntısına gitmek*”, yani tarihin yönüne ayak uydurmak gerektiğini belirtirken, düşünce hayatının önde gelen isimlerinden biri olarak insanlık idealine olan inancını da korur.

29 Mayıs 1953 tarihinde yayımlanan Cumhuriyet gazetesi haberinde ise Türk eğitim tarihinde iz bırakan isimlerden biri olan Hasan Ali YÜCEL'in eserine yer verilmiştir.⁹² Hasan Ali Yücel 1938-1946 yılları arasında Millî Eğitim Bakanlığı yaparak Köy Enstitüleri projesini hayata geçiren isimlerden biri olmuştur. Dünya klasiklerini Türkçeye kazandıran Tercüme Bürosu'nu kurarak kültürel gelişime öncülük etmiştir. Eğitimin yaygınlaşması, laik ve çağdaş bir eğitim sisteminin oturması için büyük çaba harcamış, fikirleri ve reformlarıyla Türk aydınlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu bağlamda, İstanbul'un Fethi üzerine kaleme aldığı aşağıdaki metin, onun aydın fikir dünyasının izlerini taşımaktadır:

“Osmanlı devleti, Selçuk kalıntıları üzerinde Uç Beyliği şeklinde kurulduktan kısa bir zaman sonra arkasını Anadolu'ya dayayıp yüzünü Garba çevirmiştir. 1324'te Bursa'nın alınmasından ancak otuz yıl geçmişti ki, atalarımızı Avrupa kıyılarına ayak basmış görüyoruz. Bir otuz sene daha geçince Osmanlılar Bulgaristan'dadırlar. Hüdavendigar Muradın orduları 1389'da Kosova Meydan Muharebesi ile Avrupa kapılarına dayanıyor. Bu süratli ilerleyişe Garbdan gelen en kuvvetli tepki, Yıldırım tarafından 1396 Niğbolu önünde yok edilmiştir. Fakat 1402'de Şarktan kopan ve mayası yine bizden olan Timur, bu yeni doğmuş kuvvetli Türk devletini esip parçalıyor.

1402... Osmanlı devletinin kuruluşundan bu yana şöyle böyle bir asır. Buna yarım asır daha ilave ediniz elde edeceğiniz tarih şu olur:

1453, 1453...

İstanbul muhasarasına hazırlık ve Fetih.

Dünya tarihinin hiçbir faslında Timur'un ki kadar şiddetli bir yumrukla parçalanmış bir devletin, yarım asırda kendini toplayıp İstanbul kıymetinde bir şehre ve Bizans ehemmiyetinde bir devlete son verecek derecede kuvvetlenmiş olma görülmüş olaylardan değildir. Atalarımız bunu, büyük bir hayat hamlesiyle ve çok yüksek bir siyasi deha ile yapmağa muvaffak olmuşlardır. İstanbul'u açarak Orta çağı kapayan, onlardır.

1453'e kadar Osmanlıların baş durakları iki şehirdi; Bursa, Edirne. Bursa, Anadolu yakasının, Edirne Rumeli bölgesinin merkezi. Anadolu'nun kalbi yerinde olan Ankara'yı kesin olarak alan Sultan Murad Edirne'yi de zapt ederek tıpkı bir terazinin iki kefesini vücuda getirmişti. Fakat asıl ibreyi denk edebilmek için bu kefelerin ortasındaki tutmak yerini avuç içine almak gerekiyordu. Anadolu'da rakip Müslüman ve Hristiyan devletlerle çıkması muhtemel savaşlar ve Rumeli'de atlaya atlaya yapılan şiddetli akınlar, böyle birbirine uzak iki merkezden zor idare edilebilirdi.

Edirne'nin daha hareketli ve daha atılgan ruhu, Hüdavendigar Murad ve ondan sonraki Osmanlı hükümdarlarını Bursa'nın daha nizamlı, daha muhafazakâr hayatından koparıp kendi

hür havasına çekiyordu. Edirne; kuzeye, batıya ve nihayet güneye hareket ettirilecek ordular için bir umumi karargâh olmuştu. Bezm ile rezm, eğlence ile döğüşme arasında taksim edilen Osmanlı Hükümdarlarının günlük hayatlarına Edirne daha uygun geliyordu. Osmanlı padişahlarının en büyüklerinden biri olan II. Murad Edirne'de öldü. Osmanlı devletini tam bir İmparatorluk haline getiren Fatih Mehmed Edirne de saltanat tahtına oturdu.

Osman Bey'in kurduğu küçük devlet, adım adım İstanbul'un etrafında büyümüştür. Osmanlı devleti büyüdükçe İstanbul sarılıyordu. II. Muradın oğlu yine Mehmed'e bıraktığı ülke, bu muhteşem hedefin düşmesi için en olgun bir halde idi. Ne Emevîlerin ne de Abbasilerin sevk ettikleri büyük Arap orduları, bu hedefi elde edememişlerdi. İslam dünyasınca malum olan iki istikametten birinde Kadsiyenin düşmesi, Peygamberinizin Müslümanlara gösterdiği gayelerden birincisinin gerçekleşmesini temin etti. Fakat ikinci gaye olan Bizans ve İstanbul hakkındaki görüşü tahakkuk edebilmek için Osmanlı Türklerini ve II Mehmed'i sekiz buçuk asır bekledi. Arap orduları ya Şamdan ya Bağdat'tan hareket ediyordu. İstanbul'un surları önünde kifayetsiz ve tecrübesiz bir savaşı duraklıyor, sonra geldikleri gibi dönüyorlardı. Yalnız inanmak ve kendi basına manevi kuvvetler zafer için yetmiyordu. Osmanlılar, yüz elli sene, Bizanslılarla ve diğer Balkan kavimler ile dostça veya düşmanca temas ederek onların hayat şartlarını ve savaş vasıtalarını iyiden iyiye öğrenmişlerdi. Aynı tekniğin Aletlerini kullanmadan iki milletin savaşmasında zafer elde edilemeyeceğini bizimkiler pek yakından biliyorlardı. Fatihin Edirne'de döktürdüğü topraklar, dünya harb tarihinde topçuluğun ehemmiyetini ispat eden ilk misali İstanbul surlarını delirken vermişlerdir.

Yüz elli senelik, İstanbul kuşatması; Osmanlıların maddece ve rubça diğer komşularına üstün olduğunu göstermiştir. Mala, cana tecavüz etmeyen Türk akıncıları yabancıların ruhuna telkin ettikleri adalet hissiler; henüz zaptetmedikleri memleketlerde oturan başka dinde ve başka kültürdeki milletleri kendilerine hayran bırakmışlardı. Bunun neticesi, hayati ve iktisadi emniyetin kendi hüküm darlarından çok Osmanlı beylerinin idaresinde olduğunu anlatarak, bozuk bir yaşama nizamından düzgün bir yaşama nizamına geçmeleri arzusunun onlarda uyanmaması oldu. Osmanlı iktidarı, kimsenin dinine zorla karışmıyor, kimsenin yaşama vastası olan toprağını elinden almıyordu. Manevi baskı yapmamakla Osmanlılar, ileriki ya uyruklarının gönüllerini de fethetme muvaffak olmuşlardı.

Türk ordu ve donanmasının sardığı Bizans, maddi ve manevi hayat bakımından ağır bir iş baskısı altında idi. Rum ve Latin kiliseleri birleşmeli mi, ayrı mı kalmalı; davasının buhranları içinde idi. Bir taraftan saray ruhbanları, papazlar, diyakoslar İmparatorla beraber Kardinal İzidor'un yaptığı Katolik ayininde hazır bulunurken diğer rahibler ve keşişler bundan nefret edip Patrik Gennadius'ün kapanmış olduğu manastıra sığınıyorlardı. Hatta en nüfuzlu Bizans şahsiyetlerinden biri olan Amiral Notaras, bir gün Kostantaniyede kardinal şapkası görmektense Türk sarığı görmeyi tercih edeceğini söylemekten çekinmiyordu. Halkın büyük çoğunluğu da bu inanışta idi. Muhasara sırasında Osmanlı ordusunda bulunan Macar elçisi, büyük topun atılmasında hazır bulunurken nişancının acemiliğini görün ona yapacağı şeyleri canla başla öğretmişti. Çünkü Hristiyan Aleminin selametini İstanbulun Türkler eline geçmesinde görüyordu.

Fatih, maddi ve manevi olarak atalarının sardığı İstanbul surları önünde elli üç gün ve gece bir an rahat etmeden askerlerini hücumu sevk ediyor; hazırlıklara nezarete bulunuyor; donanmasını karalardan aşırıp Halice sokuyor; tam bir kumandan olarak aksakallı paşalarına emirler veriyor; durup dinlenmeden uğraşılıyor; tehlikelerden sakınmadan ileri

atılıyordu. 29 Mayıs sabahı, bu sabah, şafakla Türklerin hücumu başladı. Allah Allah sesleri Bizans kapılarını zorlayıp sehrin göklerini titretiyordu. Borular ve davullar, gürleyen topların iniltilerini korkunç bir musiki ile karıştırarak surlar üstünde döğüşen Türk askerine kuvvet, Bizans savunucularına haşyet veriyordu. Mahsur hükümdar erkekçe döğüşti. Fakat gelen kudret, önünde durulmayacak kadar heybetli idi. Türklerin müttefiki, maddi ve manevi üstünlüktü. Yani Kaza ve Kader idi. İstanbul, kuruluşunun 1125. yılında düştü.

Topkapıdan İstanbul'a, beyaz atının üstünde, başında tuğlu tulgarı, sağ elinde pırıl pırıl kılıcı, Müslümanlığın ve Türklüğün muhteşem timsali Fatih, vezirleri, uleması ve kahraman askeriyle girdi. Fatih kimdir İstanbul'a giren bu yiğit, delikanlı hükümdarı kendinden dinliyelim.⁹³

Ben, ki Emir- i Azam Sultan Murad Beyin oğlu Padişah-ı muazzam ve Emir-i Azam Sultan Mehmed Beyi, yeri ve gökü yaradan namına, büyük Peygamberimiz Muhammed namına, biz müslümanların inandığımız yedi ayet namına, Allahım yüz yirmi dört bin peygamberi namına, büyük babamın ve babamın ruhuna, oğullarımın namına, kuşandığın kılıç aşkına yemin ederim ki;

Fatih, bu Fatihti. İstanbul'un Fethiyle insanlık, Şarkta ve Garbda büyük bir tarih olayının doğuşuna şahid oldu. Şark İslam Dünyası, Haçlı ordularıyla bozulan huzur ve sükûnunu yeniden kazandı. Hatta Fatihten hiç haberi olmayan müslüman kitleler bile emniyete erdiler. Hristiyan Garb, İstanbul'un düşüşü ile sarsıldı, fakat uyandı. Dini tasssubun boyunduruğundan silkinip eski Yunandaki serbest dönüşün yeniden hayat verici kaynaklarına döndüler. Her tefekkür hareketi olan Renaissance, meydana geldi. Bunun sonucu olan ve Hristiyanlığı milli bir din haline getiren reforma kalkınma oldu. Bütün dünya milletlerinin kendi dilleri, dinleri ve umumiyetle kültür ve hayat şartlarına göre geçirecekleri gelişme merhalelerinin her yerden önce Avrupada oluşu amillerinden biri, İstanbul Fethi olmuştur. Yeniden doğuş sebeplerinin belki en önemlisini biz vücuda getirdiğimiz halde bundan haberdar olmadığımız şüphesizdir. Hatta bugün bile bu noktayı henüz anlamamış olanlarımız, az sayılamaz. Fethi bu cepheleriyle, ciddi ve korkusuz, inceleyip anlamaya ve anlatmaya ihtiyaç vardır. Bunu ilerinin işi bilerek büyük günün milli heyecanını yaşamağa kendimizi bırakalım. Bütün Türk milleti, şu anda, hürmet ve minnet duygularıyla Fatihin sandukası etrafına toplanmış haldedir. Durmuş, başında bekler bir kavm türbedarın! Sözüünün gerçekleştiği bu tarihi gün, Türk ruhundaki İstiklâl aşkının yeni bir hamlesine ileri istikamette bir dönüm noktası olsun."⁹⁴

Hasan Ali Yücel, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan İstanbul'un Fethine kadar geçen süreci, sadece askeri zaferlerle değil, kültürel ve stratejik etkileşimlerle de ele alır. Yücel, Osmanlı'nın hızla büyüyerek İstanbul'u Fethetmesinin, Orta Çağ'ın kapanıp yeni bir dönemin başlamasına yol açtığını vurgular. İstanbul'un Fethi, Batı'da Rönesans'ı tetiklerken, aynı zamanda İslam dünyasında da önemli bir dönüşümü başlatmıştır. Yücel, Osmanlıların sadece askeri üstünlük sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda Batı dünyasıyla etkileşime girerek onların kültürünü ve stratejilerini öğrenip kendi zaferlerinde kullandığını belirtir. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u Fethetmesi, sadece bir askeri başarı değil, kültürel, dini ve toplumsal bir dönüşümün başlangıcıdır; bu zafer hem Batı'da hem de İslam dünyasında büyük değişimlere yol açarak dünya tarihini şekillendiren önemli bir dönüm noktası olmuştur.

93 Cumhuriyet, 29 Mayıs 1953, s. 2.

94 Cumhuriyet, 29 Mayıs 1953, s. 2.

29 Mayıs 1953 tarihinde yayımlanan Yeni Konya gazetesi haberinde ise Mehmet ÖNDER tarafından kaleme alınmış “*Fethin Beş Yüzüncü Yılında Fatih ve Konya*” başlığıyla eserine yer verilmiştir. Mehmet Önder, Türk sanat tarihi, halkbilimi ve kültür araştırmaları alanında önemli katkılar sunmuş, bir akademisyen, yazar ve bürokrattır. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü’nden mezun olduktan sonra Fransa’da müzecilik alanında ihtisas yapmıştır. Konya Mevlâna Müzesi Müdürü, Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü ve Kültür Müsteşarı olarak görev alarak Türkiye’nin kültürel mirasının korunmasına büyük katkılar sağlamıştır. Akademik titizliği ve sanata olan duyarlılığı ile hem eserleri hem de yöneticilik kariyerinde aldığı kararlarla Türkiye’nin kültürel ve sanatsal gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. 23 Ağustos 2004’te vefat eden Önder, geride bıraktığı mirasıyla hâlâ anılmaktadır. Söz konusu yazısında, İstanbul’un Fethini Konya perspektifinden ele alarak, tarihsel sürekliliğe dikkat çekmiştir. İlgili metin aşağıda sunulmuştur:

“Fethin Beş yüzüncü yılında Fatih ve Konya”⁹⁵

Fatih Sultan Mehmed, İstanbulu aldıktan sonra, payitahtında oturup kalmamış, yeni seferler ve seferlerin peşisıra sürüklenmişti. Bu seferlerden biri de yıllardan beri devleti uğraştırmış olan Anadoludaki Karaman Beyliği idi.

Fatih’in Karaman seferi, tarafımızdan bir kaç defa ele alınmış olmakla beraber, Fethin beş yüzüncü yılını idrak ettiğimiz bugün, mevzuya kısaca temas etmekten kendimizi alıkoyamıyoruz.

Bilindiği üzere, Çelebi Sultan Mehmed’in damadı Karamanoğlu İbrahim Bey, otuzdokuz yıl Konya tahtında hüküm sürdükten sonra, 1463 de ölmüş, devleti büyük oğluna İshak Bey’e bırakmıştı. Fakat tahtın varisi çoktu. Kardeşleri buna razı olmayarak onu Konya’dan çıkarmışlar, Pir Ahmed Bey’e idareyi vermişlerdi. Pir Ahmed önce İshak Bey, sonra da kardeşi Kasım Bey’le uğraşmış, taht el değiştirmiş, yine Pir Ahmed’de kalmıştı. Pir Ahmed’in Osmanlı Devleti’ne muhalefeti, aleyhine ittifaklar tesisi Fatih Sultan Mehmed’i gazaba getirmiş ve şu meşhur beyti söyletmiştir;

Benimle Saltanat lafin edermiş ol Karaman’ı

Hüda fırsat verirse gör kare yare Karaman’ı...

Ülkeler fethetmek, geniş bir saltanat kurmak arzusu İçinde kıvranan genç ihtiraslı Padişah Sultan Mehmed, 1466 yılında büyük bir ordu ile Karamanoğlu Devleti üzerine yürümüş, önce Takkeli dağ tepesindeki Kevale kalesini, sonra da Konya’yı zaptetmiş, Pir Ahmed Beyin kaçtığı Larendede (Karaman) üzerine yürümüştü. Fatih Konyada iken harap olan Konya kalesini tamir ettirmiş, para bastırmış Veziriazam Mahmut Paşa’yı Pir Ahmed’i yakalamak üzere vazifelendirmiş, Konya ve Larendeki sanat erbabının İstanbul’a sevki için emirler vermişti.

Mahmud Paşa’nın rakibi olan Rum Mehmed Paşa, Vezir-i Azam’ın Karamanoğluna müsamaha ettiğini, Konya ve Larendede halkından fakir olanlarını İstanbul’a sürdüğünü, zenginlerden rüşvet alıp yerlerinde bıraktığını söyleyerek Paşa’yı azlettirmiş, kendisini Sadrazam tayin ettirmişti. İnsafsız bir rum dönmesi olan bu adam Konya ve Larendede birçok eşrafi öldürmüş, cami ve medreseleri soymuş, yakmış, fakir halkı esmiş ve İstanbul’a sürmüştür. Yerine geçen Sadrazam İshak Paşa ise (1470), Karamanoğlu Pir Ahmedi takip ettiyse de yakalayamamış, Aksaray’dan bir kısım halkı İstanbul’a nakletmişti.

1471 yılında, Karaman illerine (Konya ve havalisine Gedik Ahmed Paşa gönderilmiş, Alalye (Alanya) ve Silifkeyi almış, bazı kaleler fethile, neticede Karaman Valisi şehzade Mustafa ile

birlikte, Karaman Devletine son vermişlerdir.

İstanbulun imar ve iskânına, Türkleştirilmesine ve kütle halinde nüfus getirterek kalabalıklaşmasına gayretler sarfeden Fatih Sultan Mehmed, bu siyasetini takviye için, Konya ve havalisindeki asil ve su katılmamış Türkleri ve hele bilhassa bunların içindeki san'at erbabını İstanbula, Rumelideki sevkülceys noktal nazarından gayet mühim olan yerlere, yerleştirmiştir. Evliya Çelebi (c; 1. 8: 44), Konyadan ve Larenden getirilen halkın İstanbulda Büyük ve Küçük Karaman semtlerine Aksaraydan getirilenlerin ise Aksaray semtine yerleştirildiğini ve Anadoludan gelen muhacirlerin ayrı ayrı yerlerde iskan edildiklerini zikretmektedir. Konyadan ve Lârendeden kaç kişinin kimlerin İstanbula nakledildiği kesin olarak bilinmemekle beraber, 882 h. 1478 m. yılında İstanbul kadısı Muhiddin efendi tarafından yapılan bina tahririnde, Konya ve Larendeden yalnız İstanbul semtine yerleştirilenlerin 384 hane olduğu gösterilmiştir. Her haneye vasati 5 kişi kabul edersek bu semte 1920 Konyalının yerleştirilmiş olduğu anlaşılır. Konya ve civarından getirilenlerin yalnız Müslüman Türkler olmayıp, Ordodoks'ların da getirildiklerini Prof. Yorga, Osmanlı Tarihinde zikreder. Fakat bu ordodoksların çok cüzi olduğu, esas naklin müslüman Türkler arasından seçilen kabilelerden ibaret olduğu kanaatindeyiz. Fatih bu siyasetinde, sanatkarlarla şehrin imarını, türklerle iskânını düşünmüş ve muhtaç olduğu kuvveti de Konya ve havalisinden temin etmiştir.⁹⁶

Mehmet Önder, Fatih Sultan Mehmed'in Karaman Seferine değinerek yalnızca askeri bir zafer olarak değil, aynı zamanda İstanbul'un kültürel ve toplumsal yapısını dönüştüren bir hamle olarak değerlendirir. Fatih, Karaman Beyliği'ni fethederek iç tehditleri ortadan kaldırmış ve Konya ile çevresindeki sanatkarları İstanbul'a getirerek şehri yeniden şekillendirmiştir. Bu göç, İstanbul'un kültürel çeşitliliğini arttırarak şehirleşme sürecini hızlandırmıştır. Önder, Fatih'in Karaman Seferi'ni sadece toprak kazanımıyla değil, aynı zamanda İstanbul'un imarını ve Osmanlı'nın gelecekteki kültürel zenginliğini sağlamayı amaçlayan bir strateji olarak yorumlar. Bu yönüyle Fatih, askeri zaferiyle birlikte kültürel entegrasyonu da göz önünde bulundurarak Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlenmesini hedeflemiştir.

SONUÇ

İstanbul, Osmanlı İmparatorluğu açısından hem dinî hem de stratejik bakımdan büyük önem arz eden bir hedef olmuştur. II. Mehmed, 1451 yılında tahta geçtikten sonra bu hedefin ehemmiyetini anlamış ve İstanbul'u fethetmeyi amaçlamıştır. Mehmed'i dış nedenler kadar iç nedenler de bir an önce fethetme zorlamıştır. Bu amaçla Osmanlı ordusu, büyük toprak ve donanma ile kuşatma hazırlığını tamamlamış ve şehri ablukaya almıştır. Kuşatma, 6 Nisan 1453'te Osmanlı ordusunun İstanbul önlerine gelmesiyle başlamıştır. II. Mehmed, yaklaşık 80.000 askerden oluşan bir ordu ve büyük topraklarla şehri kuşatmıştır. Osmanlı ordusu yoğun bir saldırı düzenlemiş ve bu saldırı sonucunda surlar aşılmıştır. Sabah saatlerinde Osmanlı askerleri şehre girmiştir. II. Mehmed, şehre girerek Ayasofya'ya yönelmiş ve İstanbul'un Osmanlı topraklarına katıldığını ilan etmiştir. İstanbul'un Fethi gerek Türk gerekse dünya tarihinde kendine önemli yer edinmiş bir gelişmedir. Tarihimizde yer alan önemli zaferlerin anılması, yaşatılması, önemli simaların genç kuşaklara tanıtılması hasebiyle fetih kutlamaları yapılmış ve bu törenler dönemin basınına yansımıştır. Sadece tarihi bir olayın anılması değil, aynı zamanda kutlamalar aracılığıyla, genç nesillere tarihin önemi aktarılmakta, fethin ruhu ve Fatih Sultan Mehmed'in liderliği örnek alınmaktadır. Ayrıca geçmişle günümüz arasında köprü kurarak, Türk milletinin tarihine olan bağlılığını ve ulusal

kimliğini güçlendirmektedir. İncelenen gazetelerden yola çıkarak özellikle 29 Mayıs 1953 tarihinde gerçekleştirilen 500. Yıl Dönümü kutlamaları, büyük bir coşku ve gururla icra edilmiştir. Yurdun dört bir yanında kutlamalar yapılmış ve törenlerde devlet erkanı da bizzat bulunmuştur. Bu anlamlı günde, ülke genelinde pek çok etkinlik düzenlenmiştir; törenler, defileler, balolar, spor müsabakaları ve yarışmalar organize edilmiştir. Kutlama Derneği, Fatih Sultan Mehmed'in portresini çoğaltarak, bu önemli olayı ölümsüzleştirmek için özel hatıra altınları ve posta pulları bastırmıştır. Dönemin önemli yazarları tarafından eserler kaleme alınmış ve basında yayımlanmıştır. Böylece, Fethin 500. Yıl Dönümü, somut ürünlerle gelecek kuşaklara taşınmıştır. Bu kutlamalar, yalnızca geçmişe bir saygı duruşu niteliği taşımakla kalmamış, aynı zamanda tarih bilincini ve ulusal gururu pekiştiren anlamlı bir etkinlik olarak hafızalara kazınmıştır. Yapılan etkinlikler zaman zaman eleştirilmiş olsa da halk nezdinde büyük tezahür görmüştür.

Sonuç olarak, İstanbul'un Fethi gibi olaylar, kültürel ve toplumsal bellekte bir "ulusun doğuşu" olarak yer alır. İncelenen gazetelerdeki yazılarda ana düşünce ise bu fikir üzerine inşa edilmiştir. Özellikle Türk kimliği açısından, İstanbul'un Fethedilmesi, hem Osmanlı İmparatorluğu'nun bir dönüm noktası hem de modern Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojik temellerinin güçlendiği bir olaydır. Yazılan eserlerde sadece fethi anmak değil ayrıca genç nesillere bu zaferlerin aktarılmasıyla birlikte tarihsel bir bilgi sunmak, aynı zamanda ulusal değerler ve semboller üzerinden bir "ortak geçmiş" oluşturmak hedeflenmiştir. Bu süreç, kolektif hafızanın inşasında merkezi bir rol oynamakta ve tarih, sadece geçmişin bir yansıması değil, aynı zamanda geleceğin şekillendirilmesinde bir araç haline gelmektedir. Bu etkinlikler, toplumsal yapıyı homojenleştirme ve devletin ideolojik söylemini nesillere aktarma işlevi görmektedir. Böylelikle, tarihsel zaferler sadece nostaljik birer hatıra olarak kalmamakta; genç kuşakların millî aidiyet duygularını pekiştiren, kimliklerinin temel taşlarını oluşturan birer "kimlik inşa" aracına dönüşmektedir. Gelecek kuşaklara miras bırakılacak bu tür eserler büyük bir kıymet taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar

- Afyon Demokrat Gazetesi, 29 Mayıs 1953.
Akşam Gazetesi ,29 -30 Mayıs 1953.
Anadolu Gazetesi,29 Mayıs 1953.
Aydın Gazetesi, 29 Mayıs 1953.
Cumhuriyet Gazetesi, 28-29-30 Mayıs 5-7 Haziran 1953.
Demokrat Erzincan,29 Mayıs 1953.
Demokrat İzmir Gazetesi,29 Mayıs 1953.
Demokrat Ülkü Gazetesi,29-30 Mayıs 1953.
Doğrusöz Gazetesi,29 Mayıs 1953.
Dünya Gazetesi, 29Mayıs 1953.
Gaziantep Demokrat Gazetesi, 29-30-31 Mayıs 1953.
Haber Gazetesi, 29 Mayıs 1953.
Hürriyet Gazetesi, 28-29-30 Mayıs 1953.
İkdam Gazetesi 29 Mayıs 1 330
Köylü Gazetesi,29 Mayıs1953.
Milliyet Gazetesi,28-29-30 Mayıs 1953.

Son Telgraf Gazetesi, 29 Mayıs 1953.
Ulu ova Gazetesi, 29 Mayıs 1953.
Ulus Gazetesi, 29-30 Mayıs 1953.
Vakit Gazetesi, 29 Mayıs 1953.
Yeni Asır Gazetesi, 29 Mayıs 1953.
Yeni İstanbul, 29 Mayıs 1953.
Yeni Konya Gazetesi, 29 Mayıs 1953.
Yeni Sabah Gazetesi, 29 Mayıs 1953.
Zafer Gazetesi, 29 Mayıs 1953.

Araştırma Eserler

- Alkan, Necmettin, *Sultan II. Abdülhamid: Arafta bir hükümdar*, Kronik Yayınları 2023.
- Akça, Bayram. “İstanbul’un Fethi’nin 500. Yıldönümü Kutlamaları ve Muğla Basınına Yansıması”. *Tarih ve Gelecek Dergisi* 10, sy.1 (Nisan 2024), s. 60-70.
- Babinger, Franz, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, çev. Necdet Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1992.
- Balcı, Ali, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*, Pegem Akademi, Ankara 2006.
- Bölükbaşı, Murat, “Bir Gelenek İcadı’ Olarak İstanbul’un Fethi”, *Sosyoloji Dergisi*, 2013, s. 67-88.
- Cooper, Harris M., *Research Synthesis and Meta- Analyses: A Step By Step Aproach*, Sage Publications, London 2017.
- Çoruk, Ali Şükrü, “Bir Gelenek İcadı Olarak II. Meşrutiyet Döneminde Gerçekleştirilen İstanbul’un Fethi Törenleri”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Haziran 2016, s. 79-98.
- Emecen, Feridun, “Konstantinopolis’in Son Kuşatması ve Düşüşü,” *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Cilt 2, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2015, s. 294-299.
- Engin, Vahdettin, “İstanbul’da Müstesna Bir Gün”, *Popüler Tarih*, İstanbul 2003, s. 64-68.
- Hobsbawm, Eric, *The Invention of Tradition*, ed. Eric Hobsbawm ve Terence Ranger, Cambridge University Press, Cambridge 1983.
- İnalcık, Halil, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1954.
- İnalcık, Halil, *Fatih Sultan Mehmed Han*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019.
- Raduşev, Evgeni, “Balkanlar ve Fetih”, *550.Yıl’da Fetih ve İstanbul*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- Tağmat, Çağla Derya, “Fetih Derneği ve İstanbul’un Fethi’nin 500. Yılı”, *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Karabük 2014, s. 46-60.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Wach, Elise, “Learning About Qualitative Document Analysis”, *IDS Practice Paper in Brief*, 13 (August 2013), s. 1-11.

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

İsmail Emir ÖZKAN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
ismailemirozkan@gmail.com,

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-8005-0870>

Doç. Dr.

Metin MENEKŞE

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
m.menekse@mu.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1192-3161>

Eser Geçmişi / Article Past: Başvuruda bulundu.
Applied 02/06/2025

Kabul edildi.
Accepted 22/06/2025

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1712135>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Büyük Zaferi Anmak ve Anlamak: Malazgirt Zaferi'nin 900. Yıl Dönümünde Basında Çıkan Yazılar Üzerine Bir İnceleme

Commemorating and Understanding the Great Victory: A Study on the Articles Published in the Press on the 900th Anniversary of the Victory of Malazgirt

ATIF: ÖZKAN İsmail Emir, MENEKŞE Metin, "Büyük Zaferi Anmak ve Anlamak: Malazgirt Zaferi'nin 900. Yıl Dönümünde Basında Çıkan Yazılar Üzerine Bir İnceleme, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 11/2, (Haziran 2025), s. (327.363)

CITE: ÖZKAN İsmail Emir, MENEKŞE Metin, "Commemorating and Understanding the 500th Anniversary of the Conquest of Istanbul: An Analysis of the Articles Reflected in the Press", *Journal of History and Future*, 11/2 (June 2025), pp. (327.363)

* İlgili makale, TÜBİTAK 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Programı desteğiyle hazırlanan "Şanlı Tarihin Büyük Zaferini Anmak: 1071 Malazgirt Zaferi'nin 900. Yıl Dönümünün Türk Basınına Yansımaları" başlıklı projeden üretilmiştir.

Öz

Bu makalede, Malazgirt Zaferi'nin 900. Yıl Dönümünün Türkiye'deki yazılı basında nasıl ele alındığı incelenmiştir. Türkiye'nin farklı şehirlerinde çıkan gazetelerdeki haber, köşe yazısı ve değerlendirme yazıları analiz edilmiştir. Çalışmanın amacı, tarihi bir olayın yıl dönümünün basın aracılığıyla nasıl yeniden anlamlandırıldığını, milli kimlik inşası ve tarih algısı bakımından ortaya koymaktır. Nitel içerik analizi yöntemiyle gerçekleştirilen araştırmada, gazetelerdeki metinlerin muhtevası, konuyla ilgili vurguladıkları esaslar değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, Malazgirt Zaferi'nin farklı gazetelerde tarihsel hafıza, milliyetçilik ve toplumsal birlik gibi kavramlarla çeşitli şekillerde ilişkilendirildiğini göstermektedir. Bu yönüyle çalışma, basında yer alan yazılar üzerinden tarihi bir olayın incelenmesi ve gelecek kuşaklara aktarılmasına yönelik önemli bir katkı sunmaktadır.

Araştırmanın bulguları, yazılı basının sadece bilgi aktaran bir araç olmanın ötesinde, toplumsal belleğin şekillenmesinde ve tarihi olaylara atfedilen anlamların yeniden üretilmesinde etkin bir rol oynadığını yansıtabilmektedir. Malazgirt Zaferi gibi tarihi ve sembolik değeri yüksek bir hadisenin yıl dönümüne ilişkin gazetelerde sunulan içerikler hem tarihi süreklilik duygusunu güçlendirmekte hem de güncel kimlik politikalarıyla örtüşen bir anlatı oluşturulmasına hizmet etmektedir. Bu çerçevede basın, geçmişi yalnızca hatırlatmakla kalmamakta; aynı zamanda geçmiş, günümüzün siyasi ve kültürel ihtiyaçlarına göre yeniden kurgulamaktadır. Farklı gazetelerin olayın anlamına dair yaptığı vurgu, tarihsel olayların medya tarafından nasıl çeşitli şekillerde çerçevelenebildiğini de göstermektedir. Özellikle birlik ve beraberlik temaları, kahramanlık anlatıları ve milli şuurun ön plana çıkarılması, tarihi olayların ulusal kimlik inşasında bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu durum, tarihi olayların yıl dönümlerinde yapılan medya temsillerinin yalnızca geçmiş yüceltmekle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda toplumun ortak değerlerini pekiştirme ve geleceğe yönelik ortak bir vizyon oluşturma işlevi gördüğünü göstermektedir. Bu bağlamda çalışma, medya, tarih ve toplumsal hafıza arasındaki çok katmanlı ilişkiyi anlamak açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Bu çalışma, tarihî olayların yıl dönümlerinde yapılan medya temsillerinin sadece geçmiş günümüze taşımakla kalmadığını, aynı zamanda kolektif kimliğin yeniden üretildiği kültürel pratikler olduğunu göstermektedir. Yazılı basın, bu tür anma süreçlerinde yalnızca bilgi iletimi sağlamakla kalmamakta, toplumsal aidiyetin ve ulusal bütünlüğün yeniden inşa edildiği sembolik alanlar yaratmaktadır. Bu noktada medya, kültürel bellek oluşumuna aktif biçimde katılmakta, belirli tarihî olaylar üzerinden ortak bir anlatı, ortak bir bilinç ve toplumsal bir yönelim geliştirilmesine zemin hazırlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Malazgirt Zaferi, Alparslan, 900. Yıl Dönümü, Basın, Yazılar

Abstract

In this article, it is analysed how the 900th anniversary of the Victory of Malazgirt was handled in the print media in Turkey. News, columns and reviews in newspapers published in different cities of Turkey were analysed. The aim of the study is to reveal how the anniversary of a historical event is re-signified through the press in terms of national identity construction and

perception of history. In the study conducted by qualitative content analysis method, the content of the texts in the newspapers and the principles they emphasise on the subject were evaluated. The findings show that the Victory of Malazgirt is associated with concepts such as historical memory, nationalism and social unity in different newspapers in various ways. In this respect, the study makes an important contribution to the analysis of a historical event and its transmission to future generations through the articles in the press.

The findings of the study reveal that print media plays an active role in shaping social memory and reproducing the meanings attributed to historical events, beyond being merely a means of conveying information. The content presented in newspapers on the anniversary of an event with high historical and symbolic value such as the Victory of Malazgirt both strengthens the sense of historical continuity and serves to create a narrative that coincides with current identity politics. In this framework, the press not only reminds the past, but also reconstructs it according to the political, ideological and cultural needs of the present. The emphasis placed by different newspapers on the meaning of the event also shows how historical events can be framed in various ways by the media. In particular, themes of unity and solidarity, heroic narratives and the foregrounding of national consciousness reveal that historical events are used as a tool in the construction of national identity. This situation shows that media representations on the anniversaries of historical events are not only limited to glorifying the past, but also function to reinforce the common values of the society and create a common vision for the future. In this context, the study constitutes an important example in terms of understanding the multi-layered relationship between media, history and social memory.

This study shows that media representations on the anniversaries of historical events not only carry the past into the present, but are also cultural practices through which collective identity is reproduced. In such commemoration processes, the print media not only conveys information but also creates symbolic spaces where social belonging and national integrity are reconstructed. At this point, the media actively participates in the formation of cultural memory; it prepares the ground for the development of a common narrative, a common consciousness and a social orientation through certain historical events.

Keywords: Malazgirt Victory, Alparslan, 900th Anniversary, Press, Writings

GİRİŞ

Türkler tarihte harpçi ve fatih millet olarak tanınmaktadır. Türk milletinin hayatı, başka bir millette görülmeyen ölçüde hareket halinde geçmiş ve tarihi de dünyanın çeşitli bölgelerindeki savaşları ve mücadeleleri ortamında gelişmiştir.¹

Malazgirt Meydan Muharebesi, dünya tarihinde dönüm noktası olacak mühim vakıalardan biridir. Bu zafer, Türkmenlerin Anadolu'yu baştan başa fethederek yerleşmelerine sebep olmuş, Anadolu'da müstakil bir devlet kurmalarına, bu bölgenin yerli halkıyla kaynaşarak onlar arasında İslam'ın yayılmasına ve daha sonra güçlü, teşkilatlı bir millet haline gelmelerine yol açmıştır. Böylelikle, bu millet zamanla Anadolu'nun sınırlarını

1 İbrahim Kafesoğlu, "Türk Fütuhât Felsefesi ve Malazgirt Muharebesi", *Tarih Enstitü Dergisi* 2 1971, s.3.

aşarak Balkan Yarımadası'ndan Macaristan'a, Suriye'den Mısır'a, Irak'ı, Afrika'yı ve Karadeniz havzasını ele geçirip Roma'dan sonra dünyanın en büyük ve en devamlı imparatorluklarından birini kurmalarına sebep olan hadiselerin başlangıcı olmuştur.²

Şüphesiz dünya tarihinin önemli olayları arasında yer alan Malazgirt Meydan Muharebesi, ilk Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey ve Sultan Alparslan devirlerinde yoğunlaşan Selçuklu-Bizans çatışmalarının zirvesini teşkil etmektedir.³ Alparslan Mısır seferi üzerine hareket ederken Romanos Diogenes'in Anadolu'ya büyük bir ordu ile hareket ettiği haberini almasıyla yönünü Anadolu'ya çevirmiştir. Savaşın temel nedenlerinden biri Selçuklu Devleti'nin Anadolu topraklarına yaptığı akınlardan rahatsızlık duyan Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırlarını güvence altına almak istemesidir. Orduların durumuna bakıldığında, Selçuklu ordusunun miktarının yolda başka kuvvetlerin de eklenmesiyle 40.000'i aştığı anlaşılmaktadır. Bizans ordusunun ise savaş alanına geldiğinde 100.000 kişiyi bulduğu öne sürülmüştür.⁴ Sonuç olarak bakıldığında 26 Ağustos 1071 Cuma günü Malazgirt ovasında cereyan eden meydan savaşı son sözün söylendiği bir savaş olmuştur. Selçukluların elde ettiği büyük zafer Türklere Anadolu kapılarını açmış, dünya tarihinin geleceğine tesir etmiştir.⁵ Malazgirt Meydan Muharebesi'ndeki zafer, Anadolu'nun fethinde ve Türk vatani haline gelmesinde dönüm noktası teşkil etmiştir.⁶

Malazgirt Zaferi Türk, İslam, Bizans ve hatta dünya tarihinde, doğurduğu kapsamlı ve devamlı neticeleri itibarı ile, büyük dönüm noktalarından birini teşkil etmektedir. Bu meydan muharebesi ve zaferin benzerine az rastlanan bir önem taşıdığı zamanında da anlaşılmış ve bu sebep ile İslam dünyasında büyük bir bayram sevinci yaratmış, tarihte ilk defa Bizans İmparatoru'nun esareti ile neticelenen zafer şenliklerle kutlanmıştır.⁷

Malazgirt Meydan Muharebesi ve zaferi, manevi gücün maddi güce üstünlüğünün en güzel örneklerinden biri olarak tarihe geçmiştir. Bu zaferin, İslam ve Hristiyan topluluklarının kaderlerini etkilemesi ve üç kıtada, Akdeniz havzasında asırlarca süren büyük sonuçlara yol açması, onun dünya tarihi için ne kadar önemli bir dönüm noktası olduğunu açıkça gösterir.⁸

Bu zaferin eşsiz kahramanı Sultan Alparslan'ın Türk ulusuna en büyük armağanı, bugün üzerinde yaşamakta olduğumuz bu yurdun baştan başa fethedilerek bu ülkede bağımsız bir devlet haline gelip, dünya siyasetinde önemli roller oynamamızı sağlamıştır.⁹

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE MATERYAL

Bu çalışmada, tarihin önemli bir dönüm noktasını teşkil eden Malazgirt Zaferi'nin 900.

- 2 Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I: Anadolu'nun Fethi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1944, s. 78-79.
- 3 Ali Sevim, *Malazgirt Armağanı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s.219.
- 4 Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2019, s.273-274.
- 5 İbrahim Kafesoğlu, "Alparslan" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt:2, İstanbul, 1989, s.526-530.
- 6 Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019, s.287.
- 7 Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2021, s.186.
- 8 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017, s.62.
- 9 Ali Sevim, *Malazgirt Armağanı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s.96.

Yıl Dönümünün anılması kapsamında yapılan törenler, kutlamalar, etkinlikler kültürel faaliyetler üzerinde durulmuştur. Nitekim 900. Yıl Dönümüne denk gelen 1971 yılında devlet eliyle birçok hazırlık yapılırken, aynı zamanda yerelde de önemli faaliyetler yürütülmüştür. Yapılan törelerin yanı sıra çeşitli aktiviteler, görsel şölenler, tiyatro gösterileri, yarışmalar, şiirler, hatıra ürünleri (para, pul, zarf) düzenlenmiş ve halkın coşkuyla katılımı sağlanmıştır. Böylesine büyük bir organizasyonun ulusal ve yerel anlamda akislerini takip etmek ise gazeteler üzerinden mümkün olabilmektedir. Zira gazeteler, kamuoyunun nabzını tutan, pek çok şeyi ortaya koyan önemli kaynak türüdür. Yurdun dört bir yanında önemli kutlamaların, etkinliklerin yapıldığı göz önüne alındığında bu yerlere ait gazeteler de bizim için önemli bir müracaat kaynağı olmaktadır. Bu anlamda Edirne'den Muş'a kadar olan bölge içerisinde yayımlanan gazete örneklerinden hareketle konunun işlenmesi ve ortaya çıkan verilerin değerlendirilmesi projenin esasını teşkil etmektedir.

Bu çalışmada, tarihe damga vurmuş Malazgirt Zaferi'nin 900. Yıl Dönümünü ulusal ve yerel basın üzerinden incelemek, bu süreçte doküman analizi kullanmak amaçlanmıştır. 26 Ağustos 1971 ve sonrasındaki günlerde devlet erkânı tarafından düzenlenen törenler ve etkinlikler ele alınmış; ayrıca Türkiye'nin farklı şehirlerinde düzenlenen etkinlikler, oyunlar, şiirler, gösteriler, köşe yazıları ve hatıra ürünleri gibi konular değerlendirilmiştir. Bu anlamda, Malazgirt Zaferi'nin halk tarafından nasıl anıldığını ve anlaşıldığını ulusal ve yerel gazeteler aracılığıyla ortaya koymanın, toplumsal hafızanın güçlenmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Çalışma, kapsamlı bir basın taramasını ve Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden gazete örneklerini içermektedir. Muş, Bandırma, Maraş, Afyon, Edirne, Kütahya, Bursa, İstanbul, Muğla, Yozgat gibi şehirlerdeki gazetelerden örnekler alınarak, bu zaferin nasıl anıldığı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, farklı gazete örneklerinden hareketle tarihsel olayların toplumsal hafızadaki yeri ve önemi hakkında derinlemesine bir anlayış geliştirilmesine katkıda bulunulmaya çalışılmıştır. İlerleyen süreçte bu konuda yapılacak çalışmalara yeni ve doğru bir bakış açısı kazandırılması hedeflenmiştir. Ayrıca, bu konunun ileride yabancı basınla birlikte değerlendirilmesi de düşünülmekte ve başka çalışmalara kapı aralaması umulmaktadır. Böylece, Malazgirt Zaferi'nin tarihi ve kültürel mirası, ulusal ve uluslararası düzeyde daha fazla tanıtılabilir hale getirilebileceği düşünülmektedir.

Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden, hızlı belgelerin içeriğini titizlikle ve sistematik olarak analiz etmek için kullanılan *Doküman analizi* yöntemine¹⁰ müracaat edilmiştir. Bu yöntem ile belirli bir konuda yayınlanmış araştırma sonuçları ve kuramsal yazınların sistemli bir şekilde taranması ve yorumlanması olarak tanımlanan *Literatür taraması* yöntemine de başvurulmuştur. ¹¹ Doküman analizi, basılı ve elektronik materyallerle birlikte tüm belgelerin incelenmesi ve değerlendirilmesinde kullanılan sistemli bir yöntemdir. Belge kaynakları birincil ve ikincil kaynaklar olmak üzere ikiye ayrılırlar. Birincil dokümanlar kişinin kendisi tarafından yazılırken ikinci dokümanlar başkası tarafından yazılanlardır.¹²

10 Elise Wach, "Learning About Qualitative Document Analysis", *IDS Practice Paper in Brief*, 13 (August 2013), s. 1-11.

11 Harris M. Cooper, *Research Synthesis and Meta-Analyses: A Step By Step Aproach*, Sage Publications, London 2017, s. 61 ve s. 110.

12 Ali Balcı, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*, Pegem Akademi, Ankara 2006, s. 75-90.

BULGULAR

1. 1971 Yılı Öncesi Malazgirt Zaferi Kutlamalarına Dair

Tarihimizde önemli dönemlere dair hem yaşatmak hem de anmak adına önemli kutlamalar yapılmıştır. Zira ele aldığımız Malazgirt Zaferi'nin anma programlarına baktığımızda bu anma programlarının ve kutlamaların 1971 yılı ile sınırlı kalmadığı görülmektedir.

Gazete arşivleri incelendiğinde, sırasıyla 1943 (Malazgirt Zaferinin 872.yılı), 1945 (Malazgirt Zaferinin 874. Yılı) ve 1961 (Malazgirt Zaferinin 890. Yılı) yıllarında anma programları ve kutlamalar düzenlendiği görülmektedir.

28 Ağustos 1943 tarihli Cumhuriyet gazetesinin içeriğine bakıldığında, 26 Ağustos 1071 Malazgirt Zaferinin 872. Yıl Dönümü münasebetiyle Muş kasabasının bayraklarla donatıldığı ve Halkevinde yapılan büyük bir toplantıda günün anlam ve önemine ithafen konuşmalar yapıldığı belirtilmiş, bu ulusal günün emsalsiz bir heyecanla kutlandığı yazılmıştır.¹³

26 Ağustos 1945 tarihli Cumhuriyet gazetesinin içeriğine bakıldığında, “26 Ağustos” günü, Büyük Taarruz ve Malazgirt özelinde bir tutulmuş ve “Ağustos” ayına, milletimizin tarihinde zafer ayı ve zaferlerin hazırlandığı ay olarak vurgu yapılmıştır. Bundan 874 yıl evvel Sultan Alparslan'ın 55 bin kişilik ordusu ile Bizans İmparatoru Romen Diyojen'in 200 bin kişilik ordusuna karşı Malazgirt ovasında mutlak bir zafer elde ettiği belirtilmiştir. Bu zafer sayesinde Anadolu'nun kapılarını büyük Türkmen muhaceretine açtığı, yine bu zafer sayesinde Anadolu'nun bir Türk vatani haline geldiği belirtilmiştir.¹⁴

26 Ağustos 1961 tarihli Şark Telgraf gazetesinin içeriğine bakıldığında ise Malazgirt Zaferinin 890. Yıl Dönümünün merasimlerle kutlanacağı bildirilmiştir. Merasimlere katılacak olan kesimin, başta Vali Ahmet Gümüşlü olmak üzere daire müdürleri, basın mensupları, askeri birliklerin kumandanları ve kalabalık bir halk kitlesi tarafından kutlanacağını bildirilmiştir.¹⁵ 28 Ağustos günü de detaylarına ulaşılmaktadır. Muş Valisi Ahmet Gümüşlü dışında civar vilayetlerin (Kars, Van, Bitlis, Ağrı) valileri ve kaymakamlarının, 8. Kolordu Kumandanı Tümgeneral Fikret Esen ve Tümen Kumandanı Kurmay Albay Kemal Taran'ın iştiraki ile 10:00'da kutlama merasimi başlamıştır. Bando tarafından İstiklal Marşı çalındıktan sonra Malazgirt şehitleri için iki dakika saygı duruşu yapılmıştır. Günün anlam ve önemine ithafen konuşmalar yapılmış, bu konuşmalardan sonra orduya mensup uçaklar, Malazgirt göklerinde, etrafı saran halkın takdir edici alkışları eşliğinde dolaşmıştır. Hazır bulunan kahraman askeri birliklerimizin, halkın heyecanlı alkışları arasında resmi geçitlerinden sonra tören son bulmuştur. Törene, Malazgirt ve civar illerden büyük ilgi olduğuna da vurgu yapılmıştır.¹⁶

13 Cumhuriyet, 28 Ağustos 1943, s.1.

14 Cumhuriyet, 26 Ağustos 1945, s.1.

15 Şark Telgraf, 26 Ağustos 1961, s.1.

16 Şark Telgraf, 28 Ağustos 1961, s.1

2. Malazgirt Zaferi'nin 900. Yıl Dönümünde Gerçekleştirilen Törenler, Kutlamalar ve Etkinler

26 Ağustos tarihli Akşam Gazetesinin içeriğine bakıldığında onarılan Malazgirt Kalesi'nin açılışı ile başlayan törenler çeşitli folklor gösterileri, okçuluk, güreş, kır koşusu gibi gösteriler ile devam etmiştir. Bu etkinliklere Türkiye'nin birçok bölgesinden yüzlerce kişi katılmaktadır.

Törene Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Başbakan Nihat Erim, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, Kuvvet Komutanları ve bazı Bakanlar katılmıştır. Türk tarihinin en büyük dönüm noktalarından biri olan Malazgirt Zaferi'nin 900. Yıl Dönümü şenliklerine 26 Ağustos günü 08:00'de Atatürk Anıtı önünde yapılacak törenle başlanmıştır. Törene askeri birlikler, milis kuvvetleri, izciler, öğrenciler ve folklor ekipleri katılmıştır.¹⁷

26 Ağustos tarihli Sonhaber gazetesinin içeriğine bakıldığında, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın dört gün sürecek yurt gezisine çıkmak için sabahleyin askeri bir uçakla Diyarbakır'a gittiği ve Malazgirt Savaşının 900. Yıl Dönümü dolayısıyla düzenlenen törende hazır bulunarak Malazgirt Anıtı'nın temelini attığını belirtilmektedir. Aşağıda, Sunay'ın temel atarken çekilen fotoğrafı yer almaktadır.¹⁸

Resim 1: 26 Ağustos 1971 Tarihli Sonhaber Gazetesinde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Temel Atarken Fotoğrafı¹⁹

26 Ağustos tarihli Cumhuriyet gazetesinin içeriğine bakıldığında Malazgirt Zaferi kutlamaları çerçevesinde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay yaptığı konuşmada şunları söylemiştir:

“Anadolu’da yüce milletimizin egemenliğine ve yerleşmesine temel atan ve birçok medeniyetlerin kaynaşmasını sağlayan çok yönlü sonuçlarıyla şanlı tarihimizin oluşmasına yeni bir devir ve kıtalar üzerinde yayılışına yeni yollar açmış olan Malazgirt Zaferinin 900.

17 Akşam, 26 Ağustos 1971, s.1.

18 Sonhaber, 26 Ağustos 1971, s.1

19 Sonhaber, 26 Ağustos 1971, s.1

Yıldönümünü sevinçle kutluyoruz.

Devletler ile din ve mezheplerin geliştirilmeleri için cengaverlik ve fethin esas tutulduğu ve uygulandığı bir çağda edilen Malazgirt Zaferi, milletimizin Orta Asya'dan batıya doğru asırlar boyunca giriştiği atılımların Anadolu'yu vatan yapmak, Anadolu Türklüğünü ebedileştirme ve Atatürk milliyetçiliği inancını kuvvetlendirme yolunda sarf ettiği tarihi gayretleri ilk merhalesi olmuştur.

Bugün barışçı milletlere karşı (Yurtta Sulh Cihanda Sulh) ilkesine uyarak halisane dostluk ve samimi iş birliğinde, kötü niyetlilere karşı ise daima uyanık bulunan Türk milleti, Anayasa'nın öngördüğü şartlar ve nitelikler içinde benliğine ve Cumhuriyetine inanmak, milli birliğini, milli kültürünü ve vatan bütünlüğünü koruyup, istiklal ve hürriyetlerini güvenle sürdürmek ve milli çıkarları ile meşru haklarına göre hareket etmek zorundadır.”²⁰

Cumhurbaşkanı daha sonra Doğu illerimizde görülen çeşitli mahrumiyetlere değinmiş, bunun devletimizin ilgisizliğinden değil, mahalli idareler ve özel sektörün yaptığı yatırım farklarından ileri geldiğini ifade ederek şöyle devam etmiştir:

“Meselelerimizi kendi aklımızla, ilme ve gerçeklere dayanarak basiretle çözümlememiz ve işlerimizi birlikte çalışarak azimle çalışmamız ve devlet yatırımlarında mahalli ve kişisel imkanları da hiçbir art niyete bağlı kalmadan kullanmamız gerekir. Bu ifadelerime ters düşen ayırıcı düşünce ve bölücü davranışların, yalnız Türkiye Cumhuriyeti'ne değil, öncelikle bunların telkinine ve teşvikine hedef ve tabii olanlara zarar vereceklerini önemle hatırlatmak isterim.”²¹

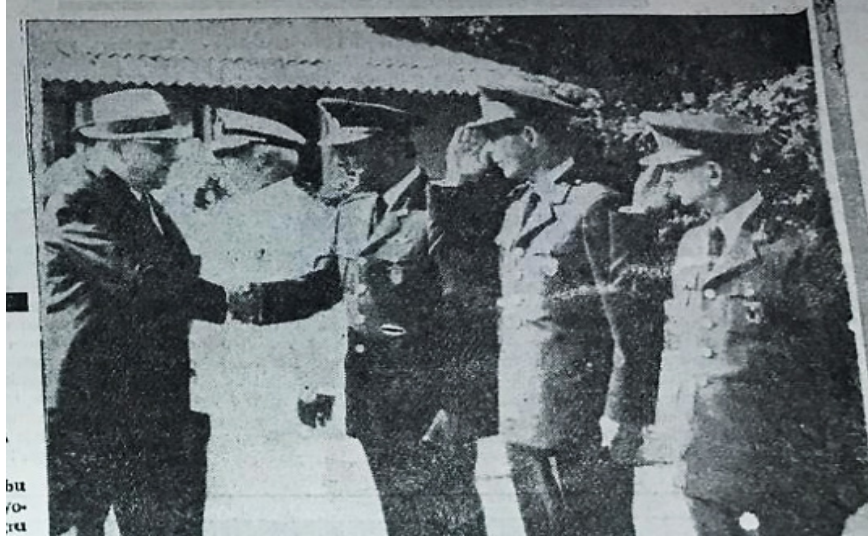
Sunay, konuşmasını şöyle bitirmiştir:

“Aziz Atatürk'ün buyurdıkları gibi: Türk milleti öğünebilir. Çünkü, tarihi ona bu hakkı vermiştir. Türk milleti çalışmalıdır. Çünkü, çözümlenmesi gereken meseleleri tarihin büyüklüğü ölçüsündedir. Türk milleti kendine ve birbirine güvenmelidir. Çünkü, o, bu takdirde bütün engelleri aşacak ve bütün müşkülleri yenecek güçte olduğunu tarihinin her döneminde ispat etmiştir.”²²

20 Cumhuriyet, 26 Ağustos 1971, s.1.

21 Cumhuriyet, 26 Ağustos 1971, s.1.

22 Cumhuriyet, 26 Ağustos 1971, s.1.

Resim 2: 26 Ağustos 1971 Tarihli Tasvir Gazetesinde Komutanlarla Selamlaşan Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay²³

26 Ağustos tarihli Bursa'nın Sesi gazetesinin içeriğine bakıldığında, Malazgirt Zaferinin 900. Yıl Dönümü kutlamalarında şehirde törende gösteriler yapan kılıç kalkan ekiplerinden fotoğraf yayımlamıştır. Törende belediye bandosu, mehter takımı ve kılıç kalkan ekibi gösteriler yapmış marşlar çalınmıştır.²⁴

Resim 3: 26 Ağustos 1971 Tarihli Bursanın Sesi Gazetesinde Bursa'daki Törende Gösteri Yapan Ekip²⁵

26 Ağustos tarihli Şark Telgraf gazetesinin içeriğine bakıldığında, Malazgirt Zaferi anma törenleri hazırlıkları ile direkt olarak Muş Valisi Ömer Haliloğlu'nun bizzat ilgilendiği bildirilmiştir. Muş merkezinde ve Malazgirt'te hareketli anlar yaşanmış ve törenin layığı ile cereyan edebilmesi

23 Tasvir, 26 Ağustos 1971, s.1.

24 Bursanın Sesi, 26 Ağustos 1971.

25 Bursanın Sesi, 27 Ağustos 1971, s.1.

için yoğun çaba sarf edilmiştir. Malazgirt Zaferinin kutlama programı saat 08:30'da Atatürk Anıtı'na çelenk konularak başlamıştır. Ardından abidenin yapılacağı yere gidilip temel atma töreni yapılmıştır. Bir subay tarafından arazinin tanıtılması ve hareketin özeti anlatılmış Üniversite ve Yüksek Okullar adına, halk adına konuşmalar yapılmıştır. Davetlilere öğle yemeği verilmiş mehter gösterisi, folklor gösterileri, spor yarışmaları (okçuluk, kır koşusu, güreş, cirit) bando refakatinde fener alayı yapılmıştır. Hava kuvvetleri jet uçaklarının gösterileri, helikopter ve kara uçaklarının geçişi, Türk Hava Kurumu'nun paraşüt gösterileri yapılmıştır.²⁶

26 Ağustos tarihli Sabah gazetesinin içeriğine bakıldığında, tüm yurttaki olduğu gibi Malazgirt Zaferinin 900. Yıl Dönümü İstanbul'da büyük coşkuyla kutlanmıştır. Sabah saat 08:30'da Bando eşliğinde Atatürk anıtına çelenkler konulmuştur. İstiklal Marşı çalınıp, saygı duruşu yapıldıktan sonra DSİ önündeki alana gidilmiş, günün anlam ve önemini belirten konuşmalar yapıldıktan sonra geçit resmi yapılmıştır. Şehirdeki törene bütün orta dereceli okullar ve ilkokullar katılmıştır.²⁷

26 Ağustos tarihli Muğla'nın Devrim gazetesinin içeriğine bakıldığında, Malazgirt haftası olarak kabul edilen 22-28 Ağustos tarihleri arasında çeşitli faaliyetlerde bulunacak olan Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü salonlarında bir kutlama töreni hazırlanmıştır. Muğla Kız İlk Öğretmen Okulu Malazgirt Zaferinin yıl dönümü nedeniyle bir gece düzenlemiştir. Edebiyat, Müzik, Tarih ve Beden Eğitimi öğretmenleri ile öğrencilerin el ele vererek beş gün gibi kısa bir sürede hazırladıkları ve sahneye koydukları anma günü beğeni toplamıştır.²⁸

26 Ağustos tarihli Edirne Hudut Gazetesinin içeriğine bakıldığında, Malazgirt Zaferinin 900. Yıl Dönümü kutlamalarına hazırlanan program gereğince bütün şehir bayraklarla donatılmıştır. Tören saat 10:00'da Atatürk Anıtı önünde yapılmış, Valilik, Garnizon Kumandanlığı, Belediye ve Milli Eğitim ile diğer resmi ve özel teşekküllerin hazırlayacakları çelenkler saat 09:30'da tören yerinde hazır bulundurulmuştur. Atatürk Anıtına çelenk konmuş, bando İstiklal Marşını çalmıştır. Çelenk koyma töreninin ardından bir Subay ve Ticaret Lisesi Edebiyat Öğretmeni günün anlam ve önemine ithafen bir konuşma yapmıştır. Gece saat 21:00'da Garnizon Kumandanlığınca bando refakatinde bir fener alayı düzenlenmiştir. Ertesi gün ise saat 17:30-18:00 arası belediye yayın araçları vasıtasıyla marş ve kahramanlık türkülerini yayınlamıştır. Tören için Kız İlk öğretmen Okulu müzik öğretmeni Necati Seçkin marş bestelemiştir.²⁹

26 Ağustos tarihli Eskişehir'in Hakikat gazetesinin içeriğine bakıldığında, Diyanet İşleri Başkan Vekili Lütfü Doğan, Malazgirt Zaferinin 900. Yıl Dönümü dolayısıyla bir telgraf çekerek zaferi kutlamıştır. Lütfü Doğan telgrafında şöyle demiştir:

*“Milletimizin kardeşlik, beraberlik ve birlik ruhuna sahip olması sonucu cennet gibi güzel olan vatanımızın kazanılmış ve ulvi hasletleri ile iyilik sahasında milletimiz başka milletlere örnek olmuştur. Bu asil duygular milletimizin sinesinde mevcut olduğu müddetçe tarihimizin Malazgirt Zaferi gibi zaferlerle süslenebileceği muhakkaktır.”*³⁰

26 Şark Telgraf, 26 Ağustos 1971, s.1.

27 Sabah, 27 Ağustos 1971, s.1.

28 Devrim, 28 Ağustos 1971, s.1.

29 Edirne Hudut, 26 Ağustos 1971, s.1.

30 Hakikat, 26 Ağustos 1971, s.2.

26 Ağustos tarihli Ekonomide Egemenlik gazetesinin içeriğine bakıldığında, Azerbaycan Kültür Derneği tarafından yayımlanan bildiride, Malazgirt Zaferinin 900. Yıl Dönümü kutlanmakta olup, Azerbaycan Kültür Derneği Başkanı  skender Ak z m ve Genel Sekreter Ahmet Karaca'nın imzalarını taşıyan kutlama mesajında şöyle denmektedir:

*“Büyük Başkumandan Alparslan'ın tutsak Türk illerinin kabesi olan Anadolu ile bugün kom n st ülkelerin boyunduruğu altına giren Azerbaycan'ı ilelebet Türk Yurdu, Türk Diyarı yapan Malazgirt Zaferinin 900. Y ld n m n  büyük bir mutluluk içinde kutluyoruz. Biz Azerbaycan Türkleri, ikinci bir Alparslan kasırgasının yeniden eserek 15 milyonluk büyük bir Türk topluluğu sinesinde barındıran fakat bugün kom n st Rus ve kara sömürge idarelerinin zulmü altında inleyen parçalanmış Azerbaycan'ın h r alem içinde şerefli yerini almasını sağlayacak mutlu günlerin yakın olduğuunun idraki içindeyiz.”*³¹

26 Ağustos tarihli Ankara H r Anadolu gazetesinin içeriğine bakıldığında, Malazgirt Zaferi anma törenleri, onarılan Malazgirt Kalesi'nin açılışı ile başlamış, çeşitli folklor gösterileri, okçuluk, karakucak güreşleri, kır koşusu ve izcilik gösterileri ile devam etmiştir. Bunlara ilaveten zafer ile ilgili konferanslar verilmiş ve film gösterileri de yapılmıştır. Büyük Türk komutanı Alparslan için de mevlit okutulmuştur.³²

Resim 4: 26 Ağustos 1971 Tarihli H r Anadolu Gazetesi'nden Alparslan Tasviri³³

26 Ağustos tarihli Afyon'un Kocatepe gazetesinin içeriğine bakıldığında, Malazgirt Zaferinin 900. Yıl Dönümü dolayısıyla Halk Eğitim Başkanlığı bir gece düzenlemiştir. 20:00'de başlayan programda Malazgirt Zaferi ile ilgili bir konferans verilmiş, kahramanlık türküleri okunmuş, cenk havaları  alınıp kahramanlık ş irleri okunmuştur.³⁴

26 Ağustos tarihli Bandırma Gürses Gazetesinin içeriğine bakıldığında, Malazgirt Zaferi kutlama töreni merasimi saat 14:00'da  st klal Marşı  alınıp anıta çelenkler konması ile başlamış, Bando ve Mehter gösterileri ile devam etmiştir. Bu programa göre milli bayramlarda

31 Ekonomide Egemenlik, 26 Ağustos 1971, s.1-5.

32 H r Anadolu, 26 Ağustos 1971, s.1.

33 H r Anadolu, 26 Ağustos 1971, s.1.

34 Kocatepe, 25Ağustos 1971, s.1.

olduğu gibi Cumhuriyet alanında protokol dahil ordu mensupları, halk, dernekler, sendikalar hazır bulunmuşlardır. Alparslan ve Malazgirt haftası dolayısıyla şehir bayraklarla süslenmiş, gece resmi daireler dahil devamlı olarak hafta süresince ışıklandırılmıştır. Malazgirt haftası dolayısıyla da Ticaret Lisesi'nin gazinolara bakan cephesinde ve Kız Sanat Enstitüsü'nün belediye altındaki vitrininde sergiler açılacaktır.

Ayrıca şehrin muhtelif yerlerine büyük boyda bez afişler hazırlanıp asılmıştır. Bu afişlerde haftanın önemi ve manası ile ilgili yazılar yazılmıştır. Kutlama komitesince hazırlanan program Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü tarafından her yere dağıtılmıştır. Programda kendilerine görev verilen daire ve şahısların, programda yazılı esaslar dahilinde hareket edip, programı aksatmamaları gerektiği ilgililerden önemle istenmiştir.

Malazgirt Haftası dolayısıyla düzenlenen gösteriler şehir merkezinde, Edincik ve Bezirci'de devam etmiştir. Belediye bandosu Bezirci köyüne gitmiş, gösteriler yapılırken de Halk Eğitim Merkezi müdürü İsmail Aydemir halka konuşmalar yapmıştır. Bezirci'de yapılan gösteri ve konuşmalar büyük ilgi toplarken, Avukat Artuğ Sayiner Edincik tarafında konuşma yapmış ve şiirler okumuştur.

Şehir merkezinde ise askeri boru trampet takımı mahallelerde ve Cumhuriyet alanında gösteriler yapmış, bu arada alandaki kürsü ile Ortaokul Müdür Muavini Ahmet Tiryaki bir konuşma yapmıştır. Ahmet Tiryaki konuşmasında özetle şöyle demiştir;

*"Tarihte çok sıkıntı çekmiş, fakat en sıkıntılı anlarımızda büyük başarılar kazanmış büyük bir ulusuz. En büyük zaferlerimiz hep bu anlarımıza rastlar. Bu tür zaferlerin en büyüklerinden biri de şüphesiz 26 Ağustos 1071'de kazandığımız Malazgirt Zaferi'dir. Biz burada yalnız düşmanı yenmekle kalmadık, ebedi bir yurdun da sahibi olduk. Malazgirt zaferi ile birlikte bu topraklara hak, adalet, sevgi ve insanlık tohumlarını ektik."*³⁵

26 Ağustos tarihli Yeni Kıroba gazetesinin içeriğine bakıldığında ise diğer gazetelerden farklı olarak Malazgirt Zaferinin 900. Yıl Dönümü kutlamaları programı kapsamında bir anma programı yayınlamıştır. Bu program şu şekildedir:

1. Bugün saat 09:30'da başlayıp gece 24:00'a kadar sürecektir olan Malazgirt Zaferinin yıl dönümü aşağıda belirtildiği şekilde kutlanacaktır.
2. Kutlama günü süresince bütün resmi ve özel binalar, caddeler bayraklarla donatılacak ve ışıklandırılacaktır.
3. Bugün saat 09:30'da kutlamanın yapılacağı yerde Belediye üç top atımı ile Malazgirt Zaferinin 900. Yıl Dönümü ilan edilecek.
4. Saat tam 10:00'da belediye önünde saygı duruşu yapılacaktır.
5. Atatürk anıtına merasimle çelenk konulacaktır.

6. Bando İstiklal Marşını çalacak.
7. İstiklal Marşı ile birlikte bayrak göndere çekilecek.
8. Şehrin muhtelif yerlerine Malazgirt Zaferi ile ilgili afişler donatılacak.
9. İl Halk Kütüphanesi Müdürlüğünde Selçuklulara ait kitapları kapsayan bir pano hazırlanacak. Geceleyin askeri birlik tarafından fener alayı düzenlenecek.³⁶

Malazgirt Zaferi'nin 900. Yıl Dönümü vasıtasıyla tören ve etkinliklerin dışında hatıra olarak basılan para ve pullar da karşımıza çıkmaktadır.

26 Ağustos tarihli Hürriyet Gazetesinin içeriğine bakıldığında, PTT tarafından bastırılan 100 ve 250 kuruş değerindeki pullardan bahsedilmiştir.³⁷

Resim 5: Hatıra olarak basılan 100 ve 250 kuruşluk pullar³⁸

36 Yeni Kıroba, 26 Ağustos 1971, s.2.

37 Hürriyet, 26 Ağustos 1971, s.3.

38 Hürriyet, 26 Ağustos 1971, s.1.

Resim 6: Hatıra olarak basılan Alparslan ve Malazgirt temalı para³⁹

3. Malazgirt Zaferi'nin 900. Yıl Dönümünde Çıkan Gazete Yazıları

Malazgirt Zaferi'nin 900. Yıl Dönümü kutlamalarına ilişkin incelemelerde bulunduğumuz gazetelerde Malazgirt Zaferi ve Alparslan'ın kahramanlığı üzerine çeşitli metinler karşımıza çıkmaktadır. Bu metinleri kaleme alan yazarlar içerisinde önemli tarihçiler, Türk ordusunda görev yapmış önemli kişiler yer almıştır. Aynı zamanda bu zaferin yıl dönümüne armağan olarak düzenlenen kompozisyon yarışmasına sunulan ve ilk üçe giren yazılar da değerlendirilmiştir.

26 Ağustos 1971'de çıkan Tercüman Gazetesinin içeriğine bakıldığında Osman Turan'ın yazmış olduğu bir metin karşımıza çıkmaktadır. Bu metin aşağıda olduğu gibi gösterilmiştir.

“ALPARSLAN VE BÜYÜK ZAFERİ”

*Bir Cuma günü sabaha karşı Malazgirt'te elli dört bin er; Bestelediler en güzel marşı;
Allahu Ekber, Allahu Ekber*

Türk milleti, bugün kurduğu yeni bir vatan ve devletin X. Asrına ayak basmakta; ihtişamlı bir tarihin en uğurlu bir yıldönümünü kutlamaktadır. Garp Türklüğünün babası Alparslan "Tanrının Ordusu" ile bundan 900 yıl önce, 26 Ağustos Cuma günü, Allah'ın teyidine mazhar olarak Malazgirt'te mucizevi bir zafer kazanmıştır. Selçuk'un diğer torunu Süleyman Şah da bu zaferden dört sene sonra 1075 yılında Türkiye devletini kurmuştur. Bu mesut yıldönümünü ne kadar derin bir tarih şuuru kutsi heyecan duyguları ile kutlar; bugünü ne derece sağlam ilim, kültür ve sanat eserleri ile karşılırsak milli vazifemizi o nispette yapmış oluruz.

Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han, X. Asrın birinci yarısında yeni dini, milleti ve devleti ile kabul edip şarkta Türk İslam sancaklarını yükseltirken bir müddet sonra, Selçuk Subaşı da büyük Oğuz kavmini hidayete erdirtiyor; onun torunları garba doğru ilerliyorlardı. Türk milleti X. Asırda kitleler halinde İslamlaşırken, aynı zamanda bununla muvazi olarak, iki büyük hadise de vuku buluyordu... Bunlardan biri Büyük Türk muhaceretinin başlaması, Oğuzların dalgalar halinde İslam dünyasına ve Anadolu hudutlarına doğru göçmeleri, diğeri de İslam dünyası ve medeniyetin iç ve dış büyük buhranlar içinde bir inkiraz tehlikesi ile karşılaşmasıdır. Türklerin

İslam ve cihan tarihinde oynadığı rolün büyüklüğünü anlamak için, burada çok umumi bir tablo ile, İslamiyet'in tarih bakımından iki mucizeyi başardıktan sonra X. Asırda nasıl bir inhitat içine düştüğünü ve Selçuklular devrinde ne şekilde tekrar yükseldiğini belirtmeye lüzum vardır.

Filhakika İslamiyet ve Hazreti Muhammed beşeriyete öyle bir ruh ve iman vermiştir ki, sade insanların deha derecesine yükseldiği, küçük ve meçhul Arap kavminin büyük bir millet haline geldiği görülmüş ve bu sayede büyük İmparatorluklar ya süratle yıkılmış veya kol ve kanatlarını kaybetmişlerdir. Bu suretle kısa bir zamanda yapılan büyük fetihler neticesinde Altay dağlarından Okyanuslara kadar uzayan yeni bir İslam alemi vücuda gelmiş ve yeni bir dünya nizamı kurulmuştur. İşte birinci tarihi mucizesi budur. Bu askeri ve siyasi kudretin, bir asır sonra ilim ve fikir haline inkılap etmesi, İslam din ve medeniyetinin dünyayı aydınlatması da ikinci mucizeyi teşkil eder. Gerçekten Arap Acem ülkelerinde ve Türkistan'da öyle harikulade bir ilim aşkı uyanmıştır ki, Müslümanlar eski devirlerin fikir mahsullerini süratle yeni dinin hamuru ile yoğurmuş ve büyük İslam medeniyeti sentezini vücuda getirmişlerdir. Eski medeniyetlerin ülkelerinde yayılan Hristiyanlık eski çağların ilim ve fikir eserlerini putperestlik hatırası sayarak imha ve hayatı inkar eder; beşeriyeti derin bir cehalet ve sefaletle düşürürken ondan altı asır sonra gelen İslamiyet'in ilim ve hayata aşkla sarılması, medeniyeti ve insanlığı yükseltmesi iki cihanşümül din arasındaki azim farkı göstermiştir. Nitekim eski çağlar medeniyetini yeni çağlara ulaştırma şerefi Hristiyanlığa değil İslamiyet'e aittir. Hatta eski Yunan'ın varisi gözüken Garp bu medeniyeti bile ancak Selçuklu devrinde İslam medeniyeti ile temastan sonra tanıyabilmiştir.

Bununla beraber İslam dünyası ve medeniyeti bu mesut inkişaftan sonra inhitata başlamıştır. X. Asırda dahilde dini, içtimai ve siyasi buhranların şiddetlenmesi, hariçte de Bizans İmparatorluğunun taarruza geçerek büyük İslam merkezlerini tehdit eden istilalara başlaması İslam medeniyeti ve kavimlerini inkıraz tehlikesiyle karşılaştırmıştı. Müslüman Arapların ve İranlıların artık İslam iman, ahlak ve idealleri zayıflamış; materyalist hayat ve komünist cereyanlar İslam dünyasını kemirmeye başlamıştır. İslamiyet taze bir kana ve yeni bir imana ihtiyaç duyuyor; buhran ve tehlikeler karşısında korku geçiren samimi Müslümanların gözleri Şarka ve Türklere çevriliyordu. Zira Türkistan dindarlığı, ahlakı ve hayır müesseseleri ile Müslüman mütefekkirleri hayran ediyordu. Fakat daha mühimini hayatıyeti ve ahlaki vakıfları yüksek büyük göçebe kitlelerin hızla İslamiyet'i kabul ettiğine dair müjde haberlerinin gelmesi teşkil ediyordu. Zira Türkleri "Tanrının Ordusu" gösteren hadisler Müslüman büyükleri ve Evliyasının İslamiyet'in Türklerin imanı ve kılıcı sayesinde kurtulup yükseleceğine dair keşifleri de her tarafta yayılmış ve ümitleri kuvvetlendirmiştir.

Selçuklulardan bir asır önce kaydedilen bir hadis Tuğrul Bey'in Horasan'da, zuhur edip İslamiyet'i iç ve dış düşmanlardan kurtarıncaya kadar kılıcı elinden bırakmayacağını ifade ediyor; İstanbul Fatih'i gibi onun da Mehmed adını taşıyacağı belirtiliyordu. Hatta Fatih'in şeyhi Akşemseddin Fatih'i yalnız Hazreti Muhammed'in hadisine mazhar olmakla tebşir etmemiş; Allah'ın da Kuran'da "Beldetün Tayyibetün" ayeti ile İstanbul'u ve Fatih'ini takdis ettiğini de önceden haber vermiştir. Nitekim bu iki kelimenin fetih tarihi olan 857'yi göstermesi de bu şeyh tarafından keşfedilmiş ve bu padişaha bildirilmiştir.

Türkler İslam dünyasının en buhranlı bir zamanında bu dini kabul ederken bu hadis ve müjde ile daha büyük bir kudret ve hayatiyet kazanıyor; İslam'da kendi ruh ve ideallerini buluyor bu suretle kendilerine hem azametli bir tarih hazırlıyor; hem de bin yıl bu din ve medeniyetin bayrağını yükseltiyordu. Milli ve İslami mefkurenin en kudretli temsilcilerinden biri olan Alparslan büyük asker Romanes Diogones ve onun muazzam ordusu ile karşılaşınca maddi kuvvet azlığına mukabil yüksek iman ve mefkuresine güveniyordu. O "Yarabbi! Senin azametinin karşısında yüzümü yere sürüyor; seni kendime vekil yapıyor ve uğrunda cihada giriyorum. Ey tanrım niyetim halistir; bana yardım et eğer sözlerimde hilaf varsa beni kahret" cümleleri ile dua ederken derin imanını ve hak yolunda savaştığını bir daha meydana koyuyordu. Sultan Alparslan'ın imamı Buharalı Muhammed bin Abdülmelik de bu tehlikeli dönüm noktasında: "Ey Sultan! Sen Allah'ın başka dinlere zafer vadettiği İslamiyet uğrunda cihat yapıyorsun. Bütün Müslümanların camilerde sana dua eylediği cuma günü savaşa başla. Ben Allah'ın zaferi senin adına yazdığını umuyorum". Cümleleri ile büyük kahramanı müjdeliyor; Akşemseddin'in Fatih'i tebşirine benzer, bir hadise vuku buluyordu. Halifenin bütün camilerde Alparslan için okunmak üzere gönderdiği hutbe ve dua metni de Malazgirt kahramanlarının maneviyatını yükseltiyordu.

Malazgirt meydan muharebesi ruhun maddeye üstünlüğünü ispat etmiş; Alparslan küçük ordusu ile muazzam Bizans ordusunu yok etmiş ve tarihte ilk defa olarak bir Bizans İmparatoru da esir alınmıştır. Fakat muzaffer Türk padişahı Bizans İmparatoruna esir değil aziz bir misafir hükümdar muamelesi yapmış; onu hakimane sözlerle teselli etmiş ve Türk usulüne göre de kardeşlik andı içmişlerdir. Alparslan bu zaferi ile Türk İslam medeniyeti ve kavimlerinin kaderini değiştirmiş; Malazgirt zaferi Bizans ve Avrupa tarihlerinde bir dönüm noktası olmuştur.⁴⁰

İlgili metni kaleme alan Osman Turan (1914-1978) 1914 yılında Çaykara'da doğmuştur. Selçuklu tarihi alanında önemli çalışmalara imza atmış önemli bir isim olan Osman Turan'ın yayınlarını ilmi ve fikri olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bu çalışmalar birbirinden tamamen farklı özellikler taşımakla birlikte birbirlerini destekler ve tamamlar niteliktedir. Turan, geniş yorumlarıyla tarihe dair yazılarını kuru birer bilgi olmaktan çıkardığı gibi ilmi çalışmalar sonucunda elde ettiği bilgileri de memleket meselelerinin aydınlatılmasındaki fikirlerine dayanak yaparak değerlendirmiştir.⁴¹ Eserlerine bakacak olursak; *On İki Hayvanlı Türk Takvimi, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, Selçuklular ve İslamiyet, Selçuklular Zamanında Türkiye*, önemli eserlerinden bazılarıdır. Hayatına ilmi olarak pek çok eser sığdıran Osman Turan 1978 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

40 Tercüman, 26 Ağustos 1971, s.2.

41 Salim Koca, "Osman Turan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:41, İstanbul, 2012, s. 410-412

Resim 7: Osman Turan⁴²

Osman Turan, gazetede kaleme aldığı metninde, Malazgirt Zaferi'nin tarihini ve manevi önemini, Türk milletinin İslamiyet'i kabul etmesi sürecini ve Selçuklunun İslam medeniyetine katkılarını ele almıştır. Metinde sunduğu bilgilere göre, Malazgirt Zaferi, 26 Ağustos 1071'de Sultan Alparslan'ın Bizans ordusuna karşı kazandığı büyük bir zaferdir. Bu zafer, sadece askeri bir başarı değil, aynı zamanda Türklerin Anadolu'ya yerleşmesini ve Türkiye devletinin temelini atılmasını sağlayan tarihi bir dönüm noktasıdır. Osman Turan, Alparslan'ın yüksek iman ile bu savaşa girdiğini vurgularken, direkt olarak savaşa etkisinden bahsetmektedir. Turan aynı zamanda X. yüzyılda İslam dünyasının içine düştüğü dini, sosyal ve siyasi buhranları da anlatmakta olup, bu dönemde Müslüman toplumlar zayıflarken Türklerin İslamiyet'i kabulü ile yeni bir umut ve dinamizm kaynağı olduğunu vurgulamaktadır.

Turan'ın yazısında belirttiği üzere Türklerin İslam'a olan katkıları, İslam medeniyetini yeniden yükseltmiş, özellikle Selçuklular döneminde büyük bir kültürel ve siyasi canlanma yaşanmıştır. Türk milletinin İslamiyet'le bütünleşmesinin, İslam dünyasına getirdiği güç ve dirilişle önemli bir misyonu üstlenmiştir. Malazgirt bu anlamda sadece bir zafer değil aynı zamanda bir medeniyetin yeniden doğuşudur.

Cumhuriyet Gazetesinde Emekli General Refik Tulga'nın Malazgirt Meydan Muharebesi ile ilgili yazmış olduğu yazı yer almaktadır. Bu yazıda Malazgirt Zaferi ile Sakarya Zaferi'nin benzerliğine dikkat çekilmiştir. Yazının tam hali aşağıda gösterilmiştir.

"Bu yıl, politik ve askeri strateji bakımından aynı amaç için yapılmış ve aynı düşmana karşı kazanılmış kesin sonuçlu iki büyük Türk zaferinin 900. Ve 50. Yıldönümleri mutlu bir olay olarak birleşmiş bulunmaktadır.

Dokuz yüz yıl evvel Alparslan ordusunun Bizans İmparatoru Romanes Diogenes'e karşı kazandığı Malazgirt zaferiyle, elli yıl evvel, Başkomutan Gazi Mustafa Kemal'in Kral

Konstantin ordusuna karşı kazandığı Sakarya Zaferi; amaç, sonuç ve içinde bulunan şartlar itibariyle birbirine çok benzemektedir.

Bu bakımdan bu yıl, Alparslan ile Atatürk'ün ölmez adlarını bir kere daha zihinlerimize perçinlemek ve bu iki büyük devlet Başkanı ve Başkomutana karşı duyduğumuz minnet borcunu tekrarlamak zorunluluğundayız.”⁴³

Refik Tulga (1907-1981) 1907 yılında Kütahya’da doğmuştur. Kuleli Askeri Lisesi’nden sonra Harp okulunu bitirmiş, Harp Akademisinden mezun olmuştur. Önemli mevkillerde görevlerde bulunmuştur. 1964-1967 yılları arasında Genelkurmay II. Başkanlığı görevini gerçekleştirmiştir. Son görevi Brüksel NATO Askeri Komitesi Türkiye Askeri Temsilciliği’dir. Türk Silahlı Kuvvetleri’nde önemli görevlerde bulunan Tulga 1981 yılında vefat etmiştir.

Emekli General Refik Tulga yazısında Malazgirt Zaferi ile Sakarya Zaferi’nin benzerliğini ön planda tutmuş Sultan Alparslan ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün önderliklerine, başarılarına değinmiş minnet borcunu vurgulamıştır.

Akşam Gazetesinde Sultan Alparslan ile ilgili kısa bir biyografi tarzında yazı yayımlanmıştır. Bu yazı aşağıda gösterilmiştir.

“ALPARSLAN KİMDİR?”

Uzun boylu, Kara yağız yakışıklı bir adam Alparslan, Tuğrul beyin yerine Büyük Selçuklu Sultanı olduğunda 31 yaşındaydı. Tuğrul Bey zamanında Horasan’ı yönetiyordu. Malazgirt savaşından sonra serbest bıraktığı Diogones 1071 yılında Anadolu’da kuvvet toplayıp yeniden Alparslan’ın karşısına çıktı. Bunun üzerine kızan Alparslan komutanlarına Anadolu’yu ellerine geçirmelerini, beylikler kurmaları ve Türkleştirmeleri için buyruk verdi. Ardından 200 bin atıyla Türkistan fethine girişti. Berzem kalesinin komutanı Yusuf’a direndiği için hareket etmişti. Bunun üzerine Alparslan adamlarına karışmamalarını söyleyerek ok attı, ancak tutturamadığı için Yusuf’un hançeri böğrünü buldu. Muhafızlar Yusuf’u parçaladılar ama iş işten geçmişti. Yarası ağırdı “Kimseyi hakir göremeyin. Ben hakir gördüğüm için bu hale geldim” dedi ve öldü.”⁴⁴

Sultan Alparslan ile ilgili yayımlanan biyografide fiziksel özelliklerine dikkat çekilmiştir. Batı Karahanlılar üzerine düzenlemiş olduğu seferde bir kale komutanı olan Yusuf’a karşı mücadelesinde böğründen hançerle darbe alıp hayatını kaybettiğine yer verilmiştir. Ayrıca meşhur sözlerinden biri olan “Kimseyi aşağı görmeyin, ben gördüğüm için bu hale geldim.” demiş ve 24 Kasım 1072 tarihinde hayatını kaybetmiştir.

26 Ağustos 1971 tarihli Akşam gazetesinde Malazgirt Zaferi ile ilgili detaylı bir metin de karşımıza çıkmaktadır. Metni A. Cevdet Arslan kaleme almıştır. İlgili metin aşağıda gösterilmiştir.

43 Cumhuriyet, 26 Ağustos 1971, s.2.

44 Akşam, 26 Ağustos 1971, s.3.

“Malazgirt Meydan Muharebesi ve Alparslan”

Temeli Alparslan tarafından atılan, Fatih tarafından sağlamlaştırılan Anadolu Türklüğü, Atatürk'ün aynı günün 51. Yıldönümünde (26 Ağustos 1922) kazandığı zaferle abideleşti...

1071 yılının ağustos ayının 26. cuma günü İslam Dünyasının o zamanki merkezi Bağdat'taki bütün camilerin hutbelerinde bizzat Halife Kaim Biemrullah'ın hazırladığı bir dua okunuyordu. Bu duanın Türkçe anlamı şöyledir: Allah'ım sen onları koru, O'ndan yardımını esirgeme ve düşmanlarını kahret. Elleri göklere açılmış milyonlarca insan bu duaya huşu içinde âmin diyerek katılıyordu. Bu mübarek günün, bu mübarek anında Müslümanlara ne olmuştu? Kendilerinde yardımını esirgememesini istedikleri insan kimdi? Biz bu soruların cevaplarını bulabilmek için Tarihin yapraklarını süratle geriye çevireceğiz.

Bütün Küçük Asya Türk korkusuyla sarsılıyor ve titriyordu. Horasan'da bulunan Sultan Alparslan, Mısır ileri gelenlerinden aldığı mektuplar üzerine, burayı Şii Fatimilerden temizlemek üzere hazırlıklara başladı. 1070 yılı ortalarında bütün Şark ordularının başında Azerbaycan'a geldi. Van Gölü'nün kuzeyinden geçerek Malazgirt önlerine ulaştı. Vaktiyle amcası Tuğrul Bey'in zapt edemediği bu müstahkem mevki kolayca aldı. Güneye doğru yürüyüşüne devam ederek, Dicle'nin yukarı kolları ile Murat suyu havzasında birçok kaleler zapt etti. 1071 yılı başlarında Fırat'ı geçerek Halep'e girdi. Bu şehri barış yoluyla aldı. Burada bulunduğu esnada Bizans'tan gelen bir elçiyi kabul etti. Elçi, İmparatoru adına Sultan Alparslan'a teminat vererek dostluk teklif etti, az sonra da Sultan, Mısır'ı zapt etmek amacıyla Halep'ten hareket etti. Henüz bir gün gibi bir kısa bir ilerlemeden sonra aldığı haber dönekliğin şaheseri niteliğindedir. Haber, kendisinin uzaklarda bulunuşundan faydalanan Bizans Ordusunun Doğu'ya doğru ilerlemekte olduğudur. Ordusunu bir kısmını Suriye'nin fethi için bırakarak kendisi derhal geri döndü. Hızla Fırat'ı geçti. Diyarbakır yoluyla Ahlat'a doğru ilerledi. Biraz önce gelip Malazgirt'i zapt etmiş olan Romanus Diogones ile Malazgirt kalesinin 12km kadar doğusunda sahada karşılaştı.

Romanus Diogones'in uzun süren hazırlıkları onun katii sonuca hemen ulaşmak istediğinden belliydi. Yüz bini aşan ordusu ile daha Sakarya kıyısında yeniden hazırlıklar yaptı. Ordusuna çeki düzen verdi. Güvenmediği bazı Kumandanlarını askerleriyle birlikte geri gönderdi. Ordunun ağırlıklarını 300 araba taşıyordu. Ayrıca, orduda 1200 kişi tarafından kullanılan zamanın dev silahı olan muazzam bir Mancınıkta mevcuttu. Bu ordu ile Sivas'ı geçti, yolda kendisine kuvvetleri ile birlikte Basilakes katıldı.

Alparslan daha iyi hazırlanmak ve Malazgirt'e daha önce varabilmek için cebri yürüyüşe geçmiş. Bu yüzden pek çok at ve deve ölmüş. Fırat geçilirken de bir kısım ağırlıklar mahvolmuştu. Bunlara ilaveten orduda yiyecek sıkıntısı da mevcuttu. Bu güçlükler yüzünden Alparslan yaşlı askerleri terhis etti. Ahlat'a vardığında veziri meşhur Nizam-ül Mülk'ü muhtemel bir tehlikeyi önlemek ve taze kuvvet göndermesi amacıyla Hemedan'a gönderdi. Romen Diyojen Malazgirt yakınındaki Zahva sahasına geldiği zaman vadiye hakim tepelerde Alparslan'ın çevik kuvvetleri sıralanmıştı. Artık her iki tarafında birbirine tahammülü yoktu. Yakında ölüm kalım mücadelesi

başlayacaktı ve talihin henüz hangi tarafa güleceği ise meçhuldü. Gece, Sultan'ın süvarilerinden küçük gruplar yıpratma taarruzları yapmışlardı.

26 Ağustos Cuma günü sabahı gün ısınırken iki ordu 7-8 km uzaklıktan birbirlerini gördüler.

Bulundukları yer Van Gölü'nün 45km kadar Kuzeyinde ve Murat Suyu yakınlarında ve deniz seviyesinden 1500m yükseklikte idi. Yanı başlarında Malazgirt kalesi yükseliyordu. Türk ordusunda Süleyman Şah gibi Türk prensleri, Artuk Bey gibi ünlü Türk Kumandanları bulunuyordu. Alparslan'ın ordusu elli bin kadardı savaş kabiliyeti olmayanlar geri gönderilmişti. Türk birlikleri düzenli ve disiplini idi. Özellikle Türk Hakanına olan itaat mutlak mahiyetteydi. Anadolu'da yapılan yukarda sözünü ettiğimiz akınlarla pişmiş ve bu ülkeyi yurt edinmeyi kararlaştırmış olan Türkleri üstelik bu yurt kurma enerjisinin ateşiyle yanıyorlardı. Savaştan evvel mutad olduğu gibi. Türk kumandanlarından Sav Tigin'in başkanlığında Türk Elçileri sulh teklifine İmparatora iletmış ve Romen Diyojen bunu şiddetle reddederek bu olayı Türklerin korktuğuna yorarak sevinmişti. Sav Tigin'e: "Sultanınıza söyleyin, kendisiyle sulh müzakeresini Rey'de yapacağım. Orduma Isfahan'da kışlatacağım ve hayvanlarımı Hemedan'da sulayacağım" demişti. Sert karakteri kadar zekası da keskin ve kuvvetli olan Sav Tigin, İmparatora şu çok esprili cevabı vermeden kendisini alıkoyamamıştır: "Atlarınızın Hamedan'da kışlayacağından bende eminim fakat, sizin nerede kışlayacağınızı bilemiyorum..."

Güneş ortaya çıkınca Alparslan ordusunu heyecanlandıran şu veciz konuşmayı yaptı: "Şehit düşersem beni vurduğum yere gömünüz. Oğlum Melik Şah'ı kendinize hükümdar yapınız. Ben savaşa bir hükümdar gibi katılacağım. Din ve devlet uğrunda dövüşeceğim. Savaşmak istemeyenler çekilip gitmekte serbesttir". 40 yaşlarında görünen bu asil insan bu sözleri söyledikten sonra atının kuyruğunu bizzat bağlıyor ve en ön safta dövüşeceğini anlatmak için yay ve oklarını bırakarak kılıcını kuşanıyor ve topuzunu eline alıyordu. Üzerinde kefen benzeri beyaz bir elbise vardı.

Görüyor musunuz, sevgili okuyucularım, damarlarında Türk kanı taşıyıp da böyle asil ve hayati istihkar eden kumandanlar yönetiminde tarih boyunca Türk'ün şecaatini?... Alparslan bunun ne ilkidir ne de sonu olacaktır. Sözü değiştirdik affediniz. Bu satırları yazarken o ulvi sahneyi görür gibi olduk bir an için.

Bu arslanca jesti seyretmekte olanların iman dolugöğüslerinde hıçkırıklar düğümleniyor, gözlerinde yaşlar taneleniyordu. Onların her biri teker teker birer kahraman idiler. Aralarında Süleyman Şah, Porsuk, Mansur, Bozan, Sav Tigin gibi ünlü kumandanlar da vardı. Bunların her biri ayrı ayrı nice savaşlar görmüş, nice zaferler kazanmıştı. Bozkır muharebesini pek iyi bilen, ok atıp kılıç kuşanmakta pek mahir insanlardan meydana gelen bu ordunun çoğu atlı idi. Sayıları az olmakla beraber, derin bir milliyet şuuru ve mücadele ruhu bu insanları sıkı sıkıya birbirlerine bağlıyordu. Orduda sağlam bir disiplin olduğunu evvelce söylemiştik. Başlarında Alparslan vardı. Hayrı ve adaleti seven bir insandı. Namuslu ve dindardı. Çok kanaatkar olan bu insanın en başta gelen meziyetlerinden biri de merhametli ve cömert oluşudur. 1033'de veya bir rivayete göre 1020'de doğmuştu. Babası Çağrı Bey'in sağlığında birçok savaşlara

katılmıştı. Kahramanlık bu soydan gelenlerin hepsinde ortak bir vasıftı.

Cuma namazı hep birlikte kılındı. Allah Allah sesleri çok uzaklardan duyuluyordu. Bu sırada Bizans ordusunda da dini merasimler yapılıyor, ilahiler okunuyordu. Öğleden sonra Türk ve Bizans orduları muharebe nizamına geçti. Alparslan kuvvetlerini dörde bölmüş, bunlardan ikisini yanlarda pusuya yatırmıştı. Kendisi merkezde idi. Bizans ordusu da sağ ve sol olarak cenahlara ayrılmış, İmparator merkezde kalmıştı. Savaş Türk merkez kuvvetlerinin hücumu geçmesi ile başladı. Fakat bütün gücü ile harekete geçmiş Bizans ordusu önünde, plan gereğince geriledi. Bizanslılar da onları şiddetle takibe koyuldu, bu sahte çekilişin amacı İmparatoru karargahından uzaklaştırmaktı. Böylece, düşman ordusu biraz ilerde kurulmuş olan pusulara düşürülecekti. Alparslan, bu tabyasında yüzde yüz muvaffak olmuş, akşama doğru Bizans ordusu istenilen yere getirilmişti. Bu sırada umumi taarruza geçen Türk ordusu, düşmanı yanlardan ve geriden kuşatmaya muvaffak olmuştu. İmparator hatasını anladığı zaman artık iş işten geçmiş bulunuyordu. Bu müthiş çemberi kırarak kurtulmaya da imkan yoktu. İhtiyatta bulunan Bizans müdahale edecekleri yerde selameti firarda buldular. Geride kalan Bizans ordusu tamamen imha edildi. Bu orduda bulunan Peçenek ve Uz'lar bir kısmı kan birliği sebebiyle daha önce Türklere katılmış bulunuyordu. Küçük bir ordunun muazzam bir kuvveti yarım günde perişan etmesi sebeplerini Türk ordusunun disiplinli ve muntazam oluşunda Alparslan'ın askerlikteki maharetlerinde ve İmparatorun kusurlarında bulabilirsiniz.⁴⁵

Cevdet Arslan ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır. Arslan, kaleme aldığı yazısında Türk milletinin kaderini belirleyen büyük zaferi hem tarihi derinliği hem de manevi yönleriyle ele almaktadır. Alparslan'ın 1071'de Malazgirt'te kazandığı zaferin, yüzyıllar sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından perçinlendiği, 1922'de ise Mustafa Kemal Atatürk'ün aynı gün kazandığı Büyük Taarruz zaferiyle taçlandığını ifade etmiştir. Savaş öncesi İslam dünyasında yaşanan manevi seferberliğe de dikkat çekmiştir. Abbasi Halifesi tarafından hazırlanan Bağdat'taki camilerde okunan dua, Malazgirt Meydan Muharebesi'nin sadece askeri değil, aynı zamanda dini bir anlam taşıdığını ortaya koymaktadır. Bu dua sırasında milyonlarca Müslüman'ın ellerini semaya açarak yardım dilemesi, Alparslan'ın mücadelesinin ümmetin davası haline geldiğini göstermektedir. Savaş öncesinde yapılan barış teklifi, Türklerin savaş istemediğini fakat gerektiğinde cesurca savaşacağını göstermektedir.

Cevdet Arslan'ın aktardığına göre İmparator Romanos Diogones, barış teklifini reddetmiş, üstelik küçümseyici bir üslupla, Türklerin korktuğunu düşünerek alay etmiştir. Ordular arasındaki farklara değinen Arslan, Bizans ordusunun yaklaşık 200 bin kişi olduğuna, Türk ordusunun ise 50 bin kişi olduğuna dikkat çekmektedir. Savaş sabahı Alparslan'ın yaptığı duygusal ve cesur konuşma, Türk askerinin moralini zirveye çıkarmıştır. Üzerinde kefeni andıran beyaz elbisesiyle ve elinde topuzuyla ön safta yer alan Alparslan, komutanlık değil bizzat şehitlik için savaş alanına çıktığını vurgulamıştır. Bu an yazının en etkileyici bölümlerinden biridir.

Savaş planı, Türk savaş dehasının klasik bir örneğidir. Alparslan ordusunu dört bölüme ayırmış ve iki birliği pusuya yerleştirmiştir. Savaşın ilk anlarında merkez kuvvetleri sahte bir geri çekilme yapmış, bu durum Bizans ordusunun tuzağa çekilmesini sağlamıştır. Alparslan'ın bu

planı eksiksiz işlemiş ve akşam saatlerinde Türk ordusu genel taarruza geçerek Bizans ordusunu kuşatmıştır. İmparator esir alınmış, ordu büyük ölçüde imha edilmiştir.

Cevdet Arslan, bu zaferin nedenlerini Alparslan'ın askeri dehasında, Türk ordusunun disiplinde, iman gücünde ve İmparator Romanos Diogones'in hatalarında bulur. Malazgirt Meydan Muharebesi sadece askeri bir başarı değil, aynı zamanda Türk milletinin Anadolu'daki varlığının temellerini atan tarihi bir dönüm noktasıdır.

26 Ağustos 1971 tarihli Kütahya Postası gazetesinde Mehmet Emin Kavdır'ın "Alparslan" başlıklı yazısı yer almaktadır. Bu yazı aşağıda gösterilmiştir.

"Alparslan"

"Dünya coğrafyasında en güzel iklimleri içerisinde bulunduran ve her köşesi ayrı bir güzellik ile tarihi eserlere sahip olan güzel Anadolu'muzun kapılarının Türklere açılışının 900. Yıldönümünü kutlamaktayız. Takvim yapraklarının 900 sene önceki sayfalarını karıştırdığımızda, büyük Türk Hakanı Alparslan'ın İran yaylalarımızdan batıya doğru ilerleyerek Türk'ün asırlardır tahayyülü olan Anadolu'yu almak için büyük bir şuur ile Milli ve İslami bir inançla ilerlediğini görürüz. Türk milletinin büyük önderlerinden olan Alparslan daha 1063 yılında başa geçmesi ile şehzadeligi sırasında rüyalarına giren Ön Asya'yı alabilmek için büyük bir hazırlığa girişmiş: nihayet 1070 yılında Van Gölü'nün kuzeyindeki Malazgirt Kalesini zapt ederek Selçuk Türklerini ilk müjdesini vermiştir.

Malazgirt Kalesini zapt ettikten sonra bir müddet Amed (Diyarbakır) 'da kalan Alparslan daha sonra Bizans kalelerinden Urfa kalesini kuşatmasına rağmen burada kalmayı faydalı görmeyerek Halep'teki Mirdasi hanedanından Arap prensi Türk Hakanının çadırına gelerek arz-ı ubudiyette bulunmuş: Devletinin Türk imparatorluğunu bağlandığını ilan etmiştir. Böylelikle Alparslan Arap ve Şii Fatımi imparatorluğu hariç olmak üzere Hicaz ve Sünni Abbasi Devleti'nin tam bir dostluğunu kazanmıştır.

Alparslan'ın Malazgirt zaferinden kuşkulanan Bizans İmparatoru Romanos Diogones hazırladığı büyük bir ordu ile İstanbul'dan Anadolu'ya doğru yola çıkmıştı. Gayesi Alparslan'ı büyük bir yenilgiye uğratarak İran içlerine kadar girmek ve buradaki Türk nesillerinin kökünü yok ederek doğru hakimiyetini tekrar teessüs ettirmektir. Esasen hazırlamış olduğu kuvvetlerde o zamanın çok büyük vurucu gücüne sahip olan bir nitelik arz etmekteydi. 200 bini aşan Bizans Ordusunun ağırlıklarını üç bin araba ve on binlerce hayvan taşıyor, ayrıca 1200 kişi tarafından idare edilen ve o asrın en büyük silahı olan bir mancınık büyük Bizans Ordusuyla Alparslan'a doğru ilerliyordu. Bunu Ahlat'ta haber alan büyük kumandan ordusunu mecburi yürüyüş emrini vererek kuzeye yani Malazgirt ovasına doğru hızla ilerlemeye başladı. Romanes Diogones bu durumu öğrenince Sivas'ta Bizans Harp Meclisi'ni toplayarak son durumun muhasebesini yaptılar.

Nihayet 26 Ağustos 1071 Cuma günü tanyeri ağarırken iki ordu Van Gölü'nün 45 kilometre kuzeyinde ve denizden 1500 metre yükseklikteki Malazgirt kalesinin önünde bulunan büyük düzlükte birbirlerini gördüler. Alparslan Müslümanların kutsal bir

günü olan Cuma gününü hassaten seçmiş: Abbasi Halifesi ise aynı gün bütün İslam ülkelerinin hutbelerinde Türk ordusunun muzafferiyeti için dua metni yayınlamıştı. Bizans ordusundaki rahipler ise ilahiler söyleyerek orduyu ruhen kuvvetlendirirken; Türk ordusundaki vaizler ile gür ve güzel sesli hafızlar ayetler okuyarak orduyu İslami şuurun içerisine tamamen yöneltme görevini üzerlerine almışlardı. Nihayet Cuma Namazı kılındıktan sonra iki ordu büyük bir hızla birbirlerine hücum ettiler, daha ilk anda Bizans ordusundaki Avrupa Türklerinden Müslüman olmamış Peçenek ve Uz'ların Alparslan'ın Ordusuna geçivermesi Bizans ordusunda büyük moral çöküklüğü meydana getirmiş; bunu Alparslan'ın geri çekilerek Romanes Diogones'i çember içerisine alması takip edince, Bizans'ın şaşkınlığı son haddini bulmuş ve akşamın alaca karanlığında 200 binlik Bizans ordusuna 50 bini bulan Alparslan'ın ordusuna boyun eğmek mecburiyetinde kalmıştı. Esirler arasında neye uğradığını anlayamayan cesurluğu ile nam salmış Bizans İmparatoru Romanes Diogones'te bulunuyordu. Türk Milletine yakışan bir misafirperverlik göstererek yanında oturtmuş; öldürülmekten başka bir şey düşüneyemeyen Romanes Diogones'e hayatını ve tahtını yeniden iade ederek Türk Milletinin asil jestinin bütün dünya tarihlerine geçmesi vesile olmuştur.

İşte bugün 900. Yıldönümünü kutladığımız Malazgirt Zaferi Türk Milletinin Anadolu'nun tapusunu Bizanslılardan aldığı günün bir yıldönümüdür. Milletimizi büyük zaferlere kavuşturan ecdadımızın ruhları Cennet mekân olsun.⁴⁶

Mehmet Emin Kavdır, Malazgirt Zaferi'nin 900. Yıl Dönümünü anlatırken Anadolu'nun eşsiz doğasını, tarihi mirasını ve stratejik önemini vurgulamaktadır. Anadolu'nun kapılarının Türklere açılması, Kavdır'a göre yalnızca bir savaş kazanımı değil; aynı zamanda tarihi bir dönüm noktasıdır. Alparslan'ın 1063 yılında tahta çıkmasıyla birlikte Anadolu'ya yönelik hazırlıklarını başlattığını, 1070 yılında Malazgirt Kalesi'nin fethiyle bu idealin ilk adımını attığını anlatır.

Alparslan'ın seferi sadece askeri değil, siyasi bir zaferler zinciriyle de taçlanır. Alparslan İslam dünyasında siyasi ve dini açıdan güçlü bir konuma ulaşmıştır. Bizans İmparatoru Romanos Diogones'in büyük bir orduyla yola çıkışını ve Malazgirt'teki karşılaşmayı anlatırken, Kavdır savaşın psikolojik ve ruhani yönüne de dikkat çekmiştir. Alparslan, cuma gününü özellikle seçmiş; Halife ise bütün İslam beldelerinde Türk ordusu için dua ettirmiştir. Türk askerleri Kuran ayetleriyle motive edilirken, Bizans tarafı ise ilahilerle maneviyat kazanmaya çalışmıştır.

Savaşın seyri içinde Kavdır, Peçenek ve Uz gibi Müslüman olmayan Türk boylarının Bizans'ı terk ederek Alparslan'ın safına geçmesinin savaşın seyrini değiştirdiğini ve moral üstünlüğünün Türklere olduğunu belirtmektedir. Alparslan'ın zekice taktiğiyle Bizans ordusunun kuşatılması ve İmparator Romanos Diogones'in esir alınmasıyla sonuçlanan bu zafer, yalnızca askeri değil, insani bir büyüklük örneğiyle de taçlanır. Alparslan, esir Diogones'e misafirperverlik göstermiş, hayatını bağışlamış ve onu tahtına iade etmiştir. Bu davranış, Kavdır'a göre Türk milletinin asaletini ve yüksek karakterini bütün dünyaya ilan eden jesttir.

Yazısının sonunda Kavdır, Malazgirt Zaferi'nin sadece bir zafer değil, Anadolu'nun tapusunu Türk milletine verildiği tarihsel bir milat olduğunu vurgulamaktadır. Bu büyük destanı yazan ecdadın ruhuna rahmet dilerken, okuyucuyu da bu tarihi olayın derin manası üzerinde

düşünmeye davet eder.

Yine aynı gazetede Mustafa Kalyon'un "900. Yıl Dönümü" başlıklı yazısı da karşımıza çıkmaktadır. İlgili yazı aşağıda gösterilmiştir.

"26 Ağustos 1971 Bugün üç büyük sevinçli günü tekrar yaşamamızın, hatıralarını yad etmenin sevincini yudum, yudum ruhumuzun susayan, susuzluktan çatlayan kurak topraklarına kendi benliğimizden iman suyunu vermenin hazzını tadıyoruz. Anadolu'nun kapılarını Türk milletine açan Malazgirt Meydan Muharebesine Büyük Kumandan Alparslan 900 sene önce bugün 60 bin kişilik Müslüman Türk ordusu ile cemaatle namazını kılmış, bembeyaz elbiselerini giymiş ve atının kuyruğunu kendi elleriyle bağlayarak, kahraman askerlerine İslam dininin ve Türk töresinin hükümlerini veciz bir şekilde kaynaştıran konuşmasını "Ben şehit olursam elbisem kefenim olsun" diyerek tamamlamıştı. Kahraman ordumuz 200 bin kişilik Bizans ordusunu bu aşk ve imanla Malazgirt ovasında hezimete uğrattı. Aradan 850 sene geçti. Anadolu'nun, köhne Bizans'ın varisi, şımarık Yunan askerleri tarafından çiğnendiği günlerde, Türk Milleti yeni bir Alparslan kumandasında aynı iman ve inançla birleşti. 26 Ağustos 1922'de bu defa düşman ayaklarını mukaddes vatan topraklarından atmak için savaştı, kan verdi, can verdi. Bugün; aynı zamanda mensubu olmakla insan olabildiğimiz vatan, millet ve devlet için ölmenin mertebesini, yaşamamızın gayesini öğrendiğimiz Ulu Peygamberimizin ana rahmine düştüğünün de yıldönümüdür. Regaip Kandilimiz, Malazgirt Zaferimizle kurtuluşumuz hepimize kutlu olsun."⁴⁷

Mustafa Kalyon'un kaleme aldığı bu metin, 26 Ağustos'un Türk milletinin tarihinde taşıdığı derin anlamı coşkulu ve duygu yüklü bir dille anlatmaktadır. Yazar, bugünü "üç büyük sevinçli gün" olarak tanımlar. Bunların başında, 1071 yılında gerçekleşen Malazgirt Zaferi gelir. Büyük Komutan Alparslan, 60 bin kişilik Müslüman Türk ordusuyla Bizans'ın 200 bin kişilik ordusuna karşı savaşmadan önce askerleriyle birlikte cemaatle namaz kılmış, beyaz elbiselerini giymiş ve atının kuyruğunu kendi elleriyle bağlamıştır. Askerlerine yaptığı konuşmayı "Ben şehit olursam elbisem kefenim olsun" diyerek bitirmiştir. Bu sözler, onun inancını, kararlılığını ve zaferin manevî yönünü açıkça ortaya koymaktadır. Bu güçlü iman ve azimle kazanılan zafer, Anadolu'nun kapılarını Türklere açmış ve yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Yazar, bu zaferin üzerinden 851 yıl geçtikten sonra, yine bir 26 Ağustos gününde bu kez Anadolu'nun Yunan işgaline karşı savunulduğunu hatırlatır. 1922'de başlayan Büyük Taarruz ile Türk milleti bir kez daha birleşmiş, bağımsızlık uğruna canını ortaya koymuştur. Bu kez önder Mustafa Kemal Atatürk'tür. Malazgirt'teki ruhun bir benzeriyle, aynı inanç ve kararlılıkla düşman vatan topraklarından atılmıştır.

Aynı günün bir başka anlamı daha vardır. 26 Ağustos Regaip Kandili yani İslam peygamberi Hz. Muhammed'in ana rahmine düştüğü güne de denk gelmektedir. Böylece bu tarih hem milletin zaferlerini hem de manevi değerlerini bir araya getiren kutlu bir gün hâline gelmektedir. Mustafa Kalyon'un ifadesiyle, bu özel günde geçmişin büyük mücadelelerini hatırlamak, milletin ruh köklerine dönmek ve geleceğe daha bilinçli bir şekilde yönelmek gerekir. Malazgirt Zaferi, Büyük Taarruz ve Regaip Kandili aynı günde birleşerek Türk milletinin tarihine, inancına ve kimliğine ışık tutmaktadır.

26 Ağustos 1971 tarihli Sabah Postası Gazetesinde Basri Ahmet Ünal'ın "Malazgirt Zaferi'nin Manasını Bilelim" adlı yazısı yer almaktadır. İlgili yazı aşağıda gösterilmiştir.

“Malazgirt Zaferi'nin Manasını Bilelim”

“Yıl 1071, Orta Asya'dan doğan güneş Malazgirt ovasını yalıyor. Büyük Selçuk Hükümdarı Alparslan imanlı ordusuyla Malazgirt ovasına iniyor...”

Anadolu'nun sahipliği iddiasındaki köhne Bizans, kokmuş, çürümüş, kalıp halinde eski günlerin sonu devrinde Ne demek, oluyor, Romen Diyojen, Alparslan hudutlarımızı zorlasın. Bu ne cesaret? Derhal dersini vermeli ve Anadolu'dan ne pahasına olursa olsun Türkleri atmalıyız, diyor:

İki ordu, Malazgirt ovasında karşılıklı olarak yerlerini almış, planlarını düzenlemiş, bekliyorlar. Bizans ordusu 150.000 ve 200.000 Türk ordusu ise 40-50 bin civarında, ama iman gücü, planlı savaş gücü itibarıyla çok üstün Türk ordusu

Gün Cuma, imanlıların Nusret günüdür. Alparslan'ın duası, Allah izninde makul olmuştur. Savaş başlıyor, ama nasıl? Tarihlerin kaydettikleri en büyük savaşlardan biri başlıyor ve devam ediyor. Netice: Köhne Bizans'ın dev ordusu, imansız ordusu, imanlılara karşı bir hamlede eriyor ve zafer, Allah'ın inayetiyle Alparslan'a müyesser oluyor...

İmparator Romen Diyojen esirler arasındadır. Alparslan'ın huzuruna getirildiğinde bitap ve bitkindir, ümitsizdir, derhal öldürüleceğini beklemektedir, ama büyük Türk hakani esirine en güzel insanlık örneğini de vermiş ve onu afederek Bizans milletlerine iade etmiştir.

Evet bundan tam 900 yıl önce Türkler planladıkları gibi, Anadolu'yu Bizans'tan kurtarıp temizleme hedef ve gayesine varmışlar ve fethi mübine giden yolu Fatih Sultan Mehmed'e açmak suretiyle, Asya ve Avrupa'nın kaderlerine yüzlerce yıl hakim olmuşlardır. Kutladığımız zafer işte budur ve çok önemlidir. Değerini ve Anadolu'ya sahip olmanın gurur ve sorumluluğunu bilelim. Anadolu'yu bize kazandıranlara minnet ve şükran dualarını yapalım.⁴⁸

Basri Ahmet Ünal yazısında 1071 Malazgirt Savaşında Türk ordusunun imanına dikkat çekmekte olup, Malazgirt ovasındaki karşılaşmada Bizans ordusunun 150-200 bin arasında olduğunu, Türk ordusunun da 40 bin-50 bin civarında olduğunu belirtmiştir. Ancak iman gücü itibarı ile Türk ordusunun üstünlüğüne vurgu yapmıştır. Zaferin Alparslan'a müyesser olduğunu ve Romen Diyojen'in esir düştüğünü belirtmiştir. Ancak Alparslan'ın onu affederek tüm dünyaya insanlık dersi verdiğini de belirtmiştir. Anadolu'yu fethin İstanbul'un fethine giden yolu Fatih Sultan Mehmed'e açtığını, Anadolu'yu bize kazandıranlara minnet ve şükranla yaklaşmamız gerektiğinin altını çizmiştir.

26 Ağustos 1971 tarihli Bursa Haber gazetesinde Özer Akkaya'nın “900 Yıldan Bu Yana” adlı yazısı yer almaktadır. İlgili yazı aşağıda gösterilmiştir.

“900 Yıldan Bu Yana”

“900 yıl önce Malazgirt Ovası’nda akan iki Türk kanı, Milletimizi bu toprağın gerçek sahibi yapıyordu, bu toprak ki doya doya içti 900 yıldan bu yana Türk kanını ve bölünmez, parçalanmaz vatan oldu sonunda. Malazgirt’ten sonra konuşurdu bu topraklar üzerinde ilk kez Türkçe, örfümüz, adetimiz yerleşti bu topraklar bizimle kumandanı hükümeti, askeri bekledi hudutlarını, köylüsü etki toprağını, çömlekçisi bu toprağı pişirdi kendi tarzında, işçisi madenini çıkarttı, mamul yaptı, aşıkı ilham aldı mor dağından, ağacından yapılan beşikte bebeler sallandı 900 yıldan beri... Kısacası kültürümüz yoğruldu bu toprakla, O’nu şekillendirdi, ondan şekil aldı.

Kültür konuşulan dil, toplumda geçerli olan örf, adet ve teammüler, çeşitli ihtiyaçları karşılamak üzere yapılan maddi ve manevi icatlardan, yemek yeme tarzına kadar olan bütün davranışlar, bir başka deyimle bir milletin tüm hayat tarzları olarak tanımlanırsa; bu hayat tarzlarına üzerinde yaşanan coğrafi bölgenin, iklim şartlarının ve temasta bulunulan diğer kültürlerin etkileri vardır. Hele Malazgirt Zaferi’ne kadar “Göçebe Cemiyet” tipi gösteren Türk Milleti’nin Anadolu’ya yerleşerek “Yerleşik Cemiyet” tipine geçmesi, hayat tarzlarının da zamanla yeni şartlara göre değişmesine doğan yeni ihtiyaçları karşılamak üzere yeni davranış şekillerinin meydana gelmesine yol açmıştır. Böylece Anadolu’da Malazgirt öncesinden farklı yepyeni bir Türk Kültürü ve Türk Medeniyeti doğmuş oldu.

Bu açıdan bakınca, 900 yıldan beri haşır-neşir olduğumuz bu toprakların, dağların, denizleri ve nesillerin kanıyla sulanan ve Vatan’ın bizimle birlikte yaşamadığını söylemek mümkün mü ? Veya Malazgirt Zaferi’ni tarihin akışı içinde “basit bir olay” olarak yorumlamak mümkün mü? Bu zafer, aynı zamanda bundan 900 yıl önce Alparslan komutasındaki Türk ordusu ile Romen Diyojen komutasındaki Bizans Ordusu’nun boğuşması olarak da tanımlanamaz. Malazgirt Savaşı her şeyden önce kendisine “Yurt” tutmak isteyen Türk Milleti’nin Anadolu toprakları üzerinde Türk Kültürü’nü yaymasının, bu topraklara kendi damgasını vuruşun başlangıcıdır. Ayrıca bu zafer, Türk Milleti’nin her yönüyle yaşamasını etkileyen, O’na yepyeni bir kişilik kazandıran tarihi bir olayın başlangıcıdır.

Bugün Malazgirt Zaferi’nin 900. Yıldönümü kutluyoruz ve Anadolu’da 9 asırdan beri yaşayan Milletimizin bu zaferin 1000. Yıldönümü de kutlayacağına inanıyoruz.”⁴⁹

Özer Akkaya’nın yazmış olduğu metinde Malazgirt Zaferi’nin Türk milletinin Anadolu’yu yurt edinmesindeki dönüm noktası olduğu vurgulanmaktadır. Akkaya, 900 yıl önce Malazgirt Ovası’nda dökülen Türk kanlarının, bu toprakları milletimiz için ebedi bir vatan haline getirdiğini ifade etmektedir. Anadolu 900 yıldır Türk’ün kanıyla, kültürüyle yoğrulmuş; Türk milleti bu topraklara sadece fiziken değil, ruhen de kök salmıştır.

Malazgirt Zaferi ile birlikte Türkçe ilk kez bu topraklarda konuşulmaya başlanmış, örf,

adet ve geleneklerimiz burada hayat bulmuştur. Komutanıyla, askeriyle, köylüsüyle, işçisiyle Türk milleti Anadolu'nun her bir köşesinde kendi kültürel izlerini bırakmıştır. Bebekler bu topraklardan yapılan beşiklerde sallanmış, sanatçılar ilhamını Anadolu'nun dağlarından, taşlarından almıştır. Malazgirt Zaferi'nin yalnızca bir askeri zafer değil, Türk milletinin Anadolu'ya mühür vurduğu tarihsel bir dönüm noktası olduğunu vurgulamıştır. Anadolu'daki Türk varlığının başlangıcı ve simgesi olduğunu vurgulamaktadır. Son olarak Akkaya kutlanan Malazgirt Zaferi'nin 900. Yıl Dönümünün, büyük bir tarihsel sürecin bir izi olduğunu ifade ederken; Türk milletinin, bu zaferin 1000. Yıl Dönümünü de gururla kutlayacağına olan inancını dile getirmiştir.

26 Ağustos 1971 tarihli Maraş Postası gazetesinde Malazgirt Zaferi'nin 900. Yıl Dönümüne ilişkin Alparslan ile ilgili basit bir biyografi yayınlamıştır. İlgili yazı aşağıda gösterilmiştir.

ALPARSLAN (1029-1072)

“Asıl adı Mehmet olan Alparslan, büyük Selçuklu Hükümdarlarından Çağrı Bey'in oğludur.

Çağrı Bey'in ölümü üzerine, amcası Tuğrul Bey'in yardımı ve Türk beylerinin isteği ile kardeşi Süleyman'ın yerine Selçuklu Sultanı oldu.

Bir müddet kendisinin hükümdarlığını tanımak istemeyen yakınları ile uğraştıktan sonra İmparatorluk üzerinde nüfusunu kabul ettirdi.

1064'te Bizans üzerine yürüyen Alparslan Gürcistan'ı alıp kralı haraca bağlandıktan sonra Kars ve Ami şehirlerini toprakları içine katmayı başardı.

Bu arada kendilerine baş kaldıran kardeşi Kavurd'u yola getirip, Gazneli ve Türkistan Hanları ile dostluk kurup oğulları Melikşah ve Aslanşah'ı bu hanların kızları ile evlendirerek akrabalık peyde etti.

Kendisi Aral gölünün kuzeyindeki Türk boylarını hükmü altına almağa çalışırken bazı büyük Türk komutanlarını Bizans topraklarına akına gönderdi.

Bu komutanlardan biriside Afşin'dir.

1068'de İkinci kez Gürcistan'a giren Alparslan Horasan'a döndüğünde amcazadesi Kurtcu'yı Anadolu seferine gönderdi.

Anadolu'ya yapılan bu baskıların devam etmesi Bizans İmparatoru Romanes Diogones'i kuşkulandırmaya başlamıştır. İmparator bu saldırılara engel olmak istemişse de Malatya'daki kuvvetlerinin Türklere yenildiğini ve Türk akıncılarının Konya'ya girdiğini duyunca geri çekilmiştir.

1070'de Alparslan Bizanslılara karşı kesin bir saldırıya geçmek üzere Anadolu'ya geçer ve Malazgirt kalesini kuşatır.

26 Ağustos 1071'de 55.000 kişilik ordusu hemen iki misli çoğunlukla olan Romanes Diogones'in ordusu ile Malazgirt ovasında karşılaşır. İki saat süren bu tarihi büyük savaşta Bizans ordusu perişan olur Romanes, Alparslan'a esir düşer.

Alparslan Romanes'e tarihte eşi görülmedik asilane davranışta bulunur. Ona esir değil, misafir muamelesi yapar.

Bu tarih Türkler için bir dönüm noktası olmuş ve artık Anadolu'nun kapıları kayıtsız

şartsız Türklere açılmıştır.

Alparslan 1072’de Maveraiünnehir’e geçmiş kuşattığı kalelerden birinin kumandanı olan Yusuf Harzemi tarafından ağır surette yararlanarak aynı yıl ölmüştür.

Alparslan cesur, iyi yetişmiş kuvvetli bir kişi idi. Veziri Nizamülmülk onun saltanatını bilgiye ve bilginlere verdiği önemle bir kat daha yüceltmıştır. Malazgirt harbinin dokuzuncu yüzyılında Büyük Hakan’a rahmetler ve şükranlar borçluyuz.”⁵⁰

Alparslan, Büyük Selçuklu Devleti’nin önemli hükümdarlarından biri olup, 1029 yılında doğmuş ve Çağrı Bey’in oğlu olarak siyasi sahneye adım atmıştır. 1064 yılında gerçekleştirdiği seferlerle Gürcistan, Kars ve Ani’yi fethederek sınırlarını genişletmiş; diplomatik ilişkilerde ise Gazneliler ve Türkistan Hanlıklarıyla kurduğu bağlarla siyasi gücünü pekiştirmiştir. Anadolu’ya yönelik Türk akınları, Bizans İmparatorluğu’nu harekete geçirmiş: bu gelişmeler 1071 yılında Malazgirt Savaşı’nın patlak vermesine neden olmuştur. Alparslan, bu savaşta Bizans İmparatoru Romanos Diogones’i mağlup ederek esir almış, ancak ona olağanüstü bir asaletle davranarak misafir muamelesi yapmıştır. Malazgirt Zaferi, Anadolu’nun kapılarını Türklere kalıcı olarak açan bir dönüm noktası olmuş, Türk tarihinin seyrini kökten değiştirmiştir. Alparslan devlet adamlığı ve ilme verdiği değerle tarihe altın harflerle kazınmıştır.

26 Ağustos 1971 tarihli Bandırma Gürses gazetesinde Vefa Yılmaz’ın “Bizans İmparatorunun Esareti” başlıklı bir yazısı yer almaktadır. İlgili yazı aşağıda gösterilmiştir.

“Bizans İmparatorunun Esareti”

“Bizans İmparatoru, başına geçtiği ve hükmettiği 200 bin kişilik ordusu ile çığ gibi ilerliyor v. Gelip geçtiği yerleri çığnıyor, başkaldıranların başı, bacakları, etleri ve kemiklerini soyup kurutuyor. Bir imparator ki doğu Roma imparatorluğunun merkezi olan Bizans’ta hükmediyor, ardında tüm Hristiyanlığı âlemi var. Çıktığı her seferden kiliselerin çanları onun için çın çalıyor, Hristiyan âlemi onun için dua ediyor.

Bir imparator 1071’de bir sefere çıkıyor. Doğu Anadolu Selçuklu Devleti’nin, Bizans topraklarına karşı yaptığı saldırıları önleyecek ve Türkleri batıdan bildirecek. Ve Bizans imparatorluğunun topraklarını Türklerin bir süredir yurt olarak üzerinde yaşadıkları ülkeleri de alarak genişletecek.

Karşısında Selçukluların ikinci hükümdarı Alpaslan Han hazretleri vardır. Alpaslan Han toprakları dar gelmekte, yeni bir yurt edinmenin ülküsü içinde bulunmaktadır.

Malazgirt’e karşılaştırmıştır iki hükümdar. Bizans’ın imparatoru 200 bin kişilik ordusu, ordusunun ağırlıklarını taşıyan 3 bin arabası 1300 kişi tarafından kullanılan o zamanın en etkili silahı olan Mancınığa sahip. Madde itibarı ile kuvvetli ve vurucu gücü dehşet. Alpaslan Han hazretlerinin ordusu ise bazı tarihlere göre 15 bazılarına göre de 50 bin kişilik.

Bizans’ın mağrur, kibirli, kendinden emin imparatoru Romanes Diogenes Alpaslan Han hazretlerinin gönderdiği elçilik heyetinin sulh teklifini şişinerek karşılıyor. Sav

Tigin gibi devrin en büyük komutanlarından birinin bu Türk elçilik heyetinin bizzat Bizans imparatorunca tezyif edilmesi sonraları bir iç olmaya bahane daha teşkil ediyor.

Diogenes, söylüyorum sultana üzgünüm diyor; görüşmeyi Rey şehrinde yaparız. Atalarını İsfahan'da sulayacağız, kuş Hemedan'da geçireceğim, harp başlıyor. Batılı imanın mücadelesi, Salipli Hilalin kavgası.

Alpaslan Han hazretleri savaşı kazanıyor. Gazi oluyor. Zamanının halifesi kendisine hilat giydiriyor ve Yağ bekini de seri yazısında belirteceği oğluna, kızını istiyor.

Savaş sonunda Bizans imparatoru Romanes Diogenes esir edilmiştir. Hem de bir köle tarafından. Alpaslan Han hazretlerinin çadırına getirilen esir Bizans imparatoru Romanes Diogenes, her şeyin bittiğine hükmetmiştir. Okendisinin yapmayı tasarladığını, Alpaslan Han hazretlerinin yapacağını sanmaktadır.

Nitekim ordugahta bunu söylemiştir. Beni, ya öldürür veya boynuma bir zincir bağlayıp İslam ülkelerinde dolaştırırsınız. Çok az bir ihtimal ama fidye karşılığı serbest bırakırsınız, diyor.

Türk'ü büyüklüğüne, insanlığa, asalete ve ruh zenginliğine bakınız. Mağlup ettiği kumandana, eşit muamele yapıyor. Alpaslan Han, hayır diyor; seni öldürmeyeceğim, boynuna zincir takıp da dolaştırmayacağım, seni serbest bırakacağım.

Ve böyle yapıyor. Yanına korucular veriyor 10 bin altın da yol parasını cebine koyuyor.

Tarih Türklerin bu ve buna benzer çeşitli insanlık örnekleri ile doludur. Kendisinin asla mazhar olmayacağı bu iyi muameleye, bizzat Türkler gibi bir kumandana, bir imparatora insanlık dersi verircesine muamele yapıyor.

Türk işte budur. Merttir, Eli kolu bağlı olana bir şey yapmaz.

Romanes Diogenes'in, gazi Alpaslan Han'ın ordugahında geçen esaret demeye dilimiz varmıyor; misafirperverlik süresi dahil Türklerin insanlığının örnek gösterildiği bugünkü insanların birçoğu boğazlaştığı şu dünyada bizden nam ve hesabımıza iyi bir propaganda materyali olurdu".⁵¹

Vefa Yılmaz'ın kaleme aldığı bu metin, 1071 yılında gerçekleşen Malazgirt Meydan Muharebesi bağlamında, Bizans İmparatoru Romanos Diogones'in Selçuklu Sultanı Alparslan'a esir düşmesini ve bu esaret süresinde yaşananları konu edinmektedir. Yılmaz İmparatorun 200 bin kişilik güçlü ordusuyla yola çıktığını, maddi ve teknik üstünlüğe güvenerek savaşı mutlak bir zaferle sonuçlandıracağına inandığını vurgular. Buna karşılık, Alparslan'ın daha küçük ama maneviyatı yüksek ordusuyla savaştığı, savaş öncesi sunduğu barış teklifinin kibirle reddedildiğini anlatmaktadır.

Malazgirt Ovası'nda yaşanan bu büyük karşılaşmada Alparslan'ın üstün bir savaş zekasıyla zafer kazandığı ifade edilir. Metnin dikkat çeken yönü, Vefa Yılmaz'ın Alparslan'ın düşmanına

bile gösterdiği merhameti ve asaleti öne çıkarmasıdır. Esir düşen Diogones'in aşağılanmayı ya öldürülmeyi beklerken, Alparslan tarafından serbest bırakılması ve kendisine hem koruma hem de yol parası verilmesi, Türk milletinin insani ve ahlaki değerlerinin bir göstergesi olarak sunulur.

26 Ağustos 1971 tarihli Yeni Gün gazetesinde Hüseyin Albayrak'ın "Malazgirt'e Selam" adlı bir yazısı karşımıza çıkmaktadır. İlgili yazı aşağıda gösterilmiştir.

"Malazgirt'e Selam"

Bugün 26 Ağustos yani Anadolu'nun Türk oluşunun 900. Yıldönümü. Bugün Türkiye'nin her yerinde ve Malazgirt'te törenlerle kutlanacak ve o şanlı hatıra bir kere daha yad edilecek.

Dilerdim ki o gün Türkiye yediden yetmişe yerinden oynamalı, her kuruluş ve her müessese imkanları nispetinde bu milli güne katılmalı idi.

Şimdiye kadar ki tatbikat ve hazırlıklar bana hiç de ümit vermemiştir. Milli bir heyecan havasını bulamayacağım gibi geliyor bana. Yıllardan beridir bir türlü bağ kuramadığım bir husus vardır. Bunu bir örnekle anlatmış olayım.

Fetih şenliklerinin içinde olanlar bilirler ki geçmişteki şenlik programları arasında hiç de Fetih'le Fatih'in ideal ve fikriyatı ile bağdaşmayacak hususlar göze çarptı.

Mesela Fatih Balosu gibi... Fatih'in balo ile ilgisi ne? Balonun havası içinde, kadeh şıkırtıları, caz havaları ile Fatih ne derece anılır? Üstelik balonun millilik derecesi nedir?

Şuna inanıyorum ki milli bir günü anmak için milli olan işler yapmak lazım.

Eğlencenin bile milli olanını seçmek icap eder. Belki Malazgirt şenlikleri arasında balo da düzenlenir. Buna hiç şaşmıyorum. Çünkü şimdiye kadar böyle garip zıtlıkları çok gördük ve şahit olduk. Neler daha var ki anlatmıyorum. Aşağı tükürsem sakalım, yukarı tükürsem bıyığım...

Umarım ve dilerim ki tahminlerimde aldanayım. Hatta hatta verdiğim ön hükümlerden ötürü özür dilemek durumuna düşeyim. İşte o zaman mutlu olurum.

900 yıl öncesinin kahraman cengaverlerini ve büyük kumandan Sultan Alparslan'ı minnet ve şükranla anar yüce hatıraları önünde hürmetle eğilirim."⁵²

Hüseyin Albayrak (1942-2020) 1942 yılında Trabzon'da doğmuştur. Araştırmacı yazar, Türkiye Yazarlar Birliği Denetim Kurulu Başkanı ve eski Yönetim Kurulu Üyesiydi. Yazıları 1959'dan itibaren Demokrat Çaykara, Sabah Postası, İleri, Kuzey Haber, Türk Sesi, Trabzon, Sahil, Karadeniz, Karadeniz Olay gazetelerinde yer almaktadır. 2020 tarihinde vefat etmiştir.

Hüseyin Albayrak kaleme aldığı bu yazıda, 26 Ağustos'un yani Anadolu'nun Türk yurdu

haline gelmesinin 900. Yıl Dönümünün anlam ve önemini vurgulamaktadır. Albayrak Türkiye'nin dört bir yanındaki ve Malazgirt'te düzenlenen törenlerin, bu tarihi günü tam anlamıyla ve milli bir heyecanla kutlamadığını dile getirmektedir. Yazar nihayetinde 900 yıl önceki kahramanları, özellikle Sultan Alparslan'ı minnet ve şükranla anarak, yüce hatıraları önünde saygıyla eğileceğini belirtmektedir.

26 Ağustos tarihli Halk Postası gazetesinde "Alparslan" başlıklı bir yazı karşımıza çıkmaktadır. İlgili yazı aşağıda olduğu gibidir:

"Alparslan"

"Zaferini büyük ihtişamla kutladığımız Büyük Türk Hükümdarı Alparslan Selçuklu Sultanı Ertuğrul'un yeğenidir. Aynı zamanda, atalarımızın Müslüman olduktan sonra kurdukları ilk devlet olan Selçuklu Devletinin ikinci ve büyük hükümdarı Alparslan, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu kendisine bağladıktan sonra Kuzey Suriye'ye gelip Mısır ve Suriye topraklarında hüküm süren Arap Fatımi Devleti'ni ortadan kaldırmak istiyordu. Bu sırada Bizans imparatorunun büyük bir ordu ile doğuya doğru hareket ettiğini haber alan Alparslan, Mısır seferinden vazgeçip geriye döndü.

Yıl; 1071 Doğu Anadolu'daki ülkelerini kurtarmak için komutasındaki 200 bin kişilik orduyla hareket eden Diyojen ilk iş olarak Malazgirt şehrini aldı. Alparslan'ın barış teklifini kabul etmeyen imparator Türklerin kendisine karşı koyamayacağını da sanıyordu. Bizanslılarla karşılaşmanın büyük bir problem olacağını bilen Alparslan'ın komutasında 50 bin kişilik bir ordu vardı. Olgun ve mert komutan çaresiz savaşa katılacaktı. Öyle de yaptı. 1071 yılının 26 Ağustos günü Cuma namazını kıldıktan sonra ordusunu savaş düzenine koyan Alparslan yaptığı ateşli bir konuşma ile askerlerini coşturdu. O anda beyaz bir harmani giymiş, atının kuyruğunu kendi eliyle bağlamıştı. Belli idi ki ya savaşı kazanmak ya da bu uğurda şehit düşmek istiyordu. Ancak ikincisi olmayacaktı. Çetin bir muharebenin ardından aralarında imparatorun da olduğu Bizanslıların çoğu esir alındı. Böylece büyük zafer tarihe mal oldu.

*İşte Alparslan'ın tarihi kişiliği ve biz çocuklarına bıraktığı Anadolu. Onun hatırasına canımız ve kanımız helal olsun."*⁵³

Bu metin, Büyük Selçuklu Hükümdarı Alparslan'ın Malazgirt Zaferi'ne giden süreci ve bu zaferin tarihi önemini vurgulamaktadır. Alparslan'ın Selçuklu Devleti'nin ikinci büyük sultanı olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu topraklarına kattıktan sonra Mısır'a yöneldiği, ancak Bizans İmparatoru Romanos Diogones'in büyük bir orduyla doğuya ilerlediğini öğrenmesi üzerine sefere ara verip geri döndüğü anlatılır.

1071 yılında, Malazgirt'te Bizans ordusu ile yapılan savaşta Alparslan'ın 50 bin kişi ordusuyla 200 bin kişilik Bizans gücüne karşı büyük bir zafer kazandığı aktarılır. Savaş öncesi Cuman namazını kılan ve askerlere moral veren Alparslan, beyaz bir kıyafet giymesi ve atının kuyruğunu bağlamasıyla ya zafer ya şehadet inancını sembolize etmiştir. Ancak savaş sonucunda, Bizans ordusu büyük bir hezimete uğramış, İmparator dahil birçok asker esir alınmıştır. Metin

Malazgirt Zaferi'nin sadece askeri bir başarı olmadığını, Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesinin de başlangıcı olduğunu ifade etmektedir. Alparslan'ın bu toprakları miras bırakırken sergilediği liderlik ve fedakârlık, bugün bile minnetle anılmaktadır.

4. Malazgirt Zaferinin 900. Yıl Dönümünde Yapılan Kompozisyon Yarışması

26 Ağustos 1971 tarihli Sabah Gazetesi incelendiğinde karşımıza farklı bir durum çıkmaktadır. Burada Malazgirt Zaferi'nin 900. Yıl Dönümü dolayısıyla orta dereceli okullar arasında kompozisyon yarışması düzenlenmiş ve bu yarışmada ilk üçe girenlerin yazıları gazetede yayınlanmıştır.

Kompozisyon yarışmasında birinci gelen yazı aşağıda gösterilmiştir.

Malazgirt Savaşı ve Türkler

Yazan: Eser Gerdanlı

Türkler denilince yüzyıllar boyu yeryüzünü titretmiş büyük bir kavim akla gelir... Elinde olmadan düşünür insanoğlu... "Bu büyük ulus nedir, nasıl meydana gelmiştir?"

Sonra sırayla çeşitli bilgiler, anlatılanlar, tarih kitapları geçer gözümüzün önünden... Bir büyük yurt: Orta Asya... Sonra destanlar... Destanlar... Ve sonra da bu büyük kıtanın çekirdeğinden bir cevher gibi fıskıran bu büyük ulus.

Aradan yüzyıllar sonra geçer bu ulus daha da büyür. Artık o vatan O'na yetmez olur. Zamanla yeni ülkeler alırlar. Gelirler Anadolu denilen yeni bir yurdun kapılarına dayanırlar. Başlarında aslan gibi kumandan: Alparslan; ardında bir ordu kükre; Türkler... Bu toprakta o zaman Bizans İmparatorluğu hüküm sürmekteydi...

Yıl 1071; ağustos ayının 26'sında iki büyük çarpışır. Bir yanda Bizans Ordusu vardır. Başında Romen Diyojen; diğer yanda Türk Ordusu...

Büyük kumandan emir verir ordusuna:

İleri!. İşte bu emir yepyeni bir tarihin başlangıcını müjdeleyen emirdir. Bu emir tarihin akışını değiştiren bir emirdir. Bir yaz sabahı güneşin ilk ışıklarıyla verilen bu emir zamanın medeniyetsiz batısının köhne kapılarını ardına kadar açmıştı.

Zamanın medeni doğusu, cahil batıya işte bu savaş sayesinde yaklaştı. Türkler bu cennet Anadolu'ya kendilerine yurt yaptılar. Böylece yeni bir devrin güçlü bir devletinin temelleri atıldı.

Avrupa, batı bugün medeni ise bu Türkler sayesinde. Ve Avrupalı kendisine medeniyetin kapılarını açan Alparslan'a bu yüzden teşekkür bir borç bilmelidir.

İşte böyle yazar tarih kitapları, böyle söyler destanlar. Bunun içindir ki bu savaş doğu ile batıyı birleştiren savaştır. Bunun içindir ki 26 Ağustos 1071 denildiği zaman saygıyla eğilmeli başlar; ve bu büyük mütevazî kumandanı saygı ile anmalı ruhlar...

Ey cahil Avrupalı! Şöyle bir dön, arkana bak...

*Sana bugün ki medeniyeti kazandırmış o kumandanı tanı... Tanı ve bu ulusu hor görme sakın!...*⁵⁴

Eser Gerdanlı'nın kaleme aldığı bu kompozisyonda, Türklerin yüzyıllar boyunca yeryüzünü titreten büyük bir kavim olduğu vurgulanmaktadır. Malazgirt Meydan Muharebesi'nin sadece bir zafer değil, aynı zamanda tarihini akışını değiştiren bir dönüm noktası olduğunu vurguluyor. Yazara göre bu zafer medeniyetin doğudan batıya taşınmasının başlangıcıdır. Türkler, Anadolu'yu kendilerine yurt edinmiş ve böylece yeni ve güçlü bir devletin temellerini atmışlardır. Yazar bu yönüyle Türklerin Avrupa'nın medenileşmesinde büyük rol oynadığını ifade etmektedir. Yazısının sonunda, Avrupalılara seslenerek geçmişe bakmalarını, Alparslan gibi büyük kumandanları tanımalarını ve Türk milletine hak ettiği saygıyı göstermelerini öğütler.

Kompozisyon yarışmasında ikinci gelen yazı da aşağıda gösterilmiştir.

Malazgirt'ten Anadolu'ya

Yazan: Süheyla Yazgan

"Anayurtları Orta Asya'dan çeşitli kollar halinde dünyanın pek çok kısımlarına yayılan Türkler her gittikleri yerde yeni medeniyetler yaratmak; Orta Asya'daki yaşantıları daha da mükemmelleştirerek devam ettirmek için ikinci bir anayurdun gerekliliğine inanmışlardı. Tuğrul Bey'e kadar süre gelen bu uğurdaki mücadeleler Anadolu'nun çok yakınına ulaşması ile onun fethine yöneldi. Ve güzel yurdumuzun kapılarının anahtarlarını kendinden sonrakilere devreden Büyük Alparslan'ın çabalarıyla hedefine ulaştı. Alparslan, 26 Ağustos 1071 sabahı heyecanlıydı, çünkü; Türklerin gücünü tüm dünyaya bir kere daha duyuracaktı. Güvenci vardı çünkü; Türklere bu toprakları kazandırmak başarıların en büyüğü idi ve yine sevinçliydi; Tarih sayfasına isminin altın harflerle "Anadolu Fatihi" olarak geçeceğinden emindi.

Bu duygularla dolu bir komutan ve yüreği imanla çarpan bir ordu, değil bir Bizans ordusu, dünyanın en kuvvetli ordularını bozguna uğratmakta elbette gecikmeyecekti. Alparslan ön saflarda kılıcını sallayarak yurttaşlarını Asya'nın bambaşka bir yöresine götürüyor, onları yeniden çok kuvvetli bir ulus, verimli bir ülkenin sahibi yapması için Tanrı'ya haykırıyordu.

Türk ve Dünya tarihinde çok önemli bir dönüm noktası olan bu savaşın Türklere armağan ettiği Güzel Anadolu elbette daha da güzelleştirilmeye, daha da geliştirilmeye, genişletilmeye layıktı. Yapılan çalışmalarda bu amacı gerçekleştirecek yönde ilerledi ve atalarımız koskocaman bir ülkenin sahibi oldular.

*Bugün yurt toprakları üzerinde rahat, huzur içinde ve hür olarak yaşıyorsak bunu her şeyden önce onu bize kazandıran Alparslan'a daha sonra da yurtları için ölümü hiçe sayan kahraman atalarımıza borçluyuz. Yine onlar sayesinde ki Roman Diyojen, Bizans ve tüm dünya anlamıştır ki Türk gücü her şeye muktedirdir ve Türk için her şeyden önemli olan vatanıdır.*⁵⁵

54 Sabah, 26 Ağustos 1971, s.3

55 Sabah, 26 Ağustos 1971, s.5.

Süheyla Yazgan, Orta Asya'dan yola çıkan Türklerin yeni yurt arayışındaki kararlılıkları ve Anadolu'ya ulaşma mücadelelerini ele almaktadır. Türklerin gittikleri her yerde medeniyet kurma isteğiyle hareket ettiğini ve Anadolu'yu ikinci bir anayurt olarak benimsemek istediklerini vurgulamaktadır. Bu mücadelenin dönüm noktası olarak Sultan Alparslan gösterilmektedir. Yazgan, 26 Ağustos 1071 sabahı Malazgirt Meydan Muharebesi'ne çıkan Alparslan'ın duygularını anlatırken onu inançlı, kararlı ve millete güvenen bir lider olduğunun altını çizer. Alparslan'ın önderliğinde Türk ordusunun Bizans kuvvetlerini mağlup ederek Anadolu'nun kapılarını açtığını ve bu zaferin tarihe "Anadolu Fatihi" olarak geçtiğini ifade eder. Bu zaferin yalnızca bir askeri zafer olmadığını, aynı zamanda Türk milletine verimli, güçlü bir yurt armağan ettiğini belirtmektedir. Atalarımızın Anadolu'yu daha da güzelleştirme ve geliştirme yolundaki çabalarının bugün bize özgürce yaşadığımız vatani sunduğunu vurgular. Süheyla Yazgan, yazısını Alparslan'a ve kahraman atalara duyulan minnet duygusuyla tamamlar.

Kompozisyon yarışmasında üçüncülük alan yazı da aşağıda gösterilmiştir.

Alparslan ve Malazgirt

Yazan: Uğur Laçın

"Türk milleti, yüzyıllar boyunca tarihe adını altın harflerle yazdırmış bir millettir. Bir Türk hayata zaferden zafere koşmak ve bağımsız bir millet olmak için canla başla savaştı. İstiklalini almak için gelir; Türk milleti, kurulduğu günden beri, savaştan yılmamış hürriyet uğruna her türlü fedakarlığı yapmış, her çeşit zorluğa katlanmış ve sonunda mükafatını almış bir millettir.

Malazgirt meydan savaşı, Türk ve dünya tarihinde çok önemli bir yer işgal eder. Başlangıçta Türklere verilmek istenmeyen Anadolu, bu savaşla baştanbaşa fethedilmiş ve bugün ki Türkiye için zemin hazırlanmıştır. Malazgirt ovasında yapılmıştır. Romen Diyojen, birçok maddi imkanlara rağmen, korkak Bizans askerlerine vatan ve millet aşkı aşılayamamış bir komutan olmalıydı ki bu savaşta, her biri beş Bizans askerine değer kahraman Türk askerleri ve vatan, millet için canını feda etmekten çekinmeyen Alparslan karşısında yenik düşmüştü.

Romen Diyojen'in yenik düşmesi, Türklere olduğu kadar Bizanslılar için de sürpriz sayılmamalıydı. Çünkü Türklerin nasıl bir millet oldukları, vatan ve milletlerini şahsi değerlerinin çok çok üstünde tuttukları, dünya milletleri ve en önemlisi Bizanslılar için yeni öğrenilmiş bir şey değildi.

Savaş sona erdiği zaman Alparslan, esiri olan Romen Diyojen'e göstermiş olduğu misafirperverlik ve ilgi ile Türklerin yalnız savaşta değil, her konuda en üstün meziyetlere sahip olduklarını ispat etti. Alparslan'ın göstermiş olduğu ilgi ve nezaket, sadece kendisine ait olan bir incelik ve misafirperverlik değil, bütün Türk milletinin en üstün özelliklerinden, sadece bir tanesidir. Malazgirt Meydan Savaşı, Türkler için ve diğer milletler için çok önemli ve tarihi değeri çok üstün olan bir savaştır. Türklerin kendilerini bütün dünyaya savaşçı, vatansever, misafirperver, nazik bir millet olarak tanıtmalarına çok güzel bir örnek olarak gösterilebilir.

Biz Türk milletinin gençleri, atalarımızın yapmış oldukları Malazgirtlerle, İstiklal mücadeleleriyle övüne biliyoruz. Ne mutlu bize ki bu asil milletin, tarihe sığmayan bir

*milletin, ecdadın torunlarıyız.*⁵⁶

Uğur Laçin, yazısında Türk milletinin tarih boyunca gösterdiği bağımsızlık mücadelesini, fedakarlığı ve zafer azmini vurgulamaktadır. Türk milletinin özgürlüğü uğruna her türlü zorluğa göğüs gerdiğini ve sonunda hak ettiği mükafata ulaştığını belirtmektedir. Malazgirt Meydan Muharebesi'nin sadece Türk tarihi için değil, dünya tarihi için de çok önemli bir dönüm noktası olduğunu ifade eder. Anadolu'nun Türklere kapılarını açan bu zaferle birlikte Türkiye'nin temellerinin atıldığını belirtmekte olup, savaşta Bizans ordusunun maddi imkanlara rağmen Alparslan'ın cesur askerleri karşısında yenilmesini Türk askerinin vatan ve millet aşkıyla nasıl büyük bir güç haline geldiğini vurgulamaktadır.

Alparslan'ın savaş sonrasında İmparator Romanos Diogones'e gösterdiği misafirperverliği de vurgulayarak, Türk milletinin sadece savaş meydanlarında değil, insanlıkta da üstün meziyetlere sahip olduğunu örneklerle anlatır. Laçin yazısını Türk gençlerine bir hatırlatma ile bitirir: Bizler, tarihin sığdıramadığı bu asil milletin torunları olarak atalarımızın başarılarıyla gurur duymalıyız diyerek noktalamıştır.

Dereceye giren kompozisyonlar incelendiğinde Malazgirt Zaferi'nin etkisinin derinliklerini net bir şekilde görebilmekteyiz. Ortaokul seviyesinde çocukların meseleye bu kadar derinden bağlanması ve olgun bir yaklaşım sergilemeleri de göz ardı edilmemesi gereken hususlardandır. Milli bilinç üst seviyede olup Malazgirt Zaferi'ne olan ilgi dikkat çekici boyuttadır.

SONUÇ

Malazgirt Zaferi'nin 900. Yıl Dönümüne ilişkin gazetelerde yer alan yazılar, yalnızca tarihsel bir olayı anmakla kalmamış, aynı zamanda bu zaferin etrafında şekillenen milli hafızayı, toplumsal değerleri ve kültürel sürekliliği yeniden canlandırma işlevi görmüştür. Farklı şehirlere ait gazetelerde yer alan bu metinler, Türk milletinin tarih içindeki varoluşunu Malazgirt merkezli bir anlatı üzerinden anlamlandırma çabasının göstergesi olarak okunabilir. Bu çaba, sadece geçmiş hatırlamaktan ibaret değildir, aynı zamanda geleceğe yönelen bir milli kimlik tasavvurunun parçasıdır. 900. Yıl dolayısıyla kaleme alınan yazılarda ortak biçimde hissedilen ana fikir, Malazgirt'in bir millet kaderini değiştiren bir eşik olması kadar, bu tarihsel kırılmanın bugünkü nesiller için taşıdığı anlamdır. Malazgirt Zaferi, yalnızca bir askeri başarı değil, aynı zamanda Anadolu'nun vatan kılınmasının ve burada inşa edilen milli kültürün temel taşı olarak görülmektedir. Bu zaferin yıl dönümünde yayımlanan metinlerde, tarihsel bilinç ile kültürel hafızanın birbirine eklemlendiği ve ortak bir milli anlatının yeniden üretildiği görülmektedir. İncelenen gazetelerdeki yazılar, geçmişin anlamlandırılmasında ve kahraman figürlerinin milli kültürün taşıyıcı unsurları olarak nasıl işlev gördüğünü göstermektedir. Özellikle Alparslan gibi tarih şahsiyetler üzerinden şekillenen anlatılar, geçmişle bağ kurmanın ötesinde, bugünün kimlik ve aidiyet duygularını da pekiştirmektedir.

Bu çalışma, tarihî olayların yıl dönümlerinde yapılan medya temsillerinin sadece geçmiş günümüze taşımakla kalmadığını, aynı zamanda kolektif kimliğin yeniden üretildiği kültürel pratikler olduğunu göstermektedir. Yazılı basın, bu tür anma süreçlerinde yalnızca bilgi iletimi sağlamakla kalmamakta, toplumsal aidiyetin ve ulusal bütünlüğün yeniden inşa edildiği sembolik alanlar yaratmaktadır. Bu noktada medya, kültürel bellek oluşumuna aktif biçimde katılmakta, belirli

tarihî olaylar üzerinden ortak bir anlatı, ortak bir bilinç ve toplumsal bir yönelim geliştirilmesine zemin hazırlamaktadır.

Sonuç olarak, Malazgirt Zaferi'nin 900. Yıl Dönümü vesilesiyle yayımlanan gazetelerdeki yazılar, tarihin bellekte nasıl yeniden inşa edildiğini göstermesi bakımından önemli birer kültürel belge niteliğindedir. Bu metinler aracılığıyla, bir milletin tarihî hafızasını diri tutma, kültürel mirasını koruma ve bu mirası geleceğe aktarma çabası açıkça gözlemlenmektedir. Dolayısıyla milli kültürün yaşatılması, sadece geçmişe dönük bir hatırlama değil, aynı zamanda bugünü anlamlandırma ve geleceği inşa etme sürecinin vazgeçilmez bir parçasıdır. Bu bağlamda yalnızca Malazgirt Zaferi değil başka zaferlerin de benzer şekilde incelenebileceğini ve tarihsel bilincin saha araştırmalarıyla daha da desteklenebileceğini belirtmekte fayda vardır.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar

Akşam

Bandırma Gürses

Bandırma Gürses

Bursa Haber

Bursanın Sesi

Cumhuriyet

Devrim

Edirne Hudut

Ekonomide Egemenlik

Hakikat Gazetesi

Halk Postası

Hür Anadolu

Hürriyet

Kocatepe

Kütahya Postası

Maraş Postası

Sabah

Sabah Postası

Sonhaber

Şark Telgraf

Tercüman

Yeni Gün

Yeni Kıroba

Araştırma Eserler

Balcı, Ali, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*, Pegem Akademi, Ankara 2006.

Cooper, Harris M., *Research Synthesis and Meta- Analyses: A step by step aproach*, Sage Publications, London 2017.

Kafesoğlu, İbrahim, "Alparslan" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt:2, İstanbul, 1989, s.526-530.

Kafesoğlu, İbrahim, "Türk Fütuhât Felsefesi ve Malazgirt Muharebesi." *Tarih Enstitü Dergisi* 2 1971, s.1-16.

Koca, Salim, "Osman Turan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:41, İstanbul, 2012,

s. 410-412.

Köymen, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2019.

Köymen, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.

Sevim, Ali, "Malazgirt". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt:27, Ankara, 2003, s.481-483.

Sevim, Ali, *Malazgirt Armağanı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.

Sevim, Ali, *Malazgirt Armağanı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2021.

Turan, Osman, *Selçuklular ve İslamiyet*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017.

Wach, Elise, "Learning About Qualitative Document Analysis", *IDS Practice Paper in Brief*, 13 (August 2013), s. 1-11.

Yinanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I: Anadolu'nun Fethi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1944.

Tarih & Gelecek Dergisi

İrem Nur AYVERDİ

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-8927-747X>

Journal of History & Future

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
ayverdinur274@gmail.com

Doç. Dr.

Metin MENEKŞE

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1192-3161>

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
m.menekse@mu.edu.tr

Eser Geçmişi / Article Past: Başvuruda bulundu. *Applied*
02/06/2025

Kabul edildi. *Accepted*
23/06/2025

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1712065>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Batılı Seyyahlar Gözünden Osmanlı'da Hamam Kültürü ve Kadın Hamamları: Temizlikten Sosyalleşmeye Dönüşen Bir Kültür

*Bath Culture and Women's Baths in the Ottoman Empire
through the Eyes of Western Travelers: A Culture Transformed
from Cleaning to Socializing*

ATIF: AYVERDİ İrem Nur, MENEKŞE Metin, "Batılı Seyyahlar Gözünden Osmanlı'da Hamam Kültürü ve Kadın Hamamları: Temizlikten Sosyalleşmeye Dönüşen Bir Kültür", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 11/2, (Haziran 2025), s. (364-.403)

CITE: AYVERDİ İrem Nur, MENEKŞE Metin, "Bath Culture and Women's Baths in the Ottoman Empire through the Eyes of Western Travelers: A Culture Transformed from Cleaning to Socializing", *Journal of History and Future*, 11/2 (June 2025), pp. (364.403)

* İlgili makale, TÜBİTAK 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Programı desteğiyle hazırlanan "Batılı Seyyahlar Gözünden Osmanlı Türklerinde Hamam Kültürü: 16.-19. Yüzyıllara Ait Seyahatname Örnekleri Üzerinden Bir İnceleme" başlıklı projeden üretilmiştir.

Öz

Hamam, Türk kültüründe temizlik, sağlık ve sosyal yaşamın bir araya geldiği önemli bir mekândır. Hamamlar, yalnızca temizlik ihtiyacının yerine getirildiği yerler değil, aynı zamanda sosyal buluşmaların, kutlamaların ve dinlenmenin gerçekleştiği kültürel merkezlerdir. Geleneksel mimarisi, sıcak-soğuk su dengesi ve çeşitli ritüelleriyle hamamlar hem sağlık hem de toplumsal yaşam açısından önemli bir role sahiptir. Bu makale hamamların tarihsel, kültürel ve mimari özelliklerini ele alırken aynı zamanda hamamın kadın yaşamındaki özel yerini incelemektedir. Batılı seyyahların Osmanlı İmparatorluğu'na dair gözlemleri, Osmanlı'nın sosyal ve kültürel yapısını tanımlamada zengin bilgiler sunar. Bu gözlemler arasında Osmanlı toplumunun önemli bir parçası olan hamam kültürü, özellikle dikkat çeken başlıklardan biridir. Seyyahlar, Osmanlı hamamlarının mimarisini, hijyen anlayışını ve sosyal işlevlerini kendi toplumlarıyla kıyaslayarak ayrıntılı biçimde incelemiş; temizlik, sosyalleşme ve cinsiyet rolleri açısından farklı buldukları bu yapıya büyük bir ilgi göstermiştir. Osmanlı toplumu kadınlara yalnızca ev hayatıyla sınırlı olmayan, sosyal etkileşimi teşvik eden birçok alan sunmuştur. Bu alanların başında hem fiziksel temizlik hem de sosyalleşme işlevini üstlenen kadın hamamları gelmektedir. Bu makalede Osmanlı dönemindeki kadın hamamlarının toplumsal hayattaki yeri, işlevi ve bu mekânların kadınların gündelik yaşamına etkileri, dönemin seyyahlarının tanıklıkları ışığında incelenmiştir. Kadınlar için hamamlar, sadece hijyenin sağlandığı fiziksel bir mekân olmanın ötesinde; sosyalleşmenin, geleneksel ritüellerin yaşatıldığı ve kadın kimliğinin kamusal alanda yeniden inşa edildiği özel alanlar olarak öne çıkmıştır. Bu çalışma, 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Osmanlı coğrafyasını ziyaret eden Batılı seyyahların kadın hamamlarına ilişkin gözlemlerini inceleyerek, onların bakış açısından Osmanlı'daki kadın hamamlarının nasıl algılandığını ortaya koymayı amaçlamıştır. Yüzyıllar geçtikçe hayat şartlarının değişmesi, kadınların sosyal hayata katılımının farklılaşması, yeni yaklaşımların ortaya çıkması da hamam kültürünü etkilemiş olup, bu etkileşimin izleri de seyyahlar üzerinden incelenmiştir. Söz konusu seyahatnameler hem tarihsel bir belge hem de kültürel bir bakış açısı olarak ele alınmış ve analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Seyahatname, Seyyah, Türk Hamamı, Kadın Hamamı, Kültür

Abstract

Hamam is an important place where cleanliness, health and social life come together in Turkish culture. Baths are not only places where the need for cleaning is fulfilled, but also cultural centres where social gatherings, celebrations and relaxation take place. With their traditional architecture, hot-cold water balance and various rituals, baths have an important role in terms of both health and social life. This article analyses the historical, cultural and architectural characteristics of baths, while also examining the special place of the bath in women's lives. Western travellers' observations of the Ottoman Empire provide a wealth of information on the social and cultural structure of the Ottoman Empire. Among these observations, the hammam culture, which is an important part of Ottoman society, is one of the topics that attracts particular attention. Travellers examined the architecture, hygiene and social functions of Ottoman baths in detail by comparing them with their own societies and showed great interest in this structure, which they found different in terms of cleanliness, socialisation and gender roles. Ottoman society offered women many areas that were not limited to domestic life and encouraged social interaction. Women's baths, which undertook the function of both physical cleanliness and socialisation, were the most important of these areas. In

this article, the place and function of women's baths in social life in the Ottoman period and the effects of these spaces on women's daily life are analysed in the light of the testimonies of travellers of the period. For women, baths were not only a physical space where hygiene was provided, but also private spaces where socialisation, traditional rituals were kept alive and women's identity was reconstructed in the public sphere. This study aims to reveal how women's baths in the Ottoman Empire were perceived from the perspective of Western travellers who visited the Ottoman geography from the 16th to the 19th centuries by analysing their observations on women's baths. The change in living conditions over the centuries, the differentiation of women's participation in social life and the emergence of new approaches have also affected the bath culture, and the traces of this interaction have been examined through travellers. These travelogues have been handled and analysed both as a historical document and a cultural perspective.

Keywords: Ottoman, Travelogue, Traveller, Turkish Bath, Women's Bath, Culture

GİRİŞ

Hamam, İslam kültüründe hem dinî temizlik hem de bireysel bakımın yerine getirildiği önemli bir mekândır. Osmanlı toplumu da bu anlayışa paralel olarak, şehir planlamasında hamamları merkezî bir konuma yerleştirmiştir. Osmanlı döneminde devletin yayıldığı bütün topraklarda çok sayıda hamam inşa edilmiştir. Bunların dışında büyük konaklarda, âyan saraylarında, varlıklı kişilerin evlerinin yanında küçük ölçüde özel hamamlar da yapılmıştır. Ufak yerleşim yerleriyle köylerdeki evlerde ise gusûlhane denilen yıkanma yerleri bulunmuştur. Osmanlı döneminden bu yana Türk hamamı hem hijyen hem de toplumsal bir buluşma yeri olarak önemli bir rol oynamıştır.¹ İstanbul'un hemen her mahallesinde kadın ve erkekler için hamamlar yaygındır. Toplumun en önemli aktivitelerinden biri olarak sadece yıkanma temizlenme mekânı değil, aynı zamanda siyasetin, toplumsal ve millî meselelerin konuşulduğu, haberleşmenin sağlandığı sosyal bir mekân olmuştur.² Yaygın hamam kültürü, Osmanlı topraklarında dolaşan Batılı seyyahların da dikkatini çekmiş ve alışkın olmadıkları bu Türk hamamlarının mimarisini ve burada yapılan işlemleri eserlerinde anlatmışlardır.³

Hamamın tüm bu sosyal ve kültürel yönlerinin yanı sıra, işleyiş biçimi de oldukça dikkat çekicidir. Özellikle sıcaklık derecelerine göre bölümlere ayrılmış olan bu yapı, sürekli hizmet vermeye hazır olmalı ve daima sıcak tutulmalıdır. Bu nedenle, hamamların sıcaklık dereceleri en önemli detaylardan biri olmuştur.

Hamamın sıcaklığı külhanda yanan ateşin dumanlarının, hamamın mermerleri altına döşenmiş cehennem denilen borular vasıtasıyla temin edilir ve bu borulardan geçen dumanlar tüteklik denilen bacalar vasıtasıyla dışarıya atılır. Hamamlar sıcaklık derecelerine göre adlandırılmışlardır. Çok sıcak olan hamam, hamam-ı harr, orta sıcaklıktaki hamam-ı mu'tedil, 40-45 derecedeki nemli olanlar hamam-ı tennur-ı ratib, 37-55 derecedekiler ise hamam-ı yabis olarak sınıflandırılmıştır.

1 Semavi Eyice, "Hamam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 15, İstanbul 1997, s.402.

2 Fatih Ünal vd., "4. Bölüm "Rus Eleştirmen Aleksandr Petroviç Milyukov'un Hatıralarında İstanbul (1857)", *İstanbul Seyahatnamesi "19. Yüzyılda Rus Seyyahlarla Osmanlı Topraklarına Yolculuk"*, Kronik Kitap, İstanbul 2022, s.192.

3 Semavi Eyice, *agm.*, s.402.

Hamamlarda Müslümanlar ile gayrimüslimler ayrı tutulmuşlardır. Müslüman ve gayrimüslimlere verilen futa/peştamalların karıştırılmaması gerektiği üzerinde de durulmuştur.⁴

Hamamlarda tellak ve natırlardan başka ileride bunların yerlerini alacak kalfa ve çıraklar, külhancı, kahveci gibi personel de bulunurdu. Böylece bir hamamda çalışanların sayısı 50'nin üstüne kadar çıkmıştır.⁵

Osmanlı'da, sabahları erkeklere, öğleden sonra kadınlara ya da haftanın belirli günleri kadınlara belirli günleri erkeklere hizmet veren hamamların (tek hamam) olduğu ve hamamların sabahın saat dördünden akşamın saat sekizine kadar açık olduğu bilinmektedir. Bu hamamlar, Osmanlı toplumunda sünnet hamamı, güvey hamamı ve bayram arifesi, perşembe geceleri gibi özel günlerde öncelikle erkeklere; gelin hamamı, loğusa (kırk) hamamı ve yas hamamı için de kadınlara hizmet vermiştir.⁶

Osmanlı hamamlarında müşterilerden belli oranda ücret alınmıştır. Bununla ilgili olarak Nicolae Jorga, Kanuni dönemini incelediği kitabında hamamı gözlemlerken hamam ücretleri hakkında şu bilgileri vermiştir: “Giriş için dört akçe ödeniyordu ve bu ücret karşılığında erkekler veya kadınlar, hamamda saatlerce yıkanabiliyor, sohbet edebiliyor ve yiyip içebiliyordu.”⁷

Hamamların, kadınların hayatında erkeklerinkinden daha önemli bir toplumsal role sahip olduğunu söylemek mümkündür. Hamam geleneği kadınların en azından her hafta ya da iki haftada bir evden çıkabilmelerini sağlamıştır. Hamama gitmeye hazırlanma, yolculuk ve hamamdaki eğlence; bunların hepsi, kadınlar için ayrı ve özenli birer sosyal etkinlik olmuştur. Kadınlar hamama genelde kalabalık gruplar hâlinde, yanlarına çocukları ve hizmetçilerini de alarak, hava atmak amacıyla şık giysiler giyerek ve takılar takarak gitmişler, yemek yiyerek, kahve ve şerbet içerek diğer kadınlarla sosyalleşmişlerdir.⁸

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE MATERYAL

Bu makalede, kadın hamamı ile ilgili daha önce yapılmış olan çalışmalar üzerine literatür taraması yapılmış ve Osmanlı Dönemi'nde Batılı Seyyahlar gözünden kadın hamamı kültürünü ele alan akademik çalışmalar, kitaplar, makaleler ve tezler incelenmiştir. Osmanlı Devleti'ni 16. ve 19. yüzyıllarda ziyaret eden seyyahlar belirlenip, detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Bu çalışmada, hamamların Osmanlı toplumundaki sosyal refah yönünden sunduğu katkılar analiz edilmiştir. Batılı seyyahlar, Osmanlı hamamlarını Batı'daki uygulamalarla kıyaslayarak değerlendirmiş; bu gözlemleri Osmanlı toplumunun refah düzeyine dair çıkarımlar yapmalarına olanak sağlamıştır. Örneğin, hamamların insan ilişkilerine sunduğu katkılar, kadınların hamamı sosyalleşme ve özgürleşme alanı olarak kullanmaları gibi toplumsal faktörler gözden geçirilmiştir.

4 Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018, s.152-153.

5 Mübahat Kütükoğlu, *agm.*, s.155.

6 Ayten Akkese, “Gideyim de Kendimi Bir Çiğneteyim: Yabancı Seyyahlara Göre Osmanlı Hamam Kültürü”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, Cilt 4, Sayı 8, 2017, s.145.

7 Nicolae Jorga, *Yenilmez Türk*, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008, s.92.

8 Özgen Özlen, “Kültürel Miras Kapsamında Türk Hamamı Üzerine İnceleme”, *İletişim Kuram Araştırma Dergisi*, Sayı 42, 2016, s.116.

Osmanlı kadınlarının hamam aktivitelerini, hamama giderken hazırlanma ritüellerini ve gelin hamamına dair bilgiler analiz edilmiştir. Belirlenen seyahatname yazarlarının ismi, seyahat yılı, seyahat etmiş olduğu yer, milliyeti ve seyahat görevi gibi hususlar detaylı bir şekilde tablo verilerek sınıflandırılmıştır. İlgili tablo aşağıda olduğu gibidir.

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Seyahatnamelere Dair Bilgiler				
Seyyah İsmi	Seyahatname İsmi	Seyahat Yılı	Milliyeti	Seyahat Görevi
1- Giovan Antonio Menavino	Türkler 'in Hayatı ve Adetleri Üzerine Bir İnceleme	1502	Cenovalı	Tüccar
2- Luigi Bassano	Kanuni Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat	1532 1540	İtalyan	Ajan
3- Nicolas De Nicolay	Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda	1551	Fransız	Coğrafyacı
4- Pedro	Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati 16. Yüzyıl'da Türklere Esir Düşen Bir İspanyol'un Anıları	1552 1557	İspanyol	Hekim
5- Ogier Ghiselin De Busbeq	Türkiye'yi Böyle Gördüm	1554 1562	Fransız	Diplomat
6- S t e p h a n Gerlach	Türkiye Günlüğü 1573-1576	1573 1576	Alman	Lutheryan ilahiyatçısı
7- D o m e n i c o	Bir Yahudi Doktorun Harem, Saray ve İstanbul Hatıraları	1574 1595	Yahudi	Doktor
8- S a l o m o n Schweigger	Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581	1578 1581	Alman	Din adamı ve seyyah
9- Reinhold Lubenau	Reinhold Lubenau Seyahatnamesi "Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589"	1587 1589	Venedikli	Eczacı
10- Crailsheimli Adam Werner	Padişahın Huzurunda, Elçilik Günlüğü 1616-1618	1616 1618	Almanya	Elçi sekreteri
11- Jean Baptiste Tavernier	Tavernier Seyahatnamesi	1631 1663	Fransız	Gezgin
12- Henry Blount	Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)	1634	İngiliz	Gezgin, Yazar
13- Du Loir	Seyahatnamesi IV. Murad Döneminde Bir Fransız Seyyahın Maceraları	1639	Fransız	Gezgin
14- Jean Thevenot	1655-1656'da TÜRKİYE	1655 1656	Fransız	Gezgin, Doğu Gezgini
15- Joseph De Tournefort	Tournefort Seyahatnamesi	1700-1702	Fransız	Doğa Bilimcisi
16- Lady Montagu	Türkiye Mektupları	1717-1718	İngiliz	Yazar
17- Baron De Tott	Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar	1755 1774	Fransız	Fransız subay Aristokrat
18- Mikes Kelemen	Türkiye Mektupları	1761	Macar	Yazar
19- Giovanni Battista Casti	Bir İstanbul Seyahati 1788	1788	İtalyan	Şair, hicivci, opera yazarı
20- Lady Craven	Kırım'dan İstanbul'a Yolculuk	1789	İngiliz	Yazar
21- Oliver	Türkiye Seyahatnamesi 1790 Yıllarında Türkiye"	1790'lar	Fransız	Doğa Bilimci, Böcek Bilimci ve Hekim
22- Joseph Von Hammer	İstanbul Günleri	1799 1806	Avusturyalı	Tarihçi, Diplomat Doğu Bilimleri uzmanı

23- Ulrich Jasper Seetzen	İstanbul Günlükleri ‘‘ 12 Aralık 1802- 22 Haziran 1803’’ Kitap I Anadolu’ya Yolculuk ‘‘22 Haziran 1803-22 Kasım 1803 Kitap II	1802 1803	Alman	Alman şarkiyatçısı, Seyyah
24- Edward Raczynski	1814’te İstanbul ve Çanakkale’ye Seyahat	1814	Polonyalı	Politikacı, aristokrat
25- Richard Robert Madden	Travels in Turkey	1824 -1825 1826 -1827	İrlandalı	İrlandalı doktor, Tarihçi
26- Helmuth Von Moltke	Moltke’nin Türkiye Mektupları	1830’lu yıllar	Alman	Mareşal, Askeri öğretmen
27- Julia Pardoe	Sultanlar Şehri İstanbul ve Türkler’in Ev İçi Davranışları I Sultanlar Şehri İstanbul ve 1836’da Türklerin Ev İçi Davranışları II	1836	İngiliz	Tarihçi, Gezgin
28- Charles White	İstanbul’da Üç Yıl ‘‘Türkler’ in Örf ve Adetleri’’ 1841-1844	1841 1844	İngiliz	Albay
29- Ida Pfeiffer	Doğu’ya Seyahat	1842 1845	Avusturyalı	Kâşif seyyah, etnograf
30- Albert Richard Smith	İstanbul’da Bir Ay	1846-1849	İngiliz	Gezgin
31- George William Frederick Howard	Türk Sularında Seyahat	1853	İngiliz	İngiliz Devlet Adamı, yazar ve hatip
32- Theophile Gautier	İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri	1852	Fransız	Şair, gazeteci
33- Baronne Durand De Fontmagne	Kırım Harbi Sonrasında İstanbul Günlükleri	1855 1858	Fransız	Yazar, besteci
34- Fred Burnaby	At Sirtında Anadolu	1876	İngiliz	İngiliz istihbarat subayı
35- Edmondo de Amicis	İstanbul	1878 1879	İtalyan	Romancı, öykü yazarı, şair.
36- Nikola Naçov	Bursa’ya Gidiş ve Dönüş	1879	Bulgar	-
37- Dorina L. Neave	Sultan Abdülhamit Döneminde İstanbul’da Gördüklerim	1890’lı yıllar	İngiliz	Yazar
38- Georgina Max Müller	İstanbul’dan Mektuplar	1893	İngiliz	-
39- Knut Hamsun-Hans Christian Andersen	İstanbul’da İki İskandinav Seyyah	Hamsun, 1899	Hamsun-Norveçli Andersen-Danimarkalı	Yazar, Şair
40- Grace Ellison	İstanbul’da Bir Konak ve Yeni Kadınlar ‘‘İngiliz Kadın Gazetecinin Gözüyle Türk Evi ve Gündelik Hayat’’	1915	İngiliz	Gazeteci

Bu çalışma, Osmanlı coğrafyasını farklı dönemlerde ziyaret etmiş olan yabancı seyyahların seyahatnamelerinden elde edilen betimleyici metinlerin nitel içerik analizine dayanmaktadır. Kadınların hamam deneyimlerini içeren gözlemler sınıflandırılarak, kadınların hamam kültürü, temizlik/bakım, sosyalleşme, eğlence gibi temalara ayrılmıştır. Bu bağlamda 40 tane seyahatname kullanılırken bunun 29’u erkek, 11’i kadın seyyahdır. Erkek seyyahlar daha çok öğrendikleri veya duydukları hususlar üzerinden hareket ederken, kadınlar bizzat gördükleri, deneyimledikleri hususlardan bahsetmiştir. Bunun nedeni, erkek seyyahların kadın hamamlarının iç mekânlarına

giremedikleri için gözlemlerini dıştan yapmalarındır. Buna karşın Bassano, Lady Montagu, Lady Craven, Ida Pfeiffer ve Pardoe gibi kadın seyyahlar hamamları içeriden görme fırsatı bulmuş, bu da anlatılarını daha detaylı ve güvenilir kılmıştır.

BULGULAR

1.Hamamın Fiziki Yapısı ve İşleyişi

Hamamların fiziki yapısı, tarihsel süreçte genellikle İslam mimarisi ve Osmanlı kültürünün etkisiyle şekillenmiştir. Hamamlar hem temizlik hem de sosyal bir alan olarak kullanıldığı için işlevselliği ve estetik özellikleri bir arada sunar. Hamamlar genelde simetrik bir düzende tasarlanır ve merkezde büyük bir kubbe yer alır. Bu kubbe hem estetik bir görünüm sağlar hem de içerideki buharın dolaşımını sağlar ve aydınlatma için delikler barındırır. Hamamın ortasında genelde büyük bir havuz bulunur. Hamamlar genelde taş, mermer gibi dayanıklı ve ısıyı tutan malzemelerle inşa edilmiştir.

1502’de Osmanlı hamamında bulunan Cenovalı seyyah Menavino, mimari ve hamamın işleyişini şu şekilde aktarmıştır:

“Sarayın başka bir bölümünde öyle devasa bir soba vardır ki içine iki yüz kişi girebilir, etrafında sıcak ve soğuk suyla dolu birçok oda mevcuttur. Soba yuvarlak olup kemerli olarak inşa edilmiştir. Tavan kubbe biçiminde olup tamamen kurşunla kaplıdır. Çatının tavanı yeşil, beyaz ve siyah mermer parçalarıyla muhtelif şekillerde zarafetle bezenmiştir. Ortada beyaz mermerden iki insan yüksekliğinde bir çeşme vardır. Buraya karmaşık borularla çok soğuk bir su dağıtılır. Sıcak suyla dolu olan odalara bu soğuk su muhtelif borularla dağıtılarak içerisinin serinlenmesi sağlanır. Ayrıca çok yüksek olmayan bir tümsek üzerinde biri soğuk öteki sıcak su akıtan iki boru mevcuttur. Bu hamam hep hazırdir.”⁹

İtalyan seyyah Luigi Bassano, hamamın iç mimarisi ile ilgili şunları dile getirmiştir:

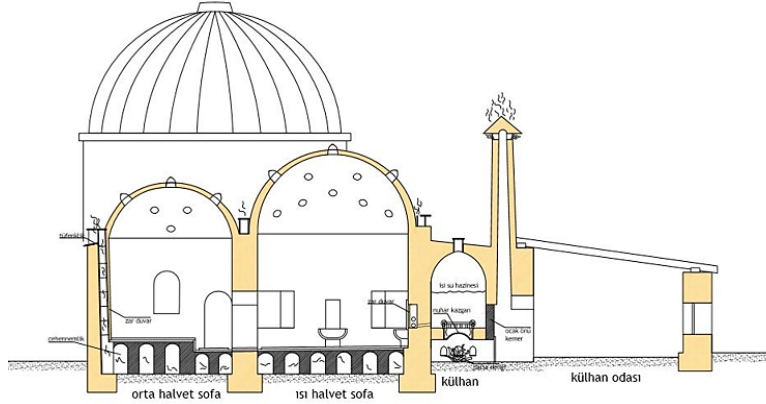
“Küçük bir giriş avlusundan geçtikten sonra, beyaz mermerle döşenmiş ve sütunlarla desteklenen iki kat çıkıntılı galerilerle çevrili geniş bir salona girdik, alt aralık yerden yaklaşık üç fit yükseltilmişti”¹⁰

1573-1576’ da Osmanlı topraklarında bulunan Stephan Gerlach, hamamın mimari özelliği hakkında şunları söylemiştir:

“Daha sonra bize güzel bir hamam gösterdiler. Bu bina tümüyle taştan yapılmış, şekli yuvarlak olup damı da kurşunla kaplanmış. Duvarın içinden sıcak su fışkırıyor. Tam ortasında güzel bir havuz, daha doğrusu havuzlu bir oda var. Sıcak su burada insanın boyun hizasına kadar geliyor.”¹¹

1578-1581 yıllarında seyyah olarak Osmanlı’yı ziyaret eden Schweigger, hamam içi yapısı ve bölümleri hakkında bilgi verirken aynı zamanda bir tane de hamamın içini gösteren görsel paylaşmıştır. Bu görsel aşağıda olduğu gibidir.

-
- 9 Giovan Antonio Menavino, *Türkler ’in Hayatı ve Adetleri Üzerine Bir İnceleme*, Çev. Harun Mutluay, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011, s.85.
 - 10 Luigi Bassano, *Kanuni Dönemi Osmanlı İmparatorluğunda Gündelik Hayat*, Çev. Selma Cangi, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2020, s.104.
 - 11 Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, Çev. Türki Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2017, s.60.

Resim 1: Türk Hamamı (içten görünüş)¹²Resim 2: 16. Yüzyıla Ait Hamam Çizimi¹³

1616-1618 yıllarında Osmanlı'da bulunan Adam Werner, hamamın iç mimarisi ile ilgili şu bilgileri aktarmıştır: “Hamamların iç duvarları genelde beyaz ve kırmızı mermerle veya başka güzel cilalanmış taşlarla kaplıdır.”¹⁴

1717-1718 senelerinde Osmanlı topraklarında bulunan kadın seyyah Montagu, hamamın içindeki mimariden şu şekilde bahsetmiştir:

“Kurnaları, çeşmeleri ve zemini tamamen beyaz mermerden. Tavanları yaldızlı, duvarları çini kaplı bu dairelerin yanında iki salon var. En yüksekte olanı set’e benziyor. Dört köşesinde tavandan beyaz mermer kurnalara dökülen sular etrafı küçük borularla çevrili geniş bir havuza toplanarak binanın boyunca fiskiyeler meydana getiriyor.”¹⁵

1755-1774 yıllarında Osmanlı topraklarına gelen Baron De Tott, seyahatnamesinde hamam yapısı ve işleyişi hakkında bilgi verirken şu ifadelerle yer vermiştir:

“Kazandan çıkan ve duvarın içine gömülü olarak kubbenin üzerinden havaya açılan

12 Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, Çev. Türki Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s.130.

13 Tuba Akar, “Hamamdan Yansıyanlar: Belgelerde Hamamın Su ve Isıtma Sistemine İlişkin Teknik Detaylar”, *GRID Mimarlık, Planlama ve Tasarım Dergisi*, 4(2), 2021, s.213.

14 Crailsheimli Adam Werner, *Padişahın Huzurunda Elçilik Günlüğü 1616-1618*, Çev. Türki Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s.28.

15 Lady Montagu, *Türkiye Mektupları*, Çev. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman Yayınları, İstanbul 1973, s.141.

borulardan devamlı olarak buhar geçirilir. Gayet güzel parlatılmış küçük peykeler, yıkanırken oturmak için yapılmış olup, mermere oyulmuş ince su yolları dökülen suların akıp gitmesini sağlar.”¹⁶

1830’lu yıllarda Türk hamamlarını ziyaret eden Moltke, hamamın iç düzeni, malzemeleri hakkında bilgiler vermiş ve şunları aktarmıştır:

“Kubbenin gün ışığı süzülen yıldız şeklinde ve kalın camlarla örtülü tepe açıklığının tam altında iki ayak yüksekliğinde, üstü mermer, yas pis ve akikle zengin bir şekilde kaplanmış bir şekli vardı. İnsan bunun üzerine keyifle yatıyordu.”¹⁷

1836 yılında Türk Hamamını ziyaret eden kadın seyyah Pardoe, kadınlar hamamını ziyaretinde hamamın iç mimarisi hakkında şunlardan bahsetmiştir:

“Oda yuvarlak şekilde ve kurşun kaplamalı bir kubbeyle örtülü.”¹⁸
“Bu mekânların ortasında zarif mermerden yapılmış ve dört sıra su fişkırtan çok güzel kupa şeklinde bir çeşme bulunuyor ve etrafında tuğladan yapılmış üç kol genişliğinde oturma yerleri var, öyle ki birisi oturunca ayakları yere değmeyecek şekilde yüksektir. Bu odanın tavanının tamamı mermer levhalarla döşenmiştir. Yukarıda bahsedilen oturma yerlerinin tamamının ortasında herkesin Dirsek üzerinde (combato) ile rahatça dinlenmesini sağlamak için onları bölecek şekilde, bir kulaç yüksekliğinde biraz duvar ya da kalınca yapılmış tahta kafesler bulunur. Oturma yerlerinin her biri yaklaşık dört kol genişliğindedir ve burada yıkanmak isteyenler soyunur. Bunların üzerlerinde hasır üstüne yaslanmış birer halı ve işlenmiş örtü (razzetto) bulunur.”¹⁹

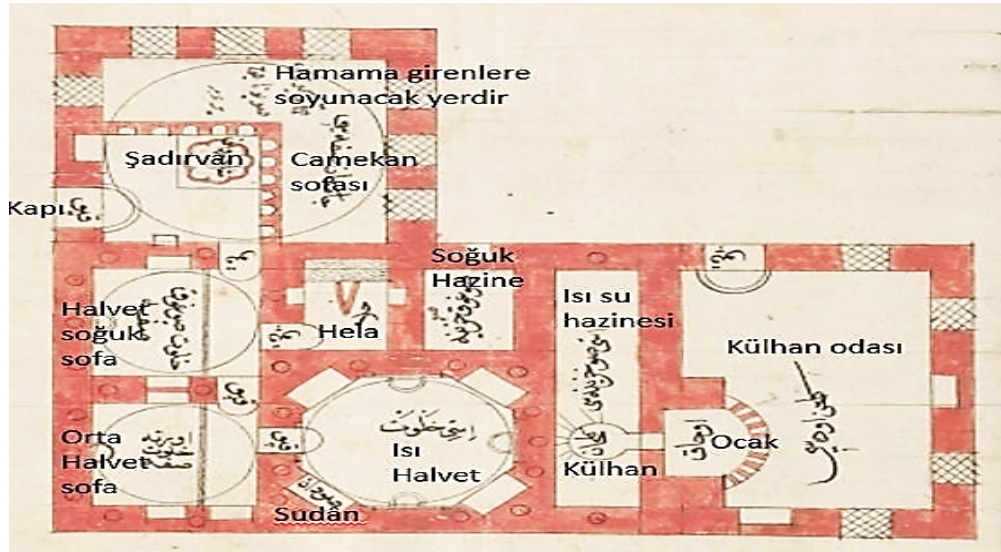
Gautier, seyahatnamesinde, fiskiyeli havuzun kenarlarına nane, fesleğen gibi bitki saksılarının dizili olduğundan şu şekilde bahsetmiştir: *“Mermer döşeli yerin ortasındaki fiskiyeli havuzun suları şırıldar. Havuzun kenarlarına, Türklerin kokusunu çok sevdiği nane, fesleğen ve başka bitki saksıları dizilidir.”²⁰* Hamsun ve Andersen, Hamamın kubbeli bir yapıdan oluştuğunu şu cümle ile aktarmışlardır: *“Hamamlar da camiler gibi kubbeli, gün ışığı büyük cam fanuslardan içeri süzülüyor.”²¹*

-
- 16 Baron De Tott, *Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar*, Çev. M.Reşad Uzman, Kervan Kitapçılık, İstanbul, t.y., s.61.
 - 17 Helmuth Von Moltke, *Moltke’nin Türkiye Mektupları*, Çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969, s.24
 - 18 Julia Pardoe, *Sultanlar Şehri İstanbul ve Türklerin Ev İçİ Davranışları*, Çev. Samir Müftüoğlu, Cilt 1, Dorlion Yayınları, Ankara 2024, s.14.
 - 19 Julia Pardoe, *age.*, s.14.
 - 20 Theophile Gautier, *İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri*, Çev. Nuriye Yiğitler, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2018, s.222.
 - 21 Knut Hamsun ve Hans Christian Andersen, *İstanbul’da İki İskandinav Seyyah*, Çev. Banu Gürsaler, Syvertsen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2024, s.116.

Resim 3: İstanbul'da Bir Türk Hamamı²²

2. Batılı Seyyahlar Gözünden Osmanlı'da Hamamların Bölümleri

Hamamın iç yapısı 4 farklı bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler; külhan, soyunmalık, ılıkılık ve sıcaklıktır. Bu bölümler aşağıdaki resimde olduğu gibi gösterilebilir.

Resim 4: 16. Yüzyıla Ait Bir Albümde Yer Alan Hamam Planı²³

2.1. Isıtma Sistemi (Külhan)

Türkler temizliklerine çok önem verdikleri için gece veya gündüz ihtiyaç duydukları her zaman diliminde hamamı kullanmışlardır. Bu yüzden de kamuya açık olan hamamlar her daim hazır

22 İBB Atatürk Kitaplığı, Nadir Eserler [t.y.], Krt_002034, Erişim Link; https://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=hamam&alan=tum_txt&demirbas=Krt_002034_002034, Erişim Tarihi; 17.03.2025.

23 Tuba Akar, *agm.*, s.198.

bulunmalı ve sıcak olmalıdır. Bu nedenle hamamların ısıtılma sistemi en önemli detaylardan biri olmuştur. 1578-1581 yıllarında seyyah olarak Osmanlı'yı ziyaret eden Schweigger, hamamların ısıtma sistemini ve hamamların yılın her dönemin de hazır bulunduğunu şöyle yazmıştır:

“Bu hamamlar “hypocaust” ile ısıtılır. Bunun anlamı ‘alttan ısıtma’dır. Mekanların zemini altında bulunan bir mahzende yakılan ateşin sıcaklığı, orayla bağlantılı olan yeraltı bölmeleri yoluyla etrafa yayılır ve binayı ısıtır. Hamamlarda da bu yöntem kullanılır ve ısı farklılığı da bu şekilde sağlanır. Hamamlar bütün yıl boyunca gece gündüz sıcak tutulurlar ve Türkler kâh geceleri kâh gündüzleri hamama giderler.”²⁴

2. 2. Soyunmalık (Camekân)

Seyahatnamelerden hareketle söylenebilir ki hamamın giriş kısmını oluşturan soyunmalık, buraya adım atan bireyin dışarıdan ayrılarak bir arınma sürecine hazırlık yaptığı ilk mekân olmuştur. Genellikle geniş bir kubbeye örtülen bu alanda, ahşap oturma yerleri ve soyunma alanları bulunmuştur. Soyunmalığın ortasında bir havuz bulunur, bu havuz dinlenme esnasında müşteriye serinletirken bir yandan da alana estetik bir görüntü katmıştır.

1700-1702'de Osmanlı coğrafyasını ziyaret eden bir diğer önemli isim Tournefort, hamama girişten itibaren takip edilen uygulamalar, hamamda kullanılan malzemeler hakkında şunları aktarmıştır:

“Hamamda önce güzel bir odaya girilir ve odanın ortasında, hamamın çamaşırlarının yıkandığı bir havuzla çevrelenmiş büyük çeşme yer alır; yaklaşık 3 ayak yüksekliğinde, üstü hasırla kaplı bir kerevet bütün odayı çepeçevre dolandır; tütün içmek ve giysileri çıkarmak için bu kerevete oturulur ve çıkarılan giysiler bir bohçaya konulur. Bu odanın havası o kadar ılımandır ki, belden bağlanan ve bedenin hem ön hem arka bölümünü örten bir peştamal dışında üstünüze bir şey alma gereksinimi duymazsınız.”²⁵

1814'te İstanbul ve Çanakkale'de bulunan seyyah Edward Raczynski, bizzat hamama girerek karşılaştığı manzarayı şu sözlerle anlatmıştır:

“Hamamın girişindeki soyunma yerinin 30 ayak yüksekliğindeki salonun (câmegâh) tabanı mermer taşlarla döşenmişti. Ortasında etrafa hoş bir serinlik veren şadırvanı vardır. Duvarların yanında çepeçevre üzerinde banyodan sonra bir süre dinlenilen genişçe sedirler bulunuyor. Burada soyunduktan sonra takunyaları ayağıma geçirdim.”²⁶

Hamsun ve Andersen, hamamın soyunmalık bölümüyle ilgili şunları söylemişlerdir: *“Soyunma yeri olarak kullanılan ilk salonun ortasında fiskiyeli bir havuz var, duvar kenarlarına divanlar sıralanmış; insan burada bir süre kaldıktan sonra hamama giriyor.”²⁷*

2. 3. Ilıklık

Bu bölüm vücudu sıcaklığa hazırlayan bir bölüm olmuştur. Sıcaklık bölümüne geçmeden önce kasların gevşediği, vücut ısının ve terlemenin etkisiyle vücudun ortamın sıcaklığına uyum sağlayabildiği bir alan olmuştur. Aynı zamanda bu bölümün bir tarafında tuvalet bulunmaktadır.

24 Salomon Schweigger, *age.*, s.132.

25 Joseph De Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, Çev. Stefanos Yerasimos, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013, s.65-66.

26 Edward Raczynski, *1814'te İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*, Çev. Kemal Turan, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1980, s.41.

27 Knut Hamsun ve Hans Christian Andersen, *age.*, s.116.

1551 senesinde İstanbul'da bulunan Nicolay: *"Ardından, kendilerine verilen alacalı mavi büyük çaputlarla [peştamal] edep yerlerini örterek biraz terlemek için önce "Ilıklık" mekânı tepidarium'a giderler."*²⁸ demiştir.

1802-1803'te İstanbul ve Anadolu'yu seyahat eden Seetzen seyahatnamesinde: *"Sofadaki küçük bir kapıdan, hamamın ılıman [ılık] bölümüne geçiliyor ve bunun bir tarafında ayakyolu odası bulunuyor."*²⁹ şeklinde satırlarına yer vermiştir.

2.4. Sıcaklık

Hamamın kalbi olan sıcaklık bölümü, yıkanma işlemlerinin gerçekleştiği ana mekândır. Ortasında göbek taşı bulunur ve hem masaj için hem kese işlemleri için kullanılır. 1802-1803'te Seetzen, hamamın sıcaklık bölümü ile ilgili şu bilgileri vermiştir:

*"Bu mekândan sonra sıcak bölgeye [sıcaklık] giriliyor. Bunun tam ortasında mermerden yapılma bir yükselti, altından geçen sıcak su borularıyla ısıtılıyor [göbek taşı]. Hamamda yıkananlar, bu yükseltinin üzerine yatıyorlar ve bedenlerini ovduruyorlar."*³⁰

İstanbul'u ziyaretlerinde Andersen ve Hamsun, sıcaklık bölümünün sıcak ve rutubetli olduğundan bahsetmiştir: *"Bu mermerden yapılmış, yüksek sütunlu salon sıcak ve rutubetli, yerler de sıcak olduğundan tahta terlikler giymek gerekiyor."*³¹

3. Batılı Seyyahlar Gözünden Osmanlı'da Hamamda Kullanılan Eşyalar

Hamamda kullanılan malzemeleri müşterilerin bazıları özellikle kadınlar yanlarında bir bohçayla getirmişlerdir. Bazıları da hamamda bulunan malzemeleri kullanmıştır. Kimi Batılı seyyahlar, seyahatnamelerinde bu malzemelerden bahsetmiştir.

Sabun: Hamamda en çok tercih edilen temizlik malzemesidir. Buna dair Lubenau şu bilgileri aktarmaktadır: *"Ayrıca Kiwe'den [Kefe] getirilen özel bir toprağı da sabun gibi kullanıyorlar. Buna daha çok kadınlar rağbet ediyor, çünkü cildi güzelleştirdiğini söylüyorlar."*³²

Baron De Tott ise, *"Gül yaprakları ile ovulmuş, sonra güneşte kurutulmuş gayet ince bir kil, başı ovalamak üzere sabun yerine de kullanılır."*³³ şeklinde bilgi vermiştir.

-
- 28 Nicolas De Nicolay, *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda*, Çev. Şirin Tekeli, Menekşe Tokyay, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s.169.
- 29 Ulrich Jasper Seetzen, *İstanbul Günlükleri 12 Aralık 1802-22 Haziran 1803*, Çev. Selma Türkis Noyan, Cilt 1, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017, s.169.
- 30 Ulrich Jasper Seetzen, *agm*, s.169.
- 31 Knut Hamsun ve Hans Christian Andersen, *age.*, s.116.
- 32 Reinhold Lubenau, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi "Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589"*, Çev. Türkis Noyan Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, s.215.
- 33 Baron De Tott, *age.*, s.62.

Resim 5: Sabun³⁴

Kese: Ciltteki ölü deriyi temizlemek için kullanılan kabaktan, ipekten veya keçeden yapılan bir tür lif. Du Loir, kesenin neyden yapıldığını belirterek kesenin kullanımını anlatmıştır: “*Görevli burada sizin bütün vücudunuzu sabunla köpürtür, elindeki deve kılından yapılmış sert bir kese ile ovmaktan ziyade kaşağılayarak yıkar.*”³⁵

Julia Pardoe’de seyahatnamesinde bez kesenin kullanımına dair şu bilgiyi aktarmıştır: “*Üstünüzü çanta şeklinde yapılmış ve kalınca işlenmiş bezle keselerler ve kendiniz getirmezseniz, sabunu da vermezler.*”³⁶

Resim 6: Kese Örneği³⁷

Hamam Tası: Su dökmek için kullanılan genellikle bakırdan yapılmış bir kaptır. Baron De Tott, hamam tasının kullanıldığından şu şekilde söz etmiştir: “*Bu arada bakır taslarla bol su dökülür.*”³⁸

Theophile Gautier de bakır hamam tasından bahsetmiştir: “*Daha sonra tellak sarı bakır bir*

34 Saniye Çiğdem Koçak, “Osmanlı Tarihinde Hamam Kültürü ve Tekstilleri”, *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, Cilt 10, Sayı 41, 2024, s.24.

35 Clausier Du Loir, *Du Loir Seyahatnamesi 4. Murad Döneminde Bir Fransız Seyyahın Maceraları*, çev. Murat Daş, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2021, s.141.

36 Julia Pardoe, *age.*, s.16-17.

37 Saniye Çiğdem Koçak, *agm.*, s.24.

38 Baron De Tott, *age.*, s.62.

tasla vücudunuza defalarca ılık su döker.”³⁹

Resim 7: Hamam Taşı⁴⁰

Ponza Taşı: Hamamlarda her türlü sertleşmiş deriyi temizlemek için kullanılmış, metal hamam objeleridir. Ponza taşı, Türkçede bazaltik ponza olarak bilinen kahverengi renkteki taş, sünger taşı, köpüktaşı, hışırtaşı, nasırtası gibi anlamlara da gelmektedir.⁴¹ Türk Hamamlarında tellağın müşterisinin ayaklarını ponza taşını uyguladığını seyyah Reinhold Lubenau seyahatnamesinde bahsetmiştir: “*Tellak, müşterisinin ayaklarını, tabanlarını ponza taşıyla oğar, bazılarının da saçını sakalını keser.*”⁴²

Resim 8: Ponza Taşı Örneği⁴³

Havlü: Richard Smith, satırlarında havlû terimini şu şekilde yazmıştır: “*Havlular ve kıyafetler kurutulmak üzere asılmıştı ve köşede kafe olarak hizmet veren ufak bir kulübe vardı. (...) ve omzumza bir havlû fırlattı.*”⁴⁴

Peştamal: Hamamda örtünmek için kullanılan uzun bez havludur. Pedro, seyahatnamesinde, “*Her gelene mavi bir peştamal verirler; dizden aşağı sarkan peştemali bele dolayıp halvetlere geçilir.*”⁴⁵

39 Theophile Gautier, *age.*, s.223.

40 Hülya Kalyoncu, “Türk Hamam Kültüründe Metal Objeler ve Objelerin Form ve Bezeme Özellikleri”, *Akademik Hassasiyetler*, 8(16), 2021, s.403.

41 Hülya Kalyoncu, *agm.*, s.412.

42 Reinhold Lubenau, *age.*, s.215.

43 Hülya Kalyoncu, *agm.*, s.413.

44 Albert Richard Smith, *İstanbul’da Bir Ay*, Çev. Nihal Metin, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015, s.80.

45 Pedro, *Pedro’nun Zorunlu İstanbul Seyahati*, Çev. Fuad Carım, Güncel Yayıncılık, İstanbul 1996, s.176.

şeklinde bahsetmiştir.

Theophile Gautier, İstanbul’da bulunduğu sırada gittiği bir hamamda tellakların kendisinin başına sardığı peştameli Mısır heykellerindeki örtüye benzetmiştir:

“Beni küçük bir ahşap merdivenden ikinci galeriye çıkarıp bir yatak gösterdiler. Giysilerimi çıkardıktan sonra, iki tellak başıma sarık biçiminde beyaz bir havlu sarıp, Mısır heykellerindeki örtüyü andıran bir peştemalle, belimden topuklarıma kadar sardılar.”⁴⁶

Resim 9: Peştamal⁴⁷

Bassano, İstanbul’daki bir hamamda peştamal hizmetine dair şunu aktarmıştır: *“Gömleğinizi çıkarmadan önce, şayet yanınızda yoksa, onlar size alt tarafınızı örtecek şekilde uzun ve geniş havlu [peştamal] verirler.”⁴⁸*

Sürmedan: Türk hamam kültüründe kadınların süslenme objesi olarak kullanılan metal sürmedanlar bakır gibi metallerden yapılan ve içine kara boyanın (sürmenin) koyulduğu ince uzun bir alettir. Saray için yapılmış olanlar altın ve gümüşten üretilmişlerdir.⁴⁹

Charles White, seyahatnamesinde kadınların sürme kullandıklarından bahsetmiştir: *“Türk kadınları, kaşlarını ve kirpiklerini sürmeyle boyamanın dışında kaç yaşında olursa olsun genellikle ciltlerinin doğal güzelliğine güveniyorlar ve yüzlerini boyamıyorlar.”⁵⁰*

Du Loir, kadınların sürme ile kaş ve kirpiklerini boyadıklarından bahsetmiştir: *“Bazı kadınlar sürme adını verdikleri siyahlaştıran bir boya ile kaşlarını ve kirpiklerini boyarlar.”⁵¹*

46 Theophile Gautier, *age.*, s.222.

47 Saniye Çiğdem Koçak, *agm.*, s.26.

48 Luigi Bassano, *age.*, s.15.

49 Hülya Kalyoncu, *agm.*, s.412.

50 Charles White, *İstanbul’da Üç Yıl “Türkler ‘in Örf ve Adetleri” 1841-1844*, Çev. Zeynep Rona, Kitap Yayınevi, İstanbul 2024, s.65.

51 Clausier Du Loir, *age.*, s.141.

Resim 10: Sürmedan⁵²

Tıraş Takımı: Hamamda erkekler tarafından kullanılan metal tıraş takımları leğen, tas, sabunluk, fırça, makas, tarak gibi birkaç farklı objeden oluşan takımlardır. Bu takımlara *berber leğeni* adı da verilmiştir.⁵³ Tournefort, seyahatnamesinde tıraş olunmasından bahsederek tıraş olmak için bir kabine girildiğinden bahsetmiştir:

“Son olarak, isterseniz sizi tıraş eder ve dilediğiniz yerlerinizi tıraş edebilmeniz için size bir tıraş makinesi verirler; ne var ki kendinizi tıraş edebilmeniz için bir kabine girmeniz ve kabinde birinin bulunduğunu belirtmek için kapısına peştamalınızı asmanız gerekir.”⁵⁴

Du Loir de seyahatnamesinde tıraş aletinden şu cümle ile bahsetmiştir: *“Diğer yerlerdeki kılırları kesmeniz için de size bir tıraş aleti verir.”⁵⁵*

Resim 11: Tıraş Takımı⁵⁶

Buhurdanlık: Osmanlı koku kültürünün önemli bir objesi olan buhurdanlar, hamam kültürünün de vazgeçilmez parçaları olmuştur. Hamamlarda güzel koku yayması için kullanılan buhurdanlarda koku olarak misk, amber, öd ağacı, kitre, pelesenk, gül yağı, ardıç tohumu, sandal tozu gibi buhur türleri yakılmış, buhurdanlar daima gülabdanlarla birlikte kullanmışlardır. Çok değişik form ve

52 Hülya Kalyoncu, *agm.*, s.412.

53 Hülya Kalyoncu, *agm.*, s.414.

54 Joseph De Tournefort, *age.*, s.66.

55 Clausier Du Loir, *age.*, s.141.

56 Hülya Kalyoncu, *agm.*, s.414.

malzemeden üretilmiş olan buhurdanlar porselen ve lülecî taşı malzemelerinden farklı olarak, altın, gümüş, tombak türü metal malzeme olarak da çok sayıda üretilmişlerdir.⁵⁷

Joseph de Tournefort, seyahatnamesinde buhurdanlık ile ilgili olarak şu bilgiyi vermiştir: *“İstanbul’un normal Türk evlerinde de rastlanan Arap kokuları ile dolu buhurdanlıklardır; mermer havuzlar, hamamlar, su fışkıran havuzlar Doğuluların en büyük zevkidir ve bunları tabana fazla yük bindirme kaygısına kapılmadan ilk kata yaptırırlar.”*⁵⁸

Resim 12: Buhurdanlık⁵⁹

Nalın: Nalın, kelime anlamı olarak ıslak zeminlerde kullanılan, üstten tasmalı bir çeşit tahta ayakkabıdır. Arapça “nal” yani ayakkabı ya da “naleyn” bir çift ayakkabı anlamına gelmektedir. Türkçe de “nalın” ya da “nalin” olarak adlandırılmıştır. Nalınların ayakları yüksek olanlarına “tezgâh”, alt kısımları geniş ve yere yakın olanlarına ise “takunya” ya da “silme nalın” adı verilmiştir. Kısaca nalınlar; sahiplerinin ekonomik durumunu yansıttığı, kimi gümüş kaplama, kimi sedef ve fildişi kakmalı, Osmanlı döneminde her kesimden hanımın sahip olduğu bir çeşit ayakkabıdır.⁶⁰

Charles White, 1841-1844 yıllarında Osmanlı’da iken hamam ziyaretlerinde nalın hakkında edindiği bilgileri seyahatnamesinde şu şekilde yazmıştır:

*“Yıkananların ve hamamcılarının ayaklarının yere değip yanmaması için giydikleri takunyaları yapan nalıncıların piri de bizim kurtarıcımız. Genel inanca göre kurtarıcımız Nasıra hamamında yıkanırken büyük sıkıntı çekmiş, sıcak zeminde ayaklarının altı su toplamış, bunun üzerine Müslümanların ‘aziz marangoz’ dedikleri Yusuf da ona bir çift tahta nalın yapmış. Nalın biçiminin o günden beri değişmeden sürdüğüne inanılır.”*⁶¹

Yine Charles White, nalınların hangi malzemelerden oluştuğunu da satırlarında şu şekilde anlatmıştır:

“Nalınlar farklı malzemelerden yapılır, ama hepsi aynı biçimdedir. Hamamda kullanılanlar

57 Hülya Kalyoncu, *agm.*, s.418.

58 Joseph De Tournefort, *age.*, s.30.

59 Hülya Kalyoncu, *agm.*, s.419.

60 Demet Örnek, “Ankara Etnografya Müzesinde Bulunan 18.-19. YY. Ait Nalınlar”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 48, 2017, s.79.

61 Charles White, *age.*, s.89.

ceviz ya da şimşirdendir ve üstünde hiçbir süs yoktur. Yüksek sınıftan kadınlar hamama giderken nalınlarını köle kızlar taşır. Aslında hamamlarda nalınları temizleyip parlatacak bir ya da daha fazla görevli olsa da herkesinden kendininkini getirmesi daha temiz ve doğru bulunuyor.”⁶²

Fransız seyyah Gautier, seyahatnamesinde nalını patene benzetmiştir: “*Merdivenin altında bulunan bir çift tahta “paten”e (nalın) ayaklarımı geçirdim.*”⁶³

Aşağıdaki ilk görselde nalınlarını giyip hamam girişinde bekleyen kadınlar görülmektedir. İkinci görselde ise alt tabanı uzun bir nalın örneği yer almaktadır.

Resim 13: Hamama Giren Kadınlar⁶⁴

Resim 14: Yüksek Topuklu Nalın⁶⁵

62 Charles White, *age.*, s.90.

63 Theophile Gautier, *age.*, s.222.

64 Demet Örnek, *agm.*, s.83.

65 Demet Örnek, *agm.*, s.80.

Takunya: Nalının bir diğer türüdür. “Alt kısımları geniş ve yere yakın olanlarına ise “takunya” denmektedir.”⁶⁶ Richard Smith, seyahatnamesinde takunyaların rahatsız edici olduğunu şu cümlelerle bahsetmiştir: “*Takunyanın topukları ve geçici kıyafetler çok rahatsız ediciydi. Büyük bir dikkat ve endişeyle de olsa takunyalarla yürüyebilmenin bir yolunu buldum.*”⁶⁷

Resim 15: Takunya⁶⁸

4. Hamam Görevlileri

4.1. Tellak (Erkeklerde)

Hamamda en etkili ve aktif kişi tellaklar olmuştur. Tellaklar, geleneksel Türk hamamlarında müşterilere yıkanma hizmeti sunan kişiler olmuştur. Hamam kültürünün önemli bir parçası hâline gelmiştir. Tellaklar müşterilerini kese ile keselemiş, vücutlarına geleneksel yöntemlerle masaj yapmıştır. Ayrıca hamama gelen müşterilere rehberlik ederek hamamın sıcaklık derecesine göre farklı odalara yönlendirmiştir.

1830’lu yıllarda Türkiye’de bulunan Moltke, tellakların hamamdaki görevlerini seyahatnamesinde şu şekilde aktarmıştır:

*“Tellak yani hamam hizmetçisi bundan sonra pek acayip bir ameliyeye girişiyordu. Bütün vücut ovuşturuluyor ve bütün kaslar çekilip ovuluyordu. Herif insanın göğsüne diz çöküyor ve başparmağının boğmağını bel kemiği boyunca yukarıdan aşağıya yürütüyordu. Bütün oynak yerlerini, parmakları, hatta boynunu bile şöyle hafifçe bir el hareketiyle çıtlatıyordu.”*⁶⁹

*“Bu sefer tellak büyük bir tas güzel kokulu sabun köpüğüyle geliyor. Hurma kabuğu liflerinden bir yumakla müşterisinin tepesinden tabanına kadar, saçlarını, yüzünü, her yerini sabunluyor; bundan sonra da insan hakiki bir zevkle başına, göğsüne ve karnına soğuk su döküyor.”*⁷⁰

4.2. Natır (Kadınlarda)

Osmanlı döneminde tellaklar genellikle erkeklerden oluşmuştur ve bu yüzden erkek hamamlarında hizmet verirmişlerdir. Kadın hamamlarında ise bu işi “natır” adı verilen kadın görevliler yapmışlardır. “Natır”, kadınlar hamamında hizmet eden kadın görevlidir. *Mesalina onun yanında bir hamam natırı, Dubariler oda hizmetçisi gibi kalırlar* (Refik Halit Karay).⁷¹ Başka bir

66 Demet Örnek, *agm.*, s.79.

67 Albert Richard Smith, *age.*, s.81.

68 Hülya Kalyoncu, *agm.*, s.411.

69 Helmuth Von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, Çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969, s.24.

70 Helmuth Von Moltke, *age.*, s.25.

71 İlhan Ayverdi, “Natır”, *Misalli Büyük Türkçe Sözlüğü*, Kubbealtı, İstanbul 2009, s.917.

tanımla kadınlar hamamında hizmet eden ve müşterileri yıkayan kadındır. Hamam hademesinin başıdır.⁷²

Bu görevliye dair Nicolas De Nicolay şu bilgileri aktarmıştır: “(...) Yanlarına yardımcılarını almaksızın hamama gelen kadınlara hizmet etmek için hizmetçiler [natırlar] bulunmaktadır.”⁷³

1755-74 yıllarında Osmanlı topraklarında bulunan Baron De Tott kadın hamamında bulunan tellakla ilgili şunları aktarmıştır:

“Tellâk adı verilen hamamcı kadınlar, ellerine geçirdikleri şayaktan keselerle deriyi kurutuncaya kadar ovalarlar. Gül yaprakları ile ovulmuş, sonra güneşte kurutulmuş gayet ince bir kil, başı ovalamak üzere sabun yerine de kullanılır; bu arada bakır taslarla bol su dökülür.”⁷⁴

1799-1806 yıllarında Osmanlı’ya gelen ve Türk hamamlarını gözlemleme fırsatı bulan Avusturyalı seyyah Hammer, kadın tellakların müşterileri elde etmek için neler yaptıklarını şu şekilde aktarmıştır:

“Kadın hamam tellakları müşterileri elde etmek için giren bayanları kucaklamalara ve tatlı kelimelere gark ederlermiş. Yikanırken bile hizmetli kızlar hizmet edilen kadınlara uzuvlarının güzelliği ile ilgili abartılı iltifatlarda bulunulur ve vücut ve ruh tek seferde keselenip yoğrularak ovulur ve kadınlara mahsus mahcubiyet, göğüslerinin itildiği gibi bir kenara itilirmiş.”⁷⁵

5. Hamamın Sağlık Açısından Faydaları

Hamam, cilt gözeneklerini açar ve toksinlerin vücuttan atılmasını sağlar. Kaslar gevşer ve rahatlar bu durumda kas ve eklem ağrılarının hafiflemesine yardımcı olur. Hamamda geçirilen vakit içerisinde stres azalır, ruhen ve bedenen bir rahatlama söz konusu olur. Bazı Batılı seyyahlar Osmanlı döneminde rastladıkları hamamın sağlığa olan etkilerini ve yapılan hacamat uygulaması hakkında seyahatnamelerinde bahsetmişlerdir.

Türklerin sünnet olarak yaptırdıkları hacamat; “Vücudun herhangi bir yerini bu iş için yapılmış bir aletle hafifçe kesip çıkan kanı boynuz, bardak vb. ile çekmek suretiyle kan alma.”⁷⁶ hamamda yapılan ve fayda sağlayan bir uygulamadır. Schweigger, gittiği hamamda şahit olduğu hacamat uygulamasını şu şekilde anlatmıştır:

“(...) Bundan sonraki işlem hacamattır. Bu uygulamayı seyreden korkuya kapılmaktan kendini alamaz, zira bir suçluya cellat tarafından işkence yapılmasına tanık olduğunu sanır. Hamamcı ucu kırılmış bir usturayı, parmaklarını biraz aşacak biçimde eline alır, bu köreltilmiş (yani sivriliği giderilmiş) bıçak ucunu müşterinin cildine sürterek çizikler oluşturur. Bundan sonra bir çaput tutuşturur ve bunu bir vantuzun içine yerleştirir; yanan çaputla birlikte vantuzu yaralanmış cildin üstünde kapatır. Bir süre böylece bekletir. Müşteri, dişlerini sıkarak buna dayanmak zorundadır.”⁷⁷

72 Mehmet Ali Ünal, “Natır”, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011, s.512.

73 Nicolas De Nicolay, *age.*, s.172.

74 Baron De Tott, *age.*, s.62.

75 Joseph Von Hammer, *İstanbul Günleri*, Çev. Ömer Faruk Demirkan, Kronik Kitap, İstanbul 2023, s.106.

76 İlhan Ayverdi, “Hacamat”, *Misalli Büyük Türkçe Sözlüğü*, Kubbealtı, İstanbul 2009, s.452.

77 Salomon Schweigger, *age.*, s.131.

Hamamın romatizmal rahatsızlıklara da iyi geldiği söylenebilir. Joseph De Tournefort 1700-1702 yılında ziyarette bulunduğu Türk hamamının romatizmaya iyi geldiğini şu ifadelerle bahsetmiştir: “(...) romatizma hastalarına ya da dışarıdan verilen ilaçların uyardığı terlemelerle geçmeyen gizli hastalıklardan olmayan ve su toplanmasına yol açan rahatsızlıklara iyi gelebilir (...)”⁷⁸

1789 yılında Osmanlı’da bulunan Lady Craven ise Türk hamamının romatizmaya olan yararını şu sözleri ile belirtmiştir: “Buradaki hamamlar, romatizmayı bir insanın bünyesinden söküp atmak için çok iyi tasarlanmış.”⁷⁹ Pardoe ise şunları söylemiştir: “(...) ancak özellikle kronik hastalıklarda çok etkili olduğu düşünüldüğünden, hükümet askerlerin kullanımı için dağın en uç noktasına bir sakatlar hastanesi ve banyo evi inşa etmiştir.”⁸⁰

Nicolas Nicolay, Kadınların hamamda bir karışım yapıp merhem şeklinde ciltlerine uyguladıklarını ve bunun hamamın gözenekleri açma etkisiyle de ciltlerini güzelleştirdiğini dile getirmiştir:

“Bu kadınlar, hamamda iyice yıkandıktan sonra, servi, sedir ağacı ve tütsü ağaçları parçalarını sert bir taş yardımıyla toz haline getirip, buradan çıkan merhemsı maddeyi tüm vücutlarına ve yüzlerine sürerler ve ardından kendilerini çok zinde hissederlerdi. Bu işlemi yaptıklarının ertesi günü ise, ciltleri her zamankinden daha parlak ve bakımlı görünürdü.”⁸¹

Her ne kadar kimi Batılı seyyah Osmanlı hamamlarının cilt sağlığına fayda sağladığını, buhar ve sıcaklığın gözenekleri açarak cildi arındırdığından bahsetseler de bu görüşler tüm seyyahların görüşlerinde aynı doğrultuda değildir. Bazı seyyahlar, hamamların yoğun sıcaklık ve nem içeren atmosferinin uzun vadede ciltte yaşlanma belirtilerine yol açabileceğini belirtmiş; hamamın ciltteki etkisiyle ilgili gözlemlerinde daha eleştirel bir tutum sergilemişlerdir. Bu değerlendirmeler, Batılı seyyahların Osmanlı hamamlarına dair deneyimlerinin farklı bakış açıları ile gerçekleştiğini ve kişisel deneyimlere dayalı olarak yorumlandığını göstermektedir. Hatta Oliver 1715’te sakız adası kadınlarının, İzmir ve İstanbul’daki kadınlardan daha uzun süre güzel kaldıklarını hamamda daha az yıkanmalarına bağlamıştır: “Buranın kadınları, İzmir’deki ve İstanbul’daki Rum kadınlarına oranla çok daha az hamama giderler ve daha az yıkanır. Kim bilir güzelliklerinin bu kadar uzun sürmesinin sırrı belki de bundandır.”⁸²

Fontmagne, kadınların hamama çok sık gitmesinden dolayı ciltlerinin tazeliğini kaybettiklerinden bahsetmiştir: “Ayrıyeten çok sık hamama gittikleri için (bu onlar için bir eğlence) ciltlerinin tazeliğini çok erken yaşta kaybediyorlar.”⁸³

Görüldüğü üzere hamamın cildi güzelleştirdiği ile ilgili farklı seyyahların zıt görüşleri bulunmaktadır.

78 Joseph De Tournefort, *age*, s.138.

79 Lady Craven, *Kırım’dan İstanbul’a Yolculuk*, Çev. Asaf Veziroğlu, Dorlion Yayınları, Ankara 2024, s.187.

80 Julia Pardoe, *age*, s.336.

81 Nicolas De Nicolay, *age*, s.173.

82 Oliver, *Türkiye Seyahatnamesi “1790 Yıllarında Türkiye”*, Tifdruk Matbaacılık, İstanbul 1991, s.45.

83 Baronne Durand De Fontmagne, *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul Günlükleri (1855-1858)*, Çev. İsmail Yerguz, Selenge Yayınları, İstanbul 2022, s.219.

6. Batılı Seyyahlar Gözünden Kadın Hamamları

6.1. Osmanlı Kadınlarının Hamam Kültürü

Kadınlar için inşa edilen özel hamamlar, sadece temizlik değil, aynı zamanda sosyal bir paylaşım alanı olarak işlev görmüştür. Kadınların kamusal alana sınırlı katılımı göz önünde bulundurulduğunda, hamamlar onların sosyalleşebildiği, dedikodu yapabildiği, eğlenebildiği, alışveriş ya da evlilik gibi meseleleri konuşabildiği özgür alanlar haline gelmiştir.

Osmanlı’da kadın hamamları, kadınların günlük yaşamında hem temizlik hem de sosyalleşme açısından önemli bir role sahip olmuştur. Hamamlar, kadınların fiziksel temizliklerini sağladığı bir yer olmanın ötesinde, bir araya gelip sosyalleştikleri, eğlendikleri, geleneklerini yaşattıkları, yeni arkadaşlıkların kurulduğu, dedikoduların yapıldığı bir sosyal alan olmuştur.

Osmanlı kadını hamamda hem temizlenir hem de arkadaşlarıyla görüşür, sohbet eder ve eğlenirdi. Hamama gitmek başlı başına bir merasim gibi olmuştur. Kınalar, nalınlar, fildişi taraklar, gümüş taslar, havlular vs. evin hizmetkârına verilmiştir. Sokağa çıkabilen kadınlar birbirleriyle de görüşmüşlerdir. Kızlar burada beğenilmiş ve evlenme yolu açılmıştır.⁸⁴

Resim 16: Kadınlar Hamamı⁸⁵

Kadın hamamları, Osmanlı kadınlarının gündelik yaşamının önemli bir parçası hâline gelmiştir. Özellikle haftada birkaç kez hamama gitmek hem dinî temizlik hem de toplumsal bir zorunluluk olarak görülmüştür. Grace Ellison, hamamın Türkler’ in temizliği için önemini şu şekilde vurgulamıştır: “Herkesin bildiği gibi Müslümanlıkta temizlik demek iman demek ve bir gün peçe tarihe karışsa da Doğu tarzı banyoların kullanılmaya devam edeceğine hiç şüphe yok.”⁸⁶

1551 senesinde İstanbul’a gelen Seyyah Nicolay, kadınların gerek güzellik gerekse sağlık için hamamı tercih ettiğini, zengin kadınların ise konaklarındaki özel hamamları kullandığını belirtmiştir:

“Osmanlı Türk kadınları gerek sağlıklarını gerekse güzelliklerini korumak için sürekli

84 Nükhet Erkoç, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Cariyelik ve Kadın*, Postiga Yayınları, İstanbul 2010, s.37.

85 Arda İlayda Sağlam, vd., “Türkiye’de Kamusal Mekânın Gelişimi”, *ATA Planlama ve Tasarım Dergisi*, 3:1,2019, s.50.

86 Grace Ellison, *İstanbul’da Bir Konak ve Yeni Kadınlar “İngiliz Kadın Gazetecinin Gözüyle Türk Evi ve Gündelik Hayat”*, çev. Neşe Akın, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017, s.29-30.

hamama gitmekten büyük zevk almaktadırlar. Sadece yoksul olanlar değil, hali vakti yerinde olanlar da bu alışkanlığı sürdürmektedir. Ama, haftada düzenli olarak üç-dört kez hamama giden zengin kadınlar, halka açık hamamlardan ziyade, kendi konak ya da saraylarındaki özel hamamları tercih etmektedirler. Maddi durumu elverişli olmayan kadınlar ise, hamama haftada en az bir kez giderler.”⁸⁷

Bu durum, sınıfsal farkları da gözler önüne sermiştir. Halkın içindeki kadınlar umumi hamamlara giderken, zengin kadınlar kendi evlerindeki özel hamamlarda vakit geçirmişlerdir.

Resim 17: Hamama Giriş ve Karşılama⁸⁸

Kadınlar, uzun zaman geçirdikleri hamama giderken, birbirinden farklı hamam bohçaları hazırlamışlar, bir bohçanın içinde futa, peştamal, lif, kese, havlu, yemeni, sabun, kına, hamam taşı, çevre, rastık, tarak, ayna gibi hamam malzemeleri ve diğer bir bohçada ise temiz çamaşırlar bulundurmışlardır. Hamama gelenlerin sosyal statülerini sergilediği için bohçalara, özel önem verilmiştir.⁸⁹ Hamam bohçaları, bir hanımın tertibini, temizliğini, kadınlık ve varlık derecesini, göstermiştir. İşlemeli bohçalar içinde; kol ağızları, yakaları oyalı, uçkurları hesap işli çamaşırlar, peştemaller, pul ve boncuk oyalı hamam tülbentleri, fildişi taraklar, kalaylı taslar, sabunluklar, hamam keseleri konulmuştur.⁹⁰

87 Nicolas De Nicolay, *age.*, s.171.

88 Ayten Akkese, *agm.*, s.136.

89 Özlen Özgen, *agm.*, s.121.

90 Saniye Çiğdem Koçak, *agm.*, s.23.

Resim 18: Hamam Bohçası ⁹¹

1551’de Nicolay hamama hazırlık yapan birinin yanında bulundurduğu eşyalara dair şunları aktarmıştır: “Başının üzerinde kalaylı bakırdan bir kova taşır; kovanın içine de pamuklu ince ve uzun bir gömlek, yedek bir gömlek, çocuk bezleri, rusma denen bir merhem bulundururdu.” ⁹²

Resim 19: Hamama giden kadınlar, çocukları ve hizmetlileri⁹³

1554-1562 yıllarında Osmanlı topraklarında bulunan Fransız seyyah Busbeq, kadınların kısımetlerini aramak için de hamama gittiklerinden şu şekilde söz etmiştir: “Kadınların çoğu umumî kadın hamamlarına gittikleri için buralarda halayıklar, hür kadınlar, dünyanın çeşitli yerlerinden kısımetlerini aramaya getirilmiş çok genç ve güzel kızlar toplanırlar.” ⁹⁴

Hamamlar, kadınların bazen tüm günlerini geçirdikleri, bir araya gelip sosyalleştikleri, eğlendikleri, geleneklerini yaşattıkları, yeni arkadaşlıkların kurulduğu, dedikoduların yapıldığı bir sosyal alan olmuştur. 1587-1589’da Osmanlı’ya gelen Seyyah Lubenau, kadınların hamama gitmek için düzenli törenler gerçekleştirdiğini, yanlarında köleler ve hizmetkârlarla birlikte hazırlıklı

91 Saniye Çiğdem Koçak, *agm.*, s.24.

92 Nicolas De Nicolay, *age.*, s.172.

93 Metin And, *16. Yüzyılda İstanbul Kent-Saray-Günlük Yaşam*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2015, s.224.

94 Ogier Ghiselin De B. *Türkiye’yi Böyle Gördüm*, Çev. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 2004, *age.*, s.112.

gittiklerini şu sözlerle anlatmıştır:

*“Kadınların giysilerine gelince özellikle hamama giderlerken önlerinden elinde değnek tutan yaşlı bir kadın yürür, üstüne güzel bir örtü serili olan bir kazanın içinde sabunları, sabunlanma bezlerini, boyanmak, süslenmek için kullanılan malzemeyi ve diğer hamam gereçlerini taşıyan köleler onu izler.”*⁹⁵

Osmanlı kadınlarının, toplumda kısıtlandığı için hamamı bahane ederek başka yerlere gittiklerini 1616-1618 tarihlerinde Osmanlı’da bulunan seyyah Adam Werner de şu şekilde dile getirmiştir:

*“Türk kadınlarının hamamı bahane ederek başka yerlere de gitmeleri hem bu yüzden hem de dini yasalar sık sık yıkanmayı emrettiği için kadınlar haftada en az üç veya dört kez hamama giderler. Bazen bunu bahane ederek başka yerlere gittikleri ve daha farklı zevklere kendilerini adadıkları da olur. Genelde kadınlar ister Türk olsun ister Rum toplu halde sekiz, on, on iki kişilik gruplar halinde hamama giderler.”*⁹⁶

Dönemin kadın seyyahları da kadın hamamlarını yakından gözlemleme şansını elde etmişlerdir. Buna iki önemli örnek olarak Pardoe ve Pfeiffer verilebilir. Bu iki seyyah da kadınların hamam bahanesiyle alışverişe gittiklerinden bahsetmiştir. Örneğin 1836’da Pardoe, bu durumdan şu satırlar ile söz etmiştir:

*“Bu kadınlar hamama o kadar sık gider ki, birçoğu haftada üç-dört kez kereyi bulur ama haftada bir kereden az giden olmaz, çünkü gitmezse bakımsız ve kirli olarak görülür ve de ayrıca gitmemelerini önleyen iki neden vardır. Birincisi, yıkanmamış ise camide dualarını [namaz] yapamazlar; ikinci neden de evden çıkmak için bahane oluyor. Çünkü [ileride söyleyeceğim gibi] erkekler evden çıkmalarını hiç istemez. Böylece bu bahane ile evlerinden dışarı çıkarlar ve hamama gidiyorum deyip başka yerlere de giderler.”*⁹⁷

1842-1845 senesinde Osmanlı’da bulunan ve Türk kadın hamamlarını ziyaret eden Ida Pfeiffer da Pardoe’ye ek olarak kadınların hamam bahanesiyle aşk maceralarına çıktıklarını dile getirmiştir:

*“Çarşılar ve hamamlar başlı başına Türk kadınının buluşma ve eğlence mekânlarıdır. Alışveriş ya da banyo yapma bahanesiyle, genellikle yarım gün boyunca dolaşılıyor, sohbetlerle, aşk maceralarıyla ya da ürünleri inceleyerek eğleniyorlar.”*⁹⁸

Bu iki seyyahın bilgilerinde de anlaşılacağı üzere kadınlar için hamamlar, aslında özel hayatlarında bazı duyguları yaşamak için de bir fırsat olmuştur.

6.2. Sosyal Alanlar Olarak Kadın Hamamları (*Tea and coffe houses*)⁹⁹

Osmanlı’daki kadın hamamlarının, kadınların bir araya gelerek sosyalleştiği, eğlendiği, geleneksel törenlerini gerçekleştirdiği ve gündelik yaşamdan kısa süreliğine de olsa özgürleştiği çok işlevli kamusal alanlar olduğu görülmüştür. Ayrıca kadınlar, hamama giderken bebekleri ve çocukları ile gitmişlerdir. Birlikte eğlendikleri, yiyip içip, bakım yaptıkları ve toplum içerisinde

95 Reinhold Lubenau, *age.*, s.343.

96 Crailsheimli Adam Werner, *age.*, s.28.

97 Julia Pardoe, *age.*, s.20.

98 Ida Pfeiffer, *Doğu’ya Seyahat*, Çev. Şahzâde Şenay Ataç, Ketebe Yayınevi, İstanbul 2023, s.76.

99 Baronne Durand De Fontmagne, *age.*, s.220.

kısıtlanan kadın kimliğini özgürce yaşatabildikleri bu alanda gelin hamamı, lohusa hamamı gibi kültürlerde oluşmuştur.

1532 ila 1540 senelerinde Osmanlı topraklarında bulunan Bassano, kadınlar hamamını deneyimlemiş ve yakından gözlemlemiştir. Bassano, seyahatnamesinde kadınlar hamamına çokça değinmiştir:

“Doğulu kadınların yeryüzü cenneti, siyasetin, sosyal ve ulusal, skandalın, evliliğin ve eğitimsiz ama kıvrak zekâlı kadınların kapasitesi dahilindeki cennetin alındaki diğer her konunun tartışıldığı yer: Kalabalığın gürültüsü, telaşı ve heyecanı içinde haremin sessizliği ve inzivasının intikamının bolca alındığı yer.”¹⁰⁰

“Minderlerimin arasına rahatça yerleştikten sonra, ilk yarım saat boyunca etrafıma bakarak bol bol eğlence buldum ve daha önce hiç bu kadar tuhaf bir sahne görmemiştim. Giriş kapısının sol tarafında hamamın sahibesi oturuyordu; kırk yaşlarında, koyu renk türbanlı, çiçekli pamuklu düz bir elbise giymiş, belini kaşmir bir şalla sarmış güzel bir kadındı; İpek tülden gömleği zengin bir şekilde süslenmişti; altın enfiye kutusu yanındaki kanepenin üzerinde duruyordu; kehribar başlı piposu bir mindere yaslanmıştı; küçük abanoz bir kamıştan ipek sararak kendini eğlendiriyor ve sohbetle önemli bir rol alıyordu; hemen arkasında on iki ya da on üç yaşlarında zenci bir köle kız çömelmiş kulaktan kulağa sırtıyor ve iri gözlerinin aklarını tüm bu olup bitenlere karşı yuvarlıyordu. Localar dünyanın en tuhaf görüntüsünü sergiliyordu; hanımların bir kısmı hamamdan dönmüştü ve koltuklarında lüks bir şekilde uzanmış, baştan aşağıya altın işlemeli ve saçaklı ince beyaz ketenlere bürünmüşlerdi; ince saçları omuzlarına dökülüyordu ve hanımları kadar sıkı örtünmemiş olan köleleri onları büyük bir özenle kurutuyor, tarıyor, kokulandırıyor ve örüyordu. Diğerleri banyo için hazırlanıyor ve elbiselerini bir kenara bırakıyor, daha doğrusu bırakılmasına izin veriyorlardı çünkü çok azı kendilerine yardım etmek için elini uzatıyordu; bu arada yeni gelenler yaşmaklarını ve pelerinlerini çıkarıyor ve tanıdıklarıyla selamlaşıyorlardı.”¹⁰¹

Ayrıca Bassano, hamamda bir kadının bebeğini emzirdiğinden bahsetmiştir. Bu bilgi daha sonraki yıllarda Osmanlı'yı ziyarete gelen kadın seyyahlar tarafından verilmemiştir. “Genç ve güzel bir kadın, birkaç pahalı şalın üzerine uzanmış, bebeğini emziriyordu”¹⁰²

100 Luigi Bassano, *age.*, s.104.

101 Luigi Bassano, *age.*, s.104-105.

102 Luigi Bassano, *age.*, s.104.

Resim 20: Kadınlar Hamamı¹⁰³

Bassano'nun anlattıkları, kadınların görünüşleri, kıyafetleri, sosyal ilişkileri ve hatta annelik rolleri hakkında önemli bilgiler vermiştir.

1717-1718'de Osmanlı topraklarında bulunan Lady Montagu hamamları “kadınların kahvehanesi” olarak tanımlamış ve burada gerçekleşen sosyal ilişkilerin canlılığını şu sözlerle vurgulamıştır:

*“Ekseriyetle on yedi, on sekiz yaşındaki cariyeleri saçlarını örerken bu kadınların kimi görüşüyor; kimi düşünüyor; kimi kahve ve şerbet içiyor; kimi de yastıklara uzanmış yatıyorlar. Velhasıl bu hamamlar bir nevi Türk kadınlar kahvehanesi. Şehrin bütün dedikodusu burada anlatılıyor. Kadınlar böylece burada haftada bir kere eğleniyorlar. Dört beş saat kalıp, sıcak halvetten soğuğa geçtikleri halde hiç nezle olmuyorlar. Buna hayret ediyorum.”*¹⁰⁴

1824-1827 yıllarında Osmanlı Devleti'ne ziyarette bulunan Alman seyyah Madden ise kadınlar hamamını “İtalyan operasına” benzeterek kadınların tüm günlerini hamamda geçirip, eğlendiklerinden bahsetmiştir:

*“Kadınlar sık sık birbirlerini ziyaret ederler ve haftada bir kez, yeryüzü cenneti olan, Türkiye'deki bir Müslüman hanımın İtalyan operası olan hamamda eğlenirler; bütün günü orada geçirirler, dış dairede kahvaltı eder, akşam yemeği yer ve mümkün olduğunca mutlu olurlar; bol miktarda “aynaları” ve bol miktarda “şekerlemeleri” vardır.”*¹⁰⁵

1878-1879 yıllarında Osmanlı topraklarında bulunan Amicis, kadınlar hamamı için “kadınlar tiyatrosu” şeklinde bir benzetmede bulunmuş ve şunları aktarmıştır:

“Türk kadınların bir araya geldikleri hamamlar, dedikodunun en yaygın ve en yoğun olduğu yerlerdir. Hamamlar, bir anlamda, kadınların tiyatrosudur. Köleleriyle birlikte, çiftler ya da gruplar halinde gider, minderlerini, halılarını, banyo malzemelerini, atıştırarak leziz yiyeceklerini ve hatta çok zaman, bütün günü orada geçirmek için öğle yemeklerini yanlarında

103 Demet Örnek, *agm.*, s.83.

104 Lady Montagu, *age.*, s.37.

105 Richard Robert Madden, *Travels in Turkey*, London 1829, s.50.

götürürler.”¹⁰⁶

Resim 21: Hamamda Kadın ve Hizmetçisi¹⁰⁷

1855-1853 yıllarında Osmanlıya gelen ve hamam ziyaretinde bulunan Fontmagne ise kadınlar hamamını bir “tea and coffe houeses”, dedikodu alanı, bir eğlence mekânı olarak tarif ederken, şu sözlerle yer vermiştir:

“Kadınlar ve erkekler farklı günlerde ve saatlerde aynı hamamlara giderler. Şarkta bu hamamlar kadın tea and coffe houeses’larıdır. Kentteki bütün dedikodular buralardan çıkar. Kadınlar haftada bir kez günün dört – beş saatini hamamda geçirir ve bu onlar için büyük bir eğlencedir. Hamam günü, Türk kadınları için gerçek bir eğlence günüdür. Kendisi kadar şık kıyafetli başka kadınlar bulacağından emin bir halde en güzel kıyafetleriyle havuza girer.”¹⁰⁸

Kadınlar, günlerinin büyük bir bölümünü hamamda geçirdikleri için hamama giderken bazen günler öncesinden hazırlık yapmışlar, yiyecek ve içeceklerini özenli bir şekilde hazırlamışlardır. 1532 ila 1540 senelerinde Osmanlı topraklarında bulunan Bassano, kadınlar hamamında tatlı, şerbet ve limonata yenilip içildiğinden bahsederken şunları aktarmıştır:

“Üç yüze yakın kadının sadece kısmen giyinmiş, üstelik ince ketenleri buharla öylesine mükemmel bir şekilde doymuştu ki figürün tüm hatlarını ortaya çıkarıyordu; belden yukarıları çıplak, kollarını göğüslerine kavuşturmuş, bir geçip bir giden meşgul köleler, başlarında saçaklı ya da işlemeli peçete yığınlarını dengeleyen güzel kız grupları, gülüşüyor, sohbet ediyor ve tatlılar, şerbet ve limonata ile ferahlıyorlardı.”¹⁰⁹

106 Edmondo de Amicis, *İstanbul*, Çev. Sevinç Tezcan Yanar, Pegasus Yayınları, İstanbul 2009, s.233.

107 Özgen Özlen, *agm.*, s.119.

108 Baronne Durand De Fontmagne, *age.*, s.220.

109 Luigi Bassano, *age.*, s.106-107.

Resim 22: Şerbetlik¹¹⁰

1893'te Max Müller, kadınların hamam sefası sırasında kahve ve sigara içtiklerini şu şekilde anlatmıştır: “Güzel Türk hanımları muhteşem sırma işlemeli, son derece nefis renkli ipekliler içinde sedirlere oturmuş, kahve ve sigaralarını içerek konuşuyor ve dinleniyorlardı.”¹¹¹

Resim 23: Hamamda kadınlara kahve ikram eden kadın görevlinin tasviri¹¹²

Kadınlar hamamında olduğu gibi erkekler hamamında da hamam ritüelleri sonunda kahve, çubuk ve limonata içildiğinden 1853 yılında erkek hamamında bulunan George William şu şekilde aktarmıştır: “Sıcak odalar ve çok nefis bir keselenmeden sonra insan mayhoş bir şekilde yatarken kahve, limonata ve çubuk getirmeleri çok hoş bir şey.”¹¹³

110 Hülya Kalyoncu, *agm.*, s.421.

111 Georgina Max Müller, *İstanbul'dan Mektuplar*, Çev. Afife Buğra, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1978, s.134

112 Ayten Akkese, *agm.*, s.147.

113 George William Frederick Howard, *Türk Sularında Seyahat*, Çev. Şevket Serdar Türet, Kervan Kitapçılık,

Theaplihe Gautier’de hamam ritüelleri bittikten sonra limonata ve kahve içtiğinden bahsetmiştir:

*“Bu çeşitli yıkanma törenleri bittikten sonra beni kuru bezlere sarıp yatağıma götürdüler. Orada iki genç oğlan bana son kez masaj yaptı. Karlı limonatalar, kahveler içerek, tatlı bir uyusukluk içinde bir saat kadar yatakta kaldım.”*¹¹⁴

1631-1663 yıllarında Osmanlı insanlarını gözlemleyen Jean Baptiste Tavernier, Osmanlı hamamlarını da ziyaret ederek özellikle kadınların hamam için gitmeden çok önce hazırlandıklarından şu şekilde bahsetmiştir: *“Kadınlar için hamama gitmek bir eğlence: Orada yiyecekleri şeyleri hazırlamak ve birlikte eğlenmek için bütün bir haftalarını harcıyorlar.”*¹¹⁵

Erkek seyyahların hem erkek hem kadın hamamına olan gözlemlerine bakarak, kadınlar için hamamda yeme, içme faslının daha yoğun ve özenli olduğu görülmektedir. Erkekler hamamdaki ikramlardan yararlanırken, kadınlar hamamdaki ikramların yanı sıra yanlarında kendi yiyecek ve içeceklerini getirip birlikte zaman geçirmişlerdir.

Resim 24: Soğuklukta tütün içen kadın¹¹⁶

6.3. Gelin Hamamı ve Kına

Kadınlar hamamının bir diğer kültürü gelin hamamı olmuştur. Hamamlar sadece temizlenmek için değil aynı zamanda sosyal bir kültür olarak şekillendiğinden gelin hamamı gibi törenler de hamam kültüründe yerini almıştır. Bu gelenek günümüze kadar devam etmiştir. Bir kız evlendirileceği zaman gelin hamamı düğünden iki gün önce yapılmıştır. Gelin hamamına erkeğin yakın akrabaları önceden davet edilmiş, gelin olacak kız onları hamamda karşılamıştır. Kız şarkılarla türkülerle güzel sözlerle yıkanmıştır. Bu eğlenceli ortamda paralar, bahşişler saçılır, kınalar yakılır,

İstanbul 1978, s.22.

114 Theophile Gautier, *age.*, s.224.

115 Jean Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, Çev. Stefanos Yerasimos, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s.172.

116 Özlem Özgen, *agm.*, s.120

rastıklar¹¹⁷ çekilmiştir.¹¹⁸ Bazı seyyahlar da gelin hamamına satırlarında yer vermiştir.

Gelin hamamı içerisinde, gelin olacak kızın el ve ayaklarına birtakım desenler çizildiği görülmüştür. Örneğin, 1502 yılında Osmanlı Devleti'ne seyahat eden Menavino, kına denilen tozun hazırlanıp gelinin el ve ayaklarına motifler çizildiğinden, şekiller yapıldığından ve musiki aletleri eşliğinde şarkılar söylendiğinden şu şekilde bahsetmiştir:

*"...Sonra gelini soyup evdeki hamama götürerek hoş kokulu sularla yıkarlar, kına dedikleri tozu alıp sıcak suyla bir kap içinde çözerler ve bununla gelinin saçlarını yoğurur, ellerine kare kare desenler yaparlar, ayaklarına çiçek motifleri çizerler, bacaklarının ortasına kadar olan kısmı muhtelif şekillerle bezerler. Gelin iyice yıkanıp giyindikten ve hamamdan dışarı çıktıktan sonra Türk usulü oldukça hoş muhtelif danslar başlar. Güzel sözlü şarkılar, musiki aletlerinin sesleriyle tatlı bir ahenk içinde olan aşk şiirleri okunur ve bu zevkli anlar horozların ötüşü duyulana kadar sürer."*¹¹⁹

1717 ila 1718 yıllarında Osmanlı'ya gelen ve kadın hamamlarını gözlemlemeye fırsat bulan Lady Montagu şu satırlarında gelin hamamından kısaca söz etmiştir:

*"Üç gün önce şehrin en güzel hamamına merak ettiğim için gittim. O gün oraya yeni bir gelin gelecekmiş bu sebeple yaptıkları merasimi büyük bir zevkle seyrettim. Yani akrabalık kuran iki ailenin dostları, akrabası ve hatta tanıdıkları hep hamama geliyorlar. Bazıları da sırf seyretmek için geliyorlar. Velhasıl hamamda iki yüze yakın kadın vardı. Evli ve dullar hamam dairelerinin kenarlarındaki mermer setlere oturuyorlar, genç kızlar çabucak soyunuyorlar, üzerlerinde inciler ve kurdelelerle süslü saçlarından başka bir şey kalmıyor. İki tanesi yeni gelini karşılamak için kapıya doğru gittiler. Gelini annesi veya akrabasından biri getiriyordu. Elbiseleri hep mücevherlerle süslü ağır kumaştan yapılmıştı. Gelini çabucak anadan doğma hale getirdiler. O sırada genç kızlardan meydana gelen alayın önünde iki kız kırmızı kaplardan etrafa kokular saçıyorlardı. Diğer otuz kızda ikişer ikişer arkadan geliyorlardı. Öndekiler bir şarkı söylüyorlar, öbürleri bunu tekrarlıyorlardı. En geriden gelen gelinin yanında iki kız vardı. Gelin gözleri yere doğru gayet alçakgönüllü bir tavırla yürüyordu. Bu pek hoşuma gitti. Kızlar böylece hamamın üç büyük salonunu dolaştılar. Alay bitince gelin hatırlı hanımlara takdim edildi, her biri tarafından iltifatlı sözler ve mücevher, kumaş, mendil veya buna benzer hediyelerle tebrik edildi. Kendisine hediye verenin elini öpüyor ve hediye kabul ediyordu. Bu merasimi gördüğüme pek sevindim."*¹²⁰

117 "Antimon tozundan yapılan, hanımların kaşlarını veya kirpiklerini boyamak için kullandıkları siyah boya." Bkz. İlhan Ayverdi, "Rastık", *Misalli Büyük Türkçe Sözlüğü*, Kubbealtı, İstanbul 2009, s.1015.

118 Nükhet Erkoç, *age.*, s.40.

119 Giovan Antonio Menavino, *age.*, s.30-31.

120 Lady Montagu, *age.*, s.133.

Resim 25: Gelin Hamamı¹²¹

İngiliz seyyah Fred Burnaby, 1876'da Osmanlı topraklarında bulunduğu vakitte gelin hamamının amacını şu şekilde anlatmıştır: “Güzel bir kıza rastladıklarında kızı ana babasından satın alır, sonra genç kıızı İstanbul’a götürüp Türk hamamlarında yıkattırır, güzelce beslerlermiş. Böylelikle kızın cildi güzelleşirmiş”.¹²²

Kınanın, gelin için sadece düğün merasimlerinde kullanılan bir malzeme olmadığı, farklı alanlarda da kullanıldığı görülmüştür. Zira Osmanlı’da Türk kadınları hamama gittiklerinde saçlarına renk vermek ve saçlarını beslemek için de kınayı kullanmıştır. Örneğin 1616-1618 yıllarında Osmanlı topraklarına seyahat eden Adam Werner, seyahatnamesinde kınanın gelin hamamı dışındaki uygulamasını şu satırlar ile anlatmıştır:

“Kadınlar sabahdan öğlene kadar hamamda kalırlar, arkadaşça birbirlerinin saçlarını örerler, birbirlerini keseleyip yıkarlar, ellerini tırnaklarını ‘kına’ adını verdikleri kırmızı renkli bir boya ile boyarlar. Bu kırmızısı boya zamanla solar.”¹²³

1890’lı yıllarda Sultan Abdülhamit döneminde Türkiye’de bulunan Dorina L. Neave ise hamamda kına yapılmasından şu şekilde bahsetmiştir: “Saçları kınalanana kadar omuzlarına serbestçe yayılır, kınalandıktan sonra da sıcak havlulara sarılıp başlarının üzerinde toplanırdı.”¹²⁴

Kınanın besleyici oluşu ve saçta renk vermesi kadınlar için hem bakım hem de doğal boya işlevini görmüştür.

6.4. Kadın Hamamında Gözlemlenen Ritüeller

Kadınlar hamamda iken saçlarını boyayıp keser, kaş ve kirpiklerine sürme çeker, rusma ile tüylerini temizler, ciltlerine bir maske uygulayarak bakımlarını tamamlamışlardır.

121 Nükhet Erkoç, *age.*, s.39.

122 Fred Burnaby, *At Sirtında Anadolu*, Çev. Fatma Taşkent, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s.286.

123 Crailsheimli Adam Werner, *age.*, s.29.

124 Dorina L. Neave, *Sultan Abdülhamit Döneminde İstanbul’da Gördüklerim*, Çev. Neşe Akın, Dergâh Yayınları, İstanbul 2008, s.53.

1639 senesinde Osmanlı’da bulunduğu vakitte hamama gitmiş olan seyyah Du Loir, seyahatnamesinde kadınların kaşlarını, kirpiklerini boyadıklarını anlatmıştır: “Kadınlar hamamda yıkandıktan sonra genelde topuklarına kadar uzanan saçlarını taratırlar. Bazı kadınlar sürme adını verdikleri siyahlaştıran bir boya ile kaşlarını ve kirpiklerini boyarlar.”¹²⁵

1755-1774 senelerinde Osmanlı Devleti’nde bulunan Baron De Tott kadınların hamamda yemek yediğini, eğlendiğini ve kendilerine özenle bakım yaptıklarını aktarmıştır:

“Özel hamamları olmayanlar umumî hamamlara giderler; halk hamamları daima hazır tutulur ve çok kişiyi alacak tarzda hazırlanır. Daha zarif ve daha itinalı olan kadınlar bu hamamları sırf kendileri için ayırtırlar ve yakın arkadaşları ile giderler: eğlencelerini tamamlamak için yanlarına yemeklerini almayı ihmal etmezler; daha büyük bir serbestliğin, yani her gün birlikte rahatça konuşabilmenin cazibesi seçilen yerin uygunsuzluğunu telâfi eder. Tellâk adı verilen hamamcı kadınlar, ellerine geçirdikleri şayaktan keselerle deriyi kurutuncaya kadar ovalarlar. Gül yaprakları ile ovulmuş, sonra güneşte kurutulmuş gayet ince bir kil, başı ovalamak üzere sabun yerine de kullanılır; bu arada bakır taslarla bol su dökülür. Bu şekilde temizlenen ve kokulandırılan kadınların saçları, daha sonra bir sürü örgü hâline getirilir.”¹²⁶

1841-1844’te Osmanlı topraklarında bulunan ve hamam kültürünü gözlemleme fırsatı bulan Charles White, kadınların cilt güzelliklerinin hamamın etkisi olduğunu ve güzelliklerini ileri yaşlarda da koruyabildiklerinden bahsetmiştir: “(...) ciltlerinin doğal güzelliğine güveniyorlar ve yüzlerini boyamıyorlar ve hamamın cilt üzerindeki gevşetici etkisine karşın güzelliklerini ileri yaşlarda da koruyabiliyorlar.”¹²⁷

Nicolas Nicolay, kadınların hamamda bir karışım yapıp merhem şeklinde ciltlerine uyguladıklarını ve bunun hamamın gözenekleri açma etkisiyle de ciltlerini güzelleştirdiğini dile getirmiştir:

“Bu kadınlar; hamamda iyice yıkandıktan sonra, servi, sedir ağacı ve tütsü ağaçları parçalarını sert bir taş yardımıyla toz haline getirip, buradan çıkan merhemsî maddeyi tüm vücutlarına ve yüzlerine sürerler ve ardından kendilerini çok zinde hissederlerdi. Bu işlemi yaptıklarının ertesi günü ise, ciltleri her zamankinden daha parlak ve bakımlı görünürdü.”¹²⁸

Bu bilgiler erkek seyyahların gözlemleridir. Kadın seyyaha göre kadın hamamında bakım ve süslenmeye dair 1789’da Osmanlı’da bulunan Lady Craven, kadınların hamamda saçlarını boyamasından ve kesmesinden söz etmiştir: “Bu odada kadınlar terziler gibi tahtaların üzerine oturup saçlarını kesiyor ve düzeltiyorlardı. Elliden fazla kadın vardı. Bazıları saçlarını tarıyor, bazıları boyuyor ya da örüyordu. Bazıları da tuvaletlerinin en son kısmında ince altın bir iğneyle göz kapaklarına siyah boya sürüyorlardı. Hamamlar kadınların en büyük eğlencesi. Genellikle beş saatlerini orada geçiriyorlar.”¹²⁹ Bu ayrıntılar, hamamın aynı zamanda bir süslenme ve kendine zaman ayırma yeri olduğunu göstermiştir.

Türkler, hamamda yıkanırken İslam dininin gerektirdiği temizlik alışkanlıklarına ve kişisel

125 Clausier Du Loir, *age.*, s.141.

126 Baron De Tott, *age.*, s.62.

127 Charles White, *age.*, s.65.

128 Nicolas De Nicolay, *age.*, s.173.

129 Lady Craven, *age.*, s.187.

temizliklerine büyük önem vermişlerdir. Vücutlarındaki tüyler için “rusma” adında bir merhem kullanmışlardır. Ana maddesi sönmemiş kireç ve arsenik sülfürdür. Bu merhem Batılı seyyahlarında ilgisini çekmiş ve satırlarında yer vermişlerdir. *Zırnık* ya da *Zırnıh*, rusmanın ana bileşenidir. *Zırnık*, arseniktir, halk ağzı ile sıçan otudur.¹³⁰ *Zırnıh* ise zırnık teriminin diğer bir söylenişidir, kelime anlamı; doğal arsenik sülfürdür.¹³¹ Özellikle kadınlar, vücutta istenmeyen tüyleri hamamda iken hazırladıkları bir karışım ile alarak bakımlarını tamamlamışlardır.

1551 senesinde Kanuni döneminde Osmanlı Topraklarını seyahat eden Nicolas De Nicolay seyahatnamesinde rusma ile ilgili şunlardan bahsetmektedir:

*“Rusma olarak adlandırdıkları hızla tüy dökmeye yarayan bir tür merhem verir. Türk kadınları ve erkekleri, edep yerlerinde tüy olmasından çok nefret ettikleri için bu maddeyi sık sık kullanırlar. Rusma, sönmemiş kireç yardımıyla tozlaştırılıp yumuşatılır; ardından vücudun istenen noktalarına uygulanarak, terleme sırasında tüylerin dökülmesi sağlanır.”*¹³²

1587-1589 ‘da Osmanlı’yı seyahat ettiği vakit hamamları da gezen Lubenau hamamda rastladığı rusma ile ilgili şunları dile getirmiştir:

*“Rusma adını verdikleri bir merhemi mahrem yerlerine sürüyor ve kıllarını temizliyorlar, çünkü onlar bedendeki kıllardan çok tiksiniyorlar.”*¹³³

1655-56 Yıllarında Türkiye’ye de bulunan Thevenot rusmanın hazırlanışı ve kullanımını seyahatnamesinde anlatmıştır:

*“Eğer ustura ile bir yerinizi kesmekten korkuyorsanız size bir çeşit mineralden meydana gelmiş olan ve rusma adı verilen hamur şeklinde bir şey verilir; kireç ile karıştırılarak toz haline getirilir, bir hamur yapılacaksa su ile karıştırılır ve tüyleri dökülmesi istenilen kısımlara tatbik edilir, hiç olmazsa yarım çeyrek saat bekletilerek üzerine sıcak su dökülür; hamurla birlikte tüyler de çıkar. Sıcak su döküldüğü zaman tüylerin hamurla birlikte çıkıp çıkmadığı tecrübe edilerek görülebilir, çünkü eğer tatbik olunan kısmın üzerinde uzun zaman bırakılacak olursa, tüyleri yok ettikten sonra deriyi tahriş edecektir.”*¹³⁴

Bu kullanılan rusmanın, bugün yine aynı amaç doğrultusunda kullanılan *hamam otunun* yerini tuttuğu söylenebilir. Her ikisinde de doğal yollarla malzemenin hazırlanması söz konusudur. İlhan Ayverdi, sözlüğünde hamam otunun ne olduğuna dair bilgi vermiştir: *“Hamam otu, Vücuttaki fazla kılları temizlemek için sürülen ve yıkanınca kıllarla birlikte dökülen çamur kıvamındaki madde.”*¹³⁵

6.5. Kadınların Hamam Hakkı

Osmanlı toplumu hamam kültürüne büyük önem vermiştir. İslam dininin gerektirdiği ibadetleri yerine getirebilmek için temiz bir vücuda sahip olmak ve abdest almak gereklidir. Bu nedenle temizliğe ve ibadete verilen önemle birlikte kadınlara hamama gitme hakkı verilmiştir. Kadın bu hakkı elinden almak isteyen eşinden boşanabilme hakkına sahip olmuştur. Bazı seyyahlar

130 İlhan Ayverdi, “Zırnık”, *Misalli Büyük Türkçe Sözlüğü*, Kubbealtı, İstanbul 2009, s.1388.

131 Mehmet Ali Ünal, “Zırnıh”, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011, s.747.

132 Nicolas De Nicolay, *age.*, s.170-172.

133 Reinhold Lubenau, *age.*, s.215.

134 Jean Thevenot, *1655-1656’da Türkiye*, Çev. Nuray Yıldız, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1978, s.87.

135 İlhan Ayverdi, “Hamam Otu”, *Misalli Büyük Türkçe Sözlüğü*, Kubbealtı, İstanbul 2009, s.465.

bu bilgilere seyahatnamelerinde yer vermiştir.

1700-1702 yıllarında Osmanlı'ya seyahatinde kadınlar hamamını gözlemleyen Tournefort, hamama gitmenin kadınlar için vazgeçilmez bir hak olduğunu ve bu hakkın engellenmesinin boşanma sebebi sayıldığını vurgulamıştır:

“Halka açık hamamlarda kadınlar hiçbir baskı olmaksızın kendi aralarında sohbet ederler, evlerinde olduğundan çok daha hoş saatler geçirirler. Karılarını seven kocalar bu masum eğlenceyi onlardan esirgemezler. Aşırı sevgi bazen boşanma nedenleri de olabilmektedir. Karısına haftada iki defa hamam parası vermeyi kabul etmeyen erkek ayrılma tehlikesiyle karşı karşıyadır.”¹³⁶

1761 Yılında Tekirdağ'da bulunan Mikes Kelemen, eşlerine hamam parası vermeyen erkeklerin boşanma ile karşı karşıya gelmekten korkmalarının gerektiğini şu şekilde belirtmiştir: *“Haftada iki defa karısına hamam parası veremeyen erkek boşanmaktan korksa yeridir.”¹³⁷*

1700'lü yıllarda Tournefort tarafından aktarılan bilgi 1814 yılında Türk hamamlarını gözlemleyen Edward Racynski tarafından da verilmiştir. İki seyyah arasında 114 yıl olmasına rağmen kadınlarını hamama göndermeyen erkekleri boşanma davasının beklediğini ve bu hakkın kadınlara sunulduğunu bir kez daha görmekteyiz. Zira Racynski bunu şu şekilde vurgulamıştır:

“Doğu ülkelerindeki kıskançlık, birçok hallerde Kur'an'da temizlenme emredildiği için kadınları bu zevkten mahrum edemiyor. Kocasını tarafından müteaddit defa hamama gönderilmediğini ispatlayan bir kadın, isterse boşanma davası açabilir.”¹³⁸

6.6. Hamam Adabı

Osmanlı'da hamamlar, toplumsal nezaket ve görgü kurallarının sıkı bir şekilde uygulandığı yerler olmuştur. Kadın ve erkek hamamı ayrı olduğundan erkekler, kadın hamamına girmeye cüret edememişlerdir. Eğer bir erkek kadın hamamına girmeye veyahut bakmaya kalkarsa ölüme kadar giden ağır cezalarla karşılaşmıştır.

Venedikli seyyah Reinhold Lubenau seyahatnamesinde, erkeklerin kadın hamamına giremeyeceğini girerse ölümle cezalandırılacağını şu satırlarla dile getirmiştir: *“Kadınların hamamı ayrıdır. Oraya erkekler kesinlikle giremezler. Giren, ölüm cezasına çarptırılır. Böyle bir hataya düşülmemesi için, kadınlar hamamının önüne beyaz bir çarşaf asarlar, tıpkı bizim ülkemizde ölü evinin önüne çarşaf asıldığı gibi.”¹³⁹*

İngiliz seyyah Henry Blount, 1634 senesinde Osmanlı topraklarında bulunmuş ve seyahatnamesinde hamam kurallarını hiçe sayan kişiler için ölüm cezası alacağından bahsetmiştir: *“Bir erkeğin kadınlar yıkanırken içeri girmesi ölüm demektir. Erkeklerin hamamın önüne yerleştirilen bariyerlerden içeride kadınların olduğunu anlaması gerekiyor.”¹⁴⁰*

Baron De Tott da kadın hamamlarına girme cesaretinde bulunan bir erkeğin akıbeti için

136 Joseph De Tournefort, *age.*, s.66-67.

137 Mikes Kelemen, *Türkiye Mektupları*, Çev. Sadrettin Karatay, Toprak Ofset Maatbaacılık, Tekirdağ 2019, s.246.

138 Edward Racynski, *age.*, s.42.

139 Reinhold Lubenau, *age.*, s.216.

140 Henry Blount, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)*, Çev. Dilek Cenkçiler, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2010, s.88.

şunu söylemiştir: “Kadınların bulunduğu sırada içeri girmek cüretini gösteren bir erkek, tas, nalin ve ıslak peştemal darbelerinden kurtulsa bile çok şiddetle cezalandırılır.”¹⁴¹

7. Türkler Hamama Hangi Vakitlerde Giderlerdi?

Hamamlar, kadın-erkek ayrı olarak tasarlanmıştır. Giriş kısmı, erkek ve kadın tarafı birbirini görmeyecek şekilde yapılmıştır. Bazı hamamlarda ise tek hamam olup belli saatler erkeklere, belli saatlerde kadınlara hizmet vermektedir. Genel olarak hamamlar hazırda tutulurdu ve gece gündüz hizmet verirdi.

1578-1581 yıllarında Osmanlı’ya gelen Alman seyyah Salomon Schweigger, hamam vakitleri ile ilgili şunları söylemiştir: “Hamamlar bütün yıl boyunca gece gündüz sıcak tutulurlar ve Türkler kâh geceleri kâh gündüzleri hamama giderler. Konstantinopolis’te yüz elliye aşkın hamamın bulunduğu söylenmektedir.”¹⁴²

Venedikli seyyah Lubenau ise Türkler’in dinleri gereği çok sık yıkandıklarından bahsetmiştir:

“Özellikle Türkler, Mağribiler, Araplar ve tüm Müslümanlar hem sağlıkları ve keyifleri için hem de dinlerinin gereğini yerine getirmek için çok sık yıkanmaktadırlar. Çünkü dinleri, iyice temizlenip yıkanmadan camiye girmeyi yasaklar. Bu sebeple hamamlar tüm yıl boyunca gece gündüz daima sıcak tutulur (...)”¹⁴³

Resim 26: İstanbul’da Bir Hamam¹⁴⁴

Joseph De Tournafort, hamamların belli vakitlerde kadınlara, belli vakitlerde erkeklere açık olduğundan bahsetmiştir: “Kimi hamamlarda haftanın belli günü bir cinse, belli günü diğer cinse açıktır.”¹⁴⁵

141 Baron De Tott, *age.*, s.63.

142 Salomon Schweigger, *age.*, s.132.

143 Reinhold Lubenau, *age.*, s.216.

144 Giovanni Battista Casti, *Bir İstanbul Seyahati*, çev. Akif Tunç, Cinius Yayınevi, İstanbul 2019, s.22-23.

145 Joseph De Tournafort, *age.*, s.65-66

1788 senesinde İtalyan seyyah Giovanni Battista Casti, hamamın hangi saatlerde kadın ve erkeklere ayrıldığını seyahatnamesinde dile getirmiştir: *“Bu hamamlar gündüz, akşam olmadan iki saat öncesine kadar erkeklere, bu saatten sonra gece yarısından iki saat önceye kadar ise kadınlara açık.”*¹⁴⁶

8. Hamam Ücretleri

Osmanlı’da hamamlar vakıflara bağlıydı ve bunun yanı sıra özel mülk olan hamamlar da bulunmaktaydı. Hamamlar belli bir ücrete karşılık herkese hizmet vermiştir. Kadın ve erkek hamamı eşit ücrete sahip olmuştur. Bu ücretler genel olarak 3-4 akçe veyahut 5-6 akçe olarak alınmıştır. Yabancılar ise Türkler ’den kimi zaman az kimi zaman fazla ücret ödemişlerdir. Farklı senelerde Osmanlı hamamlarını ziyaret eden Batılı seyyahlar bu konudaki tecrübelerini seyahatnamelerinde belirtmişlerdir.

Henry Blount, 1634 yılında hamam ücretine dair şunları söylemiştir: *“Bu hamamlar uygun fiyatlarla çalışıyor, öyle ki iki kuruştan az bir fiyata kadınlar veya erkekler, kimseye bağımlı olmadan temiz bezlerle yıkanabiliyor.”*¹⁴⁷

Fransız seyyah Du Loir, 1639 senesinde gittiği hamama dair ücreti şu şekilde belirtmiştir: *“Erkekler sabah dokuzda, kapıda beş veya altı akçe ödeyip mekânı kadınlara terk etmek üzere hamamdan çıkarlar.”*¹⁴⁸

1700-1702 senelerinde Osmanlı’yı seyahat eden Tournefort ise seyahatnamesinde şu bilgilere yer vermiştir: *“Üç ya da dört akçe karşılığı bu hamamlardan çok iyi hizmet alınır; çoğunlukla yabancılar daha az ücret öderler”*¹⁴⁹

Pardoe, 1836’da gittiği kadınlar hamamına dair ücretleri şu şekilde belirtmiştir: *“Çıkarken, demir kapıya hamamın kasiyerine yaklaşp ona gönlünüzün istediği kadar bağışta bulunursunuz. Belli bir fiyat yoktur: Kimileri bir akçe, kimi iki akçe verir ama genelde dört akçe verilir.”*¹⁵⁰

Bulgar seyyah Naçov, 1879 senesinde gittiği Osmanlı hamamının ücreti hakkında bilgilerini şu şekilde aktarmıştır:

*“Havuzda 1,5 saatin üzerinde kaldık ve her birimiz için 10’ar adet havlu değiştirildi. Sonunda ne ödedik? Sadece 1’er kuruş! Aslına bakarsanız, daha önceleri sadece 20 para ödeniyormuş, amma 91 velakin 1855 büyük depreminden sonra su kaçmış ve yeniden bulununcaya kadar epey masraf yapılmış. Manol amcam ücretin dışında hizmetçilere bir beşlik (5 kuruş) verdi ve karşılığında bir yığın hayır dua ve teşekkür aldı. “Gene buyurunuz, efendim!” diyorlardı müteşekkîr olan hizmetçi Türkler, bizi uğurlarken.”*¹⁵¹

Domenico, hamam ücretinin oldukça ucuz olduğunu dile getirmiştir: *“Hamam ücreti konusunda metinler farklılık arz etse de ucuz olduğu sonucunu çıkarabiliriz.”*¹⁵²

146 Giovanni Battista Casti, *age.*, s.22.

147 Henry Blount, *age.*, s.88.

148 Clausier Du Loir, *age.*, s.141.

149 Joseph De Tournefort, *age.*, s.65-66.

150 Julia Pardoe, *age.*, s.17.

151 Nikola Naçov, *Bursa’ya Gidiş ve Dönüş (1879)*, Çev. Hüseyin Mevsim, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019, s.92.

152 Domenico Hierosolimitano, *Bir Yahudi Doktorun Harem, Saray ve İstanbul Hatıraları*, çev. Esmâ Selçuk Demir, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2023, s.118.

Farklı seyyahların verdiği bilgiler ışığında aralarında çok yıl farkı olmasına rağmen hamam ücreti çok değişmemiş sadece bir iki akçe az ya da fazla olmuştur.

SONUÇ

Batılı seyyahların Osmanlı hamamlarına dair gözlemleri, hamamların yalnızca temizlik amacıyla kullanılan mekânlar değil, aynı zamanda sosyal yaşamın, kültürel alışkanlıkların şekillendiği önemli kamusal alanlar olduğunu göstermektedir. Kadın ve erkekler için ayrı işleyen hamam düzeni, toplumun mahremiyet anlayışını ve cinsiyete dayalı sosyal yapısını yansıtırken, temizlik ritüelleriyle birlikte hamamlar aynı zamanda dinî ve sağlıkla ilişkili uygulamaların da bir parçası hâline gelmiştir. Hamam adabı çerçevesinde belirli davranış kurallarının benimsenmesi ve cezaya tabi tutulması Türkler'in adaba verdikleri önemi göstermektedir. Hamam giriş ücretleri, verilen hizmetlerin çeşitliliği ve kullanılan eşyalar – kese, tas, sabun, sürmedan, buhurdanlık gibi – hamamların maddi kültür öğeleri olarak zengin bir deneyim sunduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, hamamlar sadece bedeninin temizlendiği değil, aynı zamanda sosyal ilişkileri de barındırdığı ve yeniden kurulduğu mekânlar olarak işlev görmüştür.

Kadınların sosyal etkileşim alanları, temizlik kültürünün birey ve toplum üzerindeki etkisi gibi pek çok yön, hamamları kültürel bir mekân hâline getirmektedir. Bu nedenle hamamlar, Osmanlı kent yaşamının hem fiziksel hem de kültürel açıdan merkezî unsurlarından biri olarak değerlendirilebilir. Konu birçok millete mensup ve farklı senelerde Osmanlı Devlet'ini ziyarette bulunmuş Batılı seyyahlar üzerinden değerlendirilmiştir. Bu durum farklı görüşe sahip kadın ve erkek seyyahların gözlemleri neticesinde ele alınmıştır. Osmanlı kadın hamamları, sadece temizlik mekânı değil; sosyalleşme, eğlenme, dinlenme ve hatta bir tür özgürlük alanı olarak değerlendirilmiştir. Kadınların hemcinsleriyle bir araya geldiği, haber aldığı, arkadaş edindiği, aşk ve evlilik meselelerini konuştuğu, dedikodu yaptığı ve kendini ifade ettiği bu alanlar Osmanlı toplumsal yapısında kadınlar için oldukça önemli bir yer teşkil etmiştir. Bu bağlamda, seyyah anlatımları ışığında kadın hamamları, Osmanlı kültürünün kadın yüzünü anlamak açısından eşsiz bir pencere sunmuştur. Kadınların sosyal etkileşim alanları, temizlik kültürünün birey ve toplum üzerindeki etkisi gibi pek çok yön, hamamları kültürel bir mekân hâline getirmiştir. Kadın hamamları üzerine yapılan tarihsel okumalar, kadın çalışmaları için de önemli veriler sunmaktadır. Kadınların özel alan yaratma pratikleri, gündelik hayat içindeki özgürleşme alanları ve toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında hamamlar, kadınların müzakere alanı haline gelmiştir. Bu mekânlarda kadınlar sosyal rollerini yeniden şekillendirmiştir.

KAYNAKÇA

Araştırma Eserler

- Akar, Tuba, “Hamamdan Yansıyanlar: Belgelerde Hamamın Su ve Isıtma Sistemine İlişkin Teknik Detaylar”, *GRID Mimarlık, Planlama ve Tasarım Dergisi*, 4(2),2021, s.198-213.
- Akkese, Ayten, “Gideyim de Kendimi Bir Çiğneteyim: Yabancı Seyyahlara Göre Osmanlı Hamam Kültürü” *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, Cilt 4, Sayı 8, 2017, s.145-147.
- And, Metin, *16. Yüzyılda İstanbul Kent-Saray-Günlük Yaşam*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2015.
- Ayverdi, İlhan, “Hamam Otu”, *Misalli Büyük Türkçe Sözlüğü*, Kubbealtı, İstanbul,2009.
- Ayverdi, İlhan, “Natır”, *Misalli Büyük Türkçe Sözlüğü*, Kubbealtı, İstanbul,2009.
- Ayverdi, İlhan, “Rastık”, *Misalli Büyük Türkçe Sözlüğü*, Kubbealtı, İstanbul,2009.
- Ayverdi, İlhan, “Zırnık”, *Misalli Büyük Türkçe Sözlüğü*, Kubbealtı, İstanbul,2009.

- Erkoç, Nükhet, *Osmanlı'dan Cumhuriye'te Cariyelik ve Kadın*, Postiga Yayınları, İstanbul,2010.
- Eyice, Semavi, "Hamam", *İslam Ansiklopedisi*, C. 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1997.
- Jorga, Nicolae, "Yenilmez Türk", Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul,2008.
- Kalyoncu, Hülya, Türk Hamam Kültüründe Metal Objeler ve Objelerin Form ve Bezeme Özellikleri, *Akademik Hassasiyetler*, 8(16),2021, s.403-419.
- Koçak, Saniye Çiğdem, "Osmanlı Tarihinde Hamam Kültürü ve Tekstilleri", *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, Cilt 10, Sayı 41, 2024, s.23-26.
- Kütükoğlu, M.S. *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara,2018.
- Örnek, Demet, "Ankara Etnografya Müzesinde Bulunan 18.-19. YY. Ait Nalınlar", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 48,2017, s.79-83.
- Özgen, Özlen "Kültürel Miras Kapsamında Türk Hamamı Üzerine İnceleme", *İletişim Kuram Araştırma Dergisi*, Sayı 42,2016, s.116-121.
- Sağlam, Arda İlayda, vd., "Türkiye'de Kamusal Mekânın Gelişimi", *ATA Planlama ve Tasarım Dergisi*, 3:1,2019, s.50.
- Ünal, Fatih, vd., "4. Bölüm: 'Rus Eleştirmen Aleksandr Petroviç Milyukov'un Hatıralarında İstanbul (1857)", *İstanbul Seyahatnamesi 19.Yüzyılda Rus Seyyahlarla Osmanlı Topraklarına Yolculuk*, Kronik Kitap, İstanbul 2022.
- Ünal, Mehmet Ali, "Zırnıh", *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Ünal, Mehmet Ali, "Natır", *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Seyahatnameler**
- Bassano, Luigi, *Kanuni Dönemi Osmanlı İmparatorluğunda Gündelik Hayat*, Çev. Selam Cangı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul,2020.
- Blount, Henry, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)*, Çev. Dilek Cenkçiler, ODTÜ Yayıncılık, Ankara,2010.
- Burnaby, Fred, *At Sirtında Anadolu*, Çev. Fatma Taşkent, İletişim, Yayınları, İstanbul,1999.
- Casti, Giovanni Battista, *Bir İstanbul Seyahati 1788*, Çev. Akif Tunç, Cinius Yayınevi, İstanbul,2019.
- De Amicis, Edmondo, *İstanbul*, Çev. Sevinç Tezcan Yanar, Pegasus Yayınları, İstanbul,2009.
- De Busbeq, Ogier Ghiselin, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, Çev. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 2004.
- De Fontmagne, Baronne Durand, *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul Günlükleri (1855-1858)*, Çev. İsmail Yerguz, Selenge Yayınları, İstanbul,2022.
- Du Loir, Clausier, *Du Loir Seyahatnamesi 4. Murad Döneminde Bir Fransız Seyyahın Maceraları*, Çev. Murat Daş, Yeditepe Yayınevi, İstanbul,2021.
- Ellison, Grace, *İstanbul'da Bir Konak ve Yeni Kadınlar "İngiliz Kadın Gazetecinin Gözüyle Türk Evi ve Gündelik Hayat"*, çev. Neşe Akın, Dergâh Yayınları, İstanbul,2017.
- Gautier Theophile, *İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri*, çev. Nuriye Yiğitler, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2018.
- George William Frederick Howard, *Türk Sularında Seyahat*, Çev. Şevket Serdar Türet, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1978.
- Gerlach, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, Çev. Türki Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul,2017.
- Hammer, Joseph Von, *İstanbul Günleri*, Çev. Ömer Faruk Demirkan, Kronik Kitap, İstanbul,2023.
- Hamsun, Knut, Andersen Hans Christian, İstanbul'da İki İskandinav Seyyah, çev. Banu Gürsaler, Syvertsen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul,2024.
- Hierosolimitano, Domenico, *Bir Yahudi Doktorun Harem, Saray ve İstanbul Hatıraları*, Çev. Esmâ Selçuk Demir, Yeditepe Yayınevi, İstanbul,2023
- Kelemen, Mikes, *Türkiye Mektupları*, Çev. Sadrettin Karatay, Toprak Ofset Matbaacılık,

- Tekirdağ,2019.
- Lady Craven, *Kırım'dan İstanbul'a Yolculuk*, Çev. Asaf Veziroğlu, Dorlion Yayınları, Ankara,2024.
- Lubenau, Reinhold, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589*, I-II Cilt, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yay., İstanbul 2016.
- Madden, R.R. *Travels in Turkey*, London,1829.
- Menavino, Giovan Antonio, *Türkler'in Hayatı ve Adetleri Üzerine Bir İnceleme*, Çev. Harun Mutluay, Dergâh Yayınları, İstanbul,2011.
- Moltke, Helmuth Von, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, Çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul,1969.
- Montagu, Lady, *Türkiye Mektupları*, Çev. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman Yayınları, İstanbul,1973.
- Müller, Georgina Max, *İstanbul'dan Mektuplar*, Çev. Afife Buğra, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul,1978.
- Naçov, Nikola, *Bursa'ya Gidiş ve Dönüş*, Çev. Hüseyin Mevsim, Yeditepe Yayınevi, İstanbul,2019.
- Neave, Dorina L. *Sultan Abdülhamit Döneminde İstanbul'da Gördüklerim*, Çev. Neşe Akın, Dergâh yayınları, İstanbul,2008.
- Nicolay, De Nicolas, *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda*, Çev. Şirin Tekeli, Menekşe Tokyay, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.
- Oliver, *Türkiye Seyahatnamesi "1790 Yıllarında Türkiye"*, Çev. Oğuz Gökmen, Tifdruk Matbaacılık, İstanbul,1991.
- Pardoe, Julia, *Sultanlar Şehri İstanbul ve Türklerin Ev İçi Davranışları*, Çev. Samir Müftüoğlu, C.1-2, Dorlion Yayınları, Ankara,2024.
- Pedro, Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati, Çev. Fuad Carım, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- Pfeiffer, Ida, *Doğu'ya Seyahat*, Çev. Şahzâde Şenay Ataç, Ketebe Yayınevi, İstanbul,2023.
- Racynski, Edward, *1814'te İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*, Çev. Kemal Turan, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul,1980.
- Schweigger, Salomon, *Sultanlar Kentine Yolculuk*, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yay., İstanbul 2014.
- Seetzen, Ulrich Jasper, *Anadolu'ya Yolculuk "12 Aralık1802-22Haziran1803-22 Kasım 1803"*, Çev. Selma Türkis Noyan, C.1-2, Kitap Yayınevi, İstanbul,2017.
- Smith, Albert Richard, *İstanbul'da Bir Ay*, Çev. Nihal Metin, Yeditepe Yayınevi, İstanbul,2015.
- Tavernier, Jean-Baptiste, *Tavernier Seyahatnamesi*, Çev. Stefanos Yerasimos, Kitap Yayınevi, İstanbul,2006.
- Thevenot, Jean, *1655-1656'da TÜRKİYE*, Çev. Nuray Yıldız, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul,1978.
- Tott, Baron De, *Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar*, Çev. M. Reşad Uzman, Kervan Kitapçılık, İstanbul, t.y.
- Tournefort, Joseph de *Tournefort Seyahatnamesi*, Çev. Stefanos Yerasimos, Kitap Yayınevi, İstanbul,2013.
- Werner, Crailsheimli Adam, *Padişahın Huzurunda Elçilik Günlüğü 1616-1618*, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul,2011.
- White, Charles, *İstanbul'da Üç Yıl "Türkler'in Örf ve Adetleri"1841-1844*, Çev. Zeynep Rona, Kitap Yayınevi, İstanbul,2024.

İnternet Erişimi:

İBB Atatürk Kitaplığı, Nadir Eserler [t.y.], Krt_002034, Erişim Link; https://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=hamam&alan=tum_txt&demirbas=Krt_002034_002034, Erişim Tarihi; 17.03.2025.

Tarih & Gelecek

Journal of History & Future

Doç. Dr.
Nilgün Nurhan KARA

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi,
Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi,
Tarih Bölümü.
nilgunnurhan.kara@ikc.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6168-5996>

Doktora Öğrencisi
Halit Burak BURUK

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih
Bölümü.
hbbhalitburuk@hotmail.com,

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-3991-0068>

Eser Geçmişi / Article Past: Başvuruda bulundu.
Applied 22/05/2025

Kabul edildi.
Accepted 19/06/2025

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1704236>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Başbakan Adnan Menderes'in Lübnan Ziyareti'nin Türkiye-Lübnan İlişkilerindeki Önemi

*The Visit of Prime Minister Adnan Menderes To Lebanon
Türkiye-Lebanon Relations Importance*

ATIF: KARA Nilgün Nurhan, BURUK Halit Burak, "Başbakan Adnan Menderes'in Lübnan Ziyareti'nin Türkiye-Lübnan İlişkilerindeki Önemi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 11/2, (Haziran 2025), s. (404.423)

CITE: KARA Nilgün Nurhan, BURUK Halit Burak, "The Visit of Prime Minister Adnan Menderes To Lebanon Türkiye-Lebanon Relations Importance", *Journal of History and Future*, 11/2 (June 2025), pp. (404.423)

Öz

Adnan Menderes, Türk siyasi tarihinde çok partili yaşama geçişte önemli isimlerden biridir. İkinci Dünya Savaşı sonrası çok partili siyasi hayata geçilmesi ve Demokrat Parti'nin kurulması, Türkiye Cumhuriyeti için dönemin önemli gelişmeleri arasındadır. Türkiye Cumhuriyeti'nde 1950 Seçimi sonrasında DP iktidara gelmiş ve Cumhurbaşkanı seçilen Celal Bayar'ın görevlendirmesi ile Adnan Menderes, Başbakanlık görevini üstlenmiştir. Başbakan olan Menderes üç dönem olmak üzere 10 yıl bu görevi yürütmüş ve 1960 Askeri Darbesi ile iktidardan uzaklaştırılmıştır. Menderes, Başbakanlık döneminin başlarından itibaren ülkenin ekonomik kalkınmasını sağlayabilmek ve Sovyetler Birliği tehdidinden korunabilmek adına Amerika Birleşik Devletleri'ne yakınlık göstermiştir. Bu ana görüş çerçevesinde DP iktidarı, Orta Doğu devletleri ile ilişkiler de dâhil olmak üzere ABD ile uyumlu politikalar yürütmüştür. Özellikle Sovyet tehlikesinin bölgeye yönelmesini engellemek adına bölgesel iş birliği doğrultusunda Lübnan Cumhuriyeti ile de sıkı ilişkiler kurulmaya çalışılmış ve bu doğrultuda Başbakan Menderes'in düzenlemiş olduğu ziyaret programı ikili ilişkilerde önem taşıyan gelişmelerden olmuştur.

Anahtar Kelimeler:

Türkiye Cumhuriyeti, Adnan Menderes, Demokrat Parti, Lübnan, Bağdat Paketi

Abstract

Adnan Menderes is one of the important figures in the transition to multi-party life in Turkish political history. The transition to multi-party political life after the Second World War and the establishment of the Democratic Party are among the important developments of the period for the Republic of Türkiye. After the 1950 elections, DP came to power in the Republic of Türkiye and Adnan Menderes assumed the office of Prime Minister upon the appointment of Celal Bayar, who was elected as the President of the Republic. As Prime Minister, Menderes served in this position for 10 years, three terms, and was removed from power with the 1960 Military Coup. From the beginning of his term as Prime Minister, Menderes showed closeness to the United States of America in order to ensure the economic development of the country and to protect it from the threat of the Soviet Union. Within the framework of this main view, the DP government pursued policies in harmony with the USA, including relations with the Middle Eastern states. In particular, in order to prevent the Soviet threat to the region, close relations were tried to be established with the Republic of Lebanon in line with regional cooperation, and in this direction, the visit programme organised by Prime Minister Menderes was one of the important developments in bilateral relations.

Keywords:

Republic of Türkiye, Adnan Menderes, Democratic Party, Lebanon, Baghdad Pact

1. Giriş

Eğitim hayatına İttihat ve Terakkî İdâdîsi'nde başlayan Menderes, bu okulu bitirmeden İzmir'deki Kızılçullu Amerikan Koleji'ne geçmiş ve orta öğrenimini burada tamamlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda yedek subay olarak askere alınmış ve Filistin'e gönderilmiştir. İzmir'in, Yunanistan tarafından işgali sırasında Aydın'da bulunan Adnan Bey, 1919 Haziran ayında Yunan askerlerinin Aydın'a saldırmaya hazırlandıkları esnada birkaç arkadaşıyla birlikte *Ayyıldız* direniş örgütünü kurmuştur. ¹ Ardından Söke'de piyade alay yaveri olarak İstiklâl Savaşı'na katılmış ve savaştaki hizmetlerinden dolayı kırmızı şeritli İstiklâl madalyasıyla ödüllendirilmiştir.²

İlk siyasi tecrübesi Serbest Cumhuriyet Fırkası Aydın İl Başkanlığı görevi ile olmuş ancak partinin kısa sürede feshedilmesi ile birlikte bu görevi sona ermiştir.³ Kısa süre sonra ise 1931 Seçimi ile birlikte Aydın Milletvekili olarak 1945'te ihraç edilesiye kadar CHP saflarından TBMM'de yerini almıştır.⁴ Ardından ilki 1935'de olmak üzere 1939 ve 1940 yıllarında çeşitli vilayetlerde CHP Parti Müfettişliği görevini yürütmüştür.⁵ 7 Haziran 1945'te yer aldığı Dörtlülük Takrir ile birlikte parti içi muhalifliği açıkça görülmeye başlamıştır.⁶ 7 Ocak 1946'da ise Celal Bayar önderliğinde kurulan Demokrat Parti ile yeni bir sürecin kapılarını aralamıştır. 21 Temmuz 1946 Seçimlerinin ardından Kütahya Milletvekili olarak DP sıralarından girdiği TBMM'de etkin bir muhalefet izlemiştir.⁷ 1950 Seçimlerinin ardından DP'nin iktidara gelmesiyle Cumhurbaşkanı seçilen Celal Bayar'ın döneminde Başbakan olan Menderes üç dönem olmak üzere toplamda on yıl bu görevle iktidarda kalmış ve bu süreçte kurulan beş hükümette Başbakanlık görevini yürütmüştür.⁸

Celal Bayar, yıllar önce ilk tanışmalarının ardından Menderes'i; "Ülke ile ilgili sorunları bilen, yanmış, yıkılmış, kaynakları sömürülmüş bir halde kalan memleketteki insanların yanan yıkılan evlerini tekrar yapmaya çalışan, bir yandan da o dönemdeki vergileri ödemek için çabalayan insanların içinden yükselen bir ses" olarak değerlendirmiştir.⁹ Bayar, Serbest Cumhuriyet Fırkası içerisinde faaliyet gösterdiği yıllarında Menderes'in çalışmalarına dair ise; "*Memleketin sorunlarını açıkça dile getirebilen, olaylara vatansever bir açıdan bakan, yol gösteren, çözümler öneren, çözümleri tutarlı, inanmış ve muktedir olan bir genç*" ifadelerini kullanmıştır.¹⁰ Başbakanlık

- 1 Sevilay Durmuş, "Toprak Beyi Olarak Adnan Menderes ve Çakırbeyli Çiftliğinde Etkilendiği İsimler", *ANASAY*, Yıl: 8, Sayı: 27, (2024), s.225.
- 2 Şaban Sitembölükbaşı, "Adnan Menderes", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.29, Ankara: 2004, s.125.
- 3 Günver Güneş, Menderes Akdağ, "Çok Partili Yaşama Geçiş Sürecinde Adnan Menderes'in Aydın İlindeki Siyasi Faaliyetleri (1946-1950)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 27, (2013), s.188-189.
- 4 Adnan Gülerman, *Anılarımda Bir Demokrasi Şehidi Adnan Menderes*,
- 5 Esra Sarıkoyuncu Değerli, Hasan Karakuzu, Adnan Menderes ve Kütahya, *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Cumhuriyet Özel Sayısı)*, (2023), s.355.
- 6 Işıl Tuna, "Verilişinin 70. Yılında Demokratikleşme Belgesi Olarak Türk Siyasal Hayatında Dörtlülük Takrir", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 30, (2015), s.206.
- 7 Sitembölükbaşı, a.g.m. , s.126; Sarıkoyuncuoğlu, Değerli, a.g.m. , s.355.
- 8 Selma Göktürk Çetinkaya, "Adnan Menderes'in Siyasal Karakteri ve 27 Mayıs", *Journal of Universal History Studies*, Cilt: 3 (Prof. Dr. Mustafa Keskin Special Issue), (2020), s.116.
- 9 Nurettin Gülmez, "Celal Bayar-Adnan Menderes İlişkisi", *Asırlık Çınar Celal Bayar*, Ed. Nurettin Gülmez, Nejdete Bilgi, Ankara; Berikan Yayınevi, C.2, 2022, s.603.
- 10 Gülmez, a.g.m. , s.603.

döneminde ise yine Bayar'a göre; “*Halkın, özellikle de köylülerin temayüllerini çok iyi bilen ve Türkiye’nin kalkınmış Batı ülkelerini yakalaması için Başbakan’da bulunması gereken özelliklere parti içinde en çok sahip olan kişi*” olarak nitelendirmiştir. Adnan Menderes ayrıca “*usta bir polemikçi ve etkili bir hatipti*”. Demokrat Parti’nin iktidara geldiği 22 Mayıs 1950’den iktidardan uzaklaştırıldığı 27 Mayıs 1960’a kadar kurduğu beş hükümette Başbakanlık yaptı ve bu döneme ismini verdi.¹¹

Demokrat Parti’nin iktidara gelmesi ile Başbakanlık görevini üstlenen Adnan Menderes dönemi, Türkiye Cumhuriyeti’nin siyasal hayatında olduğu kadar dış politikasında da yeni bir safhanın başlangıcıydı. Demokrat Parti’nin iktidara geldiği zaman patlak veren Kore Savaşı; Menderes’in Batı’ya yakınlaşmaya yönelik siyaseti için uygunluk sağlayan bir gelişme olmuş ve bundan sonra özellikle NATO’ya üye olunması ile birlikte DP Hükümeti, Amerika Birleşik Devletleri ile uyumlu bir dış politika anlayışı benimsemişti. NATO’ya üyelik sürecinde İngiltere’nin Orta Doğu Komutanlığı Projesi, Türkiye’nin bölgeye yönelik politikalarının temelini oluşturmuştu. Bundan sonra Orta Doğu bölgesine komünizmin sarkmasını önlemek adına DP yöneticileri Batılı müttefikleri ile ortak hareket etmişti. ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles’in bölgeye ziyaretinin ardından ise Sovyetler Birliği’ni “Çevreleme Politikası” kapsamında bölgesel işbirliği kurulması planlanmış ve Türkiye bu planın önde gelen uygulayıcılarından biri konumuna gelmişti. İşbu plan Bağdat Paktı ile vuku bulmuş ve DP yöneticileri zaman içerisinde Paktın genişlemesi için Orta Doğu ülkeleri ile yakın ilişkiler kurmuştu. Bu ülkelerden biri de Batı politikalarına uyumlu Camille Chamoun’un, Cumhurbaşkanı olduğu Lübnan olmuştu. DP Hükümeti, sabık hükümetten zayıf bir ilişki devraldığını iddia etmiş ve bu dönemde ilişkiler Menderes’in liderliğinde canlandırılmıştı.¹²

Bu dönemde DP’nin Türk dış politikasının amaçlarını gerçekleştirmeye başlayacak gelişmeler de yaşandı. Türkiye’yi, Batı Bloku’na bağlayan bazı antlaşmalar imzalandı. 20 Temmuz 1950’de Kuzey Kore’ye karşı Güney Kore’yi desteklemek için Batı devletlerinin yanında bu ülkeye asker gönderen Türkiye’nin, sağladığı hizmet karşılığında Kuzey Atlantik Paktı’na (NATO) üyeliği kabul edildi (18 Ocak 1952). Türkiye’nin NATO’ya girişi, askerî bir tehdit olarak görülen Sovyetler Birliği’ne karşı ülkenin savunmasını güvence altına alma amacına yönelikti. Bundan sonra Türkiye’nin dış politikasına hâkim olan esas unsur, Sovyetler Birliği’nin, Orta Doğu ve Balkanlar’daki nüfuzunu azaltmak için Batı’nın desteğinde yani ABD tasarısı ile komşusu olan ülkelerle bazı antlaşmaların yapılması ve paktların kurulması oldu.¹³ Balkan ülkeleri arasında imzalanan Türkiye-Yugoslavya-Yunanistan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması (28 Şubat 1953) ve Balkan Paktı ile (9 Ağustos 1954)¹⁴ Türkiye ve Irak’ın kurduğu ve daha sonra İngiltere, Pakistan ve İran’ın da katıldığı Bağdat Paktı (24 Şubat 1955) bu temel amaç göz önüne alınarak hayata geçirildi. Öte yandan Kıbrıs konusunda yapılan Zürih (11 Şubat 1959) ve Londra (19 Şubat 1959) Antlaşması ile birlikte Kıbrıs’ta kurulacak yeni devletin statüsü belirlendi.¹⁵

11 Sitembölükbaşı, a.g.m. , s.126.

12 Mehmet Fahri Daniş, “Türk Dış Politikasında Karar Alıcıların Orta Doğu Algısı: 1957-1958 Krizleri”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, (2018), s.103.

13 Ali Bİlgenoğlu, *Demokrat Parti Türkiye’si ve Uluslararası Siyaset: Türk Dış Politikasında Ortadoğu, Disiplinlerarası Bakışta Adnan Menderes*, Ed. Turan Akkoyun, Çanakkale: Paradigma Akademi, 2022, s.4.

14 Mehmet Korkud Aydın, “İkinci Balkan Paktı ve Türkiye (1953-1954)”, *SOBİDER*, Yıl: 9, Sayı: 61, (2022), s.176.

15 Sitembölükbaşı, a.g.m. , s.126.

2. Adnan Menderes'in Türkiye-Lübnan İlişkilerindeki Önemi

Türkiye Cumhuriyeti ve Lübnan Cumhuriyeti arasında resmi ilişkilerin üst düzeyde yürütülmesi açısından önem taşıyan temaslardan ilki 22 Kasım 1950 tarihinde Menderes'e gelen mektupla birlikte gerçekleşmiştir. Fransızca olup “*A l'occasion de la Fête de Nationale l'Indépendance*” antetli mektupta DP Hükümeti'nin iktidarda olduğu dönemde Lübnan'ın Türkiye Büyükelçisi görevini yürüten İbrahim El-Ahdab ve eşinin, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Adnan Menderes ve eşini, Lübnan Ulusal Günü münasebeti ile 22 Kasım 1950 günü 18.30'da düzenlenecek resepsiyona davet ettiği tespit edilmektedir.¹⁶ Bu tarihten itibaren altı aydır Başbakanlık görevinde bulunan Adnan Menderes'in, iki ülke arasında ilişkilerin geliştirilmesine yönelik etkili isimler arasında yer almaya başlamıştır.

İki ülke arası diplomatik ilişkilere dair önemli gelişmelerden biri de 26 Mart 1953 tarihinde olduğu tespit edilmektedir. İlgili gelişme Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün, Başbakanlığa çektiği telgrafla alakalıdır. Buna göre Köprülü, 17 Mart'ta ziyaretine gelen Lübnan Elçisi İbrahim el-Ahdab'ın, Başbakan Menderes ile Köprülü'yü, Lübnan'a davet ettiği, Başbakan'a davet metni ile birlikte bildirmiştir.¹⁷ Bu davet 1955 yılında gerçekleşecek resmi ziyaret öncesinde Menderes'in, Lübnan Ulusal Günü'ne davet edilmesinde olduğu gibi iki ülke arası ilişkilerdeki yeri açısından önem taşımaktadır.

22 Nisan 1955'te; “*Fabrikatör Hüsnü Himmetoğlu'nun Lübnan gezisi sonrası Başbakan A. Menderes'e sunduğu mektup*” başlıklı belge dikkat çekicidir. Buna göre ilgili tarihten üç gün önce Beyrut'tan dönen, Lübnan Başbakanı'nın selamını getiren ve şimdilik Lübnan'ın, Türk-Irak Paktı'na girmesinin mevzu bahis olmadığından bahseden Himmetoğlu, ilişik yazısında bilginin *Elruvad* gazetesinde yayınlandığı belirtilerek raporlamıştır. İlgili raporda Himmetoğlu, Başbakan Es-Sulh ile İstanbul'dan dostluğu olduğunu ve yaptığı görüşmede Lübnan'ın şuan için Bağdat Paktı'na katılmayacağını yazmıştır. İki ülke arası dostane ilişkilerin mevcut olduğu sırada Mısır Hükümeti'nin politikalarının mevcut şartları bozmaya yönelik hareket etmekte olduğunu belirtmiş ve Mısır'ın, Türkiye'ye, İsrail ile ilişkileri nedeni ile politik taarruzda bulunduğu dikkat çekmiştir. Yazısının sonunda ise Türk ve Arap milletinin kardeş, hısım ve akraba olduğunu dostane ilişkileri hiçbir gücün bozamayacağını belirtilmiştir.¹⁸

5 Kasım 1956 tarihinde iki ülkenin başbakanları arasındaki telgraflaşma, siyasi ilişkiler kapsamında tespit edilmektedir. Belge başlığında belirtildiği üzere Başbakan Adnan Menderes'e, Lübnan Başbakanı Sami Es-Sulh tarafından tebrik telgrafi gönderilmesi ile ilgilidir. İçeriği ise;

“*Yüksek Başvekâlete, Sayın Başvekilimizin, yeni Lübnan Hükümetinin başına geçmesi münasebetiyle Ekselans Sami Bey Solh'a, Bağdat'tan göndermiş oldukları tebrik ve iyi dilek mesajına müşarünileyhin Beyrut Büyük Elçimiz vedaatıyla irsal eylediği cevabi teşekkür mesajı leffen arz ve takdim kılınmıştır. Ekselans Sami Bey Solh, işbu mesajının irsalini Beyrut Büyük Elçimizden isterken, evvelce Türkiye'de görmüş olmakla iftihar ettiği tahsil ve terbiye sebebiyle mektubu eski Türkçe yazmış olmasını Sayın Başvekilimizin makbul ve mazur göreceğini ümit*

16 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi, Yer Bilgisi: 17-99-31, Kurum: 30-1-0-0, Belge Tarihi: 22.11.1950. “*A l'occasion de la Fête de Nationale l'Indépendance*” antetinin Türkçe karşılığı “Ulusal Bağımsızlık Günü münasebetiyle” şeklindedir.

17 BCA, 61-376-7/30-1-0-0, 26.03.1953.

18 BCA, 19-108-11/30-1-0-0, 22.04.1955.

ettiğini ifade eylemiştir. Derin saygılarımla arz ederim” şeklinde olmuştur.¹⁹

Hariciye Vekili Fuat Köprülü’nün Lübnan ile siyasal ilişkilere dair bir başka TBMM konuşmasına ise; “*Her sene olduğu gibi bu sene de Hariciye Vekâleti’nin bütçesi için Yüksek Meclis Umumi Heyeti’ne dış siyasetimiz hakkında kısa ve umumî izahatta bulunacağım*” şeklinde başlamıştır. Lübnan ile ilgili izahatı iki ülke arasındaki ilişkileri canlandıracak olan Bağdat Paktı ile ilgili bölümde vermiştir. İlgili bölümdeki konuşmasında Adnan Menderes’in rol oynadığı gelişmelere şu şekilde yer vermiştir;

“*Sarf ettiğimiz mesainin en büyük semerelerinden birini bugünlerde idrak etmiş bulunuyoruz. Bildiğiniz gibi 24 Şubat tarihinde Bağdat’ta Başvekilimizle birlikte, Irak ile memleketimiz arasındaki Karşılıklı İş Birliği Antlaşması’nı imza ettik. İnsanlığın en yüksek sulh ve terakki ihtiyaçlarını hedef tutan ve Birleşmiş Milletler Antlaşması’nın hak ve hürriyet prensiplerinden mülhem bulunan bu Antlaşma’nın, bizimle Irak için olduğu kadar Orta - Doğu milletleri ve daha doğrusu dünyanın bütün hür milletleri cephesi için de emniyet ve istikrar sağlayan ve ati için büyük ümitler veren yeni bir unsur teşkil ettiğine kaniyiz*”.

Sonrasında ise

“*Bu cümleden olmak üzere geçen sene bazı kardeş Arap memleketlerinin kıymetli Devlet adamlarıyla şahsi temaslarda bulunmak talihine mazhar olduk. Irak Devlet adamlarıyla yaptığımız karşılıklı ziyaret ve temaları dün, Antlaşmanın yüksek heyetinize takdimi vesilesiyle tafsilen arz etmiştik. Bunun dışında, Başvekilimizle, geçen Bağdat seyahatimizden dönüşümüzde Şam’dan geçerken Suriye’nin çok kıymetli Reisicumhuru ve Devlet adamlarıyla görüştük. Beyrut’ta Lübnan’ın Devlet adamlarıyla verimli görüş teatilerinde bulunduk. Lübnan Reisicumhuru Ekselans Kamil Şamun’un önümüzdeki Nisan iptidasında memleketimizi ziyareti ve bunu Sayın Reisicumhurumuzun Mayıs ayında resmen iadesi de birkaç gün evvel resmen ilân edilmiş bulunmaktadır*”

demiştir.²⁰ Bu durum arşiv belgeleri ve basına da yansımış olan siyasal ilişkilerde Menderes’in rol oynadığı iki ülke arası üst düzey temas olan karşılıklı ziyaretlerin meclis görüşmelerine yansımaları göstermektedir.

16 Aralık tarihli yazıda İstanbul Valisi Gökay’ın Beyrut’ta San Jorj Otel’inde gece akşam yemeği sonrası şerefine düzenlenen eğlenceden bahsedilmiştir. Yazının devamında Lübnan gazetelerinin bu eğlenceden Beyrut’un gördüğü “*en samimi eğlence*” olarak bahsettikleri aktarılmıştır. Eğlenceyi Beyrut Valisi G. Gassi’nin tertip ettiği ve Başbakan, Bakanlar, Türk sefareti yetkileri, Belediye Başkanı, basın mensupları ve Beyrut’un seçkin kimselerinin de bulunduğu belirtilmiştir. “*Yemekte geçmişin getirdiği kültürel bağ ve günceldeki dinamik politikalar kapsamında Adnan Menderes’in gerçekleştireceği ziyaretin alaka ve teessüsü arttırdığına dikkat çekilmiştir*”. Öncesinde gerçekleşen bu ziyaretin “*Yukarıdan aşağı doğru halka kadar inecek dostluk bağının tesisi*” için önemli görülmüştür. Beyrut Valisi’nin ardından Gökay’ın, Fransızca mukaddimesi sonrasında hazırlanmış bir metin olmadan Arapça konuşma yapmaya başlaması resmi nutukların ağır havasından uzaklaşarak neşeli ve samimi bir hava oluşturmuştur. Bu durum alkışların susmaması ve konuşmasının ardından etrafındakilerin “*mübalağasız*” yanından ayrılmamasına yol açmıştır. Rakım Ziyaoğlu bu yemek ve eğlenceyi “*Lübnanlıların dimağında*

19 BCA, 6-31-23/30-1-0-0, 05.11.1956.

20 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Dönem:10, İçtima:51, Celse:1, C.5, s.913.

*koyu bir lezzet” bıraktığı yönünde değerlendirmiştir.*²¹

3. Lübnan Ziyareti

Adnan Menderes’in gerek Orta Doğu devletleri ile ilişkileri kuvvetlendirmek gerekse Bağdat Paketi’nin kurulması yolunda mühim bir adım olarak gerçekleştireceği seyahat ile ilgili malumatlar ilk olarak 27 Kasım’daki haber ile tespit edilmektedir. Bu tespit iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin üst düzeye çıkacağı 1955 yılındaki Menderes’in, Lübnan seyahati öncesi önemli gelişmelerin başlangıcını teşkil etmiştir. Bu doğrultuda 26 Kasım’da Anadolu Ajansı’nın, Beyrut’tan servis ettiği habere göre; Lübnan Dışişleri Bakanı Alfred Nakkaş, Lübnan Hükümeti’nin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Adnan Menderes’i, Mısır seyahati dönüşünde Beyrut’a davet etmek arzusunda olduğunu basın mensuplarına beyan etmiştir.²²

4 Ocak 1955 tarihinde “*Ziyaret için ikmallerin tamamlandığı, önümüzdeki Perşembe günü beraberinde Hariciye Vekili Fuat Köprülü, bazı mebuslar ve basın heyeti ile birlikte Yeşilköy’den Bağdat’a hareket edeceği*” bildirilmiştir. Bağdat’taki görüşmelerin ardından Menderes’in, 14 Ocak’ta da Lübnan Hükümeti’nin davetlisi olarak Beyrut’a ziyaret düzenleyecekleri, ziyaretin 3 gün süreceği ve “*Bu ziyarete büyük önem atfetmekte olan siyasi müşahitlerin Türk-Arap münasebetlerinde büyük inkişaflar kaydedileceğini belirttikleri*” aktarılmıştır.²³ Aynı tarihte Türk basınında tespit edilen bir başka haber ise “*Beynelmilel iktisat konferansına çağrıldık*” başlığı taşıması ile Adnan Menderes’in göreve gelir gelmez Orta Doğu devletleri ve Lübnan ile başlattığı yakın ilişkilerin bir neticesi olduğu anlaşılabilmektedir. İlgili haberde Asya ve Orta Şark devletleri arasındaki iktisadi münasebetlerin geliştirilmesi hususunda Nisan ayında Beyrut’ta toplanacak konferansa Lübnan Hükümeti’nin Türkiye’yi de davet ettiği bildirilmektedir.²⁴

6 Ocak 1955 tarihinde Irak Hükümeti’nin davetlisi olan Menderes’in beraberindeki zevat ile birlikte 10:30’da Yeşilköy Havaalanı’ndan özel uçak ile birlikte Bağdat yolculuklarına başladıkları tespit edilmektedir. Bu yolculukta Menderes’e, Hariciye Vekili Fuat Köprülü, Nafia Vekili Kemal Zeytinoglu, DP Meclis Grubu Başkanı Hulusi Köymen’in, bazı mebuslarla 3 gazetecinin refakat ettiği de aktarılmıştır.²⁵ İlk haberden farklı bir şekilde Akis dergisi yazısına göre ise; Menderes’in beraberindeki heyette pek fazla Hariciye mensubu bulunmadığını bu durumun “*bir muayyen meseleyi görüşmekten ziyade ‘müdavele-i efkar’da bulunmak ve Türkiye’nin iyi niyetini göstermek için yapılyordu*”.²⁶ Yazının devamında Hariciye mensubunun tek kişiden oluştuğu tespit edilmekle birlikte bununla Bağdat’ta anlaşma imzalanacağı dedikodularının önüne geçilmek için bu yola başvurulduğu öğrenilmektedir. Bu program sonunda Lübnan’ın da ziyaret edilmesinin beklendiği aktarılmıştır.²⁷

7 Ocak 1955 tarihinde yaşanan gelişme dolaylı olarak Menderes’in, Türkiye-Lübnan ilişkilerindeki önemli rolünü açıklar nitelik taşımaktadır. Bu gelişme Lübnan Sefiri’nin memleketine dönüşü ile ilgilidir. Buna göre ülkesinde yeni bir vazifeye atanması neticesinde Türkiye’den ayrılan

21 Akşam, 16 Aralık 1954, s.5.

22 Akşam, 27 Kasım 1954, s.2.

23 Akşam, 4 Ocak 1955, s.2; Milliyet, 4 Ocak 1955, s.1-7; Demokrat İzmir, 4 Ocak 1955, s.1.

24 Milliyet, 4 Ocak 1955, s.1-7.

25 Akşam, 6 Ocak 1955, s.1.

26 Müdave-i Efkar: Karşılıklı fikir alışverişinde bulunmak.

27 Akis, 8 Ocak 1955, s.8-9.

Vaffik Elkassar'ın, Türk basınına vermiş olduğu beyanat tespit edilmektedir. Konuşmasının başında Türkiye ile Arap memleketlerinin sıkı yakınlaşması ve samimi bir işbirliği içerisinde oluşunun Lübnan'da derin memnuniyet uyandırdığına dikkat çekmiştir. İlişkilerin inkişafından memnuniyet duyulmasının tabi olduğunu belirtirken

“Bu mevzuda Türkiye’yi idare eden devlet adamlarının samimi ve fasılasız gayretlerini takdirle karşılamak lazımdır. Muhterem Başvekil Adnan Menderes ile muhterem Hariciye Vekili Fuat Köprülü’nün devamlı faaliyetleri muhakkak ki Türk milleti ile Arap milletinin muhtelif azalarının kalpleri arasında bir beraberlik tesis etmek yolundaki gayenin tahakkukunu mümkün kılacaktır. Takdire şayan olan bu gayretler Arap memleketleri idarecileri nezdinde en iyi akisler uyandırmış ve bunlar memleketleri ile Türkiye arasında sıkı yakınlık arzularını izhar etmişlerdir. Lübnan, Bağdat’tan avdetlerinde Başvekil Adnan Menderes ile Hariciye Vekili Fuat Köprülü’yü resmi ziyaretçi olarak kabul etmekten bahtiyar olacaktır”

demıştır.²⁸ Bu tarihte ayrıca Bağdat’ta resmi ziyaret programına başlayan Menderes’in burada coşku ile karşılandıktan sonra vermiş olduğu beyanatta Lübnan ilişkiler de mühim bir yer tutmaktadır. İlgili beyanat şu şekildedir;

“Irak’ı ziyaretimizden sonra yine kardeş Lübnan Hükümeti’nin davetlisi olarak Lübnan’ı da ziyaret edeceğim. Bu dost, kardeş memleketi ziyaret etmekten de büyük bir memnuniyet duymaktayım. Kardeş Lübnan ve Irak milletlerine Türk milletinin selam ve muhabbetlerini götüreceğimden dolayı bahtiyarım. Şimdi asırlardan beri mevcut olan Türk-Arap kardeşliğinin tarsini ve takviyesi için elele gittiğimiz yolda tanrı hepimize muvaffakiyetler ihsan buyursun”.

Bu beyanat Lübnan ziyareti öncesi resmi açıklamaların ilkinin teşkil etmektedir.²⁹

10 Ocak tarihli tespit edilmiş olan Türk basınında yer alan haberde; *“Söylentilere göre Bağdat’ta bulunan Adnan Menderes’in Suriye Hükümeti’nden davet aldığı ve önümüzdeki Cuma günü beraberindeki heyet ile birlikte Şam’a hareket edeceği burada birkaç saat kaldıktan sonra Beyrut’a hareket edecekleri”* aktarılmıştır. Bir başka haberden ise Devlet Vekili ve Başbakan Yardımcısı Fatin Rüştü Zorlu’nun da Bağdat’ta görüşmelerde yer aldığı ve özel bir askeri uçakla Türkiye’ye döndüğü bildirilmiştir. Devamında Zorlu’nun birkaç gün sonra Paris’e hareket edeceğinin bilgisi -daha önce görev almış olduğu- Lübnan ziyaretinde yer alamadığını göstermektedir. Aynı tarihli diğer haberler görüşmelerin devam ettiği günlerde Bağdat’ta Türk sanatçıların konser vermiş olduklarını bildirmektedir.³⁰

Menderes’in, Orta Doğu ve bunun özelinde Lübnan seyahati Türk basını tarafından ilgi ile takip edilmiştir. Bu doğrultuda hazırlanan 11 Ocak tarihli haber *“Menderes, Cuma günü Beyrut’a gidiyor”* manşeti ile yer almıştır. Lübnan Hükümeti’nin davetlisi olan Menderes’in, Köprülü başta olmak üzere beraberindeki zevatla 14 Ocak Cuma günü uçakla Beyrut’a varacakları bildirilmiştir. Ziyaretin 3 gün süreceği ve 17 Ocak Pazartesi günü Beyrut’tan ayrılacakları bu haberde de tekrarlanmıştır.³¹

28 Milliyet, 7 Ocak 1955, s.7.

29 Milliyet, 7 Ocak 1955, s.7.

30 Akşam, 10 Ocak 1955, s.2.

31 Milliyet, 11 Ocak 1955, s.7.

12 Ocak tarihinde Lübnan ziyareti ile ilgili olarak öncelikle Ziraat Bankası Umum Müdürü Mithat Dülger, 14:30'da İstanbul'a hareket etmiştir. Dülger, 14 Ocak günü Beyrut'ta Türk heyetine katılmak üzere İstanbul'dan ayrılmıştır. Ziraat Bankası Müdürü Dülger'in bu seyahatinin Başbakan Adnan Menderes'in direktifi doğrultusunda gerçekleştiği tespit edilmektedir.³² Bu malumat ile Beyrut'ta gerçekleştirilecek görüşmelerin yalnız Bağdat Pakti çerçevesinde siyasi boyutta kalmayıp aynı zamanda iktisadi ilişkileri de kuvvetlendirecek adımların atılacağı anlaşılmaktadır. Bu tarihte ayrıca Bağdat'tan ayrılmak üzere olan Menderes'in buradan memnun ayrılacağı ve 14 Ocak'ta Lübnan'a vardktan sonra akşam Lübnanlı yöneticilere de Türk-Irak Müşterek Pakti'na katılım davetini ileteceği tespit edilmektedir.³³

13 Ocak'ta Bağdat'ta "*Türk-Irak Müşterek Müdafaa Pakti*" görüşmelerin son gününde Pakt metninin hazırlandığı ve Irak'ta yaşananlar aktarılırken Lübnan Başbakanı Sami El Sulh'un, Menderes'in Beyrut'a ziyaretine yönelik beyanatına da Türk basınında yer verilmiştir. Sulh bu ziyaretle ilgili şu sözleri söylemiştir; "*Görüşmeler esnasında mühim siyasi meseleler ele alınacaktır. Bu ziyaretin dostluk hususiyetinden başka bir hususiyeti yoktur. Lübnan, Türkiye ile münasebetlerini takviye etmeğe azmetmiştir*".³⁴

13 Ocak'ta ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Dâhiliye Vekâleti ve Milli Emniyet Hizmeti Reisliği'ne gönderilen belge de dikkat çekicidir.³⁵ Belgede Ekim ayında Suriye ve Lübnan komünizm yanlılarının düzenlediği gizli toplantı ve bu toplantıda kabul edilen parti icra komitesinden söz edilmiştir. Bu durum komünistlerin iki ülkede mevcudiyetinin öne çıkan örneklerinden olmuştur. Ayrıca 14 Ocak'ta Suriye'de meydana gelen karışıklık ve Lübnan'da, Menderes'in ziyareti sırasında sorun yaşanmaması adına komünist şüphesi taşıyan kişilerin tutuklanmasını açıklar niteliktedir.

Bağdat Pakti'na bağlı olarak iki ülke arasındaki ilişkileri gösteren önemli bir başka gelişme, 14 Ocak 1955'te yaşanmıştır. "*Orta Doğu çok mesut inkişaf arifesinde*" başlığı ile paylaşılan haberin başında Adnan Menderes'in, Paktın kurulması yolunda önce Bağdat'a yaptığı ziyaret buradan da Şam'a geçişine yer verilmiştir. Şam'da 4.5 saat kalan ve buradan Beyrut'a geçecek olan Başbakan'ın, Suriye ve Lübnan'a resmi davette bulunacağı belirtilmiştir. Bu sırada Türk-Irak basını ile siyasi çevrelerinde ön planda olan gündem ise Lübnan ve Suriye'nin Pakta katılıp katılmayacakları olmuştur.³⁶ Menderes, Paktı; "*Orta Şark münasebetlerinde yeni bir tarih başlatmak*" olarak değerlendirirken Lübnan'ın fikrini etkileyecek vaziyet olarak Mısır'ın, Irak'ın diğer Arap memleketlerine danışmadan hareket etmesine yönelik gösterdiği tepki olmuştur. Menderes'in ziyareti öncesi Paktın kurulmasına karşı Şam'da karışıklıklar da meydana gelmiştir.³⁷ Bir başka haberde de Menderes'in Pakt görüşmeleri hakkında bilgi verilirken "*Türk-Irak Pakti karşısında Arapların durumu değişiktir. Lübnan ve Suriye, anlaşıldığına göre Paktın aleyhinde değildirler. Ancak geçenlerde Suudi Arabistan ile Mısır, Nuri Said'in Türkiye ile antlaşma imzalaması halinde Arap Birliği'nin çökeceğini ihdas etmişlerdi*" ifadelerine de yer verilmiştir.³⁸ Ayrıca Menderes'in

32 Cumhuriyet, 13 Ocak 1955, s.7.

33 Cumhuriyet, 13 Ocak 1955, s.1.

34 Milliyet, 13 Ocak 1955, s.1-7.

35 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Yer Bilgisi: 35723-141016-72, Kurum: 571, Belge Tarihi: 13.01.1955.

36 Cumhuriyet, 14 Ocak 1955, s.7.

37 Akşam, 14 Ocak 1955, s.2.

38 Milliyet, 14 Ocak 1955, s.1-7.

varışından önce Lübnan Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklamada, Başbakan Sami es-Sulh'un Lübnan'ın diğer devletlerle bir ittifaka katılmayacağına dair iddiaları yalanlamıştır. İlgili iddiaların muhalif görüşteki Lübnan gazeteleri tarafından servis edildiği ve ayrıca Lübnan'ın dış siyaseti ile ilgili esasların 6 Ocak tarihli parlamento görüşmesinde tespit edildiği, azaların durumu dikkatle inceleyerek çoğunun Batı'ya yakın olduğu açıklanmıştır.³⁹ Menderes'in resmi ziyaret programı beraberindeki heyetin de yer aldığı uçağın 14 Ocak'ta saat 17:00'da, Beyrut'a inmesinin ardından başlamıştır. Türkiye Başvekili Adnan Menderes ile Hariciye Vekili Prof. Fuat Köprülü, Bayındırlık Vekili Kemal Zeytinoğlu mebuslar ile Hariciye ve Bayındırlık Vekâletine mensup teknisyenlerden oluşan Türk heyetini, Lübnan Başbakanı Sami es-Sulh, Lübnan Dışişleri Bakanı Alfred Nakkaş, sivil ve askeri erkân, Türk elçilik erkânı karşılamıştır.⁴⁰ Askeri kıtanın selamının ardından milli marşların okunması ile kortej Lübnan Cumhurbaşkanlığı Sarayı'na hareket etmiştir. Lübnan Cumhurbaşkanı Chamoun ile samimi bir görüşme yapan Menderes akşamında da müşarünileyhin yemek organizasyonunda bulunmuştur. Resmi programa bağlı olarak 15 Ocak'ta Menderes'in, Lübnan Başbakanı ve Dışişleri Bakanı ile görüşeceği bildirilmiştir.⁴¹

Cumhuriyet gazetesinin bildirdiği üzere ise 14 Ocak tarihinde ilk olarak Türk Dışişleri Bakanı Mehmet Fuat Köprülü ve refakatindekiler sonrasında ise Menderes riyasetindeki Türk heyetinin saat 17'de Beyrut Hava Alanı'na vardığını ve heyeti Lübnan Parlamentosu Reisi Asiran, Başbakan Sami El Sulh ve Türk Elçilik heyetince merasimle karşıladıkları tespit edilmektedir.⁴² Misafirlerin iki ülke bayrakları ile donatılmış caddelerden halkın coşkulu tezahüratları eşliğinde Lübnan Sarayı'na gittikleri burada Cumhurbaşkanı Chamoun'un da dahil ile resmi görüşmelerde Türk-Irak Müdafaa Paketi etrafında müzakereler yapılmıştır. Ziyaretin ilk gününün akşamında Türk heyeti şerefine Chamoun tarafından ziyaret ve balo tertip edilmiş ve bunun ardından Menderes, Bayar'ın teklifini Lübnan Cumhurbaşkanı'na ileterek Türkiye'ye resmen davet etmiştir. Ziyaretin akşamında aynı zamanda Lübnan Hükümeti sözcüsü Türk-Irak Paketi'nin kolektif Arap güvenlik paktinin esaslarına aykırı olup olmadığını görüşmek üzere Arap Hükümet Reislerinin toplantıya çağırılmış olduklarını açıklamıştır.⁴³ Bu tarihli Akis dergisi yazısında Orta Doğu devletleri ile Bağdat Paketi'nin kurulması ile ilgili görüşmelerden bahsedilirken Lübnan görüşmelerine de yer verilmiştir. Yazısının ilgili bölümü ise;

“Şimdi Başvekil Adnan Menderes Beyrut'ta bulunuyor. Orada Lübnanlı liderlere Iraklı meslektaşlarına anlattıklarını tekrar edeceğinden şüphe yoktur. Eğer Lübnan da Türkiye-Irak Paketi'ne katılırsa bundan doğacak fayda elbette ki büyük olacaktır. Nihayet Türkiye'nin Pakistan ile paktının bu yeni antlaşmalarla tevhide de imkânsız değildir. Tabii Araplar, yeni bir endişe ortaya atmazlarsa...”

şeklinde olmuştur.⁴⁴ Menderes, Türk-Irak Paketi'ni beğenmeyenlere yönelik verdiği beyanatta da Lübnan ve Ürdün'ün, Irak örneğini takip ederek Arap Birliği dışında bağlar kurmalarını beklediği zira Lübnan'ın “*En Batılılaşmış Arap devleti*” olduğunu belirttiği tespit edilmektedir. 14 Ocak'ta

39 Cumhuriyet, 14 Ocak 1955, s.7.

40 Demokrat İzmir, 15 Ocak 1955, s.1; Halkın Sesi, 15 Ocak 1955, s.4.

41 Ayın Tarihi, Ocak 1955, No: 254.

42 Cumhuriyet, 15 Ocak 1955, s.1; Cumhuriyet gazetesinde görüşmelerin 15 Ocak sabahında başlayacağı belirtilse de diğer kaynaklardan 14 Ocak akşamından itibaren başladığı tespit edilmektedir.

43 Milliyet, 15 Ocak 1955, s.1-7.

44 Akis, 15 Ocak 1955, s.10.

ayrıca Lübnan’da Komünistlerin karışıklık çıkarmalarına mani olmak için sıkı tedbirler alınarak şüphelilerin tutuklanması dikkat çekmektedir.⁴⁵

15 Ocak’ta Türkiye-Lübnan Başbakan ve Dışişleri Bakanları arasında görüşmelere başlamıştır. Henüz bu aşamada Türk heyetinin dönüş tarihi ertelenmiş, görüşmelerin Pazartesi gününe kadar devam etmesi kararlaştırılmış ve bu aşamada Lübnan’a verilen önem belirtilmiştir. Görüşmelerin neticesinde ise ortak bir tebliğ yayınlanmasının bu tarihte kuvvetle ihtimal görülmeye başlandığı tespit edilmektedir. Ayrıca Menderes, 15 Ocak’ta Lübnan sokaklarında dolaşmış ve yer yer alkışlanmıştır. Menderes bu tarihte önceki gün Lübnan Cumhurbaşkanı Chamoun ile yaptığı görüşme ile ilgili açıklamada bulunmuştur. Açıklamada; Chamoun’un, Orta Doğu’nun savunmasına önem verdiğine değinerek Bağdat Paketi’nin bu yönde bir çaba olduğunu vurgulamıştır. Paktin yanında iktisadi ve emlak meselelerinin de görüşüldüğünü belirtmiştir.⁴⁶

16 Ocak’ta Menderes ve Türk heyeti otomobillerle Baalbek’e gitmiş ve harabeleri ziyaret etmiştir. Yol boyunca kasabalardan geçilirken Başbakan’a samimi tezahüratta bulunulmuş ve özellikle harabelerde toplanan Baalbek halkı, Menderes’i hararetle alkışlamışlardır. Öğle yemeğini Suriye-Lübnan sınırındaki Stura şehrinde yedikten sonra sayfiye otele giden Türk heyeti burada Lübnan Başbakanı ve Dışişleri Bakanlığı erkânı ile görüşme gerçekleştirmiştir.⁴⁷ Bugünün akşamında Türk Elçiliği tarafından yemek verildiği Lübnanlı yetkililerin de katıldığı tespit edilmektedir. Görüşmeler sırasında ana madde olan Bağdat Paketi ile ilgili Lübnan gazetelerinin cereyanları resmi kayıtlarda yer bulmuştur. Lübnan gazeteleri konu ile ilgili geniş sütunlar ayırırken Bağdat Tebliği’nde açıklanan müstakbel Bağdat Paketi’nin aleyhinde hareket etseler de iki ülke arasındaki samimi temasa dayanan dostluk ilişkilerinden memnun olmuşlardır. Lübnan gazeteleri Bağdat Paketi’nin bölge için yeni bir dönem başlatacağında hemfikir olmuşlardır. Ayrıca bu gazeteler Türk-Arap münasebetlerini ve Bağdat Tebliği’nin akislerini realist ve tarafsız bir görüşle ele almakta, tam manasıyla vaziyetten haberdar olmadan, mesela Mısır gibi derhal Tebliğ aleyhinde vaziyet alınmasının doğru bulunmadığını da kaydetmişlerdir. El Hayat gazetesi başmakalesinde

“Bağdatla Ankara arasındaki yaklaşma bizim için çok büyük ve ehemmiyetli bir hadisedir. 40 sene süren ayrılıktan sonra yeni bir devre başlıyor. Türk-Arap milletleri arasındaki bağları inkâr edemeyiz. Ancak çok kuvvetli tazyikler yapılması üzerinedir. Ki, Türkiye ile Arap Orta Doğusu arasında manialar dikilebilmiştir. Arapların da Türklerin de mesul bulundukları bazı hatalar yapılmıştır. Fakat bugün hala bu maziye bakmak gülünç olur. Müsterek mesuliyetlerimizi daha iyi teminat almak için objektif tarzda düşünmek mecburiyetinde bulunduğumuz bir istikbalde samimi ve sıkı bir işbirliğini niçin derpiş etmeyelim? Her iki tarafın da üzüntülü bir vaziyeti ortadan kaldırmak için samimi gayretler sarf etmesi ve çok daha dostane bir iklim hazırlanması lazımdır. Türk Başvekilini böyle bir ümitle karşılıyoruz ve Bağdat’a, Şam’a ve Beyrut’a yaptığı ziyaretlerin semereli yeni bir işbirliği devresinin başlangıcı olmasını temenni ediyoruz”

yazısını kaleme almıştır. Beyrut gazetesi ise maziye unutmak gerektiğini belirtirken

“Siyasette dostluk veya düşmanlık diye mücerret mefhumlar mevcut olamaz. Milletleri yaklaştıran veya uzaklaştıran yalnız menfaatlerdir. Türk ve Arap milletleri arasında çok kuvvetli bağlar da mevcuttur. Türkiye ile Lübnan arasında ayrıca hiçbir hadise de münasebetleri zedelemiş

45 Cumhuriyet, 15 Ocak 1955, s.1-7.

46 Cumhuriyet, 16 Ocak 1955, s.7; Demokrat İzmir, 17 Ocak 1955, s.1.

47 Cumhuriyet, 17 Ocak 1955, s.7; Demokrat İzmir, 17 Ocak 1955, s.5.

bulunmamaktadır. Bu vaziyette niçin bu komşuluğu göz önünde tutmayalım ve Arapların ve Türklerin yüksek menfaatlerini temin edecek açık bir işbirliğinden istifade etmeyelim? Şurasını unutmayalım ki Orta Doğu'nun müdafası mesuliyeti, Arap milletlerine olduğu kadar Türk milletine de terettüp eder”

sözlerini kullanmıştır.⁴⁸ Lübnan gazetelerinin görüşmeler hakkındaki bu değerlendirmeleri Adnan Menderes'in öncülüğünde Türkiye-Lübnan ilişkilerinde yeni dönemin başlangıcının tanımlanması açısından önemlidir.

16 Ocak tarihinde Lübnan'da gerçekleşen görüşmeler Türk basınında ise “*Beyrut görüşmeleri dün sabah başladı*” manşeti ile yer almıştır. Buna göre görüşmelerin başlamasının ardından siyasi çevreler, görüşmelerin müspet bir safhaya girdiğini belirtmeleri dikkat çekicidir. Önceki gün akşam Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nda başlayan görüşmeler 16 Ocak'ta iki ülkenin Başbakan ve Dışişleri Bakanları iştirakiyle devam etmiştir. Görüşme başlıkları ise; “*Türk-Irak Paktı, iki ülke arasındaki ticari ve iktisadi işbirliğinin takviyesi ve emlak meselesinin gözden geçirilmesi*” olmuştur. Görüşmenin ardından Menderes verdiği beyanatta ilk olarak önceki gece yapılan görüşmede Chamoun'un Orta Doğu savunmasına çok ehemmiyet verdiğini belirtmiş devamında ise “*Türkiye bu konuda Arap devletleri ile işbirliği yapmak azmindedir. Türkiye ile Irak arasında imzalanacak anlaşma tespit edilmiş fakat henüz imzalanmamıştır. Lübnan hükümet adamları ile bugün yapılan görüşmelerde Türk-Lübnan iktisadi münasebetleri ile emlak meseleleri gözden geçirilmiştir*” demiştir.⁴⁹ Bu tarihte ayrıca Lübnan Dışişleri Bakanı Alfred Nakkaş yaptığı açıklamada; iki ülkenin dostluk safhasında olduğunu, Lübnan'ın Pakta olumlu yaklaştığını ancak nihai kararın diğer Arap hükümetlerinden alınacak onayla verileceğini açıklamıştır.⁵⁰ Bu sırada Türk heyetinin dönüş tarihinin erteleme sebebinin de Pazartesi günü yapılacak özel toplantı olduğu tespit edilmektedir. Yapılan görüşmelerde iki ülke arasında muallakta kalan konuların halli için Lübnanlı yetkililere söz vermiştir.⁵¹

17 Ocak 1955'te öğleden önce ve sonra olmak üzere iki uzun Türk-Lübnan toplantısı yapılmıştır. İki ülkenin Başbakan ve Dışişleri Bakanları arasında gerçekleşen görüşmelerde Hariciye Umumi Kâtipleri ve Elçileri de hazır bulunmuştur. Ayrıca bu tarihte tespit edilmekte olan haber Bağdat Paktı'nın kuruluş sürecinde iki ülke arası ilişkiler bakımından önemlidir. “*Lübnan ile müzakereler bugün sona eriyor*” ana başlığı ile yer alan haberin alt başlığında Lübnan'ın, Türk-Irak Paktı'na katılmaya karar verdiğini belirtilmiştir. Menderes'in, Baalbek'te harabeleri gezmesinin ardından Dışişleri Bakanı Alfred Nakkaş ile yaptığı görüşme sonucu Nakkaş beyanatta bulunmuştur. Bu beyanatında iki ülke arası müzakerelerin iyi neticeler vereceğini belirtirken yakın dostluk safhasında bulunulduğuna dikkat çekmiştir. Devamında Lübnan Hükümeti'nin Pakta katılmaya razı olduğunu ancak diğer Arap hükümetlerinin rızası alınmadan kesin karar vermeyeceklerini bildirmiştir ki bu iki ülke arası ilişkilerde bu devirdeki sancılı konu olmuştur. Görüşmelerde Menderes, Paktin hükümlerini içeren bir suretini Lübnan Başbakanı Sami Es-Sulh'e vermiş ve hükümet yetkilileri siyasi ve askeri uzmanlarla inceleme başlatmışlardır. Menderes, bu hususta Lübnan yetkilileri ile yapacağı özel toplantı nedeni ile dönüş tarihini de bir gün ertelemiştir. Görüşmeler sırasında Menderes

48 Ayın Tarihi, Ocak 1955, No: 254; *Demokrat İzmir*, 17 Ocak 1955, s.5.

49 *Milliyet*, 16 Ocak 1955, s.1-7.

50 *Halkın Sesi*, 17 Ocak 1955, s.4.

51 *Cumhuriyet*, 17 Ocak 1955, s.7.

ayrıca iki ülke arasında muallakta kalan meselelerin çözümü konusunda da Lübnanlı yetkililere söz vermiştir.⁵² Aynı tarihli sayıda Milliyet gazetesinin manşeti ise “*Lübnan, Türk-Irak Paktı’na davet edildi*” olmuştur. Haberin içeriğinde ilk olarak Menderes ve refakatindekilerin sabah otomobillerle Baalbek’e gittikleri ve harabeleri gezdikleri belirtilmiştir. “*Yol boyunca kasabalardan geçilirken samimi tezahüratlarda bulunulduğu ve bilhassa harabelerde toplanan halkın Menderes’i hararetle alkışladığı*” vurgulanmıştır. Haberin devamında Menderes ve heyetinin sayfiye otele geçtikleri, Lübnan Dışişleri erkânı ile öğle yemeği yedikleri ve muhasebelerde bulundukları belirtilmiştir. Akşamında Lübnan Cumhurbaşkanı, Başbakanı ve bazı bakanların hazır bulunduğu şekilde Türk Elçisi’nde yemek yendiği bildirilmiştir. Lübnan Hükümet mahfillerinden alınan malumatlara göre “*Lübnan, Türkiye ile işbirliği yapmak ve Türk-Irak Paktı’na katılmak üzere muvafakat etmektedir. Ancak bu mevzudaki kati kararın diğer Arap hükümetlerinin muvafakati alındıktan sonra ilan edileceği bildirilmektedir*”. Önceki akşam yemeğinde Menderes’in, Lübnan’ı Pakta katılmaya davet ettiği, siyasi ve askeri uzmanların incelemesi için Başbakan Sulh’a, Paktin nüshasını verdiği belirtilmiştir. Milliyet gazetesinde de Köprülü’nün iki ülke arasında muallakta kalan meselelerin çözümü hakkında Menderes’in söz verdiği yönündeki beyanatı yer almaktadır. Haberin sonunda Lübnan basınında Menderes’in ziyaretine geniş sütunlar ayrıldığı, görüşmelerin müspet şekilde neticeleneceği ümidi olduğuna ve paktın Arap dünyası siyasetinde yeni bir devre açtığına dikkat çekilmiştir.⁵³

17 Ocak’ta Cumhuriyet gazetesi haberi dikkat çekicidir. İki ülke arası görüşmelerin son safhada olduğu, Paktin tekrar incelendiği, yetkililerin sonuç hakkında “*ketum*” davrandıkları ancak 18 Ocak’ta resmi tebliğ ile sonucun öğrenilebileceği aktarılmıştır. Ayrıca bu sırada Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdünnasır’ın, Suriye ve Lübnan’da gazeteler aracılığıyla Pakta karşı kamuoyu oluşturduğu ve halkı ayaklanmaya teşvik ettiği tespit edilmektedir.⁵⁴

18 Ocak’ta resmi kayıtlar doğrultusunda Başbakan Adnan Menderes’in beraberindeki heyet ile 16:40’ta Yeşilköy Hava Meydanı’na indikleri ve Beyrut ziyaretlerinin sona erdiği tespit edilmektedir.⁵⁵ Menderes’i karşılayanlar arasında ziyaretinden döndüğü Irak, Suriye ve Lübnan ülkelerinin Konsolosları da yer almıştır.⁵⁶ Bu tarihte Türk basınında ise resmi kayıtların aksine ilk olarak Lübnan’daki görüşmelerin yarın yapılacak toplantı ile birlikte sona ereceği ve Menderes’in yurda döneceği bunun ardından müşterek tebliğ yayınlanacağı bildirilmiştir. Devamında müzakerelere müteakip Menderes ve riyasetindekilerin özel uçakla 13:30’da Yeşilköy’e varmalarının beklendiği belirtilmiştir. Görüşmelerin ise öğleden önce ve sonra iki uzun toplantı ile devam ettiği bildirilmiştir. Toplantılarda Lübnan Başbakanı ve Dışişleri Bakanı da yer almış ve Pakta katılım hususunda Kahire ve Bağdat’tan gelen resmi raporlar ortak şekilde incelenmiştir. Akşam yapılan toplantının ardından ise Lübnan Dışişleri Bakanlığı şu tebliği yayınlamıştır; “*Türk ve Lübnan heyetleri arasında varılan bir prensip anlaşmasına göre önümüzdeki Şubat ayı ortalarında bir Lübnan mütehassısı Ankara’ya giderek Türk-Lübnan Ticari Anlaşması’nın akdi için nihai bir müzakere yapacaktır. Aynı zamanda iki memleket arasında mevcut emlak meselelerinin halli için samimi bir hava içinde derhal görüşmelere başlanacaktır*”. Bu tarihte “*Türk-Irak Paktı’nın*

52 Akşam, 17 Ocak 1955, s.1-2.

53 Milliyet, 17 Ocak 1955, s.1-7.

54 Cumhuriyet, 18 Ocak 1955, s.7.

55 Halkın Sesi, 19 Ocak 1955, s.1-4.

56 Ayın Tarihi, Ocak 1955, No: 254.

Akisleri” başlıklı başka bir haber de Pakt ile ilgili “Orta Doğu’yu yakından ilgilendiren bu mühim hadise her tarafta büyük tesirler yarattı. Bu tesirler memnuniyet ve endişe halinde iki cereyana ayrıldı” denmiştir. Bu memnuniyet kısmı ile ilgili de şu satırlar yer almıştır; “Memnuniyet duyan devletlerin başında Lübnan ve Ürdün geliyor. Lübnan’ın pakta yakınlık gösterdiği ve katılmak arzusunda olduğu hükümet sözcüsü tarafından açıkça bildirildi. Lübnan, kati kararını Arap Birliği devletleri ile yapacağı istişarelerden sonraya bıraktı. Buna rağmen Lübnan’ın pakta katılması kuvvetli ihtimaldir”. Son olarak da Arap Birliği’nde Mısır’ın Türk-Irak Pakti’na yönelik tutumunu açıklaması için yapılan toplantı ile ilgili bilgiler yer almıştır ki bu durum ileride Lübnan’ın, Pakta karşı öncelikle çekimser sonra katılım göstermemesine yol açmıştır.⁵⁷

“Orta Doğu güvenliği” başlıklı 19 Ocak tarihli haberde; “Lübnan ve diğer Arap devletleriyle müzakerelere devam edilecektir” alt başlığı ile Başbakan Menderes’in, 5 günü Lübnan’da olmak üzere 12 gün süren Orta Doğu seyahatinden öğleden önce yapılan görüşmelerin ardından Lübnan Başbakanı Sami El Sulh ve Dışişleri Bakanı Alfred Nakkaş’ın uğurlamasının ardından Türkiye’ye döndüğü Türk kamuoyuna bildirilmiştir.⁵⁸ Haberin devamında Beyrut’ta yapılan görüşmelerin resmi tebliğine yer verilmiştir. Buna göre görüşmelerde iki ülke devlet adamları ülkelerini ve diğer Arap devletlerini alakadar eden genel politikalar ve yapılacak işbirliği ile bölgelerinde temin edilecek genel emniyet önlemleri hakkında görüşmüşlerdir. İki taraf da ortak amaçlarının gerçekleştirilebilmesi için hem karşılıklı hem de diğer Arap memleketleri ile münasebetleri geliştirecek müzakerelerin devamına karar verildiği belirtilmiştir.⁵⁹ Haberin sonunda Lübnan’ın, yapılacak olan Arap Birliği toplantısında Türk-Arap Pakti’nı destekleyeceğine ve taraflar arasında arabuluculuk yapacağına dair iddiaya dikkat çekilmiştir. Buna göre Lübnan; Irak nazarında Pakti desteklerken Mısır nazarında Arap Birliği’ne karşı hareket etmeyeceği ön plana çıkmıştır. Türkiye’nin görüşüne göre ise Lübnan’ın, Türkiye’ye yakın dostluk beslemesi Paktın teşkilatlanmasında ön plana çıkacağı düşünülmüştür.⁶⁰ Başka bir haberde ise Mısır’ın, Türkiye ile Irak arasında müdafaa pakti ile ilgili prensip mutabakatına varılmış olmasını Arap Ligi’ne bir darbe olarak değerlendirdiğini ve dahi Irak’a nota veriş “Mısır’ın Sakat Politikası” başlığı ile değerlendirilmiştir. İlgili yazıda Mısır’ın bu politikasının öncelikle “Yahudi tehlikesi edebiyatından” olup sonrasında kendisini Sovyet tehdidinden uzak hissetmesi ve Arap Birliği içerisinde liderlik konumunu elde etmek istemesinden kaynaklı olduğu vurgulanmıştır.⁶¹ Mısır’ın bu tutumu 18 Ocak tarihli haberlerin sonunda yapılan değerlendirmede Lübnan’ın durumuna etki edecek gelişmenin başında yer almaktadır.

22 Ocak 1955’te başından beri antlaşmaya tepkili olan Mısır’ın tutumu hakkında yapılan değerlendirmede Lübnan da yer almıştır. Mısır’ın, ikili antlaşmaların Arap Birliği’ni tehdit ettiği düşüncesinde gerek kendisinin İngiltere ile antlaşma yaptığı gerekse Türkiye ile Irak arasında hâlihazırda Sadabad Pakti antlaşmasının bulunduğu dikkat çekilmiştir. Yazının devamı ise;

“Sonra başka bir nokta daha gözden uzak tutulmuyordu. Mısır hareket kabiliyetini bir kere kaybetti mi, eninde sonunda Orta Şark’ta kurulacak sisteme dâhil olmaya mecburdu. Tek başına

57 Milliyet, 18 Ocak 1955, s.1-7.

58 Akşam, 19 Ocak 1955, s.1; Milliyet, 19 Ocak 1955, s.7.

59 Demokrat İzmir, 19 Ocak 1955, s.1-7.

60 Akşam, 19 Ocak 1955, s.1; Cumhuriyet, 19 Ocak 1955, s.7.

61 Milliyet, 19 Ocak 1955, s.1-7.

kalamazdı. Türkiye ile Irak bir pakt imzalamaya karar verip de buna mesela Lübnan ile Ürdün'ün iltihaklarının ilk olarak başta sağladılar mı Mısır buna katılmaktan başka çare göremezdi. Irak, Lübnan ve Ürdün ise Arap memleketleri içinde Batı'ya en ziyade yakın olanlardır. Planın ilk kısmı muvaffakiyetle tatbik edildi ve Menderes ile Nuri Said Paşa anlaşmaya vardılar”

değerlendirmeleri yer almıştır.

26 Ocak 1955 tarihinde Türkiye ve Lübnan arasındaki siyasi ve diplomatik ilişkiler bakımından önemli bir gelişme daha yaşanmıştır. Bu gelişme Lübnan Dışişleri Bakanı Alfred Naccache ve Lübnan Cumhurbaşkanı Camille Chamoun'un iki ülke arasındaki dostluğa yönelik Başbakan Adnan Menderes'e göndermiş oldukları iyi niyet mektupları ile ilgili olmuştur. İlgili mektuplar 14-19 Ocak tarihleri arasında Başbakan Menderes'in, Irak, Lübnan ve Suriye seyahatinin ardından Menderes'in, Lübnan'ı ziyareti sırasında bıraktığı samimi hisler ve mektupların içeriğinden tespit edildiği üzere görüşmeler hakkında vermiş olduğu mesaj doğrultusunda kaleme alınmıştır. Bu mektuplardan ilki Bakan Naccache'ın, *“Ekselanslarının göndermek lütfunda bulundukları mesaj beni çok mütehasşis etti. Bizlerde bırakmış olduğunuz derin intibai ve yüksek devlet adamı meziyetlerinize karşı duyduğumuz hayranlığı zatı devletlerine ifade etmekle bahtiyarım. Samimi ziyaretleri Türkiye ile Lübnan arasındaki dostluğun ve memleketlerimizi birbirine bağlayan kardeşlik rabitalarının daha ziyade sıkılaşmasına hizmet edecektir”* ifadelerinden oluşan mektubu olmuştur. Bunun ardından ise 21 Ocak tarihli Cumhurbaşkanı Chaomun'un mektubu Başbakanlığa ulaşmıştır. Bu mektupta ise; *“Nazik mesajlarından ve iki memleketimiz arasında daha sıkı bir işbirliğinin tesisi hususunda ifade buyurulan niyetlerinden dolayı Ekselanslarına hararetle teşekkür ederim. Ziyaretiniz üzerimizde derin bir tesir bırakmış, Zatı Devletlerine karşı göstermekte olduğumuz büyük hürmet hislerini ...”* ifadeleri yer almıştır.⁶²

İki ülke arasındaki diplomatik ilişkilere yönelik önemli başka bir haber de 18 Şubat tarihli gazetede mevcuttur. *“Yeni Lübnan elçisi beyanatta bulundu”* başlıklı haber, Lübnan Hükümeti'nin Türkiye'ye tayin etmiş olduğu Büyükelçi İbrahim El-Ahtap'ın yakında Lübnan Cumhurbaşkanı'nın, Türkiye'ye yapacağı ziyaret ve iki ülke arasındaki münasebetler ile ilgilidir. Büyükelçi beyanatına *“1947'den 1953'e kadar ülkemi temsil ettiğim Türkiye'ye tekrar tayin edildim, bundan büyük memnuniyet duyuyorum”* sözleri ile başlamıştır. Devamında Menderes'in Lübnan seyahatinden, iki ülke arası dostluktan ve Camille Chamoun'un, Nisan ayında Türkiye'ye gerçekleştireceği ziyaretten bahsetmiştir. Cumhurbaşkanı'na, Başbakan Es-Sulh'un de eşlik edeceğini, bu ziyaretin 10 gün süreceğini ve Cumhurbaşkanı Bayar'ın da Mayıs ayının ilk günlerinde iade-i ziyaret gerçekleştireceğini bildirmiştir. *“Irak Paktı”* ana başlığı taşıyan haberde ise Bayar'ın, Bağdat'ı ziyareti sırasında 4 Mart'ta Paktın imzalanacağı ve 5 Mayıs'ta ise Beyrut'a gideceği belirtilmiş ve bu ziyarete Menderes'in de katılımı beklenmiştir. Menderes'in, Ocak ayındaki ziyaretinden sonra Lübnanlı yetkililer 1-10 Nisan 1955 tarihleri arasında Türkiye'ye iade-i ziyarette bulunmuşlardır. Misafir heyetin ağırlanmasında Başbakan Adnan Menderes de rol oynamış ve ziyaret boyunca iki ülke makamlarınca sıkça belirtilen *“Türkiye-Lübnan Dostluğu'nun”* gelişmesini sağlayan önemli olaylardan biri olmuştur.

9 Mayıs 1955 tarihinde Adnan Menderes'in Lübnan ziyaretinden aylar sonra bu ziyaretin iki ülke arasındaki siyasal ilişkilere katkısını sağlayan gelişme tespit edilmektedir. İlgili gelişme; *“Savt Baalbek Dergisi sahibi Hasan Mahmoud Yağı'nın Lübnan seyahati esnasında çekilen resimleri*

Adnan Menderes'e takdimi" ile ilgilidir. Belgenin ek bölümünde Hasan Mahmoud Yağı'nın

"Türkiye Başvekili, Muhterem Adnan Menderes, Baalbek harabelerini ziyaretiniz sırasında, Zati Devletlerinin (Savt Baalbek) dergisi fotoğrafçısı tarafından çekilen resimlerinizi takdim ile kesbi şeref eylerim. Dergimiz, neşrettiği yazılarla bu kıymetli ziyaretin Arap tarihindeki ehemmiyetini belirtmiş ve yüksek fikirlerinizi desteklemiştir. Bu mevzuda devam ettireceğimiz neşriyatımızın bundan evvelkilerden daha mühim olacağını takdirlerinize arz eylerim"

içerikli yazısı da yer almaktadır.⁶³

Lübnanlı yöneticilerin Türkiye'yi ziyaretlerinin ardından iade-i ziyaret kapsamında Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın, Lübnan'a gideceği bilgisi 10 Haziran'da Türk kamuoyuna duyurulmakla birlikte program detaylarının iki ülkenin protokol makamları tarafından belirleneceği ve Bayar'a bu seyahatte kimlerin eşlik edeceğinin ilerleyen günlerde netleşeceği bildirilmiştir.⁶⁴

13 Haziran'da 3 gün sonra gerçekleşecek resmi ziyaretle ilgili Lübnan Cumhurbaşkanı Camille Chamoun, mevkidaşı Celal Bayar ile ilgili dostluk mesajları içeren açıklama yapmıştır. 14 Haziran'da resmi ziyaret tarihine 1 gün kala Türk basınında yer alan malumatlar kapsamında da Adnan Menderes'in, Lübnan seyahatine katılmasının hala planlandığı tespit edilmektedir (Cumhuriyet, 15 Haziran 1955, s.7). Ayrıca bu tarihte Menderes'in programının henüz iptal olmadığı Lübnan Büyükelçisi Cevdet Dülger'in telgrafından da tespit edilmektedir. İlgili telgraf şu şekildedir; *"Başvekilimizin Sayın Reisicumhurumuzla birlikte teşriflerini bu sabah bizzat Lübnan Reisicumhuru'na bildirdim. Teşrifi devletlerinden son derece memnun ve mütehassis olduklarını ve zatıdevletlerinin ikametleri için Lübnan Büyükelçisi İbrahim Ahdab'ın biraderinin köşklerini hazırlatacaklarını ifade buyurmuşlardır..."*⁶⁵

Cumhurbaşkanı Bayar, 15 Haziran'da Türkiye'den harekete geçmiş 1 gün Adana'da kalmasının ardından Beyrut'a gideceği bildirilmiştir. Bu tarihli haberin içeriğinde seyahat programının iki ülke Hariciyesi tarafından ortak belirlendiği aktarılmıştır. Lübnan Cumhurbaşkanı ve Başbakanı'nın beyanatlarına yer verilirken Başbakan Sami El Sulh'ın açıklaması dikkat çekicidir. Bu açıklamadan normal şartlarda Menderes'in de programa katılması beklenirken bu durumun iptal olduğunu Lübnan Başbakanı tarafından bilinmediği izlenimi oluşturmaktadır. İlgili beyanat iki ülke arası ilişkilerde bir kez daha Menderes'in önemli konumunu göstermekle birlikte şu şekildedir;

"İki memleket arasındaki dostluğa ne büyük bir kıymet atfettiğimi ve Türkiye, Türk milleti, Türk Reisicumhuru ve Başvekiline karşı ne derece samimi ve derin hisler taşımakta olduğumu ayrıca tebarüz ettirmeyi zait görüyorum. Bu husustaki açık hissiyatımı, Türkiye'ye yaptığımız unutulmaz hatıralı ziyaret esnasında her fırsatta bir çok defa bildirmiştim. Zannetmiyorum ki Türkiye'nin de bu mevzuda en ufak bir şüphesi bulunsun. Muhterem Reisicumhur Celal Bayar'ı ve muhterem Başvekil dostum Adnan Menderes'i Lübnan'da selamlamak benim için hem Lübnan Başvekili olarak hem de şahsen paha biçilmez bir bahtiyarlık teşkil edecektir..."

14 Haziran tarihli bir başka yazı ise *"Lübnan'daki karşılama hazırlığı"* başlığı taşımakta olup Celal Bayar ve Adnan Menderes'i karşılama hazırlıklarının tamamlandığı aktarılmıştır.

63 BCA, 131-848-5/30-1-0-0, 09.05.1955.

64 Milliyet, 10 Haziran 1955, s.1-7.

65 TDA, 7791-48567-1/554, 03.06.1955

Beyrut, cadde ve sokaklarının bayraklarla süslendiği, taklar kurulduğu, gazetelerin özel sayılar hazırladığı ve bütün şehirlerin ziyaret edilmek arzusu ile hummalı şekilde hazırlandığı belirtilirken Zabıt Cerideleri'nde kaydı bulunan Lübnan'a hibe edilmiş olan topların ilk deneme atışlarının karşılama esnasında yapılacağına da dikkat çekilmiştir.⁶⁶

Türkiye-Lübnan arasındaki ilişkilerde 16-22 Haziran 1955 tarihlerinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın, Lübnan Hükümeti'nin daveti üzerine “iki ülke arası dostluk ve kardeşlik siyasetine hız verecek” iade-i ziyaret de önemlidir. Bu tarihlerde Bayar ile birlikte Adnan Menderes'in de 1955 yılındaki ikinci seyahat programını planlamıştır. Lübnan'da, Menderes'in ziyareti son güne kadar ümit edilmiştir. Ülke içerisindeki yoğun programı nedeni ile Menderes'in, ziyaret programını gerçekleştirememesi ise Lübnan'da üzüntü ile karşılanmıştır.⁶⁷

4. Sonuç

Adnan Menderes, yeni Türk devletinin kuruluş sürecinde Kurtuluş Savaşı'nda görev almış ve İstiklal Madalyası ile onurlandırılmıştı. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından SCF Aydın İl Başkanlığı görevi ile başlayan siyasal yaşamı 1960'a kadar sürmüştü ve Türk siyasi hayatında öneme sahip olmuştu. 1950 yılında Başbakan olması ile birlikte siyasi kariyerinde yeni bir aşamaya gelmişti. Göreve geldiği ilk günden itibaren Türkiye'yi ekonomik açıdan kalkındırma düşüncesi ve Sovyet tehlikesini bertaraf etme düşüncesi ile birlikte ABD eksenli bir dış politika benimsemişti. Bu doğrultuda özellikle Orta Doğu Komutanlığı Projesi'nin başarısızlığa uğraması ile birlikte ABD'nin bölgede aktif bir rol oynamaya başlaması sonucu Türkiye'yi, Batılı devletlerin bölgedeki bir müttefiki haline getirdi. Orta Doğu Devletleri Elçileri ile yapılan konferansın ardından Menderes artık doğrudan bölgedeki Arap devletlerine karşı samimi bir dostluk politikası benimsemişti. Bu doğrultuda Irak'ın ardından 1952 yılında Batılı devletlere yakın politikalara sahip Camille Chamoun'un Cumhurbaşkanı seçildiği Lübnan ilerleyen dönemde Bağdat Paketi'nin genişletilmesi isteği ile ilişkilerin geliştirildiği ülkeler arasında ön planda yer almış ve Menderes bu süreçte ilişkilerin yürütülmesinde önemli bir rol üstlenmişti. İktidara geldiği ilk günden itibaren Lübnan yöneticileri tarafından önemsenen Menderes özellikle 1955 yılında Ocak ayında yaptığı seyahat ile birlikte üst düzeye çıkan temaslarda ikili ilişkilerin önemli ismi olmuştu.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi, Yer Bilgisi: 17-99-31, Kurum: 30-1-0-0, Belge Tarihi: 22.11.1950.

BCA, 61-376-7/30-1-0-0, 26.03.1953.

BCA, 19-107-8/30-1-0-0, 26.01.1955.

BCA, 19-108-11/30-1-0-0, 22.04.1955.

BCA, 131-848-5/30-1-0-0, 09.05.1955.

BCA, 6-31-23/30-1-0-0, 05.11.1956.

66 Milliyet, 15 Haziran 1955, s.1-7; Cumhuriyet, 15 Haziran 1955, s.7.

67 Dilşen İnce Erdoğan, Merve Özilter, “Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı Döneminde Yurtdışı Seyahatleri ve Türk Dış Politikasına Yansımaları 1950-1960”, 2022, s.819-820

BCA, 7-36-40/30-1-0-0, 17.10.1957.

BCA, 131-851-10/30-1-0-0, 17.10.1957.

BCA, 127-827-8/30-1-0-0, 05.08.1958.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Dışişleri Bakanlığı
Türk Diplomatik Arşivi, Yer Bilgisi: 35723-141016-72, Kurum: 571, Belge Tarihi: 13.01.1955.

TDA, 7791-48567-1/554, 03.06.1955.

TBMM Tutanakları

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Dönem:10, İçtima:50, Celse:1, C.5, s.808.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Dönem:10, İçtima:51, Celse:1, C.5, s.913.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Dönem:10, İçtima:22, Celse:2, C.15, s.327.

Ayın Tarihi

Ayın Tarihi, Ocak 1955, No: 254.

Sürelî Yayınlar

Akşam (1954,1955)

Cumhuriyet (1955)

Demokrat İzmir (1955)

Halkın Sesi (1955)

Milliyet (1955)

Kitap ve Makaleler

Armaoğlu Fahir, “(Amerikan Belgeleri ile) Orta Doğu Komutanlığı’ndan Bağdat Paktı’na 1951-1955”, *BELLETER*, Cilt: 59, Sayı: 224, 1995, ss.189-236.

Akdevelioğlu Atay, Kürkçüoğlu Ömer, “Ortadoğu’yla İlişkiler”, Ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Aydın Mehmet Korkud, “İkinci Balkan Paktı ve Türkiye (1953-1954)”, *SOBİDER*, Cilt: 9, Sayı: 61, 2022, ss.57-86.

Bilgenoğlu Ali, “Demokrat Parti Türkiye’si ve Uluslararası Siyaset: Türk Dış Politikasında Ortadoğu”, *Disiplinlerarası Bakışta Adnan Menderes*, Ed. Turan Akkoyun, Paradigma Akademi, Çanakkale, 2024.

Çelik Mustafa Edip, “İkinci Dünya Savaşı Bitiminden Bağdat Paktı’na Geçen Süreçte

Türkiye'nin Ortadoğu Politikası", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 64, 2019, ss.475-497.

Danış Mehmet Fahri, "Türk Dış Politikasında Karar Alıcıların Orta Doğu Algısı: 1957-1958 Krizleri", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2018, ss.93-126.

Durmuş Sevilay, "Toprak Beyi Olarak Adnan Menderes ve Çakırbeyli Çiftliğinde Etkilendiği İsimler", *ANASAY*, Cilt: 8, Sayı: 27, 2024, ss.220-232.

Eroğlu Cem, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2014.

Göktürk Çetinkaya Selma, "Adnan Menderes'in Siyasal Karakteri ve 27 Mayıs", *Journal of Universal History Studies*, Cilt: 3, (Prof. Dr. Mustafa Keskin Special Issue), 2020, ss.112-130.

Gerger Haluk, *ABD, Ortadoğu, Türkiye*, Yordam Kitap, İstanbul, 5. Baskı, 2012.

Gönlübol Mehmet, Ülman Haluk, Bilge A. Suat, Sezer Duygu, "Bağdat Paktı ve Orta Doğu Devletleriyle İlişkilerimiz", Ed. Mehmet Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, C.1, Ankara, 1987.

Gülerman Adnan, *Anılarımda Bir Demokrasi Şehidi Adnan Menderes*, Yüzleşme Kitap, İstanbul, 2021.

Gülmez Nurettin, "Celal Bayar-Adnan Menderes İlişkisi", *Asırlık Çınar Celal Bayar*, Ed. Nurettin Gülmez, Nejdett Bilgi, Berikan Yayınevi, C.2, Ankara, 2022, ss.601-634.

Güneş Günver, Akdağ Menderes, "Çok Partili Yaşama Geçiş Sürecinde Adnan Menderes'in Aydın İlindeki Siyasi Faaliyetleri (1946-1950)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 27, 2013, ss.185-224.

Gürün Kamuran, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983.

İnce Erdoğan Dilşen, Özilter Merve, "Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı Döneminde Yurtdışı Seyahatleri ve Türk Dış Politikasına Yansımaları 1950 1960", *Asırlık Çınar Celal Bayar*, Ed. Nurettin Gülmez, Nejdett Bilgi, Berikan Yayınevi, C.2, Ankara, 2022.

Kiraz Sami, "Menderes Dönemi Türk Dış Politikasının Nato üyeliği ve Bağdat Paktı'nın kurulması örnekleri üzerinden analizi", *Turkish Studies - Economy*, Cilt: 15, Sayı: 1, 2020, ss.309-321.

Oran Baskın, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Sarıkoyuncu Değerli Esra, Karakuzu Hasan, "Adnan Menderes ve Kütahya", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Cumhuriyet Özel Sayısı)*, 2023, ss.348-365.

Serbest Bürkan, "Bağdat Paktı'nın Kuruluş Süreci ve Gelişimde Türkiye'nin Rolü", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 3, 2016, ss.401-426.

Sever Ayşegül, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997.

Tuna Işıl, "Verilişinin 70. Yılında Demokratikleşme Belgesi Olarak Türk Siyasal Hayatında Dörtlü Taktik", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 30, 2015, ss.203-219.

Umar Ömer Osman, *Bağdat Paktı*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013.

Yeşilbursa Behçet Kemal, Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (1950-1960)", *History Studies - Ortadoğu Özel Sayısı*, 2010, ss.67-98.

Ansiklopedi Maddesi

Sitembölükbaşı Şaban, "Adnan Menderes", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 29, Ankara, 2004, ss.125-128.

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Dr.

Burcu KARAKUŞ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0833-7110>

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih, Van
Türkiye,
burcukarakus8@gmail.com

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 08/06/2025 01/07/2025

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1715869>

Research Paper

Örjinal Makale / Original Paper

Geç Antikçağ'dan Erken Ortaçağ'a Merdailer: Bizans-Müslüman İlişkilerinde Bir Sınır Topluluğu

The Merdais from Late Antiquity to the Early Middle Ages: A Border Community in Byzantine-Muslim Relations

ATIF: KARAKUŞ, Burcu, "Geç Antikçağ'dan Erken Ortaçağ'a Merdailer: Bizans-Müslüman İlişkilerinde Bir Sınır Topluluğu", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 11/2 (Haziran 2025), s. (424-443)

CITE: KARAKUŞ, Burcu, "The Merdais from Late Antiquity to the Early Middle Ages: A Border Community in Byzantine-Muslim Relations", *Journal of History and Future*, 11/2 (June 2025), pp. (424-443)

*Bu çalışma, "Herakleios Hanedanlığı Dönemi'nde Bizans-Müslüman İlişkileri (610-711)" adlı doktora tezinden üretilmiş olup genişletilerek makale haline dönüştürülmüştür.

Tarih ve Gelecek Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of History and Future ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Geç Antikçağ ile Erken Ortaçağ arasındaki geçiş döneminde, VII. ve VIII. yüzyıllarda Amanos Dağları ve çevresinde yaşayan Merdailer (ya da Jarājima/Cerācime), Bizans-İslâm ilişkilerinde dikkat çeken yarı-özerk bir sınır topluluğu olarak öne çıkmıştır. Etnik kökenleri ve mezhep aidiyetleri hakkında kaynaklarda farklı görüşler yer almakla birlikte, genel kabul gören yaklaşıma göre bu topluluk, çoğunlukla Monofizit ya da Monotelit eğilimli Hristiyan unsurlardan oluşmaktaydı. Dağlık coğrafyada yaşamaları ve merkezi otoritelerden görece bağımsız hareket edebilmeleri, onları Bizans ve İslâm dünyası arasındaki güç mücadelesinde önemli bir askerî ve diplomatik unsur hâline getirmiştir.

Başlangıçta Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırlarında bir tampon bölge işlevi gören Merdailer, Bizans tarafından istihbarat sağlama, sınır boylarında devriye gezme, yerel isyanları bastırma ve Arap akınlarına karşı ileri hat savunması sağlama gibi görevlerle istihdam edilmiştir. Ancak 7. yüzyılın ortalarından itibaren Müslüman fetihlerinin bölgeye nüfuz etmesiyle birlikte, bu topluluğun siyasi pozisyonu da giderek esnekleşmiş; çıkarlar doğrultusunda taraf değiştirmeleri olağan hâle gelmiştir. Nitekim Merdailer, zaman zaman Bizans'a bağlılık gösterirken, bazı dönemlerde Müslümanlarla ittifak kurmuş ve bu ittifaklar çerçevesinde cizye vergisinden muaf tutulma, ganimetlerden pay alma gibi ayrıcalıklara sahip olmuştur. Çalışmada, Merdailer'in tarihsel rolü Bizans ve İslâm kaynakları çerçevesinde değerlendirilerek; sınır bölgelerinde yaşayan etnik-dinî toplulukların devletler arası ilişkilerde nasıl stratejik roller üstlenebildikleri ve bu rollerin bölgesel güç dengeleri üzerindeki etkileri analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler:

Merdailer, Bizans, Müslümanlar, İslâm Fetihleri, Sınır Toplulukları.

Abstract

During the transitional period between Late Antiquity and the Early Middle Ages, in the VIIth and VIIIth centuries, the Merdai (or Jarājima/Jarājime), who lived in and around the Amanos Mountains, emerged as a semi-autonomous frontier community that attracted attention in Byzantine-Islamic relations. Although there are different views on their ethnic origins and sectarian affiliations in the sources, according to the generally accepted approach, this community was mostly composed of Christian elements with Monophysite or Monothelite tendencies. The fact that they lived in mountainous geography and could act relatively independently from the central authorities made them an important military and diplomatic element in the power struggle between Byzantium and the Islamic world.

Initially functioning as a buffer zone on the eastern borders of the Byzantine Empire, the Merdais were employed by Byzantium to provide intelligence, patrol the border, suppress local rebellions and provide frontline defence against Arab raids. However, as Muslim conquests penetrated the region from the mid-7th century onwards, the political position of this community became increasingly flexible and it became common for them to change sides in line with their interests. As a matter of fact, while the Merdais showed allegiance to Byzantium from time to time, they allied with the Muslims at other times, and within the framework of these alliances, they enjoyed privileges such as being exempted from the jizya tax and receiving a share of the spoils. This study evaluates the historical role of the Merdais within the framework of Byzantine and Islamic sources and analyses how ethno-religious communities living in border regions could assume strategic roles in inter-state relations and the effects of these roles on regional power balances.

Keywords:

Merdais, Byzantium, Muslims, Islamic Conquests, Border Communities.

1. Giriş

Irkî kökenleri tam olarak bilinmeyen Merdailer, Geç Antikçağ'dan itibaren Amanos Dağları'nın (Arapça: el-Lukkâm; Aramice: Ukame) sarp yamaçlarında ve bu dağların eteklerinde yer alan kale ve müstahkem mevkiilerde yarı özerk bir yaşam süren, Hristiyan inancına bağlı silahlı bir topluluk olarak dikkat çeker. Mezhepsel aidiyetleri konusunda kaynaklarda farklı görüşler bulunmakla birlikte, genellikle Monofizit¹ ya da Monotelit² mezhebine mensup oldukları kabul edilmektedir. Bu mezheplerin, merkezi otoritelerle zaman zaman çatışan dinî yapılanmalar olması, Merdailer'in hem Bizans hem de İslâm kaynaklarında isyankâr ya da bağımsız bir unsur olarak tanımlanmasına neden olmuştur. Merdailer'in tamamı yalnızca Amanos Dağları'nda ikamet etmemekteydi. Torosların güney etekleri ve Kilikya Bölgesi'ne³ kadar uzanan alanlarda da varlık gösterdikleri; özellikle Bizans'ın sınır savunmasında görevli askerî birliklerle birlikte hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Siyasî ve askerî işlevlerinin yanı sıra, dağ geçitlerinde haberci, gözcü, nöbetçi ve zaman zaman da casus olarak kullanıldıkları bilinmektedir. Bizans İmparatorluğu, bu hizmetlerine karşılık olarak Merdailer'i bazı vergilerden, özellikle cizye ya da baş vergisinden muaf tutmuş; belirli imtiyazlar tanımıştır⁴.

Topluluğun adıyla ilgili farklı etimolojik açıklamalar mevcuttur. Bizans kaynaklarında “cesur adam” anlamındaki Farsça “merd” kökünden türediği iddia edilen “Merdai” ya da “Merdait” şeklinde geçerken; Arap kaynaklarında ise “partizan” ya da “isyancı” anlamına gelen “mürted” köküne dayandırıldığı görülmektedir. Ayrıca, Arap tarihçileri tarafından bu topluluk Cerâcime

- 1 Monofizitlik, Hristiyanlıkta Hz. İsa'nın doğasıyla ilgili bir doktrindir. Bu öğretiyeye göre Hz. İsa'nın sadece tek bir doğası vardır: ya tamamen ilahî ya da ilahî-insanî bir birleşim. Bu görüş, 451 tarihli Kadıköy Konsili (Chalcedon) tarafından resmî olarak sapkın ilan edilmiştir. Monofizitler, özellikle Mısır (Kıpti Kilisesi), Suriye (Süryani Ortodoks Kilisesi) ve Ermenistan gibi doğu bölgelerinde etkili olmuştur. Meyendorff, John. *Imperial Unity and Christian Divisions: The Church 450–680 A.D.* St. Vladimir's Seminary Press, 1989, s. 116–119.
- 2 Monotelitlik, 7. yüzyılda Monofizitlere karşı uzlaştırmacı bir çözüm olarak geliştirilen bir öğretiler. Bu görüşe göre İsa Mesih'in iki doğası (insanî ve ilahî) vardır, fakat tek bir iradesi bulunur. Bu öğreti İmparator Herakleios'un hem Ortodoks hem de Monofizit görüşleri uzlaştırma çabasıydı. Ancak 681'de toplanan Altıncı Ekümenik Konsil tarafından sapkın ilan edilmiştir. Richard Price, *The Acts of the Lateran Synod of 649*, Liverpool University Press, 2014, s. 27–33.
- 3 Kilikya, Anadolu'nun güneyinde, Akdeniz'e kıyısı olan bir bölgedir ve günümüz Türkiye'sinde, Adana, Mersin ve Hatay illerini kapsayan bir alanı ifade eder. Coğrafi olarak Kilikya, doğuda Toros Dağları ile çevrilidir, bu da bölgenin iç bölgelerden ayrılmasını sağlayan yüksek bir dağ silsilesidir. Batı sınırında ise Antalya Körfezi'nin güneydoğusuna kadar uzanır. Güneyde ise bölge, Akdeniz'in sahil şeridiyle birleşir. Kilikya'nın en önemli coğrafi özelliği, denize olan yakınlığıdır. Akdeniz'e olan kıyısı sayesinde tarih boyunca önemli bir deniz yolu üzerindeydi. Kilikya, doğu-batı yönünde geniş bir kara yoluna sahiptir ve bu yol, bölgeyi Orta Doğu ile Anadolu'nun iç bölgelerine bağlar. Toros Dağları, Kilikya'nın kuzey sınırını oluşturur. Bu dağlar, bölgenin iç kısımlarını Akdeniz'in kıyılarına oranla daha izole hale getirirken aynı zamanda bölgeyi daha savunulabilir kılmıştır. Ancak dağların güney eteklerinde yer alan düz araziler, tarıma elverişlidir ve bölgenin ekonomik olarak gelişmesine olanak tanımıştır. Bölgenin kıyı boyunca çeşitli limanlar bulunur. Bunlar arasında Adana il sınırlarında yer alan Mersin, Kilikya'nın en önemli ve gelişmiş liman şehirlerinden biridir. Ayrıca, Tarsus ve Antiochia (Antakya) gibi önemli şehirler de Kilikya'nın sahilinde yer alır. Kilikya'nın doğusunda, bölgeyi batıya bağlayan stratejik geçitler bulunur. Bu geçitler, Bizans, Araplar ve diğer bölgeye hükmeden imparatorluklar için büyük bir askerî önem taşır. Toros dağlarındaki bu geçitler, savunma açısından avantaj sağlarken, aynı zamanda Kilikya'yı iç bölgelere bağlayan kara yollarının kontrolünü de önemli kılmaktadır; W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1960, s. 313, 317, 319, 333, 334.

veya Curâcime olarak da adlandırılmıştır. Yerel Suriyeli halk ise onları “Gargoumaye” olarak tanımlamış; bu tabir yer yer “utanmazlar” ya da “arsızlar” anlamında hakaretamiz bir nitelik taşımıştır. Bu farklı adlandırmalar, Merdailer’in bölgedeki karmaşık siyasal ve etnik yapılar içinde çok yönlü bir kimliğe sahip olduklarını ortaya koyar⁵.

Merdailer’in Bizans hizmetindeki rolleri özellikle VII. yüzyılda, İmparator Herakleios (610-641) döneminde belirgin hale gelmiştir. Sâsânîlerle yapılan savaşlar sırasında ve sonrasında Anadolu’nun güneyinde İslâm ordularının ilerleyişine karşı koymak üzere oluşturulan sınır hattının savunulmasında önemli katkılar sunmuşlardır. Bizans kaynakları, onların bu katkılarını “pirinçten duvar” benzetmesiyle nitelemişlerdir. Merdailer aynı zamanda göçebe-savaşçı karakterleriyle dikkat çeker; geçim kaynaklarının önemli bir kısmı yağma faaliyetleri ve askerî hizmetlerden elde ettikleri gelirlerden oluşmuştur. Nitekim zaman zaman Müslümanlarla iş birliği yaparak onların akınlarına katıldıkları bilinmektedir. Bu akınlar sırasında ganimetten pay aldıkları da çeşitli Arap kroniklerinde kayıtlıdır⁶.

Siyasî olarak Merdailer’in idaresi, Antakya (Antiochia) bölgesinin patrikliği ve valiliği ile koordineli şekilde yürütülmekteydi. Bu durum onların Bizans’a tamamen bağımlı olmadıklarını ancak kontrol altında tutulan yarı özerk bir askerî grup olarak faaliyet gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Merdailer’in konumu, Geç Antikçağ ve Erken Ortaçağ’da Bizans-İslâm sınırlarının sosyal, dinî ve askerî geçişkenliği açısından dikkate değer bir örnek sunmaktadır⁷.

2. Literatür

Merdailer üzerine yapılan çalışmalar sınırlı olmakla birlikte, bu topluluk özellikle Bizans’ın sınır politikaları, Arap fetihleri ve askerî sınır organizasyonları çerçevesinde ele alınmıştır. Döneme ait Arapça kaynaklar arasında Belâzürî, Taberî, İbnü’l-Esîr, İbn Kesîr ve İbn Abdilhakem gibi müelliflerin eserlerinde Merdailer’e dair çeşitli atıflar yer almaktadır. Bizans kaynakları açısından ise Theophanes, Nicephoros, Michael the Great ve *Chronicle of Alfonso* gibi kronikler önemli veriler sunmaktadır. Modern literatürde Claude Cahen ve Hugh Kennedy, Merdailer’in Bizans’ın doğu sınır savunma stratejilerindeki işlevine dikkat çekerken, Walter Kaegi bu topluluğun Herakleios sonrası dönemde sınırların yeniden inşasında üstlendikleri rolleri vurgulamaktadır⁸.

- 5 Belâzürî, s.185; Theophanes, s. 363; Matti Moosa, “The Relation of the Maronites of Lebanon to the Mardaites and Al-Jarājima”, *Speculum*, 44/4, Oct., 1969, s. 597-608; Theodore Noeldeke, “Zur Geschichte der Araber im 1. Jahrh. D. H. Aus Syrischen Quellen,” *Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft*, 1875, s. 82; Mustafa Fayda, “Cerâcime”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, VII, İstanbul, 1993, s. 389-390; Paul A. Hollingsworth, “Mardaites”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 3, ed. Alexander Kazhdan (Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 1297.
- 6 Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 363; Noeldeke, “Zur Geschichte der Araber im 1. Jahrh. D. H. Aus Syrischen Quellen,” s. 82; Fayda, “Cerâcime”, s. 389-390; Lammens, “Merdeîler,” s. 757-759.
- 7 Belâzürî, *Fütûhu’l-Büldân*, s.185; Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 363; Ernst Honigmann, *Bizans Devleti’nin Doğu Sınırı*, s. 38; Ahrweiler, *Byzance et la mer, La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance*, s. 44.
- 8 Konuyla ilgili yazılan araştırma kaynakların bir kısmı şöyledir; Eduard Sachau, “Zur historischen Geographie von Nordsyrien”, *Sitzungsberichte der königlich preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, 1892, s. 313-38, here 320-5; Chrats M. Mpartikian, “Hē lysē tou ainigmatos tōn Mardaitōn”, *Byzantion: Aphierōma ston* ed. Andrea N. Strato in Nia A. Stratos, Athens: no pub., 1986, s. 17-39; Andreas Kaplony, *Konstantinopel und Damaskus: Gesandtschaften und Verträge zwischen Kaisern und Kalifen, 639-750*, Berlin, Klaus Schwarz Verlag, 1996, 77-136; James Howard-Johnston, “The Mardaites”, *Arab-Byzantine Coins and History: Papers Presented at the 13th Seventh Century Syrian*

Ancak tüm bu çalışmalarda Merdailer genellikle tali bir unsur olarak değerlendirilmiş, sistematik ve bütüncül bir analizden uzak kalınmıştır. Bu çalışma, söz konusu literatürdeki bu boşluğu gidermeyi ve Merdailer'in Bizans-İslâm sınır ilişkilerindeki yerini daha net bir çerçevede ortaya koymayı amaçlamaktadır.

3. Yöntem/Methods

Bu çalışmada tarihsel analiz yöntemi temel alınarak birincil ve ikincil kaynaklar karşılaştırmalı biçimde değerlendirilmiştir. Bizans ve Arap kronikleri, hagiografik metinler, coğrafi kayıtlar ve modern araştırmalar dikkate alınmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde kronolojik sıralama, tematik analiz ve karşılaştırmalı tarihsel çözümleme yöntemleri birlikte kullanılmıştır.

4. Tartışma/Discussion

Merdailer'in tarihsel konumu Bizans ya da İslâm kaynaklı siyasî ve askerî olaylar bağlamında değil, sınır topluluklarının değişen kimlikleri ve esnek pozisyonları açısından da değerlendirilmelidir. Bu topluluk, özellikle 7. yüzyıl ortalarından itibaren Bizans'ın doğu sınırlarını yeniden şekillendirme çabası kapsamında stratejik bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Başlangıçta Bizans'a bağlı bir grup olarak tanımlanabilecek topluluk, Monofizit ya da Monotelit Hristiyan inançlarına mensup olmaları sayesinde Bizans merkezî idaresiyle çelişen bir dinî kimliğe de sahipti. Bu durum onları bir yandan imparatorluk içindeki farklı mezhepler arası gerilimlerin taşıyıcısı haline getirirken, diğer yandan Müslümanlarla kurdukları ilişkilerde bir tür dinî esneklik ve pragmatizm sergilemelerine de imkân sağlamıştır. Merdailer'in Müslümanlarla yaptıkları antlaşmalar, onların askerî, diplomatik aktörler olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Bu bağlamda Merdailer, Geç Antikçağ'dan Erken Ortaçağ'a geçiş sürecinde, siyasî otoritelerin sınır bölgelerindeki topluluklar üzerindeki kontrolünün kısıtlı olduğu bir dönemin karakteristik bir örneğidir.

Çalışmada, Merdailer'in kimliklerinin sabit değil; konjonktürel olarak şekillenen, çok katmanlı bir yapıya sahip olduğu vurgulanmakta ve bu çerçevede sınır topluluklarının Bizans ve İslâm dünyası arasındaki geçiş alanlarında nasıl işlev gördüğü tartışılmaktadır.

5. Bizans-Müslüman İlişkileri Bağlamında Merdailer

5.1. ve Antiochia/Antakya Çevresindeki Gelişmeler

Antiochia, Bizans İmparatorluğu'nun stratejik ve kültürel açıdan en önemli şehirlerinden biridir. Aynı zamanda Hristiyanlık tarihi açısından da büyük bir öneme sahiptir. Antiochia, Kudüs'e yakınlığı ve büyük bir yerleşim merkezi olması nedeniyle erken dönem Hristiyan toplulukları için önemli bir merkez hâline gelmişti. Şehrin coğrafi avantajları, Havârilere için bir toplanma ve hareket noktası olmasını sağlamıştı. Özellikle Hz. İsa'nın havarilerinden Pavlus ve Barnabas gibi din adamlarının Hristiyanlığı Anadolu ve Yunanistan'a yaymak için gerçekleştirdiği misyonerlik faaliyetlerinde Antiochia, kilit bir rol oynamıştı. Havârilere, seyahatlerini tamamladıktan sonra Antiochia'ya dönerek burada yeni Hristiyan topluluklarının temellerini atmışlardı. Şehir Roma döneminden itibaren Anadolu, Levant ve Mezopotamya'yı birbirine bağlayan ticaret yollarının kesişim noktasında yer almış bu nedenle hem siyasî hem de ekonomik açıdan önem kazanmıştı. Bu

Numismatic Round Table Held at Corpus Christi, ed. Tony Goodwin, College Oxford on 11th and 12th September 2011, London, Archetype Publications, 2012, s. 27–38; Miloš Cvetković, 'The Settlement of the Mardaites and their Military-Administrative Position in the Themata of the West: A Chronology', *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 54, 2017, s. 65–85.

özelliklerinin yanı sıra şehir, Sâsânî seferleri sırasında Bizans'ın doğu sınırında önemli bir askerî üs olarak kullanılmış ve bölgedeki savunma hatlarının kritik bir parçasını oluşturmuştu. Antiochia, sadece bir dinî merkez olarak değil, aynı zamanda Bizans-Sâsânî çatışmalarında stratejik bir askerî üs olarak da önem taşımıştır. Sâsânî İmparatorluğu'nun seferleri sırasında defalarca kuşatma altında kalan şehir, Bizans'ın bölgedeki hâkimiyetini sürdürme çabası doğrultusunda birçok kez yeniden inşa edilmiştir⁹.

Haleb, 16/637 tarihinde ile yapılan anlaşmayla Müslüman Hâkimiyetine girdi. Haleb'in alınmasının ardından Ebû Ubeyde b. Cerrâh liderliğindeki İslâm ordusu, Bizans'ın önemli bir savunma merkezi olan Antiochia'ya yöneldi. Antiochia'ya giden güzergâhta İslâm ordusu, Bizans'ın savunma birlikleriyle karşı karşıya geldi. Ancak meydana gelen çatışmada Bizans kuvvetleri ağır bir yenilgi aldı ve bir kısım asker kaçarak Antiochia'ya sığındı. Kaçan askerlerin ardından Antiochia ulaşan Müslümanlar, hiç vakit kaybetmeden şehri kuşatma altına aldılar. Şehir surları, kaçan askerlerin de desteğiyle İslâm ordusuna karşı bir süre direnebildi. Ancak Müslümanların askerî baskıyı arttırmaları ve diplomatik yöntemleri etkin bir şekilde kullanmaları şehrin sakinlerini ve Bizans askerlerini teslim olmaya zorladı. Antiochia Müslümanların eline geçtikten sonra Ebû Ubeyde b. Cerrâh anlaşma yoluyla şehrin ele geçirilmesi için yerel liderlerle müzakerelere girişti. Yapılan anlaşmaya göre şehir halkının can ve mal güvenliği garanti altına alındı, ibadet özgürlükleri korundu ve ağır vergi yükümlülükleri kaldırdı. Şehrin teslim olmasıyla Antiochia, tüm ilçe ve köyleri ile birlikte Müslümanların kontrolüne geçti¹⁰.

İslâm fetihlerinin erken döneminde Suriye Bölgesi, Bizans İmparatorluğu'nun elindeki en önemli eyaletlerden biri konumundaydı. Stratejik ve kültürel açıdan büyük öneme sahip olan Antiochia ticaret yollarının kavşağında bulunması ve bölgedeki Hristiyan nüfusun yoğunluğu nedeniyle Bizans açısından kritik bir savunma noktasıydı. Müslüman orduların bölgeye yönelmesiyle birlikte şehirler ve kırsal alanlardaki topluluklar siyasî, askerî dönüşümden etkilenmeye başladı. Bu bağlamda Merdailer, özellikle el-Lükâm (Amanos) Dağları'nın eteklerinde yaşayan ve yarı bağımsız konumda bulunan bir topluluk olarak dikkat çekmiştir. Dağlık coğrafyada varlıklarını sürdüren grup Bizans-Müslüman güçlerle dönemsel ittifaklar kurarak bölgedeki dengeler üzerinde etkili olmuştur¹¹.

9 Agapius, *Kitab al-'Unvan, histoire universelle écrite par Agapius (Mahboub) de Menbidj*, ed. and trans. A.A. Vasiliev, Paris: Firmin-Didot Publ. (PO 8.3), 1912, s. 125-126; Everett Ferguson, *Church History: From Christ to the Pre-Reformation*, Grand Rapids: Zondervan, 2003, s. 215-216; Halil Sahillioğlu, "Antakya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, III, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 229.

10 *Ya'kûbî, Târîhu'l-Ya'kûbî*, Neşr. Muhammed Sâdık Bahrülulûm, Necef, 1964, s. 213; Sebeos, *History*, (Trans. Robert Bedrosian), C. II, New York, 1985, s. 30; Halîfe b. Hayyât (ö. 240/854-855), *Târîhu Halîfe b. Hayyât (Halîfe b. Hayyât Tarihi)*, çev. Abdülhalik Bakır, Ankara: 2001, s. 166; Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 637-637; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't Tarih*, C. III, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul, 1985, s. 454; Hugh Kennedy, *Hugh Kennedy, The Great Arab Conquests, United States of America*, 2007, s. 58; Judith Herrin, *Bizans*, çev. Uygur Koca Başoğlu, İstanbul: 2020, s. 136; Fred McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests*, Princeton, New Jersey:1981, s. 224-225; Burcu Karakuş, *Herakleios Hanedanlığı Dönemi'nde Bizans-Müslüman İlişkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van Yü Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2025, s.153.

11 Belâzürî, *Fütûh'l-Büldân*, s.185; Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 363; Ernst Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, s. 38; *Theophilus of Edessa's Chronicle and the Circulation of Historical Knowledge in Late Antiquity and Early Islam*, trans. with an introduction and notes by Robert G. Hoyland Liverpool, Liverpool University Press, 2011, s. 169-70, 180-2, 186; A. Asa Eger, *The Islamic-Byzantine*

Ebû Ubeyde b. Cerrâh komutasındaki İslâm ordusu, Antakya'yı (Antiochia) ilk kez ele geçirdiğinde, bölgede yaşayan Merdailer şehirden ayrılmadılar. Ancak can güvenliklerinden endişe ettikleri için Bizanslılara sığınmayı tercih ettiler. Kısa bir süre sonra ise Antakya halkı, Müslümanlarla daha önce yapmış oldukları antlaşmayı bozunca, Ebû Ubeyde bölgeye ikinci kez ordu sevk etti. Bu harekât sonucunda şehir yeniden İslâm ordusunun kontrolüne girdi ve Habîb b. Mesleme el-Fihri Antakya valiliğine atandı. Habîb'in valilik görevine başlamasının ardından attığı ilk adımlardan biri, bölgede yaşayan Merdaileri denetim altına almak oldu. Ancak Merdailer, doğrudan bir çatışmaya girmekten kaçınarak diplomatik bir yaklaşım benimsediler. Habîb b. Mesleme'ye elçiler göndererek eman talebinde bulundular ve onunla bir antlaşma yaptılar. Bu antlaşma doğrultusunda Merdailer, Müslümanların el-Lükâm Dağı çevresindeki gözcülük faaliyetlerini üstlenecek, askerî operasyonlarda yardımcı roller üstleneceklerdi. Buna karşılık, cizye vergisinden muaf tutulacak ve İslâm ordularıyla birlikte sefere çıktıklarında ganimetlerden pay alacaklardı. Böylece Merdailer, Müslümanlarla iş birliği temelinde yeniden konumlanarak bölgedeki varlıklarını sürdürmeyi başardılar¹².

Antiochia'nın Müslümanların kontrolüne geçmesi, Suriye'nin kuzeyindeki diğer Bizans kentlerinde ciddi bir psikolojik etki yarattı. İyâz b. Ganm gibi komutanlar, yapılan stratejik kazanımı takip eden dönemde bölgedeki diğer yerleşimlere yöneldiler. Bu bağlamda Menbic (Hierapolis) gibi kentler, İslâm ordularının ilerleyişi karşısında direniş göstermeksizin teslim olmayı tercih ettiler. 16/637 yılında Menbic halkı, İyâz b. Ganm komutasındaki Müslüman ordusunun yaklaşmakta olduğunu haber alınca savaşırsız bir teslimiyet yoluna gitti. Kent halkı eman dileyerek Müslümanlarla bir anlaşma yaptı ve böylece şehir, herhangi bir çatışma yaşanmadan İslâm hâkimiyetine girdi. Bu gelişmeyle Halife Ömer, Muâviye'yi Suriye cephesindeki orduların başkomutanı olarak görevlendirdi¹³.

5.2. Bizans'ın Merdailer Üzerinden Sınır Hâkimiyeti: Lübnan Dağlarına Yönelik Seferin Arka Planı

Muâviye b. Ebû Süfyân, uzun uğraşlardan sonra Emevî Devleti'ni 41/661 tarihinde kurmayı başarmıştı. Muâviye'nin yönetimi altında Emevîler, çok geçmeden batıya doğru genişleme hareketlerine başlamışlardı. 42/662-663 yıllarında Anadolu topraklarına yönelik ilk büyük akınlarda, Emevî ordusunun önemli komutanlarından biri olan Abdurrahman b. Halid b. Velid, 42-43/664 yıllarında Kolonia (günümüz Aksaray) şehrine kadar ilerlemiş ve burada kışlamıştı. Müslümanların Kolonia'ya kadar ilerlemesi Bizans'ın savunma güçlerinin zayıflamış olmasından kaynaklanmaktaydı. II. Konstans'ın *Anatolikon Themasi*'na ait askerlerinin önemli bir kısmını batıya sevk etmesi Emevîlerin Anadolu'daki ilerleyişini kolaylaştırmış ve Abdurrahman'ın bu kadar rahat bir şekilde bölgeye girmesini sağlamıştı. Kolonia'da kışlayan Abdurrahman, Karalis Gölü (Beyşehir Gölü) içerisindeki Mada Adası'na başarısız hücumlar yapmıştı. Ancak başarısızlıklar

Frontier: Interaction and Exchange among Muslim and Christian Communities, London, I. B. Tauris, 2015, s. 295–300.

12 Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s.185-186; Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 363-364; Ernst Honigsmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, s. 38-40; Warren Treadgold, *Byzantium and its Army (284-1081)*, s.72.

13 Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, (çev. Hakkı Dursun Yıldız) İstanbul, 2009, s. 46; Fred M. Donner, *The Early Islamic Conquests*, Princeton: Princeton University Press, 1981, s. 23; Kennedy, *The Great Arab Conquests*, s. 75. Michael Lecker, "Land Tenure in Early Islamic Syria," *The Byzantine and Early Islamic Near East*, ed. Averil Cameron and Lawrence I. Conrad, Princeton: Darwin Press, 1995, s. 315.

onun Anadolu'daki harekâtını durdurmamış, aksine bölgedeki diğer yerleşim yerlerine yönelmişti. Abdurrahman b. Halid, 46/665 yılında Pergamum (Bergama) ve Smyrna'ya (İzmir) saldırarak şehirlerdeki Bizans varlığını tehdit etmeye başladı. Aynı yıl, Pessinus'u¹⁴ (Pessinus, eski Galatya'da bulunan, bugünkü Polatlı ilçesine yakın) ele geçirdi. Bu dönemde Anadolu'ya iskân edilen Slavlar, Emevî ordusuyla iş birliği yaparak Abdurrahman'a katılmışlardı. 46-47/666-668 yılları arasında, Emevî komutanları Malik b. Hübeyre ve Busr b. Ebî Ertat, Anadolu topraklarına yönelik yeni akınlar gerçekleştirdi. Yaptıkları akınlar, Emevîlerin Anadolu'daki stratejik hedeflerini pekiştirmek amacıyla sürdürdükleri bir dizi askerî harekâtın parçasıydı. Emevî akınları, Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu'daki savunma gücünü zorlamış ve imparatorluk için ciddi bir tehdit oluşturmuştu¹⁵.

Anadolu topraklarına yapılan akınlardan sonra Müslümanlar, asıl hedefleri olan Konstantinopolis'e askerî harekâta başladılar. Konstantinopolis'e ilk saldırılar 49/668-669 yılında meydana geldi. Ancak Bizans kaynaklarından öğrendiğimiz kadarıyla bu ilk Konstantinopolis seferi *Armenia Themasi*'nin Kumandanı Saborius'un isyanı sebebiyle 48/668'de başladı. Kumandan Saborius, II. Konstans (641-652) idaresine karşı 47/667-668 de isyan etti. Bizans'a karşı müttefik arayışında olan Saborius, Muâviye'ye Sergius adında birini elçi olarak gönderdi. O sırada babası II. Konstans'a vekâleten Konstantinopolis'te hüküm süren IV. Konstantinos da (652-685) aynı günlerde mabeyincisi Andreas'ı asî Sabarius'a yardım etmemesi için birtakım hediyelerle birlikte Muaviye'ye göndermişti. Muâviye ilk olarak Sergius ile görüştü. Andreas huzura kabul edildiğinde, Sergius onun önünde ayağa kalktı. Daha önce Bizans ordusunda görev yapmış olan Sergius, eski konumunun etkisiyle Andreas'a saygı göstermişti. Ancak Muâviye, Sergius'un bu davranışını eleştirince, Sergius ertesi gün tavrını değiştirmek zorunda kaldı. Andreas, Sergius'un kendisine saygı göstermemeye başladığını fark edince, aralarında bir tartışma çıktı. Tartışma sırasında Sergius, Andreas'ın hadım olduğunu vurgulayarak onu bir kadından farksız ve saygıya layık olmayan biri olarak niteledi. Bunun üzerine Andreas, Sergius'u hayalarını sökmekle tehdit etti. Muâviye ise bu tartışmaya müdahil olmayarak, her iki taraftan da vergi talebinde bulundu. O, çıkarlarına uygun olarak en fazla vergiyi teklif eden tarafla anlaşma yapmayı planlıyordu. Muâviye'nin bu tavrı üzerine, şimdilik yapılacak bir şey olmadığını anlayan Andreas, Arabissos Geçidi'nden (Afşin/Maraş) geçerek Hexapolis Yolu üzerinden (Malatya'nın batısında bir bölge) Bizans topraklarına geri döndü. Dönüş yolunda, sınırda bekleyen askerlere Sergius'un görüldüğü yerde yakalanarak kendisine getirilmesini emretti. Sergius, askerler tarafından yolda pusuya düşürülerek yakalandı ve Andreas'a teslim edildi. Andreas, Sergius'u haça gerdirerek idam ettirdi¹⁶.

14 Sivrihisar'ın 12 mil güneyindeki Balahisar'dır; W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 313.

15 Taberî, *Târihu't-Taberî*, C.V, çev. Cemalettin Saylık, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022, 162; Nikephoros, *Short History*, çev. Cyril Mango, Washington, D.C.: Dumbarton Oaks, 1990, 65; John of Nikiu, *The Chronicle of John, Bishop of Nikiu*, çev. R. H. Charles, London: Oxford University Press, 1916, s. 75; Şahin Uçar, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, İstanbul: 1990, s.77-78; Birs el Küçüksipahioğlu, "Emevîler'in İstanbul Kuşatmaları Esnasında Bizans İmparatorluğu'nun Durumu," *Beşinci Uluslararası Orta Doğu Semineri*, (Şam 2-4 Kasım 2010), s. 82.

16 Nicephoros, *Short History*, s. 66-67; Agapius, *Kitab al-'Unvan*, 1234; Haldon, *Byzantium at War: The Early Medieval Period*, s. 56-59; Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, s. 405-410; Henri Lammens, *Etudes sur le regne du calife omayyade Mo'awiyaler*, Paris, Paul Geuthner, 1908, s. 14-22; Anthony Kaldellis, *The Byzantine Republic: People and Power in New Rome*, Harvard University Press, 2015, s. 175-180; Jonathan, Shepard, *The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500-1492*, Cambridge University Press, 2008, s. 89-92; Andreas ve Sergius'un arasında geçen konuşma ve meydana

Saborius, Andreas'ın ölüm haberini alır almaz Hadrinapolis'e (Karabük-Eskipazar civarı) kadar ilerledi. Anadolu topraklarında ilerlerken Muâviye'den de destek talep etti. Yardım isteğini geri çevirmeyen Muâviye, Fadale b. Ubeydullah ile Müslüman birliklerini gönderdi. IV. Konstantinos da Saborius'un isyanını bastırmak üzere Nikephoros kumandasında bir ordu gönderdi. Ancak Saborius, Hadrianapolis'te atının sakatlanması sebebiyle düşüp öldü ve böylece adamları tekrar Bizans idaresine geçti. Bu arada Fadâle, Hexapolis'e¹⁷ kadar gitti ve buradayken Saborius'un ölümü haberini alınca sefere devam etmek için Muâviye'den izin istedi. Muâviye, Fadâle'nin isteğini olumlu karşıladı ayrıca oğlu Yezid kumandasında ona yardımcı kuvvet gönderdi¹⁸.

Fadâle, 47/667-668 yılının yaz aylarında Hexapolis'in batısından başlayarak Halife Muâviye'den aldığı yardım ve destekle Konstantinopolis'e kadar ulaştı. O yıl kışı Kyzikos'da (Kapıdağ Yarımadası) geçirdi. Muâviye, 49/669 yılının ilk aylarında ordusunu Süfyân b. Avf ve daha sonra Yezid b. Muâviye'nin komutasında Anadolu'ya gönderdi. Bu kuşatmaya, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer, Avf b. Mâlik el-Escaî, Mahmud b. Rebî ve Ebu Eyyub el-Ensarî gibi ashabın önde gelen isimleri de katıldı. Ayrıca Yezid b. Şecere komutasında bir donanma da bu sefer için gönderildi. Kuşatma erzakın tükenmesi, orduda açlığın baş göstermesi ve salgın hastalıklar gibi sebeplerle 49-50/670 yılı sonbaharında sona erdi. Surlar önünde yapılan çatışmalar netice vermediği gibi Haliç'in girişinin kalın zincirlerle kapatılmış olması Müslümanların şehri ele geçirmelerine engel oldu. Müslümanların alışık olmadığı sert geçen kış şartları ve kuşatmanın uzamasına bağlı olarak ordu içinde çiçek, humma gibi hastalıkların yayılması ve yaşanan erzak sıkıntısı Konstantinopolis'in savunmasında Bizans'a yardımcı oldu. İlk girişim başarıya ulaşmamış olsa da başkentlerinin sürekli olarak baskı altında tutulduğunu bilen Bizanslılar, surlarını tahkim ve tamir ettikleri Konstantinopolis'i daha iyi savunabilmek için birtakım idari ve askerî tedbirler aldılar ve IV. yüzyıldan beri bilinen "Grejuva Ateşi'nin"¹⁹ kullanılabileceği iki

gelen olaylar ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz: Ebü'l-Ferec, *Ebü'l-Ferec Tarihi*, C. I, (Süryanice'den İngilizce'ye çev. E. A. Wallis Budge, İngilizce'den Türkçe'ye çev. Ö. Rıza Doğrul, Ankara: TTK Yay., 1999, s. 183-184.

- 17 Dor Hexapolis'i olarak da bilinen bölge; Rodos Adası'ndan Lindos, Ialysos ve Kamiros ile Kos (İstanköy), Anadolu'dan Halikarnassos (Bodrum) ve Knidos'u (Tekir Köyü) oluşturan kent birliğidir; Strabon, *Geographika*, Antik Anadolu Coğrafyası: Kitap XII-XIII, çev. Adnan Pekman, 2000, 191, 221, 222, 223, 226, 227, 229, 230.
- 18 *A Chronology of the Byzantine Empire*, Ed. Timothy Venning New York, 2006, s. 164; Fedale b. Ubeyd'in Anadolu içlerinde ilerlerken Saborios'un ölümünü öğrenmesi ancak geri dönmeyerek yoluna devam edip Konstantinopolis'i kuşatmak gayesiyle Kadıköy'e kadar gelmesi büyük bir ihtimalle İmparator Konstans'ın Syrakuza'da bir suikast sonucu 668 yılı Temmuz veya Eylül ayında öldürülmesinden sonra tekabül etmiştir; Michael the Great, *The Chronicle of Michael the Great, Patriarch of the Syrians*, çev. Robert Bedrosian, New Jersey: 2013, s.132; Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 485; Ebü'l-Ferec, *Ebü'l-Ferec Tarihi*, C. I, s. 183-184; Casim Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri (610-847)*, İstanbul: TTK Yay. 2000, s. 70; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, Ankara: TTK. Yay., 1999, s. 14; Andreas N. Stratos, *Byzantium in the Seventh Century*, C. III, çev. Harry T. Hionides, Amsterdam: Adolf M. Hakkert, 1972, s. 236; E. W. Brooks, "The Successors of Heraclius to 717," *The Cambridge Medieval History*, C. 4, ed. J. B. Bury, Cambridge: Cambridge University Press, 2019, s. 396-397; Uçar, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, s. 80-81; Şahin Uçar, "Müslümanların İstanbul'u Fethetmek İçin Yaptıkları İlk Üç Muhasara", *Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi*, 2/1, Aralık, 1986, s. 67-68.
- 19 Michael the Great, *The Chronicle of Michael*, s. 144-145; M.S. 6165 tarihi kronolojik açıdan genel bir belirleme olup Theophanes'in Bizans donanmasının sifon taşıyan dromonlara sahip olduğunu A.M. 6164 yılına atfederek aktarması, Yunan Ateşi'nin geliştirilmesini Kallinikos'a atfetmesiyle çelişmemektedir. Theophanes, söz konusu silahtan "deniz ateşi" (*pyr thalassion*) veya "ıslak ateş" (*pyr hygron*) şeklinde

katlı büyük savaş gemileri hazırladılar²⁰. Müslümanlar ise 49-50/670'te ele geçirdikleri Kyzikos'u (Erdek Yarımadası), Konstantinopolis'e yönelik seferler için üs hâline getirdiler. Smyrna'nın 51-53/672'de ele geçirilmesiyle 53-54/673 yılında yeniden hâkim olunan Rodos, Bizans'a karşı yaptıkları mücadelelerde üs hâline getirildi²¹.

Müslümanlar Konstantinopolis'e yönelik tehditleri arttırarak ele geçirdikleri Kos ile Sakız adalarını tahkim ettiler. 54-55/674 yılı ilkbaharında, daha önce hazırlanıp Akka'da bekletilen ve 1700 parçadan oluşan İslâm donanması, Hellespont'u (Çanakkale Boğazı) geçerek Haliç yakınlarında demirledi ve karaya asker çıkarılmasıyla ikinci Konstantinopolis kuşatması başladı. Bu kuşatmada Fedâle b. Ubeyd el-Ensârî başkumandan, Abdullah b. Kays el-Hârisî donanma komutanı, Cünâde b. Ebu Ümeyye donanma komutan yardımcısı idi. Yezid b. Şecere er-Rahâvî de Şam birliklerinin komutanlığını üstlenmişti. İslâm ordusu, surlar önünde savaşanlar, onları silah ve teçhizat yönünden destekleyip ihtiyat kuvveti olarak en geride kalacak olanlar ve gerektiğinde savaşa müdahil olacaklar olmak üzere üç gruba ayrılmıştı. 54-55/674'te karadan ve denizden başlayan Konstantinopolis kuşatması 58-59/678 yılına kadar durmaksızın sürdü. Bizans İmparatorluğu, 58-59/678 yılında gerçekleştirdiği denizden yapılan Grejuva (veya Rum Ateşi) saldırısı ile Müslümanların deniz yoluyla yapmayı planladıkları seferlerin önünü kesti. Bu stratejik saldırı, Bizans'ın askeri teknolojisi ve deniz gücü açısından önemli bir dönüm noktası teşkil etmekte olup aynı zamanda Bizans'ın Orta Doğu'daki İslam İmparatorluğu'nun genişlemesine karşı koyma çabalarının bir parçasıydı. Rum Ateşi, Bizans donanmasının en etkili silahlarından biri olarak, özellikle Müslüman donanması üzerinde yıkıcı bir etki yaratmış ve İslâm donanmasının deniz yoluyla Bizans topraklarına yapacakları saldırıları önemli ölçüde engellemişti. Bizans donanması, ilk olarak Haliç'te gemilerini toplayıp bunların burun kısmına sifonlar yerleştirdiler. Bu sifonlardan Grejuva Ateşi püskürtülecekti. Grek Ateşini oluşturan karışım içinde, sülfür, zift, kalsiyum oksit hatta biraz da Karadeniz üzerinden Armenia ve Kafkaslardan getirilen ve toprak yüzeyinde çözelti halinde bugün dahi bulunabilen ham petrol bulunmaktaydı. İçeriği tam olarak bilinmese de Grejuva Ateşi oldukça yanıcı bir sıvıydı ve hava geçirmez bronz bir kapta ısıtıldığında bir sifon vasıtasıyla bu yanıcı madde bir düşman gemisine püskürtülmekteydi. Sıvı,

bahsetmiş ve Kallinikos'un bu silahı hazırladığını ya da işlediğini (*kataskeuusas*) ifade etmiştir. On ikinci yüzyılın ortalarında yazan George Kedrenos ise Kallinikos'un menşei Suriye yerine Mısır'daki Heliopolis kenti olarak göstermekte ve onun, kendi döneminde hâlen yakıt üretimiyle uğraşan "Lampros" (Parlaklık) ailesinin soyundan geldiğini belirtmektedir. "Parlak" anlamına gelen bu ifade, Yunan Ateşi için yaygın şekilde kullanılan sıfatlardan biri olmuştur. Ancak Kedrenos'un aktardığı bu rivayeti destekleyen herhangi bir tarihsel kanıt bulunmamaktadır. Ayrıca bu tür bir yakıtın formülünün altı yüzyıl boyunca belirli ve gizemli bir aile tarafından nesilden nesile aktarılmış olması fikri tarihsel açıdan pek inandırıcı görünmemektedir. Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 354; George Kedrenos (Georgius Cedrenus), *Synopsis historion (Georgii Cedreni Compendium historiarum)*. çev. Guillelmus Xylander (Wilhelm Xylander), Paris: Ex Typographia Regia (Sébastien Cramoisy), 1647, s. 765; The Age of Apomōn, *The Byzantine Navy 500-1204*, Ed. John H. Pryor And Elizabeth M. Jeffreys, Boston, 2006, s. 608; Grejuva Ateşi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz; John Haldon, "Greek Fire Revisited: Recent And Current Research", *Byzantine Style, Religion and Civilization*, Ed. Elizabeth Jeffreys, Cambridge, 2006, s. 91-99.

- 20 Marek Jankowiak, "The first Arab siege of Constantinople: The campaign of Yazid b. Mu'awiyah in 667-669" *Byzantion'dan Constantinopolis'e İstanbul Kuşatmaları*, Ed. Murat Arslan, Turhan Kaçar, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2017, s. 203-210.
- 21 The Age Of Apomōn, *The Byzantine Navy 500-1204*, s. 26; Chronicle of Alfonso, Ed. Jose Escobar and Shelby Thacker, C.III, The University Press of Kentucky, 2014, s. 6-7, 72.

sifonun ucunu tutuşturmaktaydı ve bir kez alev aldığında onu söndürmek için gösterilen bütün çabalar sonuçsuz kalıyordu. Hatta deniz düzeyindeyken bile yanmaya devam etmekte ve birkaç dakika içinde düşman gemisini alevler içinde bir enkaza dönüştürmekteydi. Fiziksel manada verebileceği potansiyel tahrip bir yana Rum ateşi düşmanın cesaretini kıran bir psikolojik silahtı. Sifonun ağzından çıkarken gök gürültüsüne benzer bir ses çıkarmaktaydı ve genellikle, düşman gemi mürettebatının kapıldığı dehşeti daha da arttırmak için aslan ya da ejderha başı şeklinde tasarlanmış sifon başlıklar kullanılmaktaydı. Düşman gemileri Rum Ateşi'yle teçhiz bir Bizans gemisinde ejderha başını şöyle bir gördüğünde dâhi hemen kaçmakta, böylece Bizanslı askerlerini çok değerli silahı daha fazla kullanma zahmetinden kurtarmaktaydı. Bu dehşet verici silah ile deniz sularında bir gedik açmanın imkânsızlığı, Müslümanların geri çekilmesine sebep olurken şimdiye kadar rakipleri karşısında çok az başarı elde etmiş olan Bizans'ı sevince boğdu. Böylece başkent Konstantinopolis Müslüman kuşatmalarından, karadan müstahkem surlarının aşılama, denizden de İslâm donanmasının önemli bir kısmının Grejuva Ateşi'nin²² kullanılarak yakılması sonucunda kurtuldu²³.

58-59/678 yılında uğradıkları büyük başarısızlık nedeniyle Müslümanlar, Konstantinopolis kuşatmasını sona erdirerek geri çekilmek zorunda kaldılar. Ancak bu yılın yaz aylarında, Cünâde b. Ebi Umeyye komutasında yeni bir deniz seferi başlatıldı. Seferin amacı, muhtemelen Konstantinopolis önlerindeki İslâm donanmasını takviye etmektir. Aynı zamanda, Malik b. Abdullah komutasındaki kara kuvvetleri de Anadolu içlerine doğru akınlar düzenlemeye devam ettiler²⁴.

Konstantinopolis önlerindeki deniz savaşları sırasında Müslümanların Rum ateşi karşısında muvaffak olmaları mümkün değildi. Savaşlar sırasında İslâm donanmasının önemli liderlerinden Yezîd b. Şecere hayatını kaybetti. Bu kayıp, Müslüman donanmasının moralini ve etkinliğini ciddi şekilde zedeledi. Deniz yoluyla geri çekilmek zorunda kalan İslâm donanması, dönüş yolunda büyük bir fırtınaya yakalanarak ciddi kayıplar verdi. Fırtına sırasında, Akdeniz sahillerindeki birçok gemi Sylleum'da (günümüzde Antalya il sınırlarında, Serik civarında yer alan bir

-
- 22 Müslümanların Bizans karşısında Grek Ateşi yüzünden başarısız olmaları uzun süredir galibiyetle neticelenen fetihleri gölgeledi ve Müslümanların prestijleri büyük ölçüde sarsıldı. Diğer taraftan imparatorluk elde ettiği bu zaferle mevcut durumunu kurtardı ve dünya nezdinde önemi arttı. Zira bu kuşatmadan sonra Avar hakanı ve Slav kabile reisleri Konstantinopolis'e elçi heyetleri yollayarak imparatorluktan barış ve dostluk isteğinde bulundu; Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 493; Andre A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, C. I, çev. Arif Müfid Mansel, Ankara, 1943, s. 272-273; Küçüksipahioğlu, "Emeviler'in İstanbul Kuşatmaları", s. 82.
- 23 Georgii Monachi, *Chronicon*, C. II, Ed. Carols de Boor, Stuttgart, 1978, s. 727 ; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't Tarih*, C. III, s. 465-466; The Age of Δpomōn, *The Byzantine Navy 500-1204*, s. 26-27; Stephen Harris, *Empires and Colonies of the Ancient Mediterranean*, Princeton University Press, 2015, s. 88-89; Brooks, "The Successors of Herakleius", s. 397; Uçar, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, s. 81; İsmail Yiğit, "Emeviler Zamanında Gerçekleştirilen İstanbul Seferleri", 2. *Uluslararası İstanbul'un Fethi Konferansı*, 30-31 Mayıs, 1 Haziran, İstanbul, 1997, s. 51; Casim Avcı, "Müslüman Arapların İstanbul Seferleri", 2005-2006 *Fatih Sempozyumları I-II Tebliğler*, İstanbul, 2007, s.109. Theophanes Konstantinopolis muhasarası hakkında bilgi vermemektedir. Buna karşılık düşmanların seferden geri dönerken kısa bir zaman için Amorion'u aldıklarını yazmaktadır. Dikkati çeken bir hususta boğazı aşmak için mutlaka bir donanma gerekmesine rağmen böyle bir Arap donanmasından bahsedilmeyiştir. Seferin II. Konstans ile IV. Konstantinos arasındaki hükümet değişikliği döneminde meydana gelmiş olması Theophanes'e göre kesindir. Bu hicri 49 öncesine tekabül eder; Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 493-494; Theophanes ve Nikephoros kuşatmayı Kyzikos'un fethiyle başlattıkları için 7 yıl olarak kabul ederler; Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 494, Nikephoros, *Short History*, s. 85-87.
- 24 Haldon, *Byzantium at War*, s. 56-59; Treadgold, *A History of the Byzantine State*, s. 405-410.

bölge) kayalıklara çarparak parçalandı. Bu büyük felaketten sağ kurtulan birkaç gemi, Bizans donanmasının *Cibyrhaeotae Themasi*'na ait kuvvetleri tarafından hücumu uğradı. Sonuçta sadece birkaç Müslüman gemisi geri dönebildi ancak donanmanın büyük kısmı tamamen yok oldu²⁵.

Konstantinopolis kuşatması sürerken IV. Konstantinos 47/667-668 tarihinde Mardailer, Müslümanların Bizans topraklarına yönelik istilalarını durdurmak için Lübnan'a bir sefer düzenlemekle görevlendirdi. Bu doğrultuda Merdailer, Kara Dağ (Amanos Dağı ya da Al-Lukam) ile Kudüs şehri arasındaki bölgeyi işgal etmiş ve Lübnan Dağları'nın kontrolünü ele geçirmişlerdi. Ayrıca Bizans donanması, Merdailerin ardından Sur ve Sayda (Lübnan şehirleri) kıyıları boyunca gemilerle Lübnan kıyılarına çıkarma yapmışlardı. Çok sayıda köle, esir ve yerli Hristiyan onlara katılmak için akın etti ve kısa sürede sayıları binlere ulaştı. Muâviye, Konstantinopolis seferinin başarısızlığı, Merdai halkının Lübnan ve çevresini işgali, İslâm dünyasında ortaya çıkan karışıklıklar sebebiyle İmparator IV. Konstantinos'tan barış talep etti. Barış görüşmelerini kabul eden IV. Konstantinos Patrici John Pitzigaudis ve elçi arkadaşlarını Muâviye'ye gönderdi. Patrici John, Müslümanlar tarafından iyi bir şekilde karşılandı, yapılan müzakereler sonucunda Bizans ve Emevîler arasında muhtemelen 677-679 yıllarında otuz yıllık bir ateşkes anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre Muâviye, imparatora yıllık 216.000 dinar²⁶, 50 savaş esiri, 50 Arap atı vermeyi kabul etti²⁷.

- 25 Georgii Monachi, *Chronicon*, C. II, s. 428; Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, 494; Nikephoros, *Short History*, s. 87; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 116; Robert Mantran, *İstanbul Tarihi*, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul, 2001, s. 66; İsmail, Yiğit, "Emevîler Zamanında Gerçekleşen İstanbul Seferleri", *Uluslararası İstanbul'un Fethi Konferansı*, İstanbul, 1997, s. 53; Jankowiak, "The first Arab siege of Constantinople: The campaign of Yazid b. Mu'awiyah in 667-669" s. 215-228.
- 26 Nicephoros, dinar miktarını 3.000 olarak vermektedir; Nicephoros, *Short History*, s. 87.
- 27 Taberî, *Târihu't-Taberî*, C. V, s. 60; Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 495; Nikephoros, *Short History*, s. 85; Porphyrogenitus, Constantinus Porphyrogenitus-Administrando Imperio, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, C. I, Trans. Romilly James Heald Jenkins, Washington, 1985, s. 86-87; *Michael the Great, The Chronicle of Michael*, s. 144-145; 'Umar 'Abd al-Salâm al-Tadmurî, *Lubnân min al-fath al-Islâmî hattâ suqûṭ al-dawla al-Umawiyya*, Tripoli, Jarrûs Briss, 1990, s. 100-4, 116-31, 137-8; Stratos, *Byzantium in the Seventh Century*, C. IV, s. 29; Uçar, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, s. 85; Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, 71; Küçüksipahioğlu, "Emevîler'in İstanbul Kuşatmaları", s. 82; John Bagnell Bury, *A History of the Later Roman Empire (From to Arcadius to Irene)*, C. II, New York, 1889, s. 312-313; Muaviye döneminde 54/674 tarihine doğru Müslümanlar, Lykia'ya kadar bir deniz seferi düzenlediler ve orada karaya çıktılar. Burada onlarla savaşmaya gelen üç Rum komutan Müslümanlardan 30.000 kişiyi öldürdüler ve donanmalarını yaktılar. İslâm donanması yakılınca Boğaziçi ve Ege sularından çekildi. Ancak Müslümanlar, Anadolu topraklarına karşı seferler düzenlenmeye devam ettiler. Bu seferler, Halife Süleyman'ın dönemine kadar (715-717) pek önem taşımayan, ancak hemen her yaz düzenli olarak tertiplenen akınlar (Sâ'ife) şeklinde sürdü. Halife Süleyman, Hz. Peygamber'den gelen bir hadise dayanarak bir peygamberin adını taşıyan gelecekteki bir halifenin Konstantinopolis'i fethedeceğine inanmış ve bu halifenin kendisi olabileceğini düşünmüştü. Bu bağlamda, Emevî devrinin en önemli kuşatmalarından biri, Süleyman'ın kardeşi Mesleme bin Abdülmelik'in komutasında gerçekleştirilmişti (Ağustos 716-Eylül 717). Bu kuşatma, denizden ve karadan desteklenen bir harekât olmuştur. Mısır gemileri, kuşatma için gerekli petrol yağı ve özel malzemeleri temin ederek destek sağlamışlardı. Mesleme'nin muhafız kıtalarının başı Abdullah, bu savaşta özel bir başarı göstererek İslâm Kahramanı (el-Battâl) unvanını almıştı. Abdullah el-Battâl, 740 yılında girişilen başka bir seferde şehit düşmüştü. Abdullah el-Battâl daha sonra Türkler arasında Seyyid Gâzi veya Battal Gâzi adıyla anılarak Türklerin millî kahramanları arasında yer almıştı. Türbesi, Eskişehir yakınında (Orta Çağ'da Dorylaeum adıyla bilinen şehir), camisi ile birlikte inşa edilmiş bir Bektaşî tekkesinin içinde yer almaktadır. Abdullah el-Battâl, Ebâ Eyyûb el-Ensârî'den sonra "kiliselerinden birinde Hristiyanlar tarafından heykeli dikilmiş" diğer parlak ve şöhretli bir Müslüman olarak anılmaktadır. Nihayet Arapça ve Rumca'yı çok iyi bilen,

5.3. İmparator II. Justinianos ile Abdülmelik b. Mervan Arasında Yapılan Anlaşma ve Merdailer'in Bizans Sınır Savunmasından Tasfiyesi

685 yılında Mervân b. Abdülmelik'ten sonra Emevî tahtına oğlu Abdülmelik b. Mervân geçti. O, Emevî tahtına geçmiş olsa da Müslümanlar arasında süren iç mücadeleler hala devam etmekteydi. Ayrıca bu dönemde Suriye'de yaşanan veba ve kıtlık sebebiyle Emevîler sıkıntılı zamanlar geçiriyordu²⁸. Lübnan'da ise Mardailerin baskısı hala devam etmekteydi. İç ve dış problemlerle baş etmekte zorlanan Abdülmelik b. Mervân ilk olarak Bizans İmparatoru II. Justinianos'a (685-695/705-711) haber göndererek Mardaileri, Lübnan Dağı'ndan çıkarmasını ve Müslüman topraklarından uzak tutmasını talep etti. Abdülmelik, Muâviye zamanında talep edilen barışı isteyerek haraç olarak o dönemde onaylanan yıllık 365.000 solid, ödemeyi, 365 köle ve aynı şekilde 365 safkan at vermeyi taahhüt etti. Ancak II. Justinianos barış şartlarını kendisine göre uyarlayarak Merdailerin, Bizans Lübnan sınırlarından çıkarılıp Anadolu topraklarına getirilmesine karşılık babasına verilen haraca ek olarak her gün 1000 altın, bir at ve bir köle ödenmesini istedi. Yine o, Kıbrıs Adası'nın her iki taraf arasında yarı yarıya paylaşılması şartını da anlaşmaya dahil etti²⁹.

Anlaşmada, iki taraf arasında uzun süredir devam eden en büyük ihtilaf konularından biri olan Armenia'nın paylaşılmayacağı açık bir şekilde belirtildi. Buna rağmen Armenia'nın kaderinin bölgede görev yapan valiler aracılığıyla yürütülecek olası bir savaşın sonucuna göre belirleneceği

Suriye bölgesinden gelmiş, İsauria'lı İmparator Leo (717-741), Mesleme'ye üstün gelerek başkenti kurtarmıştı. Bu kuşatma ile ilgili olarak verilen tarihi bilgiler arasında, Haliç'e düşman gemilerinin girmesini önlemek amacıyla giriş kısmında ağaç dubalar üzerine gerilmiş zincire dair ilk malumatı görürüz. İçeriden meşhur Rum Ateşi ve dışarıdan Bulgarların hücumu, Müslümanlar arasında büyük zararlara sebep oldu. Yiyecek kıtlığı, salgın hastalıklar ve kış mevsiminin görülmedik derecede sert ve şiddetli geçmesinin bunda payı vardı. Fakat Mesleme Suriye'de halifenin vefat etmiş olmasına rağmen kuşatmayı devam ettirmekten vazgeçmedi. Ancak yeni Halife Ömer bin Abdülaziz'in (717-720) emrini dinlemek zorunda kaldı. Dönüş yolu üzerinde çıkan bir fırtına, Bizanslıların başlattığı işi tamamladı. 1800 parçadan oluşan İslâm donanmasından sadece beş tanesi Suriye sahillerindeki bir limana sığınıp canını kurtarabildi. İslâm donanması böylece yok olup gitti. Suriye kökenli olup Bizans'ta İsaurian Hanedanı'nın kurucusu Leo, daha önce putperest İran'dan Hristiyan âlemini kurtaran Herakleios gibi, Avrupa'yı Müslümanların istilasından kurtaran imparator olarak görüldü; Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 493-496; Agapius, *Kitab al-'Unvan*, s. 492; Philip K. Hitti, *History of Syria*, C. II, London, 1957, s. 321-322.

28 Yeryüzünde öyle şiddetli bir kıtlık oldu ki, insanlar bütün murdar hayvanlar da dâhil olmak üzere hayvanları yediler. Suriye'nin her yerinde tahıl fiyatlarının fırladığı, buğdayın bir modius ile üç altın sikkeye satıldığı acımasız bir kıtlık vardı. İnsanlar mercimek, bezelye, arpa ve diğer tahıllardan yapılmış ekmek yediler; Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 387; Agapius, *Kitab al-'Unvan*, s. 493-494; Michael the Great, *The Chronicle of Michael the Great*, s. 283.

29 Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 495; Mesûdî, *Kitâbü't-Tenbih ve'l İşraf*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul, 2018, s. 221; İbn Abdilhakem, *Futûhu Mısır ve Ahbâruhá (Mısır Tarihi)*, (çev. Abdülhalik Bakır, Aydın Çelik), Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022, s. 159; Halife b. Hayyât, *Târihu Halife b. Hayyât*, s. 317; Ebü'l-Ferec, *Ebü'l-Ferec Tarihi*, C. I, s.187; Romilly James Heald Jenkins, "Cyprus between Byzantium and Islam, A.D. 688-665", *Studies Presented To David Moore Robinson on His 70th Birthday*, II, George E. Mylonas and Doris Raymond (Ed.), St. Louis, 1953, s. 1006-1014; Casim Avcı, *İslâm-Bizans*, s. 76; Theophanes bu anlaşmanın 686-687 yılı olayları içerisinde yapıldığını kaydetmektedir. Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 495-496; Belâzürî ve İbnü'l-Esir 70/689 yılında bu anlaşmanın olduğunu zikretmektedirler; Belâzürî, *Fütûh'l-Büldân*, 186; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't Tarih*, C. III, s. 37; Fatih Erkoçoglu, "Abdullah b. Abdülmelik b. Mervan, Hayatı ve Faaliyetleri", *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII/1, 2009, s. 190.

ifade edildi. Söz konusu madde, taraflar arasında potansiyel bir güç mücadelesine zemin hazırlıyor ve bölgede istikrarın kırılgan olduğunu gösteriyordu. Anlaşma sürecinde Halife Abdülmelik, Bizans İmparatoru II. Justinianos'un taleplerini herhangi bir tereddüt göstermeksizin kabul etti. Nihayetinde, iki taraf arasında on yıl sürecek bir barış dönemi üzerinde uzlaşıya varıldı. Yapılan barış, yalnızca askerî çatışmaları sonlandırmakla kalmayıp diplomatik ilişkileri de pekiştirmeyi amaçlayan bir adımdı. Anlaşmanın resmîyet kazanması ve güvence altına alınması için Bizans İmparatoru II. Justinianos, üst düzey bir elçi olan Magistrianus³⁰ Pavlus'u Halife Abdülmelik'in huzuruna gönderdi. Pavlus, diplomatik nezaket kuralları çerçevesinde büyük bir saygı ile karşılandı. Halife Abdülmelik, elçiye onurlu bir biçimde davranılmasını emretti. Ayrıca Pavlus'a üzerinde uzlaşılan barış anlaşmasının bir kopyası teslim edildi³¹.

II. Justinianos, yapılan anlaşmanın şartlarına sadık kalarak Lübnan Dağı'nda yaşayan, sayıları kadın ve çocuklarla birlikte yaklaşık 12.000'e ulaşan Merdaileri bölgeden çıkardı³². İmparator, Merdaileri Bizans İmparatorluğu'nun askerî ve ekonomik ihtiyaçlarına uygun bir şekilde iskân ederek farklı bölgelere yerleştirdi. Bu kapsamda bir kısmı Anadolu'nun iç kesimlerine bir kısmı ise denizcilikle uğraşmaları amacıyla özellikle Antalya çevresi olmak üzere Anadolu sahil bölgelerine yerleştirildi. Merdailer yalnızca Anadolu ile sınırlı kalmadı. Peloponnes Yarımadası, Kepholonias Adası ve Epirus'taki Nikopolis Limanı gibi stratejik öneme sahip bölgelerde de iskân edildiler. Öte yandan tüm Merdailer Bizans topraklarına yerleştirilmedi. Bir kısmı Suriye'de kalmayı tercih etti ve zamanla Lübnan'ın kuzeyinde yaşayan Mârûnî³³ cemaatiyle kaynaştı. Bu süreç, bölgedeki etnik ve dinî yapının çeşitlenmesine katkı sağladı³⁴.

30 Magistrianus kelimesi, Latince agentes in rebus kelimesinin Yunanca karşılığıdır. Agentes in rebus, imparatorluk postasının sevkîyat taşıyıcıları ve müfettişleri olarak görev yapardı. Ayrıca diplomatik faaliyetler ve müzakereler için görevli bürokrat olarak da bilinirlerdi. Bu sivil hizmet birliğinin önde gelen üyelerinden bazıları imparatorluk sarayında idarî görevlerde bulunurdu. Agentes in rebus'lar kendilerini yerel mahkemelerin yetkisinin ötesine taşıyan yargısal ayrıcalıklara sahipti ve ayrıca hizmetleri karşılığında ücret talep etmelerine izin veriliyordu; Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 496(dipnot), Stratos, *Byzantium in the Seventh Century*, C. V, s. 23.

31 Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 496; Nikephoros, *Short History*, s. 37-38; Ebü'l-Ferec, *Ebü'l-Ferec Tarihi*, I, 187; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer (ö. 774/1372), *Büyük İslâm Tarihi (El-Bidaye ve'n-Nihaye)*, C. IV, çev. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2000, s. 498; Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 67; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. I, Ed. Hakkı Dursun Yıldız İstanbul, 1989, s. 373.

32 Constantine VII Porphyrogenitus, *De Cerimoniis Aulae Byzantinae*, C. I, Ed., J. J. Reiskius Bonn, 1829, s. 654; Hitti, *History of Syria*, II, s. 448; Matti Moosa, "The Relation of the Maronites of Lebanon to the Mardaites and al-Jarijima", *Speculum*, 44, 1969, s. 597-608; Keiko Ohta, "The Expansion of the Muslims and Mountain Folk of Northern Syria: The Jarājima in the Umayyad Period", *Orient* 27, 1991, s.74-80.

33 Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 506; Mârûnilik, mîlâdî 667 yılında bazı papaz ve bazı Asyalı Hristiyanların Hama'lı Yuhanna Mârûn'a tâbi olması sonucu ortaya çıkan bir mezheptir. Bu mezhep mensupları, Yuhanna Mârûn'un: "Mesîh iki tabiatlı olup tek iradelidir. Ancak bu iki tabiat bir cevher birleşmiştir" şeklindeki görüşünü benimsemişlerdir. Marûniler, başlangıçta ayin dili olarak Süryânîce'nin Ârâmîce lehçesini kullanmışlardır. Günümüzde ise Süryânî alfabesiyle yazılan Arapça (Kârşûnî) yaygınlık kazanmıştır; İsmail Taşpınar, "Marûniler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVIII, Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s. 71-72.

34 Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 496-497; Nikephoros, *Short History*, s. 37-38; Ebü'l-Ferec, *Ebü'l-Ferec Tarihi*, C. I, s. 187; İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi (El-Bidaye ve'n-Nihaye)*, C. IV, s. 498-499; Constantinus Porphyrogenitus-Administrando Imperio, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, s. 95; Peter Charanis, "Bizans İmparatorluğu'nda Bir Devlet Politikası Olarak Tehcir", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVI/1, çev. Mustafa Alican, 2011, s. 263; Miloš Cvetković, "The Settlement of The Mardaites

Anlaşmada söz edilen, Armenia Bölgesi'nin iki taraf arasında gerçekleşen mücadele ile alınması için devletler, barış görüşmeleri üzerinden çok geçmeden harekete geçtiler. Bizans İmparatoru II. Justinianos, Armenia'yı tamamen kontrol altına almak için bölgeye Strategos Leontios kumandasında bir ordu gönderdi. Abdülmelik ise Abdurrahman b. Hişâm'ı İslâm ordularının başında bölgeye gönderdi. Dönemin kaynaklarının ayrıntılı olarak aktarmadığı savaşta, Bizans ve Müslüman ordularının karşılaştıkları, yapılan mücadele sonucunda Abdurrahman b. Hişâm'ın yenildiği ve savaşa katılan tüm Müslümanların öldürüldüğü anlatılmaktadır. Savaş sonrası yapılan anlaşma ile Armenia Bölgesi on yıl boyunca Gurzan³⁵, Arzan³⁶ ve Azerbaycan ile birlikte Bizans hâkimiyetine geçmiş oldu³⁷.

5. Sonuç / Öneriler

Merdailler örneği, Geç Antikçağ ile Erken Ortaçağ arasında Bizans-Müslüman ilişkilerinin yalnızca iki büyük siyasî yapı arasındaki çatışma ve diplomasiyle sınırlı olmadığını, aksine bu ilişkilerin sınır bölgelerinde yaşayan çok sayıda yerel ve yarı-özerk aktör tarafından şekillendirildiğini ortaya koymaktadır. Amanos Dağları ve çevresi gibi coğrafi olarak ulaşılması zor, siyasî olarak ise görece istikrarsız bölgelerde yaşayan bu topluluklar, Bizans ve İslâm dünyası için vazgeçilmez işlevler üstlenmiştir. Merdailler'in Bizans ordusu içerisinde istihbarat, devriye ve akıncılık gibi görevlerde kullanılması, onların askerî kapasitesinin imparatorluk tarafından nasıl pragmatik bir şekilde değerlendirildiğini göstermektedir. Ancak aynı topluluğun İslâm ordularıyla cizye muafiyeti ve ganimet paylaşımı gibi ayrıcalıklar karşılığında iş birliği yapabilmesi, siyasî aidiyetlerinin sabit bir kimlikten ziyade konjonktürel avantajlara dayandığını göstermektedir. Bu yönüyle Merdailler, sınır bölgelerindeki toplulukların sabit, etnik-dinî çizgilerle tanımlanamayacağını, aksine çok boyutlu kimlikler ve esnek ittifaklarla varlık gösterdiklerini kanıtlamaktadır.

Bizans İmparatorluğu'nun, özellikle VII. yüzyıl sonlarında bu topluluğu sınır devriyeleri, akıncı birlikleri ve istihbarat faaliyetlerinde kullanması, Roma sonrası Bizans siyasetinin yerel güçleri nasıl esnek ve pragmatik biçimlerde sisteme entegre ettiğini göstermektedir. Ancak aynı Merdailler'in, cizye muafiyeti, ganimet paylaşımı gibi kazanımlar karşılığında Emevî ordularıyla

And Their Military-Administrative Position In The Themata Of The West: A Chronology", *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, LIV, 2017, s. 67; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 122-123; Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, I, 273; Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 67; Hitti, *History of Syria*, C. II, s. 324.

- 35 Gurzan, Bizans ve İslâm kaynaklarında farklı isimlerle anılan bir bölge olup, genellikle Kafkasya ve çevresindeki stratejik öneme sahip yerleşim alanlarıyla ilişkilendirilir. Coğrafi olarak Kafkasya'nın güneyinde, Hazar Denizi ile Karadeniz arasında yer alan bir bölgeyi ifade eder. Bu bölge, tarih boyunca Bizans, Sâsânî ve İslâm ordularının kontrolü altına girmeye çalıştığı önemli bir kavşak noktası olmuştur; Hugh Kennedy, *The Great Arab Conquests: How the Spread of Islam Changed the World We Live In*, Da Capo Press, 2007, s.145.
- 36 Arzen, Erzen, Arzun, Siirt ilinde şimdiki bucak merkezi Yanarsu'nun eski adı. Bu kasaba çevresindeki bölgeye, yani Batman Çayı ile Siirt arasındaki bölgeye, Arzanene deniyordu; Ruhi Kara, "Erzincan Adı Üzerine", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ERZSOSDER)* IX– II: 2016, s. 27.
- 37 Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, 496-498; Morton Dunlop, *The History of the Jewish Khazars*, New Jersey, 1954, s. 59-60; Kevork Aslan, *Armenia and the Armenians*, Trans. Pierre Crabites, New York, 1920, s. 61; Brooks, "The Successors of", s. 406; Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 76; Ermeni vakanüvislere göre, Leontios'un bu seferi esnasında Ermeni kasabaları yakıldı, rehinelere alındı ve ödeme gücü olan aileler haraca bağlandı; Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 59-61.

iş birliği yapabilmesi, bu topluluğun askerî alanda siyasî pazarlık gücü olan özerk bir aktör olarak hareket ettiğini de ortaya koymaktadır. Bu durum, sınır topluluklarının sabit etnik ya da dinî kimlikler üzerinden tanımlanamayacağını; aksine kimliklerinin konjonktürel, çok katmanlı ve zaman zaman muğlak olduğunu kanıtlamaktadır. Bu kimlik esnekliği, aynı zamanda dönemin Bizans ve İslâm kaynaklarında Merdailer'e dair aktarılan bilgilerin çelişkili yapısını da açıklamaktadır. Zaman zaman “sadık müttelik”, zaman zaman ise “hain iş birlikçi” olarak tanımlanmaları, bu grupların tarihsel rolünün bağlamsal olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Merdailer gibi gruplar, yalnızca güvenlik politikalarının uygulayıcısı değil, diplomatik manevra alanlarının şekillendiricisi konumundadır. Bu çerçevede, erken dönem Bizans-İslâm ilişkileri incelenirken, yerel aktörlerin ve mikro bölgesel dinamiklerin göz ardı edilmemesi, dönemin çok katmanlı güç dengelerini anlamak açısından elzemdir.

Kaynakça

Abd al-Salâm al-Tadmurî, Umar. Lubnân min al-fath al-Islâmî hattâ suqûṭ al-dawla al-Umawiyya. Tripoli: Jarrûs Briss, 1990.

Agapius. *Kitab al-'Unvan: Histoire universelle écrite par Agapius (Mahboub) de Menbidj*. Edited and translated by A. A. Vasiliev. Pt. 2.2. Paris: Firmin-Didot, 1912.

Asa Eger, A. *The Islamic-Byzantine Frontier: Interaction and Exchange among Muslim and Christian Communities*, London: I. B. Tauris, 2015.

Avcı, Casim. *İslâm-Bizans İlişkileri (610–847)*. İstanbul: TTK Yayınları, 2003.

Bailly, Auguste. *Bizans Tarihi*. C. I. çev. Haluk Şaman, Yer ve yayınevi yok.

Belâzürî, Ahmed b. Yahya. *Fütûh'l-Büldân (Ülkelerin Fetihleri)*. çev. Mustafa Fayda, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.

Bedrosian, Robert, trans. *The Chronicle of Michael the Great, Patriarch of the Syrians*. New Jersey: 2013.

Brooks, E. W. “The Successors of Heraclius to 717.” *The Cambridge Medieval History*, vol. IV, ed. J. B. Bury, 4. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

Chronicle of Alfonso. ed. Jose Escobar Shelby Thacker Lexington: The University Press of Kentucky, 2014.

Constantine VII Porphyrogenitus. *De Cerimoniis Aulae Byzantinae*, C. I. ed. J. J. Reiskius. Bonn: Weber, 1829.

Cvetković, Miloš. “The Settlement of the Mardaites and their Military-Administrative Position in the Themata of the West: A Chronology”, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 54, 2017, 65–85.

Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C. I. Ed. Yıldız, Hakkı Dursun, İstanbul: Çağ Yayınları, 1989.

Ebû'l-Ferec, *Ebû'l-Ferec Tarihi*, C. I. Translated from Syriac to English by E. A. Wallis Budge, and from English to Turkish by Ö. Rıza Doğrul, Ankara:TTK Yayınları, 1999.

- Georgius Monachus. *Chronicon*, C. II. Ed. Carolus de Boor. Stuttgart: B.G. Teubner, 1978.
- Haldon, John. *Byzantine Warfare*. London: Routledge, 2017.
- Halife b. Hayyât. *Târihu Halife b. Hayyat (Halife b. Hayyat Tarihi)*. çev. Abdülhalik Bakır. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2001.
- Harris, Stephen. *Empires and Colonies of the Ancient Mediterranean*. Princeton: Princeton University Press, 2015.
- Hollingsworth, Paul A. “Mardaïtes”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 3, ed. Alexander Kazhdan, Oxford: Oxford University Press, 1991.
- Honigmann, Ernst. *Bizans Devleti’nin Doğu Sınırı*. çev. Fikret Işıltan. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.
- İbn Abdilhakem. *Futûhu Mısır ve Ahbâruhâ (Mısır Tarihi)*. çev. Abdülhalik Bakır, Aydın Çelik. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022.
- İbn Cerîr et-Taberî. *Târihu’t-Taberî*, C. I. çev. Cemalettin Saylık. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022.
- İbnü’l-Esîr, İzzüddin Ebû’l-Hasan Ali b. Ebi’l-Kerem Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *İslâm Tarihi (el-Kâmil fi’t-Târih)*, C. I–III. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Bahar Yayınları, 1986.
- İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ İsmâil b. Ömer. *Büyük İslâm Tarihi (el-Bidâye ve’n-Nihâye)*, vol. IV. çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2000.
- Jankowiak, Marek. “The First Arab Siege of Constantinople: The Campaign of Yazid b. Mu’awiyah in 667–669.” In *Byzantion’dan Constantinopolis’e İstanbul Kuşatmaları*, 201–228. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2017.
- Jeffreys, Elizabeth M., and John H. Pryor, eds. *The Age of Δρόμων: The Byzantine Navy 500–1204*. Boston: Brill, 2006.
- John of Nikiu. *The Chronicle of John, Bishop of Nikiu*. Trans. R. H. Charles. London: Oxford University Press, 1916.
- Johnston, James Howard. “The Mardaïtes”, *Arab–Byzantine Coins and History: Papers Presented at the 13th Seventh Century Syrian Numismatic Round Table Held at Corpus Christi*, ed. Tony Goodwin, College Oxford on 11th and 12th September 2011, London: Archetype Publications, 2012, s. 27–38.
- Karakuş, Burcu. *Herakleios Hanedanlığı Dönemi’nde Bizans-Müslüman İlişkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van: Van Yyü Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2025.
- Kaplony, Andreas. *Konstantinopel und Damaskus: Gesandtschaften und Verträge zwischen Kaisern und Kalifen, 639–750*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1996.
- Küçüksipahioğlu, Birsal. “Emeviler’in İstanbul Kuşatmaları Esnasında Bizans İmparatorluğu’nun Durumu.” *Beşinci Uluslararası Orta Doğu Semineri*, 77–88.
- Lammens, Henri. *Etudes sur le regne du calife omaïyade Mo’awiyah*, Paris: Paul Geuthner, 1908.

Meyendorff, John. *Imperial Unity and Christian Divisions: The Church 450–680 A.D.* St. Vladimir's Seminary Press, 1989.

Mesûdî. *Kitâbü't-Tenbîh ve'l-İşrâf*. Translated by Ramazan Şeşen. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları, 2018.

Mpartikian, Chrats M. "Hē lysē tou ainigmatos tōn Mardaitōn", *Byzantion: Aphierōma ston* ed. Andrea N. Strato in Nia A. Stratos, Athens: no pub., 1986, s. 17–39.

Nikephoros, Patriarch of Constantinople. *Short History: Text, Translation, and Commentary*. Edited and translated by Cyril Mango. Washington: D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1990.

Ohta, Keiko, "The Expansion of the Muslims and Mountain Folk of Northern Syria: The Jarājima in the Umayyad Period", *Orient*, 27, 1991, 74–94.

Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. Translated by Fikret Işıltan. Ankara: TTK Yayınları, 1999.

Ramsay, W. M. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1960.

Price, Richard. *The Acts of the Lateran Synod of 649*. Liverpool: Liverpool University Press, 2014.

Sachau, Eduard. "Zur historischen Geographie von Nordsyrien", *Sitzungsberichte der königlich preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, 1892, s. 313–38.

Shepard, Jonathan, ed. *The Cambridge History of the Byzantine Empire*. New York: Cambridge University Press, 2008.

Stratos, Andreas N. *Byzantium in the Seventh Century, I: 602–634*. Trans. Harry T. Hionides. Amsterdam: Adolf M. Hakkert, 1972.

Strabon. *Geographika. Antik Anadolu Coğrafyası: Kitap XII-XIII-XIV*. çev. Adnan Pekman. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000.

Theophanes Confessor. *The Chronicle of Theophanes*. Translated from Latin to English by Harry Turtledove. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1982.

Theophilus of Edessa's Chronicle and the Circulation of Historical Knowledge in Late Antiquity and Early Islam, trans. with an introduction and notes by Robert G. Hoyland Liverpool: Liverpool University Press, 2011.

Uçar, Şahin. *Anadolu'da İslâm Bizans Mücadelesi*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.

Vasiliev, A. A. *Bizans İmparatorluğu Tarihi, I*. Translated by Arif Müfid Mansel. Ankara: 1943.

Etended Abstract

Introduction

The Merdais, whose racial origins are unknown, are an armed community of Christian faith, living a semi-autonomous life on the steep slopes of the Amanos Mountains (Arabic: el-Lukkâm; Aramaic: Ukame) and in fortresses and fortified positions at the foot of these mountains since Late Antiquity. Although there are different opinions about their sectarian affiliation, it is generally accepted that they belonged to the Monophysite or Monothelite sects. The fact that these sects were religious structures that sometimes clashed with the central authorities caused the Merdais to be described as rebellious or independent elements in both Byzantine and Islamic sources. Not all of the Merdais resided exclusively in the Amanos Mountains. It is understood that they also existed in the southern foothills of the Taurus Mountains and in areas extending to Cilicia, and that they acted together with the Byzantine military units in charge of border defence. In addition to their political and military functions, it is known that they were used as messengers, scouts, sentries and sometimes spies in the mountain passes. In return for these services, the Byzantine Empire exempted the Merdais from certain taxes, especially the jizya or head tax, and granted them certain privileges. There are different etymological explanations about the name of the group. In Byzantine sources, it is referred to as ‘Mer dai’ or ‘Mer dait’, which is claimed to be derived from the Persian root ‘merd’ meaning ‘brave man’; in Arabic sources, it is based on the root ‘apostate’ meaning “partisan” or ‘rebel’. In addition, Arab historians also referred to them as Jarâjime or Curâjime. The local Syrian population, on the other hand, referred to them as ‘Gargoumaye’, an insulting term meaning “shameless” or ‘shameless’. These different designations reveal that the Merdais had a multifaceted identity within the complex political and ethnic structures of the region. The role of the Mer dai in the Byzantine service became particularly prominent in the VIIth century, during the reign of Emperor Heraclius. During and after the wars with the Sassanids, they made important contributions to the defence of the border line established to counter the advance of the Islamic armies in southern Anatolia. Byzantine sources characterised their contribution as a ‘wall of brass’. The Merdais were also noteworthy for their nomadic-warrior character; a significant part of their livelihood consisted of looting activities and military services. As a matter of fact, it is known that they occasionally co-operated with Muslims and participated in their raids. It is also recorded in various Arab chronicles that they received a share of the booty during these raids. Politically, the administration of the Mer dai was coordinated with the patriarchate and governorship of Antioch. This suggests that they were not completely dependent on Byzantium, but operated as a semi-autonomous military group kept under control. The position of the Mer dai provides a remarkable example of the social, religious and military transitivity of the Byzantine-Islamic frontier in Late Antiquity and the Early Middle Ages.

Methods

In this study, primary and secondary sources were evaluated comparatively based on the method of historical analysis. Byzantine and Arabic chronicles, hagiographic texts, geographical records and modern researches were taken into consideration. Chronological ordering, thematic analysis and comparative historical analysis methods were used together in the evaluation of the data.

Discussion

The historical position of the Merdai should be evaluated not only in the context of Byzantine or Islamic political and military events, but also in terms of the changing identities and flexible positions of border communities. This community emerged as a strategic element in Byzantium's efforts to reshape its eastern borders, especially from the mid-7th century onwards. Initially defined as a group loyal to Byzantium, the community also had a religious identity that conflicted with the Byzantine central administration, as they belonged to the Monophysite or Monothelite Christian faiths. On the one hand, this situation made them the bearer of tensions between different sects within the empire, and on the other hand, it enabled them to display a kind of religious flexibility and pragmatism in their relations with Muslims. The treaties of the Merdais with Muslims show that they were considered as military and diplomatic actors. In this context, the Merdais are a characteristic example of the transition from Late Antiquity to the Early Middle Ages, a period in which the control of political authorities over the communities in the border regions was limited. The study emphasises that the identities of the Merdai were not fixed but conjuncturally shaped and multilayered, and discusses how border communities functioned in the transition areas between Byzantium and the Islamic world.

Conclusion

The case of the Merdais reveals that Byzantine-Muslim relations between Late Antiquity and the Early Middle Ages were not limited to conflicts and diplomacy between the two major political structures, but were shaped by a large number of local and semi-autonomous actors living in the border regions. These communities, living in geographically inaccessible and politically unstable regions such as the Amanos Mountains and its surroundings, played indispensable roles for Byzantium and the Islamic world. The use of the Merdais in the Byzantine army for tasks such as intelligence, patrolling and raiding shows how their military capacity was pragmatically utilised by the empire. However, the fact that the same community could cooperate with the Islamic armies in return for privileges such as jizya exemption and booty sharing shows that their political affiliation was based on conjunctural advantages rather than a fixed identity. In this respect, the Merdais prove that the communities in the border regions cannot be defined along fixed ethno-religious lines, but rather they existed with multidimensional identities and flexible alliances. This multi-layered structure also explains the contradictions in the Byzantine and Islamic sources' assessments of this community. The fact that both sides defined this community as either 'obedient ally' or 'treacherous collaborator' in line with their political agendas reflects the ideological conflicts of the period. The historical role of the Merdais invites us to rethink the place of border communities in historiography. Border geographies need to be analysed not as passive buffer zones but as centres of active diplomatic and military cooperation. In this context, groups such as the Merdais were strategically important for Byzantium and the Islamic world, not only for border security but also for diplomatic manoeuvring.